2. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

(1-4 KASIM 2013)

2ND INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURGUT REIS AND TURKISH MARITIME HISTORY

(1-4 NOVEMBER 2013)

BİLDİRİLER

CİLT III

Editörler

Cihan Yemişçi
Tarık Eray Çakır
Mustafa Gürbüz Beydiz
Cezmi Çoban

Bodrum Belediyesi

2. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
2nd INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURGUT REIS AND TURKISH MARITIME HISTORY

BİLDİRİLER

Editörler
Cihan Yemişçi
Tarık Eray Çakır
Mustafa Gürbüz Beydiz
Cezmi Çoban

Logo Tasarım
Ergün Sazak

Ön ve Arka Kapak Tasarımı
Serhat Ergün

BASKI YILI
Haziran 2015

TAKIM NUMARASI: 978-605-65560-1-2

ISBN: 978-605-65560-4-3

YAYINCI SERTİFİKA NO: 31712 / 05.03.2015 - 05.03.2019

BASKIYA HAZIRLIK ve BASKI:
Halikarnas Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Merkez Mah. Gazderesi Cad. No: 21/2 Konacık / Bodrum - Tel: 0 252 317 02 91

YAZIŞMA ADRESİ:
Bodrum Belediyesi
Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
Çarşı Mahallesi
Neyzen Tevfik Caddesi No: 1
48400 Bodrum

Telefon: 0 252 382 30 19-20 / **Belgeç:** 0 252 316 10 09

www.bodrum.bel.tr / info@bodrum.bel.tr
www.turgutreissempozyum.org

Referans gösterilmeden alıntı yapılamaz.

2. TURGUT REİS VE TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

2ND INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF TURGUT REIS AND TURKISH MARITIME HISTORY

SPONSOR VE DESTEKÇİLER
SPONSOR AND SUPPORTERS

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMITEE

Mim Kemal ÖKE ..... (Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Abdalaziz M. AWADALLAH ... (Prof. Dr., El-Ezher Üniversitesi - MISIR)
Abdulhalik BAKIR ..... (Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Adnan ÇEVİK ..... (Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Ahmet YİĞİT ..... (Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Akif FARZALIEV ..... (Doç. Dr., St. Petersburg Devlet Üniversitesi - RUSYA)
Ali Fuat ÖRENÇ ..... (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Cengiz TOMAR ..... (Doç. Dr., Marmara Üniversitesi)
Dejanirah COUTO ..... (Prof. Dr., Ecole Pratique des Hautes Etudes, FRANSA)
Eloy Martin CORALLES ..... (Prof. Dr., Universitat Pompeu Fabra - İSPANYA)
Erhan AFYONCU ..... (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Gülay ÖĞÜN BEZER ..... (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Hamdi ŞAHİN ..... (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Mahmut AK ..... (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Maria Pia PEDANI-FABRIS .... (Prof. Dr. Universita ca Foscari Venezia - İTALYA)
M. Münir ATALAR ..... (Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Mehmet Yaşar ERTAŞ ..... (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Mualla UYDU YÜCEL ..... (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Murat ARSLAN ..... (Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi)
Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI .... (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Mustafa ŞAHİN ..... (Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi)
Muzaffer DOĞAN ..... (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Numan ELİBOL ..... (Prof. Dr., Osmangazi Üniversitesi)
Oktay DUMANKAYA ..... (Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Özlem KUMRULAR ..... (Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi)
Robert BACALJA ..... (Prof. Dr., University of Zadar - HIRVATİSTAN)
Selahattin DÖĞÜŞ ..... (Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Yüksel ÇELİK ..... (Doç. Dr., Marmara Üniversitesi)
J.L. BACQUÉ-GRAMMONT (Prof. Dr., Directeur de recherche émérite au Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) – FRANSA)

OTURUM BAŞKANLARI / CHAIRS

Adnan ÇEVİK (Doç. Dr.)
Ahmet YÖRÜK (Prof. Dr.)
Alaybey KAROĞLU (Prof. Dr.)
Ali Fuat ÖRENÇ (Doç. Dr.)
Dejanirah COUTO (Prof. Dr.)
Eloy Martin CORALLES (Prof. Dr.)
Ergün Laflı (Prof. Dr.)
Ertuğrul ÖNALP (Prof. Dr.)
Gülay ÖĞÜN BEZER (Prof. Dr.)
Hamdi ŞAHİN (Doç. Dr.)
Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT (Prof. Dr.)
Mahmut AK (Prof. Dr.)
M. Münir ATALAR (Prof. Dr.)
M. Yaşar ERTAŞ (Prof. Dr.)
Mualla UYDU YÜCEL(Prof. Dr.)
Murat ARSLAN (Prof. Dr.)
Mustafa ŞAHİN (Prof. Dr.)
Muzaffer Metin ATAÇ (Em. Ora.)
Nesimi YAZICI (Prof. Dr.)
Robert BACALJA (Prof. Dr.)
Selahattin DÖĞÜŞ (Doç. Dr.)
Yüksel ÇELİK (Doç. Dr.)

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMITEE

Mehmet DİNÇBERK ..... (Turgutreis Belediye Başkanı)
Mim Kemal ÖKE ..... (İstanbul Ticaret Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi)
Gülay ÖĞÜN BEZER ..... (Marmara Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı)
Adnan ÇEVİK ..... (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi AKMEDAM Başkanı)
Yusuf Ziya TENGİZ ..... (Kadir Has Üniversitesi Dış Ticaret Bölüm Başkanı)
Tarık Eray ÇAKIR ..... (Turgutreis Belediyesi Meclis Üyesi)
Pembegül YILDIZ ..... (Turgutreis Belediyesi Yazı İşleri Müdiresi)
Serhat ERGÜN ..... (Turgutreis Belediyesi Şevket Sabancı Kültür ve Sanat Merkezi)
Yaşar TAŞLICALI ..... (Turgutreis Belediyesi)
Cihan YEMİŞÇİ ..... (Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü)
Mustafa Gürbüz BEYDİZ .. (Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi)
Fatma Aysel DINGIL ..... (İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü)
Gözde SAZAK ..... (İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü)
Ebru ZEREN ..... (İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü)

AKADEMİK SEKRETERYA / ACADEMIC SECRETERIA

Cihan YEMİŞÇİ ..... (Marmara Üniversitesi Araştırma Görevlisi)
Mustafa Gürbüz BEYDİZ . (Çankırı Karatekin Üniversitesi Öğretim Görevlisi)
Tarık Eray ÇAKIR ..... (Turgutreis Belediyesi Meclis Üyesi)

TURGUTREİS BELEDİYESİ - SEMPOZYUM ORGANİZASYON EKİBİ
MANICIPALITY OF TURGUTREİS - SYMPOSIUM ORGANIZING TEAM

Ali KESER
Akın BAĞCI
Bade KIRTAY
Burbuye İSTEKLİ
Cavit İSTEKLİ
Cezmi ÇOBAN
Damla Ornay KURT
Evren ALTELLİ
Eda Hülya TEKİN
Hakan Osman AYBEY
Melis İSTEKLİ
Ömür KARAKALLE
Özgül ÖZDURMUŞ
Pınar MUSLU
Selahattin TETİK
Serhat ERGÜN
Sinan VİZİK
Şenol KAYA
Yeliz BATMAZ
Zeynep ÖZŞEKER

SİMULTANE ÇEVİRMENLER / SIMULTANEOUS TRANSLATORS

Pelin DİRİN
Melisa ROMAN
Esin ASLAN
Bahar ERİŞ
Cansu KAPTANER

SİMULTANE ÇEVİRİ - SES VE GÖRÜNTÜ SİSTEMLERİ
SIMULTANEOUS TRANSLATION - AUDIO & VISUAL SYSTEMS

Sistem Vizyon
İstanbul - TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER

ESKİÇAĞ'DA ANADOLU VE DENİZCİLİK, SUALTI ARKEOLOJİSİ

Ahmet BİLİR
Antik Çağ'da Korsanlığın Kilikya Ekonomisine Etkisi 12

Serkan GÜNDÜZ ve Oktay DUMANKAYA
Antik Liman Kentlerinde Sualtı Araştırmalarının Önemi:
Asar Adasi Örneği 24

Oktay DUMANKAYA
Salih Adası (Karyanda Antik Kenti ?) Liman Araştırması 42

Erdoğan ASLAN ve L. Ufuk ERDOĞAN
Kekova Sualtı Arkeoloji Araştırmalar 70

Öğül Emre ÖNCÜ ve Seçkin EVCİM
Lykia'da Bir Liman Kenti: Olympos 94

Güzin ÖZKAN BİLİR
Sikkeler Işığında Anadolu Kıyılarındaki Antik Deniz Fenerleri 112

T. Mikail Patrick DUGGAN
From Mid October To The End Of March –
Winter Voyaging In The Medieval Mediterranean 124

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE SU VE DENİZ

M. Ebru ZEREN
Maniheist, Budist ve Hristiyan Türklerde Su İle İlgili İnançlar 136

Gözde SAZAK
Suyun Türklerle Buluşmasına Görseller Üzerinden Kısa Bir Bakış 158

Okay SÜTÇÜOĞLU
Sualtındaki Türkler 186

KÜLTÜR VE SANATTA DENİZ

Erkan ŞİMŞEK
Uçan Hollandalı (Hayalet Gemi) ya da
Fırtınalı Denizde Ölümün Dişi Sendromu 208

Göknur GÜRCAN
Medusa'nın Salı ve Sanat Tarihi'nde Deniz Konulu Belgesel Resimler 218

Sadık TÜRKSAVAŞ
Düşler Denizine Açılan Bir Akıl-Kahramanı'nın Seyir Defteri
veya Odysseus'un Bilinç-Altındaki Tethys 222

Hakan DEĞİRMENCİ
Ziya Hanhan'ın "Denizler Delisi" Romanında Türk Leventleri ve Denizcilik 238

Togay ŞENALP
Sinemada Kaptan Karakterleri ve Turgut Reis 246

Mustafa Gürbüz BEYDİZ
Osmanlı Minyatür ve Ağaç Sanatında Nuh'un Gemisi İkonografisi 264

MENTEŞE BÖLGESİ, MUĞLA VE
BODRUM YEREL TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI

Ahmet YİĞİT
19. Yüzyıl Saralos Kazasında Nüfus ve Lakaplar 280

Hasan DEMİRTAŞ
Hurufat Defterlerine Göre Serulus Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri 326

Hüseyin MUŞMAL ve Raziye ARICI
Hurufat Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası'ndaki
Tekke, Zaviye ve Medreseler 348

Tuncay ÖĞÜN
Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Seralos Kazası 366
Bircan KAYMAKÇI

Menteşe Mütesellimi Çavuşzâde Hacı Ebu Bekir Ağa 394

Mehmet ZEREN
İtalyan İşgal Kuvvetlerinin Bodrum Kalesi ve Civarında Tarihi Eserleri Yağmalama Hareketleri (1919-1920) 404

Mustafa HERGÜNER
2. Dünya Savaşı'nda Fransız Gemilerinin İlticası ve Bodrum 414

Cezmi ÇOBAN ve Zeynep ÖZŞEKER
Turgutreisli Bir Deniz Şehidi: Emin Süzen (1931 – 1953) 424

Recep ARSLAN
Cumhuriyet Dönemi'nde Bodrum ve Marmaris'te Süngercilik (1923-1960) 460

Sibel ZEREN
19. Yüzyıl Sonları İle 20. Yüzyıl Başlarında Bodrum ve Adalar Denizi'nde Scaphandre (Iskafandira) Sistemiyle Sünger Avcılığı Tartışmaları 468

Ali Abbas ÇINAR
Akyaka Balıkçılık Kooperatifine Bağlı Teknelere Verilen Adların Sosyo-Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi 488

Hür Kamil BİÇİCİ
Turgutreis ve Ortakent'te Bulunan Takı Tasvirli Mezar Taşları 496

Turgut Reis

Turgutreis - Bodrum

1 - 4 Kasım 2013

2. Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu

ESKİÇAĞ'DA ANADOLU VE DENİZCİLİK, SUALTI ARKEOLOJİSİ

ANTİK ÇAĞ'DA KORSANLIĞIN KİLİKYA EKONOMİSİNE ETKİSİ

THE PIRACY'S EFFECT TO THE CILICIAN ECONOMY IN THE ANCIENT AGE

Ahmet BİLİR *

Özet:

Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ölmesi ile birlikte Akdeniz'de siyasi otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bu boşluk coğrafi koşulları nedeniyle Dağlık Kilikya'yı korsan yatağı haline getirmiştir. Öyle ki korsan tehdidi Batı Akdeniz'e kadar yayılmıştır. Bu durum Romalı tacirleri büyük bir ticari kayba uğratmıştır. M.Ö. 67'de korsanların yenilmesi ile birlikte yapılan düzenlemeler neticesinde ekonomik anlamda bir güven ortamı oluşturulmuştur. Böylece verimli ovalara sahip bölgede bir tarım reformu gerçekleşmiştir. Daha sonra şarap ve zeytinyağı gibi işlenmiş ürünler, bölgenin başlıca ihraç kalemleri arasına girmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Korsanlık, Kilikya, Ekonomi, Ticaret, Doğu Akdeniz.*

Abstract:

After the death of Alexander the Great in 323 B.C., the political authority gap occured in the Mediterranean. This gap turn into the Rough Cilicia to pirate bed due to the geographic conditions. So piracy threat was spread out through the Western Mediterranean. This situation cause a commercial loss of the Roman merchants. Along with the defeat of the pirates in 67 B.C. as a result of arrangements, established an atmosphere of trust in economic terms. So it was effectuated an agricultural reform in the region with fertile plains. After this, such as wine and olive oil processed products came between the region's main export items.

Key Words: *Piracy, Cilicia, Economy, Trade, Eastern Mediterranean.*

---

* Yk. Lis. Öğr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya-Türkiye / MA., Selchuk University, Faculty of Art, Deptartment of Achaeology, Konya-TURKEY; (ahmetbilir81@hotmail.com).

ANTİK ÇAĞ'DA KORSANLIĞIN KİLİKYA EKONOMİSİNE ETKİSİ

Ahmet BİLİR

Antik Çağ'da Kilikya Bölgesi Korekesium'dan (Alanya) başlayarak, doğudaki Alexandria ad Issum'a (İskenderun) kadar uzanır. Bölge jeolojik yapısına göre dağlık ve ovalık olarak ikiye ayrılır. Akarsu[1] vadilerinin olmasına karşın, yaşamak için dağlık kesim, ovalık kesim kadar elverişli değildir.[2] Dağlık kesimde Helenistik ve Roma Dönemi yerleşimleri hâkimdir.

Açık deniz şartlarına uygun gemilerin yapılması ve deniz ticaretinin başlaması tarihin derinliklerinde saklı dururken, bu konuda kesinleşmiş en erken arkeolojik veriler, Tunç Çağı'nı göstermektedir. Akeramik Neolitik Çağ'da Çiftlik Höyüğü'ndeki kaynağından alınan obsidyen, Kilikya kapılarından geçerek Kilikya limanlarına ulaşmıştır. Aynı kaynağa ait obsidyen buluntulardan anlaşıldığı üzere, kıyı takibi ile M.Ö. 6000'lerde Kilikya'dan Byblos'a düzenli deniz seferleri yapılmış olmalıdır.[3] Tarsus, Kilikya Bölgesinin karayolu ticaretinin yanı sıra deniz ticaretinin de yapıldığı önemli bir liman kentidir. Eski Tunç II Çağı'nda Anadolu, Kilikya vasıtasıyla Doğu Akdeniz ve Kıbrıs ile deniz ticaretini genişletmiştir.[4] Ayrıca Toroslarda altın, gümüş, kurşun, bakır, kalay, demir ve arsenik gibi maden yatakları tespit edilmiştir. Ele geçen bir takım örneklerin analizi, M.Ö. 3. ve 2. binde Anadolu'nun bazı merkezlerine buradan maden ihraç edildiğini kanıtlamaktadır.[5]

Doğu Akdeniz ekonomisi, çağlar boyu Mısır'dan başlayarak Levant, Kıbrıs, Anadolu'nun güney kıyıları, Girit, Yunanistan ve Roma'ya kadar uzanan ticaret rotası ile şekillenmiştir.[6] Geç Tunç Çağı'na tarihlenen Uluburun Batığı'na

---

1 Kalykadnus (Göksu), Lamus (Limonlu), Hacımusa, Kaledran vd.

2 Serra Durugönül, "Development of Ancient Settlements in Cilicia", *ADALYA*, V, Antalya 2001-2002, s. 107.

3 Machteld Johanna Mellink, "Anatolian Contacts with Chalcolitic Cyprus", *ASOR*, No. 282/283, Symposium: Chalcolotic Cyprus, 167-175, Boston 1991, s. 167.

4 Mellink,"Anatolia and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age", *Anatolia and Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin* Özgüç, (eds. K. Emre vd.), Ankara 1989, s. 324.

5 Remzi Yağcı, "M.Ö. III. –II. Binde Kilikia'da Ticaret", *OLBA*, II, Mersin 1999, s. 22.

6 Erdoğan Aslan, *Kekova Bölgesi Limanları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Konya 2011, s. 19.

ait buluntuların[7] çıkış noktaları birleştirildiğinde bu rota çizilmektedir.[8] Gemide ele geçen Kıbrıs Beyaz Astarlı II "Cypriot White Slip II" süt kaselerine,[9] Tarsus-Gözlükule ve Mersin-Yumuktepe'de de rastlanmıştır.[10] Bu durum Kıbrıs-Uluburun ile Kıbrıs-Kilikya ilişkilerinin çağdaş olduğunu göstermektedir.[11] Ayrıca Bass, batıktaki buluntular arasında yer alan kalayın cevheri konusunda, Toroslardaki maden yataklarının dikkate alınabileceğini belirtmiştir.[12]

Kilikya Bölgesi deniz ticaretindeki jeopolitik konumunun yanı sıra sahip olduğu madenler, ormanlar ve tarım alanları ile de Antik Çağ ekonomisinde ayrıcalıklı bir yer tutar. Kilikya Bölgesi'nin Yunanlılarla olan ilişkisini gösteren en erken buluntular, çoğunlukla ovalık kesimde (Que, Kilikia Pedias) bulunmuş Myken seramikleridir. Dağlık Kilikya'daki (Hilakku, Kilikia Trakheia) Myken seramiği buluntuları, bölgede kazısı yapılan tek Klasik Dönem öncesi yerleşim olan Kilise Tepe'de ele geçmiş, birkaç parçadan ibarettir. Bununla birlikte Myken seramiğinin Kilikya'ya sadece Kıbrıs üzerinden geldiği görüşü, Akhaların bu dönemde Kilikya ile ilgili bir politika izlemedikleri görüşünü desteklemektedir. Buna rağmen Troia Savaşı sonrası bilici Mopsos ve Peloponnessos'tan gelenlerin M.Ö. 1100 yıllarında, Mopsuestia (Misis) ve Mallos (Karataş) kentlerini kurdukları söylenmektedir. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında Kilikya'da Yunanlılar yeniden varlık gösterir. Bu defa Asur etkisinden uzak, Dağlık Kilikya Bölgesi'ndeki Nagidus, Kelenderis, Aphrodisias, Holmoi ve Soloi gibi kentlerde yayılmacı faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.[13]

M.Ö. 7. yüzyıldan beri keçi kılından yapılmış kaba tekstil ürünlerinin Kilikya'da kullanıldığı bilinir.[14] İlk koloniciler anavatanlarına benzer iklim ve

---

7 Geminin bordasında, Kıbrıs çömleği ve bakır alaşımlı kaplar gibi işlenmiş malların yanı sıra muhtemelen tekstil malzemeleri, cam ve fayans boncukları gibi işlenmemiş mallarda bulunmuştur. Abanoz ve fildişi gibi kaliteli hammaddelere ilaveten, fildişinden yapılmış kozmetik kaplar, boyalı oldukları tahmin edilen kumaşlar veya giysiler, takasta kullanılmak üzere değerli hediyeler, altın, gümüş, bakır, bronz ve kurşun metaller batıktaki diğer buluntulardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. alttaki not.

8 Cemal Pulak, "The Uluburun Shipwreck and Late Bronze Age Trade". *In Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the second Millenium B.C.*, (ed. Joan Aruz, Kim Benzel and Jean M. Evans), The Metropolitan Museum of Art, New York 2008. s. 296-297.

9 Pulak, "The Cargo of the Uluburun Ship and Evidence for Trade with the Agean and Beyond". *In Italy and Cyprus in Antiquity, 1500-450 BC: Proceedings of an International Symposium Held at the Italian Academy for Advanced Studiesin America at Columbia University, November 16- 18, 2000*, (ed. Larissa Bonfante and Vassos Karageorghis), 13-60, Nicosia: Severis Foundation 2000, s. 41.

10 Eric H. Cline, *Sailing the Wine-Dark Sea: Trade and the Late Bronze Age Agean*, BAR International Series, 591, Oxford 1994. s. 70.

11 Yağcı, *a.g.m.*, s. 22.

12 George F. Bass, " A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign" *AJA*, 90 /3, Boston 1986, s. 294.

13 Nurettin Arslan, "Kilikya Bölgesindeki Grek Kolonizasyonu", *OLBA*, IV, Mersin 2001. s. 3.

14 Barbara Levick, "The Roman Economy: Trade in Asia Minor and The Niche Market",

topografya koşullarına göre yer tayini yapmışlardır. Bu nedenle seçtikleri yerin anavatana ulaşım ve ticaret için liman yapımına uygun bir sahile, tarım için bol alüvyonlu verimli topraklara, savunma için yüksek tepelere ve gemi yapımına uygun ormanlara sahip olmasına özen göstermişlerdir.[15] Samosluların bir kolonisi olan Nagidus'ta ele geçen geometrik seramik ve terakota figürünler, bu dönemde Kıbrıs ile güçlü bir ilişkinin göstergesidir. Ayrıca Samos'taki kazılardan elde edilen benzer buluntular Kıbrıs, Nagidus ve Samos arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.[16] Skylax Yunan Kolonileşmesinden sonra Kilikya'nın önemli kentleri arasında Charadnus, Anemourium, Nagidus, Kelenderis, Aphrodisias, Holmoi, Sarpedon, Soloi, Zephyrium ve Mallus'u göstermektedir.[17] Nagidus'ta ticaretin kalbinin attığı akropolde, M.Ö. 5. yüzyıldan 3. yüzyıl sonuna kadar değişen tarihlere ait çok sayıda sikke ve amphora kulpunun yanı sıra, üst düzey "Batı Yamacı Seramiği" de bulunmuştur.

Büyük İskender'in M.Ö. 323'te ölümü ile birlikte Kıbrıs ve Anadolu'nun güney kıyıları Ptolamaios'ların eline geçti. Antigonos, Ptolemaios ile başa çıkabilmek için Kilikya'da tersaneler inşa ettirdi ve Toroslardan çok sayıda ağaç kestirerek donanmasını genişletti.[18] M.Ö. 300 civarında Seleukos Nikator I tarafından Seleukeia ad Kalykadnum (Silifke) kurulmuştur. Seleukoslar'ın kıyıda olduğu kadar, dağlık kesimde de güvenlik amaçlı bir takım askeri savunma yapıları inşa ettikleri görülmektedir. Bu yapıların bazı odaları, uzun süreli kuşatmalara dayanabilmek adına sadece savunma amaçlı değil, toplanan tarım ürünlerinin saklandığı magazinler olarak da kullanılmışlardır. Silifke'nin 30 km kuzeyinde ise toprakları Kalykadnus ve Lamus çaylarına kadar genişleyen Helenistik Olba yerleşimi bulunur.[19] M.Ö. 3. yüzyılda başta Arsinoe olmak üzere Dağlık Kilikya'nın bazı kesimleri, Ptolemaios'ların hâkimiyetinde kalmıştır.[20]

Bölgede Helenistik yerleşimlerin kurulması ve genişlemesi mecburi olarak coğrafi şartlara bağlı iken Roma yerleşimleri bu açıdan daha serbesttir. Bunun sebebi, Roma Dönemi'nde bundan böyle halkın, stratejik güvenlik açısından dağlar arasındaki gizli yerleri mesken tutmasına ve askeri tahkimat ya da garnizonlarda yaşamak zorunda olmasına gerek kalmamasıdır.

Greece & Rome, Second Series, 51/2, Cambridge 2004, s. 194.195.

15 Arslan, *a.g.m*,, s. 8.

16 Durugönül, *a.g.m*., s. 113.

17 Ahmet Ünal, "Doğu Akdeniz, Kilikya ve Güney Anadolu Sahillerinde Grek Varlığı Sorunu", *Ramazan* Özgan'a *Armağan*, (ed. M. Şahin ve İ. H. Mert), İstanbul 2005, s. 473.

18 Chester G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, (çev. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul 2000, s. 47.

19 Durugönül, *a.g.m*., s. 112-114.

20 Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", Ç.Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/3 (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006, s. 81.

Akdeniz'de Korsanlığın Ortaya Çıkışı

M.Ö. 2. binde geçtiği varsayılan Odysseia'da, yabancılara korsan olup olmadıklarının sorulması, şüphesiz korsanlık tarihinin de en az denizcilik tarihi kadar eski olduğunun bir göstergesidir. Hitit halkı Anadolu kıyılarına yapılan saldırılardan şikâyetçiydi.[21] Buna rağmen korsanlık ve kıyı yağmalaması dışında ticaret, en çok Uluburun'u da batıran ani fırtınalardan olumsuz etkileniyordu. Yunan denizciliğinin M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllardaki hızlı gelişimi, tüccarların kazanç beklentilerinin, korsanlık ve fırtına gibi amansız risklerin önüne geçtiğini göstermektedir.[22]

M.Ö. 188 yılındaki Apameia Antlaşması ile Seleukoslar donanma gücünün büyük kısmını Romalılara terk ederek Kilikya Pedias'a kadar çekildiler. Bu durum Dağlık Kilikya'yı korsan yatağı haline getirdi. M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısından itibaren Nagidus terk edilmiştir.[23] Kartaca ve Korinth (M.Ö. 146) zaferlerinden sonra kalkınan Roma ekonomisinin talepleri doğrultusunda, köle ticareti Kilikyalı korsanlar için oldukça kârlıydı.[24] Bu dönemde denizcilikte çok iyi olan Dağlık Kilikya halkı, tarım ve ticaretten ziyade tatlı kazanç elde ettikleri korsanlığı tercih etmiştir. Çünkü haksızca elde ettikleri ganimetleri ve köleleri Delos'ta rahatlıkla pazarlayabiliyorlardı.[25] Öyle ki antik tarihçilere göre, Kilikyalıların en büyük geçim kaynağı köle ticaretiydi.[26] Buna rağmen Seleukeia ad Kalykadnum ve Syedra, kendi bağımsız askerlerini, korsanları limanlarına sokmamaları için görevlendirmiştir.[27]

Ünlü korsan Diodotos'un ele geçirdiği Korakesion (Alanya) korsanların her türlü silah, kereste, halat ile denizci kıyafetlerini depoladıkları ve köle satışı yaptıkları bir üs görevi görmüştür.[28] Mithridates'in, Roma'nın iletişimini kesmek ve ticaret gemilerine saldırmak için büyük ölçüde Kilikyalı korsanlardan faydalandığı düşünülmektedir. Kuşkusuz büyük Sinop garnizonunda Kilikya

---

21 Starr, *a.g.e.*, s. 8.

22 Starr, *a.g.e.*, s. 15.

23 Durugönül, *a.g.e.*, s. 114.

24 Murat Arslan, "Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithridates Eupator", *OLBA*, VIII, Mersin 2003, s. 198.

25 Murat Arslan, "İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", *ADALYA*, VI, Antalya 2003, s. 92.

26 Arslan, "Piracy", s. 198.

27 Arslan, "Piracy", s. 200.

28 Hüseyin Sami Öztürk, "M.Ö. III. Yüzyıldan M.Ö. I. Yüzyılın Başlarına Kadar Doğu Akdeniz ve Küçük Asya'nın Güney Kıyılarında Korsanlık/Haydutluk", *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World. Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in honour of Nezahat Baydur,* (ed. Oğuz Tekin ve Aliye Erol), İstanbul 2009, s. 303.

kökenli pek çok paralı asker toplanmış olmalıdır.[29] M.Ö. 70-68 yılları arasında, Doğu'yu yağmalayan korsanlar saldırılarını İtalya sınırına kadar genişletmiş ve fidye için iki praetoru kaçırmışlardır. Bundan başka Caitea limanında bir Roma filosunu batırarak, Romalıların gıda sevkiyatını ciddi biçimde tehdit eder hale gelmişlerdir.[30] Cebel-i Tarık Boğazı'na kadar ulaşan korsanlık, Akdeniz'de ticareti durma noktasına getirmiştir.[31]

Bütün bu olaylar üzerine Cicero, Roma'nın bu olaylara karşı vurdumduymaz tavrını sert bir biçimde eleştirmiştir.[32] Yaşanan bu olaylara daha fazla seyirci kalamayan Roma'da, İ.Ö. 67 yılında, *lex Gabinia de piratis persequendis* adlı bir yasa tasarısı düzenlenmiştir. Ardından Senatus Consultum ile Gnaeus Pompeius önderliğinde Romalılar, Akdeniz'deki korsanlara karşı savaşmış ve üç ay gibi kısa bir süre içinde onlara en büyük darbeyi indirmişlerdir.[33] Böylelikle Roma'nın Kilikya bölgesiyle ekonomik ilişkisi, esasında sosyolojik bir sorun olan korsanlık sorunuyla başlamıştır.[34]

Kilikya Ekonomisi

Bundan önce de bahsettiğimiz gibi korsanlık faaliyetlerinin yoğun yaşandığı dönemde, tüm Akdeniz ekonomisinin bundan etkilenmiş olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte bu dönemde Dağlık Kilikya ekonomisinin en önemli geçim kaynağı korsanlık ve köle ticareti olmalıdır. Korsanlarla yaptığı savaşta muvaffak olan Romalı General Pompeius'un, onları kıyı bölgelerine yerleştirmesinin yanı sıra, Pax Romana da Kilikya'nın kıyı ve ova kesiminin yapılaşmasının önünü açmıştır. Böylece Kilikya'daki Roma kentlerinin İmparatorluğun diğer kentleri ile bağlantısı korunabilmiştir. Bu nedenle çeşme, cadde, aquadük gibi işlevsel yapıların haricinde agora, tiyatro ve sütunlu cadde gibi kentsel yapılar da halkın hizmetine sunulmuştur.[35]

Kilikya'nın ticari ilişkilerini gösteren en önemli kanıt, daima seramik

---

29 Philip Charles de Souza, *Piracy in the Ancient World: from Minos to Mohammed* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), London 1992, s. 152.

30 Starr, *a.g.e.*, s. 60.

31 Mehmet Kurt, "Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/2, İzmir 2010, s. 485.

32 "Ölüm ya da kölelik riski almadan denize açılan kim var? Hangi eyaletleri korsanlardan korudun? Senin için hangi kaynak daha güvenli? Kaç adanın terk edildiğini düşünüyorsun? Müttefiklerinden kaçının şehri korkudan terk edildi ya da korsanlar tarafından işgal edildi?", Bkz. not: 26.

33 Murat Arslan-Nihal Tünen Önen, "Akdeniz'in Korsan Yuvaları Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar", *ADALYA*, XIV, Antalya 2011, s. 193.

34 Öztürk, "Doğu Akdeniz'in efsanevi Korsanı Diodotos Tryphon" Aktüel Arkeoloji, İstanbul 2011, 24, s. 68.

35 Durugönül, a.g.m., s.114.

buluntular olmuştur. En sade şekliyle bir bölgede ithalat ve ihracat ürünlerine dair kanıtların elde edilmesi bölgeler arasındaki ticari bağlantıları ortaya koyar. Kilikya'da, her zaman rağbet gören ESA (Doğu Sigillata A) ve Kıbrıs sigillata gibi ürünlerin yanı sıra, Knidos'tan, Bergama'dan (Çandarlı kâseleri), Menderes nehri civarından (Doğu Sigillata B), Karadeniz'den (Pontik sigillata), İtalya ve Afrika'dan gelen örneklere de rastlanması, bölgenin ticari ilişkilerini göstermektedir.[36]

Kilikya Helenistik Dönem'den, Bizans Dönemi'ne kadar şarap, tahin, keten, balık, balık sosu, badem, meyve-sebze, özelliklede balkabağı üreticisi olarak bilinirdi.[37] Tarihin farklı evrelerinde Kilikya ekonomisini ayakta tutan başlıca dinamiklerin, tarım, madencilik, ormancılık, hayvancılık, balıkçılık ve deniz ticareti olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Anadolu, cumhuriyet savaşları sona erdiğinde dahi, Yunanca konuşan kölelerin ihraç edildiği merkezlerin başında gelmekteydi.[38] Ormanlarla kaplı Toroslar ve iç kesimdeki sert iklim şartlarında yetişen hayvan sürüleri de farklı bir ticaret konusudur. Bununla birlikte Tarsus'taki keten işçilerinin politik bazı haklardan yosun oldukları bilinmektedir.

Gelir elde etmek için kentlerin tamamı üretime ya da ticaret bağımlıdır. Dağlık Kilikya'da tarıma elverişli olmamasına karşın yerel anıtlar üzerinde belirtildiği üzere, güçlü ticari faaliyetleri ve iş kolları ile Korykos ön plana çıkmaktadır.[39] Kelenderis'te yapılan kazılarda bol miktarda demir cürufu bulunmuş olması, deniz ticaretine konu mallar arasında mutlaka, işlenmiş ya da işlenmemiş metalik madenlerin de yer alması gerektiğini göstermektedir.[40] Kelenderis'te açılan bir mezar, ait olduğu dönem ve buluntu çeşitliliği bakımından önemlidir. Çıkan buluntuların korsanlık faaliyetlerinin bitiminden hemen sonraki M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına ve MS 1. yüzyıla ait olmaları şaşırtıcı değildir. Çünkü geçmişte Kelenderis'in de içinde bulunduğu Dağlık Kilikya'daki yoğun korsanlık faaliyetleri bölgede büyük bir huzursuzluk yaratmış, bölge halkının sıkıntılı günler geçirmesine sebep olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak Kelenderis payına düşeni fazlasıyla almıştır.

M.Ö. 67 yılında korsanlığın sona ermesiyle birlikte şehirler yeniden canlanmış ve de ticari faaliyetlerinde gözle görülür bir artış olmuştur. Yaşanan bu süreç Kelenderis'de de arkeolojik bulgular yardımı ile kısmen desteklenmektedir.

---

36 Adele Federica Ferrazzoli, "Economy of Roman Eastern Rough Cilicia: Some Archaeological Indicators", *International Congress of Classical Archaeology Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean*, Roma 2008, s. 43.

37 Kaan Şenol-Gonca C. Şenol, "Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic ve Roman Amphorae", *OLBA*, VII, (Özel Sayı),Mersin 2003, s. 119.

38 Levick, *a.g.m.*, s. 182.

39 Levick, *a.g.m.*, s. 189.

40 Ergun Kaptan, "Kelenderis'te Demir Cevheri Metalurjisi", *ADALYA*, III, Antalya 1998, s. 221.

Dolayısı ile Kelenderis antik kentinin Helenistik dönemde yaşamış olduğu buhranlı günleri geride bırakarak, Klasik dönemdeki kadar olmasa da, yeniden kalkınmak için uğraş verdiği söylenebilir.[41] Kentte 1992 yılında ele geçen M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen mozaik üzerinde, borsa binası, kent limanı ve bir yük gemisinin betimlenmesi[42] ekonominin rahatladığının bir göstergesidir.

Bölgenin sahil şeridinde yer alan makiler içinde en çok mersin ağacı, yabani zeytin, defne keçiboynuzu çam ve selvi ağaçları yer almaktadır.[43] Geç Antik Çağ'da ise Roma Dönemi'nden beri seramik üreten Kilikya Bölgesi'nin LR 1 amphoraları içinde taşıdığı, geniş ölçekli bir zeytinyağı ve şarap ihracatçısı olduğu anlaşılır. Çanakkale Boğazı'ndan transit geçişlere ilişkin, "Abydos Tariff" olarak adlandırılan Erken Bizans gümrük talimatnamelerine göre, İstanbul'a şarap taşıyan Kilikyalı şarap tacirleri, diğerlerinin ödediğinin sadece yarısı kadar vergi ödemek zorundadır.[44] Buradan anlaşıldığına göre teşvik kapsamına alınan Kilikya şarabı, İstanbul'da yoğun rağbet görmektedir. Diokletian'ın Fiyat Fermanı'nda 11-12 litre alan bir kabın maliyeti 12 dinardır. İçi ucuz şarap ile doldurulmuş böylesine bir kabın maliyeti 160 dinar iken kaliteli şarabın maliyeti 480 dinara çıkmaktadır.[45]

---

41 Mehmet Tekocak, "Kelenderis Batı Nekropolünden Bir Mezarın Buluntuları Üzerine Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, Konya 2012, s. 310.

42 Levent Zoroğlu, "Bir Mozaik Üzerinde Kelenderis Betimlemesi", *1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Konferansları*, Ankara 1994, s. 33.

43 Jak Yakar*, Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. S. H. Riegel), İstanbul 2007, s. 299.

44 Veronica Iacomi, "Some Notes on Late-Antique Oil and Wine Production in Rough Cilicia (Isauria) on the Light of Epigraphic Sources: Funerary Inscriptions From Korykos, LR 1 Amphorae Production in Elaiussa Sebaste and the Abydos Tariff", *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı Ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri*, Mersin 2008, s. 25.

45 Hugh, Elton, "The Economy of Cilicia in Late Antiqity", *OLBA*, VIII (Özel Sayı), Mersin 2003, s. 175.

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

Helenistik Dönem'de Dağlık Kilikya'da yerel beyliklerin oluşması, bölgede küçük çaplı tarımsal ticari ilişkilerin ve ekonomik istikrarın giderek büyüdüğünün bir göstergesidir M.Ö. 1. yüzyıl ve M.S. 1. yüzyılda küçük yerleşimlerin birer *polis* olması, bu hızlı gelişmenin bir sonucudur.[46] Nitekim Rauh tarafından elde edilen buluntulara ve mimari eşlemelere göre, bölgede Roma Dönemi öncesinde önemli herhangi bir yerleşimin varlığını kanıtlayacak gösterge sayısı yok denecek kadar azdır. Seramik buluntular, M.S. ilk iki yüzyıl boyunca Romalılaşma sürecindeki az gelişmiş bölgenin, kalkınmada doruk noktasına ulaştığının göstergesidir.[47] M.S. 4. yüzyılın ortalarına doğru Doğu Akdeniz'in yanı sıra, Kilikya'daki üretimde de genel anlamda bir yeniden düzenleme söz konusudur. Bu dönem boyunca Doğu üretiminin gelişmesi ve yayılması, İstanbul'un yeni başkent olarak kurulması ile doğrudan ilişkilendirilerek, Doğu Akdeniz'deki siyasi istikrarın önemli ölçüde arttığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Kilikya, liman şehirleri aracılığı ile amphoralar içinde depoladığı ürünlerini satarak yükünü hafifletmek için, çok büyük miktardaki tarımsal üretim fazlasını elden çıkartmaya çalışmış, böylelikle de ekonomik süreç içerisindeki verimliliğini artırmıştır.[48]

---

[46] Hamdi Şahin, *Geç Roma İmparatorluk Ve Erken Bizans Dönemlerinde Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia) Bölgesi Yazıtlarında Meslekler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2003, s. 331, 332.

[47] Nicholas K. Rauh vd., "Life in the Truck Lane: Urban Development in Western Rough Cilicia", *Jahreshefte des* Österreichischen *Archäologischen Institutes in Wien*, 78, Wien 2009, s. 261.

[48] Ferrazoli, *a.g.m.*, s. 47.

KAYNAKÇA

ARSLAN, Murat, "Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithridates Eupator", *OLBA*, VIII, Mersin 2003, s. 195-211.

ARSLAN, Murat, "İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", *ADALYA*, VI, Antalya 2003, s. 91-116.

ARSLAN, Murat - ÖNEN, Nihal Tünen, "Akdeniz'in Korsan Yuvaları Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar", *ADALYA*, XIV, Antalya 2011, s. 193-206.

ARSLAN, Nurettin, "Kilikya Bölgesindeki Grek Kolonizasyonu", *OLBA*, IV, Mersin 2001, s. 1-17.

ASLAN, Erdoğan, *Kekova Bölgesi Limanları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Konya 2011.

BASS, George F., "A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign", *AJA*, 90/3, Boston 1986, s. 269-296.

CLINE, Eric H., *Sailing the Wine-Dark Sea: Trade and the Late Bronze Age Agean*, Oxford 1994.

DURUGÖNÜL, Serra, "Development of Ancient Settlements in Cilicia", *ADALYA*, V, Antalya 2001-2002, s. 107-119.

ELTON, Hugh, "The Economy of Cilicia in Late Antiqity", *OLBA*, VIII (Özel Sayı), Mersin 2003, s. 173-181.

FERRAZZOLI, Adele Federica, "Economy of Roman Eastern Rough Cilicia: Some Archaeological Indicators", *International Congress of Classical Archaeology Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean*, Roma 2008, s. 39-50.

IACOMI, Veronica, "Some Notes on Late-Antique Oil and Wine Production in Rough Cilicia (Isauria) on the Light of Epigraphic Sources: Funerary Inscriptions From Korykos, LR 1 Amphorae Production in Elaiussa Sebaste and the Abydos Tariff", *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı Ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri*, (ed. Ümit Aydınoğlu-A. Kaan Şenol), Mersin 2008, s. 19-32.

KAPTAN, Ergun, "Kelenderis'te Demir Cevheri Metalurjisi", *ADALYA*, III,

Antalya 1998, s. 221-228.

KURT, Mehmet, "Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/2, İzmir 2010, s. 483-501.

LEVICK, Barbara, "The Roman Economy: Trade in Asia Minor and The Niche Market", *Greece & Rome, Second Series*, 51/2, Cambridge 2004, s. 180-189.

MELLINK, Machteld J., "Anatolia and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age", *Anatolia and Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin* Özgüç, (eds. K. Emre vd.), Ankara 1989, s. 319-331.

MELLINK, Machteld J., "Anatolian Contacts with Chalcolitic Cyprus", *ASOR*, No. 282/283, Symposium: Chalcolotic Cyprus, Boston 1991, s. 167-175.

ÖZTÜRK, Hüseyin Sami, "M.Ö. III. Yüzyıldan M.Ö. I. Yüzyılın Başlarına Kadar Doğu Akdeniz ve Küçük Asya'nın Güney Kıyılarında Korsanlık/ Haydutluk", *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World. Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in honour of Nezahat Baydur*, (ed. Oğuz Tekin ve Aliye Erol), İstanbul 2009, s. 299-308.

_____, "Doğu Akdeniz'in Efsanevi Korsanı Diodotos Tryphon", Aktüel Arkeoloji, 24, İstanbul 2011, s. 66-69.

PULAK, Cemal, "The Cargo of the Uluburun Ship and Evidence for Trade with the Agean and Beyond", *In Italy and Cyprus in Antiquity*, *1500-450 BC: Proceedings of an International Symposium Held at the Italian Academy for Advanced Studiesin America at Columbia University*, *November 16-18*, *2000*, (ed. Larissa Bonfante and Vassos Karageorghis) , Nicosia: Severis Foundation 2000, s. 13-60.

_____, "The Uluburun Shipwreck and Late Bronze Age Trade", *In Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the second Millenium B.C.*, (ed. Joan Aruz, Kim Benzel and Jean M. Evans), The Metropolitan Museum of Art, New York 2008, s. 288-310.

RAUH, Nicholas, K. - TOWNSEND Rhys F. - HOFF, Michael C. - DILLON, Matthew - DOYLE, Martin, W. - WARD, Cheryl A. - ROTHAUS, Richard M. - CANER, Hülya - AKKEMİK, Ünal - WANDSNIDER, LuAnn - OZANER, F., Sancar - DORE, Christopher D., "Life in the Truck Lane: Urban Development in Western Rough Cilicia", *Jahreshefte des* Österreichischen *Archäologischen Institutes in Wien*, 78, Wien 2009, s. 253-312.

ÜNAL, Ahmet, "Doğu Akdeniz, Kilikya ve Güney Anadolu Sahillerinde Grek Varlığı Sorunu", *Ramazan* Özgan'a *Armağan*, (ed. M. Şahin ve İ. H. Mert), İstanbul 2005, s. 453-474.

_____, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", Ç.Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/3 (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006, s. 67-102.

SOUZA, Philip Charles de, *Piracy in the Ancient World: from Minos to Mohammed* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), London 1992.

STARR, Chester G., *Antik Çağda Deniz Gücü*, (çev. Gürkan Ergin), İstanbul 2000.

ŞAHİN, Hamdi, *Geç Roma İmparatorluk Ve Erken Bizans Dönemlerinde Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia) Bölgesi Yazıtlarında Meslekler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2003.

ŞENOL, Kaan – GONCA, C., "Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic ve Roman Amphorae", *OLBA*, VII (Özel Sayı), Mersin 2003, s. 119-122.

TEKOCAK, Mehmet, "Kelenderis Batı Nekropolünden Bir Mezarın Buluntuları Üzerine Değerlendirmeler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, Konya 2012, s. 305-315.

YAĞCI, Remzi, "M.Ö. III. –II. Binde Kilikia'da Ticaret", *OLBA*, II, Mersin 1999, s. 17-26.

YAKAR, Jak, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. S. H. Riegel), İstanbul 2007.

ZOROĞLU, Levent, "Kelenderis 1986 Yılı Çalışmaları", *AST*, V/I, Ankara 1986, s. 409-422.

ZOROĞLU, Levent, "Bir Mozaik Üzerinde Kelenderis Betimlemesi", *1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Konferansları*, Ankara 1994, s. 31-45.

ANTİK LİMAN KENTLERİNDE SUALTI ARAŞTIRMALARININ ÖNEMİ: ASAR ADASI ÖRNEĞİ

IMPORTANCE OF UNDERWATER RESEARCHES IN HARBOR CITIES: EXAMPLE OF ASAR ISLAND

Serkan GÜNDÜZ *
Oktay DUMANKAYA **

Özet:

Sualtı Arkeolojisi, ada yerleşimleri ve kıyı kenti kazılarında, kazı planlaması için destek sağlamaktadır. Asar (Tavşan) Adası kazıları ile ada çevresindeki sualtı araştırmaları birlikte yürütülmüştür. Kara kazılarında ortaya çıkarılan yerleşimin mimarisi ile sualtında bulunan mimari malzemelerin örtüştüğü görülmüştür. Ayrıntılı bir sualtı araştırması ile ada üzerindeki yapılaşmanın dönemi ve dağılım haritası kazı yapılmaksızın çıkarılabilmektedir. Böylece, arkeolojik sualtı araştırmalarının, karada yapılan arkeolojik kazıları tamamlayıcı önemli bir unsuru olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bodrum Yarımadası, Myndos, Sualtı Arkeolojisi, Asar Adası, Antik Çağ Yapıları.*

Abstract:

Underwater archaeology provides support for the excavations on island and coastal sites. Asar (Tavşan) Island excavations are conducted with underwater excavations around the island. It has been evidenced that the architecture revealed in island excavations and the architectural remains found in the underwater research are in accord with each other. With a detailed underwater survey, the dating of structuring and the distribution map on the island can be detected without conducting excavations. Thus, the underwater archaeological researches appear to have emerged as an important complementary element of the land archaeological excavations.

Key Words: *Bodrum Peninsula, Myndos, Underwater Archaeology, Asar Island, Ancient Time Structures.*

---

* Doktorant Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bursa-TÜRKİYE / Ph.D. Research Assist., Uludağ University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Archaeology, Bursa-TURKIYE; (sgunduz17@gmail.com).

** Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş-TÜRKİYE / Assist. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Archaeology, Kahramanmaraş-TURKIYE; (oktay_dumankaya@hotmail.com).

ANTİK LİMAN KENTLERİNDE SUALTI ARAŞTIRMALARININ ÖNEMİ: ASAR ADASI ÖRNEĞİ

Serkan GÜNDÜZ
Oktay DUMANKAYA

Adalar, çevresi tamamen sularla kaplı olan kara parçalarıdır. Ada üzerinde kurulmuş olan yerleşimlerin, çevrelerindeki suyla bağlantısının olmadığı düşünülemez. Yıllar boyunca arkeolojik kazılarda edindiğimiz izlenimlerden birisi; toprağın arkeolojik eserlerin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan koruyucu bir yapısının olduğudur. Ada yerleşmelerinde koruyuculuğu sağlayan unsurlardan bir diğeri ise adaların etrafını çevreleyen sulardır. Bu sular, sualtında kalan arkeolojik eserlerin tahribattan koruyup, günümüze kadar ulaşmasını sağlaması açısından önemlidir. Myndos Antik kenti araştırmaları ilk başladığında, sualtı araştırmalarına önem verilmesinin nedenlerinden biri de, suların koruduğu kültür varlıklarını tespit etmek olmuştur. Antik kentin çevresinde yapılan sualtı araştırmaları, liman zemininin dolgu tabaka ile kaplandığını göstermiştir. Antik kent limanında sadece Asar Adası ve mendirek çevresinde arkeolojik bulgulara rastlanmıştır. Bu sebeple çalışmada limanın tamamı değil, yalnızca Asar Adası ve çevresi incelenmiştir.

Asar Adası; Muğla ili Bodrum ilçesi Gümüşlük beldesi sınırları içerisinde; Myndos Antik Kenti Limanı'nın girişinde yer almaktadır. Söz konusu ada, yerel halk tarafından "Tavşan Adası" olarak adlandırılmaktadır (Resim 1).

Asar Adası'nı da içerisine alan Myndos Antik kenti, İ.Ö. 377-353 yılları arasında Karia Satrapı Mausolos tarafından, dönemin modern şehircilik anlayışı doğrultusunda yeniden imar edilmiştir (Resim 2).[1] Klasik Dönem'den günümüze kadar ulaşan yapılar içerisinde dikkat çekici kalıntılardan birisi de kentin sur duvarlarıdır. Kenti tamamen çevreleyen bu duvarlar, doğu limanının (iç liman) tam girişinde bulunan Asar Adası'nı anakara yerleşimine bağlamış ve kent için

---

[1] Lars Karlsson, "Thoughts about Fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes", *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale*, (ed. Pierre Debord- Raymond Descat), Bordeaux 1994, s. 144-153; Mustafa Şahin, "Myndos 2005 Yılı Yüzey Araştırması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 2006, s. 293; Kevser Taşdöner, "Karia Kenti Halikarnassos: Helenistik Dönem ve Öncesi Siyasal Tarihi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2008, s. 99; Oktay Dumankaya, *Bodrum Yarımadası Antik Limanları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sualtı Arkeolojisi Anabilim Dalı, Konya 2013, s. 63.

bir savunma sistemi oluşturmuştur.[2] Sur duvarının adayı da içine alacak şekilde inşa edilmesi, kentin savunma gücünü kuvvetlendirmiştir. Ayrıca antik limanda lodos ve gündoğusu rüzgarlarına karşı son derece etkin bir koruma sağlamıştır (Resim 3).[3]

Sualtı Çalışmaları

Kentte, 2004 yılında Prof. Dr. Mustafa Şahin[4] başkanlığında başlatılan yüzey araştırmaları, sualtı araştırmaları ile eşzamanlı yürütülmüştür.[5] 2004-2012 yılları arasında, Asar Adası çevresi ve liman girişinde yapılan araştırmalarda, tektonik hareketlerin meydana getirdiği depremler,[6] insanlar tarafından yapılan

---

2 Serkan Gündüz, *Antik Limanlar Işığında Myndos Limanı ve Liman Yapıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı, Bursa 2008, s. 37. Myndos Doğu Limanı, ilk kez Strabon (Strab. XIV, 656) tarafından bahsedilmiştir. Limen Kleistos (Λιμήν Κλειστος) tarzında yapılmış liman olarak bilinmektedir. Karl Lehmann-Hartleben, *die Antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres Beiträge zur Geschichte des St. Dtebaus im Altertum*, Klio Beiheft 14, Leipzig 1923, s. 65-74. Bu tür limanlar, Akdeniz'de siyasi ve ekonomik rekabet sonucunda savaşların ortaya çıkması ile kentleri korumak amacıyla geliştirilmiştir. Başlangıçta sadece askeri limanlar sur duvarları ile korunurken, savaşların artması kentlerin daha fazla korunma ve savunma hatlarının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Böylece birçok kent, sur duvarlarını liman bölgesini dahil edecek şekilde uzatmış; sonucunda kent limanları, hem ticari hem de askeri limanları çevrelediği kompleksler halini almışlardır Avner Raban, *The Harbour of Sebastos (Caesarea Maritima) in its Roman Mediterranean Context*, (ed. Michal Artzy - Beverly Goodman - Zvi Gal), BAR, International Series 1930, Oxford 2009, s. 63; Aytekin Büyüközer, *Knidos Limanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sualtı Arkeolojisi Anabilim Dalı, Konya 2012, s. 110. Klasik Dönem'de mimari bir tarz olarak ortaya çıkan Kleistos liman teknolojisi, Roma Dönemi'nden Orta Çağ Bizans'ına kadar uzanan bir dönem boyunca kullanıldılar. David John Blackman, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part 2", *IJNA* 11.3, 1982, s. 193-194.

3 Dumankaya, *a.g.e.*, s. 68.

4 Bu çalışmanın gerçekleşmesinde değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. Mustafa Şahin'e teşekkürü bir borç biliriz.

5 Şahin, "Myndos 2004 Yılı Yüzey Araştırması", s. 171-184.

6 Rodos Adası'nda meydana gelen M.Ö. 222, 185, 155, 199-198, M.S. 142, 198, 227, 344, 474, 515, 554, 1304, 1481, 1843, 1856, 1863 depremleri, Kos Adası'nda meydana gelen M.S. 334, 412, 760 depremleri, Girit Adası'nda meydana gelen M.S. 365 depremi, M.S. 460 yılında Knidos yakınlarında meydana gelen deprem gibi, daha birçok büyük deprem Gökova Körfezi-Bodrum Yarımadası ve çevresinde etkili olmuştur. Emanuela Guidoboni - Alberto Comastri - Giusto Traina, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Bologna 1994, s. 501 vd. 1493 yılında Kos Adası'nda meydana gelen IX şiddetindeki deprem Bodrum Yarımadası'nda büyük tahribata sebep olmakla birlikte çevre bölgelerde de etkili olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ise 1741, 1851, 1863 ve 1869, 1886 yıllarında VI- IX şiddetinde depremler meydana gelmiştir. Kazım Ergin - Uğur Güçlü, "A Catalogue of Earthquakes for Turkey and Surrounding Area", *İstanbul Technic University Mining Faculty Journal*, Vol. 24, 1967, s. 189. Kadir Dirik v.d., *Datça Yarımadası'nın Neotektoniği, Jeomorfolojisi ve Bunların Eski Medeniyetlerin Yerleşimi ve*

tahribatlar[7] ve başkaca sebeplerden dolayı sualtında kalmış kültür varlıkları tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır.[8]

Yüzey araştırmaları esnasında, Asar Adası'nın kuzeybatı bölümünde, Geç Klasik Dönem'e tarihlenebilecek düzgün kesilmiş mimari parçalar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu mimari parçalar ada çevresinde ilk sualtı araştırmalarının başlangıç noktasının belirlenmesinde önemli belirteç olmuştur (Resim 4).

Kara araştırmaları ile eş zamanlı yapılan sualtı araştırmalarında, ada üzerinde tespit edilen mimari parçalara benzer yapı kalıntılarının sualtında, kıyı hattı boyunca dağılım gösterdiği gözlemlenmiştir (Resim 5). Sualtında gözlemlenen benzer mimari parçaların varlığı; ada üzerinde tespit edilmiş mimari parçaların kente ait başka bir yapıdan sökülerek getirilmediğini göstermiş, bu durum ada üzerinde Geç Klasik Dönem'e tarihlenebilecek bir yapıya ait mimari parçalar olma ihtimalini kuvvetlendirmiştir.

Asar Adası'nın kuzeybatısında yapılan sualtı araştırmalarında dikkati çeken başka bir unsur ise, mimari parçaların etrafında gözlemlenen küçük şekilsiz taşların yoğunluğudur.

Benzer şekilsiz küçük taşlar Asar Adası'nın batı ve güneybatı kıyı hattında da gözlemlenmiştir (Resim 5 ve 6). 1 m.'den 17 m. derinliğe kadar uzanmakta olan şekilsiz küçük taşlar ada kıyısının hemen hemen tamamını çevrelemektedir. Kazı öncesi ada üzerinde şekilsiz küçük taşlardan yapılmış sadece birkaç yapı tespit edilebilmiş olmasına rağmen, sualtında tespit edilen şekilsiz küçük taşların yoğunluğu ada üzerinde benzer şekil, tür ve boyutlarda taşlardan yapılmış daha birçok yapının olması gerektiğini, ancak bu yapıların tektonik hareketlerin meydana getirdiği depremler ve insanların sebep olduğu tahribat sonucunda yıkıldığını düşündürmüştür (Resim 7).

Araştırmalar sonucunda tespit edilen önemli arkeolojik buluntulardan birisi de, adanın doğusunda tespit edilen 110 m. uzunluğa sahip rıhtımdır (Resim 8, 9 ve Çizim 1). Ayrıntılı incelemelerde, söz konusu rıhtımı oluşturan blok taşlar arasında Antik Çağ sütun tamburları ve (*Opus Caementitium*) harçlı tabakalara rastlanmıştır (Resim 8 ve 9). Sütun tamburları ve harç içerisinde gözlemlenen Geç Antik Çağ seramik parçaları ve amphora parçalarının varlığı rıhtımın Geç

Gelişimi Üzerindeki Etkisi, ODTÜ AFP-00-07-03-13 Kod Numaralı Proje, Aralık 2003, s. 29-30. Ege çöküntü sisteminde 1898-2003 yılları arasında ise hasar yapıcı 30'dan fazla deprem meydana gelmiştir. Bu depremler bölgede hala aktif olan fay hatlarının etkisinin bir göstergesidir. Orhan Polat v.d., "Earthquake Hazard of the Aegean Extension Region (West Turkey)", *Turkish Journal of Earth Sciences*, Vol. 17, 2008, s. 593-614.

7 Antik kente ait birçok yapı taşı başka amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere taşınmıştır. Söz konusu kente ait yapı kalıntılarında meydana gelmiş tahribatın izleri bariz bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

8 Sualtı araştırmalarında ekip üyesi olarak destek veren M. Ufuk Gürdal, Faruk Yolsal, Mustafa Uğur Ekmekçi ve Çağrı Aydın'a teşekkürü bir borç biliriz.

Antik Çağ'da kullanılmış bir yapı olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir.[9] Savımızı destekleyen başka bir unsur ise, rıhtımın Geç Klasik Dönem sur duvarlarının dışında kalmasıdır.

Yapılan sualtı araştırmaları neticesinde çıkartılan Asar Adası çevresi sualtı planı, ada üzerine tespit edilmiş yapı kalıntılarının yorumlanmasına katkıda bulunmuştur (Resim 10).

Asar Adası Arkeolojik Kazıları

2009 yılından günümüze kadar adanın, yaklaşık olarak % 70'lik bölümünün arkeolojik kazısı tamamlanmıştır (Çizim 2).

Kazı çalışmalarında adanın kuzey batısında gözlemlenen mimari parçaların altında Geç Klasik Çağ'a tarihlenen sunak (?) ortaya çıkartılmıştır (Resim 11).[10]

Asar Adası'nın kule bölümünde gerçekleştirilen kazılarda ise, zemininde geometrik desenli "*Opus Sectile*" tekniğinde yapılmış mozaik döşemesi bulunan üç nefli bir bazilika ortaya çıkartılmıştır. Yapıda ortaya çıkartılan mozaiğin yapım tekniği ve bezeme repertuarı, yapının İ.S. 5 - 6. yüzyıl arasında kullanıldığını göstermektedir (Resim 12).[11]

Sunak (?) ve kule yapısı dışında, küçük şekilsiz moloz taşlar ve çamur harcı kullanılarak yapılmış sivil yerleşime ait diğer yapı kalıntıları Geç Antik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Resim 13 ve 14).[12]

Günümüze kadar ada üzerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan mimari veriler ışığında; Ada üzerinde en erken yaşam izleri İ.Ö. 4. yüzyılı işaret ederken, en geç buluntular ise İ.S. 13. yüzyılı göstermektedir.[13]

---

9 Dumankaya, *a.g.e.*, s. 82-83.

10 Şahin, "2009 Yılı Myndos Kazısı", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, İstanbul 2010, s. 158; aynı yazar, "Myndos Kazısı 2010", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Malatya 2011, s. 343-344.

11 Derya Şahin, "Myndos Mosaics", *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu* (16-20 Ekim), Bursa 2009, (ed. Mustafa Şahin), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 865- 872; M. Şahin, "Myndos Kazısı 2010", s. 340-347.

12 M. Şahin, "2009 Yılı Myndos Kazısı", s. 154-175; aynı yazar, "Myndos Kazısı 2010", s. 343-347.

13 M. Şahin, "Myndos Kazısı 2010", s. 347; Şahin, "2009 Yılı Myndos Kazısı", s. 156.

SONUÇ

Gerçekleştirilen kara ve sualtı çalışmaları adanın kuzeybatı kıyılarında tespit edilen mimari parçaların sunak (?) yapısına ait olduğunu göstermiştir (Resim 5 ve 11).

Kuzeybatı kıyı hattında yapılan ilk sualtı araştırmalarında tespit edilen şekilsiz küçük taşlar ile mimari parçaların iç içe bulunması, adanın bu bölümünde erken döneme tarihlenebilecek yapılaşmanın yanı sıra, geç dönem yapılaşmasının da olduğunu düşündürmüştür. Sualtı araştırmaları sonucu ortaya atılan bu sav, ada üzerinde yapılan arkeolojik kazılarının tamamlanması ile kesinleşmiştir (Resim 15).[14]

Asar Adası'nın kuzey, güneybatı kıyılarında, sualtında tespit edilen küçük şekilsiz taşlar ile kazılar sonucu ada üzerinde ortaya çıkarılan Geç Antik Çağ yapı duvarlarında kullanılan taşlar birebir örtüşmektedir (Resim 6 ve 13).

Asar Adası'nın doğusunda yer alan Geç Antik Çağ rıhtımında gözlemlenen sütun tamburlarının rıhtımın yapımı sırasında, ada üzerinde daha önceki devirlerde kullanılmış yapılardan sökülerek getirildiği anlaşılmaktadır (Resim 9).

Asar Adası çevresinde yapılan sualtı araştırmaları; benzer ada yerleşimlerinde arkeolojik kazılar öncesi yapılabilecek sualtı araştırmaları ile yerleşimlere ait önemli bilgiler vermekte ve kara arkeolojisinin tamamlayıcı bir unsuru olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Resim 16). Sualtında bulunan arkeolojik malzemenin doğru okunması ve anlaşılması arkeologlara kazılar öncesi çok önemli veriler sağlamaktadır. Ancak, yalnızca sualtı araştırmaları ile bir ada yerleşimindeki mimari yapılaşma tamamen anlaşılabilir demek doğru bir varsayım değildir. Kazı yapılmaksızın gerçekleştirilecek olan sualtı araştırmaları, yerleşimlerin kronolojisine kısıtlı miktarda veri sağlayacağı açıktır. Ancak, sualtı araştırmalarının kazılardan çok daha hızlı veri sağlaması, kazılar kadar güvenilir olması ve kazı öncesi planlamada çok önemli arkeolojik bilgiler sunması, sualtı araştırmalarının önemini gösteren unsurlardır. Sadece adalar değil, aynı zamanda kıyı yerleşimlerinde de benzer sualtı araştırmalarının yapılması çok büyük öneme sahiptir. Asar Adası örneğinde de görüldüğü gibi, sualtı araştırmaları karadaki kazıların yönlendirilmesinde etkili ve güvenilir bir şekilde kullanılabilmektedir.

---

[14] M. Şahin, "2009 Yılı Myndos Kazısı", s. 154-175; Şahin, "Myndos Kazısı 2010", s. 343-347.

KAYNAKÇA

BLACKMAN, David John, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part 2", *IJNA* 11.3, 1982, s. 185-221.

BÜYÜKÖZER, Aytekin, *Knidos Limanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sualtı Arkeolojisi Anabilim Dalı, Konya 2012.

DİRİK, Kadir - TÜRKMENOĞLU, Asuman - TUNA, Numan - DİRİCAN, Murat, *Datça Yarımadası'nın Neotektoniği, Jeomorfolojisi ve Bunların Eski Medeniyetlerin Yerleşimi ve Gelişimi Üzerindeki Etkisi*, ODTÜ AFP-00-07-03-13 Kod Numaralı Proje, Aralık 2003.

ERGİN, Kazım - GÜÇLÜ, Uğur, "A Catalogue of Earthquakes for Turkey and Surrounding Area", İstanbul *Technic University Mining Faculty Journal,* Vol. 24, 1967, s. 169-189.

GUIDOBONI, Emanuela - COMASTRI, Alberto - TRAINA, Giusto, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Bologna 1994.

GÜNDÜZ, Serkan, *Antik Limanlar Işığında Myndos Limanı ve Liman Yapıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı, Bursa 2008.

KARLSSON, Lars, "Thoughts about Fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes", *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Méridionale*, (ed. Pierre Debord-Raymond Descat), Bordeaux 1994, s. 141-154.

LEHMANN-HARTLEBEN, Karl, *die Antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres*, *Beiträge zur Geschichte des St. Dtebaus im Altertu"m*, Klio Beiheft 14, Leipzig 1923.

POLAT, Orhan - GÖK, Elçin - DOĞUSER, Yılmaz, "Earthquake Hazard of the Aegean Extension Region (West Turkey)", *Turkish Journal of Earth Sciences*, Vol. 17, 2008, s. 593-614.

RABAN, Avner, *The Harbour of Sebastos (Caesarea Maritima) in its Roman Mediterranean Context*, (ed. Michal Artzy - Beverly Goodman - Zvi Gal), BAR, International Series 1930, Oxford 2009.

ŞAHİN, Derya, "Myndos Mosaics", *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu* (16 -20 Ekim), Bursa 2009, (ed. Mustafa Şahin), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 865- 872.

ŞAHİN, Mustafa, "Myndos 2004 Yılı Yüzey Araştırması", *23. Araştırma*

Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya 2005, s. 171-184.

_____, "Myndos 2005 Yılı Yüzey Araştırması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 2006, s. 293-306.

_____, "2009 Yılı Myndos Kazısı", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, İstanbul 2010, s. 154-175.

_____, "Myndos Kazısı 2010", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Malatya 2011, s. 339-352.

TAŞDÖNER, Kevser, "Karia Kenti Halikarnasos: Helenistik Dönem ve Öncesi Siyasal Tarihi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2008, s. 96-105.

Kısaltmalar:

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
İ.Ö.	:	İsa'dan once
İ.S.	:	İsa'dan sonra
vd.	:	ve devamı
v.d.	:	ve diğerleri

RESİMLER

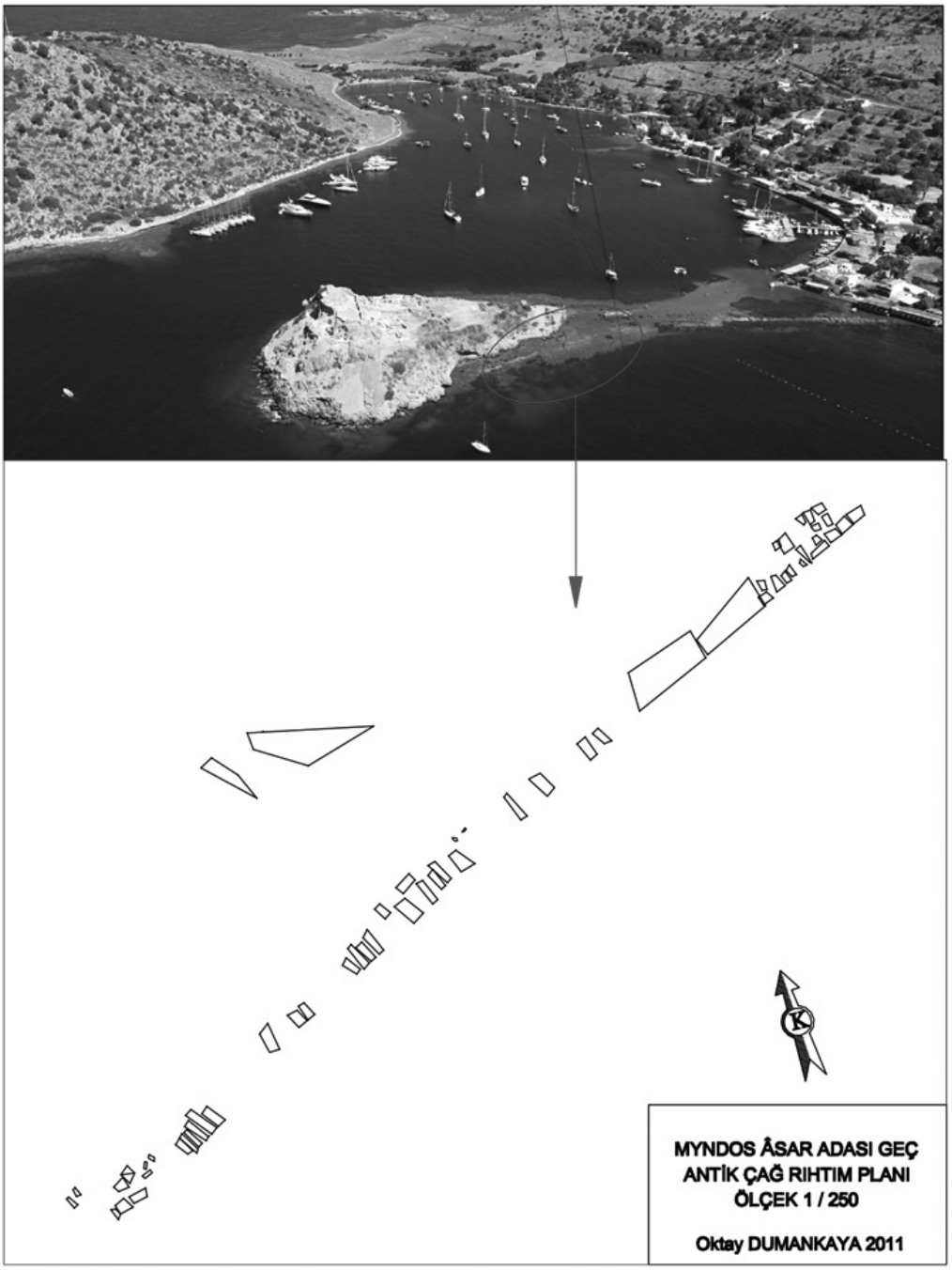

Çizim **1:** Geç Antik Çağ Rıhtımından Görünüm

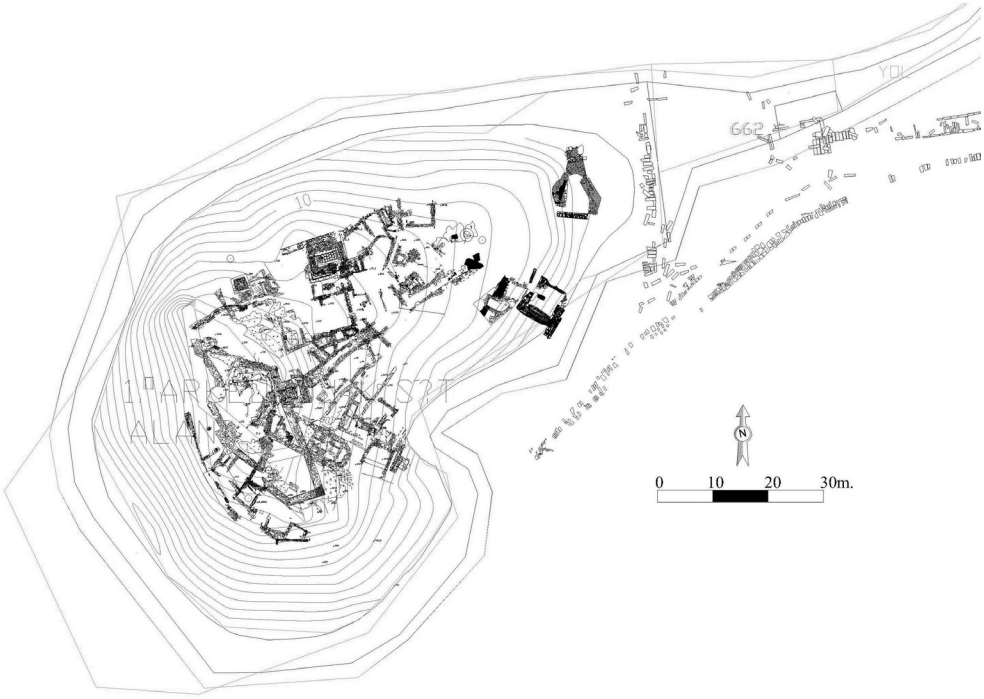

Çizim **2:** Asar Adası 2013 Yılı Arkeolojik Planı

Resim 1: Myndos Antik Kenti ve Asar Adası'ndan Görünüm

Resim 2: Myndos Antik Kenti Limanı ve Asar Adasından Farklı Açılardan Görünümü

Resim 3: Myndos Antik Kenti Sur Duvarından Görünüm

Resim 4: Geç Klasik Dönem Mimari Parçalardan Görünüm

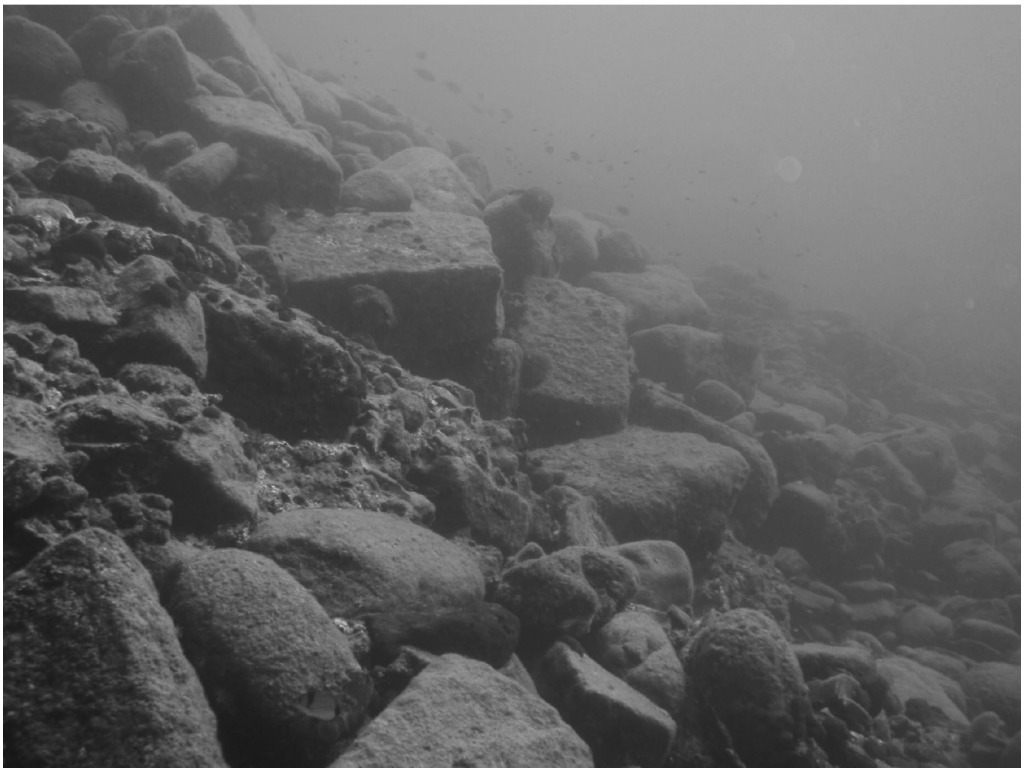

Resim 5: Asar Adası Kuzeybatı Kıyısı-Sualtında Mimar Parçalardan Görünüm

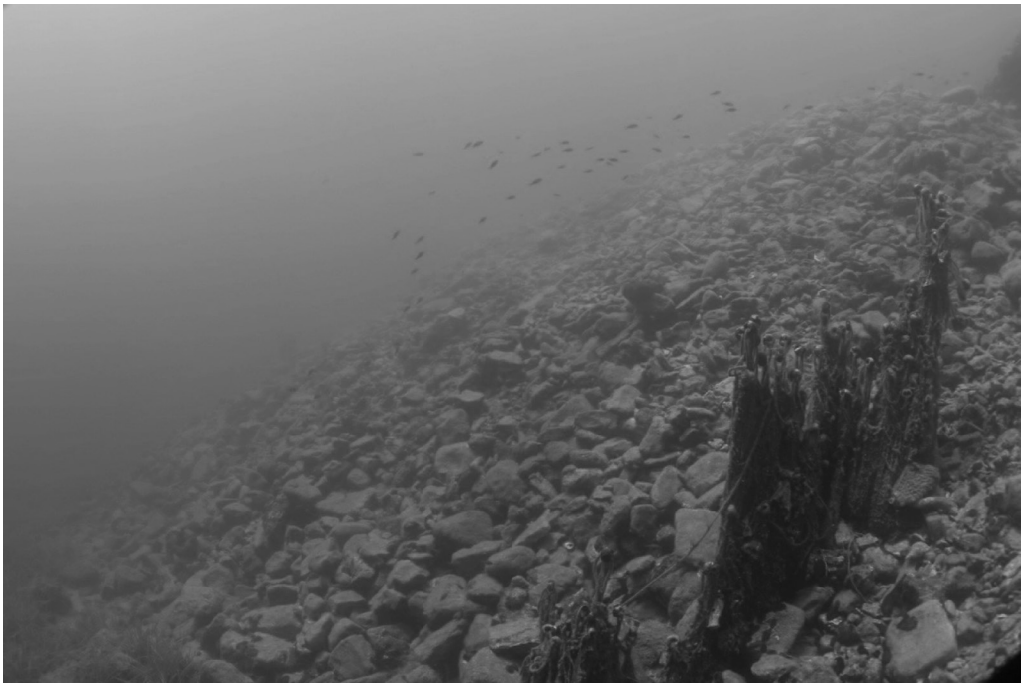

Resim 6: Asar Adası Batı Kıyısı - Sualtından Görünüm

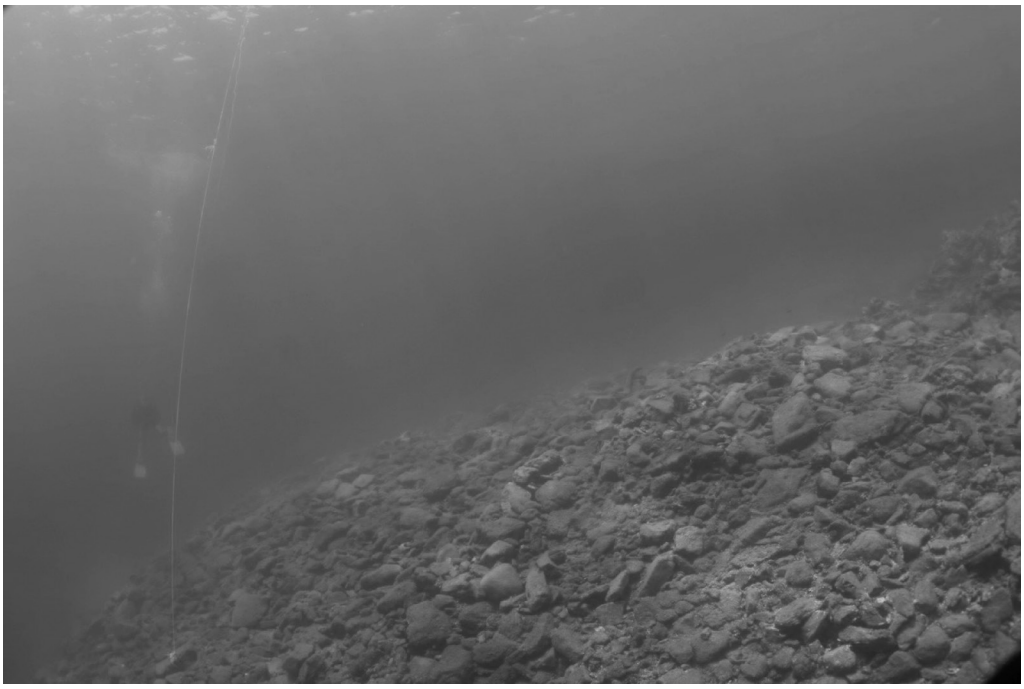

Resim 7: Asar Adası Güney Kıyısı - Sualtından Görünüm

Resim 8: Geç Antik Çağ Rıhtımı Sütün Tamburlarından Görünü

Resim 9: Geç Antik Çağ Rıhtımı Sütün Tamburlarından Farklı Açıdan Görünüm

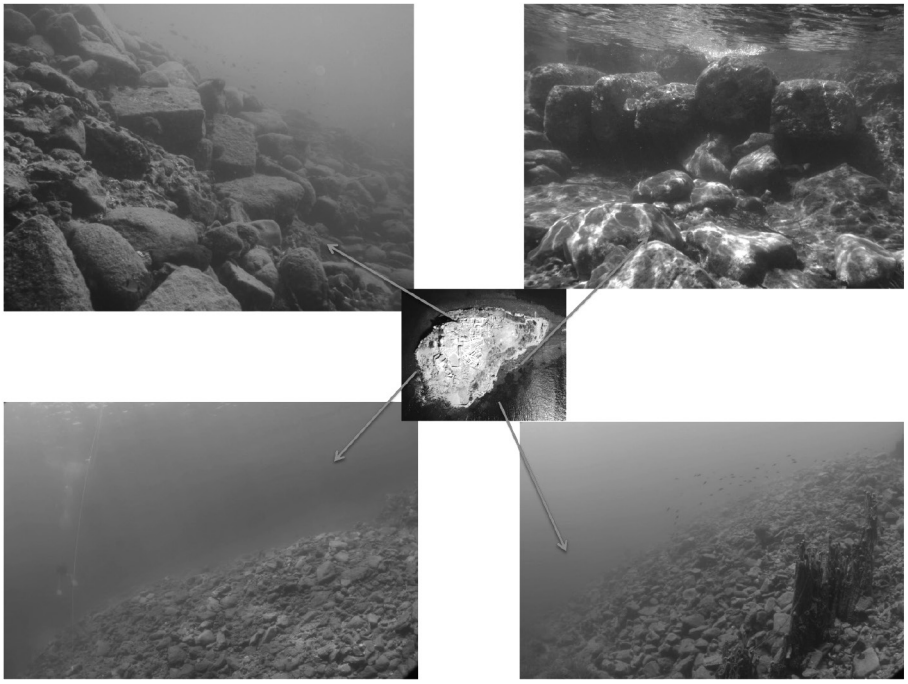

Resim 10: Asar Adası - Sualtı Arkeolojik Buluntu Dağılımı

Resim 11: Geç Klasik Dönem Sunağından (?) Görünüm

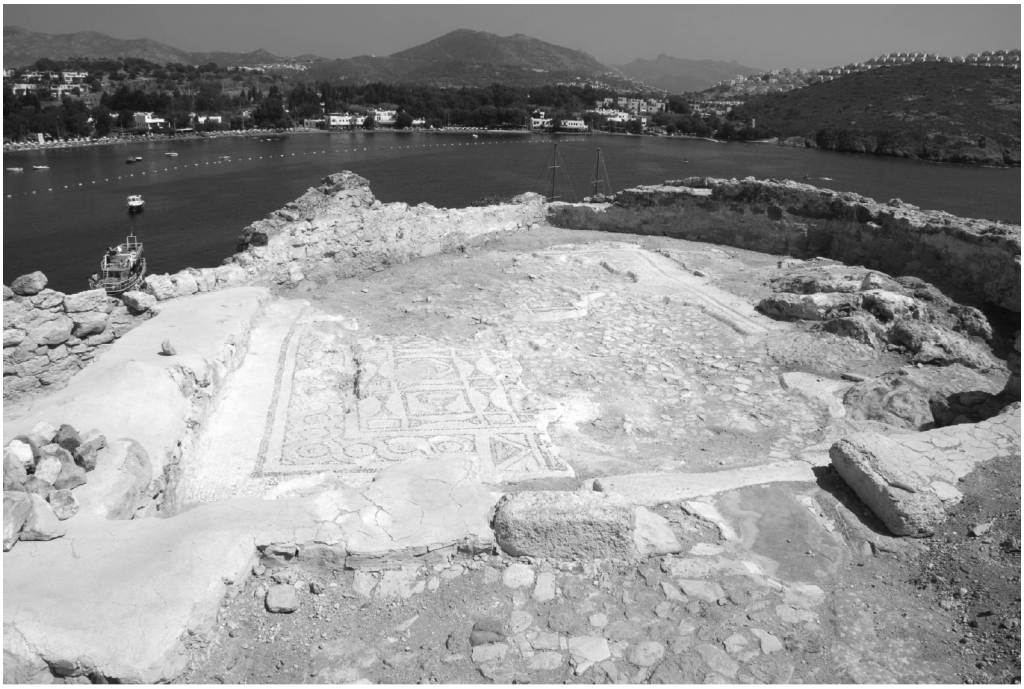

Resim 12: Bazilikadan Genel Görünüm

Resim 13: Geç Antik Çağ Yapı Kalıntılarından Görünüm

Resim 14: (Asar Adası Batı Terası) Geç Antik Çağ Yapı Kalıntılarından Görünüm

Resim 15: (Asar Adası Güney Terası) Geç Antik Çağ Yapı Kalıntılarından Görünüm

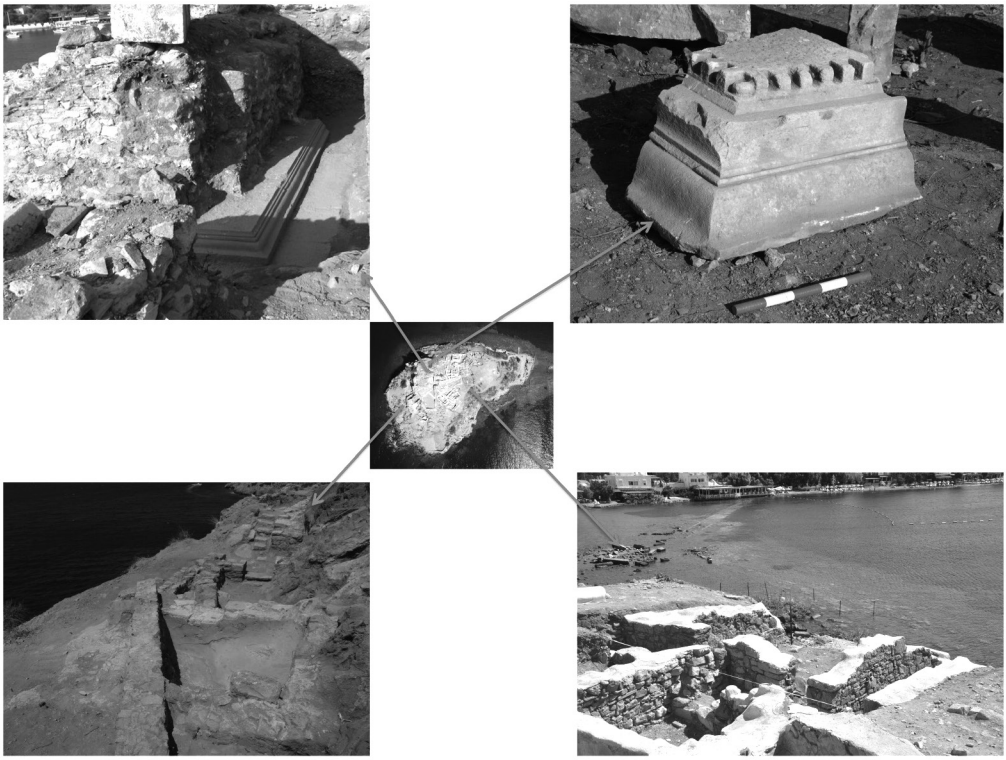

Resim 16: Asar Adası Arkeolojik Buluntu Dağılımı

SALİH ADASI (KARYANDA ANTİK KENTİ ?) LİMAN ARAŞTIRMASI

SALIH ISLAND (THE ANCIENT CITY OF KARYANDA?) HARBOR RESEARCH

Oktay DUMANKAYA *

Özet:

Bu makalenin konusunu Muğla ili, Bodrum ilçesi idari sınırları içerisinde yer alan Salih Adası (Karyanda Antik Kenti ?) liman yapıları oluşturmaktadır. Söz konusu adanın kıyı hattında, ada limanı ile ilişkili birçok yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bu yapı kalıntılarının Hellenistik ve Geç Antik Çağ'a ait olduğu görülmektedir. Tespit edilen liman yapılarının bölgedeki diğer örnekler ile karşılaştırmaları, tarihlendirmeleri ve bu yapı kalıntılarının hangi kente ait olduğunun sorgulanması makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bodrum Yarımadası, Salih Adası, Karyanda, Sualtı Arkeolojisi, Antik Liman Yapıları.*

Abstract:

This article concerns with the harbour structures that Salih Island shoreline located in the Province of Muğla, district of Bodrum (The ancient city of Karyanda ?). Many remains of structures associated with the harbor have been identified at the costal line of the island. These structures might be dated back to the Hellenistic and late ancient period. Comparisons of identified harbor structures with other harbor structures in the region, dating of the structures and questioning of which city they belong to are the subject of this article.

Key Words: *Bodrum Peninsula, Salih Island, Caryanda, Underwater Archaeology, Ancient Harbor Structures.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş-TÜRKİYE / Assist. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Archaeology, Kahramanmaraş-TURKIYE; (oktay_dumankaya@hotmail.com).

Araştırma sırasında desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Şahin, Prof. Dr. İ. Hakan Mert, Yrd. Doç. Dr. Derya Şahin, Öğr. Gör. İlke Ekizoğlu, Arş. Gör. Serkan Gündüz, Arş. Gör. Berkay Dinçer, Arkeologlar; Güner Özler, Hazal Çıtakoğlu, Mustafa Uğur Ekmekçi, Faruk Yolsal ve Semih Togan'a teşekkürü borç bilirim.

SALİH ADASI (KARYANDA ANTİK KENTİ ?) LİMAN ARAŞTIRMASI

Oktay DUMANKAYA

Antik Dönem deniz ticaretinde kavşak noktalarda kurulmuş Salih Adası gibi ada kentleri,[1] gelirlerinin büyük bölümünü deniz ticaretinden elde etmiştir. Bu tür ada kentlerinin, anakara ile bağlantılarını sağlayan tek unsur hiç şüphesiz ki gemilerdir. Antik Dönem deniz ticaretinin gelişimine paralel olarak gemilerin gelişimi hızlanmış, çeşitliliği artmıştır. Elbette ki Antik Dönem gemilerinin yüklerini boşaltabileceği, barınma, ikmal ve bakımlarının yapılabileceği liman yapılarına ihtiyaç duyulacaktır.

Deniz ticareti ve Antik Dönem gemi teknolojilerinin gelişiminin hızlanması; ihtiyacı karşılayan liman komplekslerinin yapılmasını tetiklemiştir. Günümüze kadar antik limanlar üzerinde birtakım araştırmalar yapılmış olmasına rağmen; araştırma yapılmamış birçok liman kenti bulunmaktadır. Bu bağlamda, Myndos ve Bargilya arasında bir liman kenti olarak kurulduğu bilinen Karyanda'da (Sıralık mevkii-Salih Adası); günümüze kadar birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen, kent limanı ve liman yapılarına yönelik sualtı araştırması yapılmamıştır. Karyanda Antik Kenti limanı ve liman yapılarının nitelikleri ve hangi döneme ait olduklarının sorgulanması amacıyla yapılmış bu çalışma, antik kente ait kapsamlı ilk liman araştırması özelliğini taşımaktadır. Araştırma sırasında tespit edilmiş mekanlar, makalede yer alan plan üzerinde (Yapı) "Y" kodu ile diğer yapılar kendi isimleri altında kodlanarak verilmiştir.

Tarihi ve Konumu

Salih Adası, Muğla ili Bodrum ilçesi idari sınırları içerisinde, Güvercinlik koyunun karşısında yer almaktadır.[2] Adaya en kolay ulaşım Güvercinlik'den kiralanan balıkçı tekneleriyle sağlanır. Salih Adası ve anakarada Sıralık mevkii (bugün bir ticari işletmenin olduğu koydaki kalıntılar), geçmiş dönem araştırmacıları tarafından Karyanda Antik Kenti olarak yorumlanmıştır. Antik kaynakların verdiği bilgi Karyanda'nın Myndos ve Bargilya Antik kentleri arasında bir liman kenti olduğu yönündedir. Dolayısıyla yerleşimin

---

1 Girit, Kos, Rodos benzer ada kentleri örneklerindendir. Ada kentlerinin ticari faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ersin Doğer, *Antik Çağda Amphoralar*, Sergi Yayınevi, İzmir 1992, s. 71-79; Adnan Diler, "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri", *11. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Ankara 1993, s. 505-520.

2 Salih Adası; 37° 9'21.00"K enleminde, 27°31'12.02"D boylamında yer almaktadır. Ada üzerinde yapılan araştırmalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Müzeler Genel Müdürlüğü izni ile *Bodrum Yarımadası Antik Limanları* başlıklı doktora tezi çerçevesinde araştırılmıştır. Ancak; Bodrum Yarımadası çevresi adaları söz konusu tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

tarih sahnesine çıkışı en azından bu iki kentle paralel olmalıdır. Strabon, Halikarnassos Yarımadası'nda Karyandalıların da yaşadığını, aynı adı taşıyan bir adada bulunduklarından bahsetmektedir.[3] Ünlü kaptan ve kaşif Skylax'ın[4] da yaşadığı yer olan Karyanda'nın, İ.Ö. 4. yüzyıl ortalarında Mausolos'un Synoikismos politikası sonucu Halikarnassos'un kurulmasında da rol oynadığı düşünülmektedir.[5] Hellenistik Dönem'in başlarında Karyandalıların, yaşadıkları adayı terk ettikleri ve "Karyanda Gölü" olarak adlandırılan bir gölün çevresine yerleştikleri bilinmektedir.[6]

Liman Yapıları

Salih Adası'nda (Karyanda) yapılan araştırmalarda farklı alanlarda Hellenistik ve Bizans Dönemi'ne ait birçok yapı kalıntısı tespit edilmiştir.[7] Adanın kuzey kıyı hattı boyunca uzanan 10 m. yüksekliğindeki Hellenistik Dönem sur duvarı, liman yapıları, Bizans Dönemi sütun tamburları, başlıkları ve seramik parçaları dikkat çeken kalıntılar arasındadır.

Adanın dalgalara ve hakim rüzgar yönüne karşı en korunaklı yeri kuzeyde yer alan kıstağıdır. Bu sebeple tespit edilen liman ve limana bağlı yapıların tamamı bu kıstağın kıyı hattında yer almaktadır (Resim 1-2; Plan 1). Kıstağın hemen hemen tamamını kaplayan yapı kalıntılarının 0.30 m. ile 2 m. arasında değişen derinliklerde sualtında kalmıştır.[8] Bu durum, Karyanda'ya ait liman ve limana bağlı yapıların Bodrum Yarımadası kıyılarında yer alan diğer

---

3 Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası* (*Geographika*), (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 230, (XIV. 2.20).

4 Murat Aslan, "Pseudo-Skylaks:Periplous", *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, 2012, s. 239; Herodotos, *Herodotos Tarih*, (çev. Mümtekim Ökmen), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. IV.44.

5 Synoikismos, "*Grekçe sözlüklerde farklı yerlerde oturan halkın bir araya toplanıp belirlenmiş bir alana yerleşmeleri yada yerleştirilmeleri olarak geçer. Özellikle Helenistik Dönem' de, egemen güç tarafından tamamen yeni bir yerleşim yeri belirlenip yada kurulup, ahalisinin başka yerlerden çoğu kez istem dışı buraya kaydırılması yada sürülmesi şeklinde ifade edilmektedir*". Bkz. Ayşe Gül Akalın, "Troas Synoikisis'i", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 33, 2003, s. 2; William Roger Paton - John Linton Myres, "Three Karian Sites: Telmissos, Karyanda, Taramptos", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 14, 1894, s. 377; Paton - Myres, "Karian Sites and Inscriptions", s. 188-271; George Eward Bean - John Manuel Cook, "The Carian Coast III", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 52, 1957, s. 97 vd.

6 Bean - Cook, "The Halicarnassus Peninsula", s. 158; aynı yazarlar, "The Carian Coast III", s. 126-127. Paton - Myres, Karyanda Gölü olarak adlandırılın yerin Gölköy'de olması gerektiğinden bahsetmektedir. Paton - Myres, "Three Karian Sites: Telmissos, Karyanda, Taramptos", s. 373-380; aynı yazarlar, "Karian Sites and Inscriptions", s. 204-210.

7 Bean - Cook, "The Halicarnassus Peninsula", s. 132; Clive Foss, "Strobilos and Related Sites" *Anatolian Studies*, Vol. 38, 1988, s. 171.

8 Yukarıda belirtilen derinlikler, deniz seviyesinde meydana gelebilecek yükselme ve alçalmalara (gel-git) göre değişiklik gösterebilir.

kıyı kentlerine ve antik limanlara benzer şekilde, depremlerin meydana getirdiği tektonik hareketlerden etkilendiklerini göstermektedir.[9]

"Erken Bizans Tektonik Paroksizması" olarak adlandırılan ve Doğu Akdeniz'de yaklaşık 1500 km'lik bir mesafeyi kaplayan alanda yapılan ölçümlerde, bazı kıyı çizgilerinin 0.50 m. ile 1 m. arasında değişen ölçülerde yükseldiği gözlemlenmiştir.[10] İ.Ö. 500 ile İ.S. 1000 yılları arasında Ege ve Doğu Akdeniz'de 189 deprem olduğu bilinmektedir.[11] İ.S. 4. yüzyılın ortaları ile İ.S. 6. yüzyılın ortaları arasındaki iki yüz yıllık zaman diliminde; Ege ve Akdeniz'de meydana gelen 40' tan fazla yıkıcı deprem[12] kıyı çizgilerindeki değişimin boyutunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

Günümüze kadar Akdeniz ve Ege Bölgesi Antik Çağ limanları üzerinde birçok araştırma yapılmıştır ve bu araştırma sonuçları; Antik Dönem gemilerinin limanlarda yükleme-boşaltma yapabilmeleri için rıhtım ve iskelelerin deniz seviyesinden en az 1 m. yukarıda olması gerektiğini göstermiştir.[13]

---

9 Oktay Dumankaya, *Bodrum Yarımadası Antik Limanları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sualtı Arkeolojisi Anabilim Dalı, Konya 2013, s. 35 vd.

10 Dieter Kelletat, "The 1550 BP Tectonic Event in the Eastern Mediterranean as a Basis for Assessing the İntensity of Shore Precesses", *Zeitschrift für Geomorphologie, Supplementbande*, Vol. 81, 1991, s. 181 vd.; Erdem Bekaroğlu, "Doğu Akdeniz'de Geç Holosen' de Yükselmiş Kıyı Çizgileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6.1/ 2008, s. 1-21.

11 Bekaroğlu, *a.g.m*., s. 6, şek. 2.

12 Bekaroğlu, *a.g.m*., s. 3-12. Rodos Adası'nda meydana gelen İ.Ö. 222, 185, 155, 199-198, İ.S. 142, 198, 227, 344, 474, 515, 554, 1304, 1481, 1843, 1856 ve 1863 depremleri, Kos Adası'nda meydana gelen İ.S. 334, 412 ve 760 depremleri, Girit Adası'nda meydana gelen İ.S. 365 depremi, İ.S. 460 yılında Knidos yakınlarında meydana gelen deprem gibi daha birçok büyük deprem Gökova Körfezi-Bodrum Yarımadası ve çevresinde etkili olmuştur. Emanuela Guidoboni - Alberto Comastri - Giusto Traina, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Bologna 1994, s. 501 vd. 1493 yılında Kos Adası'nda meydana gelen IX şiddetindeki deprem, Bodrum Yarımadası'nda büyük tahribata sebep olmakla birlikte çevre bölgelerde de etkili olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ise 1741, 1851, 1863 ve 1869, 1886 yıllarında VI- IX şiddetinde depremler meydana gelmiştir Kazım Ergin - Uğur Güçlü, "A Catalogue of Earthquakes for Turkey and Surrounding Area", *İstanbul Technic University Mining Faculty Journal,* Vol. 24, 1967, s. 189; Kadir Dirik v.d., *Datça Yarımadası'nın Neotektoniği, Jeomorfolojisi ve Bunların Eski Medeniyetlerin Yerleşimi ve Gelişimi Üzerindeki Etkisi*, ODTÜ AFP-00-07-03-13 Kod Numaralı Proje, Aralık 2003, s. 29-30. Ege çöküntü sisteminde 1800-2003 yılları arasında ise hasar yapıcı 30'dan fazla deprem meydana gelmiştir. Bu depremler bölgede hala aktif olan fay hatlarının, kıyı bölgelerinde meydana getirdiği yıkıcı etkiyi göstermesi açısından son derece önemlidir. Orhan Polat v.d., "Earthquake Hazard of the Aegean Extension Region (West Turkey)", *Turkish Journal of Earth Sciences*, Vol. 17, 2008, s. 593-614; Dumankaya, *a.g.e.*, s. 114.

13 Otello Testaguzza, *Portus*, Rome 1970, s. 166; Paulo F.de Coetlogon Williams, "Roman Harbours", *IJNA,* 5.1, 1976, s. 73-78; David John Blackman, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part 1", *IJNA,* 11.2, 1982, s. 83, Fig. 2; Blackman, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part 2", s. 203; Blackman, "Sea Transport, Part 2: Harbors", s. 648; Erdoğan Aslan, "Kekova Bölgesi Liman Araştırmaları 2009: Aperlai Limanı", *ANMED*, 2010/8,

Yukarıdaki veriler göz önünde tutulduğunda, Salih Adası kıyı hattında yer alan liman ve limana bağlı yapılarının 0.30 m. - 2 m. aralığında sualtında olması, kıyı hattında en az 2 m. yükselme olduğunu göstermektedir.

280 m. uzunluğunda kıyı hattına sahip limanda yapılan araştırmada; temel seviyesinde korunmuş beş yapı, altı iskele, kıyı hattının güneyi ve kuzeyinde olmak üzere bir mendirek ve bir dalgakıran tespit edilmiştir.

Yapı Tanımlamaları

Y-1, Y-2, Y-3, Y-4 Yapıları: Kıyı hattının güney ucunda yer almaktadırlar. Bitişik konumda olan bu yapılar aynı hat üzerinden kuzeye doğru Y-4 yapısı ile birleşmektedir (Plan 1). Y-3 ile Y-4 yapıları arasında başka yapı kalıntılarının izleri görülmektedir; ancak bu yapıların temel seviyelerinde korunuyor olması ve üzerlerinin moloz yığını ile kaplı olması duvar hatlarının belirlenmesini engellemiştir. Y-1, Y-2, Y-3, Y-4 adı altında tanımlanmış yapı gurubunun toplam uzunluğu yaklaşık 27 m'dir. Mekan genişlikleri 1.75 m. ile 4. 40 m. arasında olan bu yapıların duvar kalınlıkları 0.80 m. ile 1.15 m. arasında değişmektedir. Mekan duvarlarının temel seviyesinde korunmuş olmasına karşın, bir giriş ya da eşik taşı tespit edilememiştir (Plan 1; Resim 3-4). Oldukça kalın duvarlara sahip bu yapıların farklı boyutlarda kesme blok ve şekilsiz taşlardan yapıldığı, yapılarda bağlayıcı malzeme olarak da harcın (Opus Caementitium)[14] kullanıldığı görülmektedir.

Mekanların yaşam alanı oluşturacak kadar geniş olmaması, mekanlar arası geçişi sağlayacak giriş ya da eşik taşının tespit edilememiş olması söz konusu bu yapıların liman işletmelerine ait yüksek girişe sahip depolar olduğu izlenimi vermektedir.

Güney Mendireği:[15] Y-4 yapısının yaklaşık 37 m. kuzeyinde yer

---

2010, s. 181-188; Aslan, *Kekova Bölgesi Limanları*, s. 40 vd.; Aytekin Büyüközer, *Knidos Limanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2012, s. 57-63 vd.; Lev. 24, Res. 1-2; Lev. 25, Res. 1-2; Lev. 26, Res. 1-2; Lev. 177, Res. 2; Dumankaya, *a.g.e.*, s. 35 vd.

14 Opus caementitium, Roma Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne kadar rıhtım, dalgakıran, köprü ayakları gibi birçok yapıda kullanıldığı bilinmektedir John Bryan Ward-Perkins, *Roman Architecture*, New York, 1977, s. 13, 97-98; Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülçin Kahraman Altaş v.d., "İstanbul'da Bulunan Erken Bizans Dönemi Savunma Yapılarında Kullanılan Horasan Harçların Özellikleri", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Sayı 6, 2013, s. 82-88. Antonia Moropoulou v.d., "Investigation of the technology of historic mortars", *Journal of Cultural Heritage*, Vol. 1, 2000, s. 45-58.

15 Sözlük anlamı ile mendirek; dalgakıranla yapılmış liman olarak ifade edilmektedir Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1999, s. 292; Mehmet Doğan, *Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, Ankara 2005, s. 118. Ancak arkeoloji bilimi açısından mendireğin tanımı daha farklı yorumlanmaktadır: Liman ağızlarında kesme blok taş veya doğal temeller üzerine oturtulmuş, üzerinde fener, kule gibi yapılar barındıran, gemileri şiddetli fırtınalardan ve dalgalardan koruyan, düşman saldırılarına karşı bir set olarak kullanılan yapı olarak tanımlanmaktadır Dumankaya, *a.g.e.*, s. 70, dpn. 361.

almaktadır. Mendirek 15.57 m. uzunluğa, 13.14 m. genişliğe sahiptir. Kalın bir duvar yapısına sahip bu yapı üzerinde 2.20 m. x 3.00 m, 3.30 m. x 3.00 m, 4.50 m. x 3.30 m. ebatlarında üç mekandan oluşan yapı gurubu bulunmaktadır (Resim 5-6-7).

Tabanının bazı bölümlerinde Opus Caementitium harcının görüldüğü bu mendirekte, tahribattan dolayı mekanlar arasında geçişi sağlayan herhangi bir giriş ya da eşik taşı tespit edilememiştir. Benzer özelliklere sahip yapı kalıntıları, Myndos Antik Kenti doğu ve batı limanlarında yer almaktadır[16]. Myndos Antik Kenti batı limanı (*Batı Limanı A- Yapısı*) giriş çıkış kontrol kulesinin de (?) duvar hatları temel seviyesinde korunmuştur. Ancak, bu yapıda da mekanlar arası geçişi sağlayan herhangi bir kapı eşiği tespit edilememiştir. Bu durum her iki yapının da yüksek girişe sahip yapılar oldukları izlenimini arttırmaktadır.

İskele-1: Güney mendireğinin 85 m. kuzey batısında yer almaktadır (Plan 1; Resim 8). 8.80 m. uzunluğa, 3.90 m. genişliğe sahip iskele uç kısma doğru daralarak uzanmaktadır. Devşirme kesme blok taş ve moloz yığını ile yapılmış iskelenin deniz tabanından yüksekliği yaklaşık 1.70 m'dir.

İskele-2: İskele-1'in 11. 54 m. kuzeybatısında yer alan yapının uzunluğu 9.35 m, genişliği ise 5.40 m'dir (Plan 1; Resim 9). Devşirme kesme blok taş ve moloz yığını ile yapılmış iskele uç kısma doğru daralarak uzanmaktadır. Deniz tabanından yüksekliği yaklaşık 1.90 m. olan iskelenin uç kısmının devşirme blok taşlar ile sağlamlaştırıldığı görülmektedir.

İskele-3: 2 no'lu iskelenin 14.54 m. kuzeybatısında yer almaktadır. 8.53 m. uzunluğa, 3.30 m. genişliğe sahiptir (Plan 1; Resim 10). Deniz tabanından yüksekliği yaklaşık 1 m. olan iskelede, 1 ve 2 numaralı iskelelerin aksine devşirme blok taş kullanılmadığı, yapının küçük moloz taşlarla yapıldığı dikkati çekmektedir.

İskele-4: 3 no'lu iskelenin 2.90 m. kuzeybatısında yer almaktadır (Plan 1; Resim 11). 8.35 m. uzunluğa, 3.90 m. genişliğe sahip olan yapının deniz tabanından yüksekliği yaklaşık 1 m'dir. Yapıda 3 no'lu iskeleye benzer şekilde devşirme blok taş kullanılmadığı, yapının küçük moloz taşlarla yapıldığı görülmektedir.

İskele-5: 4 no'lu iskelenin 20 m. kuzeyinde yer almaktadır (Plan 1; Resim 12-13). Moloz yığını ve devşirme blok taşlar ile yapılmıştır. Su kotunun üstünde yer alan söz konusu yapının üzeri betonla kaplıdır ve günümüzde halen kullanılmaktadır. Yapının su kotunun üzerinde olması ve betonla kaplı olması ilk bakışta Geç Antik Çağ yapısı olmadığı izlenimi vermektedir. Ancak, kıyı hattında yer alan diğer iskelelerde olduğu gibi uç kısmının yaklaşık 1.50 m'den 4 m. derinliğe kadar uzanması ve betonla kaplı alanın sadece belli bir alanı kaplıyor olması; Geç Antik Çağ'dan kalan bir yapı olduğu, ada da yer alan zeytinliklere

---

[16] Dumankaya, *a.g.e.*, s. 70-77, 90.

ulaşım sağlanabilmesi için şekilsiz taşlar ile yükseltildiği izlenimi vermektedir. Bu yapıya benzer şekilde Bodrum Yarımadası kıyı hattında tekrar kullanım için yükseltilmiş, birçok Antik Dönem iskelesi bulunmaktadır.[17]

Y-5 Yapısı: Temel seviyesinde korunmuş olan yapı, 5 no'lu iskelenin 1.35 m. kuzeybatısında yer almaktadır. Y-1, Y-2, Y-3 ve Y-4 yapılarına benzer şekilde batı duvarının toprak altında kalması sebebi ile sadece üç duvar belirlenebilmiştir. 0.80 m. ile 1.15 m. arasında farklı duvar kalınlığına sahip bu yapıda değişen boyutlarda kesme blok ve şekilsiz taşların kullanıldığı, bağlayıcı malzeme olarak da harcın (Opus Caementitium) kullanıldığı görülmektedir. Temel seviyesinde korunuyor olmasına karşın giriş ya da eşik taşı tespit edilemeyen bu yapının Y-1, Y-2, Y-3 ve Y-4 yapıları ile aynı yapısal özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

İskele-6: Y-5 yapısının kıyı hattında yer almaktadır (Plan 1; Resim 14). 7.65 m. uzunluğa, 3.44 m. genişliğe sahip iskele 0.50 m. sualtında kalmıştır. Deniz tabanından yüksekliği yaklaşık 1 m. olan yapıda devşirme blok taş kullanılmadığı, sadece şekilsiz moloz taşların kullanılmış olduğu görülmektedir.

Kuzey Dalgakıranı: Y-5 yapısının 45 m. kuzeyinde yer almaktadır (Plan 1; Resim 15). 31.15 m. genişliğe, 18.95 m. uzunluğa sahip alan; ada limanını Yıldız, Poyraz ve Gündoğusu rüzgarına karşı korumaktadır. Güney mendireğinin aksine alan üzerinde herhangi bir yapı temeli tespit edilememiştir. Herhangi bir kesme blok taşa da rastlanamayan bu alanın mendirekten ziyade limanı şiddetli rüzgarlara karşı koruyan bir dalgakıran olması kuvvetle muhtemeldir.[18]

---

[17] Dumankaya, *a.g.e.,* s. 85, 94, 96.

[18] Sözlük anlamı ile dalgakıran; kıyı kuruluşlarını, tekneleri, dalgaların yıpratıcı etkisinden korumak veya gemilerin yük alıp boşaltmasını sağlamak amacıyla liman ve iskele önlerine yapılan uzun set olarak ifade edilmektedir Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü: Etimoloji Sözlüğü Denemesi (A-N)*, Türk Dil Kurum Yayınları, Ankara 2007, s. 262; Doğan, *a.g.e*., s. 335; Ali Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 253. Arkeoloji biliminde mendirek ve dalgakıran işlevsellik açısından hemen hemen aynı özelliğe sahip; yani gemileri ve limanı şiddetli fırtınalardan ve dalgalardan koruyan set olarak kullanılan yapılar olarak nitelendirilmektedir. Ancak yapısal olarak farklılıklar bulunmaktadır. Dalgakıranlar oldukça basit bir yapıya sahiptir ve tamamı şekilsiz moloz taşlardan oluşmaktadır. Mendirekler ise, genelde dalgakıranlarda olduğu gibi sualtında kalan kısmı yığma moloz taş veya doğal temeller üzerine oturtulmuştur. Ancak cephelerinin ve su üstünde kalan kısımlarının kesme blok taşlarla yapılmasının yanı sıra; üzerinde deniz feneri, kule ve depo gibi çeşitli yapılar barındırmaya olanak sağlayacak düz ve geniş bir alana sahiptir. Bu nitelendirmeler doğrultusunda yukarıda bahsi geçen yapının mendirekten ziyade dalgakıran olarak tanımlanması daha doğru bir yaklaşımdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Y-1, Y-2, Y-3, Y-4, Y-5 yapıları: Salih Adası'nda yer alan yapı kalıntılarının en erken evresini Hellenistik Dönem yapı kalıntılarının oluşturduğu görülmektedir (Resim 16-17). Geç Antik Çağ yapı kalıntıları ve seramik parçalarının ise kıyı hattının hemen arkasında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir (Resim 18-19). Kıyı hattı boyunca uzanan yapı kalıntılarının tamamı devşirme blok ve moloz taştan yapılmıştır. İnsanlar, depremler ve sert dalgalar tarafından büyük ölçüde tahrip olan bu liman yapıları temel seviyesinde, sadece birkaç taş sırasıyla korunabilmiştir.

Hellenistik Dönem'den Orta Bizans Dönemi'ne kadar farklı yapı kalıntıları ada üzerinde uzun yıllar sürmüş yerleşimin varlığını işaret etmektedir. Bu sebeple yapı kalıntılarını sadece kent dokusu ile karşılaştırarak tarihlendirmek doğru bir sonuç vermeyebilir. Bodrum Yarımadası'nda tarihi kesinleştirilmiş, benzer yapı kalıntılarının karşılaştırılması ile tarihlendirmek daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlar.

Bodrum Yarımadası'nda, Salih Adası kıyı hattı yapı kalıntılarına benzer başka yapı kalıntıları Sıralık mevkii ve (Aspat) Strobilos Antik Kenti kıyı hattında görülmektedir.

Strobilos Antik Kenti'nde bir sıra halinde uzayan, yapı kalıntıları kıyı hattının hemen hemen tamamını kaplamaktadır. Devşirme malzeme ve Opus Caementitium harcı kullanılarak yapılmış bu yapıların; Geç Antik Çağ'dan Orta Çağ'a uzanan; liman işletmesi için kullanılmış depo ve dükkanlar olduğu tahmin edilmektedir (Resim 20-21).[19] Benzer şekilde Sıralık mevkiinde yer alan tepe üzerinde ve kıyı hattında Geç Antik Çağ'a ait birçok yapı kalıntısı ve seramik parçası tespit edilmiştir[20]. Salih Adası yapı kalıntıları ile Strobilos Antik Kenti ve Sıralık mevkii yapı kalıntıları; konum, büyüklük, kullanılan malzeme ve yapı karakteristiği açısından büyük benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu yapıların, aynı tarihlerde kullanılan yapılar olması kuvvetle muhtemeldir.

Gerek (Aspat) Strobilos gerekse, Sıralık mevkii liman yapıları bulundukları kıyı hattının hemen hemen tamamını kaplamaktadır. Benzer özellik, 280 m. liman alanına sahip Salih Adası için de geçerli olmalıdır. Ancak,

---

[19] Diler, "Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydaı), Kedreai (Sedir Adası), Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005-1", s. 487-489; Foss, *a.g.m.*, s. 147-159.

[20] Bean - Cook, "The Halicarnassus Peninsula", s. 132 vd.; Bean - Cook, "The Carian Coast III", s. 97; Foss, *a.g.m.*, s. 170-171; Sıralık mevkiinde yapılan sualtı araştırmalarında, kıyı hattında yer alan bazı yapıların tabanını oluşturan harçlı tabaka kesitinde Bizans Dönemi'ne ait amphora parçaları (LR-1B) tespit edilmiştir; bu buluntular kıyı hattı yapılarının İ.S. 5-7. yüzyıl arasında kullanıldığını işaret eden önemli kanıtlardır. Dumankaya, *a.g.e.*, s. 106-111; Lev, 75, 82, 84.

Y-4 yapısı ile Y-5 yapısı arasındaki 187 m'lik mesafede herhangi bir yapıya ait iz görülmemektedir (Bkz. Plan 1). Bu alanda sadece iskelelerin ve mendireğin olması oldukça uzun liman alanına sahip ada için düşündürücüdür. Gerek dalgaların sebep olduğu kıyı erozyonu, gerekse kıyı hattının moloz yığını ile dolu olması, olası yapı kalıntılarının tespitini engellemiş olabilir. Kesin veriler elde etmek yapılacak olan bir kazı çalışması ile elde edilebilir.

1-2-3-4-5-6 numaralı iskeleler: Farklı genişlik ve boylara sahip olan iskelelerin devşirme blok taş ve moloz yığınından yapılmıştır. İskele 5 haricinde yapıların tamamı 0.30 m. - 4 m. aralığında sualtında kalmıştır ve bu yapıların deniz tabanından yükseklikleri ortalama 1.50 m'dir. Büyüklükleri, yapıldıkları malzeme, deniz tabanından yükseklikleri ve birbirleri arasındaki mesafeler dikkate alındığında balıkçılık ve kıyı ticareti yapan Agrarion, Arklion, Gripor ve Sandalia gibi küçük ölçekli Bizans Dönemi gemileri[21] için yapılmış olmalıdırlar.

Bodrum Yarımadası kıyı hattında yapılan araştırmalar bu iskelelere benzer birçok yapı kalıntısının varlığını ortaya çıkartmıştır.[22] Ancak kesme blok taş ve harç gibi tarihlendirmeyi kolaylaştırıcı unsurların olmaması bu tür yapıların tarihlendirmelerinde sıkıntı oluşturmaktadır. Bu tür yapıların tarihlendirmeleri söz konusu yapıların üzerinde bulunabilecek seramik parçaları ve bulundukları antik kentin yapı tarihleri ile belirlenebilir. Üzerinde bulunabilecek Antik Dönem seramik parçalarının tarihleri, iskelelerin daha önceki bir tarihte yapılmış olduğuna işaret edebilir ve bu seramik parçalarının tarihleri belirleyici unsur olarak kullanılabilir. Ancak, söz konusu bu iskelelerin bulundukları yerin sığ olması, turizme açık ve dalış yasağı olmayan bölge olması; tarihlendirmeye destek olabilecek seramik parçalarının yok olmasına sebep olmuştur. Bu durum nispeten daha doğru bir tarihlendirmeye engel olmaktadır.

İskelelerin tarihlendirilmesine destek olabilecek unsurlar ise;

- Ada üzerinde günümüze ait herhangi bir yerleşimin olmaması,
- Adada en geç yerleşimin Bizans Dönemi olduğunu işaret eden yapı kalıntılarının ve seramiklerin bulunması,
- Daha önce araştırmasını yaptığımız iskele ve dalgakıran örneklerine benzer şekilde bu yapılarında hemen hemen aynı derinliklerde olmaları; yukarıda bahsi geçen iskelelerin Geç Antik Çağ ve sonrasında kullanılmış yapılar olduğunu gösteren belirteçlerdir.

Bodrum Yarımadası'nda günümüze kadar yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında Roma ve Bizans Dönemi'ne ait birçok şarap ve zeytinyağı işliği ortaya çıkartılmıştır. Bu sonuçlar yarımada da yoğun bir zeytinyağı ve şarap

---

[21] Nergis Günsenin, "Denizlerdeki Bizans", *İstanbul Dergisi*, Sayı 11, 1994, s. 99-105; George Makris, "Ships", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, (ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks Studies, Vol. 39, 2002, s. 91 vd.

[22] Dumankaya, *a.g.e.*, 35 vd.

ticareti yapıldığı sonucunu ortaya çıkartmaktadır.[23] Bodrum Yarımadası'nda (güney kıyısı) Aşağı Mazı köyünden, (kuzey kıyısı) Sıralık mevkiine kadar uzanan kıyı hattında İ.S. 5-7. yüzyıl arasında kullanılan birçok dini yapı tespit edilmiştir.[24] Şarap ve zeytinyağı ticareti yaptığı düşünülen bu dini merkezlerde yer alan yapılar ile Salih Adası Antik Dönem yapıları arasında büyük benzerlikler görülmektedir.[25]

Bodrum Yarımadası kıyı hattı, Bizans Dönemi yapılarının İ.S. 5-7. Yüzyıl arasında kullanıldığı;[26] İ.S. 7. Yüzyıldan sonra kıyı hattında yer alan yerleşimlerin terk edildiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Bu terk edilişin sebepleri arasında depremler,[27] salgın hastalıklar[28] ve en büyük etken olarak da Arap akınları gösterilmektedir. İ.S. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Bizans-Arap ticari faaliyetleri, İ.S. 6 ve 7. yüzyıl arasında hızlanmıştır.[29] Ancak bu ticari faaliyetleri kontrol altında tutmak için Bizans-İran ve Arap ticari ilişkilerinde çeşitli sınırlamalar getirilmiştir.[30]

---

23 Paton - Myres, "Karian Sites and Inscriptions", s. 206 vd.; Diler, "Karya Bölgesi Zeytin ve Üzüm Presleri", s. 79-86. Diler, "Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydaı), Kereai (Sedir Adası), Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005-1", s. 479 vd.; Ahmet Adil Tırpan vd., "Wine Production and Trade in Belentepe in Byzatine Period", *Trade and Production Through The Ages*, (ed. Ertekin Doksanaltı - Erdoğan Aslan), Konya 2008, s. 175-188.

24 Bodrum Yarımadası kıyı hattında tespit edilmiş Bizans Dönemi dini yapıları ayrıntılı bilgi için bkz. Maria Andaloro, "Küçük Tavşan Adası: 2003 Report", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, 2006, s. 41-56; Vicenzo Ruggieri, "An Archaeologıcal Survey in the Gulf of Keramos and on the Northern Shore of the Peninsula of Halikarnassos", *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 1998, s. 201-217; Ruggieri, "Rilievo Archeologıco Nel Golfo di Keramos 1999", s. 197-207; Derya Şahin, "Myndos Mosaics" *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu* (16-20 Ekim), Bursa 2009, (ed. Mustafa Şahin), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 865-872. Aykut M. Özet, "Excavations in the Torba Monastery", *Halicarnassos Studies*, Vol. 5, (ed. Poul Pedersen), 2008, s. 6-42.

25 Dumankaya, *a.g.e.*, s. 34 vd.

26 Bkz. dpn. 24-25.

27 Bkz. dpn.12-13.

28 Depremler salgın hastalıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mikail T. Duggan, "A short account of recorded calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and adjacent and related areas over the past 2.300 years- an incomplete list, comments and observations", *Adalya*, Vol. 7, 2005, s. 123-170; Duggan, "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas", s. 357-398.

29 Irfan Shahid, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*, Dumbarton Oaks Studies, Washington 1984, s. 5-18; Enver Ziya Karal, *Yakın-Doğu ticaret Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 3-28; Abdullah Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Bizim Büro Yayınevi, Ankara 2008, s. 457-468.

30 Yukarıda belirtilen yüzyıllar arasında kara ve deniz ticaretini kontrol altıda tutmak ve vergi denetimini arttırmak amacı ile Bizans, İran ve Araplar arasında çeşitli antlaşmalarla, tüccarların belirli liman ve ticari merkezlere uğramaları zorunlu kılınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 7; Bakır, *a.g.e.*, s. 464-465, dpn. 839.

İ. S. 7. yüzyılda başlayan Arap akınları yüzünden ticari dengeler bozulmuş, bütün Ege ve Akdeniz kıyaları bu fetih hareketlerinden etkilenmiştir,[31] bu sebeple İ.S. 7. yüzyıl ve sonrasında kıyı hattında yer alan birçok Bizans yerleşimi bölgelerini terk ederek iç kesimlere doğru yönelmek zorunda kalmıştır.[32] Salih Adası'nda yaptığımız yüzey araştırmasında İ.S. 7. yüzyıl sonrası buluntulara rastlanmaması, ada halkının depremler, salgın hastalıklar ve Arap akınları vb. unsurlardan etkilendiklerini ve yaşam alanlarını terk ettiklerini düşündürmektedir.

---

[31] 7. yüzyılın ilk yarısında (Yermük Savaşı) Araplar tarafından Suriye'nin ele geçirilmesi, Anadolu'ya yapılacak olan akınların önü açmıştır. Şahin Uçar, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 67. 7. yüzyılın ikinci yarısında ise Kıbrıs, Kos, Rodos, Girit Adası Arapların eline geçmiştir. Ernest Walter Brooks, "The Successors of Heraclius to 717", *The Cambridge Medieval History*, Vol. 2, New York 1913, s. 396-397. Bu işgallerle Anadolu'nun Akdeniz ve Ege kıyılarının fetihleri tamamlanmış; Çanakkale Boğazı'ndan geçen Arap donanması İstanbul'u taciz etmeye başlamıştır Uçar, *a.g.e.*, s. 85-86.

[32] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "VII-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu (07-10 Kasım 2005)*, (ed. Kayhan Dörtlük, Burhan Varkıvanç, Tarkan Kahya, Jacques des Courtils, Meltem Doğan Alparslan, Remziye Boyraz), *AKMED*, Antalya 2006, s. 375- 383; Robert L. Hohlfelder - Robert, L. Vann, "Uncovering the Secrets of Ancient Aperlae: A Coastal Settlement of Ancient Lycia", *Near Eastern Archaeology,* Vol. 61.1, 1998, s. 26-37; Büyüközer, *Knidos Limanları*, s. 35; Aslan, *Kekova Bölgesi Limanları*, s. 41, 106-110.

KAYNAKÇA

AKALIN, Ayşe Gül, "Troas Synoikisis'i", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 33, 2003, s. 1-17.

ALTAŞ, Gülçin Kahraman - ÖZGÜNLER, Seden Acun - GÜRDAL, Erol, "İstanbul'da Bulunan Erken Bizans Dönemi Savunma Yapılarında Kullanılan Horasan Harçların Özellikleri", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Sayı 6, 2013, s. 82-88.

ANDALORO, Maria, "Küçük Tavşan Adası: 2003 Report", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, 2006, s. 41-56.

ASLAN, Erdoğan, "Kekova Bölgesi Liman Araştırmaları 2009: Aperlai Limanı" *ANMED*, 2010/8, 2010, s. 181-188.

_____, *Kekova Bölgesi Limanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2011.

ASLAN, Murat, "Pseudo-Skylaks: Periplous", *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, 2012, s. 239-257.

BAKIR, Abdullah, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Bizim Büro Yayınevi , Ankara 2008.

BEAN, George Eward - COOK, John Manuel, "The Halicarnassus Peninsula", *The Annual of the British School at Athens,* Vol. 50, 1955, s. 85-171.

_____, "The Carian Coast III", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 52, 1957, s. 58-146.

BEKAROĞLU, Erdem, "Doğu Akdeniz'de Geç Holosen'de Yükselmiş Kıyı Çizgileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6. 1/ 2008, s. 1-21.

BLACKMAN, David John, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part 1", *IJNA,* 11.2, 1982, s. 79-104.

_____, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part 2", *IJNA,* 11.3, 1982, s. 185-221.

_____, "Sea Transport, Part 2: Harbors", *The Oxford Handbook Engineering and Technology in The Classical World*, (ed. John Peter Oleson), Oxford 2008, s. 638-677.

BROOKS, Ernest Walter, "The Successors of Heraclius to 717", *The Cambridge Medieval History*, Vol. 2, New York 1913, s. 391-417.

BÜYÜKÖZER, Aytekin, *Knidos Limanları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2012.

DİLER, Adnan, "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri", *11. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1993, s. 505-520.

_____, "Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydaı), Kereai (Sedir Adası), Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005 - 1", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* Cilt 2, 2007, s. 479-501.

_____, "Karya Bölgesi Zeytin ve Üzüm Presleri", *Ramazan Özgan'a Armağan*, Anı kitabı, Ege Yayınları, 2005, s. 79-86.

DİRİK, Kadir - TÜRKMENOĞLU, Asuman - TUNA, Numan - DİRİCAN, Murat, *Datça Yarımadası'nın Neotektoniği, Jeomorfolojisi ve Bunların Eski Medeniyetlerin Yerleşimi ve Gelişimi Üzerindeki Etkisi*, ODTÜ AFP-00-07-03-13 Kod Numaralı Proje, Aralık 2003.

DOĞAN, Mehmet, *Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, Ankara 2005.

DOĞER, Ersin, *Antik Çağda Amphoralar*, Sergi Yayınevi, İzmir 1992.

DUGGAN, T. Mikail, "A short account of recorded calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and adjacent and related areas over the past 2.300 years- an incomplete list, comments and observations", *Adalya*, Vol. 7, 2005, s. 123-170.

_____, "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas", *Adalya*, Vol. 8, 2005, s. 357-398.

DUMANKAYA, Oktay, *Bodrum Yarımadası Antik Limanları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013.

EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1999.

ERGİN, Kazım - GÜÇLÜ, Uğur, "A Catalogue of Earthquakes for Turkey and Surrounding Area", *İstanbul Technic University Mining Faculty Journal*, Vol. 24, 1967, s. 169-189.

FOSS, Clive, "Strobilos and Related Sites" *Anatolian Studies*, Vol. 38, 1988, s. 147-174.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü: Etimoloji Sözlüğü Denemesi (A-N)*, Türk Dil Kurum Yayınları, Ankara 2007.

GÜNSENİN, Nergis, "Denizlerdeki Bizans", *İstanbul Dergisi*, Sayı 11, 1994, s. 99-105.

GUIDOBONI, Emanuela - COMASTROI, Alberto - TRAINA, Giusto, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Bologna 1994.

HERODOTOS, *Herodotos Tarih*, (çev. Mümtekim Ökmen), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

HOHLFELDER, Robert L. - VANN, Robert L., "Uncovering the Secrets of Ancient Aperlae: A Coastal Settlement of Ancient Lycia", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 61.1, 1998, s. 26-37.

KARAL, Enver Ziya, *Yakın-Doğu ticaret Tarihi*, TTK, Ankara 2000.

KELLETAT, Dieter, "The 1550 BP Tectonic Event in the Eastern Mediterranean as a Basis for Assessing the İntensity of Shore Precesses", *Zeitschrift für Geomorphologie, Supplementbande*, Vol. 81, 1991, s. 181-194.

KÜÇÜKAŞÇI, Sabri Mustafa, "VII-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu (07-10 Kasım 2005)*, (ed. Kayhan Dörtlük, Burhan Varkıvanç, Tarkan Kahya, Jacques des Courtıls, Meltem Doğan Alparslan, Remziye Boyraz), AKMED, Antalya 2006, s. 375- 383.

MAKRIS, George, "Ships", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, (ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks Studies, Vol. 39, 2002, s. 91-100.

MOROPOULOU, Antonia - BAKOLAS, Asterios - BISBIKOU, Katerina, "Investigation of the technology of historic mortars", *Journal of Cultural Heritage*, Vol. 1, 2000, s. 45-58.

ÖZET, M. Aykut, "Excavations in the Torba Monastery", *Halicarnassos Studies*, Vol. 5, (ed. Poul Pedersen), 2008, s. 6-42.

PATON, William Roger - MYRES, John Linton, "Three Karian Sites: Telmissos, Karyanda, Taramptos", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 14, 1894, s. 373-380.

_____, "Karian Sites and Inscriptions", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 16, 1896, s. 188-271.

POLAT, Orhan - GÖK, Elçin - DOĞUSER, Yılmaz, "Earthquake Hazard of the Aegean Extension Region (West Turkey)", *Turkish Journal of Earth Sciences*, Vol. 17, 2008, s. 593-614.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınları, İstanbul 2010.

RUGGIERI, Vicenzo, "An Archaeologıcal Survey in the Gulf of Keramos and on the Northern Shore of the Peninsula of Halikarnassos", *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 1998, s. 201-217.

_____, "Rilievo Archeologıco Nel Golfo di Keramos 1999", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara 1999, s. 197-207.

STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika)*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

ŞAHİN, Derya, "Myndos Mosaics", *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu (16-20 Ekim 2009 – Bursa)*, (ed. Mustafa Şahin), Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 865-872.

SHAHID, Irfan, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*, Dumbarton Oaks Studies, Washington, 1984.

TESTAGUZZA, Otello, *Portus*, Rome 1970.

TIRPAN, Ahmet Adil - GİDER, Zeliha - BÜYÜKÖZER, Aytekin, "Wine Production and Trade in Belentepe in Byzatine Period", *Trade and Production Through The Ages*, (ed. Ertekin Doksanaltı - Erdoğan Aslan), 25-28 November, Konya 2008, s. 175-188.

UÇAR, Şahin, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

WARD-PERKINS, John Bryan, *Roman Architecture*, New York 1977.

WILLIAMS, Paulo F.de Coetlogon, "Roman Harbours", *IJNA,* 5.1, 1976, s. 73-79.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser	m.	: Metre
a.g.m.	: Adı geçen makale	cm.	: Santimetre
bkz.	: Bakınız	İ.Ö.	: İsa'dan once
vd.	: ve devamı	İ.S.	: İsa'dan sonra
v.d.	: ve diğerleri	Lev.	: Levha
Y.	: Yapı	fig.	:Figure
Fot.	: Fotoğraf		

EKLER

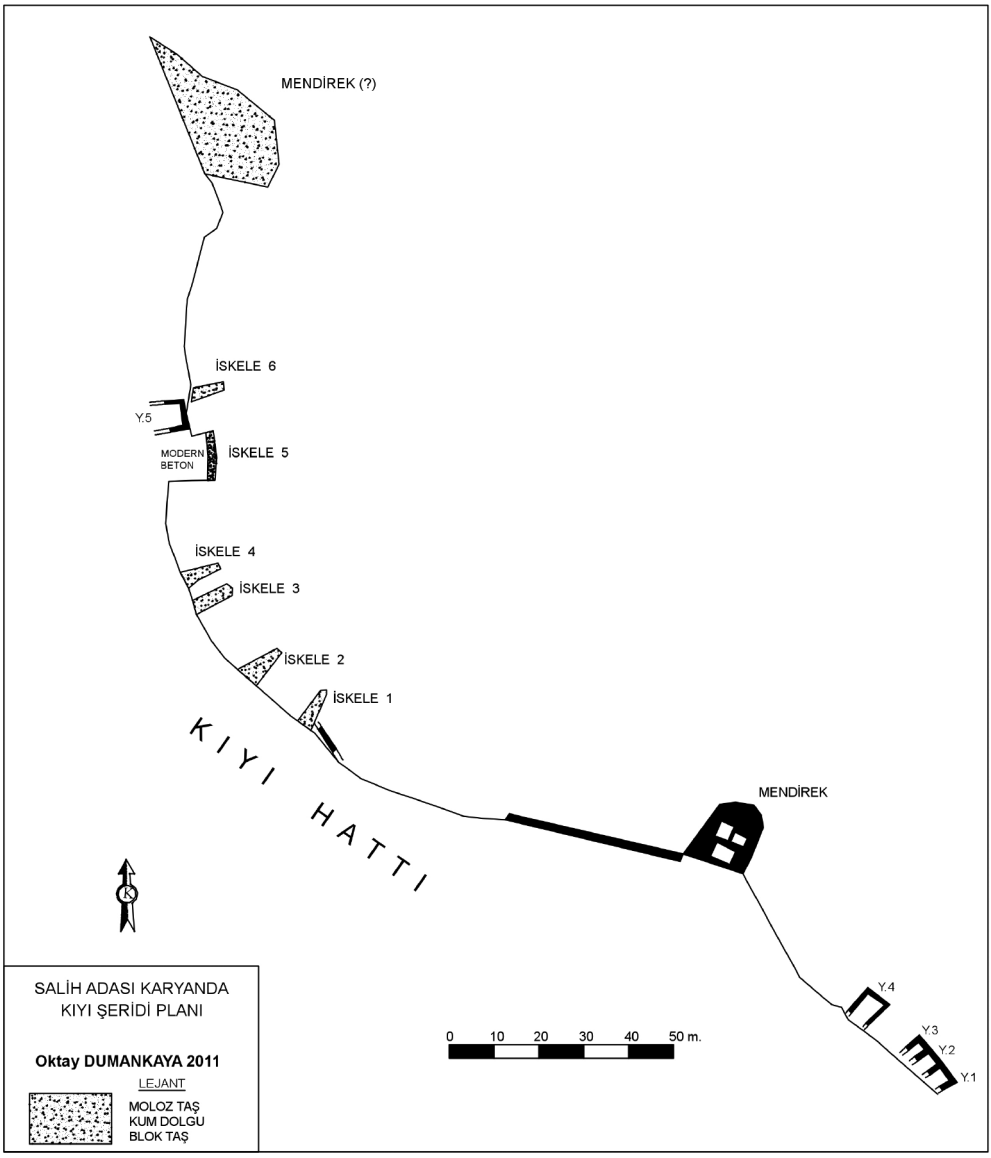

Plan 1: Salih Adası Liman Yapıları

Resim 1: Salih Adası Liman Yapıları

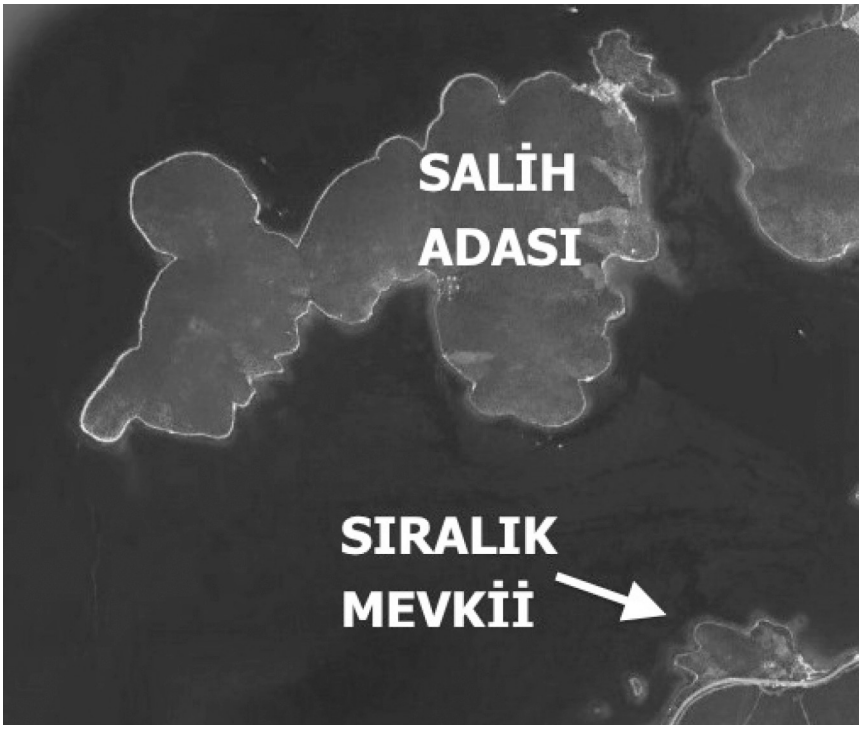

Resim 2: Salih Adası Liman Yapıları

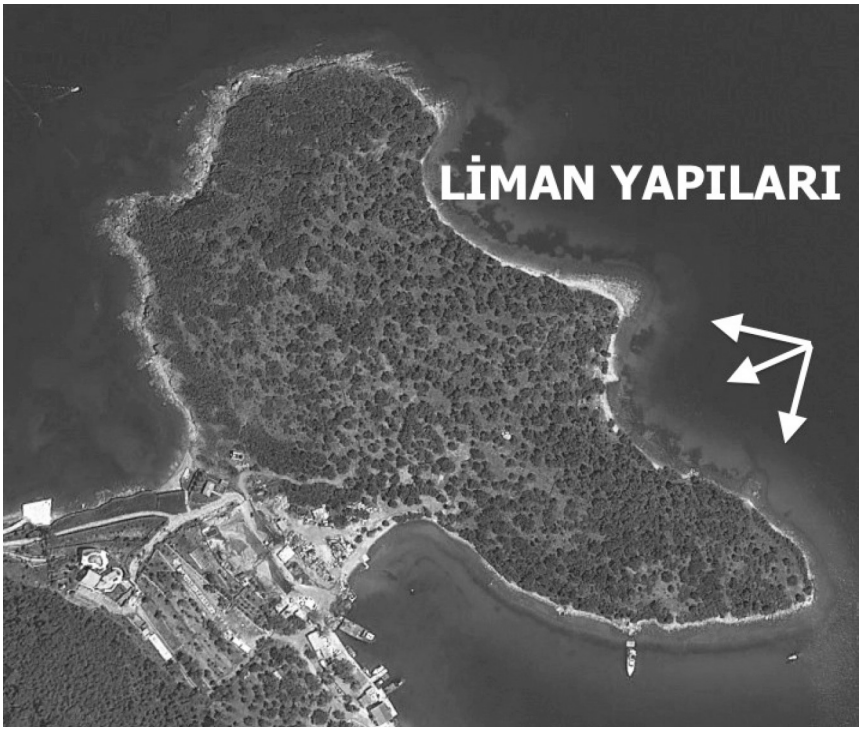

Resim 3: Y-1, Y-2, Y-3 Yapı Kalıntılarından Görünüm

Resim 4: Y-1, Y-2, Y-3, Y-4 Yapı Kalıntılarından Görünüm

Resim 5: Farklı Açılardan Güney Mendireği

Resim 6: Farklı Açılardan Güney Mendireği

Resim 7: Farklı Açılardan Güney Mendireği

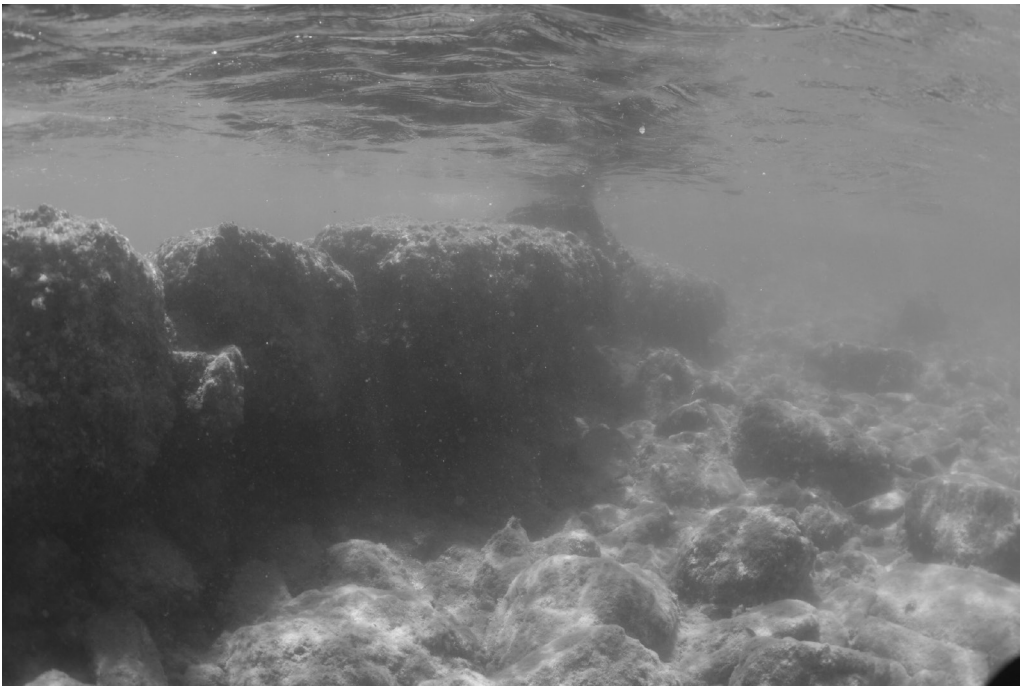

Resim 8: İskele-1' den Genel Görünüm

Resim 9: İskele-2' den Genel Görünüm

Resim 10: İskele-3' den Genel Görünüm

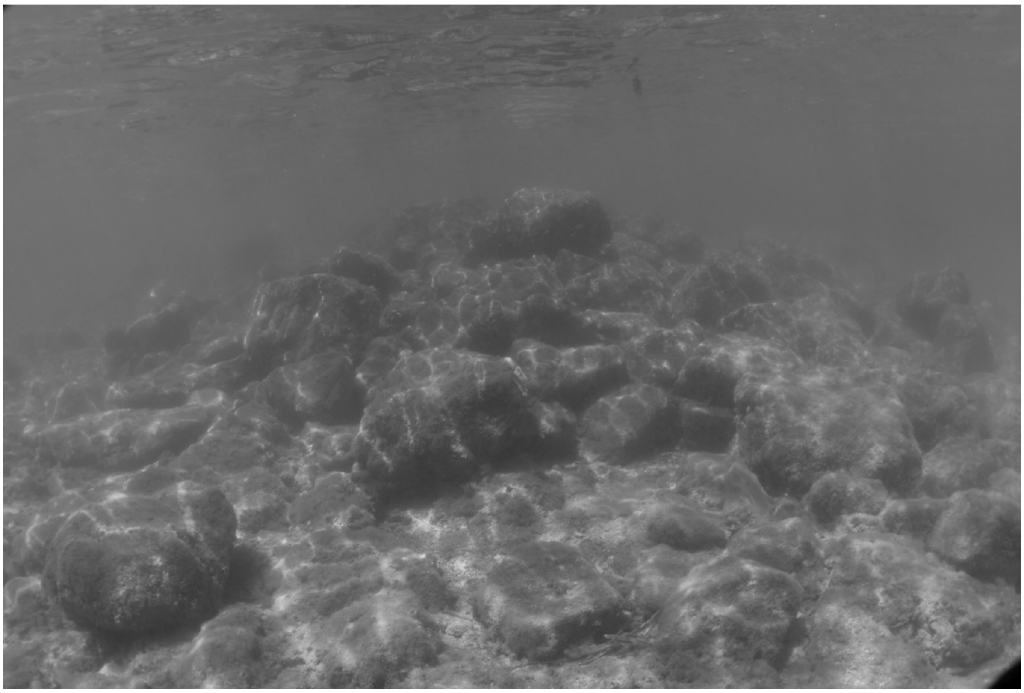

Resim 11: İskele-4’ den Genel Görünüm

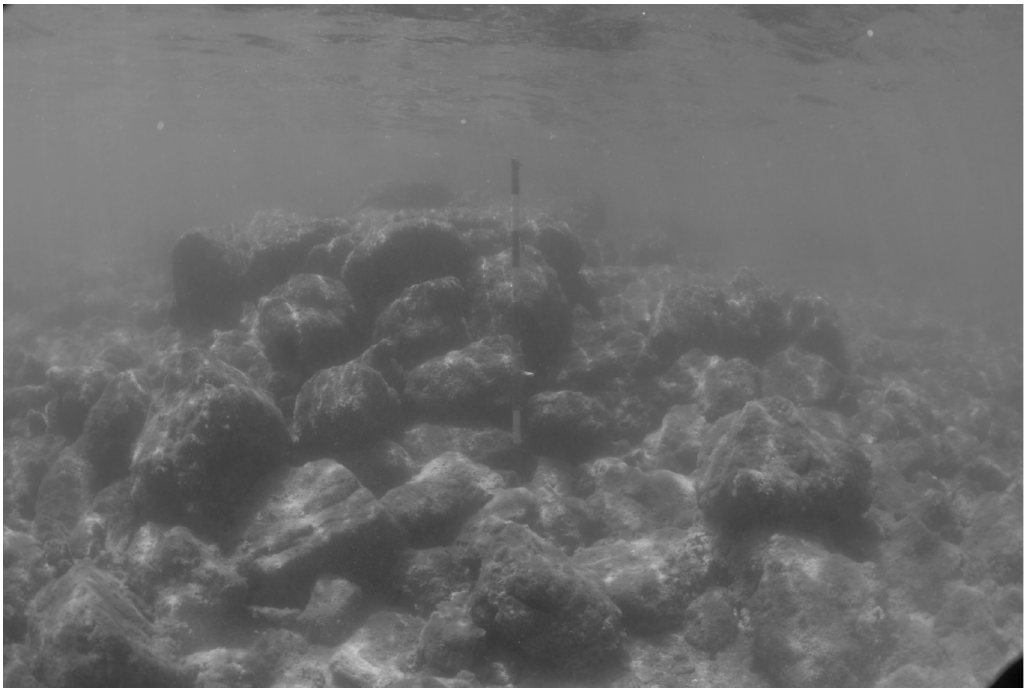

Resim 12: İskele -5’ den Genel Görünüm

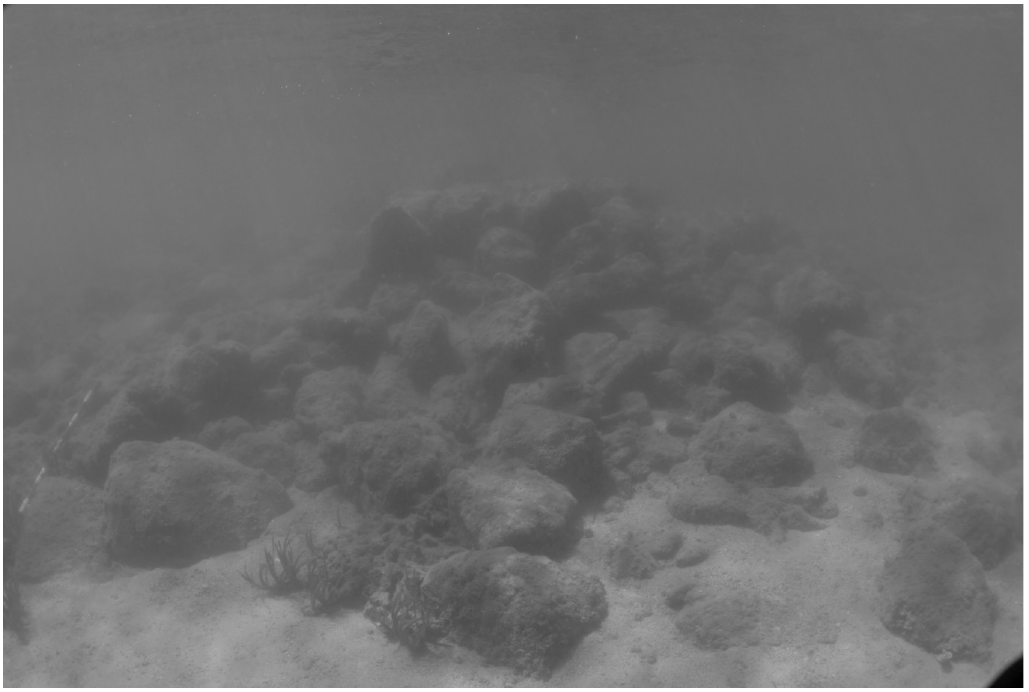

Resim 13: İskele-5’ den Genel Görünüm

Resim 14: İskele-6’ dan Genel Görünüm

Resim 15: Kuzey Dalgakıranından Görünüm

Resim 16: Hellenistik Dönem Sur Duvarlarından Görünüm

Resim 17: Hellenistik Dönem Sur Duvarlarından Görünüm

Resim 18: Geç Antik Çağ Yapı Kalıntılarından Görünüm

Resim 19: Geç Antik Çağ Yapı Kalıntılarından Görünüm

Resim 20: Strobilos Antik Kenti Liman Kalıntılarından Görünüm
(Fot. Adnan Diler)

Resim 21: Strobilos Antik Kenti Liman Kalıntılarından Farklı Açıdan Görünüm (Fot. Adnan Diler)

KEKOVA SUALTI ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

KEKOVA UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL SURVAY

Erdoğan ASLAN *

L. Ufuk ERDOĞAN **

Özet:

Kekova Adası, Antalya ili Demre İlçesi sınırları içinde yer almaktadır ve Simena antik kentinin 1 km. güneyinde, Andriake Limanının ise 4 km. batısında yer almaktadır. Kekova Adası arkeolojik sualtı yüzey araştırma çalışması adanın 20 kilometreyi aşan kıyı alanlarını kapsamaktadır. Sualtı araştırmalarında çok sayıda pişmiş toprak kap, iki adet antik çağ gemi batığı ve iki adet liman ve bu limanlara ait liman yapıları tespit edilmiştir. Sualtı buluntuları Arkaik Çağdan Bizans Çağına kadar geniş bir zaman dilimine yayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kekova Adası, Sualtı, Arkeoloji, Batık, Liman.*

Abstract:

Kekova Island, is located within the boundaries of the province of Antalya Demre district and 1 km from the ancient city of Simena. in the south and 4 km from the Port of Andriake. lies to the west. Kekova Island underwater archaeological survey work in excess of 20 kilometers in the coastal areas of the island covers. A large number of underwater research, terracotta pots, two ancient shipwreck and two of these ports, the port and harbor structures have been identified. Finds from the Byzantine Period Archaic Ages Underwater spread over a wide period of time.

Key Words: *Kekova Island, Underwater, Archaeology, Wreck, Port.*

---

* Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sualtı Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya-TÜRKİYE / Selcuk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Sub-department of Underwater Archaeology, Konya-TURKIYE; (erdoganaslan@gmail.com).

** Araştırmacı / Researcher; (ufukerdogan@hotmail.com.tr).

KEKOVA SUALTI ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Erdoğan ASLAN

L. Ufuk ERDOĞAN

Antik Çağ halklarının mal değişimi yoluyla başlattıkları ticaret, zamanla gelişerek ve çeşitlenerek yakın mesafelerden kıtalar arası mesafelere kadar ulaşan bir ticaret ağı oluşturmuştur. Söz konusu ticari malların ve insanların bir yerden diğer bir yere sevki başlarda karayolu ile sağlanmaktaydı. Ancak özellikle denize kıyısı olan toplumlar, kara ulaşımının zorlu, uzun ve saldırılara açık olmasının yanı sıra ağır malların sevkiyatının oluşturduğu güçlüklerinden dolayı, alternatif olarak daha güvenli ve ekonomik olan nehir ve deniz taşımacılığına yönelmişlerdir. Buna yönelik olarak da sallar ve gemiler inşa edilmiş, bu gemilerin rotaları üzerinde de limanlar ve gemi barınakları inşa edilerek bir ticaret rotası oluşturulmuştur. Deniz aşırı seferlere dayanacak gemilerin yapılması ve deniz aşırı ticaretin tam olarak ne zaman başladığı halen gizemini korumakla birlikte, sualtı buluntuları ve çeşitli liman kazılarından elde edilen veriler, Tunç Çağı'ndan Geç Bizans Çağı'na kadar deniz aşırı ticaret rotalarının kullanıldığını göstermektedir.

Bu ticaret rotalarından biri olan Doğu Akdeniz'deki ticaret rotası Mısır'dan başlayarak Levant, Anadolu'nun güney kıyıları, Girit, Yunanistan ve Roma'ya kadar uzanmaktadır (Harita 1). Söz konusu rotanın bu güzergah üzerinde olmasını kaçınılmaz kılan ise, Antik Dönem denizciliğinin günümüzdeki gibi açık deniz denizciliği değil, bir kıyı denizciliği olmasıdır.[1] Bu dönem gemileri uzun süre açıklarda kalabilecek donanıma sahip olmadıkları için kıyı hattına paralel ilerlemekteydiler.[2]

---

[1] Deniz akıntılarının yönü ve rüzgarlar, Ege'den ayrılan bir geminin doğrudan açık deniz yoluyla doğu yönüne hareketine müsaade etmez. Doğuya doğru ilerleyebilmenin başlıca yolu, Anadolu'nun güney kıyılarını izleyerek Levant kıyılarına ve buradan da Mısır'a inen yoldur. Shelley Wachsmann, *Seagoing Ships & Seamanships in the Bronze Age Levant*, Londra 1998, s. 297.

[2] Lucian, Mısır'dan İtalya'ya giden bir İskenderiyeli tahıl gemisinden bahsetmektedir. Yolculuğun yedinci gününde Kıbrıs göründüğünde güçlü bir batı rüzgarı gemiyi Sidon'a doğru taşımıştır. Daha sonra gemi Kıbrıs'ın kuzeyinden devam ederek Likya kıyılarına geçmiştir. Dolayısıyla, Mısır'dan yola çıkan bir gemi Levant kıyılarından Kıbrıs'a ve buradan da güneybatı Anadolu kıyılarına geçmiş olmalıdır. Oswyn Murray, "The Quinquennium Neronis and the Stoics", *Historia*, 14, 1965, s. 41; Eric H. Cline, "Sailing the Wine-Dark Sea. International Trade and the Late Bronze Age Aegean", *BAR International Series*, 591, Oxford 1994, XVIII.

Uzun kıyı hattı yolunun kullanılması çok fazla zaman almasına karşın, denizcilerin geceleri liman ya da sığınaklara girme olanağı sunması, su, yiyecek ve ticari malların takasının yapılması gibi ihtiyaçların karşılanmasına olanak sağlamaktadır.[3] Tüm bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için kıyı hattı boyunca birçok liman[4] inşa edilmiş ve limanlar zamanla çok büyük yapı kompleksleri haline gelmiştir. Limanlar yeni bir malın alınması ve var olan malın değiştirilmesi için farklı halkların ve kültürlerin temsilcilerinin karşılaştığı ve malların değiş tokuş yapıldığı yerler olarak karşımıza çıkarlar.[5] Antik Dönem'de farklı bölgelerin kültür değişimlerinin odak noktası olan limanlar kültürel ve tarihsel bir önem taşırlar.

Antik Çağ Doğu Akdeniz ticaret rotasının ortasında kalan, büyük bir kısmı dağlık ve kayalıklardan oluşan Likya sahili, liman oluşumuna sadece bazı yerlerde müsaade eder. Strabon Likya sahilinin engebeli ve geçilmesi zor olmasına rağmen son derece iyi donatılmış limanlara sahip olduğunu ifade etmektedir.[6] Öyle ki Likya liman yerleşimlerine bakıldığında yirminin üzerinde bir sayıyla karşılaşılır. Bu liman yerleşmelerinden pek çoğu M.Ö. 4. yüzyıl deniz rotalarını aktaran Pseudo-Skylaks'ta ve geç dönem güzergahlarını bildiren Stadiasmus Maris Magni'de de anılmaktadır.[7]

Orta Likya'da yer alan Kekova Bölgesi ve çevresinin, deniz aşırı ticaretin başlamasından itibaren, Doğu Akdeniz deniz ticaret rotası üzerinde çok önemli bir konuma geldiğini Gelidonya Burnu[8] ve Uluburun'da[9] bulunan iki gemi batığı

---

3 Avner Raban, "Minoan and Canaanite Harbours", *Aegaeum*, 7, (ed. Robert Laffineur ve Lucien Basch), Liège 1991, s. 130.

4 III. Tutmosis'in 34. krallık yılında, Kuzey Suriye'de yaptığı faaliyetleri anlatan bir metinde, Suriye'deki limanlar için yeni bir kelime kullanılmıştır. "mrj.t" olarak yazılan bu kelime "menit" olarak okunmuş ve Yunan terminolojisindeki "limen" kelimesine köken teşkil ettiği düşünülmüştür. Raban, *a.g.m*., s. 134.

5 Martin Zimmermann, "Die Lykische Häfen und die Handelswege im östlichen Mittelmeer", *ZPE*, 92, Bonn 1992, s. 201.

6 Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası,* XII-XIV, (çev. Adnan Pekman), İstanbul 2005, s. XIV.3.2.

7 Pseudo Scylacis, *Periplus*, (ed. Karl Müller), GGM 1882, s. 15-96; Scylacis, *Stadiasmus Maris Magni*, (ed. Karl Müller), GGM 1882, s. 234 vd.

8 Gelidonya burnunda batmış olan ve M.Ö. 12. yüzyıla tarihlenen erken dönem bir Fenike ticaret gemisidir. Geminin kargosu arasında bakır, kalay, kurşun külçeler, pişmiş toprak kaplar ve çeşitli ülkelere ait küçük objelerin yanı sıra ağırlık ölçü birimlerinin çeşitliliği, geminin Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Hitit İmparatorluğu, Girit ve Yunanistan sınırları içinde, ticaret yapmış olduğunu göstermektedir. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. F. George Bass, "The Bronze Shipwreck at Ulu Burun", *AJA*, 90, Boston 1986, s. 85-110; F. George Bass, "Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks", (ed. Noel Gale), *Bronze Age Trade in the Mediterranean. Studies in Mediterranean Archaeology,* Vol. XC, Jonsered 1991, s. 69-82.

9 Kenan ülkesinden yola çıkıp Kıbrıs'tan bakır aldığı ve Kaş yakınlarındaki Ulu burun açıklarında şiddetli rüzgar nedeni ile battığı düşünülmektedir. Bronz Çağı'na (M.Ö. 14. yüzyıla) tarihlenen Uluburun batığının kargosunu Kıbrıs kökenli 10 ton bakır külçe, 1 ton

belgeler niteliktedir. Kekova Bölgesi yakınlarında bulunan ve Bronz Çağ'ının sonlarına ait bu iki batık taşıdığı ticari mallar ile hem bölgenin denizcilik tarihini hem de deniz aşırı ticaretin bu çağda ulaştığı boyutu ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Likya'nın kıyı yerleşimleri içinde kalan Kekova Bölgesi lokalize edilecek olursak, günümüz Antalya ilinin Kaş (Antiphellos) ve Demre (Myra-Andriake) ilçeleri arasında ve Antik Çağ denizcilerinin Likya coğrafyasında en çok çekindikleri Uluburun ve Gelidonya Burnu'nun arasında kalan bölümdedir. Kekova Bölgesi adı yaklaşık 260 km.^{2} alanı kaplayan ve "Kekova Özel Çevre Koruma Alanı" olarak ilan edilmiş olan Kekova Adası, Simena (Kaleköy), Teimiusa (Üçağız), Aperlai (Sıcak İskelesi), Akvaryum Koyu, Gökkaya Koyu, İç Ada, Toprak Adası, Aşırlı Ada ve Kişnali Ada gibi birçok adayı da içine alan bölgenin genel adıdır. Likya coğrafyası içinde Kekova Bölgesi gerek konumu gerekse de doğal yapısı ile liman yerleşimine oldukça elverişlidir. Demre ilçesi sınırları içinde yer alan Andriake Limanı'nın 4 km. batısından başlayan ve bölgeye adını veren Kekova Adası yaklaşık 7.5 km. uzunluğunda, en geniş yeri 1.8 km. ölçülerindedir. Ada kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur ve çoğunlukla dik yamaçlı ve dağlık yapısı yaklaşık 180 m. yüksekliğindedir. Adanın dağlık yapısı tarıma uygun olmamakla birlikte kentsel yerleşimi de oldukça kısıtlamaktadır. Kekova Adası'nın 1 km. batısında yine kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, 1.6 km. genişliğinde 7 km. uzunluğunda Sıcak Yarımadası bulunmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan Kekova Adası ile Sıcak Yarımadası, kuzeyde ana karaya doğru 1 km. eninde güneybatıdan ve doğudan girişi olan doğal bir koy oluşturmaktadır. Doğal koyun Kekova Adası ile Sıcak Yarımadası arasında kalan güneybatı girişinde ise iki ada bulunmaktadır ve bu alana da Akvaryum Koyu adı verilmektedir. Kekova Adası'nın 1.5 km. kuzeyinde ise İnceyar Yarımadası ve günümüz Kale Mahallesi'nin yer aldığı birbirine dil biçiminde uzanan karşılıklı iki yarımada ve taş ocağı olarak kullanıldığı anlaşılan irili ufaklı çok sayıda ada bulunmaktadır. Bu iki yarımada ile kuzeyindeki anakara arasında antik Teimiusa kentinin liman alanı da olan yine bir doğal koy bulunmaktadır. Girişi iki yarımadanın arasından sağlanan doğal koy 500 m. eninde, 3 km. uzunluğunda doğu-batı uzantılıdır. Dağlarla çevrili Kekova Bölgesi'ne kara ulaşımı sadece bu alanda bulunan Üçağız (Teimiusa) kasabası ile sınırlıdır. Çalışmamıza konu olan ve Kekova Bölgesi'nde yer alan liman-kıyı kentleri sırasıyla Dolichiste (Kekova Adası), Simena (Kaleköy), Teimiusa (Üçağız), aynı bölge kapsamında değerlendirilen ve Kekova Adası'nın 5 km. batısında bulunan Aperlai (Sıcak İskelesi) kentidir (Harita 2, Resim 1).

Kekova bölgesinde yer alan bu kentler İ.S. 141 yılında büyük bir deprem

---

kalay ve 150 cam külçenin yanında, Miken ve Kıbrıs orijinli çanak çömlek, Mısır ve Kenan ülkesinden mühürler, mücevherler, Afrika'dan fildişi, Hippopotamus dişleri, Mısır Firavunu Akheneton'un karısı Nefertiti'ye ait mühür ve birçok ülkelerden gelen küçük objeler oluşturur. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bass, *a.g.m.*, s. 85-110.

ile tahrip olmuş[10] ve kıyı yapıları kısmen ya da tamamen sualtında kalmıştır. Aperlai kenti gerek Roma gerekse Likyalı zenginlerin yardımlarıyla tekrar yapılandırılmaya çalışılmıştır.[11] Ancak bazı kaynaklara göre İ.S. 5 Ağustos 240 tarihinde[12] ve İ.S. 530'da iki büyük deprem daha gören bölge, bu felaketten sonra sönükleşmeye yüz tutmuştur. Son olarak İ.S. 7. yüzyıldaki Arap akınları sonucu da tamamen terk edilmiştir.[13]

1. Aperlai

Antik Likya'nın Üçağız-Kekova Bölgesi'nde, Sıçak Yarımadası'nın kuzeybatı yamacında bulunan Asar Koyu'nda, bugünkü ismi Kuyubelen olan Aperlai[14] kenti bulunur (Harita 2, Resim 1, 2).[15] Asar Koyu'ndaki Aperlai kent surunun karada bulunan kısmı büyük oranda korunmuştur. Helenistik dönem kent surunun içinde iki hamam yapısı, dört kilise, kırktan fazla sarnıç, agora yapısı ve işlevi henüz belli olmayan birçok yapı kalıntısının yanı sıra sur içinde ve sur dışında olmak üzere yetmiş civarında lahit bulunan nekropol alanı görülmektedir. Ayrıca sur dışında bir hamam yapısı ve çok sayıda dükkan-işlik bulunmaktadır.[16]

Kentte bugüne kadar herhangi bir kazı çalışması yapılmadığından kente ait bilgilerimiz yüzeyde bulunan yapı kalıntıları ve yazıtlarla sınırlı kalmaktadır. Bölgede ele geçen yazıtlara göre kent İ.Ö. 4. yüzyılın sonlarında kurulmuş ve İ.S. 7. yüzyılın ortalarına kadar iskan görmüştür.[17]

---

10 Emanuela Guidoboni, Aalberto Comastri, Giusto Traina, *Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th century*, Roma 1994, s. 408 vd.

11 Ebru N. Akdoğu Arca, "Likya'lı Bir Euergetes: Opramoas", *Likya İncelemeleri*, I, A Sanat, İstanbul 2002, s. 79 vd.

12 Şehrazat Karagöz, *Eskiçağ'da Depremler*, İstanbul 2005, s. 38 vd.

13 Robert L. Hohlfelder - Robert L. Vann, "Uncovering the Secrets of Ancient Aperlae: A Coastal Settiement of Ancient Lycia", *Near Eastern Archaeology*, 61.1, Atlanta1998, s. 26 vd.

14 Kent antik kaynaklarda ilk olarak Plinius'da, sonrasında ise Stadiasmos, Ptolemaios, Pseudo, Skylax ve Hierokles tarafından anılmaktadır. 19. yüzyılda Fellows, Kiepert, Forbes, 1955'de George Bean, 1978'de ise Robert Carter Aperlai'den bahsetmektedir. Kentte son olarak 1996-2002 yılları arasında yüzey araştırması yapan Robert Hohlfelder, Bill Leadbetter ve Robert Vann tarafından araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Hansgerd Hellenkemper - Friedrich Hild, *Tabula* İmperii *Byzantini*, TIB 8, Teil 2, Wien 2004, s. 443 vd.

15 Bizans piskoposluk listelerine de girmiş olan kent Aprillae ismi ile karşımıza çıkmaktadır. George E. Bean, *Eskiçağda Lykia* Bölgesi, (çev. Hande Kökten), Arion Yayınevi, İstanbul 1998, s. 106.

16 Bill Leadbetter - Robert L. Vann - Justine Hobbs, "Survey of Aperlae in Lycia: The 2001 Season", *AST*, 20, Cilt 2, Ankara 2002, s. 325 vd.

17 Frank Kolb - Barbara Kupke, "Lykien (Geschichte Lykiens im Altertum)", *Antike Welt*, 2, Zabern 1992, s. 54; ayrıca kentte yapılan diğer araştırmalar için bkz. Hellenkemper - Hild, *a.g.e.*, s. 443 vd.

Yamaca kurulmuş olan kentin deniz kenarında bulunan güney bölümü, doğu-batı yönünde yaklaşık 250 m., kuzey-güney yönünde ise yaklaşık 60 m. olan toplam 15.000 m.^{2}'lik bir alan günümüzde sualtında bulunmaktadır (Çizim 1, Resim 3). Sualtında bulunan yapıların bazıları temel seviyesinde bazıları ise yer yer 1 m.ye varan seviyedeki duvarları ile korunmuş, bazı yapılar ise bütünlüğünü koruyamamış ve yapılara ait bloklar dağınık bir halde bulunmaktadır. Öte yandan karaya yakın kısımlarda bulunan yapılar yamaçtan yuvarlanan yapı malzemeleri ve mevcut yapılara ait üst yapı elemanlarının yoğun dolgu oluşturmasından dolayı tam olarak görülememektedir. Aperlai kentinin güneyinde kalan mendireği, liman yapıları, kente ait birçok yapı ve kent surlarının bir bölümü de söz konusu depremler ve Akdeniz Bölgesi'ndeki su seviyesinin yüzyıllar içinde yükselmesi[18] sonucu kademeli olarak sualtında kalmış olduğu anlaşılmaktadır.

Aperlai kenti yamaca kurulmuş olması nedeniyle kuzey-güney yönünde bir eğime sahiptir. Kentin en kuzeydeki noktası deniz seviyesinden yaklaşık 70 m. yükseklikteydir ve güney yönünde denize doğru bir eğim söz konusudur. Bu durum kentin sualtında kalmış olan bölümü için de geçerlidir. Kentin halen karada bulunan bölümünü sınırlayan yaklaşık 700 m. uzunluğundaki sur duvarının devamı niteliğinde olan, bugün sualtında bulunan rıhtım ve iskele duvarları kentin güney sınırını belirlemektedir. Sualtında on altı mekan, bir dalgakıran ve on dört ana duvar yapısı tespit edilebilmektedir. Bugünkü kıyı şeridine yakın olan sualtındaki yapılar daha sığ bir derinlikte, kıyı şeridinden uzaklaşıldıkça yapıların bulunduğu alanların tamamı daha derinleşmekte ve kentin güneyindeki en son duvardan sonra ise sert bir düşüşle derinlik 8 m.ye ulaşmaktadır. Kentin sualtındaki bölümünün planına göre genel anlamda doğu-batı yönünde teraslama yapılmış hypodomik bir yapı gözlemlenmekle beraber, sualtındaki yapıların sonraki kullanımından ya da sualtında kaldıktan sonraki tahribatından kaynaklanan durumundan dolayı, işlevi ve kullanım amaçları kazı yapılmadığından tam olarak saptanamamakta ancak eldeki verilerle işleve yönelik yorumlama yoluna gidilmektedir.

Bu yapılarından bazıları kent limanındaki konumu ve inşa biçimi, işleve yönelik fikir vermesi bakımından dikkat çekicidir. Liman girişindeki dalgakıran ve liman iskelesinin hemen arkasında yer alan yapıların dış duvarını oluşturan taş blokların içinde ikinci bir duvar sırası oluşturacak biçimde kullanılan ve harç ile örülen pişmiş toprak plakaların oluşu ve zeminin yine pişmiş toprak levhalarla harç kullanılarak kaplanmasına ek olarak yapıya zemine yakın bir seviyede girişin bulunmaması bu alanın su geçirmez nitelikte izolasyonlu olarak inşa edildiğini görülmektedir. Söz konusu yapıların işlevine yönelik olarak, kentin batısında 0.50 m. derinliğinde 1500 m.^{2}'lik bir alana dağılmış halde

---

[18] İlhan Kayan, "Türkiye'nin Ege ve Akdeniz Kıyılarında Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi Değişimleri", (ed. Erdal Özhan), *Türkiye Kıyıları 97 Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları I. Ulusal Konferansı Bildirileri Kitabı,* ODTÜ 24-27, Ankara 1997, s. 735 vd.

bulunan[19] Murex Trunculus kabuklarından, bu yapıların Murex Trunculus'tan elde edilen mor boya üretimine ilişkin yapılar olabileceği söylenebilmektedir.

Bu yapılara ek olarak yine sualtında bir kilise, bir şapel yapısı[20] ve düzensiz biçimde dağılmış birçok mimari blok yer almaktadır. Bu bloklar arasında nitelikli bir resmi bina ya da tapınağa ait olabilecek sütun tamburları ve değişik uzunluklarda faskialı arşitrav blokları bulunmaktadır.

Doğal koy kullanılarak inşa edilen limanın dalgakıran ve rıhtım yapılarının, Helenistik Dönem kent surunun sualtında liman mendireği ile birleşmesi, limanın Helenistik Dönem'den itibaren kullanılmaya başlandığını gösterir niteliktedir. Sualtında bulunan yapılar kıyı şeridine yaklaşıldıkça, Roma Çağı'na ait duvar ve yapıların üzerinde Bizans Çağı'na ait kilise ve mozaiklerin olması ve tüm bu yapıların da sualtında oluşu, bu alanın kademeli olarak ve devşirilerek terk edildiğine işaret etmektedir. Ayrıca sualtında yüzeyde karşılaşılan az sayıdaki küçük buluntularda (Resim 4) kent limanının Roma ve Bizans Çağı'nda da kullanıldığına işaret etmektedir. Kentin deniz ticareti ve ticaret ağının belirlenmesi, ticaret mallarının neler olduğunun anlaşılabilmesi ve sualtında bulunan birçok yapının işlevinin tam olarak anlaşılabilmesi, ancak ileride yapılabilecek bir sualtı kazısı ile daha anlaşılabilir olacaktır.

2. Dolichiste (Kekova Adası)

Günümüzde Kekova Adası olarak adlandırılan ve Simena antik kentinin 1 km. güneyinde, Andriake Limanı'nın ise 4 km. batısında yer alan ada, yaklaşık 7.5 km. uzunluğunda ve en geniş yeri 1.8 km. ölçülerindedir (Harita 2, Resim 1). Ada kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur ve çoğunlukla dik yamaçlı ve dağlık yapısı yaklaşık 180 m. yüksekliğindedir. Dağlık yapısı tarıma uygun olmamakla birlikte kentsel yerleşimi de oldukça kısıtlamaktadır. Ancak adanın batı ucunun nispeten daha düzlük yapıda olması ve bu alanın yerleşime daha uygun olmasından bu alan adanın ana yerleşim bölgesi olmasına neden olmuştur. Bu bölgede çok sayıda yapı kalıntısı ve geç döneme ait tahrip olmuş büyük bir kilise yapısı[21] göze çarpmaktadır. Adanın bu bölümünde kuzeye bakan ve yaklaşık 150 m. uzunluğunda, 60 m. enindeki "Tersane Koyu" olarak adlandırılan (Resim 5) doğal koy, buradaki yerleşim alanının ana kara ile bağlantısını sağlayan doğal bir limandır.

---

[19] Bill Leadbetter "Diocletian and the purple mile of Aperlae", *Epigraphica Anatolica*, Heft 36, Bonn 2003, s. 127 vd.

[20] Robert L. Hohlfelder - Robert L. Vann, "A Church Beneath The Sea at Aperlae, Lycia", *Adalya*, IV, İstanbul 2000, s. 207 vd.

[21] Urs Peschlow, "Die Kirche von Tersane auf Kekova Adası. Überlegungen zum lykischen Kirchenbau", (ed. Coşkun Özgünel, v.d.), *Essays in honour of Cevdet Bayburtluoğlu,* İstanbul 2001, s. 197-208.

Liman olarak kullanılan doğal koyun (Çizim 2) batı bölümü karada görülen ana kayaya oyulmuş yapı temelleri ve değişik boylarda dört sarnıç görülmektedir. Öte yandan yine bölgeyi etkileyen depremlerle yaklaşık 2 m. sualtında kalan liman rıhtımı ve liman yapılarının duvarları temel seviyesinde görülebilmektedir (Resim 6). Günümüzde sualtında bulunan kuzey-güney doğrultulu rıhtım duvarının gerisinde rıhtıma paralel dikdörtgen planlı ve hem rıhtıma hem de birbirlerine açılan kapı aralıkları bulunan beş mekân bulunmaktadır.

Bu yapıların gerisinde ise bir üst kottaki yapılar ve sarnıçlar bulunmaktadır. Bu yapıların kuzeyinde ise limanın çıkışında iki yapı ve bir sarnıç daha göze çarpmaktadır. Yapıların ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulan batı, kuzey ve güney duvarları halen su üstünde bulunmasına karşın diğer bölümleri sualtındadır ve duvarlardaki hatıl deliklerinden iki katlı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Koyun güneyinde yine sualtında iki dikdörtgen yapı ve gerisinde halen apsisinin bir bölümü ayakta olan kilise yapısı görülmektedir. Doğal koy kullanılarak inşa edilen limanın doğu bölümünde ise daha çok demirleme alanı olduğuna işaret eden ana kayaya oyulmuş toplam dokuz adet palamar bağlama babası ve halkası bulunmaktadır. Kıyı hattında yine ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş ve sadece doğu duvarı su üstünde olan beş oda görülmektedir. Odaların zemini ve diğer duvarları temel seviyesinde korunmuş olarak sualtında görülebilmektedir. Bu alanın gerisinde bir üst kota iki sarnıç ve dikdörtgen üç yapı bulunmaktadır. Palamar bağlama babalarının yanından yukarıdaki yapılara ve sarnıçlara ulaşımı yine ana kayaya oyulmuş merdivenler sağlamaktadır.

Bu limanın doğu bölümünde tüm bu alana hakim bir noktada yaklaşık 9x8 m. ölçülerinde, olasılıkla Geç Klasik - Erken Hellenistik Dönem'e ait askeri bir gözetleme yapısı bulunmaktadır. Sualtında ise yoğun bir dolgu söz konusu olduğundan az sayıda amphora parçaları görülmekte, ancak amphora parçalarının kekamozlar ile birbirine yapışmış olması ve üzerindeki yoğun sediment tortusundan formları tam olarak anlaşılamamaktadır. Tüm bu veriler ışığında doğal koy kullanılarak inşa edilen rıhtım, sarnıçlar, palamar halkaları, palamar babaları ve diğer liman yapıları ile küçük ölçekli kompleks bir liman alanı oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu alanın Geç Klasik Dönem'den başlayarak Bizans Dönemi'ne kadar organize bir liman olarak kullanıldığı söylenebilir.

Adanın ikinci yerleşim alanı, bu alanın yaklaşık 1 km. doğusunda ve adanın kuzeye bakan yüzünde yer alan dik yamaçlı kıyı şeridinde görülmektedir. Bu yerleşim alanı yaklaşık 1 km. uzunluğundadır ve eğimli bir yamacın teraslanması ile oluşturulmuş kıyı yerleşimidir. Kıyı hattından başlayarak yamaca doğru ana kayanın teraslanması ile üst üste beş altı terasa varan bir düzenleme ile zemini ve güney duvarlarını tamamen ana kayanın oluşturduğu, bir ve iki kattan oluşan çok sayıda dörtgen yapı görülmektedir. Yapıların çatılarına ve ikinci katlarına ilişkin ahşap hatıl delikleri görülebilmekte ve bazı yapıların kesme taş blok ve moloz taşlarla oluşturulmuş cepheleri halen ayaktadır. Yapıların bulunduğu teraslara ulaşımı sağlayan, deniz seviyesinden

başlayarak üst teraslara kadar ulaşan yine ana kayaya oyulmuş merdiven yapıları da günümüzde görülebilmektedir. Ayrıca özellikle üst teraslara ulaşan merdiven yapılarına yakın çok sayıda sarnıç yapısı da günümüze ulaşan diğer yapılar arasındadır. Sarnıçlar ana kayaya oyularak inşa edilmişler ve görülebildiği kadarıyla ortalama 1 m. ağız çapı olan içi sıvalı torba dipli yapılardır. Bu sarnıçların yağmur suları ile beslenmesini ve dolduktan sonra fazla suyun denize ya da bir alt seviyedeki sarnıca aktarılmasını sağlayan ana kayaya oyulmuş kanallar ve yine ana kayaya oyulmuş daha geniş ve daha derin olan muhtemelen kanalizasyon olarak kullanılmış kanalar da günümüze ulaşmayı başarmıştır. Adanın bu bölümünde yer alan yaklaşık 1 km. uzunluğundaki kıyı yerleşiminin sadece deniz kenarında bulunan ve kısmen sualtında bulunan yapıları yine söz konusu depremler sonucu tektonik hareketle sualtında kalmıştır. Deniz kenarında bulunan ve sadece temel seviyesinde korunmuş çok sayıdaki dörtgen planlı bu yapılar arasında geç döneme ait üç adet kilise yapısı da bulunmaktadır (Çizim 3). Adanın bu bölümünde yer alan kıyı yapılarının başladığı batı bölümünde ise sualtında bir mendirek yapısı ve mendireğin gerisinde mendireğin oluşturduğu liman alanına ilişkin yapılar bulunmaktadır (Resim 7). Mendireğin batısında beş adet palamar bağlama babası olduğu gibi mendireğin doğu ucunun bittiği yerden başlayan ve içinde iki adet palamar bağlama babasının bulunduğu doğal bir koyda bu alanda bulunmaktadır. Adanın kuzey bölümünde yer alan ve 1 km. uzunluğundaki kıyı yerleşimi içinde görülebilir liman ya da mendirek oluşturan tek alan bu bölümdedir. Bu bölümdeki liman alanı dışında tarih vermesi ve geç dönem yerleşimine ışık tutması nedeniyle doğu bölümde yer alan iki kilise yapısı da ada için büyük bir öneme sahiptir.

Liman alanında bir mendirek yapısı, girişleri birbirinden bağımsız on sekiz oda, bir kilise, iki mezar, üç sarnıç bulunmaktadır. Mendireğin (Resim 8) ve kilisenin tamamı, kıyıya yakın, yapıların ise bir bölümü sualtında bulunmaktadır. Ayrıca limanın doğu bölümde bulunan koyda iki adet ve mendireğin batısında demirleme alanı olarak kullanıldığı anlaşılan bölümde ise beş adet palamar babası yer almaktadır.

Bu alanda bulunan mendirek Kekova Adası kuzey yerleşimi alanında görülebilen tek mendirek yapısıdır. İzodom duvar örgüsüne sahip yapı yaklaşık 2 m. sualtındadır ve tüm blokları eksiksiz in-situ olarak günümüze ulaşmıştır. 2 m. duvar kalınlığı olan yapı, L biçiminde olup 69 m. uzunluğundadır. Bölgede hakim rüzgar batı rüzgarı olduğu için batı yönü daha korunaklı hale getirilmiş ve mendireğin batı kanadı ile kıyı arasında 7 m.'lik bir giriş açıklığı bırakılmıştır. Sırt biçimindeki yamacın daha eğimli olan doğu yönünde mendireğin duvar yüksekliği yaklaşık 8 m. batı yönünde ise 4 m.'dir. Mendireğin iç kısmı yaklaşık 4 m. derinliğinde olmasına karşın mendireğin dış kısmı, oturduğu yamacın buradaki dik eğiminden dolayı ani bir düşüşle yaklaşık 18 m. derinliğe ulaşmaktadır.

Mendireğin deprem sonucu oluşan tektonik hareket sonucu sualtında kalmış olduğu[22] ve işlevini yitirdiği anlaşılmaktadır. Mendireğin batı ve doğu ucunda bulunan iki liman alanının arasında kalan bölümde, daha geç dönemde bir Kilise inşa edildiği anlaşılmaktadır. Limanın gerisindeki eğimli yamaçta, teraslanmış bir arazi üzerine zemini ve güney duvarları tamamen ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulan tek odalı ve birbirinden bağımsız yapılar inşa edilmiştir. Yine bu alanda ana kayaya oyularak inşa edilmiş çok büyük hacimli üç sarnıç bulunmaktadır.

Batı bölümde yer alan demirleme alanında sualtında yaklaşık 12 m. derinlikte, Mısır kökenli İ.S. 4-6. yüzyıl olarak tarihlenen çok sayıda kırık amphora, bu alanda bir batık olduğunu göstermektedir. Son olarak mendirek yapısının kuzeyinde ve kuzeydoğusunda, yaklaşık 18 m. derinlikte bulunan çok sayı ve tipte pişmiş toprak kap, amphora, çatı kiremidi, su küngünden oluşan küçük buluntuların, limanda bulunan mekanlardan ya da yükleme boşaltma yapan gemilerden işlevini yitiren malzemelerin atıldığı bir alan olduğunu düşündürmektedir (Resim 9).

Mimari ve küçük buluntular ışığında mendireğin doğusundaki doğal koyda ve mendireğin batısında bulunan palamar bağlama babaları, 69 metrelik mendirek, mendireğin gerisindeki tek odalı yapılar ve sualtındaki küçük buluntular, bu alanda ticarete yönelik bir liman kompleksi oluşturulduğunu göstermektedir.

3. Simena (Kale)

Kekova Bölgesi'nin liman kentlerinden olan ve günümüzde Kale olarak adlandırılan Simena, Kekova Adası'nın 1 km. kuzeyinde, Andriake Limanı'nın 9 km. batısında yer almaktadır (Harita 2, Resim 1). Tarihi İ.Ö. 4. yüzyıla kadar uzanan kent, konumu itibariyle Kekova Adası ile Teimiusa (Trisdomo-Üçağız) kentinin arasında bulunmaktadır. Teimiusa Limanı'nı oluşturan doğal koyun girişinde kuzeydoğudan güneybatıya bir dil şeklinde uzanan yaklaşık 600 m. genişliğinde ve 1200 m. uzunluğundaki kayalık bir yarımada üzerine kurulmuştur (Resim 10).

İ.S. 1. yüzyılda Apollonia ve Isinda ile birlikte kentler birliğinin üyesi olarak ana merkez Aperlai ile beraber anılan kentte, Klasik Dönem'in en eski yerleşimi olarak kuzey yamaçta kayalık tepede, kaya teraslarının üzerinde duran ev yapıları olasılıkla bir Dynast yerleşimidir. Helenistik Dönem'e ait sur duvarları, Roma Dönemi'ne ait yapıların ve Bizans Dönemi'ne ait bir Kale yerleşiminin de bulunduğu alanın[23] aşağıda kıyı bölgesine kadar genişletilmiş olduğu görülmektedir.

---

22 Kayan, *a.g.m.*, s. 735 vd.

23 Hellenkemper - Hild, *a.g.e.*, s. 848 vd.

Kentin limanı ve liman mahallesi denilebilecek nitelikteki yapıları, kıyıda nispeten daha düzlük bir alanda yer almaktadır. Bu alan gerek halen su üstündeki yapılardan gerekse sualtındaki duvar kalıntılarından önceleri ana karaya bitişik bir yarım ada olduğunu göstermektedir. Ancak bölgede yaşanan depremlere bağlı olarak yaşanan tektonik hareketler sonucu bu alanın sualtında kaldığı ve bir adaya dönüştüğü görülmektedir (Resim 11).

Bölgenin antik denizciliği kapsamında değerlendirilen Simena Kenti'nin limanı ve liman yapılarının bulunduğu bu ada üzerinde ve adanın kıyı alanlarında halen sualtında birçok yapı bulunmaktadır. Bu yapılar arasında, adanın güneyinde karşılıklı iki koldan oluşan liman mendireği bulunmaktadır. İzodom duvar örgülü mendireğin her iki kolu da günümüzde yaklaşık 2 m. sualtındadır (Resim 12). Kesme taş bloklarla inşa edilmiş mendireğin batı kolu ana karadan başlayarak kuzeybatı-güneydoğu yönünde 30 m. uzanarak doğuya doğru yay biçiminde döner ve buradan 10 m. daha devam ederek toplam 40 m. uzunluğunda ve 2 m. enindedir. Mendireğin batı kolundan doğuya doğru limanın girişini oluşturan 21 m.'lik açıklıktan sonra mendireğin doğu kolu başlamaktadır. Doğu kolu ise yine kuzeybatı-güneydoğu yönünde 15 m. uzanarak batıya doğru yay biçiminde döner ve buradan 8 m. daha devam ederek toplam 23 m. uzunluğa ulaşır, bu kolun genişliği de yine yaklaşık 2 m. kadardır. Ancak mendireğin doğu kolu görülebildiği kadarıyla ana karaya birleşmek yerine daha önce yarımada, günümüzde ise ada olan ana karanın güney batısını çevreleyen duvar ile birleşmekte ve kısmen "Limen Kleistos"[24] oluşturmaktadır.

Mendireğin her iki kolu da söz konusu depremler sonucu sualtına çökmüştür ve kolların üst bölümü sualtında yaklaşık 1.80 m. derinliğinde, alt kısımları ise yaklaşık 5.50 m. derinliğindedir. Mendireğin yine her iki kolu da in-situ kalmıştır ve bütün blokları günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenle deniz zemininden itibaren mendireğin duvar yüksekliği 3.40 m. olarak ölçülebilmektedir. Açıklığı 21 m. olan liman girişinden ana karaya doğru ölçüldüğünde, limanın boyu 24 m., eni ise 40 m.'dir ve liman havzası yaklaşık 960 m^2'lik bir alanı kaplamaktadır. Simena Limanı'nı oluşturan ada üzerinde toplam dört adet büyük hacimli sarnıç ve ana kayaya oyulmuş toplam on adet oda biçiminde mekan bulunmaktadır. Limanın batı mendireğinin gerisinde beş odalı yapı dışındaki diğer tüm yapılar, birbirinden bağımsız girişleri olan tek odalı yapılardır ve kıyıya yakın olanların bir bölümü kısmen sualtında kalmışlardır. Adanın doğu yüzünde ve kıyı hattında ise ana kayaya oyulmuş beş adet palamar bağlama babası bulunmaktadır. Bu palamar babalarının denize baktığı yönde ise palamar babalarına doğru uzanan ve sualtında bulunan, birbirine paralel üç adet duvar görülmektedir.

---

[24] Limen Kleistos; Liman Duvarları ile birleşen sur duvarlarının oluşturduğu yapıya verilen isim. Theotokis Theodoulou - Constantine Memos, "A voyage to Ancient Greek Harbours on board Limenoscope", *Water Science & Technology: Water Supply*, Vol 7, No 1, QIWA 2007, s. 253-260.

Tüm bu veriler, Simena Kenti'nin liman mendireğinin doğal yapı kullanılmaksızın tümüyle insan elinden çıkma kavisli iki koldan oluştuğu, yanaşan gemilerin su ihtiyacını gidermeye yönelik hacimli sarnıçlarının bulunduğu, tek odalı yapıların liman işletmesine ve ticari faaliyetlere yönelik olduğu, son olarak doğu taraftaki palamar babaları ve bunlara doğru uzanan duvarların oluşturduğu alanın ise gemilerin bakımının yapıldığı çekek alanı olduğunu göstermektedir. Geç Dönem eklemelerinin de yer yer görülebildiği liman tesisi, işlevini yitirmeden önce Klasik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar kullanılmış küçük ölçekli bir liman kompleksidir.

4. Teimiusa (Üçağız)

Kent son derece korunaklı doğal bir koy olan ve günümüzde Üçağız olarak anılan kıyı kasabasında yer almaktadır (Harita 2, Resim 1, 13). Kekova Bölgesi içinde karayolu ile ulaşılabilen ve gerisindeki verimli araziden yararlanabilen tek kenttir. Öte yandan Kyaneai ve Tyberissos kentlerinin de limanı konumunda olan Teimiusa, İ.Ö. 7.-6. yüzyıldan başlayarak Geç Bizans Çağı'na kadar gerek hinterlandındaki kentler gerekse Kekova Bölgesi için önemli bir konuma sahip olmuştur. Kentte bulunan yazıtlı mezarlarda yer alan değişik ülkelerden denizci ve tüccar isimlerinin yer alması ve ithal seramiklerin bulunması,[25] erken dönemlerden itibaren kentin deniz ticareti açısından önemini belgeler niteliktedir.

Erken dönemde muhtemelen güvenlik nedeniyle kayalık bir yamaca kurulan kent, sonraki dönemlerde deniz ticaretinin artmasına bağlı olarak nüfusun artması ve başka yerleşimlerden gelen üretici ve tüccarların merkeze yakın olmak istemeleri nedeniyle, aynı yamaçta merkezden dışarıya doğru plansız bir yerleşimin kurulmasına neden olmuştur. Bu nedenle düzenli bir liman kompleksi görülmemektedir. Bunlara ek olarak kentin kıyı bölümünün yukarıda sözü geçen depremler sonucu da sualtında kalması, kentin rıhtım duvarlarının bulunduğu düşünülen dere yatağının denize açılan ağzının, yakın zamanda doldurularak otopark yapılması ve bu alana inşa edilen küçük iskelelerin yarattığı dolgu nedeniyle kent limanına ilişkin veriler son derece kısıtlıdır. Öyle ki, günümüz kıyı hattında bir kısmı ayakta kalmış bazı yapıların kapı sövelerinin üst bölümünün bir metre kadarı ve lentosu su üzerinde görülebilmekte (Resim 14) ve ne denli yoğun bir dolgu olduğu anlaşılabilmektedir.

Kıyı hattı sualtında kalmış olan kentin deniz kenarındaki erken döneme ait duvarlar, ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulan platform ve mekanlar olasılıkla sualtında kalmış olan rıhtıma ilişkin düzenlemelerdir. Ancak ne var ki, sualtında bu alandaki yoğun dolgu ve bulanık su limanın kompleksinin anlaşılmasına müsaade etmemektedir. Bu alanda yapılacak bir sualtı kazısı ile

---

[25] Martin Zimmermann, "Teimusa- ein Zentrallykischer Hafenplatz als Mittler Kulturellen Wandels", *Antike Welt*, 31, Frankfurt 2000, s. 335 vd.

kuşkusuz tüm bu düzenlemeye ilişkin soruları açıklığa kavuşacaktır.

Teimiusa limanı ve liman yapılarına yönelik verilerin son derece kısıtlı olmasına karşın, bu liman kentinin bölge deniz ticareti bakımından ne denli önemli olduğu, kentteki kozmopolit nüfus ve ticarete yönelik üretimin tesislerinden anlaşılabilmektedir. Kentin hinterlandında bulunan çiftlik yerleşmelerinde yetiştirilen kaliteli hububatın ve kentte imal edilen tuzlanmış balığın ihraç edildiği, bulunan ithal seramiklerden de bazı malların ithal edildiği anlaşılmaktadır.[26] Kentte bulunan ve Anadolu'da başka örneği bulunmayan dört adet büyük ölçekli tuzlanmış balık üretim tesisi, Antik Çağ'da sınırlı sayıdaki merkezde üretildiği bilinen ve ekonomik değeri oldukça yüksek olan tuzlanmış balığın uzak ülkelere ihraç edilebilecek miktarlarda imal edildiğini göstermektedir. Ekonomik değeri yüksek olan bu üretim mallarının getirisi, kentteki yapılarda görülen kaliteli malzeme ve işçiliğe yansımaktadır. Kentte bulunan ve İ.S. 6.-7. yüzyıllara tarihlenen iki büyük kilisede, Kekova Bölgesi'ndeki diğer kentlerde olduğu gibi, Bizans Çağı'nda bir hac merkezi haline gelen Myra'ya ulaşan hac yolu üzerinde olmasının etkisi büyük olmalıdır.

Kekova Bölgesi içinde gerisindeki verimli araziler ve büyük kentlerinde etkisi ile Andriake Limanı'ndan sonra ticaret hacmi en büyük olan liman kentinin Teimiusa olduğu anlaşılmaktadır. Kentin konumu, yapıları ve ticaret hacmi kentin bölgedeki diğer büyük ticaret limanlarından bağımsız bir yapıda olduğunu düşündürmektedir. Ancak Teimiusa'da bulunan bazı lahitlerde yer alan yazıtlarda cezaların Kyaneai ya da Myra'ya ödenmesi gerektiği ibaresi,[27] kentin bu bağımsız görünen yapısını düşündürür niteliktedir.

---

[26] Zimmermann, "Hafen und Hinterland. Wege der Akkulturation an der lykischen Küste. Vorbericht über die Feldforschungen in den zentrallykischen Orten Tyberissos und Timiussa in den Jahren 1999 – 2001", İstMitt, 53, Tübingen 2003, s. 288 vd.

[27] George E. Bean, *Eski Çağda Lykia* Bölgesi, (çev. Hande Kökten), Arion Yayınevi, İstanbul 2001, s. 124.

SONUÇ

Mısır'dan Roma'ya uzanan deniz ticaret ağının üzerinde bulunan Orta Likya'da, batı rüzgarlarının hakim olduğu, kayalıkların ve burunların bulunduğu Gelidonya Burnu'ndan Patara'ya kadar uzanan tehlikeli geçiş yolunun ortasında olan Kekova Bölgesi'nde, dört adet liman kenti ve bu kentlere ait beş adet liman alanı tespit edilmektedir. Bu kentlerin liman alanları önemine ve tarihine göre ele alındığında Teimiusa, Aperlai, Simena ve Dolichiste gibi bir sıralama yapılabilmektedir.

Kekova Bölgesi limanlarına bakıldığında tamamının küçük ya da orta ölçekte limanlar olduğu ve gerek kendi aralarında gerekse gerisindeki kentlerle kıyı ticareti yaptıkları, bölge halkının denizci ve kozmopolit bir halk olduğu, ticaret, tarım ve sanayi üretimi yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgede bulunan uluslararası nitelikte ticarete ev sahipliği yapan Andriake limanına gelen ithal malları iç pazara, iç pazarda üretilen yerel üretim mallarını ise dış pazara ulaştıran bir yerel ağ oluşturdukları anlaşılmaktadır. Benzer konularda çalışan bilim insanları çoğunlukla büyük ölçekli limanlara dikkatlerini yoğunlaştırdığından, bu tip kıyı ticareti yapan ve büyük limanları süspanse eden küçük organizasyonlar gözden kaçmakta, konunun hak ettiği önem yeterince verilmemektedir.

EKLER

A. HARİTALAR

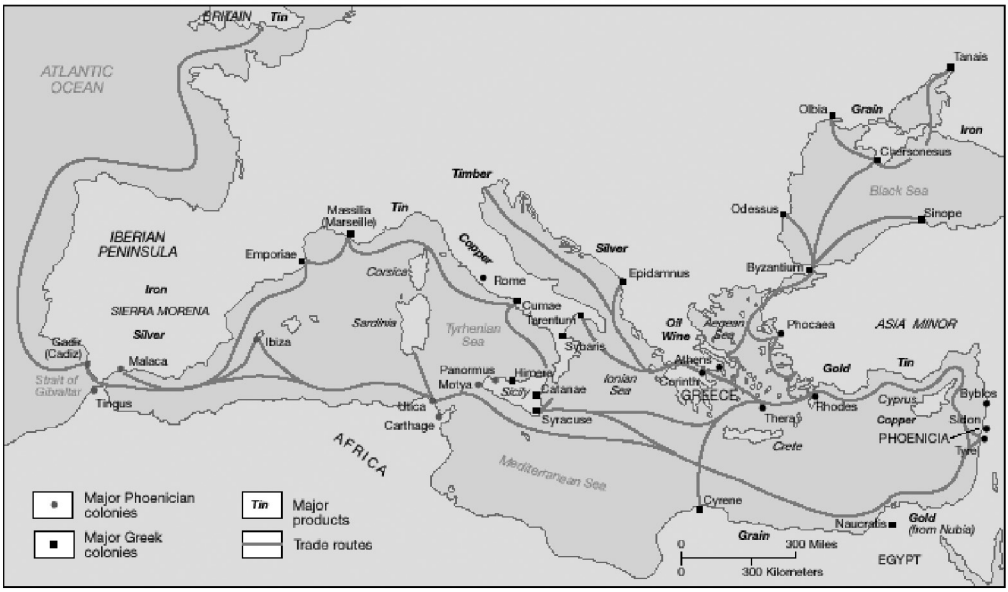

Harita 1: Antik Çağ Akdeniz haritası

(httpwps.ablongman.comwpsmediaobjects262268312artfiguresKISH_04_77.gif/ 29.10.2013)

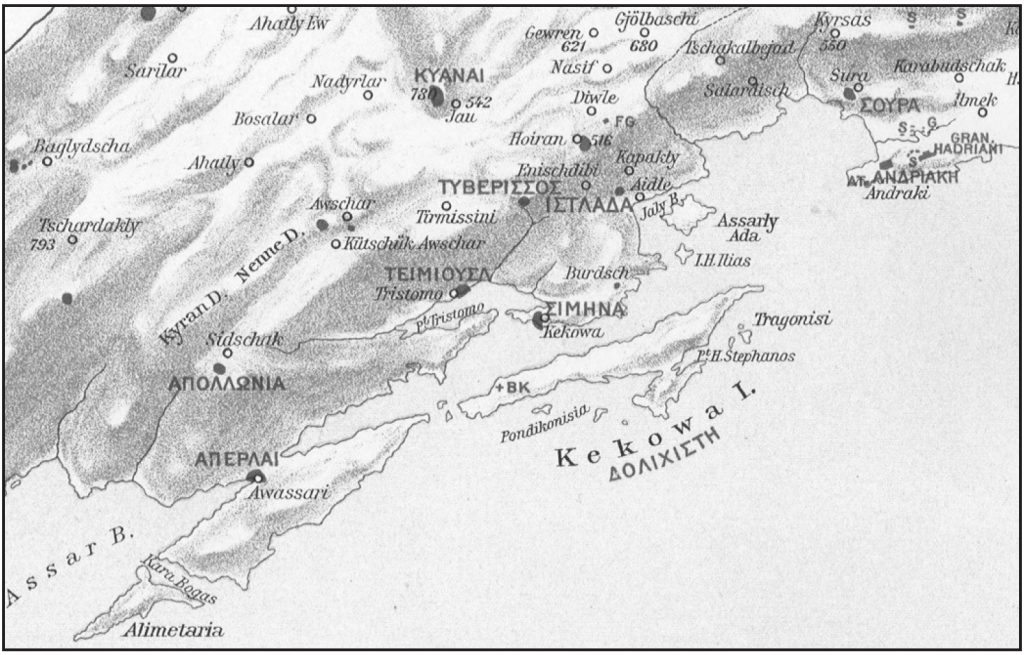

Harita 2: Kekova bölgesi (R. Kiepert, Karte von Kleinasien)

B. ÇİZİMLER

Çizim 1: Aperlai, kıyı şeridi planı

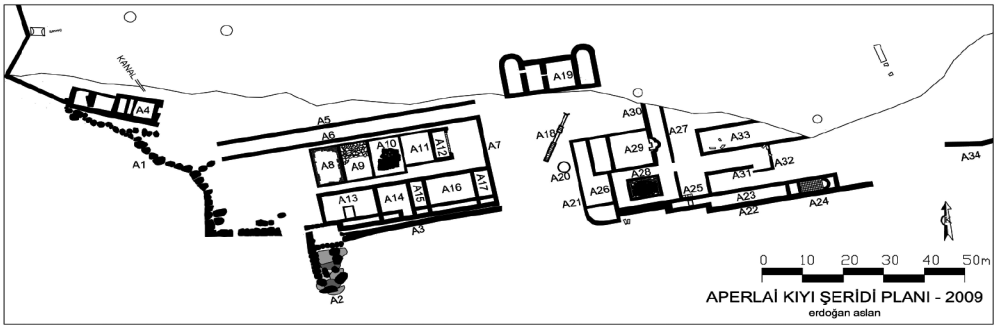

Çizim 2: Dolichiste (Kekova Adası), Tersane Koyu kıyı şeridi planı

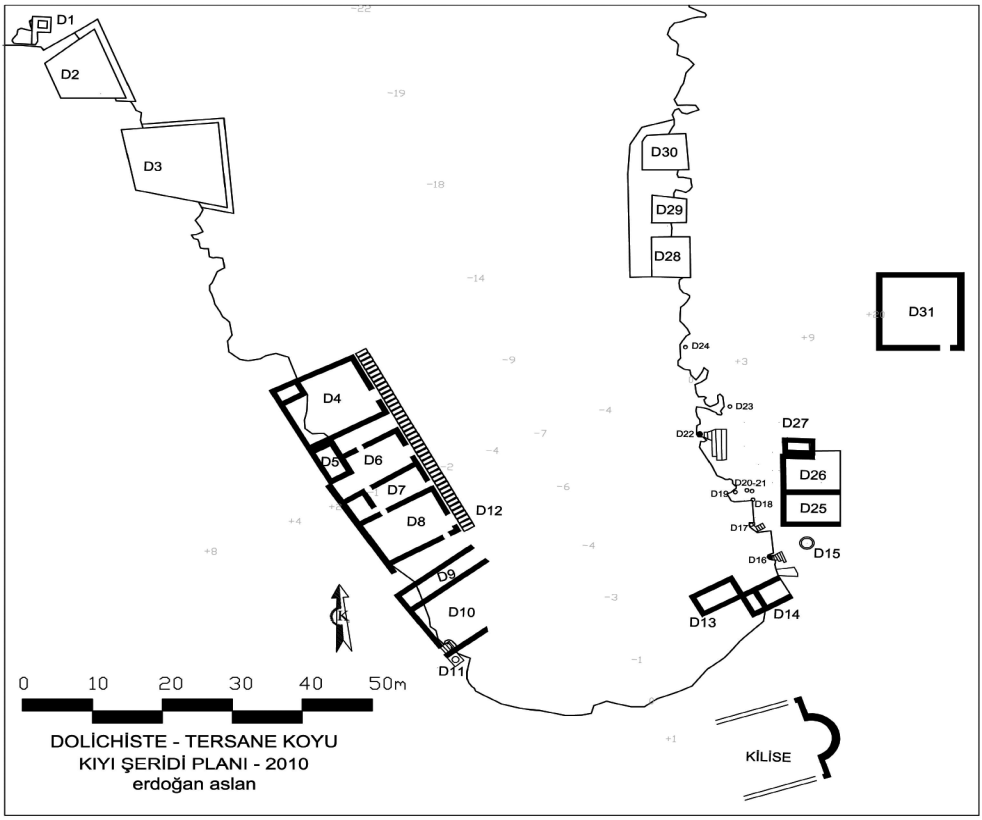

Çizim 3: Dolichiste (Kekova Adası), Kuzey Yerleşimi liman alanı planı

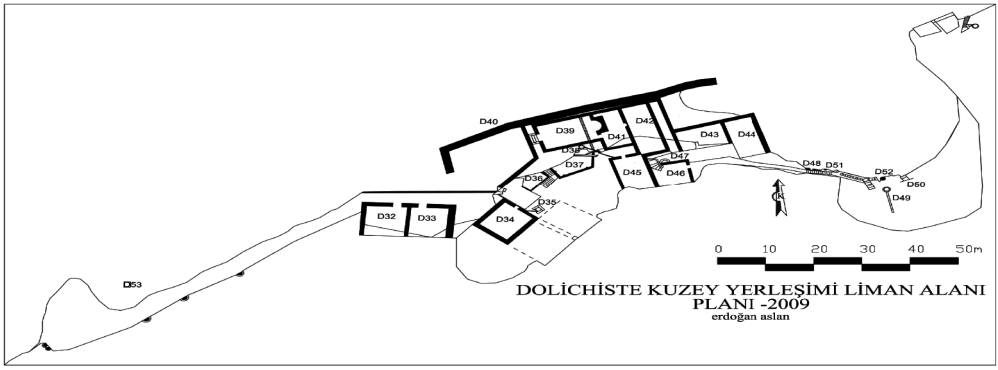

Çizim 4: Simena, kıyı şeridi planı

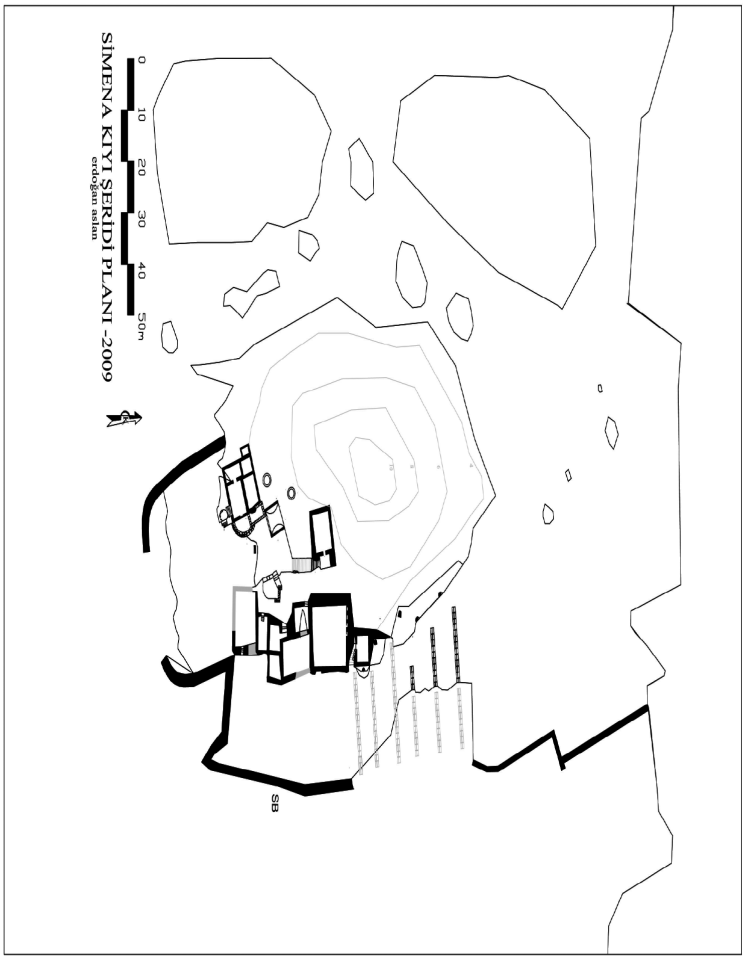

C. RESİMLER

Resim 1: Kekova bölgesi limanlarının genel görünümü (Google Earth)

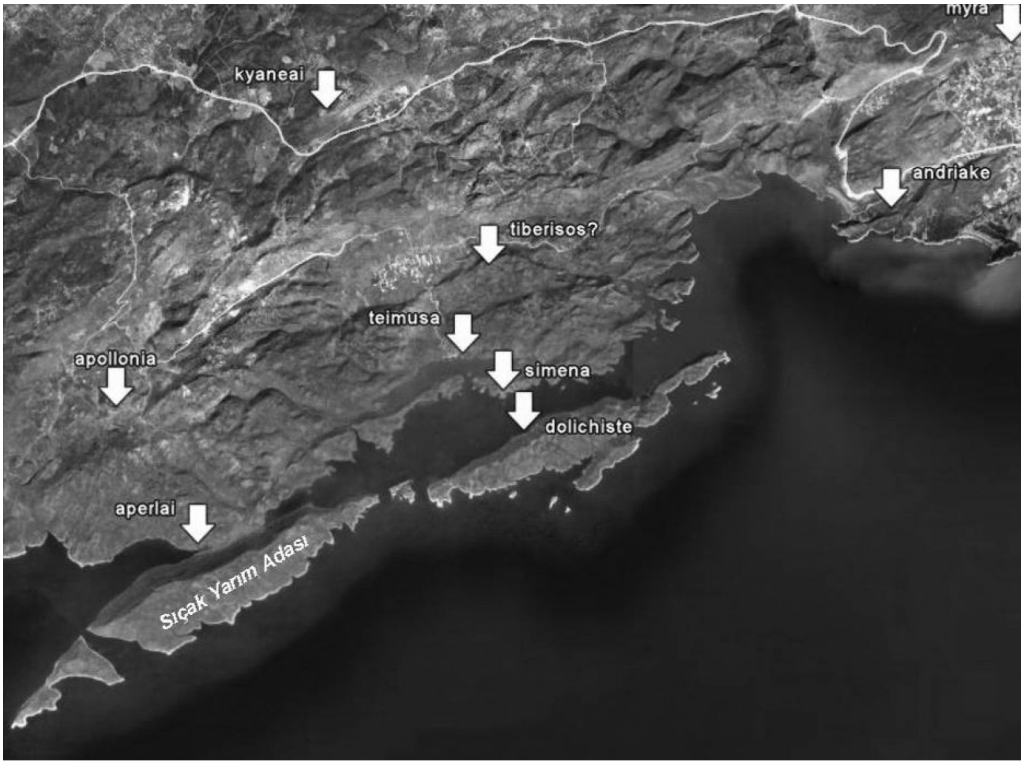

Resim 2: Aperlai, sualtında kalan yapıların genel görünüşü

Resim 3: Aperlai, sualtı yapı kalıntısı

Resim 4: Aperlai, sualtı seramik parçaları

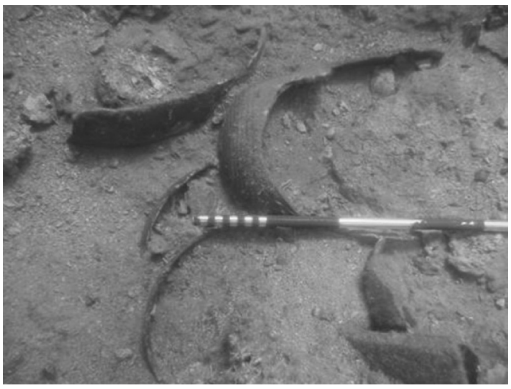

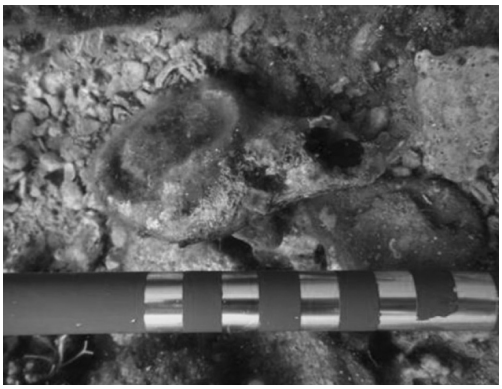

Resim 5: Dolichiste (Kekova Adası), Tersane Koyu'nun doğudan genel görünümü

Resim 6: Dolichiste (Kekova Adası), Tersane Koyu'nun sualtındaki yapı kalıntıları

Resim 7: Dolichiste (Kekova Adası), Kuzey Yerleşimi'nin liman alanının genel görünümü

Resim 8: Dolichiste (Kekova Adası), Kuzey Yerleşimi'nin liman mendireği

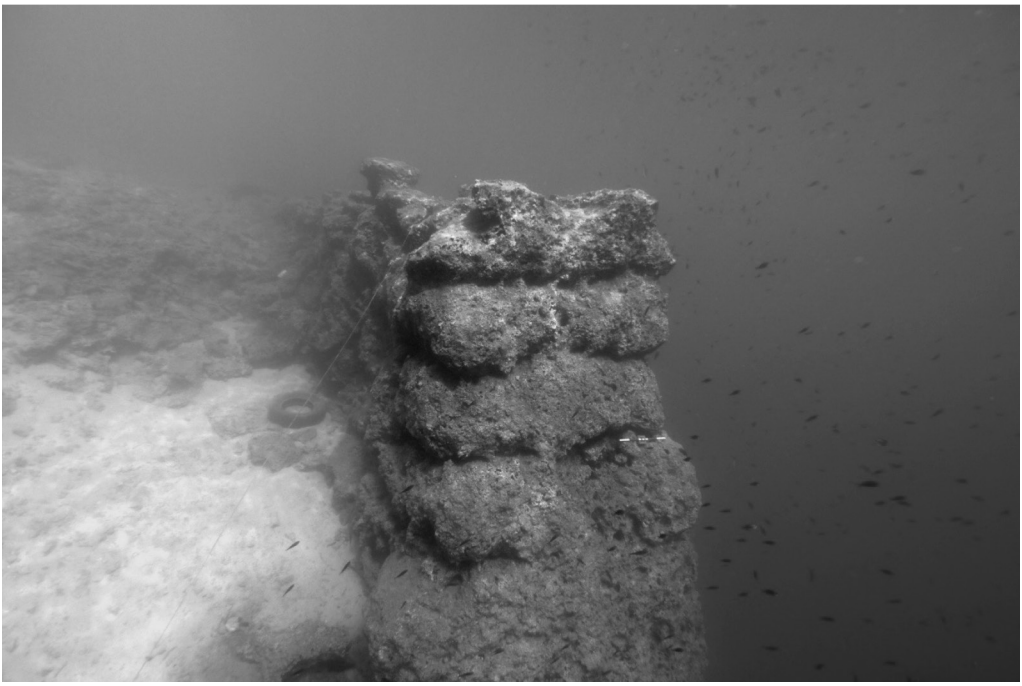

Resim 9: Dolichiste (Kekova Adası), Kuzey Yerleşim'deki sualtı amphora parçaları

Resim 10: Simena, liman yerleşimi kuzeydoğudan genel görünüm

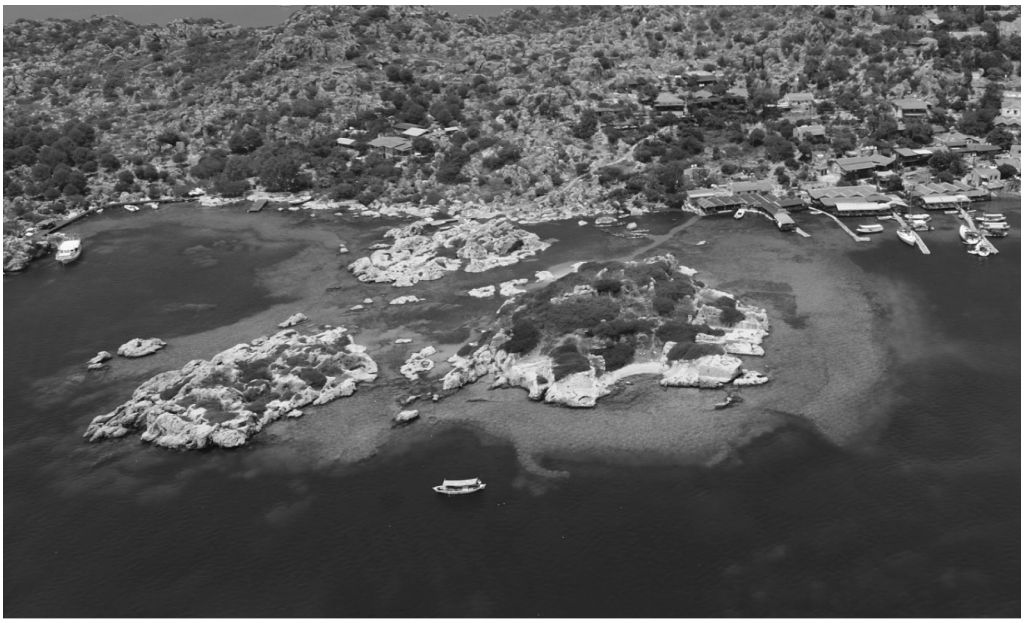

Resim 11: Simena, liman yerleşimi doğudan genel görünüm

Resim 12: Simena, liman mendireği

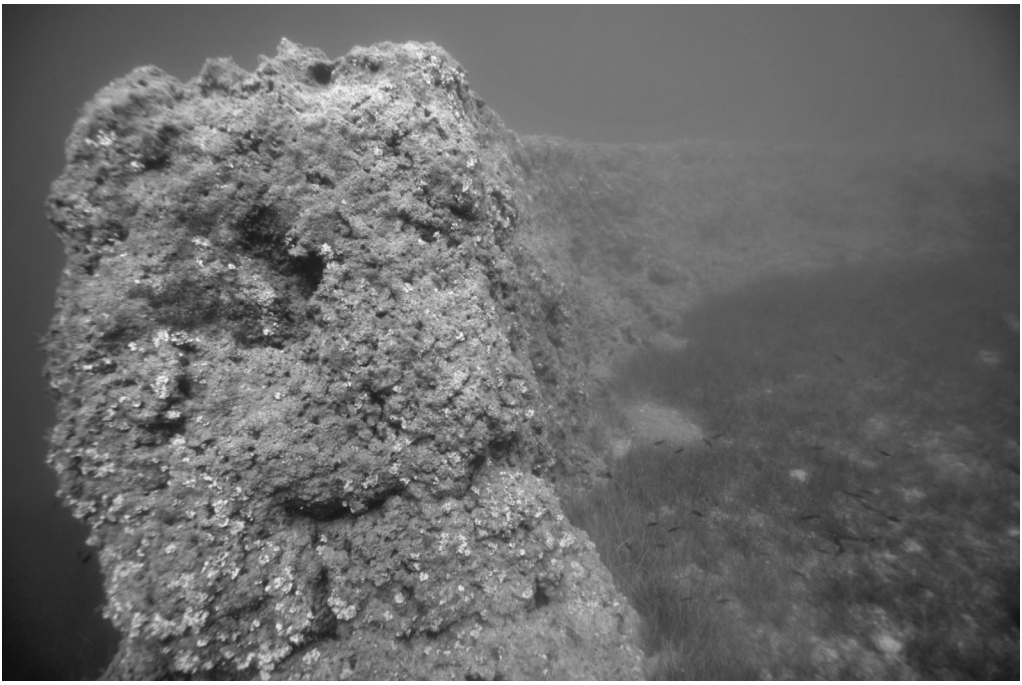

Resim 13: Teimiusa, liman alanı genel görünümü

Resim 14: Teimiusa, kıyı yapıları

LYKİA'DA BİR LİMAN KENTİ: OLYMPOS

A HARBOUR CITY IN LYCIA: OLYMPOS

Öğül Emre ÖNCÜ *
Seçkin EVCİM **

Özet:

Olympos Anadolu'nun güneybatısında, antik kaynaklarda Lykia olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Olympos Antik Kenti eşsiz doğal ve kültürel özellikleri, yapıları, kentsel dokusu, kenti ikiye bölen nehri ve güzel Akdeniz sahiliyle tanınır. Şehir Coğrafi konumu ve doğal limanlar içeren sahil şeridi sayesinde Helenistik Dönem'den itibaren denizcilik faaliyetleri için önemli bir odak noktası olmuştur. Bu çalışmada, Helenistik Dönem'den Orta Çağ'a kadar Olympos ve Lykia kıyılarındaki denizcilik faaliyetleri arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Denizcilik, Akdeniz, Lykia, Olympos, Liman.*

Abstract:

Olympos is located in the southwest of Anatolia, in the region known in ancient sources as Lycia. The ancient city of Olympos is known an unique natural and cultural example with its structures, urban texture, river which is divided the two part of the city and the beautiful coast of the Mediterranean Sea. Due to its geographical location, having coast including natural harbours, Olympos has been an important focus for maritime activities since the Hellenistic Period. In this study, Relationship between the Olympos and maritime activities in Lycian shores since the Hellenistic Period through the Middle Ages, tried to explained.

Key Words: *Maritime, Mediterranean, Lycia, Olympos, Harbour.*

* Dr., Arkeolog, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, İstanbul-TÜRKİYE / Archaeologist, Istanbul Archaeological Museums, Istanbul-TURKIYE; (oeoncu@gmail.com).

** Sanat Tarihçisi, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu-TÜRKİYE / Art Historian, Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Ordu-TURKIYE; (seckinevcim@gmail.com).

LYKİA'DA BİR LİMAN KENTİ: OLYMPOS

Öğül Emre ÖNCÜ
Seçkin EVCİM

Antalya'nın 80 km. güneyinde yer alan Olympos antik kentinin kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, günümüze değin ele geçen en erken bulgular, Lykia birliği içinde bastığı sikkelerle M.Ö. 178-68 yıllarından önceye gitmemektedir.[1] Bu sikkeler yanında antik kaynaklardan da Olympos'un Hellenistik Dönemdeki varlığı bilinmektedir. Lykia Birliği'ne üye olduğu anlaşılan kentin, birlik içerisinde üç oy hakkına sahip altı güçlü kentten biri olarak anılması, bölgedeki önemli bir liman kenti olduğunu ortaya koymaktadır.[2]

Kentin coğrafi konumunun birlik içerisindeki güçlü konumunda önemli bir etken olduğu açıktır. Lykia Bölgesi'nin doğu bölümünde bulunan Olympos,[3] Batı Toroslar'ın denize dik uzanan yamaçlarında yer alan vadilerden birinin denize ulaştığı kesimde kurulmuştur (Harita 1). Olympos Çayı'nın oluşturduğu derin vadinin doğu ucunda, çayın Akdeniz'e döküldüğü kesimde, topografyanın sağladığı korunaklı bir alanda yer alan kentin çevresinde,[4] antik dönem denizciliği açısından önemli olduğu anlaşılan doğal koylar da yer almaktadır. Kentin yaklaşık 4 km güneyinde yer alan Sazak ve Korsan koyları ile 3.5 km kuzeyindeki Maden Koyu, Olympos çevresinde gemi demirlemek için çok sayıda uygun alan olduğunu kanıtlar (Harita 2).

---

1 H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League*, New York 1982, 30 vd; B. Y. O. Uçkan, "Olympos in the Middle Ages", *Newsletter of the Society for the Medieval Mediterranean*, 9, 2005, s. 25-27.

2 Bu bilgiyi Artemidoros'tan alıntı yaparak sunan Strabon, üç oy hakkına sahip altı kenti Ksanthos, Patara, Pinara, Olympos, Myra ve Tlos olarak sunmaktadır, bkz. Strabon, XIV. 3. 3, C 665.

3 Günümüze değin kentin isimlendirmesi konusunda pek çok tartışma yürütülmüştür. Ancak son yıllarda yürütülen kazı ve araştırmalarda bulunan üç yazıt, kentin isim tartışmalarına son noktayı koymuştur. Dr. Hüseyin Sami Öztürk tarafından üzerinde çalışmalar yürütülen her üç yazıtta da "Olympos" ismi yer almaktadır. Bu nedenle Olympos Çayı'nın denize döküldüğü alanda kurulmuş bu kentin Lykia'nın Olympos'u olduğu açıklığa kavuşmuştur.

4 Olympos'un kurulmuş olduğu alan güneyde Musa Dağı'nın kente uzandığı kesimde oluşan dik Sepet Sırtı, kuzeyde Omurga Dağı'nın güney ucu ve batıda dik ve sarp Gölbükü Tepesi'nin çevrelediği çanak içerisinde kalmaktadır.

Harita 1: Olympos Antik Kenti'nin konumu

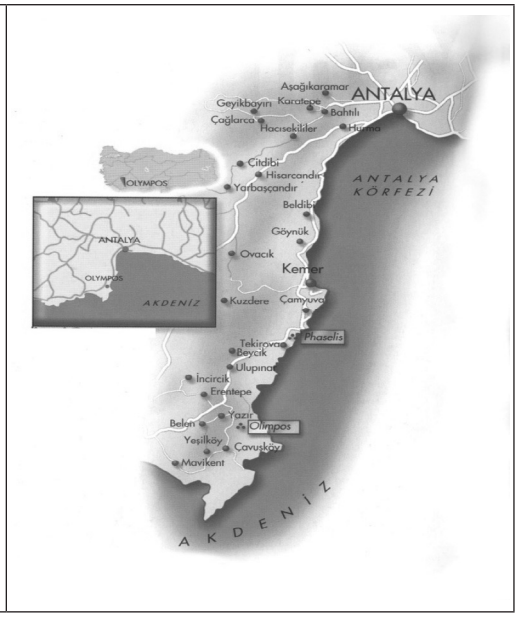

Harita 2: Olympos ve çevresindeki koylar

Olympos'ta 1991-1992 yıllarında Antalya Müzesi[5] ve 1999 yılından bu yana Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından yüzey araştırmaları ve kazılar biçiminde kesintisiz sürdürülen Olympos Projesi'nde[6] önemli bulgular elde edilmiştir.[7]

---

5 İ. A. Atila, A. V. Çelgin, "Likya'da, Olympos'ta Bulunan Bir Mezar Anıtı", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 1, İstanbul 1991, s. 75–105; İ. A. Atila, "Olympos Mezar Odası Kurtarma Kazıları", *II. Müze KKS*, Ankara 1992, s. 105–128; O. Atvur, "Olympos Antik Kenti (1991–1992 Çalışmaları)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 88, İstanbul 1999, s. 13–31.

6 Olympos Projesi isimlendirilmesinin sebebi, Olympos'ta yürütülen çalışmaların geniş bir perspektife sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Sadece antik kent içerisinde yürütülen arkeolojik ve sanat tarihi araştırmalarıyla sınırlı olmayan çalışmalar, özellikle alan yönetimi başlığı altında, antik kent ve yakın çevresindeki modern yaşamı birlikte değerlendirmeyi hedefleyen geniş vizyona sahiptir. Özellikle çevrenin turizm potansiyelinden kaynaklı, antik kentin gerisinde yer alan turizm alanlarının, antik kentle kaçınılmaz bağlantısına dayalı ilişkisini doğru kurgulamak, gerçekçi-sürdürülebilir planlamaları yapabilmek ve bunları uygulayabilmek hedefine yönelik alan yönetimi çalışmalarının ilk modellerinden olması bakımından Olympos Projesi, Türkiye'de öncülerden olmuştur. Bu amaç doğrultusunda yürütülen çalışmalarda elde edilen başarıların meyveleri toplanmaya başlanmış olup, Olympos Projesi içerisindeki arkeolojik ve sanat tarihi araştırmalarındaki olumlu katkıları da günden güne artarak devam etmektedir. Bu konularda öncelikli başarı kazı başkanı sayın Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan'ın olup, bu satırlarda ismini muhakkak anmamız gerekir. Olympos Projesi'nde görev üstlenmiş bilim ve toplum emekçilerinin hepsine saygılarımızı sunarız. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.olymposprojesi.com.

7 1999-2006 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar için bkz. B. Yelda Olcay Uçkan, Seçkin Evcim vd., *Likya'da Bir Korsan Kenti Olympos*, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.

Olympos Çayı'nın kuzey ve güney kıyılarında yer alan uygun alanlara kurulmuş olan kent, bu topoğrafik özelliği nedeniyle çalışmalarımız sırasında Kuzey ve Güney Kent olarak isimlendirdiğimiz iki bölümden oluşmaktadır. Güney kentte tespit edilen kamusal yapılar, bu bölümün Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük hayatın merkezi konumunda olduğunu göstermektedir. Kuzey Kent ise içerisindeki tapınım alanı ve mezarlarla daha çok dini amaçlarla kullanılmış olmalıdır[8] (Plan 1).

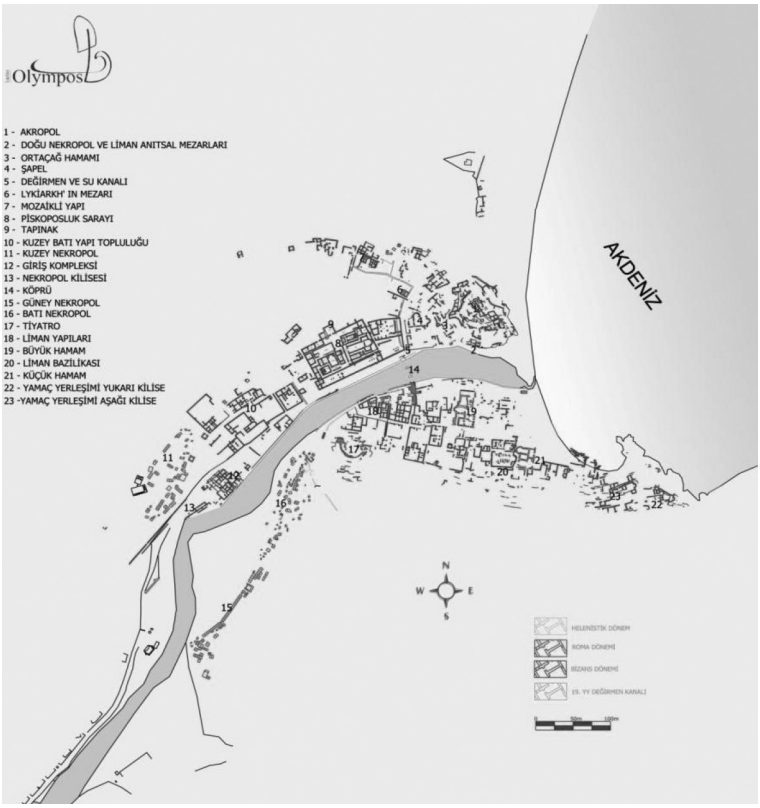

Plan 1: Olympos Antik Kenti Planı

---

8 Olympos'ta hem Güney Kent hem de Kuzey Kentte nekropol alanları bulunmaktadır. Güney Kentte Batı ve Güney Nekropol olarak adlandırılan iki farklı alan ve Kuzey Kentte Kuzey ve Doğu Nekropol olarak adlandırılan diğer iki farklı alanda kümelenen mezarlar vardır, bkz. E. Uğurlu, *Olympos Nekropolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2006, s. 31-36. Güney Kentte yer alan mezarların büyük çoğunluğu, kentin ana yaşam merkezini çevreleyen surların dışındadır. Bu mezarların çoğunlukla, anıtsal boyutta olmayan, üzeri tonozla örtülü küçük odacıklar biçiminde düzenlendiği görülmektedir. Kuzey Kentte yer alan nekropol alanlarında ise anıtsal boyutta, iç dekorasyonlarında mermer platformlar üzerinde yükselen lahitler yer alan oda mezarlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Eudomos'un Mezarı, Lykiarkh Mezarı Kuzey kentteki anıtsal mezarlara örnek olarak sunulabilir. Aynı zamanda 2012-2013 kazı dönemlerinde Kuzey Nekropolde yürütülen çalışmalar sırasında, doğu-batı doğrultulu bir cadde üzerinde sıralanmış anıtsal boyutta pek çok Roma Dönemi oda mezarının varlığı ortaya çıkmıştır. Tüm bu veriler Kuzey Kentin dini kimliğe sahip olduğuyla ilgili düşüncelerimizi desteklemektedir.

Kenti ikiye ayıran Olympos Çayı, antik Dönem'de bir köprüyle aşılarak Güney ve Kuzey Kent arasında bağlantı kurulmuştur. Günümüze ulaşmış olan köprü ayaklarından kuzeyde yer alan, bunun Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapıldığını ancak Bizans Dönemi'nde onarım geçirdiğini ortaya koyar.[9] Köprü'nün Güney Kent'e bağlandığı alanda 2011-2012 yıllarında yürütülen kazılarda düzgün kesilmiş kireç taşı plakalarla döşenmiş bir caddeyle karşılaşılmıştır. Bu cadde Güney Kent'in içerisine kuzey-güney aksında uzanmaktadır. Köprü Caddesi olarak isimlendirdiğimiz bu cadde Güney Kent'in yaklaşık orta kesiminde doğu-batı doğrultulu uzanan bir diğer caddeyle dik açıyla kesişmektedir. Güney Kent'in doğu bölümündeki deniz kıyı şeridine kadar uzandığı anlaşılan bu caddenin limanla kentin diğer kesimlerini birbirine bağladığı anlaşılmıştır. Bu özelliğinden dolayı Liman Caddesi olarak isimlendirilen bu ulaşım hattının kentin ana arteri olduğu görülmektedir (Resim 1).

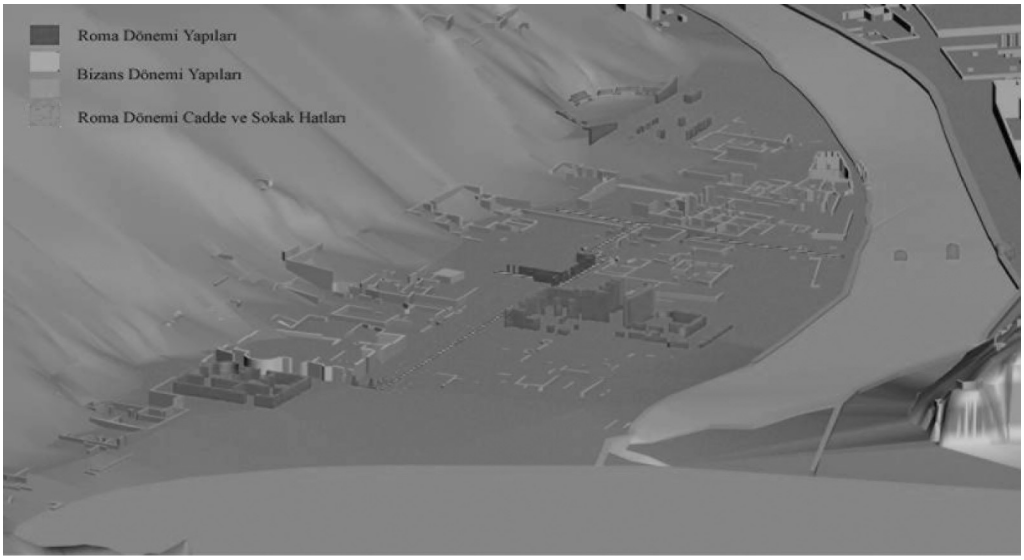

Resim 1: Olympos güney kent yapıları ve ana alterler (Köprü Cadddesi ve Liman Caddesi)

Kuzey Kent'te günümüzde halen denize ulaşmak için kullanılan ve "sahil caddesi" olarak isimlendirilen bir antik cadde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultulu uzanan ve Olympos Çayı'nın kıyısını takip eden bu cadde, Güney Kent'teki Liman Caddesi gibi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Kuzey Kent'i limana bağlayan ana cadde konumundadır. Bu caddenin köprüye yakın kesiminde, caddenin kuzey sınırında yer alan krepisler, cadde üzerindeki stoa

---

9 Ö. E. Öncü, "Antalya-Olympos Antik Kenti Roma İmparatorluk Dönemi Araştırmalarından Yeni Bulgular", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009-Antalya*, (Ed. K. Dörtlük – T. Kahya), AKMED: Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2012, s. 274-275.

benzeri bir düzenlemenin varlığına işaret etmektedir. Krepislerin üzerine inşa edilmiş Bizans Dönemi duvarları nedeniyle, Roma Dönemi özgün mimari düzenlemesini net olarak tanımlamak güçtür. Ancak Kuzey Kent'in limana uzanan ana caddesini tanımlamakta önemli arkeolojik veri sunmaları bakımından göz ardı edilemezler.

Olympos Çayı uygun dönemlerde kent içi ulaşımı için kullanılmış olabilir. Hem güney hem de kuzey kıyısında uzanan istinat duvarları suyun güçlü aktığı dönemlerde taşkınlara karşı önlem amacıyla inşa edilmiştir. Bununla birlikte her iki duvarda da belli bir seviyeye kadar uzanan merdivenler teknelerin denizden akarsuya girerek istinat duvarlarına yanaştıklarını göstermektedir.

Güney Kent'in ana ulaşım aksının limanla bağlantılı olması ve kent içi ulaşımdaki önemi birlikte değerlendirilecek olursa Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki önemi açıkça anlaşılmaktadır. Kuzey Kent'teki benzer doğrultuya sahip limana uzanan cadde de aynı özellikleri sunar. Her iki Liman Caddesi'yle ilgili bu açıklamalar, Olympos'un liman kenti kimliğini vurgulamaktadır.

Antalya yöresinde hemen her kış yaşanan büyük fırtınalardan birinde, Olympos'un kıyı şeridinde ilginç görüntüler ortaya çıkmıştır. Fırtınanın oluşturduğu dalgaların kıyı şeridindeki kumları sıyırması sonrası bu kumsalın altında, olasılıkla Olympos limanına ait taş döşemeli zemin görülmüştür (Resim 2). Bu döşemeler Köprü Caddesi'nde sürdürülen kazılar sırasında tespit edilenle yakın benzerdir. Bu nedenle Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir.

Resim 2: Limana ait taş döşeme

Bu bulgular Olympos limanına ait düzenlemeyle ilgili fikir vericidir. Kentin limanının Roma İmparatorluk Dönemi'nde nitelikli bir imar programıyla düzenlendiğini gösteren taş döşemeli zemin ve aynı alanda görülen sütun kaideleri ile sütun parçaları bu konuda yorum yapmaya olanak sağlar. Olasılıkla Olympos'un liman bölgesi birden çok anıt binaya sahipti. Bu binaların nitelendirilmesi konusunda günümüze değin ulaşılmış bilgiler yeterli olmamakla birlikte, daha önceki yıllarda benzer alanda keşfedilmiş Kaptan Zosimos ve Eudemos'un mezarı fikir vericidir.

Kuzey Kent'in liman kesiminde, Olympos Çayı ile Akdeniz'in birleştiği alanda yer alan anıtsal boyuttaki iki oda mezardan batıda yer alanın içerisinde Zosimos ve dayısı Eudemos'a ait lahitler bulunmuştur.[10] M.S. 2. yüzyıl sonlarında yapılmış olan lahitlerden Eudomos'a ait olan üzerindeki yazıt ilgi çekicidir. Lahit ön yüzündeki tabula ansata içerisinde:

> "*Ben Eudemos kaptanlık yaptığım için bilirim dalgalar arasından bir Pontos'tan öbür Pontos'a [geçen] yolu, Pallas [Athena'nın] keşfi. Bitinyalılar'ın ken[ti K]al[kedo]n bütün halkı ile beraber [benim vatandaşlık sahibi olmamı?] kararlaştırdı. Talihli [vatanım beni layık görüp] makamlar [ile vazifelendirdi], [Lykia] ulu[su da aynı* şekilde davrandı ve üyeydim] ihtiyarlar meclisinde. Kader [*……]. Eğer [bir kimse izin almadan gömerse buraya] bir başkasını [Fiskus'a ceza olarak …] al[tın Dinar] ödeyecek*" yazmaktadır.

Tabula ansatanın sol tarafında ise bir başka yazıt yer alır:

> "*Son limana girdi demirlendi gemi çıkmamak üzere, çünkü ne rüzgardan ne de gün ışığından medet var artık, ışık taşıyan şafağı terk ettikten sonra Kaptan Eudemos oraya gömüldü, gün misali kısa ömürlü gemisi kırılmış bir dalga gibi*".[11]

Yazıtlardan net biçimde anlaşılmaktadır ki, Eudemos Marmara, Ege ve Akdeniz'de ün kazanmış bir denizcidir. Lahiti üzerindeki yazıt yanında, mezarının ön yüzünde detaylarıyla işlenmiş bir gemi tasviri kaptanlığını vurgulamaktadır. Olympos kentinin limanında bulunan bu anıt mezarların yüksek statüye sahip kişilere ait olduğu açıktır. Sadece konumları değil mezar odalarının ölçüleri, mimari özellikleri ve içerisindeki lahitlerin kaliteleri de bunu destekler. Ancak aynı zamanda ünlü bir Eudemos gibi ünlü bir kaptanın mezarının burada yer alması manidardır (Resim 3).

---

[10] Atvur, 1999, s. 21 vd.

[11] O. Atvur - M. Adak, "Das Grabhaus und Der Schiffseigner Eudemos Aus Olympos in Lykien", *Epigraphica Anatolica*, 28, 1997, s. 11-34.

Resim 3: Solda Eudemos, sağda Zozimos'a ait lahitler

Eudemos Lahti'nin de içinde bulunduğu anıt mezarların, kentin liman bölgesinde yer alması ve limanda görülen anıt binalara ait mimari kalıntıların mezar anıtlarına ait olabileceğini akla getirmektedir. Olympos Güney Kent'in denize açıldığı bölümde, surların dışında kalan alanda yer alan kesme taş bloklarla oluşturulmuş, kareye yakın plana sahip, temel seviyesinde korunmuş ve birbirine bitişik inşa edilmiş üç farklı yapı kalıntısı ön incelemelerimiz sonucunda bu bağlamda değerlendirilebilir.

Sadece limanındaki anıt mezarlar değil, Güney Kent'in doğu kesiminde denize yakın konumda inşa edilmiş olan Roma hamamı da, Olympos'un günlük hayatında limanının önemini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Kentte iki farklı Roma hamamı yer almaktadır.[12] Limana yakın konumda yer alan, boyutları bakımından kentteki diğer hamamdan (Vespasianus Hamamı) daha küçük boyutlardadır. Günümüze değin yapıyla ilgili herhangi bir yazılı belgeye ulaşılamamıştır. Ancak yapının plan tipi ve mimari özellikleri Roma İmparatorluk

---

[12] Bu hamamlardan biri Güney Kent'in orta kesimlerinde, Olympos Çayı'na yakın konumda yer alan, inşa kitabesinden dolayı Vespasianus Dönemi'nde (M.S. 69-79) yapıldığı anlaşılan ve bu nedenle Vespasianus Hamamı olarak nitelendirdiğimiz yapıdır. Yapının kitabesi için bkz. B. İplikçioğlu, "Zwei Statthalter Vespasianischer Zeit und die Große Therme in Inschriften von Olympos (Lykien)", *Anzeiger der phil. – hist. Kl.*, 2006, s. 75-82.

Dönemi'nde M.S. 1-2. yüzyıllarda inşa edilmiş olduğunu ortaya koyar.[13] Yapı çalışmalarımızda Liman Hamamı olarak isimlendirilmektedir. Bu tanımlama sadece konum değil, aynı zamanda hizmet verdiği alanın, olasılıkla kent limanı olmasını vurgulaması açısından da önemlidir. Nitekim kentte yer alan daha büyük boyutlara sahip ikinci bir hamamın varlığı bu düşünceyi destekler. Antik dönemde liman kentlerine deniz yoluyla ulaşanların, şehre girmeden temizlendiği ve böylece hastalıkların kentlere girmesine engel olunduğu, limanda temizlik yaygın bir uygulamadır. Olympos Liman Hamamı buna hizmet etmiş olmalıdır. Bu nedenle de kentin limanının uğrak bir nokta olduğu sonucuna varılabilir.

Olympos'un Roma Dönemi içerisinde Akdeniz'le ilişkisi yalnızca liman ve limana bağlı yapılarla sınırlı değildir. Günümüze kadar ulaşan fiziki verilerin dışında tarihi veriler de Olympos'un çevre limanlara hakim, önemli bir kent olduğunu gösterir. Roma Dönemi'ne ait kaynaklarda Olympos, Lykia'daki korsanlık faaliyetlerinin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 1. yüzyılın başlarında korsan şefi Zeniketes Olympos merkezli bir beylik kurmuş ve Olympos'la birlikte Korykos, Phaselis ve Pamphylia'nın birçok kentini idaresi altına almıştır. Strabon Zeniketes'ten şöyle bahseder:

> "*Taurus dağları yamaçlarında Zeniketes'in korsan kalesi bulunuyor Olympos'u kastediyorum. Hem dağdan hem kaleden bütün Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Milyas görülebilir. Fakat bu dağ Isauricus tarafından ele geçirilince, Zeniketes kendini ailesiyle birlikte ateşe verdi. Korykos, Phaselis ve Pamphylia'da birçok kent onundu; fakat tümü Isauricus tarafından ele geçirildi*".[14]

Strabon'un burada Zeniketes'in hakimiyetine son verdiğini söylediği Isauricus, ünlü Romalı konsül ve general Publius Servilius Vatia Isauricus'tur. Servilius M.Ö. 78-74 yılları arasında Kilikia valisi olarak görev yapmış, Kilikia, Lykia ve Pamphylia kıyılarında korsanlara karşı zaferler kazanmıştır. Isauria bölgesini ele geçirmiş olmasından dolayı Roma'ya geri döndükten sonra M.Ö. 74 yılında "Isauricus" ünvanını almıştır. Isauricus'un en ünlü seferi ve başarısı Olymposlu korsan Zeniketes'e karşı olandır.

Isauricus'un Lykia ve Pamphylia'yı kapsayan seferinin M.Ö. 77-76'da gerçekleştiği savaşın ikinci bölümünün Isaurialılar ile Oroandeis halkına karşı

---

[13] Roma İmparatorluk Dönemi Lykia kentlerindeki hamam yapıları genel olarak M.S. 1. yüzyıl üçüncü çeyreği ile M.S. 2. yüzyıl sonu aralığına tarihlenmektedir. Bkz. A. Farrington, "Roman Imperial Lycian Bath Buildings", *AST II*, 1984, s. 119-120. "Halka tipi" plana sahip olduğunu tespit ettiğimiz yapı, plan özellikleri bakımından da bu tarihlemeye uymaktadır. Akdeniz'deki "halka tipi" plana sahip Side Liman Hamamı ve Aspendos Büyük Hamamı bu tarihleme önerimizi desteklemektedir. Side Liman Hamamı için bkz. A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, Berlin, 1963, s. 215; Aspendos Büyük Hamamı için, bkz. K. G. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, Prag, Wien, Leipzig, 1890, s. 91-93.

[14] Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası: Geographika:XII-XIII-XIV*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, XIV, V.7.

sürdürüldüğü ve M.Ö. 76'da başlayıp 75'de bittiği düşünülmektedir. Seferinin birinci kısmında Zeniketes mağlup edilmiş, hakim olduğu Olympos, Phaselis ve Korykos alınmıştır.[15] Zeniketes savaşı kaybedeceğini anlayınca kalesine çekilmiş ve Strabon'un da bahsettiği üzere kendini ve ailesi ateşe vererek teslim olmaktansa ölmeyi seçmiştir. Bu savaştan sonra Olympos Roma mülkiyetine geçmiş ve Zeniketes'e verdiği destekten ötürü cezalandırılmıştır.[16] Şehir Isauricus tarafından yağmalanmış ve şehrin zenginliğinin göstergesi olan pek çok sanat eseri Roma'ya götürülmüştür.[17] Aynı sefer sırasında Phaselis'in de cezalandırıldığı ve iki şehrin de hemen hemen terkedildiği anlaşılmaktadır. Zeniketes'in mağlup edilip şehirlerin yağmalanmasından sonra terkedilmiş durumda oldukları kaynaklardan öğrenilmektedir. Lucan M.Ö. 48'de gerçekleşen Pharsalus Savaşı'nda Gaius Julius Caeser'a mağlup olan Gnaeus Pompeius Magnus'un Mısır'a kaçışı sırasında Phaselis'e uğradığından, şehirde Pompeius'un gemisindekinden bile az insan yaşadığından bahseder.[18] Yaşlı Plinius M.S. 77-79 civarında yazdığı eserinde Lykia'dan bahsederken Olympos için "*burada Olympos kenti vardı*" cümlesini kullanmıştır.[19]

Bu noktada yukarıda verilen kaynaklarda bahsedilen Olympos'un araştırmamıza konu olan günümüzdeki Olympos ile aynı yerde bulunmadığı tartışmasına değinmek gerekir. Strabon'un da tanımlamasından anlaşılacağı üzere Zeniketes'in hakim olduğu Olympos deniz kenarında değil dağda bulunmaktadır. Olympos'un hemen güneyinde yükselen Musa Dağı'nda henüz tam olarak araştırılmamış bir antik kentin kalıntıları yer alır. Bize ve Olympos'un lokalizasyonu üzerine çalışan diğer araştırmacılara göre Helenistik Çağ'da kurulan Olympos burasıdır. İsauricus'un ele geçirdiği, Zeniketes'in kalesi olan Olympos da burası olmalıdır. İsauricus'un Olympos ve Phaselis ile birlikte ele geçirdiği Korykos'un da yeri belirsizdir ancak Strabon'a göre Olympos ile Phaselis arasında bir sahildir. Korykos'un Olympos'un günümüzdeki yerinde bulunduğu, Olympos'un yağmalanıp cezalandırıldıktan sonra Korykos ismindeki bu sahil/liman'a kaydığı, Roma İmparatorluk ve Erken Bizans dönemlerinde -öncesinde Korykos olarak adlandırılan- bir liman kenti olarak varlığına devam ettiği düşünülebilir. Bu konudaki tartışmalar halen devam etmektedir.[20]

---

15 Isauricus'un korsanlığa karşı düzenlediği seferin ayrıntıları için bkz. H. A. Ormerod, "The Campaigns of Servilius Isauricus against the Pirates", *The Journal of Roman Studies, Vol. 12* (1922), s. 35-56.

16 Elif Uğurlu, "Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu", *Adalya X*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 87.

17 M. Tullius Cicero, *Orations: for Quintius, Sextus Roscius, Quintus Roscius, against Quintus Caecilius, and against Verres,* (ed. C. D. Yonge), George Bell & Sons, London 1903, Verr. 2.1.56-57.

18 Marcus Annaeus Lucanus, *The Civil War Books I-X (Pharsalia)*, (çev. J. D. Duff), Harvard University Press, London 1962, s. 455.

19 Gaius Plinius Secundus, *The Natural History*, (çev. J. Bostock, H. T. Riley), George Bell & Sons, London 1893, s. 455.

20 Olympos ve Korykos'un lokalizasyonları hakkındaki görüşler için bkz. Elif Uğurlu,

Olympos, İsauricus tarafından ele geçirilip cezalandırıldıktan sonra doğal bir liman olarak kullandığı bugünkü yerine kaymış, M.S. 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başı itibariyle hızla gelişmiştir. Bununla birlikte tarihi kaynaklarda Olympos'un yeniden görünmeye başlaması Hıristiyanlığın bölgeye gelmesinden sonra gerçekleşmiştir. 4. yüzyıl sonu - 5. yüzyıl başlarından itibaren ise Hıristiyan bir kimliğe bürünen kent yapısal anlamda da Roma kentinden Bizans kentine dönüşmeye başlamıştır.

Olympos'un Bizans Dönemi'ne yönelik çalışmalarda başlangıcı Bizans İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi olarak kabul edilen 330'dan biraz daha öncesine, kentte Hıristiyanlığa dair ilk verilerin ortaya çıktığı 3. yüzyıl sonlarına almak gerekmektedir. Zira, kentin Roma'dan Bizans kültürüne geçtiği geç antik çağ süreci hem tarihi hem de arkeolojik verileri değerlendirmemizde oldukça önemlidir.

Şu an için Olympos'ta Hıristiyanlığa dair en erken veriler Olymposlu sıfatıyla anılan ünlü hieromartir Methodios'a dairdir.[21] Olympos'un bilinen ilk piskoposu olan Methodios tarihçi Sokrates'e göre Lykia'daki Olympos kentinin piskoposudur. Daha sonra Fenike'deki (günümüzde Lübnan) Tyros (Tyre) kentinin piskoposu olmuştur. Suriye'deki Halkidi şehrinde öldürülerek *martyr* unvanı ile Diokletianos döneminde (284-312) hayatını tamamlamıştır.[22] Methodios'a dair bu veri Hıristiyanlığın 3. yüzyıl sonlarında Olympos'ta oldukça etkin olduğunu göstermektedir.

Olympos, Methodios'un yaşadığı kent olarak ünlenmiş ve erken dönemlerinde yüksek seviyedeki bir piskoposluk olarak kabul edilmiştir. 431, 458, 518-520 yıllarına tarihlenen kilise belgelerinde de kentin adı ve üç

"Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu", Adalya X, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 81-103; M. Adak, "Lokalisierung von Olympos und Korykos in Ostlykien", *Gephyra 1*, Ege Yayınları, İstanbul 2004, s. 27-52.

21 Olympos piskoposu Methodios ile ilgili bilgiler iki farklı kaynaktan elde edilebilmektedir. Bunlar; Methodios'un yaklaşık olarak çağdaşı olan dönem kaynakları ve Methodios'un eserleri üzerine incelemeler yapan modern araştırmacıların eserleridir. Dönem kaynakları arasında yer alan en erken tarihli ve önemli olan eser Aziz Jerom'a ait olan De Viris İllustrisibus isimli eserdir. Bkz. Oscar von Gebhardt, *De viris illustribus Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, J. C. Hinrichs, Leipzig 1896. Methodios ile ilgili çalışma yapan çağdaş araştırmaların sayısı oldukça kabarıktır. Bu çalışmalar içerisinde Methodios'u yaşamıyla ilişkili detaylı bilgi vermeleri açısından Barnes, Patterson ve Bracht ön plana çıkmaktadır. Bkz. Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Harvard College Press, USA 1981. ss. 193,195; L. George Patterson, *Methodius of Olympus: Divine Sovereignty, Human Freedom, and Life in Christ*, Catholic University of America Press, Washington 1997; Katharina Bracht, "The Question of the Episcopal Seat of Methodius of Olympus Reconsedered", *Studia Patristica Vol. XXXIV*, Peeters Publishers, Leuven 2001, s.3-10.

22 B. Yelda Olcay Uçkan, L. Kayapınar, "Olympos Piskoposu Methodios ve Olympos Kenti", *International Symposium of the 25th Year of Patara Excavations*, 11-13 November 2013, Antalya (baskıda).

piskoposu görülmektedir. Bu piskoposlardan Aristokritos, 431 yılında Efes konsiline katılmıştır. 458 yılına ait bir belgede Anatolius, 518 ve 520 yıllarına ait belgelerde ise Ioannes adlı Olympos piskoposları görülmektedir.[23] Olympos'un 5-6. yüzyıllarda önemli bir piskoposluk merkezi olduğu buradan anlaşılmaktadır, ancak bu yüksek seviyesini daha fazla sürdürememiştir; daha geç dönemli konsil belgelerinde görülmemekte ve 10. yüzyıl sonrasında da piskoposluk merkezlerini listeleyen Notitiae Episcopatum'larda yer almamaktadır.[24]

Bizans Dönemi Olympos'unun bir liman kenti olarak deniz ve denizcilikle olan ilgisini açıklayacak herhangi bir dönem kaynağı bulunmamakla birlikte, kent çevresinde kayıtlara geçen denizcilik faaliyetleri vardır. Bunların başında Bizans-Arap deniz savaşları gelir. 655 yılında Arap donanması ile Bizans donanması Fenike açıklarında karşılaşmış ve Bizans donanması için felaketle sonuçlanan "Mastlar Savaşı" gerçekleşmiştir. Arap kaynaklarında bu savaş "Zatü's-savari" adıyla geçmektedir.[25] Bu savaşın Olympos ile doğrudan ilişkisi olmamakla beraber bölgenin 7. yüzyıldaki durumu ile kentin durumuna ilişkin bir hipotez oluşturmaya yönelik faydası büyüktür. 655 yılında gerçekleşen bu savaş, Arap güçlerinin Bizans İmparatorluğu'na karşı aldığı galibiyetlerin en erken tarihlisidir. Mastlar Savaşı'nın ardından Roma deniz gücü en azından Doğu Akdeniz, Batı-Akdeniz ve Ege Denizi'nin büyük bir bölümünde saygınlık ve gücünü kaybetmiştir. Arap güçlerinin Lykia'daki varlığına ilişkin bir başka bilgi ise; Muaviye'nin 672 yılında yeni bir deniz gücünü Anadolu'ya göndermesi ve bu donanmanın bir kolunun Lykia'da demirlemesidir. 673 veya 674'te Likya'da şiddetli kara savaşları yaşanmış, Araplar binlerce kayıp vermiş ve gemileriyle kaçmaya çalışmışlardır. Denizde gerçekleşen çarpışma sırasında ise, Bizans donanmasına ait bir gemi ilk defa "Rum ateşi" kullanmış, kaçan Arap donanması bu şekilde yenilgiye uğratılmıştır.[26]

Bu çarpışmalar sırasında Olympos'ta neler yaşandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte güney kentte, yamaç yerleşimi içerisinde bulunan ve şimdilik "Aşağı Kilise" olarak adlandırdığımız kilise kompleksinin kuzeyinde yer alan bir sarnıcın içerisindeki gemi çizimi, bize bu çevrede yaşanan savaşların bir hatırası olarak görünmektedir. Kırmızı kök boya ile yapılan gemi grafitisinin durumu oldukça kötü olmakla birlikte bir Bizans savaş gemisini (Dromon) tasvir etmesi olasıdır. Birkaç minyatür, grafiti ve Bizans kaynaklarındaki tasvirlere dayanarak gerçekleştirilen canlandırmalardaki çapraz kirişli, köşklü Dromon tipi gemilere benzemektedir (Resim 4).

---

23 Friedrich Hild, H. Hellenkemper, *TIB 8 Lykien und Pamphylien*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2004, s. 758.

24 F. Hild, "Lykien in den Notitiae Episcopatuum", *Jahrbuch der* Österreichischen *Byzantinistik 54. Band,* Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 2004, s. 6.

25 Mustafa S. Küçükaşçı, "VII-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu*, I. Cilt, AKMED, İstanbul 2006. s. 378.

26 Agapios El Menbici'den aktaran Küçükaşçı, *a.g.m.*, s. 379.

Resim 4: Sarnıçtaki gemi graffitisi (Dromon?)

Lykia Bölgesi Arap akınlarının etkilerini 7. yüzyılın ortası ile 11. yüzyılın ilk yarısının ortalarına kadar göğüslemek zorunda kalmıştır. Arkeolojik veriler ışığında thema topraklarının kaybıyla ortaya çıkan daralmanın dışında, kentlerde de küçülmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Kentsel yerleşim alanları önceki ve eski yerleşim alanlarının yakınlarındaki güvenli, yüksek tepelere çekilerek surlarla çevrelenmiş kastronlara dönüşmüştür. Manastırlar zaman zaman işlevlerini kaybetmiş ancak yeniden ve gene dağlık bölgelerde inşa edilmişlerdir. Bununla beraber özellikle kıyı bölgelerde yer alan ve savunulmaları kolay olmayan kentler, özellikle de ada yerleşimleri terk edilerek boşalmıştır.[27]

Olympos, çok büyük olasılıkla 5. yüzyılın başından Arap akınlarının başladığı 7. yüzyılın ortalarına kadarki dönem içerisinde büyük ve geniş çaplı yapı faaliyetlerine sahne olmuş ve Bizans Dönemi'ndeki belki de varlıklı tek sürecini yaşamıştır. Bugüne kadar gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda 7. yüzyıl ve sonrasına dair mimari veri ve buluntu yok denecek kadar azdır. Özellikle Piskoposluk Sarayı'nda (Episkopeion) gerçekleştirilen çalışmalar

---

[27] Clive Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers, Vol. 48*, Dumbarton Oaks Publishing Office, Washington 1994, s. 3.

Bizans Dönemi yapı faaliyetlerinin 5-7. yüzyıllar arasında gerçekleştirildiğini göstermektedir.[28] Anlaşılıyor ki kent, Arap akınlarının ve doğal felaketlerin etkisi ile 7. yüzyılın ortalarında ve hızlı bir biçimde terk edilmiştir.

Bizans Dönemi'nde Olympos'un Akdeniz dünyasıyla ilişkisini doğrudan açıklayacak bir kaynağa ulaşılamamasının yanında gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmaları sırasında ele geçen seramik buluntular, bu dönemde Olympos'un Ege-Doğu Akdeniz ticaret ağından faydalandığını gösterir niteliktedir. Seramik buluntuların 7. yüzyıldan ileriye tarihlendirilememesi de,[29] Olympos'un terk ediliş sürecine dair fikirlerimizle örtüşmektedir.

---

[28] Gökçen Öztaşkın, *Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir 2013, s. 281.

[29] Muradiye Öztaşkın, "Olympos Antik Kentinden Bir Grup Erken Bizans Dönemi Seramiği", *Ebru Parman'a Armağan*, (ed. A. Oğuz Alp), Alter Yayıncılık, Ankara 2009, s. 290; M. Öztaşkın, "Olympos 2009" (Seramik Buluntular), 32, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 88.

KAYNAKÇA

ADAK, M., "Lokalisierung von Olympos und Korykos in Ostlykien", *Gephyra 1*, Ege Yayınları, İstanbul 2004, s. 27-52.

ATİLA, İ. A., "Olympos Mezar Odası Kurtarma Kazıları", *II. Müze KKS*, Ankara 1992, s. 105-128.

_____ - ÇELGİN, A. V., "Likya'da, Olympos'ta Bulunan Bir Mezar Anıtı", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 1, İstanbul 1991, s. 75–105.

ATVUR, O., "Olympos Antik Kenti (1991–1992 Çalışmaları)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 88, İstanbul 1999, s. 13–31.

_____ - ADAK, M., "Das Grabhaus und Der Schiffseigner Eudemos Aus Olympos in Lykien", *Epigraphica Anatolica*, 28, 1997, s. 11-34.

BARNES, T. D., *Constantine and Eusebius*, Harvard College Press, USA 1981.

BRACHT, K., "The Question of the Episcopal Seat of Methodius of Olympus Reconsedered", *Studia Patristica Vol. XXXIV*, Peeters Publishers, Leuven 2001.

CICERO, M. Tullius, *Orations: for Quintius, Sextus Roscius, Quintus Roscius, against Quintus Caecilius, and against Verres*, (ed. C. D. Yonge), George Bell & Sons, London 1903.

FOSS, C., "The Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers, Vol. 48*, Dumbarton Oaks Publishing Office, Washington 1994, s. 1-52.

HILD, F., "Lykien in den Notitiae Episcopatuum", *Jahrbuch der* Österreichischen *Byzantinistik 54. Band*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 2004, s. 1-17.

_____ - HELLENKEMPER, H., *TIB 8 Lykien und Pamphylien*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2004.

FARRINGTON, A., "Roman Imperial Lycian Bath Buildings", *AST II*, 1984, s. 119-122.

GEBHARDT, O. von, *De viris illustribus Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, J. C. Hinrichs, Leipzig 1896.

İPLİKÇİOĞLU, B., "Zwei Statthalter Vespasianischer Zeit und die Große Therme in Inschriften von Olympos (Lykien)", *Anzeiger der phil. – hist. Kl.*, 2006, s. 75-82.

KÜÇÜKAŞÇI, M. S., "VII-XII. Yüzyıllarda Likya'ya Arap İlgisi", *III. Uluslararası Likya Sempozyumu I. Cilt*, AKMED, İstanbul 2006. s. 375-383.

LUCANUS, M. Annaeus, *The Civil War Books I-X (Pharsalia)*, (çev. J. D. Duff), Harvard University Press, London 1962.

MERGEN, Y., *Olympos Antik Kentinin Ortaçağ Dokusu ve Likya Bölgesi Açısından Önemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2011.

OLCAY UÇKAN, B. Y., "Olympos in the Middle Ages", *Newsletter of the Society for the Medieval Mediterranean*, 9, 2005, s. 25-27.

_____ - EVCİM, S. vd., *Lykia'da Bir Korsan Kenti Olympos*, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.

_____ - ÖZTAŞKIN, M. vd., "Olympos 2009", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 80-97.

_____ - KAYAPINAR, L., "Olympos Piskoposu Methodios ve Olympos Kenti", *International Symposium of the 25th Year of Patara Excavations*, 11-13 November 2013, Antalya (baskıda).

ORMEROD, H. A., "The Campaigns of Servilius Isauricus against the Pirates", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 12 (1922). s. 35-56.

ÖNCÜ, Ö. E., "Antalya-Olympos Antik Kenti Roma İmparatorluk Dönemi Araştırmalarından Yeni Bulgular", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009-Antalya*, (ed. K. Dörtlük – T. Kahya), AKMED, Antalya 2012, s. 273-284.

ÖZTAŞKIN, M., "Olympos Antik Kentinden Bir Grup Erken Bizans Dönemi Seramiği", *Ebru Parman'a Armağan*, (ed. A. Oğuz Alp), Alter Yayıncılık, Ankara 2009, s. 287-300.

ÖZTAŞKIN, G., *Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir 2013.

PATTERSON, L. G., *Methodius of Olympus: Divine Sovereignty, Human Freedom, and Life in Christ*, Catholic University of America Press, Washington 1997.

PLINIUS, Gaius , *The Natural History*, (çev. J. Bostock, H. T. Riley), George Bell & Sons, London 1893.

STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası: Geographika: XII-XIII-XIV*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

TROXELL, H. A., *The Coinage of the Lycian League*, New York 1982.

UĞURLU, E., *Olympos Nekropolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara 2006.

_____, "Olympos ve Zeniketes'in Kalesinin Lokalizasyonu" , *Adalya X*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsu, İstanbul 2007, s. 81-103.

SİKKELER IŞIĞINDA ANADOLU KIYILARINDAKİ ANTİK DENİZ FENERLERİ

ANCIENT LIGHTHOUSES ON ANATOLIANSHORESUNDER THE LIGHTS OF COINS

Güzin ÖZKAN BİLİR *

Özet:

Antik Çağ'a ait sikkeler üzerinde deniz feneri betimlemelerine nadiren rastlanır. Bu sikkelerin birçoğu Anadolu kıyılarında bulunan antik kentlere aittir. Çalışmamızda Anadolu'nun güneyinde yer alan Kilikya Bölgesi'ndeki Aigai ve SoliPompeiopolis, Batı Karadeniz'de yer alan Herakleia Pontika ve Çanakkale yakınlarındaki Abydos gibi bazı antik kentlerin sikkelerinde görülen deniz feneri betimlemeleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fener, Deniz, Liman, Sikke, Kent.*

Abstract:

The descriptions of the lighthouses is rarelyseen in ancientcitycoins of the Ancient age.Many of thesecoinsbelongto the ancientcities on the shores of Anatolia. Inourstudy it is examineddepictions of the lighthousessuch as seenancientcitycoins of AigaiandSoli - Pompeiopolis in the CiliciaArea the south of Anatolia, Herakleia Pontika in the Western Black Seaand the Abydosnear Çanakkale.

Key Words: *Lighthouse, Coin, Sea, Harbor, City.*

* Yk. Lis. Öğr., Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Konya-TÜRKİYE / MA., Selchuk University, Department of Archaeology, Konya-TURKIYE; (guzinbilir@hotmail.com).

SİKKELER IŞIĞINDA ANADOLU KIYILARINDAKİ ANTİK DENİZ FENERLERİ

Güzin ÖZKAN BİLİR

Antik dünyada sikkeler yalnızca bir alışveriş aracı değil, sanatsal özellikleriyle de temsil ettikleri kentlerin, bir anlamda reklamının yapıldığı kimlikleridir. Kent kimliğini yansıtırken sikkeler üzerindeki imgeler, bazen tekil figür ve sembollerden bazen de liman siluetleri gibi çok karmaşık konulardan oluşabilmektedir. Bir sikkenin küçük ve kompozisyonu zorlayan dairesel yüzeyine, liman tasviri gibi karmaşık bir konunun işlenmesi, o kentin limanına verdiği önemi vurgular. Bir limanda olabilecek mimari yapıların tümü, bu küçük yüzeye indirgenerek, sadece ana hatlarıyla verilmeye çalışılır. Bu sikkeler üzerindeki yapılar arasında fener, bir limanın varlığını belirleyen en önemli yapılardan biridir. Dolayısıyla deniz fenerleri bazen bir liman betimlemesi içindeki yapılar arasında, bazen de kentteki önemine bağlı olarak tek başlarına sikkeler üzerinde betimlenirler. Bu nedenle Anadolu kıyısında bulunan belli merkezlere ait deniz feneri betimli sikkeler fenerin mimarisi, kent içindeki önemi, liman mimarisi içindeki yeri gibi konulara ışık tutabilir.

Medeniyetlerin gelişmesinde, hiç kuşkusuz Akdeniz'i mesken tutmuş antik denizcilerinin payı çok büyüktür. Denizciler henüz pusulanın bile olmadığı dönemde, hayatları pahasına da olsa Akdeniz'e açıldılar ve yıldızları kerteriz alıp bir bilinmeze doğru ilerleyerek, kendi efsanelerini yarattılar.

İlk deniz fenerleri, gemileri, çıkıntı yapan kara parçalarına, tehlikeli kayalıklara ya da akıntılara karşı uyarmak için tasarlanmamışlardır.[1] Bunun içindir ki genellikle o dönem deniz fenerleri gündüz duman, gece ateş ile sadece limanın girişini gösteren işaret kuleleridir.[2] Dolayısıyla erken dönem fener yapılarının, denizcilikteki tehlikeleri göstermekten ziyade, limanların girişini gösteren yapılar oldukları düşünülmektedir.[3] Bölgeler arasındaki ticaretin gelişmesi ile birlikte, yol gösteren ilk ışıklar belki de balıkçıların sahilde yaktıkları ateşlerdi. Ateşin görünmesi için bir tepe üzerinde ya da liman yapıları içinde, kule ya da sütun gibi yüksek bir takım yapılara ihtiyaç duyulmuştur.[4]

Deniz fenerlerinin en erken ve en güzel örneği, İskenderiye'deki

---

1 Patrick Beaver, *A History of Lighthouses*, Secaucus 1973, s. 22.

2 Keneth Sutton-Jones, Pharos, *The Lighthouses Yesterday, Today and Tomorrow*, London 1985, s. 32.

3 David J. Blackman, "Ancient Harbour in the Mediterranean Parts 1", *IJNA*, 11, 3, Oxford 1982, s. 88.

4 Cornelius Clarkson Vermeule, "The Colossos of Porto Rafti in Attica", *Hesperia*, 31, Princeton 1962, s. 76, 77.

Pharos'tur.[5] Bu fener, Yunan-Roma deniz fenerleri içinde en iyi bilinenidir.[6] M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş bu fener, üzerindeki yazıtta da ismi görünen mimar Sostratos'a atfedilir.[7] Gerçi Sostratos'un bu yapıyı yaptırmak için bağışta bulunan bir tüccar mı? Yoksa yapıyı yapan mimar mı? Olduğu tartışma konusudur.[8] Kıyıdan biraz uzakta üzerinde bulunduğu adayla aynı isimle anılan Pharos deniz feneri, limanı doğu ve batı olarak ikiye bölen ve *heptastadion* olarak da bilinen bir geçitle ana karaya bağlanır. Deniz feneri, 8. yüzyılda fener kısmı yıkılana kadar işlevini sürdürmüştür.[9] Yapının temeli 14. yüzyıl boyunca da ayakta kalmaya devam etmiş; fakat sonraki yüzyılda yapıdan geriye pek bir şey kalmamıştır.[10]

Geç dönem Ostia feneri, İskenderiye'den sonra bilinen en iyi deniz fenerleridir.[11] Liman ustalığının görsel sembolü olarak birçok mozaik, sikke, duvar resmi ve heykeltıraşlık eserinde fenerin betimine rastlanır.[12] Bununla birlikte Roma dönemine ait önemli fenerlerden biri de kazı başkanlığını Prof. Dr Havva Işık'ın yürüttüğü Patara kazılarında 2005 yılında bulunmuş olan Patara deniz feneridir. M.S. 64-65 Nero dönemine tarihlenen yapı, dört sıralı podyum üzerinde iç içe dolanarak yükselen üç yuvarlak halkayla bütünlenebilir bir deniz feneridir. Bu fener basamaklı podyum üzerindeki konumuyla Helenistik özellikler taşır. Likya'da limanıyla öne çıkan bir kent olması nedeniyle Patara limanın fenersiz olduğu düşünülemez.[13]

Britanya'nın en önemli limanı Dover'daki, (Portus Dubris) M.S. 1. yüzyıl sonu ya da 2. yüzyılın başına tarihlenen bir çift deniz fenerinden iyi korunmuş olan ilki, antik kentin batısındaki bir tepe üzerinde, daha kötü durumda olan diğeri ise doğu tarafındaki geç döneme ait bir duvar üzerinde bulunmaktadır. Batıdaki yapı sekizgendir. Yapı 13 m yükseklikteydir, ancak sonradan yenilenmiştir.[14] Antik dünyada en iyi korunmuş durumda olan deniz feneri İspanya'nın kuzeybatısındaki La Coruna'da (Brigantium) bulunan, M.S. 2. . yüzyıl başlarına ait örnektir. Herkül feneri olarak da bilinen yapı 18. yüzyıla kadar özgün hatlarını korumuştur. Fener ne İskenderiye (kare kaide, sekizgen

---

5 Tony Kozelj, "Phares de Thasos", *BCH*, 113, Année 1989, s. 180.

6 Hermann Thiersch, *Pharos Antike Islam und Occident: ein Beitrage zur Architeckturgeschichte*, Berlin 1909, s. 54.

7 Robert L. Vann, "The Drusion: a Candidate for Herod's Lighthouse at Caesarea Maritima", *IJNA*, 20, 2, Oxford 1991, s. 127.

8 Peter Clayton-Martin Price, *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, İstanbul 2000, s. 141. Varlıklı bir saraylı ve diplomat (ya da belki bir tüccar) olan Knidos'lu Sostratos'un yapı için para verdiği ve yapının onun tarafından adandığı anlaşılsa da ilgili mimarın adını bilmiyoruz.

9 Thiersch, *a.g.e.*, s. 97.

10 Thiersch, *a.g.e.*, s. 98.

11 Vann, *a.g.e.*, s. 128.

12 Rollo Meiggs, *Roman Ostia*, Oxford 1973, s. 162.

13 Fahri Işık, "2005 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST*, 28, 1, Çanakkale 2006, s. 18–19.

14 Vann, *a.g.m.*, s. 129.

gövde, en üstte silindirik kısım), ne de Ostia modelinden (küçülen ebatlarda birbirine benzer şekilde platformlar dizisi) izler taşır.[15]

Dünya üzerinden verdiğimiz örneklerden sonra gelelim, Anadolu kıyılarında bulunan belli başlı merkezlerdeki deniz fenerlerine. Bu fenerlerin şekli konusunda sadece sikke üzerindeki betimlemeleri bir fikir verebilir.

Soli Pompeiopolis Sikkesi

Kilikya, Akdeniz boyunca uzanan kıyısı nedeniyle Doğu'da gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde ve kolonileşmede oldukça önemli bir rol oynamıştır.[16] İlk örneğimiz Mersin'in 11 km batısındaki[17] Mezitli yakının da bulunan, Dağlık Kilikia ile Ovalık Kilikia arasında sınır kabul edilen, Soli/Pompeiopolis kentinin deniz feneridir. Coğrafyacı Sir Francis Beaufort'un geçen yüzyılda, Küçük Asya'nın güney kıyılarına yaptığı keşif gezilerinin anlatıldığı Karamania adlı eserinde, Soli/Pompeiopolis limanı, paralel kenarlı, yuvarlak uçlu bir liman olarak tanımlanmıştır, Beaufort ayrıca bu limanın 50 ayak kalınlığında, 7 ayak yüksekliğinde mendireklerle çevrelenerek biçimlendirilmiş yapay bir liman olduğunu kaydeder. Beaufort'un çizdiği plandan da rahatlıkla anlayabileceğimiz gibi liman kavisli bir forma sahiptir (Res. 1). Limanın denize bakan cephesi tiyatro gibi etkileyici bir izlenim bırakır.[18] Amerikan Nümizmatik Derneğinin Newell koleksiyonun da yer alan[19] Antonius Pius (M.S. 138-161) dönemine tarihlenen bronz bir sikkenin arka yüzünde, iki kat yüksekliğinde uzatılmış yarım daire şeklinde bir yapı görürüz (Res. 2). Yapının çatısını düzgün aralıklarla yerleştirilmiş çömlek gibi nesneler süsler. Yapının içindeki boşluğu doldurmuş vaziyette uzanan figür, deniz tanrısı betimine uygun olarak verilmiştir. Figür, sağ elinde ya bereket boynuzu ya da dümen tutar vaziyettedir. Sol omzunun arkasında A ve delta (Δ) harfleri arasında bir yunusun kuyruğu görülür. Figürün altındaki nesneler dalga ya da balık olabilir. Yunus ve gemi dümeni atribütleri ile uzanarak verilmiş olan bu figür muhtemelen bir deniz tanrısıdır. Figürün duruş şekli yapının bir stadyum ya da circus olduğu ihtimalini engeller. Çünkü yapı stadyum için çok kısa ve circus için de uç kısmı çok fazla açıktır. Bu tipte resmedilen yapının sadece bir liman olabileceği düşünülebilir ki bu da Pompeiopolis limanıdır. Bu sonuç Beaufort'un tasvir ettiği liman kalıntılarının varlığı ile kesin bir şekilde uyuşmaktadır. Bu aynı zamanda sikkeyi darpeden ustanın gerçeğe sadık kalmaya çalıştığını da gösterir.

Sikkede, limanın sol dalgakıranının uç kısmında, yuvarlak kaideli bir

---

15 Vann, *a.g.m.*, s. 129.

16 Nurettin Arslan, "Kilikya Bölgesindeki Grek Kolonizasyonu", *OLBA* IV, Mersin 2001, s. 1.

17 Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 2000, s. 553.

18 Suna Güven, "Roma Liman Kentleri Pompeiopolis'e Bir Bakış", *2000 Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 2001, s. 26.

19 Albine. A. Boyce, "The Harbor of Pompeipolis", *AJA,* 62, 1, Boston 1958, s. 67.

yapıya yer verilmiştir. Bu yapının üzerinde sol elinde asa tutan ve yapıdan daha büyük bir şekilde betimlenmiş, bir heykel tasvir edilmiştir.[20] Gerek sikke üzerinde betimlenmiş limana göre konumu, gerekse deniz feneri tipolojisine olan tutarlılığı yapının deniz feneri olabilme ihtimalini artırır.

Aigai Sikkesi

Kilikya bölgesinden ikinci örneğimiz ise Adana-Yumurtalık ilçesinde bulunan Aigai (Ayas) antik kentindendir. Günümüzde de halen mendirek izleri görülebilen liman, Helenistik ve Roma dönemlerinde yoğun olarak kullanılmış, Osmanlılar döneminde de Doğu Akdeniz'in önemli limanlarından biri olmuştur. Kentin Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir konuma sahip olmasında, kuşkusuz limanının önemi büyüktür. İnceleyeceğimiz sikke limanın en önemli yapısı olan, deniz feneri hakkında bilgi verecektir. İmparator Trajan (Decius) (MS 249–251) dönemine ait olan sikkede ön yüzde lejant içerisinde defne çelenkli betimlenmiş İmparator Trajan'ın portresi yer almaktadır. Arka yüz betiminde ise sikkenin sol tarafında fener betimlenmiştir (Res. 3). Üç kademeli yuvarlak podyum üzerine yükseltilmiş 6 sıra şeklinde bloklarla oluşturulmuş tholos yapısının üzerine, aydınlatmada kullanılan bölüm oturtulmuştur. Aydınlatma bölümünün üzerinde ise muhtemelen sikkenin kompozisyonu zorlayan yuvarlak ve dar zeminine sığmayacağı düşünülerek sağa doğru kaydırılmış, serbest yontu figürü vardır. Fenerin podyumunun solunda sağa doğru yönlendirilmiş ayakta duran 4/3 profil vermiş insan figürü yer almaktadır. Sikke betiminin sağında ise fenere doğru yönelmiş simetrik karinalı, dümen palası ve seren yelkeni görünen bir ticaret gemisi bulunmaktadır. Ticaret gemisinin altında denizi tasvir eden dalgalar betimlenmiştir. Sikkedeki betimin resim alanının hemen altına çizgi çekilerek lejant bilgisi verilmiştir. Ayrıca ticaret gemisinin sağ üstünde sikkenin ait olduğu kent ismi yer almaktadır.

Heraklia Pontika Sikkesi

Anadolu kıyılarındaki antik dönem deniz fenerlerinin bir diğer örneği ise Bithynia bölgesinin kuzey doğu ucunda yer alan Heraklia Pontika'da yer almaktadır. Deniz yolcuğu sırasında sığınılabilecek en korunaklı limana sahiptir. Aynı zamanda şarap ve bademleriyle ünlü olan kent, Anadolu'nun kuzey batısında amphora üreticisi birkaç kentten biridir.[21] Ticaretin dönemler boyunca bu kadar yoğun olarak yaşandığı bu kentte limanın önemi büyüktür. Kentin deniz feneri ise limanın yaklaşık 1,5 km kuzeybatısındaki Baba burnunun, antik gemicilerin kıyı takibi yaparak seyretmeleri durumunda bulunduğu yeri fark edebilmeleri

---

[20] Boyce, *a.g.m.*, s. 68.

[21] Gonca Cankardeş Şenol, *Klasik ve Helenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul 2006, s. 36.

için, en üst noktasına yapılmıştır (Res. 4). Deniz seviyesinden yaklaşık 200 m yükseklikteki Çeş Tepe'de yer alan fener, büyük ihtimalle Helenistik dönemde inşa edilmiş olup, uğradığı tahribatlar sonucunda Bizans döneminde farklı bir mimariyle, sil baştan inşa edilmiştir (Res. 5).[22] Geta (M.S. 198-209) ve Gallien (M.S. 253-268) dönemlerine tarihlenen iki ayrı sikke üzerinde, yukarıya doğru daralan ilki üç, ikincisi altı katlı, her ikisinde de giriş kapısı ortak verilmiş, limanın ve kentin simgesi olan fener görülmektedir (Res. 6).[23] Fenerin Geta dönemi sikkesinde 3 katlı olarak verilmesine karşın, Gallien dönemi sikkesinde 6 katlı (Res. 7) olarak verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Aradan geçen zaman boyunca fenerdeki bu değişimin sebebi tam olarak bilinmese de sikke üzerinde gördüğümüz bu değişimi kat sayısı arttırılarak fener varlığına devam etmiştir şeklinde yorumlayabiliriz. Dolayısıyla tepenin hâkim noktasındaki Çeş Tepe fener kulesinin orijinalinin, daha erken dönemlerde yapılmış olmasına rağmen, bir deprem sonucunda yıkılıp, Bizans döneminde yeni baştan inşa edildiği düşünülebilir. Günümüzde yüksekliği 10 m civarında olan yapı kare bir temel üzerine yükselir. Ateşin yandığı bölüm yıkık durumdaki yapının en alt katında kemerli dar bir kapı bulunmaktadır. Buradan 28 basamaklı bir merdivenle yukarıya çıkılmaktadır.[24] Fener kulesinin alt yapısında, kesme taşlar ve yer yer de tuğla kullanılmıştır. Kesme taş ve tuğlalar kalın harç katmanlarıyla birleştirilmiş olup, aralara da kiremit parçaları sıkıştırılmıştır. Duvarların dış yüzeyi ise sıvayla kaplı durumdadır. Bu yapı tarzına Geç Bizans Dönemi mimarisinde sık rastlanmaktadır.

Abydos Sikkesi

Son örneğimiz ise Çanakkale'nin 6 km kuzeyinde, Nara Burnu'nun doğusunda[25] yer alan Abydos antik kentinin deniz feneridir. Kentin bulunduğu yer boğazın en dar yeri olup, karşısında Sestos (Akbaş Burnu) kenti yer alır. Kısacası bu iki kent, boğazın kontrolünün yapılması için karşılıklı kurulmuştur.

Propontis ile Hellespontus'un ağzında olan Abydos, araştırma yapılmamış liman kentlerine iyi bir örnektir. Liman ile ilgili bütün bilgiler antik kaynaklarla sınırlıdır. Liman gerisinde kentle ilişkili Mermer işleme atölyeleri, yakınındaki Astyra'da ise altın madenleri bulunur.[26] Liman karşı kıyıya 7, Lampsakos ve İlion'dan 170, Dardanos'tan ise 70 stadion uzaklıktadır.[27] Strabon

---

22 Tayfun Akaya, *Heraklia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin Tarihsel Gelişimi ve Eski Eserleri*, Ankara 1994, s. 67.

23 Peter R. Franke, *Roma Döneminde Küçük Asya Sikkelerin Yunan Yansımasında Yunan Yaşamı*, (çev. Nezahat Baydur - B. Theis Baydur), İstanbul 2007, s. 55.

24 Akaya, *a.g.e.*, s. 67.

25 Gustav Hirschfeld, "Abydos", *RE* Band: I,1, 1893, s. 129-130.

26 Strabon, *Geographika*, XIII.1.18, (çev. Adnan Pekman), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2005.

27 Strabon, *a.g.e.*, XIII.1.22.

"*Pontus-Euxeinos'dan tahıl yüklü gemiler Aigina ve Peloponez'e gitmeden önce bu limana uğruyorlardı. Kserkses'in boğazı birleştirmek için yaptırdığı köprünün bir ucu da Abydos'taydı*" diye bahseder.[28]

Oldukça önemli bir konuma sahip olan liman kenti Abydos'un, Severus Alexandrius (M.S. 222-235) dönemine ait sikkesi üzerinde, bir deniz feneri betimlenmiştir. Her ne kadar sikke üzerinde yapının kesin şekli verilememiş olsa da, kentin mitolojisinden[29] taşıdığı izler yardımıyla bunun bir fener olduğu anlaşılmaktadır. Mitolojisinden hareketle, sikke betiminde çıplak olarak tasvir edilmiş bir figürün Hellespontus'ta (Çanakkale Boğazı) yüzdüğü görülür. Sol tarafta kıyıya bıraktığı giysi ve kılıcı betimlenmiştir. Sikkenin sağ tarafında ise kule üzerinde ayakta yağ kandilini tutan bir figür ve üst kısmında ise mitolojik bir kahraman olan eros betimlenmiştir (Res. 8).[30] Kule üzerinde elinde kandil tutan figür betimlenmesi bize İskenderiye fenerinin üzerindeki Zeus Soter heykelini hatırlatmaktadır. Bu kulenin diğer bir betimi ise J. B. Hilaire'in kitabındaki bir gravürde karşımıza çıkmaktadır (Res. 9).[31]

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sikke betimlemeleri, mimari anlamda her zaman bire bir gerçeği yansıtmasa da yapının o kent için önemini vurgulamaktadır. Kuşkusuz, üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'nun antik limanlarının, sikkeler üzerinde deniz fenerleri ile temsil edilmesi, Antik Çağ'da ticaret faaliyetlerinin bu bölgelerde yoğun olarak yaşandığının bir göstergesidir. Dolayısıyla sikke üzerindeki fener betimlemeleri, Anadolu'nun kıyısı bulunduğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz'deki denizcilik faaliyetlerine verilen önemin ve ekonomik canlılığın bir simgesi olmuştur.

---

28 Strabon, *a.g.e.*, XIII.1.18.

29 Mitolojide Leander kulesi olarak ismi geçen kulenin adı Hero ve Leander ile ilgili Yunan mitolojisindeki bir efsaneye dayanmaktadır. Hero, Hellespont kıyısında diğer bir kule olan Sestos'daki bir kulede yaşamaktadır ve Aphrodite'nin rahibelerinden olduğu için aşka yasaklıdır. Hero, bir gün Aphrodite'nin tapınağında düzenlenen bir törene katılmak üzere kuleden ayrılır ve orada Leander ile tanışır. Boğazın diğer kıyısındaki Abydos'ta yaşayan Leander Hero'ya âşık olur ve onu görmek için her gece boğazı yüzerek geçer. Hero da Leander'ın yolunu aydınlatmak için kulenin tepesinde lamba yakar. Bu ziyaretler bir yaz boyunca devam eder. Ancak fırtınalı bir gecede esinti, Hero'nun ışığını söndürür ve Leander yolunu kaybederek dalgaya kapılır ve boğulur. Hero'da keder içinde kendini kuleden atar ve ölür. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul 1963, s. 113-117.

30 Franke, *a.g.e.*, s. 73.

31 Jean Baptiste Hilaire, "Le Comte de Choiseul Gouffier", Grv.: 8, Paris 1782-1822, s. 17.

KAYNAKÇA

AKAYA, Tayfun, *Heraklia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin Tarihsel Gelişimi ve Eski Eserleri*, Ankara 1994.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 2000.

ARSLAN, Nurrettin, "Kilikya Bölgesindeki Grek Kolonizasyonu", *OLBA*, IV, Mersin 2001, s. 1–17.

BEAUFORT, Francis, *Karamania*, (çev. A. Neyzi - D. Türker), Antalya 2002.

BEAVER, Patrick, *A History of Lighthouses*, Secaucus 1973.

BLACKMAN, David, John, "Ancient Harbours in the Mediterranean Part1", *IJNA*, 11, 2, Oxford 1982, s. 79–104.

BOYCE, Albine Abaecherli, "The Harbor of Pompeipolis", *AJA*, 62, 1, Boston 1958, s. 67-78.

CAN, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul 1963.

CLAYTON, Peter - PRICE, Martin, *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, İstanbul 2000.

FRANKE, Peter Robert, *Roma Döneminde Küçük Asya Sikkelerin Yunan Yansımasında Yunan Yaşamı*, (çev. Nezahat Baydur - Banu Theis Baydur), İstanbul 2007.

GÜVEN, Suna, "Roma Liman Kentleri Pompeiopolis'e Bir Bakış", *2000 Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 2001, s. 22-28.

HILAIRE, Jean, Baptiste, *Le Comte de Choiseul Gouffier*, Paris 1782-1822.

HIRSCHFELD, Gustav., ''Abydos'', *RE* I/1, Stuttgard 1893, s. 129-130.

HOEPFNER, Wolfram, *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens Herakleia Pontike- Ereğli, Band II Teil I*, Wien 1966.

IŞIK, Fahri, "2005 yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST,* 28/1, Çanakkale 2006, s. 15-28.

JONES, Kenneth, *Pharos. The Lighthouses Yesterday, Today and Tomorrow*, London 1985.

KOZELJ, Tony, "Phares de Thasos", *BCH*, 113, Année 1989, s. 161-181.

KRAFT, Konrad, Das System der Kaiserzeitlichen Münzpragung ın Kleinasien, *IstForsch-BH* Band: 29, Berlin 1972.

MEIGGS, Russell, *Roman Ostia*, Oxford 1973.

STRABON, *Geographika*, (çev. Adnan Pekman), İstanbul 2005.

ŞENOL, Gonca Cankardeş, *Klasik ve Helenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul 2006.

THIERSCH, Hermann, *Pharos Antike Islam und Occident: ein Beitrage zur Architeckturgeschichte*, Berlin 1909.

VANN, Robert L., "The Drusion: a Candidate for Herod's Lighthouse at Caesarea Maritima", *IJNA*, 20/2, Oxford 1991, s. 123-139.

VERMEULE, Cornelius Clarkson., "The Colossos of Porto Rafti in Attica", *Hesperia*, 31, Princeton 1962, s. 62-81.

KISALTMALAR

AJA, American Journal of Archaeology, The Journal of the Archaeological Institute of America.

ArchJ, Archaeological Journal.

BCH, Bulletin de Correspondance Hellenique.

IJNA, International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration.

IstForsch-BH, Istanbuller Forschungen Beiheft.

RE, Pauly-Wissowa,Real-Encyclopadie der Klassichen Altertumswssenschaft

RESİMLER

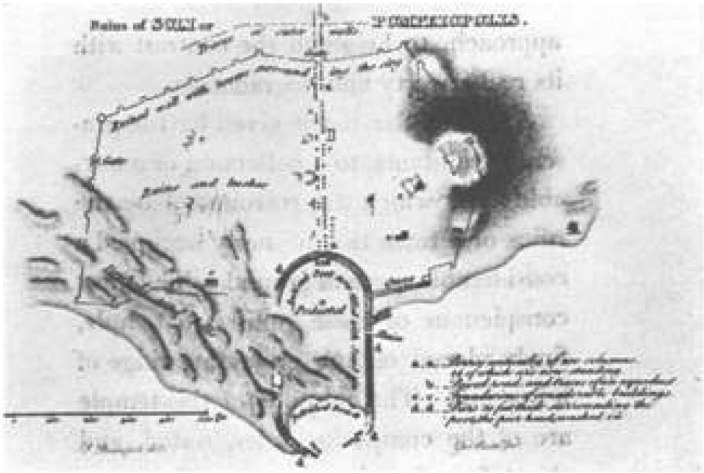

Resim 1: Beaufort'un çizdiği Soli/Pompeiopolis limanı planı
(A.A. Boyce, "The Harbor of Pompeipolis", *AJA* Vol: 62, 1, Plate: 10 fig: 4, 1958).

Resim 2: Antonius Pius Dönemine (M.S. 138–161) ait Pompeiopolis sikkesi
(A. Boyce, "The Harbor of Pompeipolis", *AJA* Vol: 62, 1, Plate: 10 fig: 1., 1958).

Resim 3: Imparator Traianus (M.S. 249–251) dönemine ait Aigai sikkesi
(E. Levante, Switzerland I. Levante-Cilicia British Academy Under Patronage of the International Numismatic Commission, Kat: 2376, 1986).

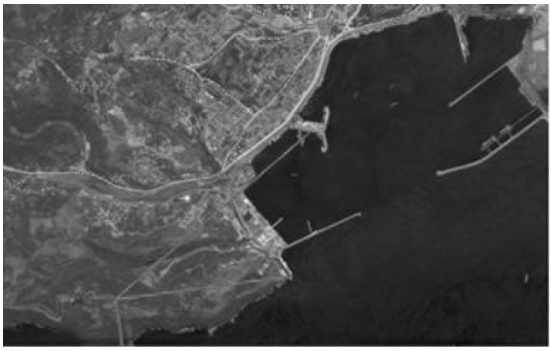

Resim 4: Uydudan Ereğli limanı feneri

Resim 5: Heraklia Pontika deniz

Resim 6: Geta (M.S. 198-209) dönemine ait sikke.

Resim7: Gallien (M.Ö. 253-268) dönemine ait sikke

(P. R. Franke, *Roma Döneminde Küçük Asya Sikkelerin Yunan Yansımasında Yunan Yaşamı*, (çev. N. Baydur - B. Theis Baydur, Res: 79, İstanbul, 2007).
(Kondrad Kraft, Das System der Kaiserzeitlichen Münzpragung in Kleinasien, IstForsch-BH Band: 29, Taf: 99-35, Berlin, 1972).

Resim 8: Abydos Sikkesi
(Kondrad Kraft, "Das System Der Kaiserzeitlichen Münzpragung in Kleinasien", Taf.: 49-1, Berlin 1972)

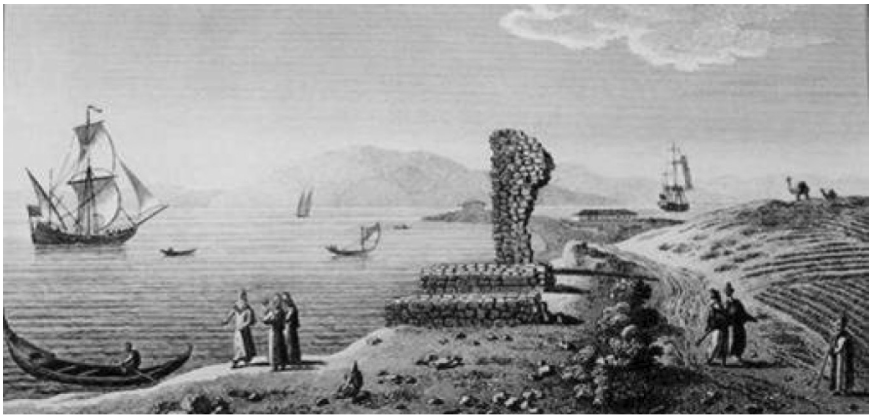

Resim 9: J. B. Hlair'in gravüründe
(J. B. Hlair, "Le Comte de Choiseul Gouffier", Grv.: 8, Paris 1782-1822).

FROM MID OCTOBER TO THE END OF MARCH – WINTER VOYAGING IN THE MEDIEVAL MEDITERRANEAN

T. Mikail Patrick DUGGAN *

Abstract:

The construct that is the law is one thing - from the 8th c. Lex Rhodia-Rhodian Sea Law onwards, Latin and East Roman states and cities passed laws, down to the maritime statute of 1284 at Venice and the maritime statute of Ancona of 1387, prohibiting winter sailing, and there is reference in Arabic sources mentioned by S. Labib,[1] to the Mediterranean as a 'closed' sea in winter - but was this the reality. Or just simply a legal construct, maintained from those legal constructs concerning this matter in Roman Law and those of Antiquity?

This paper presents evidence from the published historical record for the practice of voyaging during the winter season in the Medieval Mediterranean, the roughly five and a half month period extending from mid-October to the end of March over a period of 700 years.

The following is a very small selection of the numerous published references to sailing in this so called closed season from the late 7th to the 14th c., of departures and of arrivals of vessels, flotillas and fleets, of voyaging and of the maritime blockades of ports and of naval engagements from the late 7th c. to the end of the 14th c. in the Medieval Mediterranean between mid-October and April, that is, during this so-called 'closed' winter season in the Medieval Mediterranean.

Key Words: *Medieval, Mediterranean, East Roma, Maritime laws.*

* PhD. Student, Akdeniz University, AKMED; (tmpduggan@yahoo.com).

[1] S. Labib, "Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages", in *Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the present day*, (Ed. M. A. Cook), Oxford University Press, Oxford, 1978, p. 70.

FROM MID OCTOBER TO THE END OF MARCH – WINTER VOYAGING IN THE MEDIEVAL MEDITERRANEAN

T. Mikail Patrick DUGGAN

7th Century

During the siege of al-Kustantiniyah/Constantinople (674-8), in 674 the Omayyad fleets that had overwintered at Smyrna/Izmir, Rhodes/Lycia and Tarsus/Cilicia reached Thrace-Cyzicus in April indicating the departure of these fleets from these winter quarters had certainly been in the winter season, in March, if not earlier in the case of the fleet from Tarsus.[2]

In the winter of 677-8 when the Umayyad fleet was returning to Syria following the lifting of the siege of al-Kustantiniyah/Constantinople, it was struck by a severe storm and was sunk off Sylleion/Sillyon, off the mouth of the river Cestrus/Aksu, in Attaleia/Antalya Province.[3]

By 700 Bishop Arculf stated that the Pharos of Alexandria then in Muslim hands was, "*a large tower, which is every night lighted up with torches, lest mariners might mistake their way in the dark*",[4] presumably indicating by relating, "*which is every night lighted up with torches*," that sailing was practiced night and day all year round in the 8th c. in the Eastern Mediterranean and thereby suggesting there was probably somewhat more maritime traffic, at least in the eastern Mediterranean, early in the 8th c. than is usually credited,[5] for the expense of torches to be lit each night on the Alexandrian Pharos.

---

2 G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1991, p. 124.

3 H. Kennedy, *The Great Arab Conquests*, Phoenix, London, 2007, p. 330; Ostrogorsky, p. 124.

4 T. Wright, *Travellers in Palestine*, (1848), Dover, New York, 2003, p. 10.

5 Eg. *"...there was far less movement (of shipping) in the eight century than in the ninth, and this does not seem to be simply the result of the disappearance of written sources from the eighth century, since the evidence of shipwrecks is also less rich during that time.*" D. Abulafia, *The Great Sea*, Penguin, London, 2012, p. 256. For further on this, see T. M. P. Duggan, "On the missing navigational markers – the marker beacon towers-pharos of antiquity - and notice of two extant, the small three-stage in situ marker beacon towers of Roman late Ist century B. C. – early Ist century A.D. Anemorium", forthcoming *CEDRUS* 2014.

8th Century

In 726 Willibald completed his pilgrimage and after waiting many days for a ship to Constantinople, he left the Muslim port of Tyre on November the 30th and was at sea all winter before reaching his destination a week before the Julian calendar's Easter,[6] arriving about the 6th of April 727.

9th Century

The Muslim Aghlabid nine month blockade by both land and sea beginning in 877 resulted in the fall of Syracuse in May 878.[7]

10th Century

An East Roman fleet of 112 *dromon* and 75 *pamphyloi* under the *logothetes tou dromou* Himeros returning from the attempted conquest of Muslim Crete was comprehensively defeated by the Attaleia born Leo of Tripoli and Damianos the Emir of Tarsus off Chios in October 912.[8] The return of the Muslim fleets from Chios to Tarsus/Tripoli would have been in November.

In February 920, a fleet of the Fatimid al-Mahdi (909-34) was destroyed off Rosetta (Rashid) Egypt by the Abbasid fleet of Tarsus in the course of the attempted Fatimid conquest of Egypt in 919/307 h.[9]

11th Century

In the winter of 1052 a large Zirid fleet sank off Pantelleria as it was sailing to address the troubles on Sicily.[10]

Anna Comnena related of Robert Guiscard's invasion force blockaded by the weather in the winter of 1081-2, "Because of the winter he was unable to launch his ships; the (East) Roman and Venetian fleets, tirelessly patrolling the straits, prevented reinforcements crossing from Lombardy and the delivery of necessary supplies to him from that area were impeded";[11] clearly recording both the winter patrols of the Adriatic undertaken at this time by the East Roman

---

6 J. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Aris & Phillips Ltd, Warminster, 2002, p. 248

7 A. Metcalfe, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, p. 27

8 M. Balard, "A Christian Mediterranean", in *The Mediterranean in History*, (Ed. D. Abulafia), Thames & Hudson, London, 2003, p. 172.

9 Y. Lev, "Army, Regime, and Society in Fatimid Egypt, 358-487/968-1094", in *International Journal of Middle East Studies* (IJMES), Cambridge University Press, Vol. 19, No. 3 (Aug.,1987), p. 339.

10 Metcalfe, p. 93.

11 Comnena, *The Alexiad of Anna Comnena*, (Trans. E. R. A. Sewter), Penguin, London, 1969, p. 139.

and Venetian naval forces and the aim of Robert Guiscard's invasion fleet to sail the Adriatic in winter.

In November1084 Robert Guiscard's fleet, of *dromons*, *monoremes* and *biremes*, fought 3 sea battles off Corfu against a combined East Roman-Venetian fleet with, in the final of these three encounters, 7 of Venice's great galleys sunk and 2 captured by the Normans.[12]

By late in the autumn of 1090, following the victory by Koyun Ada (Oinusses) on the 19th of May over the East Romans, the fleet of Çaka Bey, Çavuldur Chaka *protonobilissimus,* of 17 galleys and 33 sailing vessels constructed at Ephesus, had captured the islands of Lesbos, Chios, Samos and Rhodes.[13]

12th Century

In the winter of 1105 Emperor Alexis sent Saint-Gilles (Raymond of Provence Count of Toulouse) and Tzitas by ship from Constantinople to Jerusalem.[14]

A Venetian fleet of 100 vessels led by Doge Ordelafo Falier left Venice in the summer of 1110, wintering at Rhodes and arrived in Palestine the following October, which through their naval blockade which was maintained for the next two months, together with a fleet of 60 ships of Sigurd, the Norwegian Crusader,[15] leaded to the surrender of the port-city of Saida-Sidon to the Crusader army on the 4th of December 1111.[16]

Doge Domenico Michiel having aided in the defence of Jaffa from its siege by the Fatimids in 1123 sailed north with the Venetian fleet up the coast to begin the siege of Tyre from the 15th of February onwards, where all but one galley which maintained patrol, were beached, the siege concluded with Tyre's fall on the 7th of July 1124.[17]

From February onwards in 1131 Amalfi was blockaded by sea by Amir al-Bahr/Admiral George of Antioch's Sicilian fleet.[18]

---

12 J. J. Norwich, *A History of Venice*, Alfred A. Knopf, New York, 1982, p. 71-3; Comnena, p. 189-190. The Emperor returned overland to reach the capital on the 1st of December 1084.

13 Norwich, *Byzantium*, *The Decline and Fall*, Penguin, 1995, p. 26; H. N. Hatipoğlu, *Orta* çağda *Akdeniz'de Deniz Güçlerinin Incelenmesi, Anadolu'da ilk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekātı),* Deniz Basimevi Müd., Istanbul, 2005, p. 89.

14 Comnena, p. 357.

15 Wright, p. 58.

16 E. Hallam (ed.), *Chronicles of the Crusades Eye-witness accounts of the wars between Christianity and Islam*, Weidenfeld and Nichoson, London, 1989, p. 102 giving a Norwegian fleet of 55; Norwich 1982, p. 83.

17 Hallam, p. 111; Norwich 1982, p. 89.

18 Norwich, *The Kingdom in the Sun*, Faber & Faber, London, 1976, p. 11.

In the autumn of 1147 King Roger II of Sicily dispatched his Amir al-Bahr/Admiral George of Antioch with a Sicilian fleet of 70 galleys including *birememes* and *triremes* that leaving from Otranto took East Roman Corfu, leaving a garrison of 1,000 men, entered the Aegean and then raided along the coastline to Euboea, landing his raiding parties who reached Thebes (December 1147-January 1148), Athens and Corinth where the relics of St. Theodore were removed. Loaded down with the enslaved including silk workers and booty the Admiral returned to Palermo, Sicily, the entire venture conducted in the winter season.[19]

Emperor Manuel Comnenus sent his wife Empress Irene, Bertha of Sulzbach, with a large fleet including 3 royal vessels from Constantinople to Ephesus after Christmas 1147, and these early in 1148 brought his sick brother-in-law Conrad III and the remnant of his Crusaders from Ephesus to Constantinople.[20] From Constantinople in March 1148 Conrad King of the Romans left by ship for Palestine.[21]

Benjamin of Tudela visited Alexandria in 1168, and he remarks, "The lighthouse is still a mark to all seafaring men. It is observed at a distance of 100 miles by day and at night bears a light which serves as a guide to all mariners",[22] As Benjamin would have known of mariners sailing in the winter season, he, like Arculf before 700 (cited above), indicates the Pharos of Alexandria was lit at night all year round and served as a navigational marker summer and winter.

In February of 1183 Ibn Jubayr set out from Ceuta in a Genovese ship bound for Alexandria, which was reached on the 29th of March 1183.[23]

18th October 1184 Ibn Jubayr left Acre after a 12 day wait for a favourable wind to leave the port on a Genovese ship bound for Messina, sailing into the winter season in a voyage lasting 51 days arriving on the 8th of December.[24]

The Muslim naval blockade of Tyre from November 1187 was broken in a sea battle in December by the arrival of the fleet of the German Crusader Conrad of Montferrat aided by Hospitaller and Templar manned ships, with the capture of 11 Muslim galleys, leading to Saladin burning his remaining ships and the lifting of the siege of Tyre on the 1st of January, 1188;[25] or, as C. Hillenbrand

---

19 Norwich 1976, p. 130-1.

20 Hallam, p. 138.

21 Norwich 1995, p. 98.

22 Wright, p. 122; it would seem when Benjamin of Tudela wrote it was "*observed at a distance of 100 miles by day*", he just meant it could be seen from a very great distance.

23 Abulafia, p. 308.

24 J. H. Pryor, *Geography, Technology and War-Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571*. Cambridge, 1992, p. 1; C. Hillenbrand, *The Crusades, Islamic Perspectives*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999, p. 370.

25 M. Barber, *The New Knighthood A History of the Order of the Temple* Cambridge University Press, 2010, p. 116.

relates from 'Imad al-Din, on the 30th of December 1187, five of Sultan Saladin's blockading ships were seized by Crusader raiding parties and the other five were then ordered by Saladin to lift the blockade and retire to Beirut, but they were pursued by Crusader vessels and the Muslim crews abandoned their ships and swam ashore.[26]

In the last weeks of 1192 the ships transporting the Queen of England Berengaria (of Navarre), wife of Richard Coeur-de-Lion, and Joanna Plantagenet arrived in Sicily from Outremer, at the port-city of Palermo and, in the first weeks of January 1193 they left Palermo[27] for Marseilles, the entire journey undertaken during the winter season.

13th Century

Antalya was retaken on January 22nd 1216 after a month long siege beginning in December 1215 by both land and sea forces by Sultan İzz ed-Din Kayka'us.[28] The maritime blockading element of the siege, preventing any reinforcement from Lusignan Cyprus, came from the Lycian Seljuk ports of Fethiye, Patara, Myra-Taşdibi[29] and Kemer in December 1215. This jihad with the naval blockade of the port during the entire month of Ramadan of 612, 1215-16, was in midwinter, with the request for assistance sent by boat from Antalya to Cyprus in December before the Seljuk siege began on the 24th of December.[30]

The crusader King Andrew II of Hungary left Outremer on the 18th of January 1218.[31]

Following the October 17th Khwarazmian victory at La Forbie – Harbīyah by Gaza in 1244, and the crisis caused by the vast losses, the Patriarch Robert of Jerusalem dispatched envoys in midwinter with the calamitous news of the defeat and with the call for assistance from Europe.[32]

1268 The Venetian harvest was so poor famine ensued and in the winter season ships were dispatched to gather supplies from distant Sicily and from Russia, due to an embargo on corn supplies to Venice imposed by Padua and Treviso.[33]

---

26 Hillenbrand, p. 569.
27 Norwich 1976, p. 380.
28 S. Redford & G. Leiser, *Victory inscribed*, AKMED, Antalya, 2008, p. 95.
29 For the medieval port of Myra see T. M. P. Duggan and Ç. A. Aygün, "Medieval port of Myra - Taşdibi-Stamirra", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve* çevresi, (Ed. N. Çevik), 2010, p. 161-168.
30 Redford & Leiser, p. 95.
31 Barber, p. 127.
32 J. Phillips, *Holy Warriors, A modern History of the Crusades*, Vintage Books, London, 2010, p. 245.
33 Norwich 1982, p. 168.

On the first of September 1271 the Italian cleric Tebaldo Visconti di Piacenza, Papal legate in Syria, was elected Pope Gregory X and he left Syria on the 18th of November and landed at Brindisi near Otranto, in January, 1272.[34]

Early in 1279 the Castilian fleet of Alfonso X blockaded the Straits of Gibraltar against the Merinids with the appearance of the fleet off Malaga on the 31st of January resulting in the Merinid Emir surrendering the port.[35]

In January 1283 documented trade resumed between Sicily and Malta following the anti-Angevin pro-Aragonese uprising in Malta with the export from the port of Linata, Sicily, to Malta of 300 *salme* of wheat, in 3 vessels with a dead-weight of 100 *salma*.[36]

14th Century

In November 1300 Amaury of Lusignan, the Masters of the Temple and Hospital and about 600 knights, half from the military orders, set sail from Famagusta for Ruad/Arwad/Arados, the island near Tortosa/Tartus, launching raids on the adjacent Mamluke coast, but the Mongols failed to arrive at the designated meeting place until February, and so the force retired in the course of the winter season to Cyprus.[37]

1307 December shipwreck of the embassy from Amaury of Cyprus to Pope Clement V (1305-14) resulted in another embassy departed from Cyprus in the middle of the winter season, and these envoys arrived in Avignon by January and yet another by February 1308, concerned with the succession dispute between Hugh and Amaury.[38] Another embassy that departed from Lusignan Cyprus was shipwrecked off Cos in December 1308.[39]

Ibn Battuta arrived after a ten day voyage "*with a favouring wind*"[40] in Al-Alaya (Alanya) in December 1332[41] on a large Genovese vessel from the Syrian port of Ladhiqiya

In December 1349 following the unsuccessful siege of Tunis by the Marinid Abul-Hassan and his fleet left for northern Morocco. Most of his ships

---

34 Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, (Trans. H. Yule), Heron Books, London, 1908, 18 fn. 2.

35 J. F. O'Callaghan, *The Gibraltar Crusade: Castille and the Battle for the Strait*, Univ. of Pennsyl. Press, 2011, p. 76.

36 C. Dalli, *Malta the medieval millennium*, Heritage Malta/Midsea Books, Malta, 2006, p. 142.

37 Barber, p. 293-294.

38 P. W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, (1994), 2000, p. 119.

39 Edbury, p. 15.

40 Ibn Battutah, *The Travels of Ibn Battutah*, (Ed. T. Mackintosh-Smith), Macmillan, London, 2002, p. 102.

41 S. Yerasimos, *Les Voyageures Dans L'Empire Ottoman (XIV-XVI siécles)*, Ankara, 1991, p. 97.

were wrecked near Bougie but Abul-Hassan reached the port of Algiers.[42]

1354 in January Genovese light galleys raided the Venetian Adriatic islands of Lesina (Hvar) and Curzola (Korcula).[43]

And so on.

CONCLUSION

Rather like a history of art written upon the basis of the numerous Muslim religious rulings forbidding the depictions of human figures in Islamic art, rather than a history of art written on the basis of the recorded production of depictions of the human figure in Islamic art and from the numerous surviving examples including sculptures - a history of Medieval Mediterranean maritime activity based upon the legislation passed by maritime states forbidding sailing during the winter months, together with references to ancient sailing calendars; instead of employing the evidence, the record of the date of the departure and arrival of actual vessels and of fleets in the Medieval Mediterranean during the winter months, presents us with a most misleading, if simple, easily understood and relatively well documented, being legislated, picture of the Medieval Mediterranean during the winter months, from which one understands that this winter season was a season largely without ships voyaging over the Mediterranean. This picture is however profoundly untrue and misleading. The effectiveness, the actual implementation of the legislation that was enacted is quite simply refuted by the recorded evidence of departures, voyaging and arrivals in this period from the late 7th c. to the end of the 14th c. It seems possible that these laws applied to the respective fishing fleets, rather than to all vessels under sails or oars, including the larger vessels which certainly sailed the winter waters of the Mediterranean.

---

42 J. M Abun-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge University Press Cambridge, 1971, p. 130.

43 Norwich 1982, p. 221.

BIBLIOGRAPHY

ABULAFIA, D., *The Great Sea*, Penguin, London, 2012.

ABUN-NASR, J. M., *A History of the Maghrib*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

BALARD, M., A Christian Mediterranean, in *The Mediterranean in History*, (Ed. D. Abulafia), Thames & Hudson, London, 2003, pp. 182-217.

BARBER, M., *The New Knighthood A History of the Order of the Temple*, Cambridge University Press 2010.

IBN BATTUTAH, *The Travels of Ibn Battutah*, (Ed. T. Mackintosh-Smith), Macmillan, London, 2002.

COMNENA, *The Alexiad of Anna Comnena*, (Trans. E. R. A. Sewter), Penguin, London, 1969.

DALLI, C., *Malta the Medieval Millennium*, Heritage Malta/Midsea Books, Malta, 2006.

DUGGAN, T. M. P., "On the missing navigational markers – the marker beacon towers-pharos of antiquity - and notice of two extant, the small three-stage in situ marker beacon towers of Roman late Ist century B. C. – early Ist century A.D. Anemorium", forthcoming *CEDRUS* 2014.

_____ and Ç. A. Aygün, "Medieval port of Myra - Taşdibi-Stamirra", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve* çevresi, (Ed. N. Çevik), 2010, s. 161-168.

EDBURY, P. W., *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, (1994), 2000.

HALLAM, E. (ed.), *Chronicles of the Crusades Eye-witness accounts of the wars between Christianity and Islam*, Weidenfeld and Nichoson, London, 1989.

HATIPOĞLU, H. N., *Orta* çağda *Akdeniz'de Deniz Güçlerinin Incelenmesi, Anadolu'da ilk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekātı)*, Deniz Basimevi Müd., Istanbul, 2005.

HILLENBRAND, C., *The Crusades, Islamic Perspectives*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999.

KENNEDY, H., *The Great Arab Conquests*, Phoenix, London, 2007.

LABIB, S., "Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages", in *Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the present day*, (Ed. M. A. Cook), Oxford University Press, Oxford, 1978, pp. 63-77.

LEV, Y., "Army, Regime, and Society in Fatimid Egypt, 358-487/968-1094", in *International Journal of Middle East Studies* (IJMES), Cambridge University Press, Vol. 19, No. 3 (Aug.,1987), pp. 337-365.

METCALFE, A., *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.

NORWICH, J. J., *The Kingdom in the Sun*, Faber & Faber, London, 1976.

_____, *A History of Venice*, Alfred A. Knopf, New York, 1982.

_____, *Byzantium The Decline and Fall*, Penguin, 1995.

O'CALLAGHAN, J. F., *The Gibraltar Crusade: Castille and the Battle for the Strait*, Univ. of Pennsyl. Press, 2011.

OSTROGORSKY, G., *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1991.

PHILLIPS, J., *Holy Warriors, A modern History of the Crusades*, Vintage Books, London, 2010.

POLO, Marco, *The Travels of Marco Polo*, (Trans. H. Yule), Heron Books, London, 1908.

PRYOR, J. H., *Geography, Technology and War-Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571*, Cambridge, 1992.

REDFORD, S. & LEISER, G., *Victory inscribed*, AKMED, Antalya, 2008.

WILKINSON, J., *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Aris & Phillips Ltd, Warminster, 2002.

WRIGHT, T., *Travellers in Palestine*, (1848) 2003, Dover, New York.

YERASIMOS, S., *Les Voyageures Dans L'Empire Ottoman (XIV-XVI siécles)*, Ankara, 1991.

Turgut Reis

Turgutreis - Bodrum

1 - 4 Kasım 2013

2. Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE SU VE DENİZ

MANİHEİST, BUDİST VE HIRİSTİYAN TÜRKLERDE SU İLE İLGİLİ İNANÇLAR

WATER RELATED BELİEFS OF MANICHEAN, BUDDHIST AND CHRISTIAN TURKS

M. Ebru ZEREN *

Özet:

İslâmiyet öncesi dönemde Türkistan coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşayan bir çok Türk boyu, başta yerli kültürün etkisi ve siyasi sebepler nedeniyle farklı dinleri kabul etmişlerdir. Bu makalemizde Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlık dinlerini benimseyen Türklerin inanç dünyalarında su unsurunun nasıl yer aldığını, kozmoloji tasavvurlarından sosyal hayatlarına kadar uzanan bir çerçevede inceleyeceğiz. Sonuç olarak Gök-Tanrı dininde en başta gelen kutsallarından olan su unsurunun Türklerin hayatındaki yerinin bahsedilen dinler kapsamında nasıl değiştiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: *Türk*, *Su, Maniheist, Budist, Hıristiyan.*

Abstract:

In the pre-Islamic period, several Turkic tribes living in different regions of Turkestan have converted to different religions depending on local cultural influences and political reasons. In this article, we will investigate how water element takes place in the cosmological perception and social life of Turks who have converted to Manichaeism, Buddhism and Christianism. As a result, we will try to put in evidence how the importance of the water, which is one of the most sacred element within Sky-God belief, has changed under the mentioned religions.

Keywords: *Turk, Water, Manichean, Buddhist, Christian.*

---

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı / Ph.D. Student, İstanbul University, Social Sciences Institute, Turkic Studies; (ebruzeren@yahoo.com).

MANİHEİST, BUDİST VE HIRİSTİYAN TÜRKLERDE SU İLE İLGİLİ İNANÇLAR

M. Ebru ZEREN

Binlerce yıllık geçmişlerinde kadim Türkler, yaşadıkları Çin Denizi'nden Balkanlar'a kadar uzanan geniş coğrafyada farklı kavim ve milletlerle, çoğunlukla Türk egemenliği altında bir arada yaşamışlardır. Türklerin yaşadıkları bu geniş coğrafya içinde özellikle Türkistan ve Anadolu, dinler tarihi açısından, farklı dinlerin ve mezheplerin yeşerdikleri, özellikle egemen Türklerin hoşgörüsü altında bir arada yaşamalarının neticesinde kaynaşıp yeni sentezler oluşturdukları bölgeler olarak dikkat çekmektedirler. Farklı Türk boyları da, yaşadıkları coğrafyanın yerli kültürünün etkisi ile bu kültürel ve dini inançlardan alıntılarda bulunmuş; bu inançları en eski ve milli karakterlerini şekillendiren, milli dinleri olan Gök-Tanrı dini ile meczedip zengin inanç mozaiklerine dahil etmişlerdir. Türklerin dini tarihini incelediğimizde, bazı dinleri, en güçlü düşmanlarının kültürel ve siyasi saldırılarına karşı durabilmek; siyasi ve ekonomik güçlerini arttırmak için de kabul ettiklerini görmekteyiz. Bu sebepler neticesinde Türklerin binlerce yıl boyunca benimsedikleri ve etkilendikleri dinler olarak Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Hıristiyanlık, Musevilik ve nihayet Türklerin karakterlerine, inanç ve ahlak anlayışlarına en uygun düşen din olması sebebiyle en büyük kitleler halinde kabul edip geniş bir coğrafyaya yaydıkları İslâmiyet'i sayabiliriz.

Tarih boyunca din değiştirme süreci, meydana geldiği toplumlarda maddi ve manevi boyutlarda büyük dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Ancak Türklerin dini tarihini incelediğimizde, aradan yüzyıllar geçmesine ragmen, farklı dinleri benimsemiş olan Türkler arasında sosyal hayat ve inanç uygulamaları arasında çok büyük farklar bulunmadığı, hatta başka toplumlarda rastlanamayacak kadar ortak inançların süregeldiği görülmektedir. Bu nedenle Orhun kitabelerinde göğü, yeri ve arasında insanı yaratan Gök-Tanrı, 10. yüzyılda Oğuzları ziyaret eden İbn Fadlan ve Moğol döneminde Budist Uygurları ziyaret eden W. Rubruck'un aktardıkları üzere, başını göğe kaldırıp "bir Tanrı" olarak niyaz edilen aynı tek Tanrı'dır.[1] Gök-Tanrı inancının Türklerde bir arketip özelliği taşıdığı ve bu nedenle farklı dinler altında bile kuşaklar boyunca yaşadığı belirtilmiştir.[2] Aynı zamanda Türklerin en eski dini olan Gök-Tanrı dini, Türk toplumunu ve töresini şekillendiren bir inanç sistemi olduğu için

---

1 Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009 (5. Baskı), s. 64, 196.

2 *A.g.e.*, s. 56.

Türk kültürü ile birlikte yaşamaya devam etmiştir. Son olarak, Türkler girdikleri her dini, gerek din adamları ile sohbet ederek, gerek ise dini kitapları en ince ayrıntısına kadar inceleyerek muhakeme etmişler ve inandıkları bu dini ancak kendi karakter ve kültürlerine uyarlamak suretiyle kabul etmişlerdir. Gök-Tanrı dininin ardından girdikleri yeni dinlerin öğretilerini iyice öğrenmiş ve inançlı cemaatler olarak yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Bunun yanı sıra, Türkler devlet sınırları dahilinde dinin yayılması, teşkilatlanması ve halkın ibadet edebileceği mabedler kurulması için büyük ölçekli faaliyetlerde bulunmuşlar ve bazen de, Maniheizm örneğinde olduğu gibi kabul ettikleri dinin tüm dünyada savunucusu haline gelmişlerdir.

Su, öncelikle dünya üzerinde her canlı için vazgeçilmez olan ve hayatın devamlılığını sağlayan temel elementtir. Su, bu özelliği ile tüm insanların sosyal hayatında çok önemli bir yer tuttuğu gibi, inanç dünyasında da büyük bir öneme sahiptir. M. Eliade'a göre, suya batma, ilk biçime dönüş, doğumu simgeler. Sudan çıkma yaradılış eyleminin tekrarıdır. Su, kozmogoni simgesidir; tüm tohumların taşıyıcısı olan büyüsel maddedir, her derde devadır, iyileştirir, gençleştirir, yaşamı sonsuz kılar.[3] Nitekim eski Türklerde, Gök-Tanrı dini çatısı altında yer alan yer-su kültü (Eski Uygur Türkçesinde *yir-suv*) kapsamında su, *iduk* (kutsal)dır. Türklerde su, hayat verici, şifalı ve temizleyici güç olarak görülmüş; bu inançları pınar, göl ve nehir kenarlarında, su ile yapılan törenlere yansımıştır[4]. Türkler arasında halk ve hayvan sürüleri için gerekli olan suyu sağlamak ve kuraklığı önlemek amacı ile Tanrı'ya ve yer-su ruhlarına yapılan yağmur duaları da inançlarında büyük önem arz etmektedir.

Suyun maddi ve manevi temizliği sağlaması, tüm dinlerde suyun ibadet öncesi (örneğin abdest) ve ibadet esnasında (örneğin vaftiz) kullanılan temel bir arınma aracı olmasına yol açmıştır. Bunun dışında su, tüm toplumların kozmogoni ve kozmoloji tasavvurlarında benzer şekilde rastlanılan ve tüm varlıkların temel elementlerinden biri olan unsurdur. Eski Türklerde de su, dini inanç ve uygulamalarda önemli yer tutmuştur. Bu durum, onların su ile ilgili unvanlar ve yer isimleri kullanmalarına yol açmıştır: *Köl Erkin, Kutluk Bilge Köl Kağan, Yetim Bulak, Şor Bulak, Yedisu, Aksu* gibi.[5] Bu makalemizde Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlık dinlerini kabul eden Türklerin dini inançlarında suyun nasıl bir yer tuttuğunu; başlıca suyun hayatı oluşturan temel unsurlardan olması, kozmogoni ve kozmoloji tasavvurundaki yeri, din öğretisinde yer alan sembolik anlamları, dini törenler öncesinde ve esnasında temizlenme aracı olarak kullanımı açısından inceleyeceğiz.

Maniheizm, 3. yüzyılda Mezopotamya'da bir Yahudi-Hıristiyan vaftizci Elkesai mezhebine ait bir ailede yetişen Mani (216-276) tarafından kurulmuştur.

---

[3] Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 196-221 .

[4] Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005, s. 161.

[5] Abdulkerim Rahman, *Uygur Folkloru*, (çev. S. Yalçın, E. Emet), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 138. Uygurca *bulak*; kaynak, çeşme anlamlarına gelmektedir.

Budist, Zerdüşt ve Hıristiyan dini prensiplerinden faydalanmış olan Maniheizm, gnostik ve senkretik bir din olup ışık ve karanlık (iyilik ve kötülük) olan iki asli zıt prensibe (Uygurca *iki yiltiz*) ve bu iki prensiplerin birbirleriyle olan ilişkilerine dair (ışık ve karanlık alemlerinin ayrı olduğu, birbirine karıştığı ve tekrar ayrılacağı dönemlerden oluşan) üç zaman tasavvuruna (Uygurca üç ödki nom*)* dayanır. Işık aleminin hakimi Yüce Işık Tanrısı, karanlık aleminin hakimi ise ondan daha aşağı seviyede konumlanan Karanlık Tanrısı'dır ve ikisi mücadele halindedir.[6] Tüm evren gibi Karanlık Tanrısı tarafından yaratılan insan, maddi bedeni yüzünden kötüdür ve kurtuluş için maddi dünya ve bedenin istek ve arzularından uzak durması gerekir. Bu olgunluğa ise peygamberlerin ilettiği kutsal bilgi (gnosis) vasıtasıyla ulaşabilir. Maniheist cemaat, seçkinler (Uygurca *dintar*) ve dinleyiciler (Sogdca *nigoşak*, Uygurca *işitici*) olarak ikiye ayrılır. Seçkinlerin çileci denebilecek derecede yemek ve cinsel perhizleri varken dinleyiciler onlara hizmet etmekle yükümlüdürler.

Türkistan'da Maniheizm'in yayılmaya başlaması, Mani henüz hayatta iken misyonerlerini Kuşan Devleti'ne göndermesi ile başlamıştır. Maniheizm'in Türkler arasında Toharistan Türkleri, Çigiller, Karluklar, Basmiller ve Uygurlar arasında kabul gördüğü bilinmektedir.[7] Orhun Uygur kağanı Bögü Kağan, 762 yılında ilk kez yabancı bir din olan Maniheizm'i resmi olarak kabul ve ilan etmiştir. Maniheizm Turfan Uygurları arasında da bir süre yaşamaya devam etmesine rağmen 10.-11. yüzyıldan sonra etkisini yitirmiş ve küçük topluluklar arasında varlığını sürdürebilmiştir. Bunun dışında Peçeneklerin 9. yüzyıldan önce henüz Amu Derya ve Sir Derya kıyılarında; Kuman ve Uzların ise Aral Gölü kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yaşarken Türk Maniheizm'inden etkilendikleri düşünülmektedir.[8] Peçenekler, Bulgaristan'a geldiklerinde Maniheizm'in bir uzantısı olarak Balkanlarda 10.-11. yüzyıllarda varlık gösteren Bogomolizm akımı ile karşılaşmışlardır.

Maniheist kozmogoni, içinde pek çok ilahi varlığın rol oynadığı ve çok fazla aşamadan oluşan karışık bir yaratılış sürecinden oluşmaktadır.[9] Maniheizm'de çok tanrılı bir panteon mevcut gibi görünmekle beraber Karanlık Tanrısı ile savaşmak için gönderilen ve farklı aşamalarda devreye giren bu tanrılar, aslında Işık Tanrısı'nın "çağrısı" ile yaratılan ve ondan zuhur olan ilahi unsurlardır. Evrenin ve insanın yaratılışının başlıca amacı, Işık ve Karanlık

---

6 Şinasi Gündüz, "Maniheizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (ed. Ş. Gündüz), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007 (2. Baskı), s. 495- 496.

7 Emel Esin, "İslamiyetten Evvel Orta Asya Türk Resim Sanatı", *Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt II, Kısım Ia İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar*, MEB, İstanbul 1972, s. 201-202.

8 Ünver, Günay, *a.g.e.,* s. 186.

9 Maniheist kozmogoni detayları için bkz. Franz Cumont, *Recherches sur Le Manichéisme I: La Cosmogonie Manichéenne – Theodore Bar Khôni*, Lamertin Librarie Editeur, Bruxelles 1908; Abolqasem Esmailpour, "Manichaean Gnosis and Creation Myth", *Sino-Platonic Papers*, S. 156, July 2005, s. 1-157.

alemlerinin ayrılmasını sağlamaktır. İki şeytanın birleşmesiyle oluşan insanda ve şeytanların uzuvlarından meydana gelen yeryüzündeki diğer canlılarda hapsolmuş ışık parçacıklarının karanlıktan ayrılması, Maniheist seçkinlerin sindirim sistemi, samanyolu, ay ve güneş vasıtasıyla Işık Ülkesi'ne ulaştırılması ile mümkün olacaktır. Bu karmaşık yaratılış sürecinin detaylarına burada girememekle birlikte su inançlarının yer aldığı kısımlardan kısaca bahsedeceğiz.

Her canlıyı meydana getiren temel elementlerden olan su, Maniheizm'de hem Işık Alemi'ni (cennet), hem de Karanlık Alemini (cehennem) meydana getiren beş elementten (hava, ışık, su, rüzgar, ateş) biridir. Ancak bu beş elementin her biri bulunduğu yerin özelliğine göre dualist bir karakter arzetmektedir. Buna göre Işık Alemi'nde bulunan su temiz ve berrak iken, Karanlık Alemi'nde bulunan su bulanıktır. Maniheizm'de Işık Alemi'ne ait bir unsur olan yaşayan su (veya hayat suyu) insan ruhunu temizleyen manevi bir su niteliğinde olup[10] bazı Hıristiyan Gnostik akımlar tarafından da Hz. İsa tarafından getirilen ve dünyadaki sudan farklı olan cennet suyu olarak tanımlanmıştır. Yahudi Vaftizciler gibi, Hıristiyan Gnostik Vaftizci mezhepleri de yeniden doğum ve ölümsüzlük veren suda yıkanmak ve bazen de ondan bir kadeh içmek gibi gelenekleri sürdürmüşlerdir.[11] Bazı metinlerden bu suda yıkanmak ve bu sudan içmek terimlerinin gerçek anlamda mı, yoksa sembolik anlamda mı kullanıldığını anlamak zordur. Ancak Maniheist öğreti sayesinde önceden olduğu gibi ışık karanlıktan, hayat ölümden ve yaşayan su bulanık sudan ayrılabilecektir.

Bunun dışında su, Maniheist kozmogonide karanlıkla savaşmak için Işık Kralı tarafından yaratılan *İlkel İnsan (Ohrmuzd, Uyg. Hormuzta)*'ın beş oğlundan (veya giydiği beş zırh) biridir. Türkçe Maniheist metinlerde *İlkel İnsan*'ın silahları olan beş unsur, yani ışık, rüzgar, ateş, su ve *tïntura* (zefir, İng. aether) "*Beş-tanrı*" olarak geçmektedir.[12] Yine kozmosu yaratan *Yaşayan Ruh* isimli tanrı, *Yaşamın Annesi* ile birlikte on kat gökleri yarattıktan sonra karanlıkla karışmış rüzgar, ışık, su ve ateşi temizleyip onlardan güneş ve ay olmak üzere iki ışık aracı yapmış; ardından da rüzgar, su ve ateşten oluşan üç giysi giymiştir.[13] Güneş ve Ay, üzerinde yaşayan tanrılar tarafından ölen iyi ruhların karşılandığı ve Işık Alemine ulaştırıldığı gemiler olarak tasavvur edilmektedir (Resim 1).

---

[10] Esmailpour, *a.g.m.,* s. 9.

[11] Luigi Cirillo, "The Mani Logion: The Purification That Was Spoken About Is That Which Comes Through Gnosis (CMC 84, 9-12)", *New Light on Manichaeism: Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism: Nag Hammadi and Manichaean Studies*, Vol. 64, s. 54-58.

[12] F.C. Burkitt, *The Religion of the Manichees*, Cambridge University Press, Cambridge 1925, s. 24-25.

[13] Esmailpour*, a.g.m.,* s. 67.

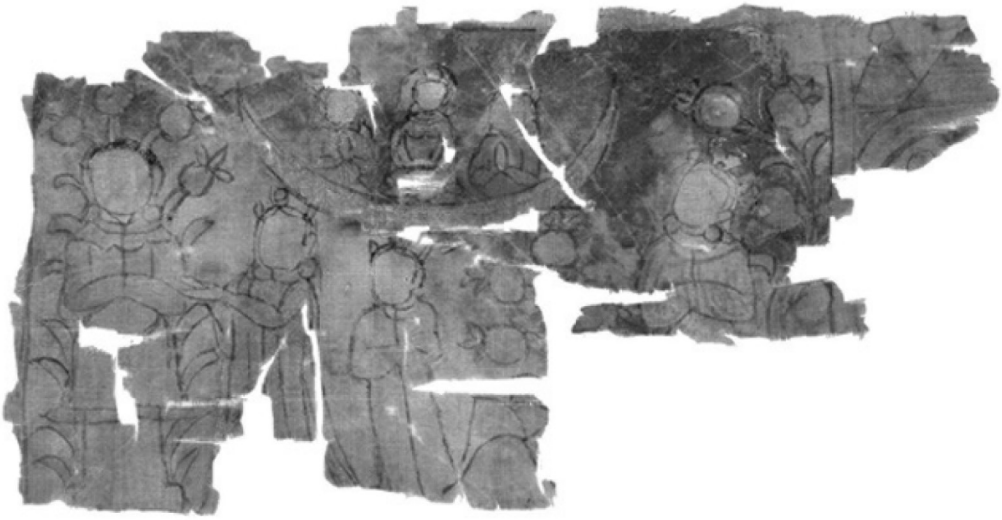

Resim 1: Ölen ruhları toplayan ve Işık Alemi'ne götüren gemi olarak ay tasviri, Maniheist Uygur resmi (ipek üzerine), Koço K mabedi (Le Coq 1913, Levha 4b).

Yaşayan Ruh, daha sonra öldürdüğü şeytanların bedenlerinden sekiz kattan oluşan ve "Yeni Cennet" olarak tanımlanan dünyayı; her katta denizler, dağlar, vadiler, pınarlar ve ırmaklar ile birlikte yaratır. Görüldüğü gibi Maniheist mitolojide de suyun yaradılışı, bitkilerin, hayvanların ve insanın yaradılışından önce gelmektedir. Yaratılışın üçüncü aşamasında gelen Üçüncü Elçi isimli tanrı ise, rüzgar, su ve ateşten oluşan üç tekerleğe hareket etmelerini emreder ve güneş ve ay gemilerinin evrenin ortasında ilerlemesi ile, evrende hareket ve zaman meydana getirilir.[14]

Maniheizm sembolizminde önemli yer tutan ışık unsurunu simgeleyen hayat ağacı, Uygur duvar resimlerinde sıklıkla tasvir edilmişir. Bu resimlerden birinde bu ağaç, E. Esin tarafından çok köşeli havuz veya yer-su ayin yeri olarak tasvir edilen bir su kaynağının içinden çıkmakta ve bu suyun içinde Türk kültüründe beylik ve kut simgesi olarak bilinen kaz ve kordaylar gözükmektedir[15] (Resim 2). Uzmanlar tarafından ağacın iki yanında başında kut simgesi kuş taşıyan figürlerin hükümdar/bey ve hatun; diğerlerinin ise aralarında meleklerin de yer aldığı semavi varlıklar olduğu düşünülmüştür. Ancak son zamanlarda Y. Yoshida ve T. Moriyasu tarafından okunan yazıtlardan beşincisinde "*qut wxšiklar quvrayi bu ärür"* ("Bu koruyucu ruhların bir toplantısıdır.") ifadesinin yer aldığı

---

[14] Esmailpour, *a.g.m.,* s. 68-71.

[15] Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 46.

ortaya konmuştur[16]. Buradaki koruyucu ruhların Maniheist Uygurlar için hangi semavi varlıkları temsil ettikleri henüz tam olarak ortaya konmamıştır. Yine de bu tasvir, Maniheizm'i kabulden sonra da Türkler için kutsal mekanlarda ve evren, hatta cennet tasavvurunda yer-su kültünü devam ettirdiklerine işaret etmesi açısından önemlidir.

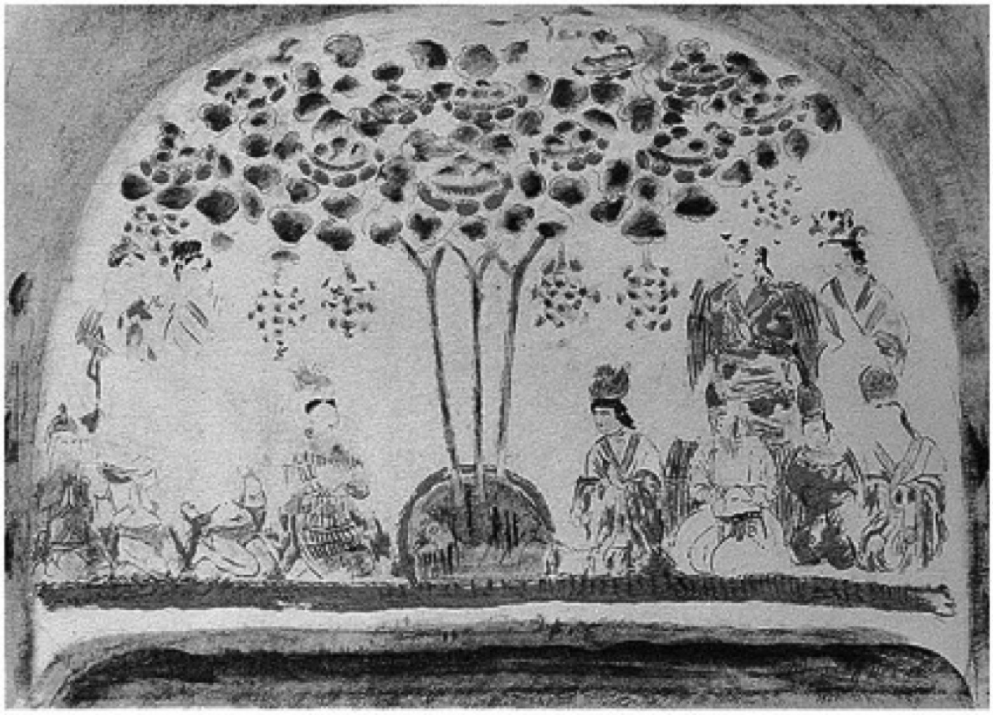

Resim 2: Maniheist semavi varlıkları gösteren Uygur Maniheist Duvar Resmi, Bezeklik 38. Mağara
(Hackin 1936, Pl. 1)

Kuzey Afrika ve Avrupa coğrafyalarına yayılan Batı Maniheizmi'nin ana kaynaklarından olan *Cologne Mani Codex*'inde, Mani, babasının ve kendinin de içinden geldiği Elkasai Vaftizcilerinin vaftiz törenlerini eleştirmiştir. Vaftiz hareketinin ana teması, insanın iç arındırılmasının ancak vaftiz törenleri ile gerçekleşebildiği düşüncesidir. Zira Mani'ye göre beden doğası, yani yaradılışı gereği saf (temiz) değildir. Dolayısıyla saf olmayan bir bedeni vaftiz ile temizlemeye çalışmak mantıklı değildir. Mani, aynı nedenden ötürü Vaftizcilerin yedikleri her şeyi vaftiz etmelerini de eleştirmektedir. Arındırılmanın yolu, yeni

---

[16] Takao Moriyasu, *Die Geschihte des uigurischen Manichäismus an der Seiden Straße,* Übersetz von C. Steineck, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2004, s. 17-21.

Platonculardа da olduğu gibi, ruhu bilgi (gnosis) ile donatmaktır.[17] İbn Nedim ve Biruni'nin aktardıklarına göre Maniheistler, bir nevi namaz şeklinde dinleyiciler günde 4 kez, seçkinler ise yedi kez olmak üzere dua ederlerdi.[18] Bu ibadetlerden önce bir nevi abdest aldıkları kaynaklarda bildirilmiştir.[19]

İslâmiyet Öncesi dönemde en geniş kitleye yayılan ve başlıca Hunlar, Tabgaçlar, Uygurlar, Karluklar olmak üzere farklı Türk boyları arasında M.S. 3. yüzyıldan itibaren 15. yüzyıla kadar yaşayan din Budizm'dir. Budizm, M.Ö. 6. yüzyılda Hindistan'da sonradan "Buda (uyanmış)" olarak adlandırılan Sakya kabilesi prensi *Siddharta Gautama* tarafından prensipleri ortaya konmuş bir dindir. Budizm'in üç temel unsure; Buda'ya, Dharma'ya (öğreti) ve Sangha (cemaat)'e inanmaktır. Budizm, kavranması gereken "Dört soylu gerçek" dukkha (acı)nın var olduğu, bunun kaynağının dünyevi zevkler olduğu; dukkha'ya ancak nirvana (sarsılmaz mutluluk)'nın son verdiği ve nirvana'ya giden yolların bulunduğudur. Nirvana'ya giden yol ise "Orta Yol" veya "Sekiz Aşamalı Yol"u izlemekten geçmektedir: 1-*Doğru (veya haklı) görüş veya kanı,* 2- *Doğru düşünce* 3- *Doğru söz,* 4- *Doğru davranış,* 5- *Doğru yaşam biçimi* 6- *Doğru çaba,* 7- *Doğru dikkat,* 8- *Doğru yoğunlaşma*.[20] Bunun dışında Budizm'de diğer Hint dinleri ve felsefesinde yer alan karma inancı (iradi olarak icra edilen ve ahlaki öneme sahip fiziki ve zihni filler) ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tenasüh (ruh göçü, genedoğum, yeniden bedenlenme) zinciri kavramları önemli yer tutmaktadır.

En uzun süre Budist kalan ve Müslüman Karahanlılar ile yoğun mücadelelere giren Uygurlar, ilk başta Hint ve Çin Budist geleneklerinden etkilenerek Hinayana ve Mahayana mezheplerini; Moğol döneminde ise bir nebze Tantrik Budizm'i benimsemişlerdir. Ancak Uygurlar'ın vücuda getirdikleri sanat ve edebiyat eserleri incelendiğinde, en çok etkilendikleri mezhebin Mahayana (*ulug-kölüngü*) olduğu görülmektedir. Mahayana ile birlikte Buda inancını tümüyle din haline getiren "Buda'ya ibadet" konusu Budizm'e girmiştir. Ancak burada ibadet edilen Buda, Buda'nın insan hali değil, onun şeklinde tecelli eden Tanrı'dır.[21] Mahayana mezhebi, içerdiği derin metafizik unsurlar (her varlığın Buda olabileceği düşüncesi gibi) ve Buda'nın etrafında başta bodisatvalar olmak üzere pek çok semavi varlığın yer aldığı öğretisi sebebiyle panteist bir

---

17 Cirillo, *a.g.m.*, s. 45-46.

18 François de Blois, "The Manichean Daily Prayers", *Studia Manichaica: IV. Internationaler Kongreß zum Manichäismus (Berlin 14-18 Juli 1997)*, (ed. R.E. Emmerick, W. Sundermann, P. Zieme), Akademie Verlag, Berlin 2000, s. 49, 51, 53.

19 Iris Coldtz, "Manichean Time-Management: Laymen Between Religious and Secular Duties", *New Light on Manichaeism: Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism*, (ed. J. D. BeDuhn), Brill, Leiden: Boston 2009, s. 78.

20 Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2, Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, (çev. Ali Berktay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul (2. Baskı), s. 108-109.

21 Ali İhsan Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (ed. Ş. Gündüz), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007 (2. Baskı), s. 341.

görünüme sahip olmakla beraber Türkler tarafından tek Tanrı inancına dayalı geleneksel din değerleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Günümüzde sadece Kansu'da küçük bir topluluk olarak yaşayan Sarı Uygurlar Tibet Budizmi'ne mensup olmakla birlikte, aslında Buda inancı oldukça gevşek olup daha ziyade eski Türk inançlarına sahip oldukları görülmektedir.[22]

Budist öğretiye göre beden, toprak, su, ateş ve rüzgar olmak üzere dört elemandan oluşmuştur.[23] Ancak Budizm'de bu dört elemente boşluk (uzay) ve bilinç olarak iki unsurun da eklendiği görülür. Nitekim Budizm'de bu temel elementlerin yansımasını, Buda ve Budist azizlerin (arhat/bodisatva) kalıntılarının saklandığı, bir nevi türbe niteliği taşıyan, stupaların mimarisinde görmekteyiz. Buna göre mimari formunda oturan ve meditasyon yapan Buda'yı canlandıran stupanın dikdörtgen kaidesi yeri, bombeli gövdesi suyu, konik kısmı ateşi, yukarı doğru yarım daireyi andıran kısmı rüzgarı ve kubbesi boşluğu (uzayı) simgelemektedir.[24]

Su unsuru, Budist öğretinin açıklanmasında metaforlar vasıtasıyla sıkça kullanılmıştır. Buna göre bir ızdırap ve elem seli olan hayat, ancak bir kayak veya gemiye benzetilen Budist öğretiyle geçilerek saadet ve refah sahiline (*nirvana*) ulaşılır. Bu sahile ulaşmada En bilinen Budist mezheplerden kişisel kurtuluşu hedefleyen *Hinayana* "küçük gemi", kitlesel kurtuluşu hedefleyen *Mahayana* ise "büyük gemi" anlamlarını taşımaktadırlar.[25] Eski Uygur Türkçesi'nde "üç kölüngü" olarak ifade edilen üç büyük Budist mezhebin hem su, hem kara vasıtalarına benzetildikleri de görülür. Örneğin Hinayana "küçük sal" veya "gazal arabası", Madhyamayana "ortanca sal" veya "ceylan arabası" ve Mahayana "büyük sal" veya "öküz arabası" ile temsil edilir.[26] Budist öğretiyi ifade eden *dharma*, Budizm'de nihai hedef olan *nirvana* ve bu nihai hedefe ulaşmadıkça insanın çektiği acıların kaynağı olan yeniden dünyaya gelme döngüsünü ifade eden *samsara*, hep su ve su ile ilgili kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. H. Tokyürek'in toplu olarak ortaya koyduğu üzere eski Uygur Türkçesi'nde yer alan pek çok Budist dini terim, su ile ilişkilidir. Bunlardan *dharma*yı tanımlayanlar arasında *nomlug suvsuş* (dharma suyu), *nomlug yagmur* (dharma yağmuru), *nomlug taluy* (dharma denizi), *nomlug kimi* (dharma gemisi); *samsara*yı tanımlayanlar arasında *ajunlug taluy ögüz* (dünyevi deniz), *emgeklik taluy* (ıstırap denizi), *bo kıdıg* (bu kıyı) ve *nirvana*yı tanımlayanlar arasında *burkanlıg taluy ögüz* (Buda denizi), *nırvanlıg ıntın kıdıg* (niravanalı

---

22 Abdürreşit Celil Qarluq, *Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı*, Atılım Yayınları, Ankara 2006, s. 72-80.

23 Hüseyin Yılmaz, *Budist Metafiziği*, Hece Yayınları, Ankara 2007, s. 42.

24 Robert K. Heinemann, "This World and the Other Power: Contrasting Paths to Deliverance in Japan", *The World of Buddhism*, (ed. H. Bechert, R. Gombrich), Thames & Hudson, London 2007, s. 220-221.

25 Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, (çev. A. İtil), Sakarya Basımevi, Ankara 1947, s. 6.

26 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah),* TDK, Ankara 1993, s. 27.

sığınma, huzur kıyısı), *ol kıdıg* (o kıyı) sayılabilir.[27] Budist metinlerde yine nirvana ile bağlantılı olarak "öteki kıyıya geçmek" anlamına gelen *prajna-paramita* kavramı ile karşılaşmaktayız. Karşı kıyıya geçmede yardımcı olacak vasıtalar ise altı tanedir (*altı paramita*): *Eli açıklık, sabır, erdemli olmak, çaba (gayret), meditasyon ve bilgelik.*[28]

Görüldüğü üzere Budist öğretide su, hem insanın ebedi huzura kavuşması için aşması gereken engellerin, hem de bu engelleri aşmak için kullanılacak öğretinin prensiplerinin sunduğu erdemlerin ve yöntemlerin büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Budizm'in en önemli sembollerinden biri olan lotus (nilüfer) çiçeği de, suda yetişen bir çiçek olarak saflığı ve arınmayı simgelemektedir. Öyle ki, Budist inanca göre, karma prensibi doğrultusunda iyi amellerde bulunanlar özellikle Türkistan'da en büyük Budalardan biri olarak kabul edilen Amitabha Buda'nın Batı Cenneti olarak adlandırılan Sukhavati cennetinde yeniden bir lotus çiçeğinden doğacaklardır.

Bunun yanı sıra, su unsuru Budist mitolojisi ve kozmolojisinde önemli yer tutmaktadır. Budist mitolojisinin en önemli kaynaklarından olan Buda'nın efsanevi hayatı, su ile ilgili bir çok mucize içermektedir. Buda, henüz olağanüstü bir şekilde gerçekleşen doğumunun hemen ardından yağan bir yağmurla yıkanıp temizlenmiştir.[29] Buda Nirvana'ya sonradan Budistler tarafından kutsal ağaç olarak kabul edilen bir *bodhi* (incir) ağacı altında ve *Nairanjana Irmağı* kıyısında ulaşmıştır. Haftalar boyunca süren şeytan Mara'nın bütün saldırılarına karşın o gün nirvanaya ereceğini yemek yediği ve ırmağa fırlattığı tabağın akıntının ters yöne doğru yüzmeye başlamasından anlar.[30] Buda'nın yaşam öyküsünü anlatan masallar olan jatakalarda Buda bir rahibi iyileştirmek istediğinde tanrı İndra semadan su getirir; Buda susadığında tanrı İndra yerden su fışkırtır veya Buda Ganj nehrinin üzerinden hiç bir engel yokmuşcasına geçer.[31] Su üzerinden geçme mucizesini Buda dışında nirvanaya ermiş azizler olarak nitelendirebileceğimiz arhatlar da gerçekleştirirler.[32]

Uygur metinleri ve duvar resimlerinde karşılaştığımız Budist kozmoloji tanımına göre kozmik denizden çıkan tanrıların makamı sayılan altın dağ Sumeru dünyanın merkezini oluşturmaktadır. Türk sanatında kum saatini andiran iki piramit şeklinde tasvir edilen bu dağın çevresinde, Türk kültüründe yeryüzündeki suları temsil eden iki ejder (eski Türkçe *luu* ve *nek* de denir)[33]

---

27 Hacer Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri 2011, s. 212, 217, 219, 462-464, 468-469, 471-472.

28 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 173-177. Burada *prajna,* aydınlatıcı bilgelik anlamında kullanılmıştır.

29 *A.g.e.,* s. 21.

30 *A.g.e.,* s. 28.

31 Ruben, *a.g.e*., s. 33, 64.

32 Eliade, *Dinler İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*, s. 117.

33 Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 131.

bağlı olarak gösterilirdi. Bu dağın etrafında yedi sıra dağ, iki yanında ay ve güneş bulunurdu. Hayat ağacının yemişleri ise tanrılar ve bodisatvalardan oluşmuş idi[34] (Resim 3). Eski Türk kültüründe de önemli yer tutan ejderler, bazen suyun içinde yüzer şekilde tasvir edilirdi. Bezeklik'te bulunan bir duvar resminde dağların çevrelediği bir su kaynağı içinde duran ejder tasviri oldukça etkileyicidir (Resim 4).

Resim 3: Sumeru Dağı'nın üstünde oturan Bodisatva, Uygur duvar resmi, Bezeklik, 27. Mağara (Grünwedel 1912, Fig. 590)

Resim 4: Dağlarla çevrili gölde ejder, Uygur duvar resmi, Bezeklik (Häertel-Yaldiz, 1982, cat. No. 1984)

Uygurların su ile ilgili inançlarında belirtmemiz gereken diğer önemli bir bilgi, 981 yılında Sung Hanedanı imparatoru T'ai-tsung tarafından Turfan Uygurları'na gönderilen elçilik heyetinin başında bulunan Wang Yen-te'nin

---

[34] *A.g.e.,* s. 43-44.

saraya sunduğu raporda yer almaktadır. Wang Yen-te bu gelenek hakkında raporunda "*Onlar, gümüş ve pirinçten yaptıkları tüpleri su ile dolduruyorlardı. [Bu tüplere] basarak suyu fışkırtırlar yahut birbirlerine su atarak spor yaparlardı. Bu [oyuna] Ya-yang-ch'i ch'ü-ping (Erkek Ch'i'nin* sıcaklığının yok edilmesi) denir"[35] şeklinde bilgi vermiştir. Bu dönem ve coğrafyada Uygurlarının hakim dini Budizm olmasına rağmen, bu olay dini bir tören olarak değil, raporda kendinden önce verilen bilgilerde bahsedilen Çin'de de benzerleri kutlanan festivallerden sonra gelmesi sebebiyle bir eğlence veya raporda belirtildiği gibi bir spor olarak aktarılmıştır. İzgi, A. İnan'ın yazılarından yola çıkarak Başkurtlar ve diğer bazı Türk boylarında yağmur tılsımı olarak birbirine su atmak, su serpmek adeti olduğunu aktarmış ve bu oyunu eski geleneğin devamı olarak nitelendirmiştir.

Türklerin Hıristiyanlıkla temaslarını M.S. 2. yüzyıla kadar götüren nadir kaynakların varlığına rağmen[36] Hıristiyanlığı benimsemeleri genellikle M.S. 5. yüzyıldan itibaren Doğu Hıristiyanlığı'nın Nasturilik mezhebine girmeleri ile başlatılmaktır.[37] Nasturi misyonerlerinin faaliyetleri neticesinde bu mezhep, Türkistan ve Çin'den başlayarak Moğol hakimiyeti döneminde Moğolların hüküm sürdüğü tüm bölgelere yayılmıştır. Siyasi düzlemde ise, kendine komşu olan Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçakları kendi mezhebine bağlamak suretiyle onların saldırılarından kurtulmak isteyen ve kendi yanına çekmek isteyen Bizans Devleti, bu Türk boyları arasında 6.-13. yüzyıllar arasında Bizans Ortodoks Kilisesi misyoner faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetler sonucunda bahsedilen Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlar'daki bu Türk boyları arasında Hıristiyanlığı kabul edenler olmuştur.[38] 13. yüzyılda Kuman-Kıpçaklar ve Moğollar üzerinde faaliyet gösteren diğer bir Hıristiyan akımı da, Roma Katolik Kilisesi'dir. Bu faaliyetlerden günümüze kalan en önemli yazılı yadigarlar Latince-Kıpçak Türkçesi- Almanca dillerinden oluşan bir lugat olan Codex Comanicus ve Mengü Han'ı ziyaret eden Fransisken keşişi W. Rubruck'un seyahatnamesidir. İkinci eser, aşağıda göreceğimiz gibi Moğol hakimiyeti altında yaşayan Nasturi Uygurlara ilişkin kayıtlar içermesi açısından önemlidir.

Siyasi düzlemde, Hıristiyanlık son olarak, Ruslar tarafından, Türklerin milli birliğini bölme ve kimliklerini kaybetmelerini sağlama amacına yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Rus işgalinin ardından Türk boyları arasında yapılan yoğun Rus Ortodoks Kilisesi faaliyetleri neticesinde, Hıristiyanlığın zorla kabulünün yanısıra Türklerin milli dini olan Gök-Tanrı dini unutturulmaya

---

35 Özkan İzgi, Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, TTK, Ankara 1989, s. 60.

36 Fr. Psalty, "Türkelide Hıristiyanlık", İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 887.

37 Yonca Anzerlioğlu, "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hıristiyan Türkler", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 2 (Yaz 2004), s. 73.

38 *A.g.e.*, s. 73-74.

ve bazı Rus araştırmacıları tarafından geleneksel Türk dini olarak Şamanizm'in vurgulanması suretiyle tektanrıcılık geleneklerinin izleri silinmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetlerin derin izlerini, 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması suretiyle kurulan Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan bütün Türklerin dinini tek çatı altında birleştirecek olan Tanrıcılık (Tengricilik/Tengrizm) 'ın günümüzde en eski halinden çok farklı bir çizgide bulunmasında görmek mümkündür.[39]

Hıristiyan Türkleri, 5. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olan dönemde Karluklar, Kırgızlar, Uygurlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar; 13. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde ise Gagauzlar, Çuvaşlar, Kreşen Tatarları, Hakaslar, Sahalar, Dolganlar, Tofa-Karagaslar, Urumlar ve Karamanlılar olarak saymak mümkündür.[40] Bunun dışında Kerkük Türkmenleri arasında çok az nüfuslu bir Katolik cemaati de bulunmaktadır.[41]

Uygurlar'ın küçük bir kısmının benimsedikleri Hıristiyanlık'ın Nasturilik mezhebi, adını 428-431 yılları arasında İstanbul Piskoposu olan Nestorius'dan almıştır. Nestorius, Hz. Meryem için "Tanrı taşıyan" veya "Tanrı annesi" anlamlarına gelen "Theotokos" unvanına karşı çıkmış, bu yönüyle Hz. İsa'nın Hıristiyanlar nezdindeki tanrı vasfı yerine insan şeklini öne çıkarmış ve Hz. Meryem'i sadece insan olan Hz. İsa'nın annesi olarak kabul etmiştir. Bu sebeple Efes Konsili'nde suçlanan, piskoposluğu elinden alınarak Antakya'ya sürülen Nestorius'un öğretisini benimseyen Nasturi kilisesi Doğu'da varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür.[42] Nasturilik'in Türkistan'a yayılması 6. ve 7. yüzyıllarda Sasani İmparatorluğu'nun çöküşü zamanında Suriyeli tüccarlar ve İranlı misyonerler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İpek Yolu boyunca öncelikle Soğdlular tarafından kabul edilen bu din, ardından 10. yüzyıla kadar Uygurlar arasında, özellikle Turfan vahasında yayılmıştır. Uygur Nasturi Hıristiyanlarının Bulayık, Kurutka, Koço (Karahoca) ve hatta Yedisu'da bulundukları burada ele

---

39 Harun Güngör, "Türk Dünyasında Dini ve Politik Bir Fenomen Olarak Tanrıcılık = Tengriyanstvo", *Turkish Studies,* Volume 8/9, Summer 2013, s. 66-68.

40 Bahsedilen Hıristiyan Türkler hakkında bkz. Günay, Güngör, *a.g.e.*, s. 198-225; Anzerlioğlu, *Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hıristiyan Türkler*, s. 73; Atilla Erden, Mevlüt Özhan, Piri Er, Doğanay Çevik, *Gagauz Halk Kültürü (Güney Moldova – Gagauz Yeri) / Gagauz Folk Culture (South Moldovia – Gagauz Country)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999; Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauzlar. Gagauz Türkleri'nin etnik yapısı, nüfusu, dili, dini, folkloru hakkında bir araştırma*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998; Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005; Yakup Aygil, *Turanlı Hıristiyanlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003; Durmuş Arık, "Çuvaşların Dini İnanışları Üzerine", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 11-1, 2007, s. 18-36; Yonca Anzerlioğlu, "Kırım'ın Hıristiyan Türkleri: Urumlar", *Millî Folklor*, Yıl 21, Sayı 84, 2009, s. 107-113; Necati Demir, "Türkiye'de Bulunan Grek Harfli Kitabeler ve Karaman Türklerinin Dili", Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol. 2, S. 1, 2010, s. 3-23.

41 Günay, Güngör, *a.g.e.*, s. 224-225.

42 Peter Zieme, "Religions of the Turks in the Pre-Islamic Period", *Turks - A Journey Of A Thousand Years, 600-1600,* (ed. David J. Roxburgh), Royal Academy of Arts, London 2008, s. 36.

geçen yazma eserlerden[43] ve mezar taşlarından[44] bilinmektedir.

1253-1255 yılları arasında Moğollar arasında Katolik Hıristiyanlığını yaymak üzere görevlendirilen Fransisken keşiş W. Rubruck, Mengü Han'ı ziyaret etmiş ve bu esnada Moğol hakimiyeti altında yaşayan Nasturi, Budist ve Müslüman Uygurlar hakkında da önemli bilgiler vermiştir.[45] Bu Nasturilerin, kendilerini Budistlerden ayırdetmek için dini törenlerinde farklılıklar yaratmaya dikkat çektiklerini, bu nedenle çanı sevmediklerini, ibadet ederken ellerini göğüs hizasında avuçları dışa dönük durumda dua ettiklerini bildirmiştir.[46] Rubruck'un Nasturilerin su ile ilgili inançları hakkında önemli diğer bir notu, onların kiliseye girdiklerinde Müslümanlar gibi vücutlarının alt tarafını yıkadıkları, yani bir nevi abdest almalarıdır. Bu inanç, çeviri eserin açıklamasında belirtildiği gibi eski bir Nasturi geleneği olabileceği gibi Müslüman Uygurlarla bir arada yaşamanın getirdiği bir uygulama da olabilir; zira Rubruck, bu notun devamında Nasturilerin Müslümanlar gibi cuma gününü bayram olarak kutladıklarını bildirmektedir.[47] Rubruck ayrıca Paskalya'da sabit bir kilisede papazların vaftiz yaptıklarını ve vaftiz kurnasını büyük bir törenle kutsadıklarını da aktarmıştır.[48]

Hıristiyanlığı en erken kabul eden Türklerden bir diğeri de Bulgar Türkleri'dir. Boris Han'ın 864 yılında Bizans Ortodoks Hıristiyanlığını kabul etmesi ile birlikte Hıristiyan olmuşlardır. Ancak Bulgar Türkleri arasında daha sonra Maniheizm'in bir uzantısı olarak görülen Bogomolizm ortaya çıkmıştır. Kilise örgütü ve inancına karşı gelen bu akımda, tapınak, çarmıh, vaftiz, kilise evliliği, kilise bayramları ve Pazar günü reddedilmiştir.[49]

Peçenekler arasında Hıristiyanlık, M.S. 1048'de başbuğ Turak ile mücadele içine giren Kegen'in Bizans'a sığınmasının ardından Bizansa tutsak düşen Turak'ın Hıristiyan olması ile başlamıştır.[50] Hıristiyanlığı yaymada Querfurtlu Bruno ve Kiev yöneticisi Büyük Volodimer'in pek başarıya uğramamasına ragmen El-Bekri'ye göre 1009-1010 yıllarında Müslüman misyonerler Peçenekler'in İslamiyet'i kabul etmesini sağlamışlardır.[51]

---

43 Zieme, *a.g.m.,* s. 37.

44 V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (haz. K. Y. Kopraman, İ. Aka), TTK, Ankara 2006, s. 105.

45 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (ed. P. Jackson, D. Morgan), (çev. Z. Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010. Rubruck'un notlarından Moğol sarayında yer alan Nasturiler hakkındaki notları da aktarmayı uygun gördük. Zira 13. yüzyılda Uygur din ve devlet adamlarının Moğol yönetimi, kültür ve dini hakkında önemli derecede etkileri olduğu ve Moğolların Türkleşmesinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

46 *A.g.e.,* s. 162-163.

47 *A.g.e.,* s. 174.

48 *A.g.e.*, s. 200-201.

49 Yakup Aygil, *Turanlı Hıristiyanlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s. 52-53.

50 Aygil, *a.g.e.*, s. 33.

51 Omeljan Pritsak, "Güney Avrupa'nın Türk Göçerleri", *Türkçe Konuşanlar. Orta Asya'dan Balkanlar'a Sanat ve Kültür*, (Yapım ve Fotoğraflar: Ergun Çağatay), (ed. Doğan Kuban),

Moğol orduları karşısında yenilen Kuman-Kıpçakların bir kısmı, Kuzeydoğu Romanya'da olan "Comania" bölgesine yerleşerek Kuman prensi Bare ve beraberindeki 15.000 kişiyle beraber Hıristiyanlığı benimsemiş ve M.S. 1227 yılında kendileri için episkoposluk kurmuşlardır. Bu episkoposloğun özelliği Türkistan'da yaygın olan Nasturi ve Bizans-Ortodoks yapılı olanlardan farklı olarak Romen-Katolik olmasıdır. Kıpçakların Katolik Hıristiyanlık içine alınması ise ilk kez 1239'da papanın buyruğu ile sağlanmış ve 14. yüzyıl sonuna kadar bu uygulama devam etmiştir. 1118-1185'de yeniden tarih sahnesinde görülen Yeni Kıpçaklardan bazıları 1200 yılında aldıkları Ani-Şeddadlı Emirliği ülkesinde "Gregoryenlik" olarak bilinen "Monofizit-Apostolik" kilisesine girmişlerdir.[52] O. Pritsak ise, Kıpçakların hanedan dininin Tek Tanrıcı Tengri dini olduğunu bildirirken, Maniheizm'e (Kıpçak lideri Mani-ax'tan *Boncak*: Mani dininden *Boncak*), Nasturi Hıristiyanlık mezhebine ve İslamiyet'i benimsemiş Kıpçaklar da olduğunu belirtmektedir.[53]

Doğu Ortodoks kilisesine bağlı olan Gagauz Türkleri, günümüzde Moldovya Cumhuriyeti'nin özerk bir bölgesi olan Gagauz Yeri'nde (Gagauzya) 200 bine yakın bir nüfus olarak yaşamaktadırlar. Bunun dışında Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan ve Kafkasya'da küçük gruplar halinde yaşayan Gagauzlar da bulunmaktadır.[54] Gagauzların büyük bir çoğunluğu Ortodoks (Pravoslav) mezhebinden olup Moskova Patrikliğine bağlıdır. Ancak eskiden olduğu gibi günümüzde de Gagauzlar arasında Baptist ve Advendist Protestan gruplar mevcuttur.[55] Gagauzlar, senkretik karakter gösteren dinlerinde Allah, cennet, cehennem, hac, oruç gibi İslami dini terimleri kullanmakta, eski Türk geleneklerinden canavar yortusu (kurt Bayramı) ve kurban olarak canlı hayvan dışında Allahlık (iduk) uygulamasını yapmakta ve Bogomolizm etkisi ile hikaye ve masallarında Tanrı-şeytan mücadelesine yer vermişlerdir.[56]

Gagauzların iyi birer Hıristiyan oldukları, dindaşları gibi Hıristiyan bayramlarını (Paskalya, kolada – Noel zamanı-) kutladıkları, oruç tuttukları ve Ortodoks adetlerine göre doğum, vaftiz, evlenme ve ölüm ayinlerini gerçekleştirdikleri, A. Manov ve bir rahip olan M. Ciachir tarafından bildirilmiştir *(Foto 1)*. Gagauzların Sovyet Döneminde bile çocuklarını vaftiz ettirdiği, çocuğun babası komünist partiye üye olsa bile annesinin çocuğu rahibe vaftiz ettirdiği bilinmektedir.[57] Ancak Hıristiyan Gagauzlar'ın su ile ilgili inançları,

---

Tetragon A.Ş., 2008, s. 204.

52 Aygil, *a.g.e.*, s. 28-30.

53 Pritsak, *Güney Avrupa'nın* Türk Göçerleri, s. 213.

54 Astrid Menz, "Gagauzlar", *Türkçe Konuşanlar. Orta Asya'dan Balkanlar'a Sanat ve Kültür*, (Yapım ve Fotoğraflar: Ergun Çağatay), (ed. Doğan Kuban), Tetragon A.Ş., 2008, s. 371.

55 Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauzlar. Gagauz Türkleri'nin etnik yapısı, nüfusu, dili, dini, folklore hakkında bir araştırma*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 88.

56 Güngör, Argunşah, *Gagauz Türkleri'nin etnik yapısı*, s. 102.

57 Menz, *Gagauzlar*, s. 378.

doğum, evlilik ve ölüm törenlerinde, halen eski dini inançları doğrultusunda devam etmektedir. Buna göre, Gagauzlarda çocuk doğunca büyükannesi kiliseden vaftiz edilmiş suyu alıp loğusaya getirir ve çocuk vaftiz oluncaya kadar yalnız bırakılmaz; zira kötü ruhların odaya girerek anneye kötülük yapacağına inanılır. Albastı'ya inanan Gagauzlar, loğusayı onun kötülüklerinden korumak için doğumdan üç gün önce ve doğumdan üç gün sonra su verilmez (su yerine rakı verilir) ve loğusa uzun müddet yıkanmaz.[58] Düğünlerde kına geçesine katılan bütün kadınlar cuma günü hamama giderek temizlenirler. Evlendikten 15 gün sonra genç evliler akraba ve dostlarını hamama (edi hamamı) davet edip ardından evde ziyafet ve eğlence tertiplerler.[59]

Foto 1: Gagauzların vaftiz töreni
(Erden, v.d., 2009)

Gagauzlarda ölen kadın ise kadın, erkek ise erkek tarafından su ile yıkanmak yerine şarap ile temizlenir. Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlar, ölümden sonra kırkıncı günde sofra hazırlarlar. Sofrada "koliva" ekmek ve şarap bulunur. Papaz gelince ondan başlayarak koliva bir fincan sui le verilir. Papaz suyu alıp ölünün canı için yere döker. Sonra papaza biraz şarap ile taze ekmek verilir. Papaz ekmeği suya batırır ve "ölen adamın canına Allah rahmet eylesin" der. Evde bulunanlar da aynı şeyi yaparlar. Papaz sofrayı okur ve yemeği yemeye

---

[58] Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 25.

[59] *A.g.e.,* s. 29, 32.

başlarlar. Sofra kaldırılınca ölü erkek ise erkekler; kadın ise kadınlar papazla mezarlığa giderler. Varsa biraz şarap, yoksa bir testi su götürüp mezarın üzerine döker ve "Allah rahmet eylesin" derler.[60]

Günümüzde Çuvaşistan'da yaşamakta olan Çuvaşlar, Orta Volga Bölgesi'nin en eski halklarından olup Bulgarlarla aynı soy ve dilden kabul edilmektedirler. Çuvaşlar arasında geleneksel Türk dinine inananlar ve Hıristiyanlar bulunmaktadır. Ruslar bu Türklere sırasıyla *yazıçnikler* (paganistler) ve *kreşinler* (vaftizliler) olarak hitap etmektedirler.[61] Korkunç İvan döneminde (1530-1584), Rus egemenliği ile birlikte Çuvaşların büyük bölümü Bizans-Ortodoks inancını benimsemişlerdir. Günümüzde Çuvaşistan'da yaşayan Çuvaşlar Bizans-Ortodoksluğu, Litvanya'da yaşayanlar Romen-Katolik inancına sahiptirler.[62] Hıristanyan Çuvaşlara ilişkin, tarihi kayıtlarda Çuvaşların Hıristiyan inancına tam anlamıyla sahip olmadıkları, bir Hıristiyan gibi yaşamadıkları ve eski inançlarını sürdürdüklerinin altı çizilmiştir.[63] Günümüzde de halen Müslüman ve Hıristiyan Çuvaşların eski Türk inancını sürdürmeleri, onların, özellikle Hıristiyan Çuvaşların çoğu zaman "çift inançlılar" olarak adlandırılmalarına yol açmıştır.[64] Ancak tarihleri boyunca tek Tanrı inancına sahip olan Çuvaşlar Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olarak vaftiz olsalar bile Tanrı'nın üç ayrı varlıktan olduğunu bildiren teslisin özünü kavrayamamışlar ve *Sülti Turi* (Yüce Tanrı)'ya inanmaya devam etmişlerdir.[65] Çuvaşlar, ancak eski inançlarını Hıristiyanlığa taşımak (ruhlarla melekler, atalar ile azizler arasında bağlantı kurmak gibi) ve geleneksel dini kutlamalarını Hıristiyan bayramları ile çakıştırmak suretiyle (*surhuri* ve Noel; *minkun* ve Paskalya gibi) bu dini benimseyebilmişlerdir.[66]

Hıristiyan Çuvaşlar, su ile igili eski inançlarını devam ettirmişler, yağmur duasının kabul edilmesi için ırmak veya göl kenarında yapılması, suyun şifa verdiğine inanılması ve av için ona kurban sunulması gibi uygulamaları günümüzde de terkedilmeden, başka isimler altında devam ettirmişlerdir. Ayrıca Çuvaşlar ölüden arta kalan eşyaları, eski inançlarında olduğu gibi, dere kenarlarına gömmektedirler.[67]

Orta Anadolu'da yüzyıllar boyunca yaşamaları ve Türkçe konuştukları halde Ortodoks olmaları ve Grek yazısı kullanmaları sebebiyle "Rum" olarak

---

60 Güngör, Argunşah, *Gagauz Türkleri,* s. 33-35.

61 Arık, *a.g.e.*, s. 34.

62 Aygil, *a.g.e.,* s. 36.

63 Arık, *a.g.e.*, s. 383-387

64 *A.g.e.*, s.36. Örneğin Müslüman ve Hıristiyan Çuvaşlar da, eski Çuvaşlar gibi Tanrıyı ifade etmek için *Turi a*dını kullanırlar. Çuvaşlarda tek Tanrı inancın yanında pek çok kutsal unsur içeren zengin eski Türk dini, çoğu araştırmacı tarafından yanlış anlaşılmış ve paganizm olarak nitelendirilmiştir.

65 *A.g.e.*, s. 46.

66 *A.g.e.,* s. 386, 391-393.

67 Günay, Güngör, *a.g.e*, s. 222.

nitelendirilmiş olan Karamanlılar, milli mücadeleye verdikleri desteğe, hatta Fener Rum patrikhanesinden ayrılıp Türk Ortodoks patrikliği kurmalarına ve Türk olduklarını her ortamda dile getirmelerine rağmen Türk-Rum mübadelesi esnasında Yunanistan'a göç etmek zorunda bırakılan Karamanlılardan[68] kısaca bahsetmek gönül borcumuzdur. Bu Hıristiyan Türklerin su ile ilgili inançları hakkında önemli bir bilgiye ulaşamamıza rağmen, bu konuda bir ipucunu bize dilsiz mezar taşları vermektedir. Balıklı Meryem Ana Rum Ortodoks Manastırı'nda üzerinde Karamanlıca kitabelerin yer aldığı iki mezar taşında içinde su veya şarap bulunan bir ibrik ile kadeh, bizim düşüncemize göre kutsal su, cennet suyu ve belki de cenaze töreni esnasında mezar üzerinde dökülen suyu simgelemektedir (Foto 2).

Fotoğraf 2: Balıklı Meryem Ana Rum Ortodoks Manastırı Karamanlı Mezar Taşları (Demir, 2010)

Sonuç olarak, İslamiyet öncesi dönemde milli dinleri olan Gök-Tanrı dininin ardından Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlık dinlerini kabul eden Türkler, her ne kadar bu dinlerin prensiplerini benimsemiş ve ibadetlerini yerine getirmiş olsalar da, geleneksel Türk dininden gelen itikadlarını sürdürmüşler ve özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi durumlarda gelenek, örf ve adetlerini yerine getirmişlerdir. Su ile ilgili inançları da bu durumun bir göstergesidir. İkonografide devam eden kozmik deniz, ejder gibi su unsurlarının yer aldığı evren tasavvurlarının yanısıra doğum, evlilik ve ölüm törenlerinde suyun dini sembol olarak kullanımı da günümüze kadar süreklilik göstermiştir.

---

68 Yonca Anzerlioğlu, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 51, 2009, s. 171-188.

KAYNAKÇA

ANZERLİOĞLU, Yonca, "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hıristiyan Türkler", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 2 (Yaz 2004), s. 73-91.

_____, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 51, 2009, s. 171-188.

ARIK, Durmuş, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005.

AYGİL, Yakup, *Turanlı Hıristiyanlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003.

BARTHOLD, V. V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (haz. K. Y. Kopraman, İ. Aka), TTK, Ankara 2006.

CIRILLO, Luigi, "The Mani Logion: The Purification That Was Spoken About Is That Which Comes Through Gnosis (CMC 84, 9-12)", *New Light on Manichaeism: Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism: Nag Hammadi and Manichaean Studies*, Volume 64, s. 45-60.

COLDTZ, Iris, "Manichean Time-Management: Laymen Between Religious and Secular Duties", *New Light on Manichaeism: Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism*, (ed. J. D. BeDuhn), Brill, Leiden:Boston 2009, s. 73-94.

DEMİR, Necati, "Türkiye'de Bulunan Grek Harfli Kitabeler ve Karaman Türklerinin Dili", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 2, No:1 (2010), s. 3-23.

ELIADE, Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009 (2. Baskı).

_____, *Dinler İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2. Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009 (2. Baskı).

ERDEN, Atilla - ÖZHAN, Mevlüt - ER, Piri - ÇEVİK, Doğanay, *Gagauz Halk Kültürü (Güney Moldova – Gagauz Yeri) / Gagauz Folk Culture (South Moldovia – Gagauz Country)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.

ESİN, Emel, "İslamiyetten Evvel Orta Asya Türk Resim Sanatı", *Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt II, Kısım Ia İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar*, MEB, İstanbul 1972, s. 186-243.

_____, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

ESMAILPOUR, Abolqasem, "Manichaean Gnosis and Creation Myth", *Sino-Platonic Papers*, S. 156, July 2005, s. 1-157.

GRÜNWEDEL, Albert, *Altbuddistische Kunstatten In Chinesisch Turkistan, Berict Über Archaologische Arbeiten von 1906 bis 1907 Bei Kuça, Karaşar und In Der Oase Turfan*, Königlisch Preussische Turfan-Expeditionen, Druck und Verlag Von Georg Reimeri, Berlin 1912.

GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009 (5. Baskı).

GÜNDÜZ, Şinasi, "Maniheizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (ed. Ş. Gündüz), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007 (2. Baskı), s. 493-505.

GÜNGÖR, Harun, "Türk Dünyasında Dini ve Politik Bir Fenomen Olarak Tanrıcılık = Tengriyanstvo", Turkish Studies, Volume 8/9, Summer 2013, s. 63-70.

_____ - ARGUNŞAH, Mustafa, *Gagauzlar. Gagauz Türkleri'nin etnik yapısı, nüfusu, dili, dini, folkloru hakkında bir araştırma*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

_____ - ARGUNŞAH, Mustafa, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

HACKIN, J., *Recherhes Archéologiques en Asie Centrale (1931),* Paris 1936.

HÄRTEL, Herbert - YALDIZ, Marianne, *Along the Silk Road. Central Asian Art From the West Berlin State Museum*, Metropolitan Museum of Art, 1982.

HEINEMANN, Robert K., "This World and the Other Power: Contrasting Paths to Deliverance in Japan", *The World of Buddhism*, (ed. H. Bechert, R. Gombrich), Thames & Hudson, London 2007, s. 212- 230.

İZGİ, Özkan, Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, TTK, Ankara 1989.

LE COQ, Albert von, *Chotcho,* Ergebnisse der kgl. Preussischen Turfan Expeditionen, Berlin 1913.

MENZ, Astrid, "Gagauzlar", *Türkçe Konuşanlar. Orta Asya'dan Balkanlar'a Sanat ve Kültür*, (Yapım ve Fotoğraflar: Ergun Çağatay), (ed. Doğan Kuban), Tetragon A.Ş., 2008, s. 371-382.

MORIYASU, Takao, *Die Geschihte des uigurischen Manichäismus an der Seiden Straße*, Übersetz von C. Steineck, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2004.

PRITSAK, Omeljan, "Güney Avrupa'nın Türk Göçerleri", *Türkçe Konuşanlar.*

Orta Asya'dan Balkanlar'a Sanat ve Kültür, (Yapım ve Fotoğraflar: Ergun Çağatay), (ed. Doğan Kuban), Tetragon A.Ş., 2008, s. 197- 213.

PSALTY, Fr., "Türkelide Hıristiyanlık", İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 887.

RAHMAN, Abdulkerim, *Uygur Folkloru*, (çev. S. Yalçın, E. Emet), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

RUBEN, Walter, *Buddhizm Tarihi*, (çev. A. İtil), Sakarya Basımevi, Ankara 1947.

RUYSBROECKLİ, Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (ed. P. Jackson, D. Morgan), (çev. Z. Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

TEKİN, Şinasi, *Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, TDK, Ankara 1993.

TOKYÜREK, Hacer, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri 2011.

YILMAZ, Hüseyin, *Budist Metafiziği*, Hece Yayınları, Ankara 2007.

SUYUN TÜRKLERLE BULUŞMASINA GÖRSELLER ÜZERİNDEN KISA BİR BAKIŞ

A SHORT REVIEW OF TURKS' CONJUNCTION WITH WATER BODIES

Gözde SAZAK *

Özet:

Türkler su ve su kaynakları olan nehir ve denizlerle coğrafi, kültürel ve askeri olarak tarihin en eski devirlerinden itibaren sürekli birlikte, yan yana yaşamışlardır. Suları çok sevmiş, onu her zaman kendi lehlerine kullanmayı bilmişlerdir. Bu tebliğde Türklerin nehir ve denizlerle nasıl askeri stratejik bir birliktelik gösterdikleri görsellerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkler, su, nehir, deniz, askeri*.

Abstract:

From the beginning of history, Turks have always lived close to water sources such as streams and seas, not only geographically, but also culturally and militarily. They have loved waters and used them on behalf of their benefits. In this article, the military and strategic relations of Turks with streams and seas are explained with visuals.

Key Words: *Turks, Water, Streams, Sea, Military.*

.* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Programı / Ph.D. Student, Istanbul University, Institute of Social Science, Institute of Turkic Studies, Department of General Turkish History; (sazakgozde@gmail.com).

SUYUN TÜRKLERLE BULUŞMASINA GÖRSELLER ÜZERİNDEN KISA BİR BAKIŞ

Gözde SAZAK

Biz Türkler her ne kadar karayı ve ayağımızın yere sağlam basmasını sevsek de, dünya coğrafyası bizi önce nehirlerle sonra göller ve denizlerle tanıştırmıştır. Türkler suyu çok eski tarihlerden, milat öncesinden itibaren önce sosyal hayatlarında benimsemiş, kült haline getirerek, kutsiyet yüklemişler,[1] daha sonra kutlu suları takip ederek askeri açıdan önemli olayları (zafer ve mağlubiyet gibi) bu suların taktik üstünlüklerini keşfederek kullanmasını bilmişlerdir.

Türkler su ile kültürel anlamda ilk buluşmalarını dünyanın yaratılışındaki hayat unsuru olan su ile yapmışlardır. Su ile bu buluşmadaki önemli kültürel motifler (hayat ağacı, böke motifi, kutlu dağ motifi, su kuşu-horozu motifi, dört yön motifi gibi) inanç sistemlerinin kültürlerine yansıması olarak görülmüştür. [2] Bu yansımalar; en belirgin ve düzenli olarak eski Türk inancında yer alan yer-su kültü ve bu külte bağlı törenler esnasında uygulanmıştır. Türklerin benimsedikleri diğer dinlerde de (Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi) suda hayat motifleri ile ilgili kozmolojik inançlar eski Türk inancına çok benzer ikonografik motiflerle tekrar edilmiştir. Su Türlerde en son İslam dini ile birlikte, özlerinde ezelden beri var olan ve çok eski dönemlerden beri devam ettirdikleri temizlik, bereket ve kutsallık anlayışlarında yerini almıştır.[3]

Biz bu tebliğmizde sizlere; Türklerin bilinen ilk atası olan Oğuz Kağan'dan itibaren su ile nasıl buluşup cihan hakimiyeti kurduklarını kısaca anlatmaya çalışacağız.

---

1 Türklerin atası olarak kabul edilen ve kuzey Çin'de devrin önde giden medeniyetini kurmuş olan Choular'da başlayan su kültü, tarihsel olarak Asya Hunları ve tüm halefi olan Türklerde devam emiştir.

2 Türklerin yaratılış ve su ile ilgili inançları ve bu inançlarının metafizik arka planı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gözde Sazak, "Suda Hayat Motifleri" bölümü, *İslamiyet Öncesi Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

3 Bugünkü Bulgarların atalarının milattan önceki devirlerde dahi nehir kıyında her gün düzenli olarak banyo yaptıkları bilinmektedir. Bkz. Geza Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984, s. 14.

"Ben size oldum kağan,

Alalım yay ile kalkan,

Nişan olsun bize buyan,

Bozkurt olsun (bize) uran,

Demir kargı olsun orman,

Av yerinde yürüsün kulan,

Daha deniz, daha müren (nehir),

Güneş bayrak, gök kurıkan".[4]

Bu dizelerden de anlaşılacağı gibi Oğuz Kağan cihan hakimiyetini kazanırken çok deniz ve nehirleri geçmiş ve gök kubbe timsali otağına, Gök-Tanrı'nın adalet ve hürriyetinin sembolü Güneş'ten bayrağını çekmiştir; yani Türklerin Cihan hakimiyeti mefkuresini gerçekleştirmiştir. Bu mefkureyi gerçekleştirirken Oğuz Kağan'ın su ile ilk *stratejik* buluşması, rehberi olan gök tüylü gök yeleli Bozkurt'un durduğu İdil (İtil) Nehri'nin kıyısından başlamıştır. Oğuz Kağan ve ordusu İdil kıyısında ok, kargı ve kılıçla Urum Kağan ve askerleri ile yaman bir vuruşmadan sonra zaferi kazanmış, İdil Müren[5]'in suyu akan kandan kıp kırmızı olmuştur.[6] Nehir kenarında yapılan savaşlar, tarihte Türkler tarafından pek çok kez taktik üstünlük olarak kullanılmıştır. Düşmanlarını kendi ordusu ve nehir arasında sıkıştırma manevrası ile Türk ordusu düşmana karşı üstünlük sağlayarak, zafere ulaşmıştır. Avrupa Hunlarının bu tip savaş taktiklerini kullandığı Grek seyyah Priskos'un verdiği şu bilgiden anlaşılmaktadır: "Atilla döneminde Atilla'ya elçi olarak giden Hun asıllı İskit Endecon ve beraberindekiler, Naisso şehrinde konaklamak istemişlerdir. Şehrin içinden geçen nehrin kenarı savaşta ölenlerin kemikleri ile doldu olduğu için konaklamalarını nehre yakın bir ovada yapmak zorunda kalmışlardır".[7]Bunun gibi tarihin farklı dönemlerinden nehir kıyısında yapılmış pek çok savaş örneği verilebilir. Bunun sebebi nehirlerin Türk tarihin ilk devirlerinden itibaren stratejik olarak avantajlı muharebe alanları olarak tecrübe edilmiş olmasıdır.

Oğuz Kağan dünya hakimiyetini kurmak üzere çıktığı yolculuğu sırasında adı yine İdil Müren olan bir başka nehri bu defa yoluna devam etmek için aşmak

---

4 *Oğuz Kağan Destanı*, (çev. W. Bang - G. R. Rahmeti), M.E.B., İstanbul 1970, s. 5.

5 Oğuz Kağan destanında İtil Müren iki kez geçmektedir. İlki Urum Kağanın ordusu ile savaştığı İtil Müren, ikincisi bu zaferden sonra yola devam edip Uruz Bey'in oğlunun şehrini geçtikten sonra ulaştığı İtil Müren'dir. Destanda iki nehir farklı nehirlermiş gibi anlatılmakla birlikte ikisinin de ismi aynı, İtil Müren'dir. Biz destandaki anlatım silsilesini düşünerek bu iki nehri farklı nehirler olarak kabul etmekteyiz.

6 *Oğuz Kağan Destanı*, s. 6-7.

7 Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V.Asır)'a Göre Avrupa Hunları,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 32.

zorunda kalmıştır. Akıllı askeri Uluğ Ordu Bey'in, ağaç dalları ve ağaçlardan (kütük olmalı) yaptığı bir yüzen taşıt (?) sayesinde İdil Nehri'ni geçmiştir. Yerdeki pek çok ağaç ve dallardan yüzen ilk su taşıtını (bu taşıtın neye benzediği destan metnindeki eksik kısımlardan dolayı tam olarak anlaşılmamaktadır) yapan Uluğ Ordu Bey, Oğuz Kağan'ı İdil Müren'den geçirmiş ve Kıpçak Bey adını almıştır.[8] Bu nasıl bir taşıttır?

Oğuz Kağan'ın bir başka nehri geçişi ise Reşideddin'in *Tarih-i Oğuzhan ve Türkân* adı ile kaleme aldığı Oğuz Kağan Destanı'nda şu şekilde anlatılmaktadır: Oğuz Kağan cihan hakimiyeti yolunda Hindistan'ı doğu tarafından gelerek işgal etmiştir. Önce Uludak vilayeti, sonra İkariyye'ye girmiştir. Burası büyük bir nehir ve büyük, sağlam kaleler arasında bir dağdır. Nehri gemi ile geçmek imkansızdır. Oğuz Kağan bu nehri, kelek (tulum) benzeri sallar yaptırarak geçmiştir.[9] İşte Oğuz Kağan'ın İdil Nehri'ni ilk defa geçmeye çalıştığı taşıt da muhtemelen burada anlatılan *tulumlu sal*'dır.

Oğuz Kağan'ın yaptırdığı tulumlu salın dönemin en ileri su taşıtı olduğu, bugün İç Moğolistan'da yaşayan Oğuz Kağan'ın torunları Türkler tarafından hâlâ üretilen tulumlu sallardan anlaşılmaktadır.[10] Günümüzde Çin'e bağlı olan İç Moğolistan'dan Çin'in en önemli nehri, Sarı Nehrin bir kolu Baotou şehrinden geçmektedir. Bu şehirde yaşayan Türkler babadan oğula bir gelenek olarak geçen tulumlu sal taşımacılığı mesleğini icra etmektedirler. İnek derisinin tek parça halinde çıkarıldığı, tabaklanarak işlendikten sonra tulum haline getirilen postlar nefesle şişirilerek birer hava yastığı halini alırlar. Bu tulumlar yan yana getirilerek ince ağaç dalları (söğüt dalı gibi) ile bağlanır. Daha kalın ağaç dalları ile salın tabanı oluşturulur. Bu malzemeler *Oğuz Kağan Destanı*'nda Uluğ Ordu Bey'in kullandığı malzemelere birebir benzemektedir. İnsan ve yük taşımak için kullanılan bu sallar, insan hariç 16 ton yük taşımaktadır. Sal yapımcısının aktardığı bilgiye göre, günümüzde trenlerin yaptığı taşımacılığı çok yakın bir zamana kadar sadece bu tulumlu sallar ile Türkler yapmaktaydı. Bu sallar günümüzde halen taşıma aracı olarak yine Türkler tarafından kullanılmaktadır.

Tulumlu sal Türklerin yük, askeri teçhizat ve insan taşımak üzere kullandıkları bir araç idi. Stratejik açıdan en önemli nehirleri bu sal vasıtası ile geçerek, kendilerine özgü ticari ve askeri güzergahlarını oluşturmuşlardı.

Biz genel Türk tarihçiler, Oğuz Kağan'ın torunu olduğunu düşündüğümüz büyük Hun Kağanı Mau-tun'un zamanında Sarı Nehir'in bir yarımada olarak çevirdiği Shaansi eyaleti, N. Di Cosmo'ya göre, Hunların merkezidir.[11] Bu

---

8 *Oğuz Kağan Destanı*, s. 8-9.

9 Mehmet Kaplan, "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı", *Türkler*, C. 3, (ed. H. C. Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, s. 515.

10 Tulumlu sal yapımı videosu için bkz. Cowskin Raft Trailer, http://youtu.be/KM4WF1NMLPY (28.10.2013).

11 N. Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies. The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 189.

merkez Sarı Nehir yolu ile Kansu'ya bağlanır, burada da kara yolu ile İpek yolu ve Batı Türkistan'a kadar devam eder. Mao-tun Hunların sınırlarını doğuda Kore'ye, kuzeyde İç Moğolistan'a, Baykal Gölü ve Ob, İrtiş, İşim ırmaklarına, batıda Aral Gölüne, güneyde Wei Irmağı-Tibet Yaylası-Karakurum Dağları hattına ulaşmıştır.[12] Türk Kağanı Mou-tun Türkleri siyasi olarak su ile yine doğudan batıya çok geniş bir coğrafyada nehir, göl ve deniz ile buluşturmuştur.

Türklerin su ile buluşmasına batıdan siyasi olarak ilk örnek; 1. ve 5. yüzyıllar arasında Türklerin[13] Kafkasya'da Terek ve Kura nehirleri boyunca ilerleyerek "Samuromatae" ve "Alani"leri idarelerine almasıdır. Bu siyasi hareket sonucunda batıdaki bu Türk boyları[14] Batı Sibirya ve Kafkas sınırlarında; denizin bir kolu olan Ural (Yayık) ve İdil kıyılarında yaşamışlardır. M. Halfen'in iddiasına göre de Batı Türk boyları, Doğu Avrupa'ya Hunların batıya göçlerinden çok daha önce Doğu Avrupa'da bulunuyorlardı.[15] Hatta batıdaki Türk boylarının başında bulunan Şad'ın adını N. L. Gumilev "Böri Şad",[16] Maenchen-Halfen ise "Alp-il-cur" olarak vermektedir.[17] Bu iddiaları bir tarafa koyarak, bildirimiz içerisinde takip ettiğimiz güzergaha dönecek olursak Türklerin su ile buluşmasının *siyasi* olarak üçüncü örneği 4. yüzyılda görülmektedir.

---

12 M.Ö. 199 - M.S. 155 tarihleri arasında Xiongnu'lar 4.031.200 km²ye yayılmıştı. Tam 354 yıl bu geniş coğrafyaya hükmetmişlerdir Bu büyük alan, km² olarak Moğol Devleti tarafından aşılmışsa da Moğol Devleti ancak 162 yıl (1206-1368) hüküm sürebilmiştir. Bkz. C.C.Revilla, J.D. Rogers, S.P. Wilcox, J. Alterman, "Computing the Steppes: Data Analysis for Agent-Based Models of Polities ın Inner Asia", *Xiongnu Archaeology Multidisclinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia*, (ed. U. Brosseder, B. Miller), Vor-und Frühgeschichtliche Archaeologie, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universitaet Bonn 2011, s. 103.

13 Kengeres Devleti adı altında geldiklerini Emel Esin belirtmektedir. Bkz. *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı Basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 76.

14 Kafkasyalı ilim adamları İ. M. Miziyev ve K. T. Laypanov, Türk boylarının M.Ö. 4. binyılından beri İdil-Ural bölgesinde yaşadıklarını etraflıca kanıtlamaya çalışmış ve İdil-Ural bölgesinin eski Türklerin anavatanı olduğunu iddia etmişlerdir, Mir Fatih Zekiyev, "Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibirya'daki Eski Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I, Ankara 2002, s. 429. Bu boylarla ilgili geniş bilgi için bkz. L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2007 (6. Basım); Moravcsik, *Byzantino Turcica*, Berlin 1958; A. N. Kurat, *Karadeniz: M.IV-XVIII. Yüzyıllarda Kara-Deniz Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri,* TTK, Ankara 1972; J. Artamonov, *Istoriya Xahar,* Leningrad 1962.

15 J.Otto Maenchen-Halfen, *The World f The Huns*, University of California Press, London 1973, s. 23.

16 Esin, *a.g.e.,* s.76.

17 Manchen-Halfen, *a.g.e.*, s. 23.

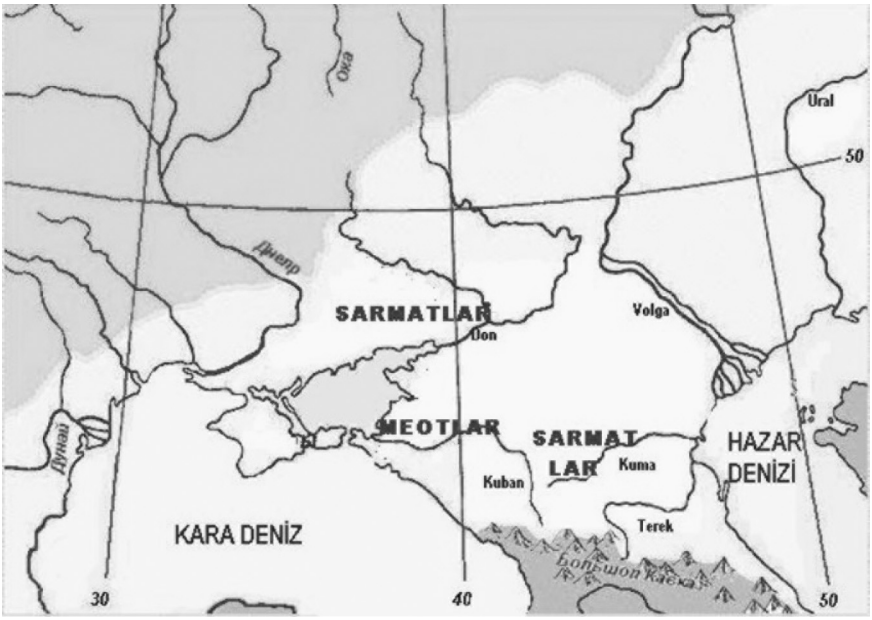

Harita 1: Kuzey Kafkasya, Ural-İdil (Volga) Nehirleri, (kafkasevi.com, 13 Ekim 2013).

Hunlar 4. yüzyılda batıdaki farklı Türk boyları ile beraber Karadeniz'in kuzeyinde bulunmakta idiler. Batı Türk boyları ve Hunlar, 375 yılında Tın ve İdil'deki Alani'leri sürerek yeni bir Türk-Hun merkezi oluşturmuşlardı.[18] Dönemin önemli Türk-Hun merkezlerinden biri olan bu bölge bugünkü Kırım ve Azak Denizi kıyıları idi. Bu merkeze ulaşmaları Hun efsanelerinde sihirli bir geyiğin Hunlara yol göstermesi ile gerçekleştiği şeklinde anlatılmaktadır. Efsaneye göre "*Hunlar Gotların ülkesine geldiler. Priskos'un anlattığına göre bunlardan barbar, vahşî kavim Maeotis bataklığının öteki kıyısında ikamet ediyorlardı. Nüfusları arttıktan sonra hile ve yağma ile komşu kavimlerin dirliğini bozdular. Sadece avcılık yapıyorlar ve başka işten anlamıyorlardı. Bu kavmin (Hunlar) avcıları, her zamanki gibi Maeotis'in iç kısımlarında kıyıda avlanırlarken, ansızın dişi bir geyik karşılarına çıktı ve bataklığa girip bazen ilerleyip bazen de durarak onlara yol gösterdi. Dişi geyiği takip eden avcılar, deniz gibi geçilemez olduğunu düşündükleri Maeotis bataklığını görüp yürüyerek geçtiler. İskitya'ya doğru hızla ilerlediler*".[19]

---

[18] Esin, *a.g.e.*, s. 77.

[19] Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunlarının 'Sihirli Geyik' Efsanesi", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 66.

Resim 1: Hunların batıya göçünü sembolize eden heykel, 4. yüzyıl, Moskova Tarih Müzesi, (Yücel-Sazak, 2013).

Resim 2: Kırım-Kreç bölgesinden çıkarılmış cam su kapları, 6-7. yüzyıl, Moskova Tarih Müzesi, (Yücel-Sazak, 2013).

Avrupa'ya göçen Hunların efsanevi hükümdarı Atilla, batıda en çok mesafe kat eden ve batıda Türkleri en son nokta olarak Adriyatik Denizi kıyısında Pannonia'ya kadar getiren hükümdardır.[20] Batıda Türkleri siyasi

[20] J. O. Maenchen-Halfen, *a.g.e.,* s. 30-36.

olarak büyük suyla, denizle buluşturan Atilla'dır.[21] Atilla'nın ordugahı da Tuna Nehri kıyısındadır. Atilla'nın bu buluşması 920-26 tarihinde Latince olarak yazılan *Valthari Destanı*'na da konu olmuştur. Bu destana göre Hunlar, Engürüs-Macaristan ülkesinde cesaret ve muhteşem silahları ile yalnız çevresindeki milletlere değil, Cihan-Atlas Denizi kıyılarına kadar kafa tutan herkesi yere serip yalvaranları dost tutan, saltanatlarının 1000 yıl sürdüğü anlatılan efsanevi bir millettir. 1000 yılın sonunda ise saltanatın batı seferlerini kahraman Atilla'nın devam ettirdiği anlatılmaktadır.[22]

Resim 3: Atilla Minyatürü (sağda beyaz elbiseli) (Gesta Hungarorum, 1969).

---

21 Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK, Ankara 2001, s. 70.

22 Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.* s. 132.

Suyun Türklerle buluşması her zaman zaferle sonuçlanmamıştır. Buna en can alıcı örnek ise Batı Gök-Türk Kağanı Tardu ve askerlerinin 600 yılında Çin'e yaptıkları bir saldırıdır. Saldırı öncesi Gök-Türk ordularının konakladığı yerde ki su kaynakları, Türkleri çok iyi tanıyan Çinli bir komutan tarafından zehir karıştırılarak bir ölüm suyu haline getirilmesidir. Batı Gök-Türkler'in güçlü hükümdarı İstemi Kağan'ın oğlu Tardu Tigin, Çinlilerin savaşarak yenemediği yiğit bir komutan- hükümdardı. Çinliler bilek ve yürek gücüyle yenemediği Tardu Tigin'in ordusunu her zamanki gibi kurnaz bir plan sonucunda yenmeyi başarmıştır.[23]

6. yüzyıldaki bu olaydan sonra kaleme alınmış olan Türk kültürünün en önemli eserlerinden *Kutadgu Bilig*'te Öğdülmiş'ün hükümdara, kumandanın nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde 2347, 2348, 2349 numaralı beyitlerde:

tüşürse toyug ked körüp berk yirig

yırak ıdmasa tıdsa yıgsa erig

usal bolmasa bolsa artuk odug

usal bolsa tegrür basımcı yodug

yagıka yagusa yezekin alu

tüşürse toyug körse ot suv talu

Karargah kurarken çok dikkat etmeli, mahfuz bir yer seçmeli;

askeri toplu halde bulundurarak uzaklaşmasına engel olmalı.

Kumandan ihmalkar olmamalı ve çok uyanık bulunmalı;

O ihmalkar olursa düşmanın baskınından zarar görür.

Öncü kuvveti ile düşmanın yakınlarına sokulmalı;

otuna ve suyuna iyice dikkat ederek karargah kurmalı.[24]

diyerek Tardu'nun uğradığı hain tuzağın tedbirini tarif etmiştir. Askerin sağlıklı uzun mesafeler kat edebilmesi moral üstünlüğünün daimi kılınabilmesi sıkı disiplin altında uygulanan temizlik sağlık kurallarına bağlıdır. Bu sebeple Türkler ordu içinde ve seferlerde de temizliğe çok önem vermiş, karargahlarında seyyar hamamlar kurarak her gittikleri yere su ile temizliği taşımışlardır.[25]

Bu kongrenin konusunu oluşturan ve Türklerin denizlerdeki en büyük komutanlarından biri olan kahraman, Amiral Turgut Reis içindeki deniz aşkı

---

[23] Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 58.

[24] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig,* çev. R.R. Arat, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008, s. 456-457.

[25] Muallâ U. Yücel, "Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)", *Temizlik Kitabı***,** Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 349.

ile tüm hayatını atı gibi idare ettiği "Kara Cehennem Cezayir" adlı kadırgasıyla Akdeniz'de fetihler yaparak geçirmiştir. Osmanlı'nın denizdeki ejderlerinden olan Turgut Reis, 1550 yılında Tunus'u ve 1551 yılında Trablusgarp'ı denizden kuşatarak fethetmiştir. 1565 yılında ise Malta Kuşatmasında şehit olmuştur. Şehit olduğu yer bu haritada (**Harita 2)** görüldüğü gibi "Dragut Point" olarak hala Turgut Reis'in adıyla anılmaktadır. Malta'da Türklerden korku ile bahsedilmektedir. Tıpkı Maot-un, Attila ve diğer kahraman Türk komutanları gibi Turgut Paşa'da dostlarına merhametli ve cömert, düşmanlarına karşı şedit olmuştur.

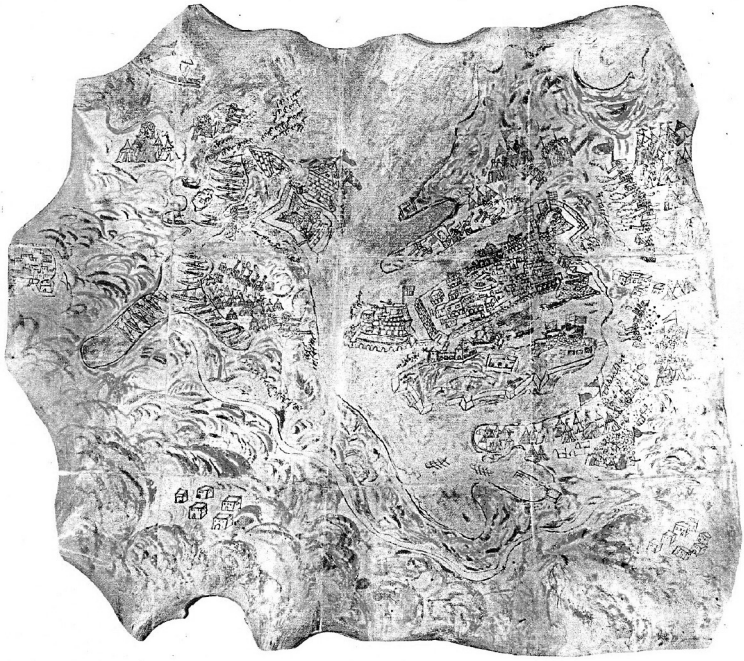

Harita 2: Malta Kuşatması Haritası, TSMK, Y.Y. 1118.

KAYNAKÇA

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Avrupa Hunlarının 'Sihirli Geyik' Efsanesi", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 65-68.

_____, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

_____, *Grek Seyyahı Priskos (V.Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Cowskin Raft Trailer, http://youtu.be/KM4WF1NMLPY (28.10.2013).

DI COSMO, Nicola, *Ancient China and Its Enemies. The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

ESİN, Emel, "İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş", *Türk Kültürü El-Kitabı*, II. Cild I/b'den Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

FEHER, Geza , *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984.

Oğuz Kağan Destanı, (çev. W. Bang - G. R. Rahmeti), MEB, İstanbul 1970.

KALTI MARKUS, *The Hungarian Illuminated Chronicle: Chronica de Gestis Hungarorum*, (ed. Dezso Dercsonyi), Corvina Press, Budapest 1969.

KAPLAN, Mehmet, "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı", *Türkler*, C. 3, (ed. H. C. Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, s. 511-519.

MAENCHEN-HALFEN, J. Otto, *The World f The Huns*, University of California Press, London 1973.

Oğuz Kağan Destanı, (çev. W. Bang - G. R. Rahmeti), MEB, İstanbul 1970.

REVILLA, C. C. - ROGERS, J. D. - WILCOX, S.P. - ALTERMAN, J., "Computing the Steppes: Data Analysis for Agent-Based Models of Polities ın Inner Asia", *Xiongnu Archaeology Multidisclinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia*, (ed. U. Brosseder, B. Miller), Vor-und Frühgeschichtliche Archaeologie, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universitaet, Bonn 2011.

SAZAK, Gözde, *İslamiyet Öncesi Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök-Türkler I*, TTK, Ankara 2003 (2. Baskı).

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, (çev. R. R. Arat), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

YÜCEL, Muallâ U., "Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 333-353.

ZEKİYEV, Mir Fatih, "Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibirya'daki Eski Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.I., Ankara 2002, s. 425-443.

İSLÂM ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE SU

WATER IN PRE-ISLAMIC TURKISH CULTURE

Fatma Aysel DINGIL *

Özet:

Su, Türklerin İslâmiyet'ten önceki dönemlerinde inançlarında, örf ve adetlerinde ve günlük hayatlarında geniş yer bulmuştur. Türkler İslam öncesindeki inançlarına *Yer-su* inancı demişler ve vatanlarındaki sulara kutsallık atfetmişlerdir. Bildirimizde kaynaklara dayanılarak suyun İslam öncesi Türk kültüründeki önemi ve değeri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İslam Öncesi Türk Kültürü, Su, Kutadgu Bilig, Divan-i Lügat-it Türk, Temizlik.*

Abstract:

Water has found wide applications in the pre-Islamic Turkic period, in their faith, customs and traditions and daily lives. Turks has named their faith in pre-İslamic period yer-su and they have attributed sancitity of the waters of their homeland. In our report, is focused on the importance and value of water, based on sources.

Key Words: *Pre-Islamic Turkish Culture, Water, Kutadgu Bilig, Divan-i Lügat-it Türk, Cleaning.*

* Doktorant Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı / Ph.D. Asist., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of History, Department of General Turkish History; (fatmaaysel48@gmail.com).

İSLÂM ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE SU

Fatma Aysel DINGIL

Dünyanın yaratılışından bu yana var olan ve tarihteki tüm kültürlerde niteliği değişerek varlığını gösteren su, bildirimizde İslam öncesi Türk kültüründeki önem ve etkisi açısından incelenmiştir. Türkler, İslâmiyet'i kabullerinden önce su ile ilgili inanç ve geleneklerini kadim Türk inancı doğrultusunda yaşamışlardır. Eski Türk inancı suya, tek ve büyük yaratıcı Gök-Tanrı'nın bir tecellisi olduğu için çok önem vermiştir. Bu önem suyun Türk kültüründe bir kült olmasına sebep olmuş ve günlük hayattan siyasi hayata, atasözlerinden tabirlere kadar Türklerin geleneklerine nüfuz etmiştir. Bu bildiride suyun toprakta yani Türk kültüründeki izleri; başta Türk kültürünün en önemli iki kaynak eseri olan *Divan-i Lügat-it Türk* ile *Kutadgu Bilig*'e dayanarak diğer kaynaklardaki bilgilerin de ışığında suyun nasıl yer aldığı incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Su, Türklere ait metinlerde suv,[1] suw[2] olarak geçmektedir.

Divan-i Lügat-it-Türk'te su kelimesinin geçtiği yerler ilk hali ve bugünkü anlamları ile şu şekilde açıklanmaktadır:

"*yadınğ: yadınğ suw: yeryüzüne yayılan biraz su*". [3]

"*gölünğ: su birikintisi buna kuşlar iner*".[4]

"*börünğ: suların yerde yaptığı yarıklıklar*".[5]

"*kenges: az miktarda su, kolay işe dahi böyle denir*".[6] Burada geçilmesi kolay ırmağı da kastediyor olabilir.

"*tengiz: deniz*".[7]

---

1 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* TDK, Ankara 1968, s. 212; ayrıca bkz. F. Yıldırım, E. Aydın, R. Alimov, *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig,* Bilge Su Yayınları, Ankara 2013, s. 507.

2 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-it Türk*, C. III, (çev. Besim Atalay), TDK, Ankara 2006 (5. Baskı), s. 372; Ahmet Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü,* Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1934, s. 163.

3 *Divanü Lugat-it Türk (DLT),* C. III, s. 372.

4 *DLT,* C. III., s. 372.

5 *DLT,* C. III, s. 370.

6 *DLT,* C. III., s. 364.

7 *DLT,* C. III., s. 363.

"*mınğar: pınar, su gözü oğuzca*".[8]

"*akım: bir akışta akacak su*".[9]

"*akındı: akansu*".[10]

"*içdi: suw içti*".[11]

"*kemişdi: edgülügni suw adhakında kemiş başında tile*". İyiliği su ayağına at, başında ara (insanlar için, iyiliği suyun başına at, onu sen yukarısında bulursun).[12]

Kutadgu Bilig'de su ile ilgili ifadeler şu şekildedir:

Yedi yıldızın ve on iki burcu anlatıldığı bölümde:

"*üçi ot suv uçi boldı yıl*

üçi boldı toprak ajun boldı il"

(Bunların [burcların] üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir).[13]

Ay-Toldı'nın hükümdara devlet sıfatını anlattığı bölümde:

"*akar suv yorık til bu kut turmadı*

ajun tezginürler yorıp tınmadı"

(Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar).[14]

Hükümdarın Ay-Toldı'ya cevabı bölümünde:

"*biliglig sözi yirke suv teg turur*

akıtsa suvug yirde ni'met önür"

(Bilgilinin sözü toprak için su gibidir; su akıtılınca yerden nimet çıkar).[15]

"*uyuk çim osuglug bolur bilgeler*

---

8 *DLT,* C. III, s. 363.
9 *DLT,* C.I, s.71.
10 *DLT,* C. I, s. 140.
11 *DLT,* C. I, s. 164.
12 *DLT*, C. II, s. 112.
13 Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), TDK, Ankara 2007 (5. Baskı), 143, Beyit.
14 *Kutadgu Bilig (KB),* 669, Beyit.
15 *KB,* 972, Beyit.

çıkar suv kayuda adak tepseler"

(Bilgeler sulak yerlere benzer; nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar).[16]

Ay-Toldı'nın hükümdar Kün-Togdı'ya vasiyetname yazışının anlatıldığı bölümde;

"*Açıg suv teg ol kör bu dünya nengi*

neçe içse kanmaz ölimez tili"

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz).[17]

Öğdülmüş'in hükümdara cevabı bölümünde;

"*kayu art asar kör ögüzler keçer*

kayu yır kazar suv kudugda içer"

(Kimi de bak, tepeler aşar, dereler geçer; kimi yer kazar ve suyu kuyudan içer). [18]

Öğdülmüş'in hükümdara cevabı bölümünde;

"*köyer ot turur kuç yagusa küyer*

törü suv turur aksa ni'met öner"

(Zulüm yanar ateştir, yaklaşan yanar; kanun sudur; akarsa, nimet yetişir).[19]

Öğdülmüş'in hükümdara cevabı bölümünde;

"*Arıgsızını yalnguk suvun yup arır*

kalı artasa suv negün yup arır"

(İnsan temiz olmayan şeyleri suyla yıkayıp temizler; eğer su kirlenirse o neyle ve nasıl temizlenir).[20]

Öğdülmiş'in hükümdara katibin nasıl olması gerektiğini anlattığı bölümde;

"*ağızdan ara ot ara suv çıkar*

---

16 *KB,* 974, Beyit.
17 *KB,* 1408, Beyit.
18 *KB,* 1735, Beyit.
19 *KB,* 2032, Beyit.
20 *KB,* 2108, Beyit.

birisi itigli birisi yıkar"

(Ağızdan bazen ateş, bazen de su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar).[21]

"*akar suv teg ol bu tilin edgü* söz

kayuka bu aksa çiçek öndi tüz"

(Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir; nereye akarsa orada çiçek açar).[22]

Öğdülmiş'in hükümdara cevabı bölümünde;

"*törü suv teg ol küç kör ot teg yodug*

süzük suv akıttıng udıttı otug"

(Kanun su gibidir; zulümse ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akınttın ve ateş söndü). [23]

Doğruluğa karşı doğruluk ve insanlığa karşı insanlık gösterileceğinin anlatıldığı bölümde;

"*Bu kul küng at adgır bu yır suv kamug*

İligdin tegip açtı devlet kapug"

(Bu kul cariye, at aygır ve bütün bu yer su, Hükümdardan geldi ve sana devlet kapısı açıldı).[24]

Odgurmış'ın bu düşü farklı yorumlamasının anlatıldığı bölümde;

"*tiriglik bolur suv sen aymış te gök*

yarım içse kalsa yarımı ülüg"

(Su, eğer yarısı içilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediğin gibi, hayata delalet eder).[25]

"*Yarım suv içip kodtum erse yarım*

Yarım kalgay erdi tirigliklerim"

(Ben de suyun yarısını içip yarısını bırakmış olsaydım, ömrümün yarısı

---

[21] *KB,* 2686, Beyit.
[22] *KB,* 2688, Beyit.
[23] *KB,* 3107, Beyit.
[24] *KB,* 5781, Beyit.
[25] *KB,* 6058, Beyit.

kalmış olurdu).[26]

Kutadgu Bilig'de "*Ev almak istersen komşusunu sor, yer almak istersen suyunu sor*" şeklinde geçen bu beyitte vatandaki suların önemi belirtilmiştir.[27]

Su; arınma, verimlilik, yeniden doğuş, sonsuzluk, safiyet, bereket gibi anlamları ifade eder. Bu anlam ve sembol zenginliğinden dolayı da Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren hemen her dönemde kültür ve inanışlarında yer almıştır.

Orhun Abideleri'nde aynı zamanda Türk yurdunu, vatanını ifade eden Gök-Tanrı'dan gelen yer-su şu şekilde geçmektedir:

"*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam* İlteriş *Kağan'ı, annem İl Bilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak*".[28]

Yine Orhun Abideleri'nde Kültigin de atalarının kendilerine bıraktığı "*yer ve sular sahipsiz kalmasın diye*" milletini düzene koyduğunu anlatmaktadır.[29]

Dede Korkut Hikayeleri'nden Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikayesinde suyun kutsallığı söylenmiştir.

"*Kazan der:*

Çağıl çağıl kayalardan çıkan su

Ağaç gemileri oynatan su

Hasan ve Hüseyin'in hasreti su

Bağ ile bostanın ziyneti su

Ayşe ile Fatma'nın bakışı su

Koç atların gelip içtiği su

Kızıl develerin gelip geçtiği su

Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su

Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

Kara başım kurban olsun suyum sana dedi".[30]

Su, belli bir şekle sahip olmadığından tüm şekilli varlıklardan daha güçlü kabul edilir. Çünkü su, hem her şeyi değiştirir ve yeniler hem de su içindeki

---

26 *KB,* 6059, Beyit.

27 *KB,* 4548, Beyit.

28 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2003, s. 15; *Kül-Tigin Yazıtı,* Doğu Yüzü, 11. Satır.

29 *Bilge Kağan Yazıtı,* Doğu Yüzü, 19. Satır.

30 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995 (18. Baskı), s. 26.

hiçbir şey önceki halini devam ettiremez. Su, her şeyin kaynağı olması yönüyle de büyük bir değere sahiptir. O, bütün kaynağı içinde bulunduran, bütün cinslerin kendisinden meydana geldiği, varlıkların gerek geri çekilmesiyle gerekse dünyanın tamamen yok olmasıyla tekrar döneceği ilk cevheri simgeler.[31]

Su yaratılış efsanelerinde, kendilerine yurt olarak seçtikleri yerlerde, beden ve çevre temizliğinde Türklerin en önemli unsuru olmuştur.

Türklerde ili temsil eden yer-su kültü 8. yüzyıldan itibaren Türk devletlerinde resmi bir kült haline gelmiştir. Türkler, yüksek dağlar ve pınarları iyi ruhların makamı saymışlardır.[32] Bu kült ile dağlara, ırmaklara, taşlara ve bunun gibi ili oluşturan yer şekillerine kutsal anlamlar yüklemişlerdir.[33] Bu yer-su anlayışı daha sonra vatan anlayışı ile bütünleşmiştir. Buna "*iduk* Ötüken", Tamir Irmağının kaynağı "*Tamag iduk baş*" örnektir.[34]

Kıpçaklar da İrtiş Irmağı'nın cennet ırmağı olduğuna inanmaktadırlar.[35]

Göller içinde efsanelerde en çok yer almış olan Issık Göl'dür. Destanlarımıza göre Türkler zaferlerinden sonra bu gölün kenarına gelmiş ve yerleşmişlerdir. Bu gölün civarı Türk kahramanlarına uzun yıllar sahne olmuştur. Etrafı yüksek tepelerle ve otlarla çevrilidir. Suyunun da sıcak olmasından dolayı Issık Göl adını almıştır. Kırgızlar da bu gölün etrafında yerleşmişlerdir.[36] Issık Göl'e bu adın verilmesi aynı zamanda kutsal göl anlamına geldiğindendir.[37] Issık Göl Türkler tarafından kutsal sayıldığı ve çevredeki köylerden gelen halkın gölün çevresini tavaf ederek gölü takdis ettikleri de bilgiler arasındadır.[38]

Dede Korkut'un Boğaç Han hikayesinde Dirse Han'ın "*Hatunu kuru çaylara sucu saldım… Dilek ile Tanrıdan bir oğul güç ile buldum*"[39] ifadesinde de suyun kutsiyetine işaret edilmiştir.

---

31 Abdülkadir Kıyak, "Geleneksel Türk İnanışlarındaki Su Kültü ve Elazığ'daki İzleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* II/4, 2013, s. 23.

32 İskender Oymak, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 15, Elazığ 2010, s. 37.

33 Hikmet Demirci, *Türk Kültüründe Bayram Anlayışı ve Türk Dünyasında Bayramlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2008, s. 12-13.

34 Harun Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, (ed. Hasan Celal Güzel), C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 278.

35 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 53.

36 Ekrem Ayan, "Türk Kültüründe Su Kültü ve Yada Taşı", *Türkler Ansiklopedisi,* (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 627.

37 Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları,* Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 17.

38 Eşref Buharalı, "İrtiş Nehri", *Türk Kültürü*, S. 392, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 740.

39 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999 (19. Baskı), s. 29.

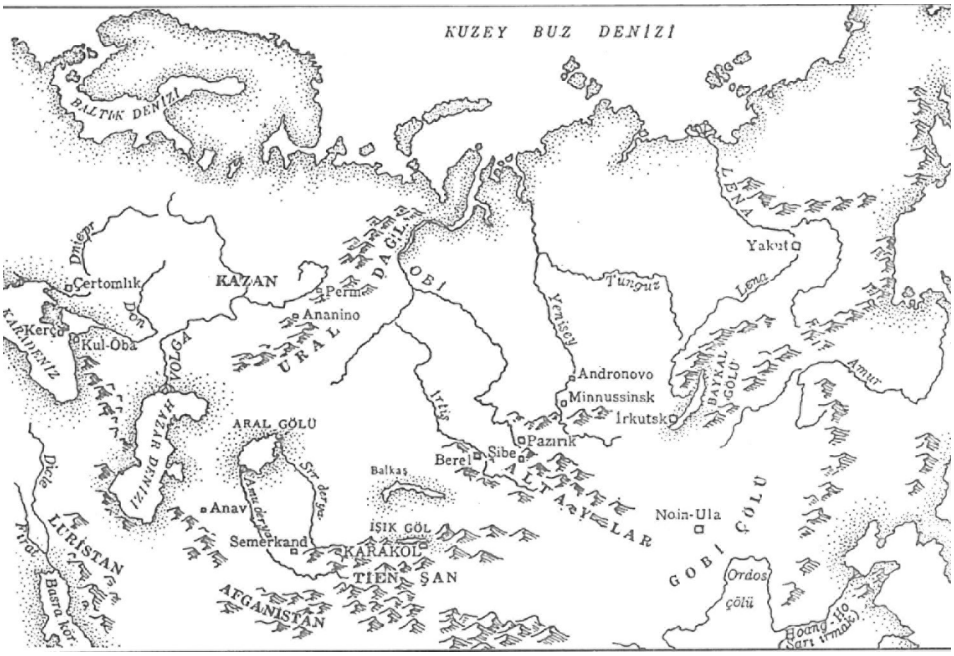

Türkistan'ın dağ, göl ve nehirlerini gösteren coğrafi harita[40]

Su, Türklerin hayat kaynağıdır. Temel geçim kaynakları hayvancılık olan Türk boyları için bu durum son derece tabiidir. Yurtlarını seçerken Türkler bu durumu göz önünde bulundurmuşlardır. Nitekim dağlarına ve ırmaklarına çok bağlı oldukları için başka ülkelere göç ettikleri zaman kendi dağ ve ırmaklarının ismini yeni yurtlarına da vermişlerdir.[41]

Türk oldukları kabul edilen Chou hükümdarlarının savaşa giderken geçtikleri ordugah veya yeni yurt kabul ettikleri yerlerin "yer-su"larına kurban verdikleri ve yeni yurt kurarken de yapılan ayinlerde, yere gömmek ve sularda boğmak suretiyle yere ve sulara belirli aralıklarla ve düzenli olarak ayinler eşliğinde hayvan kurban edilip, kumaş ve yeşimtaşı gibi kıymetli şeylerden adaklar sundukları bilinmektedir.[42]

Hunlar ve Tabgaçlar kurban törenlerini tepesinde bir göl bulunan dağlarda yapmışlardır.[43]

---

40 Erdem Yücel, İslâm Öncesi Türk Sanatı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 147.

41 İskender Oymak, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 15, Elazığ 2010, s. 38.

42 W. Eberhard, Çin Tarihi, TTK, Ankara 2007 (4. Baskı), s. 288; ayrıca bkz. Emel Esin, "Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar), Early Turkish Cosmology (Essay In Turkish Wiıth English Abstracts)", *Türk Kültürü El Kitabı,* Seri: II'ye ek, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, s. 80-81.

43 Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 111.

Wang-Yen-Te'nin 981-984 tarihleri arasında Çin elçisi olarak Uygurlara gittiğinde, Uygurların Çin-Ling Dağına tırmandıklarında Lung Wang adı verilen su ve yağmur adına dikilmiş bir taş ile üzerinde bir kitabe bulunduğunu belirtmektedir.[44]

Türklerde nehirlere gösterilen saygının örneği: Nehire dua eden bir Yakut[45]

.

Türkler suya kutsallık atfetmelerinin yanı sıra vatan telakki ettikleri yerlerde suyu her alanda kullanmışlardır. Bir yerin vatan olabilmesi için yer ve sularına birlikte sahip olmak gerekmiş ve bu Hunlarda devlet ve kağan'ın "Türk'ün yer ve sularının sahibi" unvanını almasına sebep olmuştur.[46] Yine Hunların su kanalları yolu ile nehirlerdeki suyu ovalara verdikleri Kudırge Kurganlarının önünde bulunan ovadan ve buranın sulanmasında yararlanılan Çulışman Nehri'nden anlaşılmaktadır.[47] Su kanalları kullanarak suyu Türk yurtlarında bizzat kullanmak daha sonra Gök-Türk, Uygur, Hazar ve daha pek çok Türk devletinde de devam etmiştir.

Avarların da deniz gücüne sahip oldukları ve hatta 626 İstanbul Muhasarası'nda Haliç kıyısına deniz kuvvetlerini yerleştirdikleri bilinmektedir.[48]

---

44 Özkan İzgi, Çin Elçisi *Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi,* TTK, Ankara 1989, s. 65.

45 Valentina Gorbatcheva-Marina Federova, *The Peoples of the Great North Art and Civilization of Siberia,* Parstone Press, New York 2000, s. 191.

46 Hatice Palaz Erdemir, "Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı", *Turkish Studies,* C. 6/2, 2011, s. 823.

47 Bahaeddin Ögel, İslamiyetten *Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre,* TTK, Ankara 1991 (4. Baskı), s. 140.

48 İsmail Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* S. 10, 2006, s. 15.

Miladi 569-571 yılları arasında, Gök-Türkler ile Bizanslılar arasında ilk siyasi girişimler neticesinde başlayan ticaretin koruyuculuğunu Gök-Türkler üstlenmişlerdir. Gök-Türk kağanına gelen Bizans elçilik heyeti ile geri dönen Gök-Türklere ait elçilik heyeti Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden bir gemi ile Karadeniz'e ulaşmışlardır.[49] Buradan Gök-Türklerin Bizans'ın bulunduğu bölge şartlarına bağlı olarak Karadeniz'in çalkantılı sularına dayanabilecek deniz gücüne sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Uygur- Turfan su kanallarını gösteren resim[50]

Uygurlar, altın ve gümüş kaplar içine koydukları suyu birbirlerine doğru serperek kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inanmışlardır.[51]

Türklerin su kenarlarında yaşamalarının sebebi iktisadi zorunluluğun yanı sıra kutsal saydıkları, sosyal hayatları için birinci derecede önem taşıyan suya yakın olma arzusudur.[52] İbn Fadlan Türklerin yaşamak için ırmak kenarlarını tercih etmelerini Peçenekler hakkında verdiği kayıtta şu şekilde belirtmektedir: "Sonra Peçeneklerin yanına vardık. Onlar denize benzer, akmayan bir suyun yanına konmuşlardı".[53] Ayrıca Hazar başkenti İdil de nehir kenarına kurulmuş suyu bol bir şehirdir.[54]

---

49 Erdemir, *a.g.e.,* s. 824.

50 Arnaud Bertrand, "The Hydraulic Systems in Turfan (Xinjiang), *The Silk Road,* S. 8, 2010, s. 31.

51 İskender Oymak, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 15, Elazığ 2010, s. 48.

52 Muallâ Uydu Yücel, "Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)", *Temizlik Kitabı,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 334.

53 İbn *Fadlan Seyahatnamesi,* (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2002 (3. Baskı), s. 18.

54 Yücel, *a.g.m.,* s. 334.

Türklerin su kültü etrafında sergiledikleri en yaygın inanışlardan biri, çocuk sahibi olabilmek için yapılan törenlerdir. Geleneksel Türk inanışlarında çocuğu olmayan kadınlar, ırmakların ruhlarını memnun etmeye çalışmış ve onların yardımıyla çocuk sahibi olmayı ümit etmişlerdir.[55] Mesela, Kırgız Türkleri ile Kazak Türklerinde kısır olan kadınlar çocuk sahibi olabilmek için sahrada bulunan tek ağacın, pınarın (kuyunun) veya suyun yanında geceleyip kurban kesmişlerdir.[56]

Başkurtlarda bir köye yeni gelen geline "su gösterme" denilen bir merasim yapılırdı. Bu merasime göre köyün kadınları ve kızları toplanıp gelini köyün yakınındaki ırmağa veya göle götürürlerdi. İhtiyar bir kadın suyu geline gelini suya gösterdikten sonra "atalardan kalan su, analardan kalan su" diyerek suya gelinin süslerinden birini atardı.[57]

Suyun hayat verici ve kutsal özelliği günümüzde zemzem suyu ile devam etmektedir.[58] Anadolu'da suyun temiz tutulması, hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürülmemesi, eğer su kirletilirse çarpılınacağı inancı, cenaze çıkan evin bütün sularının dökülmesi, geceleri suların ağzının kapatılması, evin önüne sabah erkenden su dökülürse evin rızkının artacağına inanılması, görülen kötü bir rüyanın suya anlatılması inançları devam etmektedir. Mesela, günümüzde Elazığ-Harput'a yaklaşık 5 km mesafede, Yedigöze adı verilen kayalıklardan çıkan yedi ayrı kaynak suyunun başında, her beş yılda bir defa, sularının bol ve kaynak damarlarının bereketli olması inancı ile kurban kesildiği ifade edilmektedir.[59] Yine yağmur yağmadığı zaman tekrar yağmur yağdırmak için Ankara'da üç gün oruç tutulması, Konya ve Denizli'de at kafasına dua yazılması, Osmaniye'de yersen akrep çıkarılıp kuyruğundan sakızlık ağacına asılması, Mersin'de içinde ölü bulunan tabutun suya batırılması, suda kaplumbağa ıslatılması gibi inançlar da su kültünün günümüze yansımalarıdır.[60]

Türklerde su ile temizlik arasındaki ilişki farklı bir boyut kazanmıştır. Öyle ki Türkler suyla temizlenmekten ziyade Gök-Tanrı'nın yeryüzündeki akisleri olan yer-su inancından dolayı suyun temiz tutulmasını bir inanç haline getirmişler ve aksi davranışta bulunan kişilere de ciddi yaptırımlar uygulamışlardır. Bu çerçevede Türklerin inanç ve düşünce yapısında ırmak ve göl gibi su kaynakları kutsiyet kazanmıştır.[61] Türkler, kara parçalarını

---

55 Kalafat, *a.g.e.,* s. 43.

56 Kıyak, *a.g.e.,* s. 25.

57 Abdülkadir İnan, "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", *Makaleler ve İncelemeler,* C. I, TTK, Ankara 1987 (2. Baskı), s. 492.

58 Kalafat*, a.g.e.,* s. 53.

59 Oymak, *a.g.m.,* s. 47.

60 Esma Şimşek, "Anadolu'da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun 'çömçeli Gelin'", *Millî Folklor,* VIII/60, 2003, s. 79.

61 Kıyak, *a.g.m.,* s. 25.

susuz düşünmemiş, "kara ile su"yun dünyada birbirini tamamlayan bir bütün olduklarını kabul etmişlerdir. Eski Türkler, bütün alemin sudan yaratıldığına, evrenin ilk maddesinin su olduğuna inanmış ve suya saygı göstermişlerdir.[62]

Asya Hunlarının devamı olan ve 2. yüzyılda kurulan Yübean Hun Devleti'ne ait temizlik kayıtlarında çok temiz oldukları günde üç defa yıkandıkları ve yemeklerden önce temizlenmeyi alışkanlık haline getirdikleri zikredilmektedir.[63]

Bizans tarihçisi Priskos'a göre Avrupa Hun Devleti'nde Attila ve Onegesius'un sarayı bir çit ile çevrilmiştir ve bu çitin yanında bir hamam bulunmaktadır.[64]

Macar efsanelerinde Attila'nın çadırının ve giyiminin çok temiz olduğu ifade edilmektedir.[65]

Bulgar Hanı Krumış Han İstanbul'u kuşattığı zaman Tanrı'ya kurban vermişti. Ondan sonra da çıplak ayağını denizin suyuna batırmış ve yıkanmıştı. Kendisini alkışlayan askerleri ona su serpiyorlardı. Bulgarlara göre su, insanı saflaştıran bir unsur idi.[66]

Türkler suyu gerek beden gerekse de çevre temizliğinde temel malzeme olarak kullanmışlardır. Türklerin çok temiz bir millet olduğu yıkanmaya çok önem verdikleri kaynaklarda geçmektedir. Nitekim İbn Fadlan Türklerin yıkanmaya verdikleri önemi ve bunun sosyal hayatın bir parçası olduğunu Bulgarların nehre inerek yıkandıkları şeklindeki ifade ile anlatmıştır.[67]

Türkler beden temizliklerinin yanında çadırlarının, kıyafetlerinin, saç sakallarının temizliği ile de kaynaklarda yer almışlardır. Öyle ki Türkler yurtlarında bulunan tüm eşyaları her yıl mutlaka yıkayıp, temizliyorlardı. Tuvaletleri mutlaka çadırlarının dışında idi. Arkeolojik kaynaklardan anlaşıldığına göre temizlik yaparken kullandıkları su için ayrı, içecekleri su için ayrı kaplar kullanıyorlardı.[68] Türkler ordu içinde ve seferlerde de temizliğe çok önem veriyor, karargahlarında seyyar hamamlar bulunduruyorlardı.[69]

---

62 Erdemir, *a.g.m.,* s. 822.

63 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü,* Boğaziçi Yayınları, 27. Bs. İstanbul 2007, s. 323. Ayr. Bkz. Mehmet Tezcan, "Eski Türklerde Temizlik Anlayışı ve Moğollarla Türkler Arasında Temizlik bakımından Görülen Farklılıklar", *Temizlik Kitabı***,** Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 34.

64 Kafesoğlu, *a.g.e.,* s. 323; ayrıca bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos'a* Göre Avrupa Hunları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 190.

65 Yücel, *a.g.m.,* s. 341.

66 Bahaeddin Ögel, İslamiyetten *Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre,* TTK, Ankara 1991 (4. Baskı), s. 266.

67 İbn *Fadlan Seyahatnamesi*, (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2002 (3. Baskı), s. 31.

68 Yücel, *a.g.m.,* s. 346.

69 Yücel, *a.g.m.,* s. 349.

Türklerin suya verdikleri önemi ifade eden eski Türk atasözlerinin günümüze nasıl intikal ettiğini göstermek için bu atasözlerinden birkaç örnek verecek olursak;

"*Yağmur yapıg, yer ölür*" (Yağmur yağar, yer rutubetlenir)[70]
"*Buzdan suw tamar*" (Buzdan su damlar)[71]

"*Endhgülkni suw adhakında kemiş, başında tile*" (İnsanlar için iyiliği suyun aşağısın at; onun dönüp dolaşıp suyun başına geldiğini görürsün)[72]

Ol keçişni suw iletti" (O geçidi su götürdü)[73]

Su aktığı yere yine akar.

Su bulanmayınca durulmaz.

"*Su içene yılan bile dokunmaz*".[74]

"*Deniz kenarında dalga eksik olmaz*".[75]

Sonuç olarak Türklerin suya kutsallık atfetmeleri, suyun en başta Gök-Tanrı'nın Türk'e emanet ettiği mukaddes Türk ilini oluşturan ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Türklerin deniz ile ilgisi eski Türkçede deniz anlamına gelen "tengiz" kelimesi ile anlaşılmaktadır. Nitekim tengiz yani deniz mavi yani gök ve uçsuz bucaksızdır. Aynı zamanda gök, Türk Tanrısının yüceliğini, kutsallığını ifade eden en büyük sıfattır. Bu sebeple Türkler ve deniz arasında ilahi ve son derece güçlü bir bağ vardır. Denizler Gök-Tanrı'nın tecelli ettiği Türk vatanının en önemli parçalarından biridir.

---

70 Von Le Cog, *Türkische Aus Manichaica Chotscho,* C. III, Berlin 1912- 1922, s. 13.
71 Ferit Birtek, *En Eski Türk Savları,* TDK, Ankara 1944, s. 17.
72 Birtek, *a.g.e.,* s. 20.
73 Birtek, *a.g.e.,* s. 26.
74 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü,* İnkılâp Yayınları, İstanbul 1988, s. 434.
75 Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü,* s. 233.

KAYNAKÇA

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Grek Seyyahı Priskos'a* Göre Avrupa Hunları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri Sözlüğü,* İnkılâp Yayınları, İstanbul 1988.

AYAN, Ekrem, "Türk Kültüründe Su Kültü ve Yada Taşı, *Türkler Ansiklopedisi,* (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 622-629.

BERTRAND, Arnaud, "The Hydraulic Systems in Turfan (Xinjiang), *The Silk Road,* Sayı: 8, 2010, s. 27- 41.

BİRTEK, Ferit, *En Eski Türk Savları,* TDK, Ankara 1944.

BUHARALI, Eşref, "İrtiş Nehri", *Türk Kültürü,* S. 392, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 738-742.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1968.

_____, *Uygur Sözlüğü*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1934.

DEMİRCİ, Hikmet, *Türk Kültüründe Bayram Anlayışı ve Türk Dünyasında Bayramlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2008.

EBERHARD, Wolfram, Çin Tarihi, TTK, Ankara 2007 (4. Baskı).

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999 (19. Baskı).

ESİN, Emel, "Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar), Early Turkish Cosmology (Essay In Turkish Wıth English Abstracts)", *Türk Kültürü El Kitabı*, Seri: II'ye ek, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979.

_____, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.

GORBATCHEVA, Valentina – FEDEROVA, Marina, *The Peoples of the Great North Art and Civilization of Siberia*, Parstone Press, New York 2000.

GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

GÜNGÖR, Harun, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, (ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 261-282.

İBN FADLAN Seyahatnamesi, (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2002 (3. Baskı).

İNAN, Abdülkadir, "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler", *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, TTK, Ankara 1987 (2. Baskı), s. 491-495.

İZGİ, Özkan, Çin Elçisi *Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK, Ankara 1989,

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2007 (27. Baskı).

KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lugat-itiTürk*, (çev. Besim Atalay), C. III, TDK, Ankara 2006 (5. Baskı).

KIYAK, Abdülkadir, "Geleneksel Türk İnanışlarındaki Su Kültü ve Elazığ'daki İzleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/4, 2013, s. 23-38.

LE COG, Von, *Türkische Aus Manichaica Chotscho*, C. III, Berlin 1912- 1922, s. 13.

MANGALTEPE, İsmail, "Avar tarihini En önemli savaşı: 626 İstanbul Muhasarası", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2006, s. 1-24.

OYMAK, İskender, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, Elazığ 2010, s. 35-55.

ÖGEL, Bahaeddin, İslamiyetten *Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre,* TTK, Ankara 1991 (4. Baskı).

PALAZ ERDEMİR, Hatice, "Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı", *Turkish Studies*, C. 6/2, 2011, s. 819-836.

ŞİMŞEK, Esma, "Anadolu'da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun 'Çömçeli Gelin'", *Millî Folklor*, VIII/60, 2003, s. 78- 88.

TEZCAN, Mehmet, "Eski Türklerde Temizlik Anlayışı ve Moğollarla Türkler Arasında Temizlik bakımından Görülen Farklılıklar", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 27-47.

UYDU YÜCEL, Muallâ, "Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)", *Temizlik Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 333-353.

YILDIRIM, F. - AYDIN, E. - ALİMOV, R., *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, Bilge Su Yayınları, Ankara 2013.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), TDK, Ankara 2007 (5. Baskı).

YÜCEL, Erdem, İslâm Öncesi Türk Sanatı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

SUALTINDAKİ TÜRKLER

TURKS UNDERWATER

Okay SÜTÇÜOĞLU *

Özet:

Sualtı Arkeolojisi Disiplinin ortaya çıkışı ve temel esaslarının atıldığı yer ülkemizdir. Kuşkusuz ülke kıyılarımızın uygarlık sürecindeki potansiyeli ve denizcilik açısından sahip olduğu jeostratejik olanaklar buna zemin hazırlamıştır. Bu zengin potansiyel üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde, Türk Denizcilik Tarihine dönük yeterli projenin olmaması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, mevcut projeleri planlayıp uygulayacak olan disiplinlerin uyumlaştırılamamasıdır. Türk Denizciliği ve sosyal yaşamına ait birçok materyal bu sorun nedeni ile sualtındaki bekleyişini sürdürmektedir. Konu ile doğrudan ilgisi olan farklı disiplinlerin meseleye yaklaşımları ve çözüm önerileri bildirinin özünü oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler*: Türk Denizcilik Tarihi, Sualtı Arkeolojisi.*

Abstract:

Underwater Archaeology and the emergence of the discipline in the basic principles of our country which were laid. Certainly in terms of countries with coasts and marine geo-strategic advantage of the potential of the process of civilization, it prepared the ground. This rich analysis of the research on the potential of the Turkish Maritime History appears to be a problem in the absence of the project-oriented enough. The main reason for this is the current plan and implement projects that are not compatible disciplines. Shipping and social life of Turkey's underwater with the expectancy of the cause of this trouble has been a lot of material. Directly related to the subject matter of the different disciplines, approaches and solutions form the core of the declaration.

Key Words*: Turkish Maritime History, Underwater Archaeology.*

---

* Doktorant, Selçuk Üniversitesi, Sualtı Arkeolojisi / Ph.D. Student, Selcuk University, Underwater Archaeology; (okaysutcuoglu@hotmail.com).

SUALTINDAKİ TÜRKLER

Okay SÜTÇÜOĞLU

Giriş

Türklerin İç Asya'dan beri aşina oldukları su ve denizcilik deneyimleri, Anadolu'ya hakimiyetleri devrinde organize olmuş bir yapıya doğru evirilmiştir. Daha Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemlerinde denizde hareket alanları ve egemenlik oluşturma istekleri[1] şeklinde gelişen denizcilik çabaları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde zirveye ulaşarak,[2] bir zamanlar Romalıların 'Mare Nostrum' (bizim deniz) ibaresini kullandıkları Akdeniz'i 'Türk Denizi' ilan etmeye kadar varmıştır. Kaldı ki Türkler bununla da yetinmeyip, ekonomik ve stratejik gerekçelerle Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar hareket sahalarını genişletmiş, çağın ruhuna uygun olarak Atlantik sularına yeni keşifler ve maceralar uğruna da yola çıkmışlardır. Özetle, Asya'nın nehir ve göllerinden Anadolu'nun nehir ve göllerine, Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na, Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kadar devasa bir su kütlesi Türk izlerini barındırmaktadır. Günümüzde bu izlerin tespiti veya ortaya çıkarılmasına dönük reel çalışmalar ise oldukça yetersizdir.

Bu geniş tarih ve coğrafya içinden söz konusu izleri ve bilimsel olarak kanıtları çıkaracak olan bilimsel disiplinlerin arasında ise bir koordinasyondan söz edememekteyiz. Türk Denizcilik Tarihi'ne açıklık getirecek olan yeterli yerli ve yabancı kaynağa sahip olmamıza rağmen, bu kaynakları yorumlayabilecek disiplin ile sahada çalışmasını yapacak disiplin arasında adı konulmamış bir engel vardır. Sualtında yürütülen arkeolojik araştırma ve kazıların ezici çoğunluğunun Tunç Devri'nden Bizans dönemine kadar olan süreç yönünde olduğu ve o dönemde stabil bırakıldığı, Sanat Tarihi araştırma ve kazılarının ise Selçuklu ve Osmanlı dönemi karasalında kaldığı ortadadır. Milli Eğitim Bakanlığı dahi yayınlarında bu tutarsızlığa dikkat çekmektedir.[3] Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi bilim insanlarının birbirlerinin teorik sahalarına hakim olmalarının beklenemeyeceği gerçeğiyle Türk Denizcilik Tarihi'nin eşikte kalmasını açıklamaktan ziyade, bu uğurda neler yapılabileceği ve ne tarz yöntemler uygulanabileceğinin tartışılması zaruret ve ivediyet arz etmektedir.

---

1 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1998, s. 125, 145; Abdullah Ekinci, "Türkiye Selçukluları'nın Akdeniz Politikası ve Doğu Akdeniz'de Hakimiyet Tesisi", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 34, Ankara 2005, s. 248-263.

2 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 390 ve devamındaki izahatlar.

3 MEGEP-*Grafik ve Fotoğraf-Tarih Çağları,* M.E.B., Ankara 2007, Böl:1.

Bu giriş kapsamında tekraren ifade etmek, toparlamak ve bildirinin asıl gayesini ifade etmek gerekirse;

* Mevcut Sualtı Arkeolojisi kazılarının Türk Denizcilik Tarihi öncesine uzanan çağlara odaklanması, kazıların öngörülerek değil de bir şekilde haberdar olunarak başlatılması, Türk Denizcilik Tarihi açısından gerçekleştirilecek araştırma ve kazılar açısından farklı bir yol önermemizi gerektirmektedir.

* Çağdaş kaynaklar ve akademik incelemeler ışığında disiplinler arası entegre bir çalışma ile muhtemel inceleme sahalarının nereler olacağını kestirmek mümkündür.

Arkeoloji eğitim dizgelerinin Türk Tarihi'ni kapsamadığı, Sanat Tarihi eğitim dizgelerinde de sualtına dönük bir yaklaşımın henüz oluşmadığı gerçeğinden hareketle, değişik argümanlar geliştirmek yerine birbirlerini tamamlayabilir bir potansiyel oluşturmak, daha realist sonuçlar için Tarih ve Jeoloji gibi ana disiplinlerden de katkı alarak bir hedef doğrultusunda çalışmaktan söz edilmelidir. Burada sözünü edeceğimiz hedef ise Türk Denizcilik Tarihi verilerinin tespiti ve ortaya çıkarılması ile bu amaca ve yönteme dönük bir önermedir.

Dünya yüzeyi artık zemine gitmeden incelenebilir durumdadır. Sınırları zorlayıp dalışa imkan vermeyen sahalarda sonarlar ile tarama yapmak, zemin profili çıkarıp aşağıda yatan objeleri ölçümlemek mümkündür. Türk Denizcilik Tarihi'ne dair çağdaş kaynaklar ve kapsamlı araştırmalar anlatılan denizcilik hareketlerinde; savaşların, kuşatmaların, zafer ve yenilgilerin yerlerini kabaca tarif etmektedir. Buralar doğal olarak incelenmeye muhtaç alanlardır. Her ne kadar kesin ve doğrudan bir tarif içermese de tarihi kayıtların doğru analizi, jeolojik ve stratejik açıdan saha yorumlamaları, Sanat Tarihi ve Sualtı Arkeolojisi açısından aranacak kültür kalıntılarının bütününe hakimiyet ile inceleme sahalarının daraltılması ve bazen tam bir kesinlik ile yer tespiti yapmak işin gereği olduğu gibi Türk Tarihi ve Türk Denizcilik Tarihi açısından yeni olanak ve ufuklar açacaktır.

Sualtındaki Türk Tarihi verilerine Ait Bazı Örnekler

Aşağıda sıralanacak olan örnekler bu çerçevede ele alınmış olup zeminde incelenmiş kesinlik taşıyan nitelikte değillerdir, ancak teyidi mümkün örnekleri oluşturabilirler. Örnek sahaların ele alınışında çağdaş kaynaklar ve Türk Denizcilik Tarihi'ne dair akademik çalışmalar incelenerek yer tarifi niteliğindeki bazı kısımlar için uydu görüntüleri incelenmiş, Sualtı Arkeolojisi'ne dair mevcut deneyimler doğrultusunda incelenmesi gereken net noktalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Atil / İtil Kentinin Olası Yeri

1466 yılında kurulup 90 yıl kadar ayakta kalan Astrahan / Astır Han Hanlığı'nın yerleşim kenti Hacı Tarhan olarak da anılmaktaydı.[4] Yerinde bu gün hala aynı adı Astrakhan olarak sürdüren bir sanayi kenti bulunmaktadır (**Ek: 1**). Kısa tarihinde kendine özgün kentler veya mimari geliştirmesini bekleyemeyeceğimiz Astrahan Hanlığı, yerleşiminde kendinden asırlar önce aynı sahayı kullanan Hazar İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurulmuş görünmektedir. Tarihte kurulan büyük Türk devletlerinden biri olarak kabul edilen Hazar İmparatorluğu'nun ayakta kaldığı sürece üç başkenti olmuştur. 733-750 tarihleri arasında devletin başkenti Hazaran-Atil'dir.[5] Bu kentler Aşağı Volga havzasında, Hazar Denizi'ne bitişik ikiz şehirlerdi. Şehrin iki bölümü dubalar üzerinde bir köprü ile bağlanıyordu. Atil sakinleri; kağan, bey, ordu mensupları, 4000 kadar memur ve safkan Hazar halkından oluşuyordu. Şehir güçlendirilmiş tuğla bir sur duvarla çevrili idi. Atil'in etrafını saran duvarlarda üçü bozkırlara, biri de nehre açılan dört kapı bulunuyordu.[6] Al-İstahri'nin kayıtlarında tuğladan inşa edilmiş hükümdar sarayının nehir kenarından uzakta olduğu belirtilir.[7] Al-Masudi, sarayın Atil içinde, batı yakasına komşu bir adanın üzerinde kurulmuş olduğunu yazar. Hazarlar, karada olduğu kadar deniz ve nehir trafiklerinden de elde ettikleri gümrük vergileri sayesinde çok zengin bir ülke olabilmişlerdir.[8]

Bu gün Atil kentinin yerine dair tartışmalar sürüp gitmektedir. Özellikle Yahudi lobisince finanse edilen bazı araştırmalar ile Atil kentinin yerinin tespit edildiği ve kazısının sürdürüldüğü ifade edilmekle birlikte, bu yerleşkenin Atil olup olmadığı hususu belirsizliğini devam ettirmektedir.[9] Astrahan Devlet Üniversitesi arkeologlarınca sürdürülen bu kazının ana gayesinin Türk kentinin ortaya çıkarılmasından ziyade, Yahudi litürjisi ve yayılımının kanıtlanmasına dönük olduğu anlaşılmaktadır.

Japon arkeolog Hoichi İrakawa, Rus tarihçi Lev Gumilev gibi bazı araştırmacılar ise Atil kentinin Hazar suları altında olduğunu önermektedirler.[10] 10. yüzyıl sonlarına doğru Hazar suları kıyıda bulunan bahçeleri, balık dalyanlarını ve binaları sular altında bırakarak yükselmeye başlamıştır. Tarihi kayıtlar Hazar Denizi sularının 14. yüzyıl boyunca yükselmeye devam ettiğini göstermektedir. Uydu fotoğrafları, yerel dalgıçların görgüleri ve yerçekimi ölçümleri, Atil

---

4 Metin Özkan, *Türk Devletleri*, Kalipso Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), s. 197.

5 M. I. Artamanov, *Hazar Tarihi*, (çev. A. Batur), Selenge yayınları, İstanbul 2004, s. 395-396.

6 Özkan, *a.g.e.*, s. 82.

7 Al-Istahkri, "*The Book of Climates-Collection of Materials Relating to Places and Peoples of the Caucasus*", Sayı: 29, Tiflis 1901, s. 41.

8 M. Uydu Yücel, "Hazar Hakanlığı", *Türkler*, 2, (ed. Kemal Çiçek ve diğ.), Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 454-455.

9 http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/3072167/Jewish-city-feared-by-Stalin-is-rediscovered.html 05.10.2013.

10 Özkan, *a.g.e.*, s. 83.

kentinin veya en azından surlarının Astrahan'ın tam güneyinde Volga deltasının Aşağı kesimindeki lagünlerde olduğunu göstermektedir.[11] Bunlara ilave olarak Hazar yerleşkelerinin Rus güçleri tarafından izleri kalmayacak ölçüde yok edildiği veya Atlantis efsanesi gibi Hazar'ın derinliklerinde kaldığı gibi ek görüşlerde söz konusudur.[12]

Mevcut bilgiler Hazaran Atil kentinin Volga Nehri mansabında, yani günümüz Volga deltasının Hazar Denizi'ne kavuştuğu alanda olabileceğini işaret etmektedir. Bölgedeki su hareketleri göz önüne alınacak olursa kent kalıntılarını deltada değil, Hazar ile deltanın harmanlandığı lagün ve bataklıklarda aramak icap eder. Bölgenin uydu görüntüleri detaylıca incelendiğinde, anlatıma uygun ve yapı izleri olduğu görünen, doğruluğu teyide muhtaç inceleme alanları belirgin şekilde durmaktadır.[13] İnceleme yapmadan kesin bir şey söyleme imkanı olmayan bu yapı izlerinin Atil kentine ait olabileceğini düşünmek durumundayız. Günümüzde yoğun bitki ve yosun örtüsü ile bataklık görünümünde olan bu geniş sahanın başka ne tür kanıtları örtmekte olduğu bilinmemekle birlikte, doğal olarak Sualtı arkeologlarının ve aynı zamanda Türk kent planına ve öteki araçlarına hakim Sanat tarihçilerinin koordineli bir çalışmasını zorunlu kılmaktadır.

İnce Donanma ve Tuna Nehri Rusçuk Tersanesi'nin Olası Yeri

"*Osmanlı Tarihinde; bilhassa Tuna, Nil, Fırat, Dicle, Kür gibi nehirler ile Hazar Denizi zamana ve mekana* göre 'İnce Donanma' bölgeleri olarak tarihsel süreçteki örneklerdir. Adı geçen havzalarda, sığ suların ve nehirlerin konumu çerçevesinde gemi ve kayıklar yüzdürülmüş, bazı yerlerde donanma ya da filolar oluşturulmuş ve bu gemilerin yapıldığı tersane ve *tezgahlar meydana getirilmiştir. Tuna Kaptanlığı, Fırat (Şat) Kaptanlığı, Dicle (Şat-Basra) Kaptanlığı, Ardahan (Kür) Kaptanlığı, Nil Kaptanlığı, bunlara bazı örneklerdir*".[14] Askeri terminoloji açısından 'İnce Donanma' olarak adlandırılan bu filolar, hareket bölgelerinde stratejik, harekat, ulaşım ve lojistik olanaklarını kontrol ediyorlardı. "*Osmanlı Devleti Macaristan'ı da işgal ettikten sonra Tuna Nehrini iki mıntıkaya ayırarak Tuna Kaptanlığını ihdas etmiş, her mıntıka kaptanının emri altında onar Firkate ile bin kadar Bahriye Azabı tesis etmiştir. Bunlar nehirde gezerek emniyeti sağlarlardı. On yedinci asır sonlarında Silistreden Belgrad'a kadar Tuna Sahillerinde 12 adet ocaklık şayka ile kaptan bulunuyordu. Karlofça antlaşması*

---

[11] Özkan, *a.g.e.*, s. 83.

[12] Kuzmin, Y. - P. Kuleshov, "Hazarlar", *Türkler*, Cilt: 2, s. 470-471.

[13] Ek: 2'den 13'e kadar olan uydu görüntülerinde hem Astrahan'ı da içeren Volga Deltası, hem de delta açıklarında sualtındaki yapı izleri gözlemlenebilmektedir. Google Earth'ten alıntı.

[14] Rasim Ünlü, "Osmanlı Donanmasında İnce Donanma ve İşlevi", *3. Deniz Harp Tarihi Semineri*, Donanma Komutanlığı Yayınları, Ankara 2006, Böl: 2-38/2-65.

ile Macaristan'ın Avusturyalılara terk edilmesi üzerine Tuna'daki donanma 19 kalite ve 5 büyük ve 28 küçük Firkate, 3 şayka ve 100 üstü açık denilen nakliye kayığından müteşekkildi. Üstü açıklardan 12 tanesi Rusçukta bulunuyordu. Rusçuk sahilinde bir tersane bulunup Tuna gemileri kışları burada geçirirdi. Bu tersanede hafif donanma yapılır ve tamir işleri görülürdü".[15] Uzunçarşılı bu tersane bahsinde, Tuna nehir gemilerinin personel, hacim ve silah bilgileri hakkında da bilgiler verir.

Uzunçarşılı'nın çağdaş kaynaklardan yola çıkarak değindiği Rusçuk Tersanesi'nin kış aylarında onlarca gemiyi barındırıyor olması, buranın topoğrafik olarak nasıl bir yere kurulduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Nehrin kış aylarında taşkınları malumdur. O halde, nehirdeki gemilerin barınmak üzere girebileceği, taşkınlardan etkilenmeyen ve aynı zamanda donanmaya gerekli bakım hizmetlerini de sağlayabilecek nehre paralel ve ikame bir alan olmak durumundadır**.** Uydu görünümleri detaylı olarak incelendiğinde, Rusçuk'ta bu amaca hizmet eder nitelikte nehirden dar bir girişle ayrılmış ve nehre paralel bir barınak alanı görülmektedir **(Ek: 14-15)**. Üstelik bu alanda suyolu kenarında kadim bir yapı alanı mevcuttur **(Ek: 16)**. Bu yapı kalıntılarının **(Ek: 17, 18, 19)** yerinde inceleme yapmadan Osmanlılara ait olduğunu söylemek etik olmayacaktır, ancak görülebildiği kadarı ile düşüncemizi teyit eder niteliktedirler. Esasen bu yapıların incelenmesi kadar önündeki barınak suyolunun zemininde sondaj yapılması halinde bir takım kanıtlara ulaşılabilir. Bu küçük çalışma dahi yöntem olarak sonuca varılabilirliği ifade edebilir.

1480 Rodos Kuşatmasından Kalma Kalıntıların Olası Yeri

Rodos Adası, Tunç Devri deniz ticaret rotalarında dahi önemli bir sıçrama tahtası ve dinlenme limanı olarak iş görmekteydi.[16] Anadolu kıyılarına yakınlığı ve stratejik önemi nedeni ile her çağda dikkat çeken bu ada, Türklerin Anadolu'yu fetihleri ile birlikte hedef olarak görülmeye başlandı. Daha Beylikler döneminde 200 kadar kadırga ile bir donanma kuran Menteşeoğlu'nun (1364),[17] Rodos'u ısrarla elde etmek isteyen ve peş peşe seferler düzenleyen Memlük hükümdarına yardım teklif etmesi (1443)[18] ve sonraki fetih hareketleri Rodos'un önemini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Katip Çelebi'nin eserinde **(Ek: 20)**, 1480'de Vezir Mesih Paşa komutasında bir deniz gücünün Rodos'u ablukaya alıp fetih gayretinde olduğu,

---

15 Uzunçarşılı, 1988, s. 403-404.

16 D. J. Blackman, *Ancient Harbours In the Mediterrian I. The International Journal Of Nautical Archaelogy And Underwater Exploration*, London 1982, s. 186-187.

17 Uzunçarşılı, 1998, s. 145.

18 Uzunçarşılı, 1998, s. 434.

deniz tarafından Rodos surlarına doğru bir ahşap köprü kurdurduğu, bu köprüden kaleye doğru saldırıya geçen 1000 kadar Osmanlı askerinin köprünün yıkılması sonucu boğularak öldüğü anlatılmaktadır.[19] Her ne kadar günümüzde Rodos surları ve deniz arasında modern yapılar ve dolgulamadan dolayı topoğrafik bir değişim söz konusu ise de, Piri Reis'in haritasına **(Ek: 21)** uygun şekilde eski durumu yeniden canlandırıldığında çağın stratejik görünümünü elde edebilmektedir **(Ek: 22, 23, 24, 25)**. Bahsedilen "*cisr-i memdud*" ahşap köprüyü, ana surlar ile bir zamanlar açıkta ve ön kale durumunda **(Ek: 26)** olan, ancak günümüzde bir mendirek ile karaya bağlı olan küçük kaleden karaya doğru uzanan istihkami bir yol olarak düşünmek mümkündür. Bir şekilde bu köprünün, Rodos kalesinin denize bakan giriş kapılarından birine doğru tesis edilmiş olması mümkündür. O halde ana kalenin hemen deniz tarafında yer alan doğal korunaklı limanı ile ön kaleye doğru uzanan bant içinde bu yıkıcı çarpışmanın donanma kalıntıları ve denizde boğulan 1000 kadar levendin en azından silah kalıntılarına rastlamak olasıdır.

Van Gölü / Ahlat Açıklarında Olası Türk Kalıntıları

Günümüzde Van Gölü, halk arasında 'deniz' olarak anılmaktadır. Arapça ve Farsça kaynaklarda dahi '*Buheyra*', yani küçük deniz diye tarif edilmekte, ancak yerleşim olarak Erciş ve Ahlat ile birlikte anılmaktadır. Çünkü Erken İslam döneminde Van henüz küçük bir yerleşim ve kaleden ibaretken Ahlat köklü bir yerleşim durumundadır. Çağdaş kaynaklarda Ahlat ile Erciş arasında büyük gemiler çalıştırıldığı, aynı zamanda Van ve Tatvan gemi ulaşımlarının da Ahlat'a bağlı olduğu ifade edilmektedir **(Ek: 27)**.[20]

Selçuklu Devleti'nin Bizans İmparatorluğu karşısında kazandığı 1071-Malazgirt Zaferi'ni takiben Van Gölü havzası Türklerin hakimiyetine girerken, havzada Ahlat merkezli Ahlatşahlar adıyla bir beylik kurulmuştu. Burası adeta Anadolu'ya giriş kapısıydı. Eskiden beri Ahlat merkezli olarak sürdürülen denizcilik faaliyetleri, bu dönemden itibaren Türklerin kontrolüne ve idaresine geçmiştir.[21] Daha evveliyatında bölgedeki Urartu hakimiyetini de ekleyecek olursak, tipik bir deniz özelliğinde olan Van Gölü araştırılması gereken bakir bölgelerden birisidir.

Bu genel bilgiler doğrultusunda, Ahlat'ta oluşturulmuş olan liman

---

[19] Katip Çelebi, *Tuhfetü'l- Kibâr Fi Esfâri'l- Bihâr*, (haz. İdris Bostan), T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı yayını, Ankara 2008, s. 71.

[20] Abdurrahman Acar, "İslam Coğrafyacılarına Göre Van Gölü ve Çevresi", *5. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van Valiliği Yayınları, İstanbul 2010, s. 149-159.

[21] Abdulkadir Yuvalı, "Ahlat Şehrinin Tarihinde Yaşanmış Talihsiz Olaylar", *1. Uluslar arası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını No: 4, İstanbul 2013, s. 274.

yapısını, Ahlat- Erciş-Tatvan ve Van arasındaki ulaşım hatlarını incelemek, Van Gölü'ndeki Türk Denizciliği açısından bilgiler sunabilir. Özellikle, Ahlat ilçe merkezinin kıyı bandı ele alınacak ilk lokal alanlardan biridir **(Ek: 28)**. Başta Akdamar adası olmak üzere, diğer adaların Hıristiyan litürjisine uygun olarak tesis edilen dini yapıları ve yerleşiklerinin üzerinde hakimiyet çabaları, bu adaların Ahlat'a bakan cephelerinde bizlere ip uçları sunacaktır. Sahadaki görülerimiz, Van Gölü'nün yeterince kültürel varlığı barındırdığını göstermektedir, ancak Kubadabat Sarayı örneğinde olduğu gibi, Ahlat kazı ve incelemeleri de sualtına henüz inmemiştir. Oysa Akdamar adası kıyı bandında yaptığımız ancak henüz yayınlamadığımız inceleme verilerine göre; adanın sualtı kesiminin sahip olduğu arkeolojik değerlerin zenginliği etraf yerleşkelerle birlikte Ahlat ile olan ilişkilerine de ışık tutacak ölçüdedir.

Beyşehir Gölünde Kubadabat-Kızkalesi Adası Arasında Ulaşım ve Mendirek Kalıntıları

Kazısı Prof. Dr. Rüçhan Arık tarafından yürütülen Kubadabat Saray kompleksi ve Beyşehir Gölü adalarından biri üzerinde yer alan Kız Kalesi kalıntıları, bazı küçük tarihlendirme sorunlarına rağmen 12. yüzyıl Selçuklu dönemine ait olarak değerlendirilmektedir.[22] Beyşehir ilçesi Gölyaka beldesinde göl kenarında tesis edilmiş Kubadabat Saray kompleksi ve külliyesi, çağdaş kaynakların da belirttiği üzere, I. Alaaddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiştir. Hemen hemen aynı dönemde sarayın 3,5 km. kuzeydoğusunda göl içinde bir adanın üzerinde, bir nevi iç kale niteliği işi de gören bir korunaklı şato da yaptırılmıştır. Bu yapı bu gün 'Kız Kalesi' olarak anılmaktadır **(Ek: 29)**.[23]

Kubadabat Sarayı ile Kız Kalesi arasındaki ulaşım doğrudan suyolu ile sağlanmaktaydı **(Ek: 30)**. Saray ve şato üzerinde yoğunlaşan arkeolojik kazıların başlangıcı incelendiğinde; ana karadan adaya ulaşım güzergahı ile ada kıyısı sualtı yapısının ele alınmadığı görülmektedir. Kuşkusuz bu eksiklik kazı yıllarında Sualtı Arkeolojisi Disiplininin henüz yerleşmediği ve koordineli bir çalışma sürecinin henüz başlamamış olmasındandır. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda, Kızkalesi Adası kıyı bandında mendirek ve çapa kalıntılarının varlığı ortaya çıkarılmıştır.[24]

---

22 Rüçhan Arık, *Kubadabat*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 43.

23 Arık, *a.g.e.*, s. 185.

24 Kızkalesi civarındaki sualtı araştırmasını Selçuk Üniversitesi Sualtı Arkeolojisi Böl. Bşk. Prof. Mustafa Şahin ve ekibi yürütmüştür.

Turk and Caiccos Adaları Hakkında Tartışmalar ve Muhtemel Türk İzleri

Küba ve Dominik Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Karayip Denizi'nde yer alan Turk And Caicos Takım Adaları **(Ek: 31)**, adından dolayı popüler bir konu olmayı sürdürmektedir.[25] Türk bağlantısı hakkında tatmin edici bir çalışma henüz görülmemektedir, ancak kuşku doğuran yeterli emare mevcuttur. Kesin bir yargıya ulaşabilmek için ülkenin genelinde sosyolojik izlerin aranmasının yanı sıra, sualtında Osmanlı Dönemi izlerinin aranması zaruri ve bilimsel söylemin gereğidir. Elde kesin kanıt olmamasına rağmen yöntem amacı ile belli bir bilgi dizinini sıralamak gerekirse;

a) Ada adındaki 'Turk' ibaresi,

b) 1890 yılında değiştirilen bayrağındaki 3 hilal,[26]

c) Büyük ada kesiminin adı olan 'Caicos' ibaresinin 'Kayık' olup olamayacağı,

d) Piri Reis'in adaların yerine 3 kayık resmi işaretlemesi **(Ek: 32)**,

e) Başkent Grand Turk adının, Kanuni Sultan Süleyman'ın çağdaşı olan Avrupalılar tarafından sultana verdikleri Grand Turk (Muhteşem Türk) yakıştırmasıyla olası ilgisi gibi unsurlardan söz edilebilir.

Tüm bu unsurlar kendi içinde ayrı bir çalışmayı gerekli kılmakta, ancak her biri sahada teyit için senkronize bir çabayı koşullamaktadır. Böyle bir çalışma, Sanat Tarihi - Sualtı Arkeolojisi - Antropoloji ve Türk Dili disiplininden karma bir ekiple yürütülebilir.

Turk And Caicos ülkesi resmi web sayfalarında,[27] kıyılarında bulunan Ortaçağ ve Yakınçağ batıklarından bahsedilmektedir. Bu açıdan gerek bulguların incelenmesi, gerekse bu tarz sahalarda sualtı araştırmaları için, Türk Denizcilik Tarihi üzerine ihtisaslaşmış Sualtı arkeologları veya Sanat tarihçileri yetiştirilmelidir.

Piri Reis'in tam bu bölgeye resmettiği 3 kayık ile ne anlatmak istediği bir soru işareti olarak durmakla birlikte, haritasının kenar bilgilerinde "*triz matos* / üç deliler demek olur" diye not düşerek bunu açıklamaya çalışmıştır. 'Tribus matos' Latincede 'üç askeri güç',[28] Portekizcede ise 'üç çalılık'[29] anlamına gelmektedir.

---

[25] Örneğin; www.turkishdailynews.com.tr/article.php?evewsid=47991; http://www.turansam.org/makale.php?id=39 15 temmuz 2011; http://www.turania.com/showthread.php?t=2817.

[26] http://www.crwflags.com/fotw/flags/tc_his.html 29.09.2013.

[27] http://www.tcimall.tc/government/index.htm. 29.09.2013.

[28] http://turkce-latince.cevirsozluk.com/#la|tr|tribus%20matos%0A%0A%0A%0A%0A 17.10.2013.

[29] http://turkce-portekizce.cevirsozluk.com/#pt|tr|mato%0A%0A%0A%0A 17.10.213.

Caicos ibaresi ise gerek İspanyolcada,[30] gerekse Fransızcada[31] bizim kullandığımız şekilde kayık anlamındadır. Popüler de olsa süre giden tartışmalarda göz ardı edilen bir husus ise, Caicos adası güney ve batı açıklarının tamamen resiflerden oluşmasından dolayı büyük gemi veya dönem ismi ile kadırgalarının kıyıya yaklaşmasına izin vermeyecek kadar sığ oluşudur. Bu derinlik ancak kayıklarla ulaşıma olanak tanır durumda görünmektedir **(Ek: 33)**. 'Kayık' ibaresini açıklamada yetersiz kalacak bu bilgi, saha incelemesinde ön plana çıkabilecek bir unsurdur. Zira Ek 33 resimden, uydu verilerinden ve ülke kıyı bandını gösterir tanıtıcı web. resimlerinden de görülebileceği üzere; Caiccos Adasının güney ve korunaklı kesimi tamamen sığ resiflerden oluşmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk Denizcilik Tarihi'nin devasa geçmişi, yazılı belgelerle çalışmalardan 3 boyutlu çalışmalara doğru geçişi fazlası ile hak etmektedir. Henüz yeni sayılabilecek Sualtı Arkeolojisi disiplini teknik ve akademik kadrolarının, Sanat Tarihi disiplinini de içine alan bir katılımla pratik uygulayıcılarını yetiştirme için senkronize olması kaçınılmazdır. Eğitim, materyal ve finansman açısından yeni bir yapılanma gerektiren bu süreç, disiplinler arası argümanlara kurban edilemeyecek kadar değerlidir. Bildiride sunulmaya çalışılan bu öze ilave olarak gösterilen örnekler her ne kadar kesin kanıt niteliğinde değilse de, Orta Asya'dan Atlantik Okyanusu'na, Akdeniz'den Kızıldeniz'e, Beyşehir Gölü'nden Tuna Nehri'ne kadar sınırsız bir su kütlesinin altında çıkarılmayı beklemekte olan milyonlarca Türk izine ulaşmanın yöntemine dair yalın bir önermedir.

---

[30] http://www.ispanyolcasozluk.net/ 17.10.2013.

[31] http://www.fransizcasozluk.net/ 17.10.2013.

KAYNAKÇA

ACAR, Abdurrahman, "İslam Coğrafyacılarına Göre Van Gölü ve Çevresi", *5. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van Valiliği yayınları, İstanbul 2010.

AL-ISTAHKRİ, "The Book of Climates-Collection of Materials Relating to Places and Peoples of the Caucasus", Sayı: 29, Tiflis 1901

ARIK, Rüçhan, *Kubadabat*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.

ARTAMONOV, M. *İ. Hazar Tarihi*, (çev. A. Batur), Selenge yayınları, İstanbul 2004.

KATİP ÇELEBİ, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esf*âri'l-*Bih*âr, (haz. İdris Bostan), T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı yayını, Ankara 2008.

KUZMİN, Y. – KULESHOV P., "Hazarlar", *Türkler*, 2, (ed. Kemal Çiçek ve diğ.), Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s: 470-471.

ÖZKAN, Metin, *Türk Devletleri*, Kalipso Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz)

Piri Reis Haritası, T.T.K., Ankara 2012.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, T.T.K., Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal*, T.T.K., Ankara 1998.

ÜNLÜ, Rasim, "Osmanlı Donanmasında İnce Donanma ve İşlevi", *3. Deniz Harp Tarihi Semineri*, Donanma Komutanlığı yayınları, Ankara 2006, Böl: 2-38/2-65.

YUVALI, Abdulkadir, "Ahlat Şehrinin Tarihinde Yaşanmış Talihsiz Olaylar", *1. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu*, Bitlis Eren Üniversitesi yayını No: 4, İstanbul 2013.

YÜCEL, Mualla Uydu, "Hazar Hakanlığı", *Türkler*, Cilt:2, (ed. Kemal Çiçek ve diğ.), Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002

http://www.crwflags.com/fotw/flags/tc_his.html 29.09.2013.

http://www.tcimall.tc/government/index.htm 22.09.2013.

http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/3072167/Jewish-city-feared-by-Stalin-is-rediscovered.html 05.10.2013.

http://turkce-latince.cevirsozluk.com/#la|tr|tribus%20

matos%0A%0A%0A%0A%0A 17.10.2013

http://turkce-portekizce.cevirsozluk.com/#pt|tr|mato%0A%0A%0A%0A 17.10.213

http://www.ispanyolcasozluk.net/ 17.10.2013

http://www.fransizcasozluk.net/ 17.10.2013

EKLER

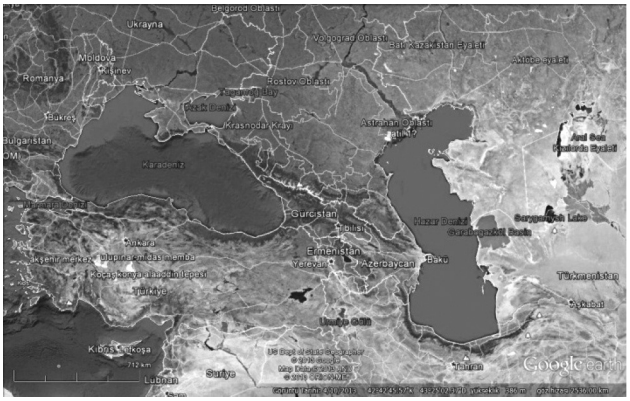

Ek 1: Astrakhan Özerk Bölgesi'nin genel görünümü. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

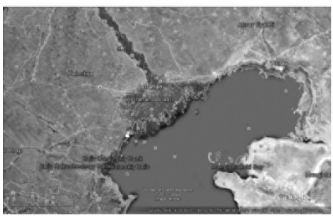

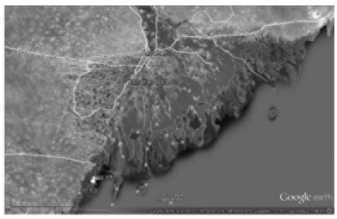

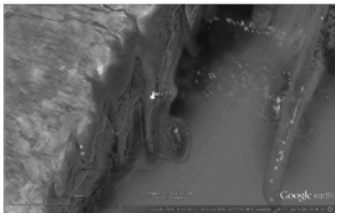

Ek 2, 3, 4: Astrakhan ve Volga Deltası görünümleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

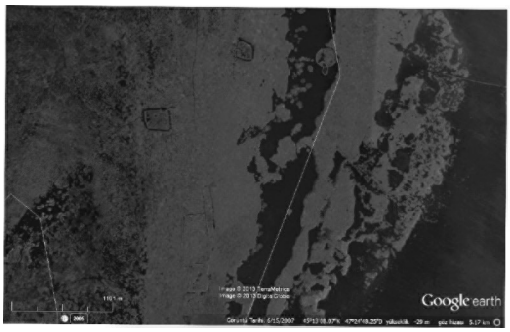

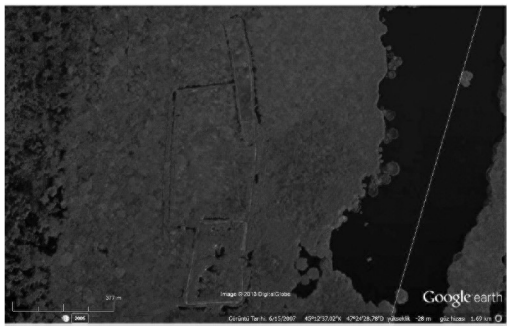

Ek 5-6: Hazar Denizi, Volga Deltası'nda yapı izleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

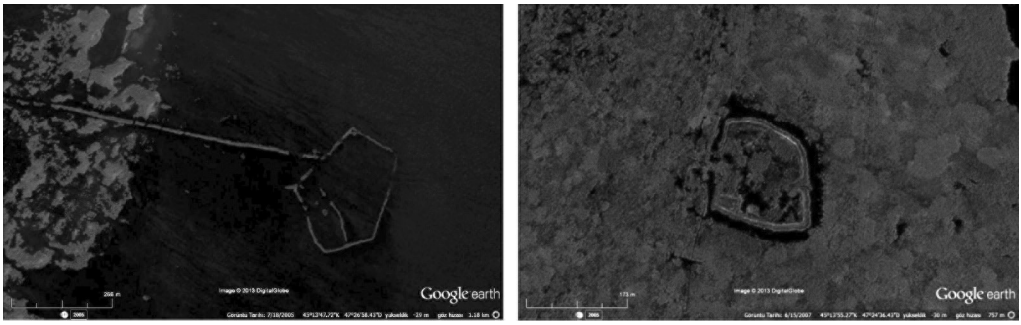

Ek 7-8: Hazar Denizi, Volga Deltası'nda yapı izleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

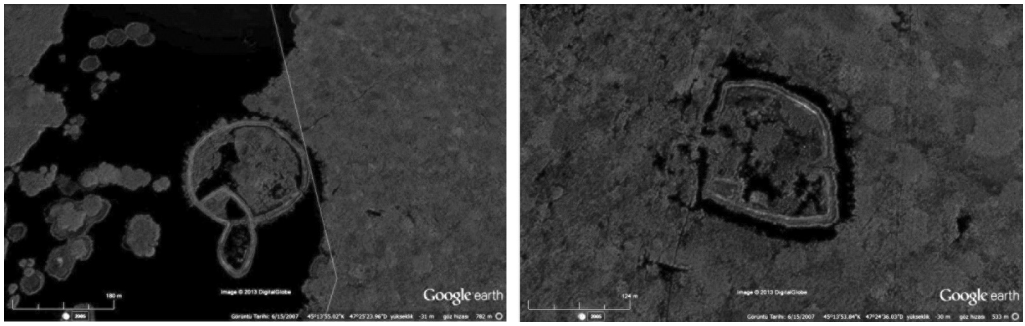

Ek 9-10: Hazar Denizi, Volga Deltası'nda yapı izleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

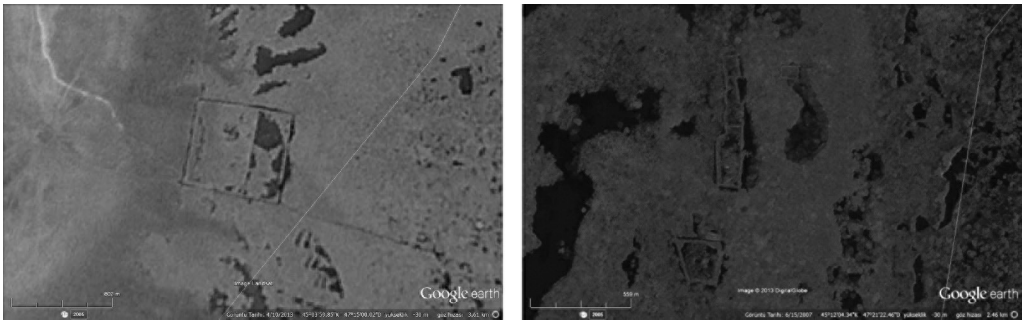

Ek 11-12: Hazar Denizi, Volga Deltası'nda yapı izleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

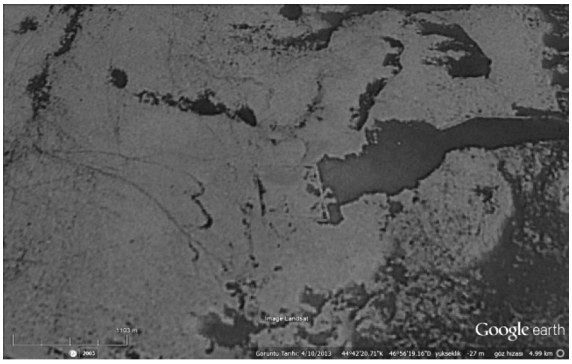

Ek 13: Hazar Denizi, Volga Deltası'nda yapı izleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

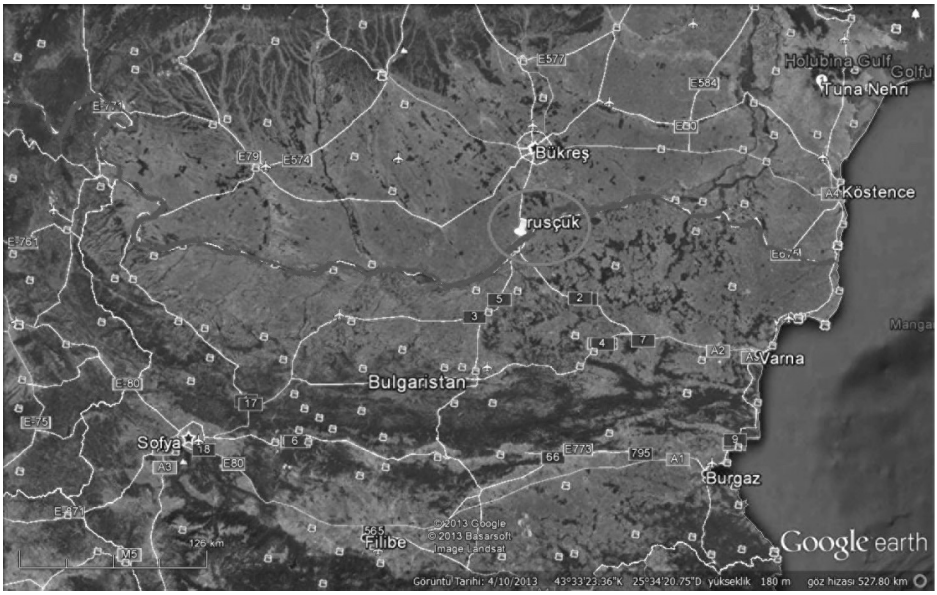

Ek 14: Tuna Nehri ve Rusçuk genel görünümü. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

Ek 15: Tuna Nehri, Rusçuk merkezinde tesis edilmiş alternatif barınak alanı. Google Earth uydu verilerinden.

Ek 16: Rusçuk'ta tersane alanına ait olası kadim yapı alanı. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

Ek 17, 18, 19: Rusçuk'ta tersane alanına ait olası kadim yapı kalıntıları. 20.09.2013.

Ek 20: Katip Çelebi'nin eserinde Rodos Seferi. Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kib*âr *Fi Esfâri'l- Bih*âr, (haz. İdris Bostan), T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı yayını, Ankara 2008, s. 71.

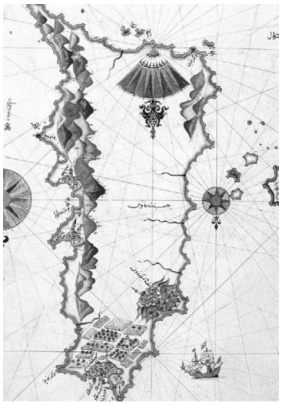

Ek 21: Rodos Haritası. *Piri Reis Haritası*, T.T.K., Ankara 2012.

Ek 22: Rodos Kuzeydoğu Burnu ve Türkiye kıyıları. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

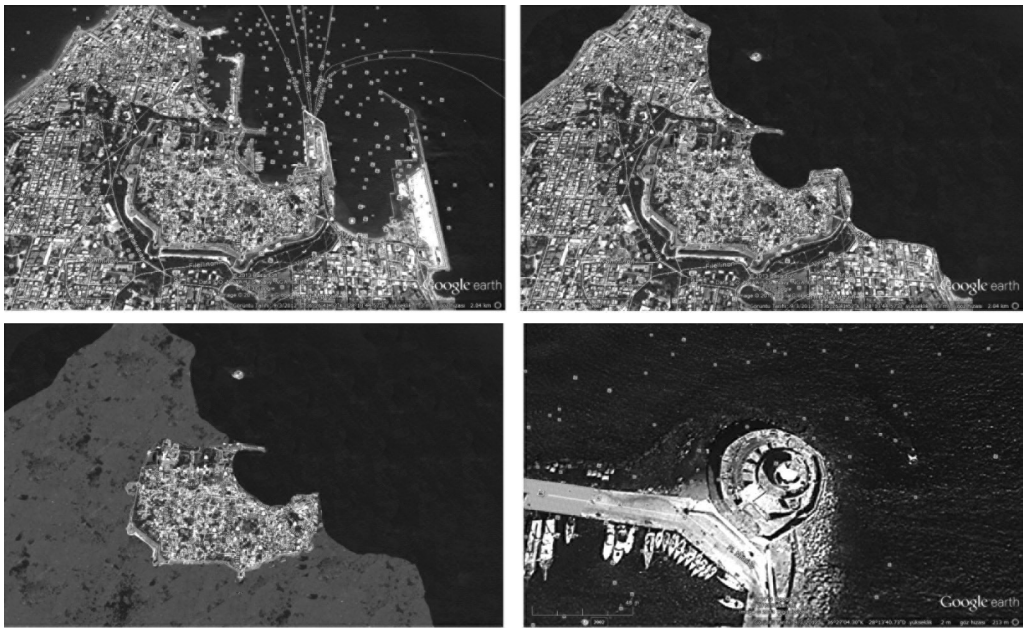

Ek: 23, 24, 25, 26: Rodos kalesinin topoğrafik düzeltimi ve uç kale uydu görünümü. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

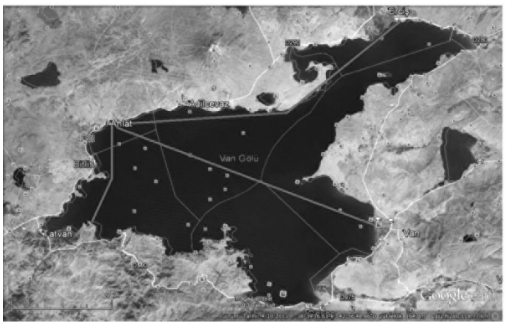

Ek 27: Ahlat merkezli denizcilik ana rotaları. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.
Ek 28: Olası denizcilik kalıntıları için önerilen arama bölgesi. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

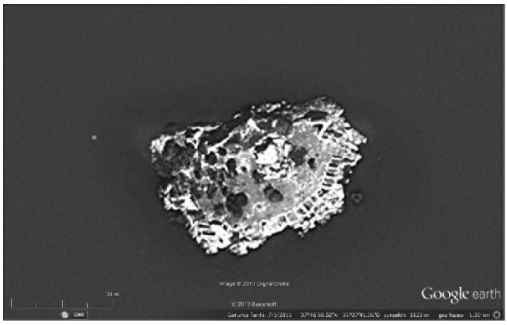

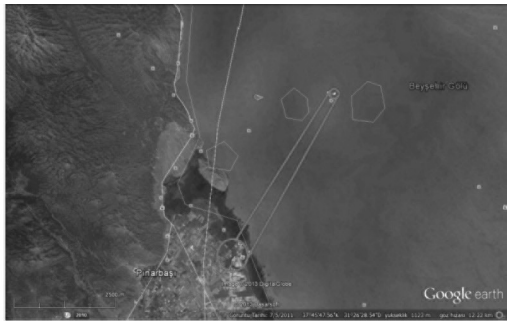

Ek 29: Beyşehir Kızkalesi adası görünümü. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

Ek 30: Kubadabat Sarayı ve Kızkalesi arasında incelenmesi gereken saha.

Ek 31: Atlantik Okyanusunda Turk And Caicos Adaları. World Map, Nat.Geog. 2004.

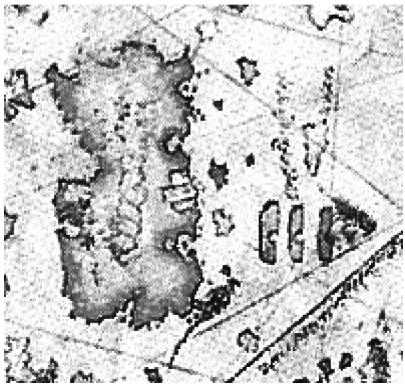

Ek 32: Piri Reis'in Dünya Haritasında Turk And Caicos bölgesi kesiti. T.T.K., Ankara 2012.

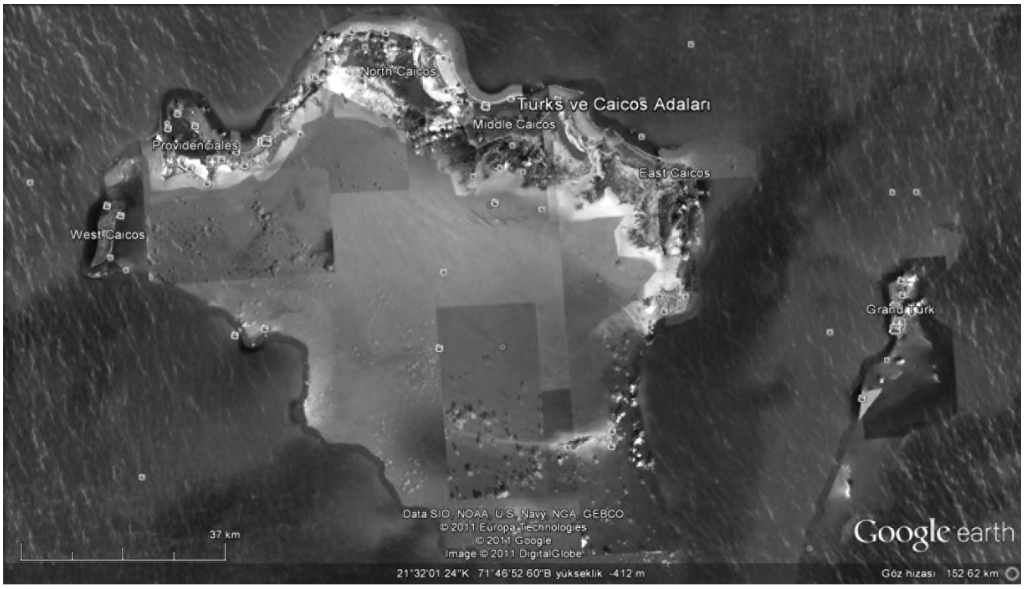

Ek 33: Caicos Adası resifleri. Google Earth uydu verilerinden. 20.09.2013.

Turgut Reis

Turgutreis - Bodrum

1 - 4 Kasım 2013

2. Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu

Turgut Reis

Turgutreis - Bodrum

1 - 4 Kasım 2013

2.

Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu

KÜLTÜR VE SANATTA DENİZ

UÇAN HOLLANDALI (HAYALET GEMİ) YA DA FIRTINALI DENİZDE ÖLÜMÜN DİŞİ SENDROMU

FLYING DUTCHMAN (GHOST SHİP) OR FEMALE SYNDROME OF DEATH ON THE NASTY SEA

Erkan ŞİMŞEK *

Özet:

Librettosu ve müziği Richard Wagner tarafından yazılmış Uçan Hollandalı (Hayalet Gemi) operası, fırtınalı denizlerde Kıyamet Gününe değin sonsuzca dolaşmaya mahkum edilen ve bunun için şeytana meydan okuyan ve ancak bir kadının aşkı sayesinde kurtulması mümkün olan Hollandalı Kaptanla ilgili efsaneye dayanmaktadır. Öfkeli denizci iki ölüm arasında kalan alanda varlığını sürdürebilmektedir. Kadın ontolojik tutarlılık taşıyan olumlu bir varlık olarak değil,yalnızca erkeğin bir semptomu olarak vardır. Sorun,gerçekte Wagner'in bizzat kendi sendromu olan kadının tekinsiz sadakati üzerine kurulmuştur.

Olayı açıklarken Hayalet Geminin Hayalet Denizciler korosu ile Hollandalı'nın kurtulmak için umudunu bağladığı kadının (Senta rolündeki soprano) meşhur aryalarına kemanla eşlik etmeyi düşünüyorum.

***Anahtar sözcükler**: Deniz metaforu, saplantılı aşk, kadının sadakati, şeytan, ölüm ve hayalet.*

Abstract:

Flying Dutchman (Ghost Ship) opera which Libretto and music composed by Richard Wagner based on the legend of the Dutch captain who defied satan to prevent him sailing round the sea in gale force winds. He was condemned to sail the seas until Judgment Day,unless redeemed by a woman's love. Furious Seaman can carry on his life only between two deaths. The woman is not only positive being with ontologically consistancy, but the symptome of a man. The case in fact is built on Wagner's own syndrome of the woman who keeps an unsafe faithfullnes.

While explainin I will accompany for the famous chorus of the crew of the Ghost Ship and Senta's (soprano) (whom the Dutchman hopes to be rescued by that woman)'s aria by violin.

***Key words:** Sea methaphore, obsessed love, faithfullness of a woman, devil, death and ghost.*

---

* Mimar, Müzisyen, Felsefe araştırmacısı Bodrum-Muğla / Architect, Musician, Philosopher (Researcher) Bodrum-Muğla; (ersimsek2001@yahoo.com, erkansimsek@gmail.com).

UÇAN HOLLANDALI (HAYALET GEMİ) YA DA FIRTINALI DENİZDE ÖLÜMÜN DİŞİ SENDROMU

Erkan ŞİMŞEK

Wagner için acı çekmek öğrenmek demektir.

Nietzsche

Librettosu ve müziği Richard Wagner tarafından yazılmış Uçan Hollandalı (Hayalet Gemi) operası, fırtınalı denizlerde Kıyamet Gününe değin sonsuzca dolaşmaya mahkum edilen ve bunun için şeytana meydan okuyan ve ancak bir kadının aşkı sayesinde kurtulması mümkün olan Hollandalı Kaptanla ilgili efsaneye dayanmaktadır. Öfkeli denizci iki ölüm arasında kalan alanda varlığını sürdürebilmektedir. Kadın ontolojik tutarlılık taşıyan olumlu bir varlık olarak değil, yalnızca erkeğin bir semptomu olarak vardır. Sorun, gerçekte Wagner'in bizzat kendi sendromu olan kadının tekinsiz sadakati üzerine kurulmuştur.

Eserin ilk oynanışı 2 Ocak 1843'de Dresden'dedir. (Türkiye'de Ankara Devlet Operası'nda 1961)

Konu 18. yüzyılda Norveç Kıyılarında geçmesine karşın asıl kaynağı "Uçan Hollandalı" ve lanetli gemi, Nuhun Gemisi'nden Moby Dick'e, Karayip Korsanları ve diğer korsan maceralarına ve Titanik'e kadar uzanan örneklerini gördüğümüz deniz efsaneleridir.

Tauss Marine Seyir defterinde denizde kaybolmuş, lanetlenmiş denizcilerden söz edilir.. Bunların salgın hastalıklara (veba, kolera vb.) neden oldukları söylenir. 18-19. yüzyıllarda hiçbir limana girmeden açık denizlerde dolaşmaya mahkum edilmiş Hollanda Gemisi "De Vligende Hollander" ya da "Flying Dutchman", Tanrıdan gelen bir işaret olarak kabul edilmiş, geminin Hollandalı Kaptanı Willem van der Decken, çok büyük bir fırtınada Ümit Burnu'nu mutlaka geçeceğine yemin etmiş ve bu yüzden şeytan tarafından yıllarca kendi isteği dışında denizleri dolaşmakla cezalandırılmış ve gezgin olmaya mahkum edilmiş trajik bir denizcidir. Sadece yedi yılda bir karaya çıkabiliyor ve lanetinden kurtulması ancak ona ölümüne dek sadık kalacak bir eş bulabilmesiyle mümkün olabilmektedir.

Öyküye inanan binlerce denizci fırtınalı günlerde bu gemiyi gördüklerine yemin ederler.

Der Fliegende Holländer / Uçan Hollandalı (Hayalet Gemi)

Yanda, Resim-1'de gördüğümüz olgu "Fata Morgana" (serap, sanrı) olarak tanımlanmaktadır. Denizcilerin sıklıkla gördükleri bu ilüzyonlar, ışık oyunlarının yarattığı bir olaydır. Atmosferdeki nemin ışıkla yarattığı bu ilüzyon çok uzaktan çıplak gözle görülebilmektedir. Suyun üzerinde yüzüyormuş gibi görünen yansıma imgeler, gerçekte olmayan, tümüyle yansıma hareketlerden ibarettir ve ekseriya büyük fırtınalar öncesi görülebilmektedir. (The phenomenon is referred to as Fata Morgana. This refers to a sort of maritime mirage where moisture and atmospheric conditions toy with light and how it reflects to cause illusions. One illusion is to make a ship that's very far away, perhaps too far to see with the naked eye, appear as a reflected image floating above the water complete with ghostly shimmer and insubstantial movements., you probably guessed that Fata Morgana conditions are such that come right before a major storm).

Resim 1

Başka bir versiyonda Uçan Hollandalı çalıntı altınlarla ve değerli mücevherlerle dolu bir korsan gemisidir ve mürettebatın işlediği sayısız suçlardan ötürü lanetlenmiştir.

Gemiden söz eden ilk yazılı kaynak George Barrington'un 1795 basımı eseridir. Burada aynı öykü anlatılır, kayalıklarda parçalanan bu geminin sürüklenerek bir başka gemiye çarpacakmış gibi yaklaştığından ve onların da gemiyi tamir ettirerek Avrupa'ya doğru yola koyulduğundan ve aynı enleme geldiklerinde şiddetli bir boraya yakalandığından söz edilir. Uçan Hollandalı'nın bu lanetten kurtulabilmesi için bir kadının ona ömrünün sonuna kadar sadık kalması lazımdır.

Karaların bittiği, sonsuz okyanusun başladığı yer dünyanın ucu, okyanusla karanın iç içe girdiği, derin ve sığ suların birbirine karıştığı bir noktadır. Böylece bu bölge (Ümit Burnu), şeytanın dünyadaki evi olarak adlandırılmıştır.

Wagner'in "Uçan Hollandalı" figürüyle ilk kez çağdaşı şair Heine'nin 1834'de yayınlanan "M. de Schanabelewopsky'nin Anıları" adlı yarı otobiyografik yapıtındaki bir öyküde karşılaştığına inanılıyor.

Toplumla uyum sağlayamamış ve aşktan yana talihsiz karakterlere hep özel bir ilgi duymuş olan Wagner'in "Uçan Hollandalı"yla organik bir bağ kurması ise karısı Minna'yla alacaklılardan kurtulmak için o zamanlar yaşadığı Riga'dan kaçarken gerçekleşir. Londra'ya giderlerken bir fırtınaya yakalanan gemi, Norveç sahillerine sürüklenir ve bu olaydan çok etkilenen Wagner, Norveçli gemicilerin de lanetli gemilerin efsanesini birbirlerine anlattıklarına şahit olur. Wagner "Uçan Hollandalı"nın gemiciler korosunun müzikal temasını ilk kez bu yaşadığı fırtına esnasında tasarladığını yazar.

Ayrıca bir kadının koşulsuz sadakatiyle huzura ulaşma teması, eşi Minna dahil bir çok kadının onu aldatması yüzünden ona çekici gelmiş olmalı. "Uçan Hollandalı" opera sanatını kökten bir değişime yönelten bestecinin dördüncü operası. Ancak bundan önceki "Die Feen/Periler", "Das Liebesverbot/ Aşk Yasağı" ve "Rienzi"den sadece Rienzi'nin uvertürü repertuarlarda yer bulabilir. İlk kez 1843'de Dresden Operası'nda sahnelenen "Uçan Hollandalı" ise Wagner'in standart opera formlarından uzaklaştığı ve kendi müzik-dram konseptine yöneldiği, Kuzey Avrupa folkloru ve mitolojisi ve evrensel nitelikte dev karakterlerle uğraştığı ilk en önemli operasıdır.

Bu İsim Nereden Gelmektedir?

17. yüzyıla ait bir inanışa göre Hollanda'ya ait Doğu Hindistan Şirketi'nde kaptan olarak çalışan Bernard Fokke, kaptanlık yaptığı geminin inanılmaz hızıyla ve tuhaf davranışlarıyla dikkatleri üstünde topluyordu. Hollanda'dan Java adasına kadar yaptığı seferleri olanaksız denecek bir hızla kat edince insanlar o geminim şeytan tarafından yönlendirildiğine inanmaya başladılar ve

o nedenle bu inanılmaz kaptana "Uçan Hollandalı" adını verdiler, ancak başka bir söylentiye göre Uçan Hollandalı geminin ismiydi.

Bu eserde, sonradan Wagner'in opera tarzını simgeleyen ve devamlı kullandığı, içinde birçok laytmotif bulunan opera stilinin ilk belirtileri görülmektedir. Bu laytmotifler okyanus veya fırtana motifi, Hollandalı motifi ve Senta motifidir.

19. yüzyıl Alman sanatında romantizm akımının baş karakteri kuşkusuz yersiz yurtsuz "gezgin" imgesidir. Rahatsızdır gezgin, sürekli bir arayış içindedir. Ruhen huzuru bulamadığı için hiçbir yerde uzun süre kalamaz. Bazen kara parçaları da yetmez ona, ruhunun karmaşasına fırtınalı denizlerin yüksek dalgaları eşlik eder. Gerçekte burada yansıtılan Wagner'in kendi coşkusudur. Takıntı haline gelen "Sadakat" duygusu da denizlerin tekinsiz haliyle örtüşmektedir.

Deniz, kadın, sevgililer ve tüm ilişkilerde sadakat (treue), Wagner'de kaygan bir zemin oluşturmaktadır.

Deniz yapısal planda göçebedir, özgürlük alanı oluşturabileceği gibi acılara da neden olabilir.. O göçebeliği kendisi seçmemiştir, bir bakıma ona mahkumdur. Sadakat ise aynı açıdan bakıldığında "yerleşik" bir kavramdır.

Senta'nın Balladı

Holladalı'nın kanayan yarası onun bir türlü dizginleyemediği eksik bir yanıyla özdeştir. Bu Hegelci bir deyişle "Yarayı ancak onu açmış olan mızrak iyileştirebilir" ifadesiyle özdeştir. Senta onun kurtuluşudur, ama Hollandalı ona ancak ikinci ölümüyle kavuşabilir.[1]

Wagner, bizzat kendisi kadınlar karşısında çaresizdir, yani burada Hollandalı'nın ihtiyacı olan şey Senta değil, onda bir türlü emin olamadığı "sadakat" duygusudur. Nietzsche'nin kadına giderken kullandığı kırbaç,[2] Wagner'in de bir türlü erişemediği egemenlik duygusunun bir metaforundan başka bir şey değildir. O nedenle tüm operalarında ortak bir tema niteliği taşıyan "sadakat" duygusu kahramanın fallokrat bir yüceltimi (trascendental object) olma yerine onun bir türlü üstesinden gelemediği doyumsuzluk ya da eksiklik duygusunun dışında nesnel bir amaç değildir. Bu olsa olsa ona özgü ve onun coşkularının arkasında yatan öznel bir örtüden başka bir şey olamaz.

Bu haliyle Wagner "kahraman" ögesinin arkasına sığınmış "ırkçı" biri olma yerine nihilist bir romantiktir.

Bu haliyle "fırtınalı deniz", ondaki tekinsiz bir öz-güven eksikliğinin

---

1 Zizek, Slovaj, "Olumsuzla Oyalanma", (çev. Hakan Gür), İmge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 322.

2 Also Sprach Zarathustra (Böyle buyurdu Zerdüşt).

artistik bir tamamlayıcısıdır ve onun coşkun müziği ve Senta'nın "isterik" aryası da bu umutsuzluğun dalgaları arasında parçalanan umutsuz çırpınışları yansıtır.

Senta'nın Aryası, onun iki buçuk saatten fazla süren dev operasının bir özeti gibidir. Wagner'in Operaları, tiyatro, müzik ve dansın iç içe geçtiği, bütün bunların eserin yapısından doğuyor göründüğü sanat yapıtlarıdır. Laytmotif tekniği Wagner'in buluşudur. Kişiler ve olaylar laytmotiflerle karakterize edilir. Bu laytmotiflerin ayırt edici ezgileri vardır ve eserin çeşitli bölümlerinde bu laytmotifler bu karakterleri önceden belirlerler,[3] yani bu motif çaldığında ortaya çıkarlar. Wagner bu haliyle orkestrayı ön plana çıkarır ve opera sanki insan sesi için yazılmış senfoniden ibarettir.

*****

SENTA:

(Koltuğunda)

Yahohoe! Yohohohoe! Yohohoe! Yohoe!

Okyanusta seyreden gemiyi gördünüz mü?

Kan kırmızı yelkenleri ve kapkara direkleriyle

Köprüsünde soluk yüzlü bir adam,

Geminin kaptanı, her daim gözü tetikte,

Ey! Gümbürdeyen rüzgar, Yohohe,

Ey! Islık çalan halatları,

Ey! Okla havalanır gibi.

Ereksiz, nihayetsiz, dinlenmesiz..

Şimdiyse kurtulma umudu olurdu bu solgun adam için..

Bir kadın bulabilseydi yeryüzünde,

Ölümüne değin ona sadık kalacak,

Ah solgun adam ne zaman bulacaksın onu?

Dua et Gökyüzüne ki er veya geç

bir kadın bağlansın ona.

Rüzgarın öfkesi ve şiddetli fırtınada

Bir zamanlar aranırken, bir buruna ulaştığında

---

[3] Behrens, Roger, *Adorno Sözlüğü*, (çev. Mustafa Tüzel), Versus Yay., 2011.

Lanet yağdırmıştı ve yemin etmişti deli gibi,

“teslim olmak yoktu sonsuza değin!”

Heyhat! Şeytan duydu onu..

tuttu sözünü! Yahohe!

Heyhat! Şimdi lanetli, gezip durur

Sonsuz denizlerde, durup dinlenmeden..

İşte garib adam, vakti geldi şimdi bulman için özgürlüğü yeryüzünde,

Gösterdi yolunu Tanrının meleği, kurtuluşun!

SENTA ve KIZLAR

Ah, solgun adam! Bulabilirsen

Dua et Gökyüzüne ki, er geç

Bir kadın sadık kalsın ona!

Kızlar derinden etkilenmiştir. İkinci mısra söylendiği sırada Senta iskemlesinden kalkıp Durmaksızın artan çığlıklarla

SENTA

Her yedi yılda bir

sahile çıkar bir eş bulmak için,

lakin bulamaz kendine vefalı bir yar.

Heyhat! “Aç yelkenlerini!” Yohohe!

Heyhat! “At demirini!” Yohohe!

Heyhat! “Tekinsiz aşk, tekinsiz yürek!”

Hadi denizlere, sonsuza değin, dinlenmek yok!”

Senta duygularının üstesinden gelmiştir, geriye yaslanır, ufak bir sessizlik

KIZLAR

Ah! Nerde yaşamını sürdürür, bir zamanlar Tanrının Meleğinin öngördüğü bu kız?

Nerede buluşacaksın onunla?

Kim sadık kalır sana ölünceye değin?

SENTA

Birden, içten gelen bir güçle atılır

Seni koruyacak sadakat benim olsun.

Tanrının meleği! Ben olayım, seni kavuşturan özgürlüğe!

MARY ve KIZLAR

(Hışımla ayağa kalkarlar)

Yardım et bize Gökyüzü! Senta, Senta! *

*****

Letonya Milli Operası, Umman'da The Royal Opera House Muscat'ın (ROHM) 200. Yıl (Mayıs 2013) Wagner kutlamalarında Uçan Hollandalı Operası'nı "Kara", dramatik ve unutulmaz bir yorumla sahnelemiştir. Orkestra şefi: Martins Ozolins ve Senta rolünde gür ve dolu sesiyle ve Hollandalı hayalet denizcinin efsanevi görüntüsüne takıntılı karakteri olağan üstü bir şiddet ve tutkuyla canlandırmak için kanatırcasına sıktığı yumrukları ve parıltılı gözleriyle dikkat çeken Rus Soprano Mlada Khudoley ile sergilediği performansın yanı sıra olayın bir başka ilginç yanı ışığın mükemmel kullanımı olmalı.

Özel etkiler yaratan kumaşlar, sis makineleri ve projektörler ile dramada müzik, şarkılar ve ışık mükemmel. Beyaz ışıklar siste dans ederek fırtınalar yaratılıyor, ayrıca ışıklar ve gölgeler bir araya getirilerek bir hayalet gemi oluşturuluyordu. Kırmızı ışıklar ise güvertedeki ölü tayfaları temsil ediyordu. Sonunda parlayan alevin beyaz ışıkları Senta ve Hollandalı'nın sonsuzlukta ve mutluluk içinde birleştiğini gösteriyordu. [4]

---

* İngilizceden çeviren Erkan Şimşek

4 Sarah Macdonald, "Dark and dramatic Wagner makes unforgettable debut" adlı makalesinden tarafımdan derlenmiştir.

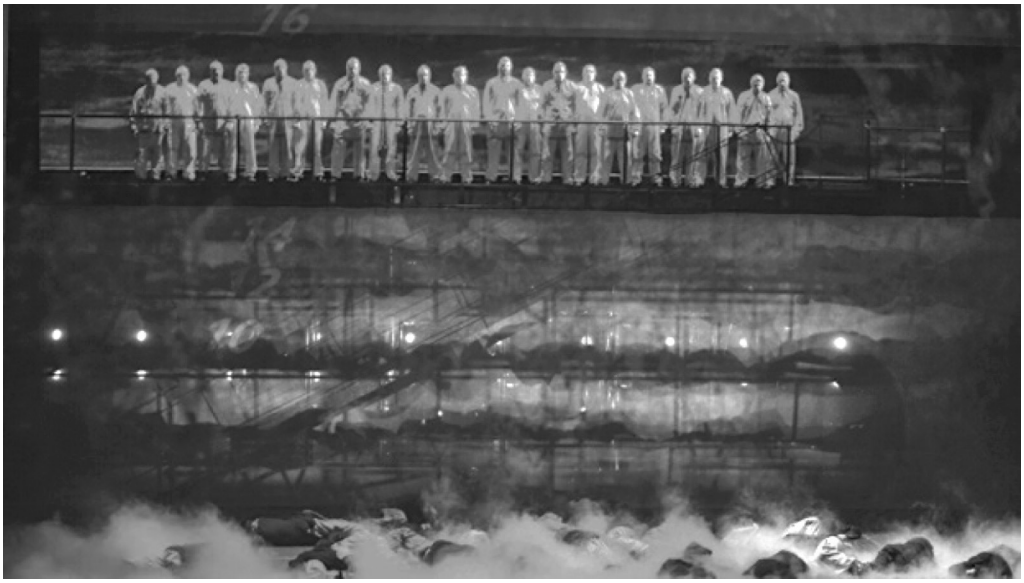

KAYNAKÇA

BEHRENS, Roger, Adorno Sözlüğü (Çev. Mustafa Tüzel), Versus Yayınları, 2011

LACAN, Jacques, *The Four Fundamental Conceps of Psycho-analysis*, Karnak, 1977.

NIETZSCHE, Friedrich, *Richard Wagner Bayreuth'da*, (çev. Mehmet O. Toklu), Say Yayınları, 2003.

ZIZEK, Slovaj, *Olumsuzla Oyalanma*, (çev. Hakan Gür), İmge Yayınları, 2011.

_____, *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, (çev. Erkal Ünal), Metis Yayınları, 2011.

MEDUSA' NIN SALI VE SANAT TARİHİ' NDE DENİZ KONULU BELGESEL RESİMLER

THE RAFT OF THE MEDUSA AND THE SEA-THEMED PAINTINGS IN THE ART HISTORY

Göknur GÜRCAN *

Özet:

Fransız ressam Théodore Géricault tarafından 1818-1819 yıllarında yapılan, sanat tarihinin en çok tartışılan resimlerinden biri olan Medusa'nın Salı bir çok açıdan önemlidir. Resim yeni bir dönemin izlerini taşırken, belgesel içeriğiyle de dikkat çeker. Bir deniz kazasını ayrıntılarıyla resimleyebilmek için habercilerle görüşen, görgü tanığını dinleyen ressam çok sayıda eskiz de çizer. Resmin belgesel niteliği siyasi bir krize de yol açar. Anlaşmalar, yazılı bilgi ve belgeler gibi sanat eserleri de tarih içinde sıklıkla başvurulan kaynak niteliği taşır.

Medusa'nın Salı resmi özelinde sanat eserinin belgesel niteliğine vurgu yapılacak olan konuşmada, sanat tarihindeki diğer örneklerle desteklenerek deniz konulu belgesel resimler anlatılacaktır.

***Anahtar Kelimeler**: Géricault, Thedore Gericault, Medusa'nın salı, deniz, belgesel resim*

Abstract:

The Raft of the Medusa, painted by the French artist Théodore Géricault between 1818 and 1819, and one of paintings which have been the most widely discussed in the art history, is important in a number of respects. The painting bears the marks of a new period and stands out with its documentary content. The artist, who talks to the journalists and listens to the eyewitness in order to paint a sea accident with its details, also draws numerous sketches. Besides, the documentary quality of the painting leads to a political crisis. Art works are considered as sources that are frequently resorted to in history, just like agreements, written information and documents.

In this talk, the documentary quality of the art work, in the context of the Raft of the Medusa, will be underscored, and the sea-themed documentary paintings will be explained, supported by the other examples in the art history

***Key Words**: Géricault, Thedore Gericault, The Raft of Medusa, sea, documentary pictures.*

---

* Uzman Sanat Tarihçisi / Art Historian; (agoknur@hotmail.com). Bodrum / MUĞLA.

MEDUSA' NIN SALI VE SANAT TARİHİ' NDE DENİZ KONULU BELGESEL RESİMLER

Göknur GÜRCAN

Romantik akımın önemli bir ismi olan Thédore Géricault'un yaptığı 'Medusa'nın Salı' isimli resim, pek çok açıdan ilgiyi üzerinde toplar. Yapıldığı yıllarda siyasi bir odak olan resim haliyle eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Ancak siyasi odaklığı resmin sanat tarihindeki yerinin önüne geçebilmiş değildir. 19. yüzyıldan günümüze gelene kadar, resim ve resimde anlatılan olay, sadece sanat izleyicilerinin veya sanat tarihçilerinin ilgisini çekmekle kalmamış, örneğin müzisyenler tarafından da kullanılmış. Denizcilik Tarihi içinde değerlendirdiğimizde ise resmin gerçek bir skandalı anlatması ve bu yönüyle belgesel nitelik taşıması önemlidir.

Resim pek çok kişinin karşılaştığı bir resimdir, zira çok kez ve çok yerde çoğaltılmıştır. Bir deniz kazasını anlatır. Hakkında hiç bir şey bilmeseniz bile denizin ortasında bir karmaşa olduğu açıktır. Salda insanlar, karmaşa, yüzlerde umut ve umutsuzluk. Aslında resmi biraz yakından incelediğinizde orada bir sorun olduğunu kesinlikle anlarsınız. Resimdeki figürler, sanatçının defalarca eskiz çalıştığı Barok dönem sanatçılarının figürleri gibi -örneğin Rubens, Rembrandt- kasları belirgin ve hareketlidir. Dışavurum oldukça güçlüdür.

Deneyimsiz bir kaptanın yönetimindeki Medusa Fırkateyni'nin Fransa'dan başlayan yolculuğu, tüm itirazlara rağmen kaptanın kısa yoldan gitme amacıyla kayalık bir rotaya girmesi ve okyanusta devasa gemiyi batırmasıyla son bulur. Deneyimsiz ve inatçı kaptan, 400'e yakın kişinin olduğu gemiyi karaya oturtur. Hızla su alan gemiden bir an önce çıkmak gerekmektedir. Korku ve hayatta kalma arzusu denizin ortasında büyük bir kavgayı da başlatır. Daha ilk saatlerde birçok kişi karmaşada yaşamını yitirir. Bazıları kavga sonucu öldürülür. Gemi, İngilizlerden devralınan Senegal'e yeni atanan valiyi taşımaktadır. Yani siyasi açıdan üst düzey kişiler de gemide yer alır. Bu üst düzeylik sadece gemideki vali ile sınırlı değildir. Beraberindeki heyetin yanı sıra, Fransız hükümetinin atamasıyla giden valinin bir an önce varmak arzusu ile deneyimsiz kaptanı yönlendirmesi, karaya oturan geminin sorumluluğunu Fransız hükümetine kadar götürür. Şunu diyebiliriz; torpille yapılan atama ve yüzlerce insanın ölümü...

Geminin kazadan sonraki hali ise şöyledir; kazadan sağ kurtulanlar, geminin tahtalarını da kullanarak bir sal yapmaya karar verirler. Çünkü geminin batma ihtimali düşünülmemiş olacak ki yeterli sayıda filika yoktur. Alınan karar şudur (geminin teknik adamlarının ve mühendisin bu kararda sanıyorum etkisi büyüktür); sal yapılacak ve salı filikalar çekecektir. Gemiden sağ kurtulan

kişilerden biri gemi doktoru (Henri Savigny), biri de geminin mühendisidir (Alexandr Correard). Olay gerçekleştikten sonra oldukça ayrıntılı bir şekilde tuttukları raporu kamuoyuna da açıklarlar. Bunun için hükümet ile aralarında çok sorun çıkar. Çünkü olay örtbas edilmeye çalışılır. Savigny bu olaydan yola çıkarak bir tez de hazırlar.

Onların bize aktardıklarından biliyoruz ki, geminin tahtaları sökülerek yapılan sal filikalara bağlanır ve yola çıktığında salın filikaları yavaşlatacağı endişesi ve ölüm korkusu ile filikadakiler ipleri keser ya da ipler kopar... Sal, üzerindekilerle birlikte denizde kalır. Ayrıntılı raporlardan şunu da öğreniyoruz ki; ölüm korkusu sadece boğulmadan değil, açlıktan da kaynaklanır. Çünkü salda yiyecek yoktur. Ve bu korku bazılarına insan eti bile yedirir. Günlerce beklenir ve sonunda birlikte yola çıkılan gemilerden biri, Medusa'yı aramak üzere yola çıktığında saldakiler gemiyi görür ve sevinirler, ancak gemi onları fark etmeden gider.

Resim tam da o anı ele almıştır. Anlık farkla umutlu umutsuz, dikkat çekmeye çalışan yüzler, yaralılar, ölüler... Gericault kısa yaşamına rağmen romantik resmin öncüsü, romantik figür resminin de en önemli temsilcisidir. Yapıldığı dönem için bu resim öncüdür. Neoklasik dönem etkileri henüz silinmemiştir. Resimdeki diyagonal kompozisyon dönem için alışılmış bir kompozisyon değildir. Barok dönemi çağrıştırır. Gericault, bu devasa boyutta ve oldukça etkileyici resmi yaparken ölü ve ölümden dolayı bozulan bedenleri oldukça yakından incelemiş, hatta gemiyi yapan marangoza bir maket yaptırmıştır. Ayrıca hikayeyi dinlemiş ve deniz kenarında uzun saatler geçirmiştir. Sanatçının olayı nasıl resmedeceğini çok düşündüğü yaptığı uzun araştırmalardan anlaşılır. Sonunda muhtemelen en etkili anın kurtarma gemisinin görüldüğü an olduğuna karar verir. Çünkü günler geçmiş, yüzlerce insan ölmüş, saldaki insanlardan geriye bir avuç insan kalmıştır. Salda biri, gemi onları görsün diye bayrak sallar. Bir figürün yüzünde giden umut belli belirsizdir. Saldakiler umutsuzluğa kapılır, gemi gitti zannederler. Ancak gemi döner, gelir ve saldakileri kurtarır. Sanatçı kurtarılma anını değil, son kalan umutların bir anlığına tükendiği anı seçmiştir. Şüphesiz oldukça etkileyici bir resim olmasının seçtiği bu kare ile çok ilgisi vardır.

Gericault resmi, gemi kazasının olduğu 1816 yılında değil, bir kaç sene sonra yapar. Bu durum eleştirilerde biraz ileri gidilmesine ve hatta resmin provakatif unsur taşıdığının söylenmesine kadar varır. Ancak resme baktığımızda Gericault'un dışavurumu sayesinde bu hüsranla biten yolculuğu neredeyse tüm soğukluğu ile hissederiz.

Jean-Louis Théodore Géricault, ***Medusa'nın Salı*** (1818/19), 491x717 cm.

DÜŞLER DENİZİNE AÇILAN BİR AKIL-KAHRAMANI'NIN SEYİR DEFTERİ

veya

ODYSSEUS'UN BİLİNÇ-ALTINDAKİ TETHYS

Sadık TÜRKSAVAŞ *

> Odysseus'un oniki parça gemi ile Troya'dan ayrılıp ülkesi İthaka'ya doğru yola çıkması
(Çizgisel zamandan çevrimsel zamana geçiş)

> Lotus * yiyenler ülkesine varış
(Geçmişin silinmesi veya Lethe ırmağından geçiş)

> Poseidon'un oğlu kyklop Polyphemus'un gözüne kazık sokulması
(Güneş kapısının kapanması veya içe dönüş)

> Odysseus'un ismini Polyphemus'a "hiç kimse" olarak vermesi
(Gösterenin kaybedilmesi veya simgesel alandan imgesel alana geçiş)

> Aiolos'tan rüzgar tulumunun alınması ve tulumun açılarak rüzgarın kaçırılması
(Doğanın kontrol dışı kalması)

> Laistrygonlar'ın saldırısı sonucunda tüm gemilerin batışı
(Kastrasyon ve yıkım)

> Kirke'nin (yer altı gizeminin tanrıçası) bilgece sınavları ve öğütleri üzerine Hades'ten geçiş
(Ölüm ve yeniden doğum)

> Skylla ile Kharibdis (boğaz canavarları) çiftlerinin arasından kayıp vererek geçiş
(Kozmik zıtlıkların birliği)

> Kalypso'nun (yeryüzünün bereket tanrıçası) adasına çıkış
(Uyanış ve tekrar çizgisel zamanın simgesel alanına giriş)

> İthaka'ya varış ve eşi Penelope ile oğlu Telemakhos tarafından tanınması ve rakiplerin öldürülmesi
(Toplumsalın alanına giriş ve zafer)

Anahtar Kelimeler: *Aklın kahramanlığı, zıtların birliği, doğanın tepkisi, ölüm ve yeniden doğum, aydınlanma.*

Kültür Tarihçisi; (sturksavas@hotmail.com).

Lothus: halüsünojen kaktüs.

A MIND PUTTING OUT TO THE SEA OF DREAMS HERO JOURNAL
or
TETHS IN THE SUBCONSCIOUS OF ODYSSEUS

Sadık TÜRKSAVAŞ *

> Odysseus' leaving Troia for his homeland Ithaka on twelve ships
(Getting through linear to cyclical time)
> Arriving the realm of lotus*-eaters
(Wiping off the past or steaming across the river Lethe)
> Blind folding Poseidon's son, the kyklop Polyphemus
(Closing the door of sun or introversion)
> Odysseus' introducing himself to Polyphemus as "nobody"
(Losing the indicative or passing from symbolic to imaginative sphere)
> Taking the windsock from Aiolos and driving off the wind by opening the windsock
(Nature's being in the uncontrolled position)
> Wrecking of all the ships by the Laestrygonian attack
(Castration and catastrophe)
> Crossing the Hades on Kirke's (the goddess of subterrestrial mystery) wisely tests and advices
(Death and rebirth)
> Getting through Scylla and Charybdis (sea monsters) by suffering losses
(Union of cosmic contrasts)
> Landing on the island of Calypso (fertility goddess of the earth)
(Awakening and reentering the symbolic sphere of the linear time)
> Arriving in Ithaka, being acknowledged by his wife Penelope and his son Telemakhos and killing off the rivals (Entering into the field of the social)

Key Words: *Heroism of the mind, union of contrasts, nature's reaction, death and rebirth, enlightenment.*

---

* Culture Historian; (sturksavas@hotmail.com).

Lotus: kind of a hallucinogen cactus.

DÜŞLER DENİZİNE AÇILAN BİR AKIL-KAHRAMANI'NIN SEYİR DEFTERİ

veya

ODYSSEUS'UN BİLİNÇ-ALTINDAKİ THETİS

Sadık TÜRKSAVAŞ

M.Ö. 13. yüzyılda, Tunç Çağı'nın son görkemli kalesi Troya önlerindeyiz. Tanrıları Zeus'un göz kamaştıran yıldırımları ile kışkırtılan ataerkil Akha boylarının, Ege'nin batı yakasını kolonize ederek erkilleştirme mücadelesine başlamalarının üzerinden 7 yüzyıl kadar bir zaman geçmiştir. Farbelalı ve açık göğüslü kostümleri ile genç kızların üzerinden parendeler atarak yarışmalar düzenledikleri Minos boğasının, bir Akha'lı kahraman olan Theseus tarafından öldürülmesinin üzerinden ise 2 yüzyıl kadar bir zaman geçmiş ve nihayet Agamemnon ile Menelaos komutasındaki yüzlerce parça savaş gemisinden oluşan Miken donanması Troya surlarına dayanmıştır. Tunç Çağı kozmosunun, ritmik ve rutin doğası ile rahmin dünyasından çıkarak tekrar dünyanın rahmine giren döngüsel zaman algısı, ana tanrıçanın hieros-gamos'una (kutsal doğurganlığına) güç yolu el koyan kahramanlar soyu tarafından çizgisel zaman algısına dönüştürülmüş ve kozmos artık geriye dönüşsüz bir kırılmanın eşiğine gelmiştir. Kahramanlar çağının dünyasında kozmik döngü üzerindeki yönetken gücünü kaybeden ana tanrıça, göksel ataerkil otoriteye teslim olmuş ve sadece kahramanı doğuracak olan bir bakire konumuna indirgenmiştir (Meryem gibi). Bütün gücünü yeryüzünün doğurganlığından alıp gökyüzüne yansıtmaktayken, kahramanlar çağının bir heroesine dönüşen ana tanrıça gökyüzünün yıldırımlı güçlerine teslim olmuştur. Ancak onurlu bir Ay kralı olan Priamos'un Troyası'nda, ısı ve su döngüsü ile tohum ve toprak döngüsünün en verimli ritmini koruyan tanrıça, kozmik kutsal eksen üzerindeki yönetken gücünü hala sürdürmekte ve gül parmaklı şafak kızı Eos'un ilk ışıkları hala Troya surları üzerinde sökmektedir. Fakat ne yazık ki, batmakta olan güneşin engin denize akseden ışık yolu artık Miken donanması tarafından gölgelenmiştir. Ancak Troya hala yalnız değildir. Lykia kralı Sarpedon'dan Amazon kraliçesi Penthesileia'ya kadar tüm Anadolu Troya'nın yanında yer alacak, Olympos ise kendi arasında ikiye ayrılacak, Poseidon, Athena ve Hera Akha'lı istilacıların, Apollon, Aphrodite ve Ares kutsal Troya'nın arkasında dururken, Zeus ise tarafsız gibi görünecektir. 10 yıl süren çarpışmalar, yağmalar ve yıkımlar sonunda her iki taraftan da birçok kahramanın ulu canı karanlık Hades'e inecek ve gerisinde acılı ağıtlar bırakacaktır. Thetis oğlu Akhilleus Priamos oğlu Hektor'la yüz yüze çarpışacak, Hektor ruhunu Hades'e teslim ederken, ne yazık ki bir ata bağlanan cansız bedeni Troya surları etrafında 7 kez dönerek parçalanacaktır. Ancak

Akhilleus'un sonu da farklı olmayacak, Bu büyük savaşın şu küçük sebebi, Hektor'un haylaz kardeşi Paris'in attığı kargı ile en hassas yeri olan topuğundan vurularak gözlerine kara perde inecek ve O'nun da ruhu Hades'in karanlıklarına düşecektir. Bu uzun savaşın sonunda taraflar birbirine karşı görünür bir üstünlük sağlayamayacak, acı ve bitkinliğin ağıtları yükselmeye devam edecektir. İşte bu belirsizliğin ve umutsuzluğun içinden, Akha'lı kahramanlar soyundan gelen ancak diğerlerinden oldukça farklı özellikler gösteren, en tehlikeli ve en zor durumlarda bile sabır (polytylas), akıl (polymetis) ve çare (polymekhanos) yeteneklerini kullanarak eşiği geçebilen, hatta gerektiğinde yalana başvurup kılık da değiştirebilen teatral bir kahraman prototipinin sesi yükselecek ve o ses kurnazca tasarlanmış bir planı açıklayacaktır. Evet, bu ses O'nun sesi, Odysseus'un sesidir. Plan ise şu ünlü tahta attır. Bilindiği gibi kendisinin de en seçkin Akha'lı kahramanlarla birlikte içinde bulunduğu bu tahta at, Troya'lılar tarafından savaşın sonunu işaret eden bir simge gibi değerlendirilip uzun tartışmalardan sonra sur içine alınacaktır. Atın içinden çıkan kahramanlar surların kapılarını açacak, erken zafer sarhoşluğu içinde sızmış olan Troya büyük bir saldırıya uğrayacak ve yüce Ay krallığı acımasızca yağma edilerek çocuklar da dahil olmak üzere tüm insanlar kılıçtan geçirilecektir. Ne yazık ki, tunç çağının son kalesi de düşmüş, kutsal Troya artık tamamen tarihe karışmış ve demirin soğuk sesinin yankıları tüm Ege'yi kaplamıştır. Troya alevler içinde yanarken, kahramanlar soyu geldikleri kentlere doğru geri dönüş yolunda yelken açmaya başlamıştır. Ancak içlerinden birinin serüveni diğerlerinkinden oldukça farklı olacaktır. O şüphesiz Odysseus'tur.

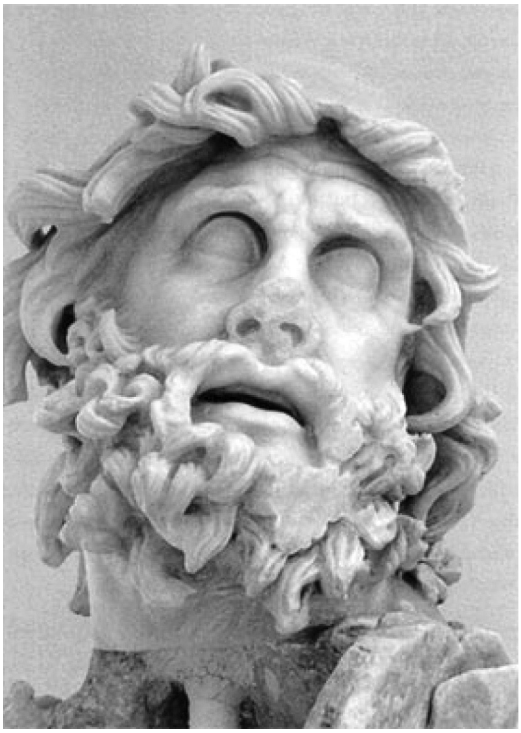

Resim 1: Odysseus

ODYSSEIA

Odysseus 12 parça gemisi ve yoldaşları ile birlikte İthaka'daki krallığını geri almak, eşi Penelope ve oğlu Telemakhos'a tekrar kavuşmak amacı ile engin denizlere yelken açacak, ancak şiddetli bir fırtına tarafından sürüklenerek Trakya'da yaşayan Kikonlar'ın ülkesine çıkmak zorunda kalacaktır. İsmaros kentinin halkını dağlara kaçıran Odysseus, Apollon rahibi Maron'un armağanı olan 12 küp şarabı alacak, fakat gece baskını yapan Kikonlar'a 6 yoldaşını kayıp vererek tekrar denize açılacaktır. Odysseus'un 10 yıl sürecek olan ölümcül tehlikeler ve sürprizlerle dolu olan sürükleniş serüveni başlamıştır.

Simgesel A*çılım*: Odysseus, sanki Poseidon'dan gelen bir sarsıntı ile birlikte travmatik bir başlangıç yapmıştır (inisiasyon). Rakamsal göstergeler (12) Odysseus'un klasik kahramanların çizgisel zamanından çıkıp, arkaik tanrıçaların çevrimsel zamanına geçiş yaptığına işaret etmektedir.

Resim 2: Ithaka

Güneye doğru yoluna devam eden Odysseus ve arkadaşları tam Mora'nın güney ucuna varmak üzeredir ki, bu kez de şiddetli bir poyraz fırtınasına yakalanırlar. 9 gün boyunca sürüklenen gemiler nihayet Kythera adasına ulaşır ve tüm yoldaşlar karaya çıkar. Burası lothos yiyenler ülkesidir. Odysseus'un birkaç arkadaşı kendilerine sunulan bu bitkiden yerler ve tüm hafızalarını kaybederek tatlı hayallere dalarlar. Odysseus'un arkadaşlarını toparlayıp tekrar gemilere bindirmesi oldukça zor olur.

Simgesel Açılım: Lothos yiyenler, Hades'te akan Lethe (unutuş) ırmağından

geçmiş gibi olurlar. Geçmişin silinmesi ile bilinçaltı, simgeselin sistematik düzeninden bağımsız kalır ve imgeselin kaotik düzensizliğinde düşler olarak ortaya çıkar.

Gemiler kuzeye doğru yol alarak ilerler ve sonunda keçilerle dolu bir adaya çıkarlar. Odysseus yanına 12 arkadaşını alarak bölgeyi keşfe çıkar. Bir mağaraya girerler burası zengin bir mandıradır. O sırada bir Kyklop (tepegöz) sürüsü ile birlikte mağaraya girer. Odysseus ve arkadaşlarını fark edince hemen mağaranın girişini büyük bir kaya ile kapatır ve içeridekileri canlı canlı yemeye başlar. O sırada Odysseus yanında taşıdığı şarap tulumunu Kyklop Polyphemus'a verir. Sarhoş olup sızan Polyphemus'un gözüne kazık sokan Odysseus, O'nu kör eder. Odysseus ve arkadaşları sürünün altına gizlenerek dışarı çıkmayı başarır. Acı ile kıvranan Polyphemus "*sen kimsin, sen kimsin*" diyerek çığlık atar. Odysseus cevap verir. "*benim adım hiç kimse*" Onlar hızla gemilere doğru kaçmaktayken Polyphemus'un çığlıklarına yetişen diğer Kykloplar "*seni kim kör etti*" sorusuna karşılık "*beni hiç kimse kör etti*" cevabını alınca Polyphemus'un aklını yitirdiğini düşünerek oradan uzaklaşırlar. Odysseus ve arkadaşları kurtulmuştur. Ancak Odysseus, Poseidon'un amansız öfkesini üzerine çekmiştir. Çünkü Polyphemus Poseidon'un oğludur.

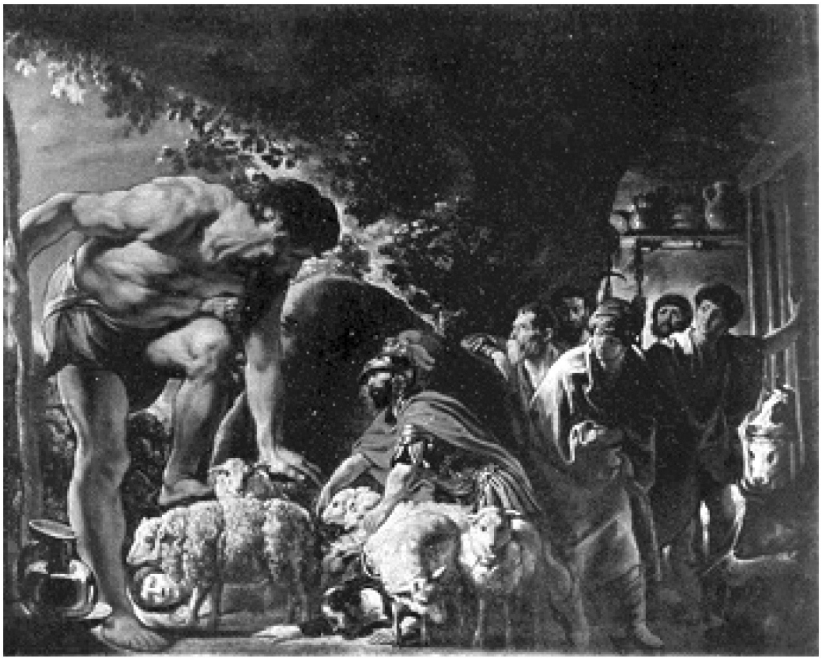

Odysseus Polifemus'un Mağarasında
Jakop Jordeans

Resim 3: Polyphemus - 1

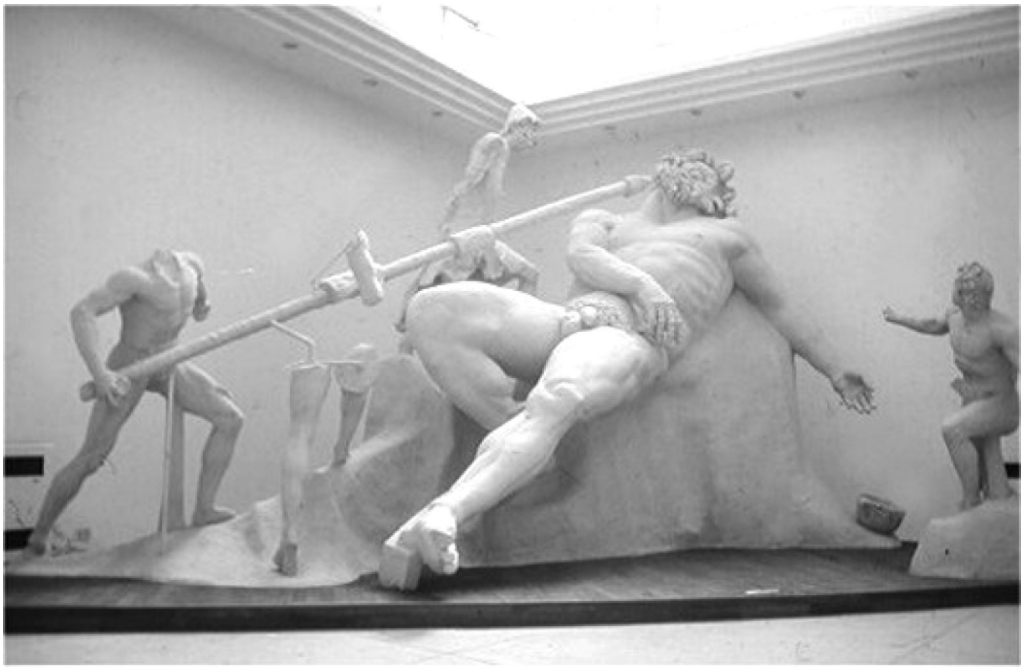

Resim 4: Polyphemus - 2

Simgesel Açılım: Odysseus, Polyphemos'un gözünde fenomenler dünyasının kendisini tutsak eden zor koşullarını kör emiştir. Doğanın devasa güçlerinin üzerinde yarattığı baskıdan kaçmak istemiştir adeta. İsmini "*hiç kimse*" olarak vermekle, göstereni kaybedilmiş bir özne olarak sunmuştur kendini ve böylece numenler dünyasına çekilerek Poseidon'un öfkesinden saklanmaya çalışmıştır. Odysseus dünyasal kimliğinden yavaş yavaş sıyrılmaktadır.

Odysseus ve yoldaşları bu kez rüzgarlar tanrısı Aiolos'un adasına çıkarlar. Tunçtan duvarlarla çevrili, gökyüzüne yükselen bir tepenin üzerine kurulmuş görkemli sarayında 6'sı kız, 6'sı erkek olan 12 çocuğu ile birlikte yaşamaktadır Aiolos. Odysseus ve arkadaşlarını cömertçe ağırlar ve içine Notos, Boreas, Zephyros ve Euros adlı dört rüzgarın kapatıldığı bir tulumu Odysseus'a verir. Ancak zorunlu olmadan açılmaması konusunda O'nu uyarır. Tekrar yola koyulan Odysseus ve arkadaşları 9 gün boyunca yol aldıktan sonra İthaka'ya çok yaklaşmışlardır ki, tulumun içinde ne olduğunu çok merak eden birkaç yoldaş bir bakmak amacı ile tulumun ağzını açınca 4 rüzgarın çılgınca dışarı fırlamasına neden olur. Tekrar Aiolos'un adasına doğru sürüklenirler fakat bu kez O'nun tarafından kovulurlar.

Simgesel Açılım: Odysseus'un Aiolos'da oluşturduğu kişisel güven duygusuyla elde edilen kollektif kazanımlar, güvensizlik duygusu ile hareket eden yoldaşlar tarafından bir anda kaybedilmiştir. Kısa bir süre için bile olsa, ortaya çıkan bir yönetim boşluğu doğal güçlerin de kontrol dışı kalmasına sebep olmuş ve sonuçta yıkım gelmiştir.

Odysseus ve gemileri kuzeye doğru yoluna devam etmektedir. 6 gün sonra Laistrygonlar'ın ülkesine ulaşırlar. Burası dev yamyamlar ülkesidir ve şimdiye kadar karşılaştıkları en korkunç yerdir. Saldırıya uğramaları uzun sürmez. Tehlike o kadar büyüktür ve süratle üzerlerine gelmektedir ki, Odysseus bile düşünecek zaman bulamaz. Yıkım dehşet vericidir. Tüm gemiler parçalanmış ve tüm yoldaşlar öldürülmüştür. Odysseus'un gemisi ve bu gemidekiler hariç. Çünkü O, her ihtimale karşı kendi gemisini kuytu bir koyda saklamayı akıl edebilmiştir.

Simgesel Açılım: Odysseus'un dünyasal gücü giderek tükenmektedir. Çünkü her seferinde karşısına daha zorlu bir tehlike çıkmakta ve daha büyük bir yıkıma sebep olmaktadır. Yol boyunca devam eden bu süreç O'nu biraz daha fazla yalnız bırakmaktadır. Ancak bu yalnızlaşma O'nu asla yıldırmayacaktır. Çünkü yalnızlık O'nun için içsel aydınlanma yolunda verilen bir irade sınavıdır.

Tek bir gemi ve birkaç arkadaşı ile birlikte kuzeye doğru yol almaya devam eden Odysseus Aiaie adasına ulaşır. Avlanmak için ormana girerler ve büyücü Kirke'nin taştan sarayı ile karşılaşırlar. Odysseus birkaç arkadaşını gönderir ve tanrıçayı dışarı çağırmalarını ister. Ancak Kirke onları içeri alır ve şarap ikram eder. Fakat şarabın içine karıştırdığı bazı otlar yoldaşları kendinden geçirmiştir. Kirke asası ile hepsine birer birer vurarak tümünü domuza çevirir. İşte tam bu sırada Odysseus'un yardımına haberci Hermes yetişir. Malu adlı bir ot verir kendisine ve bu otu Kirke'nin büyüsünü bozmak için kullanmasını söyler. Odysseus Kirke'nin karşısına çıkar ve kendisine de sunulan bu şarabın içine malu otunu atar. Kirke asası ile Odysseus'a da vurur. Ancak domuza dönmediğini görünce şaşkınlık geçirir. Odysseus Kirke'nin asasına karşı kılıcını çeker ve arkadaşlarını tekrar eski haline getirmesini ister. Tanrıça tüm istekleri kabul eder ve bir yıl kadar Aiaie adasında kalırlar.

Resim 5: Kirke - 1

Resim 6: Kirke - 2

Simgesel Açılım: Kirke, yeraltının gizemlerine vakıf bir tanrıçadır ve kolektif bilinçaltımızdaki hayvan arketipini uyandırmaktadır. O'nun domuza çevirdiği yoldaşlar kendilerini hala bir insan gibi hissetmekte ve bir insan gibi düşünmektedir. Kirke ataerkil Olympos'a teslim olmamış arkaik bir tanrıçadır. O, eril kahraman figürüne karşı tepki duymakta ve her fırsatta onlara kara büyü uygulayıp gülünç duruma düşürmekten zevk almaktadır. Ancak Odysseus'taki farkı görmüş olmalıdır ki, O'nu kendine eş yapmak ister. Görüldüğü gibi Odysseus'un karşısına çıkan güçler eril bir dünyadan dişil bir dünyaya doğru nitelik değiştirmeye başlamıştır. Çünkü Odysseus ruhsal dünyasında hızla değişmektedir. Ancak Kirke'den alacağı dersler henüz bitmemiştir.

Resim 7: Kirke - 3

Odysseus'un Kirke'nin adasına yerleşmek gibi bir niyeti yoktur. Bilindiği gibi O'nun hedefi İthaka, Penelope ve Telemakhos'tur. Kirke Odysseus'un adadan ayrılmasına razı olur. Ancak önce Hades'e inip kahin Teiresias'ın ruhuna danışması ve dönüş yolunda kendisini daha ne gibi engellerin beklediği

konusunda bilgi alması gerektiğini söyler. Teiresias, yeryüzünde çiftleşen iki yılanın gizemi ile ilişki içinde olmuş, her iki cinsin de sırrına ermiş kör bir kahindir. Odysseus Kirke'nin rehberliğinde ölüler ülkesi Hades'e iner. Önce annesi Antikleia'nın ruhu ile karşılaşır ve annesine sarılmak ister. Ancak başaramaz çünkü artık O bir gölge varlıktır. Daha sonra Teiresias'ın ruhu ile karşılaşan Odysseus, O'ndan dönüş yolunda Helios'un ak koçlarına kesinlikle dokunulmaması gerektiği konusunda çok ciddi bir uyarı alır. Bu arada Troya'da ölen tüm kahramanların ruhları önünden geçip gitmektedir. Yeryüzüne çıkan Odysseus tekrar Kirke'nin yanına döner. Kirke O'nu Sirenler ile Kharybdis ve Skylla canavarları konusunda uyarır. Odysseus arkadaşlarını gemiye alır ve hep birlikte tekrar yola çıkarlar. Geride kalan Kirke hüzünlüdür.

Simgesel Açılım: Kirke, Odysseus'u ölüm ve yeniden doğumun gizemi ile tanıştırmıştır. Hades'e inişi kendi bilinçaltı ile yüzleşmesidir. Annesinin ruhuna yönelik oedipal ataklar sonuçsuz kalınca, anneden kopuş travmasının acısını yaşar. Helios ise yeraltının tam tersi olan aydınlık bilinçtir. O'ndan saklanmak imkansızdır ve O'nun ışığı tüm suçluları ele verir.

Resim 8: Sirenler - 1

Odysseus'un gemisi ırmak tanrısı Akhelos'un çılgın kızları Sirenler'e doğru yaklaşırken, Kirke'nin "*Kim dinlerse onları bir daha evini göremez. Büyüler çınlayan ezgileri ile geçenleri. Etleri çürüyen insanların kemik yığınları vardır orada*" şeklindeki uyarısını hiç aklından çıkarmayan Odysseus, arkadaşlarının kulaklarını balmumu ile sıkıca tıkar ve kendini de geminin direğine sağlam iplerle bağlatır. Odysseus sirenlerin büyülü ezgilerini dinlerken kendinden geçer ve "*Bırakın kürekleri*" diye avazı çıktığı kadar bağırır. Ancak O'nu işitemeyen yoldaşları daha kuvvetlice küreklere asılır.

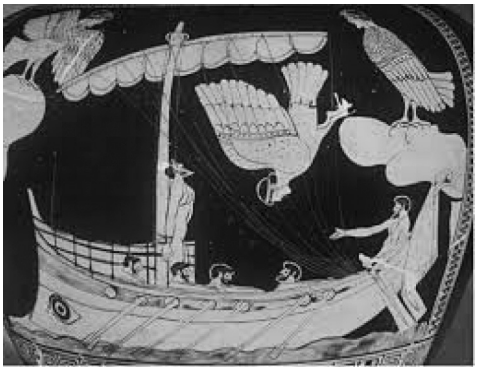

Resim 9: Sirenler - 2

Simgesel Açılım: Sirenler ebedi cennetin vazgeçilemez çekiciliğidir. Ancak kim varoluşunu sürdürmek istiyorsa, bir daha geriye getirilemez olanın çekiciliğine kesinlikle kulak tıkamalıdır. Kitlesel kalabalıklar ise sirenleri hiç bilmemelidir. Çünkü onlar yöneticilerinin yaşamlarını kendilerinin ki ile birlikte yeniden üretmek zorunda olanlardır. Hazlar ve zorunluluklar birbirinden balmumu ile ayrılmalıdır.

Resim 10: Sirenler – 3

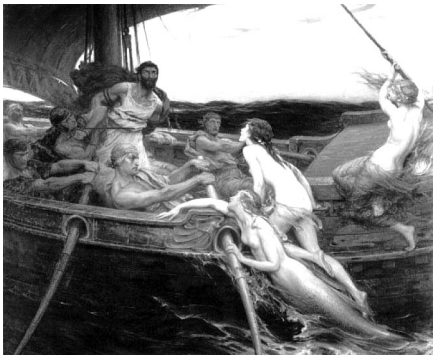

Resim 11: Sirenler - Tablo

Kirke'nin ikinci uyarısı olan Skylla ile Kharybdis geçidine yaklaşmaktadırlar. Kharybdis derin denizin dibinde yaşar. Denizin suyunu önce yutar, sonra kusar. Oluşan şiddetli anaforlar her şeyi parçalayarak yok eder. Skylla ise yüksekte bir mağarada yaşar ve acı acı uluyan altı başını uzatarak her şeyi kapar. Odysseus Kharybdis'e yaklaşırsa her şeyin tamamen yok olacağını anlayarak, Skylla'yı tercih eder ve altı arkadaşını daha kayıp vererek boğazı geçer ve yoluna devam eder.

Simgesel Açılım: Odysseus için bu korkunç geçit de çok zorlu bir sınav ve bir çıkış kapısı gibi durmaktadır sanki. Ancak yaşam mücadelesinden sonuç alabilmenin koşulu zıtların birliğinden geçmeyi zorunlu kılar ve bunun bedeli de mutlaka ödenecektir. Akıl basit hesapların Skylla'sı ile riskli zamanlamaların Kharybdis'i arasında seçim yapmak zorundadır.

Resim 12: Skylla

Nihayet Güneş Tanrı Helios'un adası Thrinakia'ya çıkarlar. Odysseus Teiresias'ın uyarısını daima aklında tutmakta ve ak koç sürülerine kesinlikle dokunulmaması konusunda arkadaşlarını devamlı uyarmaktadır. Ancak ne yazık ki, korkulan olur. Yoldaşların tüm yiyecek stokları tükenmiştir. Odysseus'un bir ara uzaklaşmasını fırsat bilen yoldaşlar bir koçu keserek yerler. Şüphesiz bu olay Helios'un gözünden kaçmayacak, durumu Zeus'a bildirecek ve Zeus

da yıldırımları ile gemiyi vurarak içindeki yoldaşlarla birlikte paramparça edecektir. Odysseus geminin direğine tutunacak ve dalgalarla boğuşarak 9 gün sürüklenecek ve nihayet Ogygie adasına ulaşacak ve perişan bir halde kıyıya vuracaktır. Bu adada Nymphe Kalypso'nun sarayı vardır.

Simgesel Açılım: Odysseus ilk kez tamamen yalnız ve tamamen çırılçıplaktır. Tanrılar hala O'nun güneş kapısından geçiş yapabilecek olgunluğa ulaştığına inanmamaktadır anlaşılan. Ancak artık ruhsal yolculuğunun zirvesine ulaştığı da bir gerçektir. Teslim olmadığını göstermenin bir ifadesi olarak kendisini gemi direğine bağlayacak ve kozmik kutsal eksenin gücünü hala kendi bedeninde temsil ettiğini haykıracaktır (Çarmıhtaki İsa gibi).

Odysseus tanrıça Kalypso'nun adasında O'nunla birlikte çok uzun bir zaman yaşar. Bazı kaynaklar 10 yıl kadar olduğunu söyler. Kalypso'da Kirke gibi ataerkil Olympos'a teslim olmamış arkaik bir tanrıçadır. Ancak Kirke gibi yeraltının gizemlerini değil, yeryüzünün bereketini ve aşkını temsil etmektedir. İsminin anlamı *saklayan* demektir. Odysseus'a hayran kalmış O'nu kendine eş yapmıştır. Ancak Odysseus hala İthaka için gözyaşı dökmektedir. Nihayet kalkanlı Athena'nın ısrarı üzerine Zeus'tan izin çıkar ve haberci Hermes, Zeus'un kararını Kalypso'ya bildirmek için Ogygie adasına iner. Kalypso Odysseus'un İthaka'ya gönderileceği kararına önce öfkelenir, fakat daha sonra kabullenir. Kendisine donanımlı bir sal vererek gözyaşları içinde O'nu adadan uğurlar.

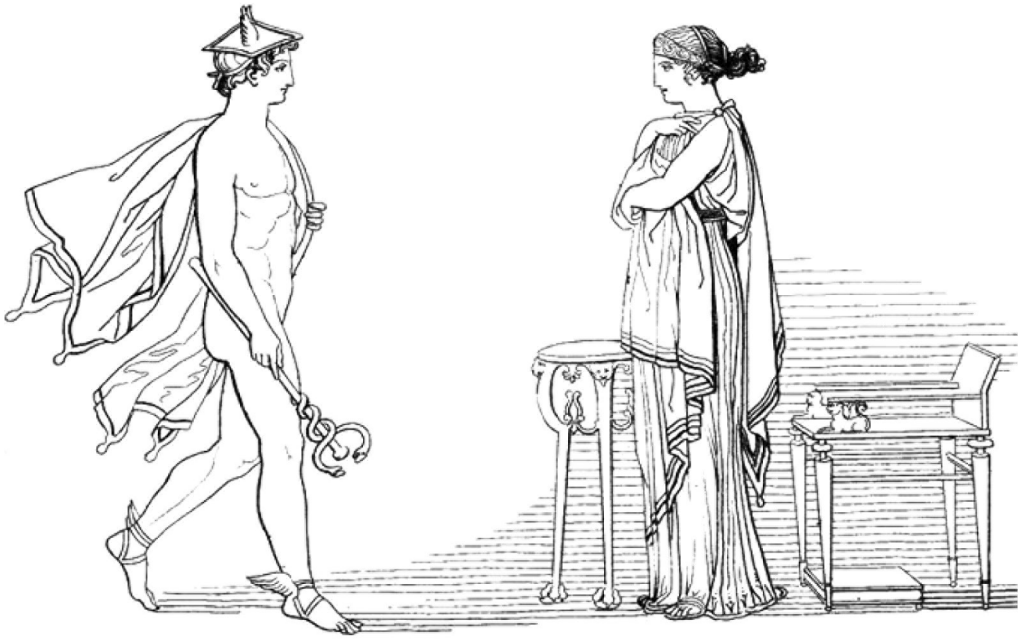

Resim 13: Kalypso-Hermes

Simgesel Açılım: Odysseus kendi iç derinliklerinde keşfedilmek üzere saklanan gerçeği bulmuş ve aydınlanma sürecini Kalypso'nun yanında tamamlamıştır. Artık O, kendisinden sonra gelecek olan adale kahramanlarını utandıracak olan bir akıl kahramanıdır ve kendi zamanının ideal bir portresidir. O, geleceğin keşifler çağının bir prototipidir aynı zamanda. Eşi Penelope ve oğlu Telemakhos'a kavuşmak için Poseidon'un kininden başka bir engel kalmamıştır önünde. Nitekim Odysseus'un salını fark eden öfkeli deniz tanrı, şiddetli bir fırtına ile salı vuracak fakat O'nun uygar Phaiaklar'ın yaşadığı Skherie adasına ulaşmasını engelleyemeyecektir. Phaiaklar, Odysseus'u kendi gemileri ile İthaka'ya bırakacak, İthaka sarayını işgal eden Penelope'nın zorba talipleri Athena'nın desteği ve oğlu Telemakhos'un yardımı ile teker teker öldürülecek ve Odysseus tekrar tahtına oturacaktır. Odysseus hep denizin ortasındaydı, fakat deniz O'na hep düşmandı. Fakat sonunda O kazandı. Aslında her insanın yaşamı bir Odysseia olmalıdır.

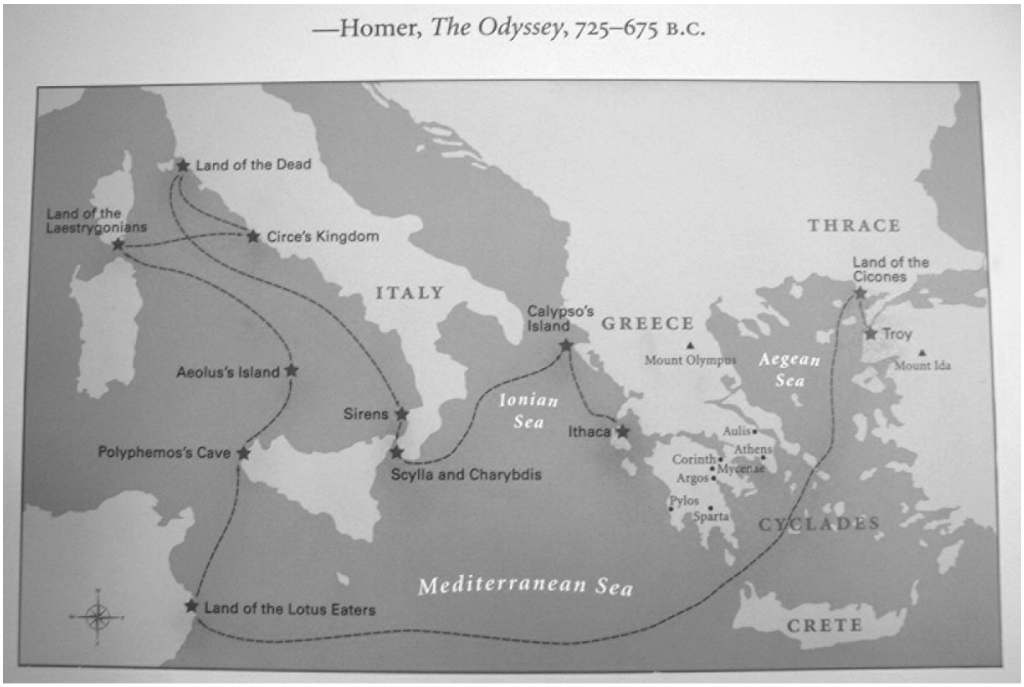

Harita: Deniz Güzergahı

KAYNAKÇA

HOMEROS, İlyada, *Odysseia*, Sander Yayınları.

KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir, *Anadolu Tanrıları*, *Anadolu Efsaneleri*, Bilgi Yayınevi.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi.

VERNANT, Jean-Pierre, *Eski Yunanda Söylen ve Toplum*, İmge Kitabevi.

GRANGER, Ernest, *Mitoloji*, Cem Yayınevi.

AGIZZA, Rosa, *Antik Yunanda Mitoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

FINK, Gerhard, *Antik Mitolojide Kim Kimdir*, Kabalcı Yayınevi.

HAMILTON, Edith, *Mitologya*, Varlık Yayınları.

CAMPBELL, Joseph, *Batı Mitolojisi*, İmge Kitabevi,

_____, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Kabalcı Yayınevi.

ELIADE, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, İmge Kitabevi.

GRAVES, Robert, *Greek Myths-2*, Penguin Books.

FOUCAULT, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Ayrıntı Yayınları.

BATAILLE, Georges, *Din Kuramı*, Göçebe Yayınları.

JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, Metis Yayınları.

FREUD, Sigmund, *Psikanaliz Üzerine*, Say Yayınları.

ZİYA HANHAN'IN "DENİZLER DELİSİ" ROMANINDA TÜRK LEVENTLERİ VE DENİZCİLİK

TURKISH SAILORS AND MARINE IN ZIYA HANHAN'S NOVEL "DENIZLER DELISI"

Hakan DEĞİRMENCİ *

Özet:

Türk denizciliğinin ele alındığı, işlendiği sahalardan biri de edebiyattır. Roman ise bu sahanın en önemli ürünüdür. Tarihi romanlarıyla tanınan Ziya Hanhan, *Denizler Delisi* adlı romanında Ege ve Marmara sularında leventlerin yaşadığı maceraları, onların İstanbul'un fethinde gösterdiği türlü fedakârlık ve kahramanlıklarını işlemiştir. Roman, bu yönüyle bir savaş edebiyatı ürünü olmakla birlikte, diğer yandan Ege kıyıları, adaları, geçitleri, körfezleri ve limanları gibi XV. yüzyıl Türk denizciliğe dair bir takım bilgileri vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: *Ziya Hanhan, "Denizler Delisi" Romanı, Edebiyat, Tarih, Ege Denizi, Denizcilik.*

Abstract:

One of the areas in which Turkish marine is investigated is literature. Novel is the most significant product of this area. Ziya Hanhan, is known with his historical novels, in his work named as *Denizler Delisi* he expresses adventures of Turkish sailors, their heroism and devotion during the conquest of İstanbul. In this respect it is a work of war literature, additionaly it has great importance due to the information it gives us about 15th century Turkish Marine, Aegean coasts, Aegean islands, gates, gulf, harbours.

Key Words: *Ziya Hanhan, The Novel "Denizler Delisi", Literature, History, Eagen Sea, Marine.*

---

* Okutman, Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili Bölümü / Lecturer, Dumlupınar University, Department of Turkish Language; (hakan43600@hotmail.com).

ZİYA HANHAN'IN "DENİZLER DELİSİ" ROMANINDA TÜRK LEVENTLERİ VE DENİZCİLİK

Hakan DEĞİRMENCİ

Giriş

Ziya Hanhan'ın *Denizler Delisi* adlı romanı özellikle iki bakımdan dikkatleri çekmektedir: Bunlardan ilki romanın her şeyden önce bir tarihi roman olmasıdır. Denizler Delisi, İstanbul'un fethini konu alan romanlar içinde deniz hadiselerinin işlendiği, kuşatmaya denizden karaya doğru bakan bir roman olması bakımından dikkatleri çekmektedir.[1] Romanın bir diğer öne çıkan özelliği de denizlerde harp sanatını öne çıkarması ve bu bağlamda Türk leventlerini anlatmasıdır. Yazar bunu yaparken de denizi, deniz insanını ve denizciliği yüceltmiştir.

Romanın Konusu

Romanın vak'a zamanı 1453 yılı bahar aylarında başlar ve 1455 yılı yaz aylarında sona erer. Roman, 18 Nisan 1453 günü, bütün yelkenleri fora etmiş dağ parçası gibi beş kalyonun Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye çalışmasıyla başlar. Cenevizlilere ait olan bu kalyonlara, Aydos ve Sestos tabyalarındaki leventler hemen müdahale ederler, ne var ki Osmanlı toplarının gücü bu kalyonlara tesir etmez. Savaş gemileri çoktan Marmara'da ilerlemeye başlamıştır.

Kalyonlar Silivri açıklarında fark edilir edilmez, durumu Padişah'a iletmek üzere derhal İstanbul'a bir haberci yollanır. Bu kişi romanın başkahramanı Deli Murtaza'dır. Murtaza durumun vahametiyle on dört saatlik yolu dört saatte almış ve huzura yetişmiştir.

Bu sırada Sultan Mehmed, otağında kaptan-ı deryası Baltaoğlu Süleyman Bey'i ağırlamakta, birlikte kuşatma öncesi son hazırlıkları gözden geçirmektedirler. Süleyman Bey ünlü bir kaptan ve tecrübeli bir deniz kurdudur. Osmanlı donanmasının gelişmesinde büyük katkıları bulunmuştur. Gelibolu'ya tersaneler kurmuş, burasını bir deniz üssü haline getirmiştir. Ömrünü denizlere vermiş olan Süleyman Bey artık atmış yaşını çoktan geçmiştir.

Deli Murtaza'nın getirdiği istihbarat üzerine padişah, derya kaptanını bu saldırıyı kırmakla görevlendirir. Düşman gemilerinin karşılandığı gün maalesef

---

[1] Yazar aynı yıl *Midilli Önlerinde* isimli bir roman daha yayımlamıştır. Bu roman, *Denizler Delisi*'nin devamı niteliğindedir. Midilli kuşatmasının işlendiği romanda, yine Türk leventlerinin kahramanlıkları, başlarından geçen maceralar işlenmiştir.

her şey ters gider. Lodos rüzgarı boğazı alt üst eder; dördü Ceneviz, biri Bizans'ın olmak üzere beş ağır kalyon, Osmanlı donanmasının ince filosunu saman çöpü gibi yarar. Leventlerin bütün gayretlerine rağmen kalyonlar Haliç'e yanaşır ve zincirler tekrar gerilir. Durumu coşkuyla karşılayan Bizans askerlerinin naraları ve kiliselerden yükselen çan sesleri, Sultan Mehmed'in asabını iyice bozar. Başarısızlığa tahammülü olmayan genç padişaha göre suçlu Baltaoğlu Süleyman'dır. Önce başını vurdurmaya karar verir, araya Akşemseddin'in girmesiyle hüküm yumuşatılır ve ceza yüz kırbaca indirilir. Kırbaç darbelerinden biri, çaresiz ve yaşlı kaptanın bir gözünü kör eder. Kendilerine yapılan haksızlığa tahammül edemeyen reisler tarifsiz kederler içine girerler. Öyle ki, başlarına buyruk Akdeniz'e açılmayı, hatta Osmanlı hizmetinden çıkıp Karamanoğlu buyruğuna girmeyi bile tartışırlar. Korsan olup, denizlere sığınmak en son yapılacak iştir. Bir başka seçenek "*ya devlet başa, ya kuzgun leşe*" deyip denize açılmaktır. Öyle de yaparlar. Hazırlıkları bitirip, bir akşamüstü demir alırlar. İzmir, Bodrum, Antalya, Alanya ve daha ileri… Nereyi beğenirlerse, oraya kadar gideceklerdir.

Romanın ikinci bölümünde, vak'a fetihten tamamen uzaklaşır ve leventlerin Ege ve Akdeniz boyunca yaşadıkları maceralar işlenir. İstanbul'dan ayrılan denizciler önce Midilli'ye uğrarlar, oradan İzmir'e geçerler. İzmir'den Çeşme'ye, Sakız Boğazı'ndan geçerek Bodrum'a, daha sonra Gökova ve Kerme Körfezi'nden geçerek On İki Adalardan Nisiros ve Tilos Adalarına ulaşırlar, daha sonra da Rodos'un karşısından Akdeniz'e açılırlar. Bundan sonraki güzergâhları Alanya tersanesidir. Alanya'dan ayrıldıktan sonra da Doğu Torosların bittiği yere kadar varıp, aynı güzergahtan geri dönerler ve son olarak Nisiros Adasında roman sona erer. Adada geçen iki kışın ardından Yunus Bey'in kaptan-ı deryalığa getirilmesiyle yeniden Sultan Mehmed'in emrinde kalmaya devam ederler. [2]

Özgürlüğün En Yalın Hali: Deniz

Romanda deniz, saflığı ve özgürlüğü temsil eder. Romanın merkezi kahramanı Deli Murtaza'ya göre yapılacak en iyi iş denize sığınmaktır. "*Deniz beyden de, paşadan da, padişahtan da iyidir. Sırtımızı denize yasladık mı, gerisi kolaydır. Var mıdır deniz gibisi… Varsın karalar padişahın olsun. Denizler bizim olduktan keri kimseye perva etmeyiz*"[3] diyen Murtaza için deniz adeta padişahla kozlarını paylaşma alanı ve aracıdır. Kaptanları Yunus Bey de öyle düşünmektedir: "*Deniz dediğin saray baltacıları gibi değildir, kancıklamazlar adamı*".[4]

Denizde bir uyum ve ahenk vardır. Deniz, roman boyunca kahramanların

---

[2] Baltaoğlu Süleyman Bey'in ardından derya kaptanlığına Hamza Bey getirilmiş, hüsranla sonuçlanan Midilli muhasarasından sonra da bu makama Has Yunus Bey getirilmiştir.

[3] Ziya Hanhan, *Denizler Delisi,* Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 37.

[4] Hanhan, *a.g.e.*, s. 37.

karakter algılamalarına uygun bir biçimde tasvir edilir. Bu yönüyle deniz ve denizcilik, sade bir mekan olarak değerlendirilmemiş, bir karakterizasyon oluşturma aracı olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle deniz roman boyunca canlı bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Türk Leventleri

Her şeyden önce denizciler vefalı insanlardır. Süleyman Bey'in zehir gibi acı hikayesini uzun yıllar dilden dile dolaştırırlar. Denizciler, Koca Reis'leri için türküler yakarlar, destanlar söylerler. Fetihten on gün sonra limanda bekleyen Zinet-i Derya gemisi hareket edecektir. Tayfalar, gemiyi terk etmekte serbest bırakılırlar. İçlerinden ancak dört kişi ayrılır. Bunlardan kimi hastadır, kimi nişanlıdır. Buna karşılık savaşçıların arasına yedi yiğit daha karışır.[5] Oysa denizciler İstanbul'da kalıp, fethin sefasını sürebilirlerdi. Ancak onlar amirallerine yapılan haksızlığa karşı ortak bir duruş sergilemeyi tercih ederler.

Romanda denizciler saflığı, karadakiler ise bir nevi kötülüğü temsil ederler.[6] Denizcilerin İstanbul'da yaşadığı haksızlıklar, İzmir'de gördükleri zorbalıklar ve adalarda yaşayan halka yapılan zulümler, onların böyle düşünmesine yol açar. Oysa onlar doğruluktan hiç ayrılmamışlardır. Bütün bunlar onları denize yakın, karaya ve kara insanına uzak tutar.

Denizciler kanaatkar insanlardır. Büyük beklentiler içinde olamazlar. Uzun deniz yolculuklarında "*geceleri sere serpe güvertede yatarlar. Güverte onlara rahat ve derin bir uyku çektirir. Abalarının içinde bile ancak bu kadar kaygısız uyuyabilirler. Yarının kendileri için ne getireceğini düşünmeden. Çünkü denizciler için 'yarın' yoktur*".[7]

Denizciler anadan doğma cömert kimselerdir. Hele Deli Murtaza bir başka türlü cömerttir. "*Cebinde koynunda nesi varsa, son akçesine kadar şuna buna dağıtır, her şeyini verir. Ne var ki haraç, pay, hisse dendi mi nevri döner*".[8] Nitekim İzmir limanında karşılaştıkları muamele hepsinin nevrini döndürmüştür. Kadının adamları daha ilk günden sonu gelmeyen haraç talepleriyle adeta leventleri soymaya kalkmaktadır. Zira İzmir'de töre böyledir; ağanın, dizdarın, paşanın, kadının isteklerine boyun eğmek zorundadırlar. Ya diyarı terk edecekler, ya da deveyi gütmek zorunda kalacaklardır. Nitekim leventler on gün kadar sonra İzmir'den ayrılır, asıl ait oldukları yere, denizlere dönerler.

---

5 Hanhan, *a.g.e.*, s. 41.

6 Zeki Taştan, "Türk Romanında İstanbul'un Fethi ve Fatih", *Osmanlı'nın Edebî Temsili: Tarihsel Romanda Fatih* içinde, (haz. Kazım Yetiş), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 232.

7 Hanhan, *a.g.e.*, s. 79.

8 Hanhan, *a.g.e.*, s. 58.

Marmara'dan Akdeniz'e Uzanan Deniz Macerası

Roman boyunca üç deniz Marmara, Ege ve Akdeniz, bunların kıyıları, kıyılardaki İstanbul, Gelibolu, İzmir, Çeşme, Bodrum, Marmaris, Alanya gibi şehirler, geçitler, körfezler, boğazlar, limanlar, tersaneler ve Midilli, Sakız, Rodos, Nisiros ve Tilos gibi pek çok ada mekan olarak kullanılmış; adı geçen denizlerin özellikleri, şehirlerde yaşayan halkın sosyo-ekonomik durumu, savaşlar, adaların başından geçen siyasi hadiseler, limanlar hakkında ipuçları, tersanelerin hacmi gibi pek çok konu işlenmiş; bu sayede 15. yüzyıl Türk denizciliğine dair bir takım bilgi ve meseleler ele alınmıştır.

Yunus Bey komutasındaki atmış kadar levendi taşıyan Zinet-i Derya gemisi, macerasına Gelibolu'dan yelken alarak başlar. İlk rotaları İzmir'dir. Ne var ki bunun için tehlikelerle dolu Midilli Boğazı'ndan geçmeleri gerekir. Zira Midilli Limanı'nda daima Cenevizlilere ait kırk elli kadar savaş teknesi yatmaktadır ve eşek arılarının yuvasına çomak sokmağa lüzum yoktur. Bütün dikkate rağmen Cenevizli tekneler gemiyi fark eder, yapılan küçük bir deniz savaşından sonra teknelerdeki askerler bozguna uğratılır. Daha sonra yollarında devam eden leventler, koyun bağırsağı gibi büklüm büklüm olan İzmir Körfezi'ne girerler, İzmir'e varmadan önceki son geceyi Kösten Adası[9]'da geçirirler ve sabah namazından sonra tekrar yola koyulurlar, önlerinde artık İzmir vardır.

İzmir'de pek de bekledikleri gibi karşılanmayan denizciler, buradan ayrılarak Çeşme'ye varırlar, burada birkaç gün dinlendikten sonra Sakız Boğazı'nı geçerek daha güneye yol alırlar. Ancak önlerindeki asıl tehlike Rodos'taki Sen Jan şövalyeleridir. Osmanlı olsun, diğer Türk beylikleri olsun hepsinin can düşmanı olan bu şövalyelere karşı koymak gemideki iki topla ve atmış kişiyle hiç de kolay değildir.

Güllük ve Gökova Körfezlerinden geçen gemi Nisiros Adası[10]'nda durur. "Önce inciriyle sonra da üzüm ve şaraplarıyla ün salmış olan bu küçük ada, *Kerme* Körfezi'nin önünde bir kilit gibi durur. Anadolu kıyılarının kapısına vurulmuş bir kilit gibi. Bir yanında *Sömbeki diğer yanında* İstanköy *Adaları vardır. Adanın kıyılarında incir bahçeleri ve üzüm bağları, tepeleri ise zeytin ağaçlarıyla örtülüdür*".[11] On beş yirmi yıl kadar evvel, Papa'ya bağlı savaşçılar adaya çıkmış, Ortodoks yerli halkı kılıçtan geçirmiştir. Nisiroslular yüzyıllar boyu bu acıyı unutamamıştır, ne zaman uzaktan bir savaş gemisi görseler, hemen kilisenin çanları çalıyor, bütün halk dağlık bölgelere kaçmaktadır. Türk leventlerin gelişiyle yine öyle olmuştur. Ne var ki, gelenlerin merhamet ve

---

9 İzmir Körfezi'ndeki en büyük adadır. Bugünkü adı Uzun Ada olan adaya halk arasında Köstence de denilmektedir.

10 Bölgede bugün tamamı Yunan kontrolü altında bulunan irili ufaklı yirmiden fazla ada bulunmaktadır. Romanda adı geçen bu adalar, uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında bulunmuştur. Bunlardan Nisiros'a "İncirli" denmiştir. Sömbeki'nin bugünkü karşılığı Simi, İstanköy'ünki ise Kos'tur.

11 Hanhan, *a.g.e.*, s. 71.

adaleti, ada halkını derinden etkilemiştir. İki taraf arasında zamanla güven ve saygıya dayalı bir duygusal bağ kurulmuştur.

Nisiros Limanı, roman kahramanı Deli Murtaza'nın deyişiyle Gelibolu testilerine benzemektedir.[12] Ağzı dar, içi geniş bir limandır burası. Eğer limanın ağzı toplarla güçlendirilirse kışı burada geçirebileceklerdir. Nitekim dönüşte öyle yaparlar ve kışı bu güzel adada geçirirler. Limanı kış boyunca altı tane top korumuştur, karada ise üç yüz levent bulunmaktadır. Adanın yerli halkı olan Rumlar uzun seneler sonra ilk kez baskın ve açlık korkusundan ırak bir kış geçirirler. Türk leventlerinin getirdiği bolluk sadece adaya değil, Kerme Körfezi'ne de girmiştir. Baharın gelişiyle birlikte denizciler bir şölenle av mevsiminin başlamasını kutlarlar. Bu çok eskiden beri yaşatılan bir gelenektir onlar için. Aslına bakılacak olursa bu Rum halkı için de böyledir. Onlar da bahara girerken büyük bir şenlik düzenlerler, Adonis[13]'in uyanışını kutlarlar. Bu kez, iki şenlik bir arada ve daha görkemli olmuştur.

Romanda geçen gemilerin adları şöyledir: Zinet-i Derya, filonun amiral gemisidir ve atmış kadar denizcisi vardır. Yunus Kaptan komutasındaki bu geminin on iki topu vardır. Topların çapı atmış okkadır. Diğer iki önemli gemiden, Servet-i Derya'nın kaptanı Kanatlı Ali, Mihnet-i Derya'nın kaptanı ise Deli Murtaza'dır. San Jan şövalyelerinden ele geçirilmiş olan bu iki gemi, Zinet-i Derya'dan daha büyük ve gösterişli, silah bakımından da daha üstündür. Hele Mihnet-i Derya'nın iki büyük topu vardır ki, seksener okkalık gülle atabilme kabiliyetine sahiptir. Bu iki geminin mürettebatı da doksanar kişiden oluşmuştur. Filo, böylelikle iki yüz elli kişilik bir kılıç gücünden oluşmaktadır.

---

12 Hanhan, *a.g.e.*, s. 89.

13 Adonis, Yunan mitolojisine göre ölümlülerin en güzelidir. Hem Afrodit, hem de Persephone ona aşık olur. Böylece iki tanrı arasında savaş çıkar. Sonra Zeus araya girer ve Adonis'i altışar ay arayla dönüşümlü olarak bu iki tanrıça arasında paylaştırır. Adonis yer altına indiğinde kış başlar, altı ay sonra yeryüzüne çıktığında ise bahar başlar; havalar ısınır, çiçekler açar. Bu nedenle Adonis baharın temsilcisidir.

KAYNAKÇA

HANHAN, Ziya, *Denizler Delisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.

_____, *Midilli Önlerinde*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.

KARA, Halim, *Osmanlı*'nın Edebi Temsili: Tarihsel Romanda Fatih, Hat Yayınları, İstanbul 2012.

TAŞTAN, Zeki, "Türk Romanında İstanbul'un Fethi ve Fatih", *Osmanlı'nın Edebî Temsili: Tarihsel Romanda Fatih* içinde, (haz. Kazım Yetiş), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

OKUMUŞ, Salih – BAHÇECİ, Beste Semiha, "Tanzimat Hikaye ve Romanlarında Mekan Unsuru Olarak Deniz", *Dede Korkut Dergisi*, S. 1, s. 149-166.

SİNEMADA KAPTAN KARAKTERLERİ VE TURGUT REİS

CAPTAIN CHARACTERS IN CINEMA AND TURGUT REIS

Togay ŞENALP *

Özet:

Turgut Reis'in anısını yaşatmak istediğimizde şüphesiz başvurulacak kalıcı yollardan biri O'nu anlatan biyografik bir sinema filmi yapmaktır. Bu doğrudan yol yerine deniz savaşları, kaptan olmak ya da aşk temalı bir film tasarlayıp Turgut Reis'i bu anlatının içine yedirmek de tercih edilebilir. Hangi yolu seçersek seçelim senaryo yazım tekniği gereği, Turgut Reis karakterini olabildiğince somut ayrıntılarla şekillendirmekve dönemi müzikle hissettirebilmek zorunluluğu mevcuttur. Böyle bir üretim hedefi konduğunda doğru soru listesinin hazırlanması için dünya sinemasında kaptan karakterlerinin nasıl işlendiği, senaryodan yapıma geçerken ne tür ayrıntıların önem kazandığına bakmak yol gösterici olacaktır. Bir yönetmen ve müzikbilimci bakış açısıyla yaklaşarak bir Turgut Reis filmi tasarısının ilk adımlarını bu çalışmayla ortaya koymayı amaçlamaktayım.

Anahtar Kelimeler: *Turgut Reis, Sinema, Kaptan Karakteri, 16. Yüzyıl Müziği, Deniz Sahneleri.*

Abstract:

One of the best way to make survive the name of Dragut Reis is surely to make a biographic movie about him. Instead of this direct way we can also choose to make a movie about sea war or captainship or love and put him in the story.Whateverthe way we choose, as a result of the scenario writing techniques we need to describe in detail firstly the character of Dragut Reis and also we have to give the feeling of the period with music. When we aim to produce such a movie, we need to prepare a list of questions and looking on the captain characters of the cinema will surely help us. As a director and musicologist I will try to make the first plan of a movie project about Dragut Reis.

Keywords: *Dragut Reis, Cinema, Captain Character, Music of 16th Century, Sea Scenes.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Bodrum-Muğla/TÜRKİYE / Assist. Prof. Dr., Muğla University, Faculty of Fine Arts, Department of Performing Arts, Bodrum-Muğla/TURKIYE; (togaysenalp@gmail.com / togaysenalp@gmail.com).

SİNEMADA KAPTAN KARAKTERLERİ VE TURGUT REİS

Togay ŞENALP

Deniz ve denizcilik temalı filmler ya da bir başka deyişle deniz sahnelerinin yoğun olduğu filmler, sinemanın başlangıcından yaklaşık 30 yıl sonra başlamıştır ve örnekleri sayılamayacak kadar çok da değildir. Bunun doğal sebeplerinden biri insana dair öykülerin denizden çok karada yaşanmasıdır şüphesiz. Öte yandan denizde geçen birçok öykü, roman, efsane ve tarihi olayın var olduğunu düşününce nadir olmalarını konu eksikliğine bağlamak yeterli olmaz. Belki de daha önemli mesele denizde çekim yapmanın teknik ve ekonomik açıdan getirdiği somut ek zorluklardır. Örneğin biraz uzaktan bir plan çekilecekse tüm çekim ekibinin uzaklaşması pek de kolay değildir, ek tekne gerektirebilir ve zaman alacağı, ekibi yavaşlatacağı için maliyetleri arttırır. Sualtından yapılacak destekleyici çekimler ise ekipman açısından bambaşka bir yatırım ve uzmanlık gerektirir. Suyun altındaki bir çekimde yönetmenin müdahale ederek işi hayalindeki şekle sokması, teknede kalsa da denize inse de zordur, çünkü her an iletişim kurmak, görüntüyü monitöre iletmek maliyetleri daha da arttıracağı için tercih edilmeyebilir. Oyuncuların suda daha hızlı ısı kaybetmesi bazı şartlarda tekrarların yapılması ile ilgili sorunlar doğurabilir. Teknenin denizin ortasında yol aldığını göstermek istediğimizde havadan çekime ihtiyaç duyarız ki bu da sualtı çekimleri gibi özel yatırımla yapılan bir uzmanlığı gerektirir. Tekrarları yapmak ve böylece yönetmenin istediği görüntüyü tam olarak alması hem organizasyon açısından zor hem de maddi açıdan masraflı olabilir. Çokça elektrik sarfiyatı gerektiren ışıklar ve diğer elektrik isteyen tüm cihazlar için enerji verilmesi de normal bir teknenin imkanlarını aşar ve karadaki gibi jeneratörlü kamyonların destek vermesi aynı oranda pratik değildir. Çekim uzadıkça denizdeki nem tüm cihazları olumsuz etkileyebilir. Tüm bunların üzerine denizin zaten her zaman kolay olmadığı, havanın her zaman iyi gitmediği hatta senaryonun belki de bunun üzerine de kurulu olabileceği gerçeğini de eklediğimizde deniz/denizcilik temalı filmleri üretmenin ne kadar yatırım ve uzmanlık, emek, kusursuz bir organizasyon gerektirdiği görülebilir. Turgut Reis ile ilgili bir kurmaca film üretmek fikri daha başlangıçta bizi bu zorluklarla yüzleşmeye itecektir. Bir dönem filminde eşya, dekor ve kostümle ilgili yapılması gereken özel çalışmalar da bu zorluklara eklenecektir. Ardından Turgut Reis'in yüzyıllar önce yaşadığı o geniş dünyayı bugünkü seyirciye iletmekte kullanılacak film müziğinin ve ses efektlerinin ne kadar hassas bir çalışmayla hazırlanması gerektiğini düşününce işin büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Tüm bunlara rağmen Turgut Reis ile ilgili bir film yapmak birçok açıdan gerekli ve değerli olacaktır, çünkü sinema her yaştan ve her ülkeden geniş bir

kitleye etkileyici bir şekilde ulaşmak istendiğinde başvurulacak en doğrudan gidilecek yoldur.

İkinci bir önemli neden ise toplum olarak Turgut Reis'i merak ettirmek ihtiyacımızdır. Kendi tarihimize, denizcilik tarihimize, Anadolu'nun çok kültürlü geçmişine, Akdeniz kültürüne, Türk Beylikleri'nin tarihine, Osmanlı İmparatorluğu'nun denizdeki güçlü devirlerine, başarılı bir Türk savaşçı ve denizcisine karşı bir merak duygusu geliştirebilirsek, özellikle gençlerimizin ve tüm yaştaki insanlarımızın çok kültürlü Türk tarihine ve kimliğine sahip çıkmasına bir ölçüde vesile olabiliriz.

Üçüncü bir önemli neden ise, dünyadaki farklı kültürlerin birbirini tanımasına olanak sağlamak olacaktır. Türk kültürü, İspanyol kültürü, Arap kültürü, İtalyan kültürü Turgut Reis›in devasa yolculuğunda birbirinin içine geçmiştir; böylesi bir filmde birlikte işlenmesi gerekecektir.

Dördüncü ve son neden ise, tarihin bir de Doğu'dan bakıldığında nasıl görünebileceğini görmek ve dünyaya göstermek fırsatı sunacaktır. Bu katkıların içinde en önemli katkı özetle Turgut Reis'e ve denizcilik geçmişimize karşı bir merak uyandırmak olacaktır. Cemil Meriç'i anarak çalışmaya başlamak isterim: "*Felaketimizin kaynağı kültür yokluğu. Bizi helak eden, ne ahlaksızlık ne bencillik ne kafamızın ağır işlemesi. Bir* öğrenci kayıtsızlığı içindeyiz". Bu toplumun geneline ilişkin geçmişini merak etmeme sorununu, sempozyumlar düzenleyenler, bildiriler sunanlar, çalışmaları kitaplaştıranlar, radyo oyunu, TV programları, filmler üretenler değiştirebilir düşüncesindeyiz. Sinemanın da içinde yer aldığı "kitle iletişimi" bu aşamada kilit bir role sahiptir: "*Kitle iletişimi, kültür değişimine etki eder; kitle iletişiminden kültür yenileşmesinde yararlanılması mümkündür. (...) Burada kitle iletişiminden beklenen, yeni bir ortam yaratılması için gereken bilgilerin toplanmasını; halkın isteklendirilmesini; dinamik bir güç haline getirilerek modernleşmede denetim ve rehberlik görevinin üstlenilmesini; yeni beceriler öğretilmesini sağlamasıdır*".[1] Kitle iletişiminin gerektirdiği uzmanlığı ve barındırdığı gücü iyi değerlendirecek bir ekiple Turgut Reis ile ilgili bir film yapılması toplumsal değişime merak, kimlik kazanımı ve üretkenlik açılarından katkıda bulunacaktır.

Çalışmamızın ilk bölümünde deniz/denizcilik temalı filmlere genel bir bakış sunacağız. Bazı unutulmaz TV dizilerini ve belgeselleri de ekleyerek deniz ve sinema konusundaki üretilmiş film örneklerini listeleyeceğiz. İkinci bölümde bu filmlerdeki kaptan karakterlerini işleyip Turgut Reis'e bakışımızı oluşturmamızda faydalı olacak karakterleri mercek altına alacağız. Üçüncü ve son bölümde Turgut Reis'in hayatıyla ilgili yapılmış çalışmalara ve önceki iki bölüme bakarak Turgut Reis ile ilgili bir sinema filmi senaryosunun temel yapı taşı olarak "Turgut Reis karakteri" oluşturmaya başlayacağız. Karakterin

---

[1] Gürol Gökçe, *Televizyon Program Yapımcılığı ve Yönetmenliği*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 27.

kusursuz bir şekilde çizilebilmesi için cevaplanması gereken soruları ortaya çıkaracağız. Ardından sonuç bölümünde böylesi bir filmin sinema tarihinde nasıl bir yere sahip olabileceği, olası bütçe boyutu ve karakter oluşturmanın önemi üzerine tespitlerle çalışma tamamlayacağız.

Öne çıkan sinema filmlerini, bazı mihenk taşı kabul edilen belgesel ve TV dizilerini ekleyerek kronolojik bir liste oluşturdum. Öncelikle bu listeyi[2] taramakta fayda vardır:

1. Nanook of the North (1922)
2. Potemkin Zırhlısı (1925)
3. Life Boat – Yaşamak İstiyoruz (1944)
4. 20000 Leagues Under The Sea – Denizler Altında 20000 Fersah (1954)
5. Le Monde Du Silence (1956)
6. Moby Dick (1956)
7. The Old Man and the Sea (1958)
8. A Nightto Remember (1958)
9. Captain Nemo and Underwater City (1969)
10. Kanlı Deniz (Türk filmi) (1974)
11. Jaws (1975)
12. Orca (1977)
13. The Deep (1977)
14. Man from Atlantis (TV Dizisi) (1977)
15. Love Boat (TV Dizisi) (1977)
16. The Blue Lagoon - Mavi Göl (1980)
17. Das Boot (1981)
18. Le Grand Bleu (1988)
19. The Abyss (1989)
20. Deep Star Six (1989)
21. Return to the Blue Lagoon (1991)
22. 1492: Conquest of Paradise (1992)
23. Waterland (1992)
24. Captain Ron (1992)

---

[2] www.imdb.com.

25. Free Willy (1993)
26. Water World (1995)
27. Free Willy: The Adventure Home (1995)
28. Flipper (1996)
29. Free Willy: The Rescue (1997)
30. Titanik (1997)
31. 20000 Leagues Under The Sea (1997)
32. Mad Jack The Pirate (Tv dizisi-animasyon) (1998)
33. Spongebob Squarepants (Tv dizisi-animasyon) (1999)
34. The Deep Blue Sea (1999)
35. The Perfect Storm (2000)
36. Cast Away (2000)
37. U 571 (2000)
38. The Beach (2000)
39. The Whale Rider (2002)
40. Swimming Upstream (2003)
41. Master and Commander: The Far Side of the World (2003)
42. Pirates of the Caribbaen: The Curse of the Black Pearl (2003)
43. Open Water (2003)
44. Sinbad Yedi Denizler Efsanesi (Animasyon) (2003)
45. Corto Maltese: La Ballade de la mer Sallée (Animasyon) (2003)
46. Shark Tale - Köpekbalığı Hikayesi (Animasyon) (2004)
47. The Life Aquatic with Steve Zissou (2004)
48. Intotheblue (2005)
49. Aliens of the Deep (Belgesel) (2005)
50. The Deep Sea (imax 3D teknolojisi ile gösterilmiş olan belgesel) (2006)
51. The Guardian - Koruyucu (2006)
52. Pirates of the Caribbaen: Dead Mens Chest (2006)
53. Poseidon (2006)
54. Piratesof the Caribbaen: At Worlds End (2007)
55. Fool’s Gold (2008)
56. Triangle (2009)

57. The Boat That Rocked (2009)
58. Free Willy: Escape from Pirate's Cove (2010)
59. Soulsurfer (2011)
60. Terraferma (2011)
61. Piratesof the Caribbaen: on Stranger Tides (2011)
62. The Pirates! In an Adventure with Scientists (Animasyon) (2012)
63. The Life of Pi (2012)
64. Captain Phillips (2013)

1. Deniz ve Denizcilik Temalı Filmlere Genel Bakış

1.1 Sinemanın başlangıcı

Yukarıdaki film listesini dikkatlice taradığımızda sinemanın tüm yönleri denizde geçen birçok farklı konu, tür ve teknik yönleriyle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Tür olarak ayırt ederek başlarsak listede belgeseller, animasyonlar ve kurmaca sinema filmleri var. Öncelikle, asıl ilgilendiğimiz kurmaca filmler olsa da, bazı belgeselleri neden koymayı tercih ettiğimizi açıklayalım. 1922 tarihli "Nanook of the North" belgesel sinemanın ilk örneklerinden biridir. O yüzden belgesel sinemaya giriş dersleri ve kitaplarında zaten yer alan, sinemanın başlangıcını anlamak açısından önemli bir örnektir. Yapım hikayesi büyük zorluklarla doludur. Bugüne bir kopyası ulaşabilmiş antropolojik özellikte ve biyografik anlatım tekniği kullanan kalıcı bir eserdir. Bir Eskimo'nun ve kabilesinin denizle içiçe olan yaşamı ve kültürünü uzaktaki batı dünyasına tanıtmıştır. Bir diğer köşe taşı olan belgesel film ise Jacques Cousteau'nun Louis Malle ile gerçekleştirdiği "Sessiz Dünya" adlı belgeseldir. Bu film tüm dünyada büyük etki yapmış ve milyonlarca insanda sualtındaki yaşama dair merak uyandırmış, birçok insanın dalgıçlığa başlamasına, denizle ilgili filmler yapmaya (bu çalışmayı gerçekleştiren benim gibi daha az sayıda sinemacıyı da sualtında çekim yapmaya) sevk etmiştir. "Aliens of the Deep" belgeselini koymamın sebebi ise, "Titanic" gibi dev yapımlara imza atmış başarılı Amerikalı yönetmen James Cameron'un sualtı belgeseli yapmayı tercih etmiş olduğunun altını çizmektir. Listede yer almayan, müzik ve sualtı görüntülerinin birleşiminden oluşan ve DVD olarak ulaşılabilen "Atlantis" adlı özel yapımıyla Fransız sinemacı Luc Besson da James Cameron'a benzer bir özelliktedir. "Le Grand Bleu / Derinlik Sarhoşluğu" filminin yönetmeni olan Luc Besson da James Cameron gibi başarılı bir kurmaca filmin ardından sualtı temalı belgesel üretmiştir. Luc Besson"Atlantis"deki çekimleri sualtında bizzat kendi yapmış, sinema ile denizin birlikteliğine çok önemli örnekler katmış bir sinemacı ve aynı zamanda tüplü dalıcıdır.

Kurmaca filmlere baktığımızda örneğin "Potemkin Zırhlısı" filminin merkezinde bir savaş gemisi olmasına rağmen denizi, denizciliği, denizde çekilmiş sahneleri ön planda olan bir film değildir, yine de kurgunun temel ilkeleri açısından çok özel bir yeri vardır. Sinema tarihi dendiğinde kuramcılar ve uygulamacılar arasında özel bir yeri olan bu filmi yine de denizle ilgili ilk kurmaca sinema filmi olarak sayabiliriz. Ardından gelen Hitchcock yönetmenliğindeki "Life Boat" ise önceki film gibi siyasi propaganda yönü ağırlıklı olan bir filmdir.

1.2 Sinema ile Edebiyatın İlişkisi

1954 yapımı "Denizler Altında 20000 Fersah" filmi, edebiyatla sinemanın ilişkisini hatırlatmak açısından önemli olup, denizle ilgili ilk filmlerden biridir. Jules Verne'in eserinden yola çıkan bu filmin ardından Herman Melville'in romanından "Moby Dick", Hemingway'in romanından "The Old Man and The Sea /Yaşlı Adam ve Deniz" filmleri yapılmıştır. Denizle ilgili en ünlü filmlerden "Jaws" da bir edebiyat uyarlamasıdır.

1.3 Sinemada Müziğin Önemi

1974 yılında Peter Benchley tarafından roman olarak yazılıp (ki kendisi de gazete haberlerinden esinlenmiştir) piyasaya sunulan "Jaws" kitabı Steven Spielberg'in dikkatini çekmiştir. Yönetmen bu romandan film yapmış ve 1976'da en iyi kurgu, film müziği ve ses dalındaki Oskar ödüllerini ekibiyle almış, aynı zamanda Amerika içinde ve dışında birçok ödül kazanmıştır. Bunların içinde özelikle öne çıkarmak istediğim ödül ise bir Grammy ödülüdür. Bilindiği üzere bu ödül müzik alanında verilmektedir. John Williams imzalı Jaws film müziğinin müzik albümünün, 1976'da "Televizyon ve Film Yapımı Müzikleri" dalındaki (Album of Best Original Score Writtten for a Motion Picture) Grammy ödülüne[3] layık görüldüğünü belirtmek isterim. Bu ödülü öne çıkarmamdaki sebep, sinemada görüntü ve ses birlikteliğinin bir filmin etkileyiciliğine ne kadar hizmet ettiğini deniz temalı bir film üzerinden hatırlatmaktır. "Jaws" filminin film müziği teması neredeyse hala hepimizin aklındadır. Bu müzik filmle öylesine bütünleşmiştir ki, filmin yapımından neredeyse 30 yıl sonra hazırlanan çocuklara yönelik bir animasyonda Jaws filmine müziğiyle birlikte atıfta bulunulur. 2004 yapımı "Shark Tale / Köpekbalığı Hikayesi" adlı bu animasyon filmde, başkarakter vejeteryan bir köpekbalığıdır. Onun vejetaryen olduğunu bilmeyen oltaya takılı bir solucan, köpekbalığının kendisine geldiğini gördüğünde kendisini yiyeceğini düşünerek korkuya kapılır. Yönetmenin bu korkuyu vermek istediği sahnede Jaws filminin müziği başlar ve görüntüde köpekbalığı dev cüssesiyle, kararmış bakışlarla üstüne doğru gelmektedir. Jaws müziği aniden durur ve köpekbalığı kendisinin farklı olduğunu, vejetaryen

---

[3] http://www.popculturemadness.com/Trivia/Grammies/Top-1976-G.php.

olduğunu söylemeye koyulur, ama solucan çoktan korkudan bayılmıştır bile. Bu atıfta müzik, seyircinin hafızasını canlandırmakta en az görüntü kadar etkilidir.

Film listesinde çocuklara yönelik birçok animasyon film ve «pazar sineması" olarak da anılabilecek türden ailece seyretmeye uygun doğa-dostluk-çocuk kahramanlığı öyküleri olan "Free Willy", "Flipper" ve 2013 yapımı "Pi'nin Yaşamı" filmleri vardır. Deniz felaketlerinin konu edildiği "Titanik" (bu filmin iki versiyonu vardır), denizaltı gemilerindeki hayatı konu edinen filmler, sörfçü ve yüzücü, dalgıç gibi bir deniz sporunu ve sporculuğunu konu edinenler, doğa dışı bir insan ya da sualtı canlısı üzerine kurulu bilim-kurgu öyküleri, romantik komedi ve macera filmleri ve en nihayetinde deniz savaşlarını konu alan filmler olarak liste özetlenebilir.

2. Kaptan Karakterleri

"*Seyirci öyküyü karakterler üzerinden izler… Öykü ve senaryodan, dolayısıyla da filmden aldığı zevk, karakterle kurduğu ilişkiyle doğru orantılıdır*".[4] Bu sebeple bir filmin ilk aşaması olan senaryo aşamasında karakterlerin, özellikle de ana karakterin çok iyi çizilmesi gerekmektedir. Bu aşamaya geçerken yukarıdaki listedeki kaptanları öncelikle birbirinden ayırmakta fayda vardır. Listede karşımıza çıkan filmlerdeki kaptanların kimileri yat kaptanı, kimileri yolcu gemisi kaptanı, kimileri dev transatlantik yolcu gemisi kaptanı, kimileri deniz haydutu anlamıyla korsan, kimileri denizci asker, kimileri de uç denizlerde savaşan ve yendiği düşman üzerinde ganimet hakkı olan korsan/deniz savaşçılarıdır. "Fool's Gold", "Aşk Gemisi", "Titanik" gibi filmlerdeki, yolcuları bir yerden bir yere taşıyan kaptanlar çalışmamızın kapsamı dışındadır. Korsanlık ve daha da önemlisi devletin uç bölgelerdeki askeri olarak denizde hizmet vermiş kaptanlar, asıl ilgilendiğimiz kaptan karakterleridir. Kasım 2013'te Amerika'da gösterime girmek üzere olan "Kaptan Phillips" adlı filmdeki kaptan, Somalili korsanlara, yani deniz haydutlarına yakalanmış bir kargo gemisi kaptanıdır. Yeni bir film olması açısından ilginç olsa da çalışmamızın merkezinde değildir.

Çocuklara yönelik çizgi filmlerdeki korsan ve kaptan karakterleri de hedef kitle farklılığı sebebiyle bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bizi Turgut Reis ile ilgili yetişkinlere yönelik epik ve tarihi bir film yapma düşüncesi ile ilgili doğru soruları sormaya yönlendirecek filmler öncelikle "Master and Commander", ardından "1492: Conquest of Paradise" ve son olarak "Pirates of Caribbean" olarak belirlenmiştir. Lajos Egri, bir karakteri fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere üç boyuttaki sorularla, üç boyutlu bir şekilde ortaya çıkarmayı önermektedir.[5] Bu yaklaşımdan yararlanarak bu üç kaptan karakterini ortaya koyacağız:

---

4 Baran Tamer, *Bir Senaryo Yazmak*, Sinema Dergisi Yayını, İstanbul 2007, s. 77.

5 Lajos Egri, *Piyes Yazma Sanatı*, (çev. Suat Taşer), İleri Kitabevi, İzmir 1993, s. 41-42.

2.1 Master and Commander: The Far Side of the World / Dünyanın Uzak Ucu

Film Görseli 1: Dünyanın Uzak Ucu Filmindeki Kaptan Karakteri

Bu başarılı film, ilk bölümde sinema-edebiyat başlığı altında incelenmiş diğer filmler gibi bir edebi metinden yola çıkarak hazırlanmıştır. İngiliz romancı Patrick O'Brien'ın eseri 20 ayrı öykü halinde 1969'dan 2004'e dek basılmıştır. Merkezinde geminin kaptanı Jack Aubrey ile geminin doktoru Stephen Maturin arasındaki dostluk ilişkisi vardır. Bu eserlerden sinemaya uyarlanan film 2003 yapımıdır. "Dünyanın Uzak Ucu" adıyla Türkiye'de de gösterime girmiş bir kahramanlık (epik) filmidir. Film, en iyi sinematografi ve en iyi ses montajı dallarında Oscar ödülü almıştır.

Russel Crowe tarafından canlandırılan karakter orta yaşlarda, yakışıklı ve fiziksel kusuru bulunmayan bir kişidir. Denizciler arasındaki adı "Şanslı Jack"dir. Denizcilikle ilgili filmlerde kaptanlarda "şans" olmasının özel bir önemi olması dikkat çekicidir. Napolyon Savaşları yıllarında bir İngiliz savaş gemisi ve bir Fransız savaş gemisi Güney Amerika'da aynı sularda dolaşmaktadır ve ikisi de diğer gemiyi esir almayı hedeflemektedir. Şanslı Jack, mürettebatça sevilen, denizdeki yön bulma becerisi saygı uyandıran, gemide disiplini ayakta tutmaya çok özen gösteren, aşçısı hariç ast-üst ilişkilerinin korunması konusunda hassas bir kaptandır. Gemideki soylu sınıfla olan akşam yemeklerinde biraz kendini gevşetse de kaptanlığını her an hissettirir. Doktor arkadaşı ile hem müzik, hem de felsefe yaparak yolculuklarına ayrı bir boyut katmaktan zevk duyar. Anakarada bıraktığı bir sevgilisi vardır. Amacına tamamen odaklı bir kişidir; diğer gemiyi yakalamayı bir an dahi aklından çıkarmaz. Hayalci değildir, ama garantici de değildir, imkansız görünen bir hedefe yönelir. Kendi gemisinin dezavantajları olmasına rağmen diğer gemiyle karşılaşmaktan korkmaz, hatta onu esir almanın

yollarını düşünür ve uygular. Hırslı, cesur ve zeki bir stratejisttir. İyi kılıç kullanır ve ülkesinin ulusal deniz gücünü uzak bir denizde tek başına temsil eder. Dini referansları yaygın inançlarla uyumlu gibidir, öte yandan bu konuyla çok da ilgili değildir. Karşılaştığı Fransız kaptanı görmeyiz, fakat yenik kaptan ona kılıcını bırakarak savaşın centilmenliğini bilen bir kaptan olduğunu filmin sonunda gösterir. Kaptan Jack Aubrey ise bunun değerini bilecek incelikte bir savaşçıdır.

2.2. 1492: Conquest of Paradise / 1492: Cennetin Keşfi

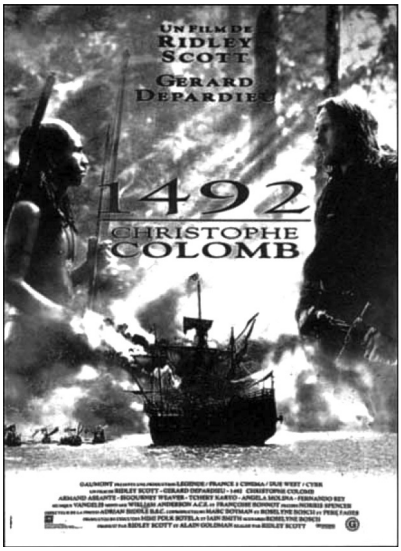

Film Görseli 2: 1492: Cennetin Keşfi Filmindeki Kaptan Karakteri (sağda) ve Yerli

İtalyan kaşif Christophe Columbus'un yeni dünyayı keşfetmesini konu alan tarihi film, gerçek hayattan yola çıkarak hazırlanmıştır. Gérard Dépardieu'nün canlandırdığı Christophe Columbus, yakışıklı olmayan ama kendine has karizmatik bir havaya sahip orta yaşlarda bir kişidir. Öncelikle bir savaşçı değil, teorisyen ve kaşiftir. Bir ülkeyi değil kendini temsil etmeyi tercih edecek özgür bir yapıdadır, fakat aklındaki yolculuğu yapması için gerekli imkanları bağımsız bir şekilde değil, İspanya Kraliçesi'nin desteği sayesinde bulur. Kraliyetle, keşiften gelecek kazanımların paylaşımı ile ilgili sıkı pazarlığa oturan, hem idealist hem de cesur birisidir. Pazarlıklarında hem zenginlik hem de asalet talep eder. Keşfettiği yeni kıtada bir düzen kurar. Kendi yönetiminde mevcut toplumsal sınıf sistemini bozan eşitlikçi yaptırımlar uygular. Disiplini sağlamak için, isyan çıkaranlar soylu sınıfından olsa dahi idam ettirmekten geri durmaz ve bu sebeple başı kraliyetle derde girer. Dini ve siyasi anlayışı mevcut düzeni kabul etmeyen, sorgulayıcı bir yapıdadır ve yeni düşüncelere açıktır. O yüzden yerlilerin yaşam anlayışlarına saygı ve merakla eğilir, ama temsil ettiği kültürün yapacağı yıkıma da engel olamaz. İyi derecede kılıç kullanmayı bilir.

Dünyanın yuvarlak oluşuna dayanan o dönem için sıra dışı denizcilik teorisini çok zor kabul ettirir; çılgın kabul edilir, alay konusu edilmeye çalışılır ve teorisi sonunda haklı çıksa da hak ettiği itibarı bulamaz. Keşfettiği uzak topraklarda yeni bir dünya düzeni hayali kurar ve uygulamaya çalışır. Vangelis'in bestelediği film müzikleri film müzikleri alanındaki özel yapımlardandır.

2.3 Pirates of Caribbean / Karayip Korsanları

Film Görseli 3: Karayip Korsanları Filmindeki Kaptan Karakteri

Walt Disney'in Disneyland'da bizzat kurduğu bir macera oyunundan esinlenilmiştir. Film, fantastik macera filmi olarak sınıflandırılmıştır ve büyüklere olduğu kadar çocuklara da yönelik bir gerçeklik anlayışı vardır. Müziklerini, film müzikleri alanının usta isimlerinden Hans Zimmer yapmıştır.

Johnny Deep'in canlandırdığı Kaptan Jack Sparrow karakteri bağımsız ruhlu bir korsandır. İngiliz ordusu tarafından aranılan bir kanun kaçağıdır. Filmdeki diğer korsanlara göre daha akıllı, daha az altın düşkünü ve daha naziktir. Bir soylu ile konuşmasını da bilir, fakat soylular dünyasını tercih etmez. Hiçbir ülkeye, hiçbir gemiye bağlı olmadığı gibi hiçbir kadına da bağlı olmayı istemez. Ekibine dahi her an bağlı değildir, ama bazılarını kurtarmak için kendini tehlikeye atmaktan da çekinmez. Yalan söylemekten kaçınmaz, hatta bu onun bazı işleri halletme yöntemidir. Renkli giyimi, kendine has bir makyajı ve esnek bir yürüyüş stili vardır. Cesur, korkutucu ve kaba anlamında erkeksi bir yağmacı zalim korsandan çok, sevimli, sakar, akrobat, oyuncu ve serbest ruhlu bir kişidir.

3. Bir Film Karakteri Olarak Turgut Reis'i Çizmemizi Sağlayan Sorular

Karakterin iyi çizilmesi senaristten yönetmene, oradan yapımcıya ve oyuncuya etki eden çok önemli ve temel bir aşamadır. Turgut Reis herhangi bir savaş gemisi kaptanı olarak belirlenir ve böyle bir hayal etme çalışmasıyla

yetinilirse ne kadar derinlikli bir iş çıkabilir? O sebeple, örneğin oyuncu da onu diğer benzer meslekteki, yaştaki, cinsiyetteki, sosyal statüdeki ortalama bir karakterden farklı olarak derinliğiyle ortaya koyabilmek için iyi çizilmiş bir karaktere ihtiyaç duyar. "*Bir karakteri sahnede genel çizgileriyle canlandırmak olasıdır. Sözgelimi, bir tüccar, bir asker, bir aristokrat, bir köylü gibi çeşitli kategorilere bölünmüş kişileri canlandırmak söz konusu olduğunda, yüzeysel gözlem amacı için bir takım çarpıcı davranışlarla duruş ve hareket biçimleri bulmak zor değildir. (...) Bu klişeler yaşamdan alınmışlardır, yaşamda gerçekten vardırlar. Gelgelelim, bunlar karakterin ruhunu içermedikleri gibi, bireysellikten de yoksundurlar*".[6] İkinci bölümde işlenen üç kaptan/korsan karakterlerine bakarak bireyselliğiyle ortaya çıkacak bir Turgut Reis karakteri oluştururken ilk aşamada şu karşılaştırmalar ve sorular karşımıza çıkmaktadır:

- Turgut Reis'in görünümü nasıldır? Şanslı Jack gibi yakışıklı mı, yoksa Christopher Columbus gibi karizmatik çekiciliği olan, ama yakışıklı olmayan bir kişi midir?

- Uzun, orta ya da kısa boylu mudur?

- Belli yaştan önce veya sonra oluşmuş, görünür bir fiziksel kusur ya da yara izi var mıdır?

- Hareketleri nasıldır? Şanslı Jack ve Christopher gibi nisbeten ağır mı, yoksa Jack Sparrow gibi akrobatik hareketler yapacak kadar esnek ve atik midir?

- Yanında taşıdığı ve iyi kullandığı silah nedir? Resimlerinde gördüğümüz gibi bıçaklı mıdır, yoksa incelediğimiz karakterler gibi kılıcı mı tercih etmektedir? Kılıç ya da bıçak kullanmayı biliyorsa nasıl bir stille kullanmaktadır? Ateşli silah kullanıyorsa silahı nasıl kullanmaktadır?

- Kıyafeti, tüm aksesuarları nasıldır? Gemide bir savaşı yönetirken nasıl giyinmektedir? Kendi kamarasında çalışırken ya da dinlenirken nasıl giyinmektedir? Silahlarının görünüşü nasıldır, nerde yapılmıştır?

- Gemileri nasıldır? İspanyol gemilerinden en önemli farkları nelerdir?

- Bakışları nasıl olabilir?

- Gemideki ve donamasındaki yönetim anlayışı nedir? İncelenen filmlerde olduğu gibi, o dönemde gemide geçerli bir sınıf sistemi anlayışı var mıdır?

- Gemide disiplin konusundaki tutumu nasıldır? Ceza sistemi nasıldır?

---

[6] Stanislavski, *Bir Karakter Yaratmak*, (çev. Suat Taşer) Papirüs, Ankara 1996, s. 38-39.

- Gemicileri, kendisine karşı sevgi, saygı, korku duygularından hangisini daha fazla beslemektedir?

- Dışarıdan nasıl bilinir? Christopher Columbus gibi hayallerinin peşinden giden ve onları da sürükleyen birisi mi? Şanslı Jack gibi hırslı ve başarılı bir asker mi? Jack Sparrow gibi bir başına buyruk maceraperest mi?

- Zorlu yolculuklarında dostluğunu yanında bildiği, Şanslı Jack'in doktor arkadaşı, Christopher Columbus'un öz kardeşleri gibi güvenebileceği birileri olmuş mudur?

- Tutsak düştüğünde neler yaşamış neler hissetmiştir? O deneyim, kurtulduktan sonraki ruh haline nasıl yansımıştır?

- Kendi kendine kaldığında dinsel inancını nasıl yaşamaktadır? Gemide tayfanın yanında nasıl yaşamaktadır? İkisi farksız mıdır? Gemide din adamı var mıdır, araları nasıldır? İlk iki örnekte gemide bir din adamı ve dini konulara çok atıf yapan bir kaç gemici olduğu, fakat söylemlerinin kaptanın üzerine geçme gücü olmadığı, ama yine de bu riski de yaşattığı görülmektedir. Benzer bir durum yaşanmış olabilir mi ?

- Doğayla olan iletişimi nasıldır?

- Uğur saydığı eşyası ya da anlamlı bulduğu doğa işaretleri var mıdır?

- Denizin en çok hangi halini sever? Karadayken denizi özler mi? Savaşmak mı, denizde olmak mı onu daha çok cezbeder?

- Kendi yönetimi boyunca -devlete bağlıyken ve bağımsızken- değişmeyen kuralları var mıdır? Varsa nelerdir?

- Yürüttüğü savaşlarda kendine has bir strateji stili var mıdır?

- Donanma yönetirken haberleşmeyi nasıl sağlamaktadır?

- Yapım ve senaryo gerekliliklerine bakarak hangi savaşlarını daha detaylı vermek hangilerini işlememek yerinde olur?

- İmparatorluğa kattığı toprak ve ganimetlerle ilgili İspanya Kraliçesi ile pazarlık yapan Colombus gibi bizzat padişahla pazarlık yapmaktan geri durmadığı doğru mudur? Böyle ise bu durum onun genel karakteri ile ilgili nasıl bir bilgi verir.

Senaryo ortaya çıktıkça, araştırmalar ilerledikçe bu sorulara yenileri eklenecek ve yan karakterlerle, olay örgüsünün kurulmasıyla birlikte yüzlerce yeni soru ortaya çıkacaktır. *1. Turgutreis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildiriler* kitabında Turgut Reis'in tarihi kişiliği, çevresi ve döneme ait birçok bilgiye ulaşılabilmektedir. Cihan Yemişçi'nin"Turgut Reis'in Nereli Olduğu

Meselesi" adlı makalesinde dönemin etkin güçlerini ve yerleşimlerini anlamak mümkündür. Örneğin o dönemde leventlerin ve Osmanlı donanmasının bugünkü Turgutreis bölgesinden peksimet temin ettiği ile ilgili bilgiler de çalışmada yer almaktadır.[7] Karakteri bir dönem ve çevre içinde bir yere oturtmak ve somut ayrıntılar elde etmek açısından bu faydalı bilgilerden sonra Fatma Aysel Dıngıl'ın çalışmasıyla "Ejderha" sözcüğü ve "Dragut Siperi" kelimelerini araştırmanın olası faydaları ile karşılaşmaktayız.[8] Özlem Kumrular'ın çalışması da hem karakteri tanımak hem de olay örgüsündeki birçok detaya vakıf olmak açısından aydınlatıcıdır.[9] Bildiri kitabında daha birçok makale ve makalelerdeki kaynakçaların incelenmesiyle dönemle, Turgut Reis'in şahsıyla, kültürel yapıyla ilgili geniş bir bakış açısı sağlanabilir ki, karaktere derinlik katmak ve olay örgüsünü kurmak açılarından gerekli olduğu gibi, tarihi gerçekleri olabildiğince yansıtmak açısından da zorunludur. Kaynaklar her sempozyumla gittikçe daha ulaşılabilir olsa da, böyle geniş bir görevin sadece yönetmene ve senariste yüklenmesinin sinemadaki profesyonel işbölümüne uygun olmadığı ve bir tarih danışma grubu tarafından senarist ve yönetmenin süreç boyunca desteklenmesi gerektiğini hatırlatalım.

SONUÇ

Turgut Reis ile ilgili bir filmin yapılması, Anadolu'nun çok kültürlülüğünü tanımak, Akdeniz deniz savaşlarının ve kültürünün tarihini bilinir hale getirmek, Türk kimliğinin denizci ve savaşçı yanını tanımak, kendi toplumumuzda geçmişimizi bilmek, atalarımıza vefa göstermek açılarından ve özetle insanlarda Turgut Reis kişiliği ile ilgili merak uyandırmak açılarından önemlidir. Bunlarla eş zamanlı olarak *sürdürülebilir yerel kalkınma* açısından da önemlidir; kültür endüstrisi ürünü olan örneğin bir film, "*turistleri cezbetme yetisine sahiptir, şehir imajının güçlenmesine destek olur, yerel toplumu kültürün ekonomik fonksiyonuyla daha ilgili hale getirir, farklı sosyal topluluklar arasında iletişimin gelişmesine katkıda bulunur*".[10] Gerekli olduğuna birçok sebepten inandığımız bir film projesinde ilk akla gelen soru ise şu olacaktır: yaklaşık maliyeti nedir? Karada geçen "1453" filmi 20 milyon $'ın üzerine mal olmuşken, deniz çekimlerinin zorlukları göz önünde bulundurularak daha yüksek bir bütçe öngörülmesi yerinde olur. Böylesi büyük ve tarihi araştırma gereken bir proje için en az altı sene sabır ve şevkle çalışacak yapımcı-

---

7 Cihan Yemişçi, "Turgut Reis'in Nereli Olduğu Meselesi", *1. Turgutreis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları No:1, Muğla 2011, s. 26.

8 Fatma Aysel Dıngıl, "Saravulos'tan Malta'ya", *a.g.e*, s. 49-53.

9 Özlem Kumrular, "Turgutreis'in 1550 yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü", *a.g.e*. s. 60-67.

10 Ş. Abdurrahman Çelik, *Kültür Endüstrisi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011, s. 301.

yönetmen-senarist-film müziği bestecisi dörtlüsü, tarih danışmanları ve birden fazla yapım şirketi gerekmektedir. Uluslararası ortak yapım şeklinde yapılması ve bunun için yazışmaların bu süre boyunca gereken dillerde yürütülmesi en doğru yol olacaktır. Tarih danışmanlarının bakış açılarının geçmişin mümkün olduğunca somut ayrıntılarıyla öğrenilmesine kaydırılması ve bu sebeple dekor-kostüm-sanat yönetmeni ihtiyaçlarının yönetmen ve yapımcı koordinasyonunda ortaya çıkartılması gerekecektir. Maliyetlerin karşılanmasına birçok kurumun destek olması ve kurumlar arası işbirliğinin bu süreç boyunca ayakta tutulması gerekmektedir. Çalışmada incelenmiş ilk iki filmin yapım maliyetleri 47 milyon $ ve 135 milyon $ iken, Turgut Reis'in yaşam öyküsünde bir kaç gemi değil iki koca donanmanın çarpışmasının en az bir kez çekilmesi gerekeceğinden (ya da yetkin kişi ve özel ekipmanlarla animasyonu yapılacağından) bütçenin batı standartlarında düşününce ne olması gerektiğini ise okuyucuya bırakıyorum. Sonuç olarak bütçe ne olursa olsun tarihi kişiliğin yaşayan bir insan olarak anlaşılması ve tarihi bilgilerden hareketle karakterin ayrıntılandırılarak tutarlı bir şekilde çizilmesi ilk adım olarak kabul edilmelidir. Böylesi bir projede senaryonun ilk aşaması olan karakter oluşturmanın dahi ne kadar büyük bir çalışma gerektirdiği, film gerçekleştirilmek istendiğinde ise ciddi bir ekibe ve en az önündeki 10 yılı planlayabilen kurumların işbirliğine ihtiyaç duyulacağının bilincinde olunması gerektiğini, bu çalışmayla ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

A. MAKALE VE KİTAPLAR

1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları No:1, Bodrum 2013, s. 26, 49-53, 60-67.

ÇELİK, Ş. Abdurrahman, *Kültür Endüstrisi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011.

DINGIL, Fatma Aysel, "Saravulos'tan Malta'ya", *1. Turgutreis* Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları No:1, Muğla 2011, s. 48-54.

GÜROL, Gökçe, *Televizyon Program Yapımcılığı ve Yönetmenliği*, Der Yayınları, İstanbul 1997.

KUMRULAR, Özlem, "Turgutreis'in 1550 yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları No:1, Bodrum 2013, s. 58-68.

LAJOS, Egri, *Piyes Yazma Sanatı*, (çev. Suat Taşer), İleri Kitabevi, İzmir 1993.

STANISLAVSKI, *Bir Karakter Yaratmak*, (çev. Suat Taşer), Papirüs, Ankara 1996.

TAMER, Baran, *Bir Senaryo Yazmak*, Sinema Dergisi Yayını, İstanbul 2007.

YEMİŞÇİ, Cihan, "Turgut Reis'in Nereli Olduğu Meselesi", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları No:1, Bodrum 2013, s. 24-45.

B. FİLMLER

Master And Commander: The Far Side of The World (Dünyanın Uzak Ucu), Yönetmen: Peter Weir, Senaryo: Peter O'Brien ve Peter Weir, Oyuncu: RusselCrowe, Film Müzikleri: Iva Davies / Christopher Gordon / Richard Tognetti, Yapım Şirketleri: Twentieth Century Fox, Miramax Films, Universal Pictures, Samuel Goldwyn Films, Yapım Yılı: 2003.

1492: The Conquest of the Paradise (1492: Cennetin Keşfi), Yönetmen: Ridley Scott, Senaryo: Rose Bosch, Oyuncu: Gérard Dépardieu, Film Müzikleri: Vangelis, Yapım Şirketleri ve Destekçiler: Gaumont, Légende Entreprise, France 3 Cinéma, Due West, Cyrk Films, Fransız ve İspanyol Kültür Bakanlıkları, Yapım Yılı: 1992.

Pirates of Caribbean (Karayip Korsanları Dörtlemesi - farklı yönetmenlerle çekilmiştir), Oyuncu: Johnny Deep, Senaryo: Ted Elliot ve Tony Roiso, Film Müzikleri: Hans Zimmer, Yapım Şirketleri: Walt Disney Pictures ve Jerry Bruckheimer Films, Yapım Yılları: 2003-2006-2007 ve 2011.

C. İNTERNET SİTELERİ

www.imdb.com.

www.popculturemadness.com/Trivia/Grammies/Top-1976-G.php.

OSMANLI MİNYATÜR VE AĞAÇ SANATINDA NUH'UN GEMİSİ İKONOGRAFİSİ

THE NOAH'S ARC ICONOGRAPHY IN OTTOMAN MINIATURE AND WOOD ART

Mustafa Gürbüz BEYDİZ *

Özet:

Tufan efsanesi, yazının bulunduğu çağlardan itibaren insanoğlunun bildiği bir konudur. Semavi dinlere ait kutsal kitaplarda Nuh Peygamber hakkında birçok ayet, sure ve hadis yer almaktadır.

Osmanlı dönemine ait minyatürlerde de rastladığımız bu efsanede Nuh Peygamber'in kullandığı gemi tipi de yüzyıllar itibariyle farklılıklar göstermektedir.

Artvin ili Borçka İlçesi Muratlı Köyü Camisi minberine ağaç oyma sanatının güzel bir örneğiyle tasvir edilmiş olan gemi tasvirinin minyatürlerde betimlenmiş olan Nuh Peygamber'in gemisi tasvirlerine benzerlik göstermesi hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Artvin, Cami, Ağaç Oyma Sanatı, Gemi, Nuh'un Gemisi.*

Abstract:

The legend of flood is a topic known by humanity since the invention of writing. There are numerous verses, sections, and hadiths about Prophet Noah in monotheistic religions.

As also depicted in the miniatures of the Ottoman Era, the type of the arc navigated by Prophet Noah in this legend varies.

In addition, Noah's Arc, as we know from miniatures, was depicted on the mimbar of the mosque in Muratlı Village in Borçka District in the Artvin City, as a nice example of the art of wood carving.

Key Words: *Artvin, Mosque, Art of Wood Carving, Ship, Noah's Arc.*

---

* Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Çankırı-TÜRKİYE / Lecturer, Çankırı Karatekin University, Faculty of Fine Arts, Çankırı-TURKİYE, beydizg@gmail.com.

OSMANLI MİNYATÜR VE AĞAÇ SANATINDA NUH'UN GEMİSİ İKONOGRAFİSİ

Mustafa Gürbüz BEYDİZ

Nuh Tufanı olarak da bilinen "*Tufan*" olayı üç büyük dine ait kutsal kitapta anlatılmıştır. Bu tufanda Nuh Peygamber bir gemi inşa ederek insanoğlu ile diğer canlıları bu tufandan kurtarmış ve soylarının türemesine vesile olmuştur.

Kitab-ı Mukaddes'te Tekvin Bap 6/13'te, *"Ve Allah Nuh'a dedi: Önüme bütün beşerin sonu geldi. Çünkü onların sebebiyle yeryüzü zorbalıkla dolu ve işte ben onları yeryüzü ile birlikte yok edeceğim."* diye geçmektedir.[1]

Sonrasında Tanrı Nuh'a yapacağı geminin boyutları hakkında bilgi verir. Gemiye yakınlarını ve her tür hayvandan birer çift almasını buyurur. Nuh, verilen ölçü üzerine gemiyi tamamlayarak Tanrı'nın buyruklarını yerine getirdiğinde Tufan olayı başlar. Devamında Tanrı yine Tekvin Bap 6/13'te "*...O günde büyük enginin bütün kayalıkları yarıldılar ve göklerin pencereleri açıldılar. Ve yeryüzü üzerine kırk gün kırk gece yağmur yağdı... Ve yer üzerinde kırk gün tufan oldu, ve sular çoğalıp gemiyi kaldırdılar ve yerden kalktı. Ve sular yükseldiler...Ve yer yüzünde hareket eden bütün beden sahipleri, gerek kuşlar, gerek sığırlar ve hayvanlar ve yeryüzünde her sürünen ve her adam öldü; bütün karada olanlardan burunlarında hayat ruhunun nefesi olanların hepsi öldüler...ve yalnız Nuh ve kendisiyle beraber gemide olanlar kaldılar*" şeklinde buyurmuştur.[2]

Kitab-ı Mukaddes incelendiğinde tarihi bilgiler oldukça detaylı anlatılmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in özelliği sunulan bilgilerin tarih, yer, şahıs gibi unsurlarla bütün detaylarına kadar verilmiş olmasıdır. Nuh ve Tufan olayının en ince ayrıntılarına kadar girilmiş Nuh Peygamber'in gemiyi nasıl yapacağına kadar en ince ayrıntılar anlatılmıştır.[3]

Bap 6'da Nuh Peygamber'in gemisinin 'n' şekilde olduğuna dair açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. "*...Rab insanların kötülüğünden dolayı onları yarattığına pişman oluyor. Yalnız Nuh, Allah yolunda giden iyi adam. Allah ona, insanları fena oldukları için yok edeceğini, kendisine gofer* ağacından bir gemi yapmasını söylüyor. Gemide odalar olacak; içeriden, dışarıdan ziftle kaplanacak. Geminin uzunluğu 300 arşın, genişliği 50 arşın, yüksekliği 30 arşın

---

1 Derman Bayladı, *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 29.

2 Bayladı, *a.g.e.,* s. 30.

3 Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an* Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik, Beyan Yayınları, İstanbul 2003, s. 88-89.

olacak. Gemi ışıklı yapılacak, yukarıya doğru bir arşına tamamlanacak, geminin kapısı yan tarafta olacak. Alt, ikinci ve üçüncü katlı olarak yapılacak. Allah Tufan yaparak yeryüzündeki bütün insanları öldüreceğini söylüyor. O, Nuh'a "Seninle olan oğulların, karıları, seninle birlikte karın gemiye bineceksiniz ve her yaşayandan ikişer olarak gemiye getireceksin. Bunlar erkek ve dişi olacaktır, cinslerine göre kuşlardan, sığırlardan, sürünenlerden ikişer olarak alacaksın ve sen yenilen her yemekten kendine al ve yanına topla, sana ve onlara yiyecek olacaktır" diyor. Nuh her söyleneni yapıyor".[4]

Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'te, geminin baş ve arka tarafının horozu, gövdesinin ise kuşu andırdığından bahsedilmiştir. Nuh gemiyi ve bölmelerini tarif ederken alt güvertede dört ayaklı hayvanlar, onun üstünde insanlar, en üstte de kuşların bulunduğunu söylemiştir. İlk gemiye binen karıncalardır, en son binen ise merkeptir. Merkep ağır ilerlemektedir, çünkü kuyruğundan iblis çekmektedir. Sabırsızlanan Nuh, şeytan ile beraber de olsan yine gir diye bağırır ve böylece iblisi de gemiye almış olur.[5]

Matta İncil'i Bölüm 24'de "*Bilinmeyen Gün ve Saat Başlığı*" altında, "*...Nuh'un günlerinde nasıl olduysa, insanoğlunun gelişinde de öyle olacak. Nuh'un gemiye bindiği güne dek, tufandan önceki günlerde insanlar yiyip içiyor, evlenip evlendiriliyorlardı Tufan gelinceye, hepsini süpürüp götürünceye dek başlarına geleceklerden habersizdiler...*" şeklinde anlatılmıştır.[6]

Hristiyanlıkta vaftiz Musevilikten geçmiş bir gelenektir. Bu geleneğin kökeni tufandan kurtuluş ve tanrıya sadakat sayesinde yeniden doğuşu simgelemektedir. Vaftiz edilerek arınmak kutsal bir olaydır. Hristiyanlar için sembolik ritüel bir tören olarak devam ettirilmektedir. Yeni doğan bir çocuk rahip tarafından kutsal suya batırılıp çıkarılmakta veya alnına su serpilerek vaftiz edilmektedir. Hristiyanlıkta insanın suya girip çıkması günahlarından arınması anlamı taşımaktadır.[7]

Kur'an-ı Kerim'de ise bu olay oldukça yüzeyseldir. Kısaca, Nuh halkı çok günahkârdır. Allah ona üzülmemesini, kendisinin bildirdiği gibi gemi yapması gerektiğini, içine her cinsten birer çifti ailesini ve iman edenleri gemiye almasını söylemiştir. Nuh Peygamber gemiyi yaparken halk onunla dalga geçmiştir. Sular kaynamış, gemi dağlar kadar büyük dalgalar arasında gitmeye başlamıştır. Nuh gemiye karada olan oğlunu da çağırmıştır, ancak o inanmadığı için gemiye binmemiştir ve tufanda helak olmuştur.[8] Nuh Peygamber'in ismi ve

---

4 Muazzez İlmiye Çığ, İbrahim Peygamber, *Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 23.

5 Bernhard Heller, "Nuh", İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, MEB, Ankara 1964, s. 345.

6 İncil, Matta 24-25, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2008, s. 54.

7 Ülkü Bahadır, *Hristiyan İkonografisinde Nuh Tufanı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Ankara 2013, s. 30-31.

8 Çığ, *a.g.e.,* s. 72.

yaşananlar Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân Sûresi 33. ayette,[9] Nisâ Sûresi 163. ayette,[10] En'âm Sûresi 84. ayette,[11] A'râf Sûresi 59 ve 64. ayette,[12] Yûnus Sûresi 71. ve 73. ayette,[13] Hûd Sûresi 25-34,[14] 36 ve 49. ayetlerde,[15] Enbiyâ Sûresi 76 ve 77. ayette,[16] Mü'minûn Sûresi 23 ile 32. ayetler arasında,[17] Furkân Sûresi 37. ayette,[18] Şuarâ Sûresi 105 ile 122. ayet arasında,[19] Ankebût Sûresi 14,[20] 15,[21] 37,[22] Kamer Sûresi 9-18. ayetlerde,[23] Nûh Sûresi 1 ile 28 arasındaki ayetlerde[24] geçmektedir. Tufan olayı ayrıca, En'âm Sûresi 6. ayet[25] ve Hâkka Sûresi 11-12. ayetlerde[26] anlatılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Hûd Sûresi 37. Ayette, gözetim ve vahiy altında gemiyi yapması, zalimler hakkında yüce Allah'tan yardım dilememesi, kâfirlerin boğulacağı; 38. Ayette ise, Nuh Peygamber'in gemiyi yapmaya başlamasından, yanından geçen halkın ve topluluğun da kendisiyle alay ettiği anlatılmıştır.[27]

Nuh'un gemisi, Musevi ve Hristiyan inancına göre Ağrı Dağı'nda karaya oturmuştur. Kitab-ı Mukaddes Bap 8'de geminin yedinci ayda ayın 17'sinde Ararat Dağı'na oturduğu yazılmıştır.[28] Kur'an-ı Kerim'de ise Hûd Sûresi 44. Ayette geminin Cûdi Dağı üzerinde durduğu yazmaktadır.[29]

Tufan aynı zamanda Sümer, Babil ve İbrani efsanelerine konu olmuştur. Olay örgüsü her zaman aynı olmasına karşın ayrıntıların değiştiği söylenebilir. Sümer yazılı kaynaklarından öğrendiğimize göre Tufan hadisesi Mezopotamya topraklarında yaşanmıştır. Bulunan tabletin parçalarından edinilen bilgiler ışığında bu Sümer mitolojisinde Kitab-ı Mukaddes'teki Nuh Peygamber'in karşılığı Ziusudra'dır. O dindar, tanrı korkusu olarak tanrısal bildirimler

---

9 Elmalılı Hamdi Yazır, *Yüce Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Türkçe Meali*, (haz. Fatih Araz, Meal: Mustafa Özel), Burhan Yayınları, s. 55.
10 *A.g.e.,* s. 105.
11 *A.g.e.,* s. 139.
12 *A.g.e.,* s. 159.
13 *A.g.e.,* s. 218-219.
14 *A.g.e.,* s. 225-226.
15 *A.g.e.,* s. 226-228.
16 *A.g.e.,* s. 329.
17 *A.g.e.,* s. 344-345.
18 *A.g.e.,* s. 364.
19 *A.g.e.,* s. 372-373.
20 *A.g.e.,* s. 39.
21 *A.g.e.,* s. 399.
22 *A.g.e.,* s. 401.
23 *A.g.e.,* s. 530.
24 *A.g.e.,* s. 571-572.
25 *A.g.e.,* s. 129.
26 *A.g.e.,* s. 568.
27 *A.g.e.,* s. 226-227.
28 Çığ, *a.g.e.*, s. 23.
29 Yazır, *a.g.e.*, s. 227.

(vahiyler) alan bir kraldır. Mitolojide Ziusudra bir duvar kenarında otururken, oradan tanrıların toplantısında bir tufan yapmaya ve insanlığın tohumunu yok etmeye karar verdiklerini bildiren bir tanrının sesini duymuştur. Bu bölüm şu şekilde anlatılmıştır.

"*… Sol tarafımdaki duvarda durarak …*

Duvardan sana bir söz söyleyeceğim, sözümü tut.

Kulak ver benim söyleyeceklerime:

Bizden …….. bir tufan kült merkezlerini kaplayacak,

İnsanlığın tohumunu yok ederek ……..

Tanrılar meclisinin sözü, karardır.

An[30] *ve Enlil*[31]*'in emreden sözüyle …..*

Krallığı, hükümdarlığı (son bulacaktır)".

Bu bölümün sonrasında tablet kırılmış ve parçası bulunamamıştır. Devam eden bölümünde ise, tufanın bütün şiddeti ile memleketi kapladığı, yedi gün yedi gece devam ettiği bulunmuştur. Sonra güneş tanrısı değerli ışığını her tarafa ulaştırarak meydana çıkmış ve Ziusudra onun önünde hemen yerlere kapanarak ona kurbanlar vermiştir.[32]

Gılgamış Destanı'nda da yine tufan olayının izlerine rastlanmıştır. Kutsal kitaplarda anlatılanlara daha iyi ışık tutmaktadır.[33] Akadlar, Gılgamış hikâyelerini bir destan şekline sokarak Tufan hikâyesini de ona eklemişlerdir. Bunda da tanrılar insanlara kızarak Tufan'a karar vermişlerdir. Utnapiştim'e bu Bilgelik Tanrısı Ea tarafından bildirilmiştir. Gemi yapılarak insanlar, hayvanlar içeri alınmıştır. Tufan yedi gün yedi gece sonra bitmiştir, gemi Nizir Dağı'na oturmuştur. Tanrılar Utnapiştim'e ölümsüzlük vermişlerdir.[34]

İki metin arasındaki farklar şöyledir; ilk Babil metninde tufanın kahramanı Utnapiştim, Sümer metinlerinde ise Ziusudra'dır. Babil metinlerinde gemi küp şeklinde yedi katlı ve dokuz bölümlüdür. Sümer metinlerinde ise gemi

---

30 Gök Tanrısı (Bkz. Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999, s.137).

31 Hava Tanrısı (Bkz. Kramer, *a.g.e.*, s. 9).

32 Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), TTK, Ankara 1998, s. 131.

33 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, *Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Cilt 1, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, s. 84.

34 Çığ, *a.g.e.*, s. 72.

çok büyüktür. Babil metinlerinde tufan altı gün, Sümer metinlerinde ise yedi gün sürmüştür.[35]

Yunan mitolojisinde ise olay, Zeus'un günah işleyen insanlara ceza vermesi olarak anlatılmıştır. Prometheus'un oğlu Dekalion ve karısı Pandora'nın kızı Pyrrha bir tekne yaparak bu tufandan kurtulmuştur. Tufandan dokuz gün sonra Gaia'nın üzerindeki taşları arka taraflarına atan Deukalion'un attığı taşlardan erkekler, karısının attıklarından ise kadınların türediği şeklinde anlatılmıştır.[36]

Nuh Tufanı dünyaca ünlü birçok sanatçıyı etkilemiştir. Hıristiyan ikonografyasında da önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Roma'daki Sistinaa Şapeli'nin duvarlarını süsleyen bu efsane Michelangelo tarafından çizilmiştir (Resim 1).

Duvar resminde, arkada Nuh'un gemisi ve gemiye binmek için çırpınanları görmek mümkündür. Sahnenin orta bölümünde aşırı kalabalıktan dolayı batmak üzere tasvir edilmiş bir kayık bulunmaktadır. Kayıkta bulunanlar kendi hayatlarını kurtarmak için kayığa binmeye çalışanları suya doğru itelemeye çalışmaktadır. Sağ bölümde ise bir kayalıkta çadırın altına sığınmış insan kümesi yer almaktadır. Kimisi de şarap fıçısının kenarında sarhoş halde olup bitenleri unutmaya çalışır vaziyette gösterilmiştir. Sol ön bölümde ise kurtuluşu arayan bir insan topluluğu bulunur. Korkudan bitap düşmüş karısını sırtında taşıyan bir erkek, onun önünde birini kucağına almış diğeri de bacağına sarılmış halde olan çocuklarını kurtarmaya çalışan bir anne, kasırganın etkisiyle yaprakları dökülmüş bir ağaca tırmanmaya çalışan biri de aynı kurtuluş çabası içinde betimlenmiştir. Arkada ise gemiye binemeyen ve Kitabı-ı Mukaddes'te şeytan tarafından kuyruğu asılarak yavaşlatıldığı söylenen bir sıpa bulunmaktadır.[37] Nuh'un gemisi, gemi formundan ziyade bir tapınağa benzetilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, Venedik St. Marco Kilisesi (13. yüzyıl) Nuh'un Gemisi yapımını anlatan mozaik,[38] Fransa Chartres Katedrali (13. yüzyıl) vitray,[39] Sicilya Montreale Katedrali (14. yüzyıl),[40] 1493 tarihinde Michael Wolgemut tarafından çizilen ve Nüremberg Kroniği olarak adlandırılan gravürde Nuh'un gemisinin inşaatı,[41] Vatikan Pontifici Sarayı'na Rafaello Sanzio tarafından yapılan freskoda (1517-1519)[42] olduğu gibi Avrupa'daki birçok tablo, fresko, gravür, rölyef, mozaikte tufan, Nuh Peygamber ve Nuh'un gemisi konuları işlenmiştir.

Nuh Peygamberle ilgili Osmanlı ikonografyası içinde en önemli belgeler

---

35 And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 106.

36 Ertuğrul Özkan, *Mitoloji İkona ve* İkonografya, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

37 Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, De Ki Yayınları, Ankara 2010, s. 144.

38 Bahadır, *a.g.e.*, s.43

39 *A.g.e.*, s. 45.

40 *A.g.e.*, s. 47.

41 *A.g.e.*, s. 49.

42 *A.g.e.*, s. 51.

minyatürlerdir. Nuh'un Gemisi Kemânü'd-Dünya, Zübdetü'l-Tevârih, Siyer-i Nebî, Kısasü'l-Enbiya ve Ravzatü's-Safâ minyatürlerinde işlenmiştir.

16. yüzyılda minyatürlere konu olan Nuh Tufanı'yla ilgili nakkaşların çizmiş oldukları gemi tasvirlerinde yüzyıllar bazında farklılıklar bulunmaktadır. Bu örnekler içinde Kemânü'd-Dünya'da[43] bulunan Nuh'un Gemisi betimlemesi sancak tarafından çizilmiştir (Resim 2). Tek direkli ve tek yelkenli olan bu gemide en önemli unsur horoz biçiminde gösterilmiş olan gemi baş figürüdür. Bu horoz başının çiziminde referans alınan kaynağın Kitab-ı Mukaddes olduğu söylenebilir. Geminin içinde efsaneye uygun olarak çeşitli türde hayvanlar yer almaktadır. Oldukça stilize edilerek çizilen bu tasvirde kuşlar en üst bölümde gösterilmiştir.

Zübdetü'l-Tevârih'deki[44] örnekte gövde olarak üç ambarlı kalyonu anımsatan bir gemi tasviri yer almaktadır (Resim 3). Ancak, bu gemi tasvirine kalyon demek yanlış bir tanımlama olacaktır. Hem tek direkli latin yelkenli olması, hem de yeke dümeninin bulunması açısından kalyon olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Gemi sancak tarafından tasvir edilmiştir ve civadra direği de çizilmiştir ancak bu direk normalden daha geri planda ve eğim açısı olarak daha dik durumdadır. Nuh Peygamber başında harelerle gemiyi kullanır vaziyette tasvir edilmiştir. Gemideki insanlar yelkeni fora eder şekildedir. Geminin borda kısmında kahverengi, kıç kasarasında kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır. 16. yüzyıl Nuh'un Gemisi tasvirlerinin en önemli özelliği olan gemi baş figürünün horoz başı şeklinde yapılması burada da görülmektedir. Geminin kıç kısmında horozun kuyruğunu temsil eder şekilde güzel bir kıvrım bulunmaktadır. En alt güvertede fil, keçi, fare, at, aslan vb. hayvanlar, orta güvertede tavşan gibi daha küçük hayvanlar, en üst güvertede ise çifter çizilmiş kuş tasvirleri yer almaktadır.

Türk İslam Eserleri Müzesi'nde[45] bulunan bir başka Nuh'un Gemisi tasviri iskele tarafından betimlenmiştir (Resim 4). Tek direkli ve tek latin yelkenli olan bu örnekte yine horoz başı şeklinde gemi baş figürü yer almaktadır. Gemi iki ambarlıdır ve efsaneye göre ambarlarında çeşitli hayvan türleri bulunmaktadır. Bu kez Nuh Peygamber geminin kıç üstündeki bölümde seyir ederek gemiyi kontrol etmektedir. Yardımcıları yelkeni fora etme çabasındadır. Bordada sarı, kahverengi, yelkende ise beyaz tonlar tercih edilmiştir.

Siyer-i Nebî'de[46] yer alan Nuh'un Gemisi tasviri iskele tarafından işlenmiştir. Nuh'un gemisine şeytanın girmesi konu edinilmiştir (Resim 5).[47] Karaka tarzı olan bir gemiyi anımsatmaktadır. Pruva, grandi ve mizana direkleri mevcuttur. Direklerinde trinket, mayıstra, randa yelkenleri ile pruva

---

43 Ülker Erke, Hasan Ali GÖKSOY, *Minyatürlerde Gemiler*, Ankara 1999, s. 50.
44 Metin And, *a.g.e.*, s. 105.
45 Erke - Göksoy, *a.g.e.*, s.54
46 *A.g.e.*, s. 53.
47 And, *a.g.e.*, s. 106.

gabya ve grandi gabya yelkenleri bulunmaktadır. Gemide bu kez baş figürü bulunmamaktadır. Daha önceki Nuh'un Gemisi tasvirlerine göre daha büyük bir gemi tipi tercih edilmiştir. Böyle olması itibariyle 17. yüzyıl kalyon tipi gemi özelliklerini taşımaktadır. Yapıldığı dönem itibariyle gemi tasvirlerindeki geçiş evresini göstermesi açısından değerli bir örnektir. Nuh Peygamber başında yine harelerle tasvir edilmiştir fakat gemisinde hayvandan ziyade erkekler, diğer örneklere göre kalabalık bir şekilde çizilmiştir. Gemideki insanların sayısı üzerine değişik bilgilere yer verilmiştir. Gemide bulunan kişiler, Kur'an-ı Kerim'de bahsedildiği üzere sayıca çok azdır. Hz. Nuh'un oğlu Yam ile Hz Nuh'un karısı Vâilel ona inanmayanlardan oldukları için gemiye alınmamışlar, Tufan'da yok olmuşlardır. Karakanın bordası siyah, mahmuzu kırmızı, kıç üstünde bulunan köşkü ve pruva ile grandi direğindeki çanaklıklar sarı, yelkenler beyaz renkte boyanmıştır.

Zübdetü'l-Tevârih'de[48] tasvir edilmiş bir diğer Nuh'un gemisi örneğinde de iki ambar bulunmaktadır (Resim 6). Nuh Peygamber yine başında harelerle tasvir edilmiştir ve yeke dümeniyle de gemiye yön vermektedir. Gemiye aldığı oğulları latin yelkeni açmakla meşguldürler. Gemi yine horoz biçiminde betimlenmiştir.

17. yüzyılda Nakkaş Kalender Paşa tarafından Falnâme'de[49] çizilmiş olan Nuh Peygamber tasvirinde yelkensiz ve küreksiz bir gemi bulunmaktadır (Resim 7). Sancak yönünde betimlenmiştir. Sadece tek bir kürekle idame edilmektedir. Tek ambarlı çizilen gemi de efsaneye göre alt ambarında hayvanlar yer almaktadır. Nuh Peygamber geminin güvertesinde başında harelerle gösterilmiştir. Elinde tufanın bittiğini müjdeleyen bir beyaz güvercin yer almaktadır. 16. Yüzyıl Nuh'un Gemisi tasvirlerinde horoz başı şeklinde görülen gemibaş figürü yerine 17. yüzyıldaki bu örnekte at başı tercih edilmiştir.

Kısasü'l-Enbiya'da[50] çizilmiş olan Nuh'un gemisi kesiti alınmış vaziyette betimlenmiştir (Resim 8). Çift ambarlı olan geminin ambarlarında çeşitli hayvan türleri bulunmaktadır. Tufan olayıyla ilgili şehir sular altındadır. Nuh Peygamber başında harelerle avuçlarını semaya açmış vaziyettedir. Gemi yine tek direklidir, ancak yelkeni yoktur. Gemibaş figürü bulunmamaktadır.

Ravzatü's-Safâ'da[51] bulunan bir başka örnekte ise bu kez Nuh Peygamber geminin pruvasında yer almaktadır. (Resim 9). Tek ambarlı olan gemi de yine çeşitli hayvan türleri bulunmaktadır. Gemiye binememiş olanlar ise suda boğulmamak için çaba gösterir vaziyettedir. Tek grandi direğinde ayrıca bir çanaklık vardır ve bu çanaklıkta etrafı gözleyen bir gözcü bulunmaktadır. Gemibaş figürü burada da çizilmemiştir.

---

48 *A.g.e.*, s. 109.
49 Erke - Göksoy, *a.g.e.*, s. 49.
50 And, *a.g.e.*, s. 113.
51 *A.g.e.*, s. 110.

Artvin'in Borçka ilçesine bağlı Muratlı Köyü camisindeki minberde bulunan kalyon betimlemesi oldukça ünik bir örnektir (Resim 10). Bu güne kadar rastlamadığımız bir türde yapılmıştır. Ağaç oyma tekniğiyle yapılmış olan kalyonun dikkat edici bir başka özelliği arka kısmında bulunan dümen yekesidir. Elle bir kişi tarafından kontrol edilebilecekmiş gibi tasvir edilmiştir ki, gerçekte hiçbir kalyonda bu tarz bir dümen yekesi bulunmamaktadır. Ancak şimdiye kadar gördüğümüz minyatürlerdeki Nuh Peygamber'e ait gemi tasvirlerinde, Nuh Peygamber bu tarz bir gemiyi kullanır vaziyette gösterilmiştir. Olasılıkla bu minberi süsleyen usta da Nuh'un gemisini anlatmak istemiş olabilir. Kalyonda pruva, grandi ve mizana direkleri mevcuttur. Pruva direğinde trinket, pruva gabya yelkeni, grandi direğinde mayıstra, grandi gabya, grandi babafingo, mizana direği ise randa sereni olmaksızın betimlenmiş olup mizana gabya yelkeni ile mizana babafingo yelkeni belirtilmiştir. Kalyonun etrafındaki zemin oyulmuştur ve kalyon kabartılmıştır. Etrafında ise bitkisel bezemeler görülmektedir. Betimleme de aynı zamanda kalyonun çapası çizilmiştir, top lombarları da unutulmamıştır.

SONUÇ

Osmanlı minyatür sanatında gördüğümüz Nuh'un gemisi tasvirlerinde sanatçıların bir bölümü referans olarak Kitab-ı Mukaddes'te anlatılanları almıştır. Öyle ki geminin horoz biçiminde olması konusu Kitab-ı Mukaddes'te geçmektedir. Resim 2, Resim 3, Resim 4 ve Resim 6'da işlenen Nuh'un gemisi tasvirleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bütün tasvirlerde Nuh Peygamber başında harelerle tasvir edilmiştir. Resim 5 ve Resim 10 hariç diğer tasvirlerde gemide tek grandi direği mevcuttur. Resim 5 ve Resim 10'daki gemi çizimlerinde pruva, grandi ve mizana direkleri belirtilmiştir. Resim 2, Resim 5, Resim 7, Resim 9 ve Resim 10'daki gemi tasvirleri tek ambarlı yapılmıştır. Resim 4, Resim 6 ve Resim 8'de ise gemiler çift ambarlıdır. Bir tek Resim 3'te belirtilen gemi üç ambarlı çizilmiştir.

Resim 10'da ağaç oyma tekniğiyle yapılmış olan gemi tasvirinin Nuh'un gemisi olma ihtimali yüksektir. Yukardaki minyatürlerindeki örneklerden öğrendiğimiz üzere bu tarz bir gemi de yeke dümeni Nuh'un gemisi tasvirlerinde bulunmaktadır. Resim 3 ve Resim 6'daki örnekler yeke dümenlidir ve Nuh Peygamber dümeni kontrol ederek gemiye yön vermektedir. Camide kullanılmış olan Nuh'un gemisi tasvirinde insan figürüne yer verilmemiş olması, İslam sanatındaki insan figür yasağıyla açıklanabilir.

EKLER

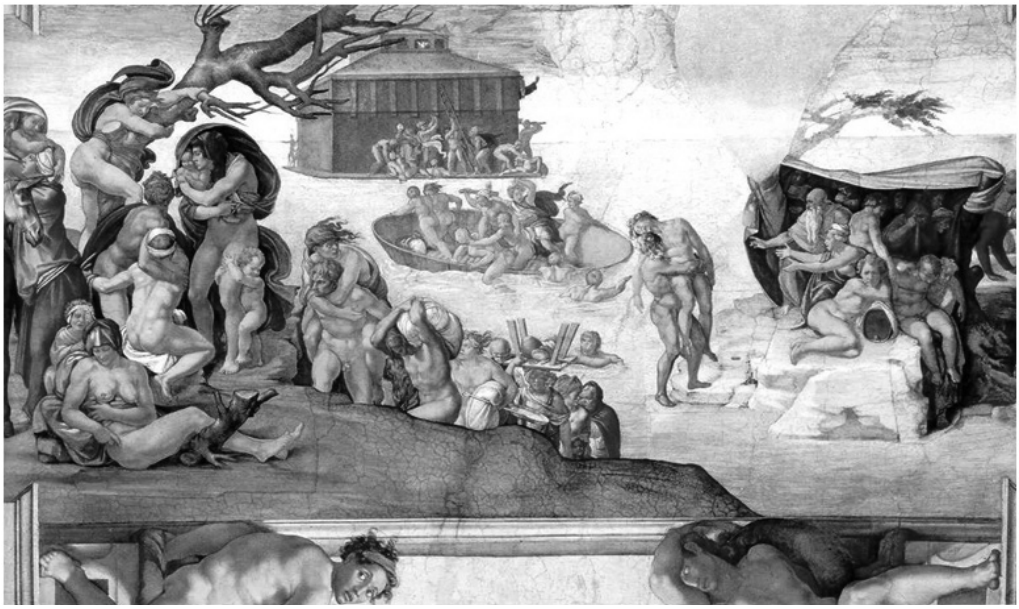

Resim 1: Nuh Tufanı (Bedrettin Cömert, *a.g.e.*, s. 144).

Resim 2: Nuh'un Gemisi (Erke - Göksoy, *a.g.e.*, s. 50).

Resim 3: Nuh'un Gemisi (And, *a.g.e.*, s. 105).

Resim 4: Nuh'un Gemisi (Erke - Göksoy, *a.g.e.*, s. 54).

Resim 5: Nuh'un Gemisi (Erke - Göksoy, *a.g.e.*, s. 53).

Resim 6: Nuh'un Gemisi (And, *a.g.e.*, s. 109).

Resim 7: Nuh'un Gemisi (Erke - Göksoy, *a.g.e.*, s. 49).

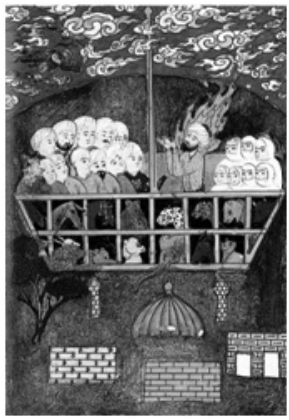

Resim 8: Nuh'un Gemisi (And, *a.g.e.*, s. 113).

Resim 9: Nuh'un Gemisi (And, *a.g.e.*, s. 110).

Resim 10: Nuh'un Gemisi (Fotoğraf: Şakir PARPAR)

KAYNAKÇA

AND, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

BAHADIR Ülkü, Hristiyan İkonografisinde Nuh Tufanı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Ankara 2013.

BAYLADI, Derman, *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul 1996.

CÖMERT, Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, De Ki Yayınları, Ankara 2010.

ÇIĞ, Muazzez İlmiye, İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

DEMİR, Şehmus, *Mitoloji Kur'an* Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik, Beyan Yayınları, İstanbul 2003.

ELIADE, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Cilt 1, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.

ERKE, Ülker - GÖKSOY, Hasan Ali, *Minyatürlerde Gemiler*, Ankara 1999.

ERTUĞRUL, Özkan, *Mitoloji İkona ve* İkonografya, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2013.

HELLER, Bernhard, "Nuh", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, MEB, Ankara 1964, s. 344-346.

KRAMER, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), TTK, Ankara 1998.

_____, *Sümer Mitolojisi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

MATTA, İNCİL, 24-25, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2008.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Yüce Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Türkçe Meali*, (haz. Fatih ARAZ, Meal: Mustafa ÖZEL), Burhan Yayınları, İstanbul.

Turgut Reis

Turgutreis - Bodrum

1 - 4 Kasım 2013

2. Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu

Turgut Reis

Turgutreis - Bodrum

1 - 4 Kasım 2013

2.

Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu

MENTEŞE BÖLGESİ, MUĞLA VE BODRUM YEREL TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI

19. YÜZYIL SARALOS KAZASINDA NÜFUS VE LAKAPLAR

Ahmet YİĞİT *

Özet:

Akdeniz bölgesinde nüfus yazımı oldukça eski dönemlere kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti de XV ve XVI. yüzyılda tahrir defterleri geleneğinin XIX. yüzyılda devamı olan emlakın ve nüfusun tespitine yönelik sayımları nüfus ve temettuat defteri şeklinde düzenlemiştir. Menteşe bölgesinde erkek nüfusun tespitine yönelik ilk sayım 1830 yılında gerçekleştirilmiştir. Temettü kayıtları Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 1844-1845 yıllarında tutulmuştur. Nüfus ve temettuat defterlerinden Menteşe Sancağına bağlı Saralos kazasının nüfusu ile şahısların tanınması için kullanılmış olan lakapları tespit etmek amaçlanmıştır. Bölgeye ait üç nüfus sayımından bölgedeki idari yapının yani köyler ile köylerdeki nüfusun tahmini sayısını ortaya çıkarmak çalışmanın temel hedeftir. Bu nüfus sayımlarının ikisi Tanzimat Fermanı'nın ilanı öncesine ait iken biri sonrasına aittir. Ayrıca 1844-1845 yıllarına ait temettuat kayıtları idari, malî ve sosyal yapı hakkında önemli bilgileri içermektedir. Bu zaman zarfında yani on beş yıllık bir dönemde Saralos kazasında köylerdeki Müslim ve Gary-i Müslim erkek nüfusu ve bu nüfusun birbirlerine oranlarını tespit etmek mümkündür. Bölgede bulunan göçebeler ayrı bir defterde kaydedilmiş olması yörüklerin de tespitini kolaylaştırmıştır. Temettuat defterlerinin devlet tarafından oluşturulma amaçları kazancın tespitine yönelik olması dolayısıyla köylerde bulunan nüfus açısından kesin veri niteliği taşımamaktadır. Hane reislerinin mesleklerinin tespiti açısından nüfus defterlerine göre daha çok veriyi içermektedirler. Nüfus defterlerinde ise şahısların boyu, yaşı, sakalı, akrabalık bağları ve vücut özellikleri de verilmektedir. Şahısların isimleri ve bugün çoğu aile tarafından soy ve sülalelerin tespitinde kullanılan hatta birçok kişi tarafından soy isim olarak alınan lakaplar nüfus defterlerine yazılmıştır. Lakaplar kişilerin vücut özelliklerini yansıttıkları gibi milliyet, hastalık, ten rengi, sosyal durum vb. bilgileri içermektedir. Bu açıdan temettuat ve nüfus defterlerinden XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Saralos kazasında idari yapı, nüfus ve lakaplar tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Saralos, nüfus, lakap, Menteşe, Bodrum.*

---

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğla-TÜRKİYE; (ayigit39@hotmail.com).

THE POPULATION AND THE NICKNAMES OF SARALOS IN THE 19TH CENTURY

Ahmet YİĞİT *

Abstract:

Population census in the Mediterranean region goes back to early times. Ottoman State also conducted population and housing censuses under the name of population and temettuat registers in the 19th century suceeding the tax registers of the 15th to 16th centuries. The first census in the Menteşe region, which was exclusively for male population, was conducted in 1830. Temettü records were kept in the years of 1844 and 1845 that is to say after the proclamation of Tanzimat reforms (the Imperial Edict of Reorganization). The purpose of this article is to detect the population of Saralos, a district of Menteşe Sanjak, and the nicknames used by individuals as identifiers. For this we will analyze population and tax registers. We will also intend to elaborate the administrative structure and detect approximate number of villages and people living in the district by focusing on three censuses of which two had been preceded the declaration of Tanzimat Edict.

Temettuat registers in the years of 1844 and 1845 also offer us considerable data about administrative, economic and social structure. For this time period, that is half a decade, it is possible to figure out the data about the population of male Muslims and non-Muslims in Saralos and the percentage of each group. Since nomads of the region were recorded in separate registers, it facilitates the detection of nomad (yörük) population. The data taken from such registers that provide information about the people who live in the villages is not definite since temettuat registers were kept to record the earnings of the people. In terms of householders' professions, these registers provide more data than the population registers. Population registers, on the other hand, provide data about body heights, ages, beards, kinship ties and other features. Moreover, individuals' names and nicknames, which are currently utilized to detect their lineage and ancestors and taken as surnames by many families, were recorded in population registers. These nicknames reflect characteristics of the body as well as nationality, illnesses, color of the skin, social status etc. The present article reveals the structure of Saralos District in the second quarter of the XIXth century in terms of administration, population and nicknames in the light of temettuat and population registers.

Keywords: *Saralos, population census, nicknames, Menteşe, Bodrum.*

---

* Associate Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of History, Muğla-TURKIYE; (ayigit39@hotmail.com).

19. YÜZYIL SARALOS KAZASINDA NÜFUS VE LAKAPLAR

Ahmet YİĞİT

Osmanlı Devleti'nde maddi gücü ve nüfusu tespit etmek amacıyla 14. yüzyıldan beri tahrirler düzenlenmiştir. 19. yüzyılda devlet malî yapısını kontrol etmek ve asker sayısını tespit etmek için ülke genelinde sayımlar yaptırmıştır. Menteşe bölgesinde bu sayımların 1830 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Eldeki nüfus defterleri verilerinden Menteşe Sancağına bağlı Saralos kazasının nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde 1844-1845 yıllarını kapsayan emlak ve hayvan sayımını esas alan temettü yani kazanç sayımı yapılmıştır. Bütün bu sayımlar ülkedeki erkek nüfusu tespit etmek için olduğundan sadece erkekler kayıt altına alınmıştır. Temettuat kayıtları oluşturulma amaçları dolayısıyla nüfusun tespiti açısından tek başına yeterli değillerdir. Nüfus defterlerinde kişilerin lakapları, vücut özellikleri, saç, sakal ve yaşları da verilmiştir. Bazı şahısların hastalıkları da kayıtlara işlenmiştir. Temettuat defterlerinde şahısların meslekleri de verilmiştir. XIX. yüzyılda Saralos kazasında idari yapıda sık sık değişiklik meydana gelmiştir. Köyler bazı sayımlarda kaza dahilinde gösterilirken bazı sayımlarda da yeni ilave köyler eklendiği gibi kaydedilmemiş köyler de mevcuttur. 1246/1830 ve 1251/1835 yıllarında kaydedilmiş olan köy sayısı yirmidir. 1256/1840 yılında ise kazaya bağlı köy sayısı yirmi iki olmuştur. 1260-1261/1844-1845 yıllarında köy sayısı yirmi bire düşmüştür. Temettuat sayımlarında köylerdeki nüfus yoğunluğu ortalamasında düşme vardır. Bunun sebebi sadece ellerinde malları olanların gelir getirenlerin kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Saralos kazasının yönetim açısından merkezi belirtilmemiştir. Fakat defterlerde yaş olarak çok genç ve ortalama her köyde yaklaşık 60-70 arası bir erkek nüfus olduğu tespit edilmiştir. Şahısları isimleri dışında tanımlama olan lakapların zenginliği de dikkat çekicidir. Günümüzde birçok aile bu lakapları soyadı kanununda aileleri için soy isim olarak tercih etmişlerdir.

A. Çalışmanın Kaynakları Hakkında

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve askeri sebepler başta olmak üzere nüfus emlak sayımları yapılmıştır. Bu amaçlarla oluşturulan nüfus ve temettuat defterleri çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır.

1. Temettuat Defterleri

Rumî 1260-1261/Miladî 1844-1845 yılları kayıtlarının olduğu malî sayımı esas alan temettuat defterleri toplamda 20 adettir.

Tablo 1: Saralos Kazası Temettuat Defterleri

	Köyler	Temettuat Defter no	Sayfa sayısı
1	Bitez	2474	21
2	Karakaya	2475	17
3	Akçaalan-ı Kebir	2476	19
4	Geriş	2477	9
5	Beksimad	2478	7
6	Belan	2479	15
7	Gökçe Belan	2480	7
8	Yahşi	2481	5
9	Akçaalan-ı Sagir	2482	13
10	Rumevleri	2483	9
11	Kürece	2484	11
12	Yaka	2485	9
13	Gökburun	2486	9
14	Dere	2487	11
15	Sandıma	2488	7
16	Karabağ	2489	15
17	Göl	2490	7
18	Müskebi	2491	33
19	Dirmil	2492	15
20	Farliya	16201	11

2. Nüfus Defterleri

Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı II. Mahmud döneminde 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte yapılan sayım her ne kadar adil vergilendirme amacına yönelik yapıldığı belirtilmişse de esasında yeni kurulan orduya asker toplamaya matuftur.[1] Menteşe bölgesinde gerçekleştirilen sayımlara ait defterler Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde mevcuttur. Menteşe sancağına bağlı Saralos/Saravalos/Saravaloz/Serulus adı ile idari taksimatta kaza olarak gösterilen bölgeye ait nüfus sayımları şunlardır. İlk sayım R.1246/M.1830 yılına ait defterdir. Nüfus kataloglarında 3119 numara ile kayıtlıdır.[2] Onu R.1251/M.1835 yılında gerçekleştirilen 3167 numara ile kayıtlı olan defter

---

1 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, *1831*, Ankara 1943; Kadir Temurçin, "Hamidâbât Kazasında Nüfus (1831-1917)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: XVII, S.1, Elazığ 2007, s. (45-68), s. 48.

2 BOA, NFS.d. 3119.

takip etmektedir.[3] R.1256/M.1840 yılında kaydedilmiş olan defter numarası ise 3168'dir.[4] R.1268/M.1852 yılında kaydedilmiş olan defter ise göçer halde bulunan Gündaşlı Yörük taifesinin sayımının yapıldığı katalog numarası 3169 olan defterdir.[5] Bu Yörük taifesi sayım esnasında Saralos kazasında kaydedildiği için değerlendirmeye alınmıştır. Kazada geçici olarak bulunan yabancıların sayımının yapıldığı R.1247/M.1831 tarihli 3121 katalog numaralı bir defter mevcuttur.[6] R.1260/M.1844 tarihli asker sayımında toplu rakamların verildiği 3188 katalog numarası olan defterden lakaplar olmaması dolayısıyla yararlanılmamıştır.[7] Aydın Vilayeti genelinin icmal kayıtlarının bulunduğu R.1308/M.1892 tarihli 3189 numaralı defterden de lakapların kaydedilmemiş olması dolayısıyla yararlanılmamıştır.[8] Bu defterde Saralos idari yapıda kaza olarak kaydedilmemiş olsa da Menteşe Sancak genelini göstermesi erkek ve kadın nüfusunun tamamını vermesi açısından oldukça önemli bir defterdir.

B. NÜFUS

Nüfus; genel tanımında belirli zamanda, sınırları tanımlanmış bir alanda yaşayan insan sayısı şeklinde tarif edilmektedir. Devletler belirli bölgelerde nüfusun tespiti amacıyla sayımlar yapmaktadırlar. Aydın Eyaletine bağlı Menteşe sancağında ve kazalarda nüfus tespit çalışmalarının ilki 1830 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yapılmış olan sayımlar erkek nüfusun tespitine yönelik yazılımlardır. R.1260-1261/M.1844-1845 yılı temettuat kayıtları emlak, arazi ve hayvanatın tespitine yönelik olarak yapılmış olan yazımdır.

1. Müslim Nüfus

Saralos kazasında gerçekleştirilen nüfus yazımlarında müslim nüfusun çoğunlukta olduğu görülmektedir. Nüfus ve temettuat defterlerinde tespit ve kaydedilen nüfus tablo şeklinde gösterilmiştir. Müslim nüfusa bakıldığında idari yapıdaki değişiklikler de dahil olmak üzere nüfus defterlerinde en düşük 1319 en yüksek 1403 erkek kaydedilmiştir. Nüfusla ilgili çıkarılan bu tabloda aynı zamanda idari yapının yıllar içindeki değişimini de görmek mümkündür.

---

3 BOA, NFS.d. 3167.
4 BOA, NFS.d. 3168.
5 BOA, NFS.d. 3169.
6 BOA, NFS.d. 3121.
7 BOA, NFS.d. 3188.
8 BOA, NFS.d. 3189.

Tablo 2: Nüfus ve Temettuat defterlerinde Saralos Kazası nüfusu

Köyler	**R.1246**	**R.1251**	**R.1256**	**R.1260-1261**
Karakaya	130	134	112	72
Bataz/Bitaz	9	5	8	119
Müskebi	148	150	163	118
Müskebi Deresi	60	67	75	-
Yahşi	21	22	28	10
Yusuf	26	-	-	-
Akçaalan-ı Sagir	96	98	94	50
Akçaalan-ı Kebir	157	161	151	83
Karabağ	84	80	85	45
Rumevleri	24	16	17	23
Kürece	32	31	32	30
Gökburun	-	-	-	32
Türkkuyu	-	-	-	62
Gökçe Belan	29	24	23	13
Sandıma	119	115	120	13
Dirmil-i Sagir	31	28	25	53[9]
Dirmil-i Kebir	44	42	32	-
Geriş	67	59	54	27
Dere	68	61	48	38
Beksimad	30	54	25	27
Farliye	94	95	53	48
Belan	116	121	80	49
Yaka	-	40	37	26
Giral?	-	-	34	-
Göl	-	-	23	18
Toplam	1385	1403	1319	903

2. Gayr-i Müslimler

Nüfus defterlerinde gayr-i müslimler kaydedilmemiştir. Sadece R.1247 tarihli 3188 numaralı yabancı defterinde Müskebi köyünde bir hane kaydedilmiştir. Sayım esnasında köyde bulunan tek yabancı olarak değerlendirmek gerekir. Nüfus defterlerinde gayr-i müslim ahali yazılmamıştır. Temettuat defterlerinde köylerde emlakı ve hayvanı olan gayr-i müslimler kaydedilmiştir. Temettuat kayıtlarında tespit edilmiş olan gayr-i müslim sayısı ve köyler aşağıda tabloda gösterilmiştir.

---

[9] Dirmil-i Sagir ve Dirmil-i Kebir Temettuat defterlerinde sadece Dirmil karyesi olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3: Temettuat Kayıtlarında Tespit Edilen Gayr-i Müslimler

Köyler	Gayr-i Müslim	Köyler	Gayr-i Müslim
Akçaalan-ı Kebir	1	Geriş	2
Rumevleri	1	Kürece	5
Yaka	1	Karabağ	4
Müskebi	5	Karakaya	2

3. Nüfus Yoğunluğu

Saralos kazasının 1830 ila 1844 yılları arasındaki idari yapısında değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin olması köylerdeki erkek nüfus ortalamasını değiştirmiştir. Tablo iki de görüldüğü gibi köylerin isimleri ve nüfusları gösterilmiştir. Buna göre R.1246/M.1830 yılında idari yapıda 20 köy mevcuttur. Köylerdeki erkek nüfus yoğunluğu ise ortalama olarak aynı yıl için 69,25'tir. R.1251/M.1835 yılı sayımında da 20 köy olup köylerdeki nüfus ortalaması 70,15'tir. Yani köy başına ortalama bir erkek nüfus artmış demektir. R.1256/M.1840 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında köy sayısı 22'ye çıkarken nüfus ortalaması 59,95'e düşmüştür. R.1260-1261/M.1844-1845 yılında köy sayısı 21 iken köylerdeki nüfus ortalaması 45,15'e gerilemiştir. Burada daha önce de belirtildiği gibi temettuat yazımları nüfusu tespite yönelik değildir.

R.1268/M.1852 yılında göçebe olarak çadırlarda yaşayan "Haymenişin" Yörük taifesinin sayısı yoğunluk açısından ilginç bilgi vermektedir. Toplam 20 çadırda erkek nüfus sayısı 57 olarak tespit edilmiştir. Çadır başına düşen erkek nüfus 2,85 adet olarak hesaplanmaktadır.

4. Yaşlar

Nüfus sayımları esnasında kaydedilen erkeklerin bir takım özellikleri yazılırken birçoğunda yaşları da verilmiştir. Bu sistem askere elverişli olan veya askerlik çağına gelenlerin tespiti için yapılmış bir uygulamadır. Defterlerdeki bu kriterlerin hepsinin değerlendirmeye alınması halinde bir makale çalışmasının boyutlarını aşacağı için sadece R.1256/M.1840 tarihli 3168 numaralı defter esas alınmıştır. Tabloda yaş ve o yaşta bulunan erkeklerin toplam sayısı esas alınmıştır. Yaşları yazılanların toplam sayısı 1277 adettir. Yaş ortalaması 25,41'dir. Bu yaş ortalaması oldukça genç bir nüfus olduğunu göstermektedir. Yaşı sıfır olarak gösterilen bir kişi mevcuttur. Yüz yaşında da iki kişi kaydedilmiştir. On yaş ve altı toplam erkek sayısı 412 kişidir. Bu rakam yaklaşık toplam erkek nüfusunun 1/3 üne denk gelmektedir. 20 yaş ve altı nüfus ise 661 adettir. Buda toplam erkek nüfusunun yarısından az fazladır. Dolayısıyla erkek nüfusun çoğunluğunu 20 yaş altındakiler oluşturmaktadır. 30 yaş ve altı erkek nüfus ise toplam 864 kişidir bu rakamda toplam rakamın 2/3 ünden fazladır.

Tablo 4: 1840 yılında yapılan nüfus sayımında tespit edilen yaşlar.

Yaş	Adet	**Yaş**	Adet	**Yaş**	Adet
0	1	**1**	63	**2**	50
3	46	**4**	42	**5**	35
6	32	**7**	28	**8**	48
9	14	**10**	53	**11**	8
12	30	**13**	11	**14**	11
15	48	**16**	12	**17**	6
18	51	**19**	4	**20**	68
21	5	**22**	13	**23**	9
24	3	**25**	80	**26**	4
27	2	**28**	10	**29**	1
30	76	**31**	3	**32**	2
33	1	**34**	1	**35**	66
36	2	**37**	1	**38**	2
39	1	**40**	62	**41**	5
43	1	**44**	2	**45**	44
47	1	**48**	5	**50**	61
51	5	**52**	2	**53**	4
54	1	**55**	17	**56**	2
58	2	**60**	42	**61**	6
62	1	**63**	1	**65**	22
69	1	**70**	16	**71**	1
72	1	**75**	10	**77**	1
80	11	**85**	1	**90**	4
100	2				

R.1251/M.1835 yılına ait verilerin kaydedildiği 3167 numaralı defterde kaydedilmiş 1366 kişinin yaş ortalaması 25,05'tir. R.1246/M.1830 tarihli 3119 numaralı defterde kaydedilmiş 1354 kişinin yaş ortalaması 25,08'dir. Kayıtlara bakıldığından yaş ortalaması hemen hemen birbirine çok yakındır.

Göçebe olarak varlıklarını sürdüren Gündaşlı Cemaati'nin R.1268/M.1852 yılında nüfus yazımları yapılmıştır. Toplam 20 çadırda 57 erkek nüfus tespit edilmiştir. Çadır başına düşen erkek oranı 2,85'tir. Göçebelerde erkek yaş ortalamasına bakıldığında 18,8 gibi bir rakam mevcuttur. Yaş ortalaması için alınan rakam bir kişinin yaşının yazılmaması dolayısıyla toplam 56 kişidir. 10 ve 10 yaş altındakilerin toplamı 25 kişidir. 20 yaş altındakilerinin toplamı ise 37 kişidir. Yaş ve o yaştaki erkek sayısı tablo olarak aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 5: Gündaşlı Haymenişin Yörük taifesinin erkeklerinin yaşları

Yaş	Adet	Yaş	Adet	Yaş	Adet	Yaş	Adet
1	3	9	1	18	2	36	1
2	1	10	5	21	1	40	1
3	4	11	1	22	1	48	2
4	2	12	2	25	1	53	1
5	4	13	3	26	1	62	1
6	1	14	1	28	2	65	1
7	1	15	1	30	2	80	1
8	3	16	2	33	3		

5. İsimler

İsim; sözlükte canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelimedir. Kişilere ad olarak verilen isimlerde toplumun eski ve yeni kültürel yansımalarını vermesi açısından çok önemlidir. R.1251/M.1835 yılına ait verilerin kaydedildiği 3167 defterde isimleri ile kaydedilen 1280 erkeğin hemen hemen tamamında İslamî isimlerin tercih edildiği görülmektedir. Defterde toplam 58 farklı isim kaydedilmiştir. En çok kullanılan ilk 4 isim toplam 656 adet ile toplam isimlerin içinde % 51,25 bir paya sahip olduğu görülmektedir. En çok tercih edilen 13 isme bakıldığında tamamının İslamî ve İslam'ın yayılmasında büyük emekleri geçen kişilere ait isimler olduğu görülmektedir. Bu 13 erkek isminin toplam isimler içinde % 89,84'lük bir paya sahiptir.

Tablo 6: 1835 yılına ait nüfus defterinde bulunan isimler ve yüzdeleri.

İsimler	Adet	Yüzde	İsimler	Adet	Yüzde
Mehmed	216	16,875	Hasan	166	12,96875
Mustafa	161	12,57813	Ali	113	8,828125
Hüseyin	99	7,734375	Ahmet	69	5,390625
İbrahim	63	4,921875	Halil	61	4,765625
İsmail	57	4,453125	Süleyman	54	4,21875
Osman	44	3,4375	Ömer	34	2,65625
Abdullah	13	1,015625	Salih	12	0,9375
Eyüp	11	0,859375	Veli	10	0,78125
Mehmetali	9	0,703125	Bekir	7	0,546875
Ebubekir	7	0,546875	Habib	7	0,546875
Mahmut	6	0,46875	Yusuf	6	0,46875

Abdurrahim	5	0,390625	Abdurrahman	4	0,3125
Abdülkadir	4	0,3125	Mercan	3	0,234375
Yahya	3	0,234375	Abdi	2	0,15625
Abidin	2	0,15625	Durmuş	2	0,15625
Hamdi	2	0,15625	Numan	2	0,15625
Abdülaziz	1	0,078125	Abdülkerim	1	0,078125
Abdünnebi	1	0,078125	Arif	1	0,078125
Durmuş Hüseyin	1	0,078125	Durmuşali	1	0,078125
Feyzullah	1	0,078125	Halil Mustafa	1	0,078125
Hamza	1	0,078125	Hasan Hüseyin	1	0,078125
Hasanali	1	0,078125	Hüdaverdi	1	0,078125
Latif	1	0,078125	Mehmet Ömer	1	0,078125
Memiş	1	0,078125	Mesdan	1	0,078125
Murat	1	0,078125	Musa	1	0,078125
Muslu	1	0,078125	Muslihiddin	1	0,078125
Nimetullah	1	0,078125	Said	1	0,078125
Sami	1	0,078125	Şaban	1	0,078125
Şaban Hüseyin	1	0,078125	Veli Mehmet	1	0,078125

6. Hane Sahipleri ve Yakınlık Dereceleri

R.1251/M.1835 yılına ait verilerin kaydedildiği 3167 nüfus defterinde yakınlık dereceleri belirtilen kişi sayısı toplam 1296 adettir. Bunların arasında 598 kişi hane sahibi olarak kaydedilmiştir. Teorik olarak ortalama her hanede bir erkek çocuğun olduğu 601 adet oğul kaydından tahmin edilebilir. Kardeşlerinin kurduğu hanelerde yaşayan 15 kişi de yine defter kayıtlarında mevcuttur. Hane sahibi tarafından kızıyla evlendikten sonra kendi hanesine kabul ettiği bir damat mevcuttur. Bu halk arasında iç güveyisi olarak tanımlanan bir uygulamadır. Oğlunun büyük ihtimalle ölmesi sonucu torununu kendi hanesinde kaydettiren 1 adet dede vardır. Yine aynı şekilde kardeşinin olmaması dolayısıyla yeğeninin bakımını üstlenen 1 kişi kaydedilmiştir. Aralarında kan bağı bulunmayan sonradan kanun yoluyla bağ kurulan veya tek taraflı birbirine kan bağı bulunan anlamında kullanılan üvey akrabalar da deftere kaydedilmiştir. Üvey oğlu, üvey babası, üvey kardeşi üvey oğlunun oğlu olmak üzere sonradan tesis edilen on sekiz akrabalık nüfus defterlerine yazılmıştır.

Tablo 7: Hane sahipleri ve yakınları.

Hane sahipleri	598
Oğlu	601
Damadı	1
Kardeşi	76
Torunu	1
Yeğeni	1
Üvey oğlu	15
Üvey babası	1
Üvey kardeşi	1
Üvey oğlunun oğlu	1
Toplam	1296

7. Şekil ve Tarifler

Nüfus yazımları yapılırken yazımı yapılan kişilerin dış görünüşlerini tarif etmek için kayıt altına alınmıştır. Bu tarifler kişilerin boy, sakal ve bıyıkları olmuştur. Sakal ve bıyıklar erkelerin tercihlerini de göstermesi açısından ilginçtir.

a) Boy

R.1251/M.1835 yılına ait verilerde yazılmış olan erkekleri tarif ederken boyları da kişileri tanımlamak için kaydedilmiştir. Boylarda tarifler uzun, orta ve kısa şeklindedir. Toplam 666 kişinin boy özellikleri verilirken 546 kişi ile toplumun çoğunluğunun orta boylu olduğu kaydedilmiştir. Uzun boyluların yanında uzun olmayıp da ortadan daha uzun kabul edilenleri de uzunca olarak kaydetmişlerdir.

Tablo 8: 1835 yılı kayıtlarında boy özellikleri

Boy	**Sayı**
Orta	546
Uzun	82
Kısa	23
Uzunca	15
Toplam	666

b) Sakal

Sakalın erkekler arasında oldukça belirleyici bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden 1835 yılı kayıtlarında sakal tanımlamalarının oldukça fazla ve farklı olarak yapıldığını görmek mümkündür. Toplam 369 kişinin sakallarıyla ilgili şekil tarifi yapılmıştır. Sakal tanımlamaları içinde 95 adet ile aksakal birinci sırada gelmektedir. Sakal başları hafifçe kararmış anlamına gelen müzellef, 3 adet olarak kaydedilmiştir. Kumral sakal ise 80 adet ile ikinci sıradadır.

Tablo 9: 1835 tarihli sayımda kaydedilen sakal ve sakal çeşitleri.

Sakal	**Sayı**	**Sakal**	**Sayı**
Ak	95	Köse ak	4
Az kırca	1	Köse kır	2
Kara	22	Kumral	80
Kara kır	1	Kumral kısa	1
Kara köse	4	Kumral köse	6
Kır	59	Kumral kösece	1
Kır sarıca	1	Müzellef	4
Kırca	13	Sarı	24
Kırca köse	1	Sarı köse	3
Kır köse	2	Sarıca	1
Kır tıraş	1	Siyah	13
Kısa	11	Siyah köse	1
Kısa köse	1	Ter	2
Köse kırca	1		

c) Bıyık

Bıyıklar da erkeklerin tanımlanmasında çok farklı şekillerde kullanılmıştır. Dikkat edilmesi gereken bıyıkları tarif edilenlerin sadece sakalsız olanlar şeklinde değerlendirilmesi gerekir. Kara ve siyah bıyıklı olarak iki farklı statüde bıyık renk tarifi yapılmıştır. Kayıtlardan renk tonu farkını anlamak mümkün değildir. Ter bıyıklıların sayısı hiçte azımsanmayacak bir sayı olan 83'tür. Bu genç bir nüfusu ifade etmektedir. Kayıtlarda bir de az bıyık olarak verilen bir tanımlama vardır. Burada kastedilenin farkı veya benzer olduğunu anlamak mümkün değildir.

Tablo 10: 1835 tarihli nüfus kayıtlarında tarif edilen bıyıklar.

Bıyık	Sayı
Kumral	109
Ter	83
Sarı	48
Kara	29
Siyah	11
Az	1
Toplam	281

ç) Gençler

Henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç anlamında kullanılan şab-ı emred olarak kaydedilmiş 115 erkek vardır. Bu tanımlamanın farsça olarak yapılmış olması ilginçtir.

C. LAKAPLAR

Lakap Arapça bir kelime olup,[10] her hangi bir kimseye veya gruba belirli bir özelliğinden dolayı başkaları tarafından verilmiş takma ad olarak tanımlanır. Bu lakaplar kişilerin fizikî özellikleri, karakter yapıları, davranış şekli ya da kişinin başından geçen bir olay üzerine verilmişlerdir. Methetmek yoluyla, tarif ve tanıtma, kötüleme ve hafife alma amaçlı olmak üzere başlıca üç tip lakaba rastlanmaktadır.[11] Çalışmada klasik lakap sınıflaması dışında bir yol takip edilmiştir. Amaç kazanın köylerinde oluşan lakapları kendi içinde göstermek olduğundan temettuat ve nüfus defterlerindeki lakaplar köyler esası üzerinden yapılmıştır. Günümüzde bu lakaplarla devam eden sülalelerin veya bu lakapları soyad olarak seçenlerin geçmiş ile bağlantı kurmalarına yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Defterlerde 1260-1261/1844-1845 yılına ait temettuat kayıtları vergi esaslı olduğundan mal sayımına yönelik yazımlarda, mülk sahibi olanların yazımları yapılmıştır. Nüfus sayımı olarak yapılmadığı için nüfusu net olarak yansıtmazlar. Hatta temettuat kayıtlarında üzerine mal olan kadınların da yazımının yapıldığını görmek mümkündür. Kadınların yazımında daha çok eşlerinin ismi lakap olarak yazılmıştır. Nüfus defterleri ise 1246/1830, 1251/1835 ve 1256/1840 yıllarında toplam on yıllık sürede üç defa yapılmıştır. Fakat beşer yıl ara ile yapılmasına rağmen sayımlarda kullanılan lakaplar arasında

---

[10] Nebi Bozkurt, "Lakap", *DİA*, XXVII, s. 65.

[11] İsmet Parmaksızoğlu, "Lakap", *Türk Ansiklopedisi*, XXII, s. 455-456.

farklılıklar mevcuttur. 1246/1830 yılında kaydedilmiş olan bir lakabı 1251/1835 sayımında rastlanmıyor olabilir. Fakat çok enteresan bir şekilde aynı lakabı 1256/1840 yılı sayımında tekrar görmek mümkündür. Değişmeyen lakaplar daha çok sülale isimleri haline gelmiş olanlar, memleket belirtenler ve vücut azalarındaki eksikliklerle ilgili lakaplar olmuştur. Temettuat kayıtlarında sık sık geçen ve kişiyi tanıtmaya yönelik olan yer isimleri köyde mülkü olup köyün dışından olanları tanımlama için kullanılmıştır. Bodrumlu, Gerişli ve Yaka köylü gibi tarifler daha çok bu amaçla yazılmıştır. Bu tanımlamalar nüfus kayıtlarında mevcut değildir.

Lakaplardaki bu değişme ve devamları takip için her köyü yıllarına göre kendi içinde değerlendirmek amaçlanmıştır. Öncelikle mal varlığını tespite yönelik olan temettuat kayıtlarını farklı bir tablo olarak verirken, on yıllık bir sürede üç defa yapılan nüfus yazımlarını yıllarına göre birbirleriyle karşılaştırılabilecek şekilde vermek daha verimli olacağı düşüncesiyle tercih edilmiştir. Buna göre köylerde bulunan lakaplar aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

1. Akçaalan-ı Kebir

Akçaalan-ı Kebir köyünde temettuat kayıtlarında geçen Bodrumlu lakapları Bodrum'da yaşayıp bu köyde emlakı olanlar için kullanılmış bir tabirdir. Nitekim nüfus sayımlarında bu lakaplara rastlanılmamasının sebebi ancak bu şekilde izah edilebilir. Aynı işlem İstanköylü lakapları için de geçerlidir. Fakat Girit'ten gelip yerleşenleri ifade eden Giritli lakapları köyde yerleşenler olarak değerlendirilmelidir. Köle kökenli olup köye yerleşen bir kişinin lakabı da Gulam-î Zenci olarak kaydedilmiştir. Magribli Aliü'l-ayn yani gözleri hasta şeklinde tanımlama 1835 yılı yazımlarında ise aynı kişi olma ihtimali yüksek bir şekilde Yekçeşm yani tek gözlü Magriblioğlu olarak kaydedilmiştir. Yine tanımlamalarda Ateşoğlu, Ateşli oğlu yazılımları vardır. Bu kayıtta lakaptan çok nüfus yazımında görevli olanların şahsı tanımlaması ön plana çıkmış intibaı vardır. Köyde bulunan diğer lakaplar aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 11: 1844-1845 yılı Temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Ateşlioğlu Molla	1	Giritli	1	Kethüdaoğlu	1
Atmacaoğlu	1	Giritli Hacı	1	Koca	1
Berberoğlu	2	Hacı	5	Kuşçuoğlu	1
Billuroğlu Kara	1	Hacı Tiryakioğlu	1	Magriblioğlu	1
Bodrumlu	1	İmamoğlu	1	Mercanoğlu	1
Bodrumlu Debbağ Hacı	1	İstanköylü	2	Pabuşcu	1
Bodrumlu Dizdar	1	İstanköylü Aci	1	Sakızoğlu	3

Bodrumlu Hacı	1	İstanköylü Müftü	1	Sarı Hatip	1
Bodrumlu Nalbantoğlu	1	Kanduroğlu	2	Teskinoğlu	1
Çakıroğlu	2	Kara Billuroğlu	1	Tiryakioğlu	1
Çoban	1	Kel	1	Tosunoğlu	1
Danacıoğlu	1	Keskinoğlu	1	Zalimoğlu Deli	1
Debbağoğlu	1	Keskinoğlu Koca	1		

Tablo 12: Nüfus defterlerinde kaydedilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Alioğlu	1	Ateşlioğlu	1	Abdioğlu	1
Alioğulları	1	Beceli	1	Aksakallı	1
Ateşlioğlu	1	Bekir Alioğlu	1	Ateşoğlu	1
Babuççu	1	Berberoğlu	1	Atmacaoğlu	1
Babuççu Koca Emir	1	Bezirgan	1	Babuççu Koca Hüseyinoğlu	1
Badergah	1	Billuroğlu	1	Bağcıoğlu	1
Berber	2	Billuroğlu Kara	1	Bekiroğlu	1
Billuroğlu	2	Çakıroğlu	2	Billuroğlu	2
Bülbülcü	1	Debbağ	1	Canbazoğlu	1
Çakıroğlu	2	Debbağoğlu	1	Danecioğlu	1
Çobanoğlu	1	Deveci Hafız	1	Debbağoğlu	1
Debbağoğlu	2	Durmuşoğlu	1	Durmuşoğlu	2
Deveci	1	Giridli	1	Genç Alioğlu	1
Giridoğlu	2	Hacı Ali Köseoğlu	1	Giridli	1
Habiboğlu	1	Hacı Alioğlu	1	Gulam-ı Zenci	1
Hacı	1	Hacı İmamoğlu	1	Hacı	3
Hacı Alioğlu	1	Hacı Velioğlu	1	Hacı Alioğlu	3
Hacı Velioğlu	1	Hocaoğlu	1	Hacı İbrahimoğlu	2
Hafız	1	İmamoğlu	1	Hacı İmamoğlu	1
Hatib Molla	2	Kara Ahmetoğlu	1	Hacı Süeymanoğlu	1
Helvacıoğlu	1	Kelaşoğlu	1	Hadiceoğlu	1
İmamoğlu	1	Keskinoğlu	3	Hatip	1
Kara	1	Kethüdaoğlu	1	İmamoğlu	1
Keleşoğlu	1	Kındır	2	Kadıoğlu	1

Kemerci	1	Kındır Hacı	1	Kara Ahmetoğlu	1
Keskin	1	Kuşçuoğlu	1	Kara Hasanoğlu	1
Keskinoğlu	2	Magriplioğlu	1	Kara İsmailoğlu	1
Koca Mercan	1	Mercanoğlu	2	Kaziroğlu	1
Köse Hacı	1	Molla	1	Kesecioğlu	1
Küçük Kara	1	Molla Hüseyinoğlu	1	Keskinoğlu	3
Küçük Mercan	1	Osmanoğlu	1	Koca Mahmutoğlu	1
Magribli Alilü'l-ayn	1	Pabuççu	1	Kocayıkoğlu	1
Magriplioğlu	1	Pabuççu Emir	1	Kuranoğlu	1
Molla	1	Sakızlı	3	Magriplioğlu	1
Molla Hüseyinoğlu	1	Tanecioğlu	1	Mercanoğlu	2
Molla İbrahimoğlu	1	Tiryakioğlu	1	Murabıd	1
Müzellif	1	Topal	1	Osmanoğlu Hacı	2
Osmanoğlu	1	Zalimoğlu	1	Seferoğlu	2
Sakızlıoğlu	4			Sakızlıoğlu	2
Sarı	1			Şakiroğlu	1
Sarı Keskin	1			Tiryakioğlu Hacı	1
Sariyanoğlu	1			Yekçeşm Magriplioğlu	1
Seferoğlu	3			Zalimoğlu	1
Serahoğlu	1			Zebani oğlu	1
Tiryakioğlu	1				
Tiryakioğlu Molla	1				
Topal	1				
Yalama	1				
Yekçeşm	2				
Zalimoğlu	1				

2. Geriş Karyesi

Geriş köyünde 3167 numara ile kayıtlı R.1251/M.1835 yılı sayımına ait bilgiler mevcut değildir. Bu dönemde köyün idari yapıda farklı bir yerde olması mümkündür. Köyde bütün kayıtlarda Çavuşoğlu, Daloğlan, Emiroğlu, Gökçe, Koca ve Molla lakapları ortak olarak yazılmıştır. Geriş köyünde bulunan lakaplarda tablolarda karşılaştırmaya imkan verilecek şekilde gösterilmiştir.

Tablo 13: Geriş köyü temettuat ve nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar

R.1260-1261/M.1844-1845		**R.1246/1830**		**R.1256/1840**	
Bodrumlu	1	Berber	1	Cezayirli	1
Cezayirli	1	Çavuşoğlu	1	Çavuşoğlu	1
Cezire-i Kalimyozlu Deli	1	Çobanoğlu	2	Daloğlan	1
Çavuşoğlu	1	Daloğlanoğlu	1	Debbağ Süleymanoğlu	1
Çoban	1	Emiroğlu	1	Emiroğlu	1
Daloğlanoğlu	1	Gökçeoğlu	2	Gökçe	1
Debbağoğlu	1	Hacı Haliloğlu	1	Gökçeoğlu	1
Debbağoğlu Molla	1	Hacı İmamoğlu	1	Kara Süleymanoğlu	1
Emiroğlu	1	Kadıoğlu Topal	1	Koca	1
Gazioğlu	1	Kara Alioğlu	2	Koca Ak	1
Gökçeoğlu	1	Kel Osmanoğlu	1	Molla	1
Koca	1	Koca	1	Oğlanbeşe	1
Koca Ak	1	Molla	1		
Molla	1	Molla Beşiroğlu	1		
Oğlanbeşeoğlu	1	Topçu Alioğlu	1		
Sarıoğlu	1	Tosunoğlu	1		

3. Beksimat Karyesi

Beksimat köyü temettuat ve nüfus yazımlarının tamamında mevcuttur. Kandiloğlu lakabı sayımların tamamında bulunmaktadır. Nüfus yazımlarında Hatipoğlu ve Ali İmamoğlu her üçünde de vardır. 1835 yılına ait 3167 numaralı defterdeki sayımda lakap kısmında gösterilen mecnun tabiri kişinin akli melekeleri ile ilgili olarak görülmesi gerekir. Fakat kişiyi tanımlaması açısından lakap olarak değerlendirilmesi gerekir. Lakapları daha rahat karşılaştırmak için aşağıda tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 14: Beksimat köyü temettuat kayıtlarında tespit edilen lakaplar.

Arapoğlu Hacı	1	Devecioğlu	1	Magriblioğlu	1
Babuşcu Çakır	1	Devecioğlu Hacı	1	Marizoğlu	1
Bedelli Şeker	1	Hacı	1	Molla	2
Berberoğlu	1	Kandiloğlu	1	Sakallı	1
Burkaç	1	Kıbrıslı Yorgancı	1	Tokatlı Deli	1

Tablo 15: Beksimat köyü nüfus sayımlarında tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Ali İmamoğulları	1	Abdülkadir Reisoğlu Topal	1	Ali İmamoğlu	1
Aylı Hasanoğlu	1	Ali İmamoğlu	1	Gerişlioğlu	1
Burkaçoğlu	1	Beceli	1	Hacı Caferoğlu	2
Çakıroğulları	1	Hatiboğlu	1	Hatiboğlu	1
Devecioğlu	1	İstanköylü	1	İsmailoğlu	1
Diranoğlu	2	Kandiloğlu Köse	1	Kandiloğlu	1
Hacı	1	Karaköylüoğlu	1	Memişoğlu	1
Hacı Kasaboğlu	1	Kıvrakoğlu	1	Mizanoğlu	1
Hatiboğlu	1	Magriblioğlu	1	Nazillioğlu	1
Kandiloğlu	1	Mecnun	1		
Koca	1	Memişoğlu	2		
Koca Ahmetoğlu	1	Sakallıoğlu	1		
Mesdanoğlu	1	Yayman	1		
Sakallı	1				
Yayman	1				

4. Belan Karyesi

Belan köyünde sayımların tamamı gerçekleştirilmiştir. Sofuoğlu ve Magriblioğlu lakapları yazımların hepsinde mevcuttur. Tablolardan yapılacak karşılaştırmada yazımlarda birbirini tutan lakapları görmek mümkündür. Bu köyde 1840 yılında yapılan 3168 numaralı defter olarak verilen nüfus yazımında lakapların özel bir sebebinin olup olmadığı bilinmeyecek bir şekilde oldukça az yer tuttuğu dikkati çekmektedir.

Tablo 16: Belan Karyesi Temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Becelioğlu Kel	1	Kara	1	Sofuoğlu	1
Deveci	1	Karabıçak	1	Topal	2
Dingiloğlu	3	Karaoğlanoğlu	3	Tunusluoğlu	1
Gebeşoğlu	1	Koca	2	Yağcıoğlu Hacı	1
Hacı	1	Macar	1	Yamak	1
Hatipoğlu	1	Madenoğlu	3	Yukarılı	1
İmamoğlu	3	Madenoğlu Kürt	1		
İnceoğlu	1	Magriblioğlu	1		

Tablo 17: Belan karyesi nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Ağaoğlu Topal	1	Osmanoğlu	1	Abdürrezzakoğlu	1
Bağcıoğlu	1	Alikocaoğlu	2	Değirmenci	1
Becelioğlu	1	Alikocaoğlu Topal	1	Emir	1
Dingiloğlu	2	Alikocaoğlu Yamuk	1	Gündüzlü Hüseyinoğlu	1
Eyüp Ağaoğlu	1	Becelioğlu	1	Hacı	3
Hacı	1	Dingiloğlu	2	Kocaoğlan	1
Hacı Bekiroğlu	1	Eyüpoğlu	2	Koca Osmanoğlu	1
Hatiboğlu Ali	1	Eyüpoğlu Hacı	1	Gök	1
İmamoğlu	3	Hacı Alioğlu	1	Kuşçu	1
İnceoğlu	2	Hacı Süleymanoğlu	1	Maden	1
Kara	1	Hacı Bekiroğlu	1	Magriplioğlu	1
Karaoğlan	1	Hacı İbrahimoğlu	1	Mesdan	1
Kayranoğlu Molla	1	İmamoğlu	4	Molla	3
Kuşçuoğlu	1	İnceoğlu	1	Muhbir	1
Magriplioğlu	2	Karakıyılı	1	Sofuoğlu	1
Mesdanoğlu	3	Karaoğlanoğlu	3		
Osmanoğlu	1	Karaoğlan	1		
Ömeroğulları	1	Koca Haliloğlu	3		
Rızıkoğlu	3	Koca Osmanoğlu	2		
Sofuoğlu	1	Köseoğlu	2		
Topal	2	Kuşçuoğlu	1		
Tunusluoğlu	2	Madenoğlu	6		
Tüysüzce	1	Magriblioğlu	2		
		Memişoğlu	1		
		Molla Hüseyinoğlu	2		
		Molla Ömeroğlu	1		
		Rızıkoğlu	3		
		Sofuoğlu	1		
		Tunusluoğlu	1		
		Yağcıoğlu Hacı	1		

5. Gökçe Belan Karyesi

Gökçe Belan karyesinde yapılan yazımlarda da 1840 yılı nüfus yazımlarının yapıldığı 3168 nolu defterdeki verilerde lakapların diğer defterdekilere göre daha az tutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Temettuat kayıtlarında El-hac yani hacı lakabı haç farizasını yerine getirmiş olan iki kişi için kullanılmıştır. Hatipoğlu lakabı üç kayıtta ortak olarak kaydedilmiştir. Lakapları karşılaştırma yapmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 18: Gökçe Belan karyesi temettuat ve nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**		**1844-1845**	
Han	1	Hatipoğlu	1	Hacı	2	El-hac	2
Hatiboğlu	1	İmam Süleymanoğlu	1	Molla	1	Hatipoğlu	1
İmam Molla	1	Kara Alioğlu	2			Kara	3
İmam Süleymanoğlu	1	Kıranoğlu	1				
Kıroğlu	1	Molla Ahmetoğlu	2				
Koca Hüseyin	1	Şabanoğlu	2				
Molla Ahmetoğlu	1						

6. Yahşi Karyesi

Yahşi köyünde de haç farizasını yerine getirerek hacı lakabını kullanan bir aileye rastlanmıştır. Köyde Emiroğlu ve Karaoğlanoğlu lakapları kayıtların tamamında geçmiştir. 1835 yılında hademe olarak yazılan iki kişinin 1840 yazımında Gulam-ı Zenci olarak yazıldıkları görülmektedir. Direk lakap olarak kullanılmaktan çok bu tanımlama kişiyi tanıtmaya yönelik bir yazım tercihidir. Temettuat kayıtlarında da bir kişi mesleği dışında da çiftçi olarak tanımlanmıştır. 1840 kayıtlarında bir kişi mecnun olarak kaydedilmiştir.

Tablo 19: Yahşi Karyesi temettuat ve nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**		**1844-1845**	
Beceli	1	Aliko oğlu	1	El-Hac	1	Çiftçi	1
Emiroğlu	1	Emiroğlu	1	Emiroğlu	1	Devecioğlu	1
Hacı	1	Hacı Murabıtoğlu	1	Gulam-ı Zenci	2	El-Hac	1
Karaoğlanoğlu	2	Kara Hasanoğlu Sagir	1	İsmail Reisoğlu	1	Emiroğlu	1
Topal	1	Karaoğlanoğlu	1	Kara Hasanoğlu Arap	1	Karaoğlanoğlu	2
		Karaoğlanoğlu Sagir	1	Karaoğlanoğlu	2		
		Murabıt Sagır	1	Mecnun	1		
		Muslihoğlu	1	Sarı Ömeroğlu	1		
		Sarı Ömeroğlu	1				

7. Rumevleri Karyesi

Rumevleri köyünde Danacıoğlu lakabı kayıtların tamamında geçmektedir. Hacı İmamoğlu lakabı da sadece 1830 nüfus sayımında diğerlerinden farklı olarak Sarı Hacı İmamoğlu şeklinde kaydedilmiştir. Bulgurcuoğlu ve Çakıroğlu lakapları 1830 nüfus defteri haricinde diğer yazımlarda mevcuttur. Temettuat kayıtlarında Bodrumlu lakapları daha çok Bodrum'da ikamet edenleri ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat bu yazımlardan Bodrumlu Dangalakoğlu lakabı aşağılayıcı bir ifade olarak dikkati çekmektedir.

Tablo 20: Rumevleri köyü temettuat defterlerinde tespit edilen lakaplar.

Bodrumlu	1	Çakıroğlu	1	Hacı Postaloğlu	1
Bodrumlu Dangalakoğlu Hacı	1	Danacıoğlu	1	Hafız	1
Bodrumlu Kapucuoğlu Hacı	1	Danacıoğlu Kara	1	İğnecioğlu	1
Bodrumlu Pabuşcu	1	Devecioğlu	1	Kartallıoğlu	1
Bulgurcu	1	Hacı İmamoğlu	3		

Tablo 21: Rumevleri köyü nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Danacıoğlu	3	Bulgurcuoğlu	1	Bulgurcuoğlu	1
Kör	1	Çakıroğlu	3	Çakıroğlu	2
Sarı Hacı İmamoğlu	1	Danacıoğlu	2	Hacı İmamoğlu	2
		Deveci İbrahimoğlu	1	Danacıoğlu	2
		Hacı İmamoğlu	2		
		Hacı Kartaloğu	1		

8. Kürece Karyesi

Temettuat kayıtlarında Kürece köyünde beş gayr-i müslim tespit edilmiştir. Lakaplarda en çok değişkenlik gösteren köylerin başında Kürece gelmektedir. Temettuat ve nüfus sayımlarının tamamında ortak olarak yazılmış lakap yoktur. Toplam dört sayımın üçünde ortak yazılmış lakaplar tespit edilmiştir. Kelaş, Kocaoğlu, Öksüz ve Hatipoğlu gibi lakaplar üç sayımda da yazılmıştır. Temettuat kayıtlarında dört Bodrumlu bir Çırkan karyeli geçmektedir. Temettuat kayıtlarında geçen kişiyi ismi dışında tanımlayan Esir Damadı Sarı lakabı üç farklı kelime ile tanımlama yapmaktadır. Lakapların karşılaştırması için tablo aşağıda çıkarılmıştır.

Tablo 22: Kürece köyü temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Alikooğlu	1	Çırkan Karyeli Boz	1	Kurtoğlu	1
Bodrumlu	1	Çoban	1	Kuru Kefereoğlu	1
Bodrumlu Beceli Kel	1	Esir Damadı Sarı	1	Molla	1
Bodrumlu Pabuşcu Ak	1	Karacaoğlu	2	Yiğenoğlu	1
Bodrumlu Tosunoğlu	1	Kelaşoğlu	1	Yiğenoğlu Hacı	1

Tablo 23: Kürece köyü nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Araboğlu	1	Beylioğlu	1	Avcıoğlu	1
Deveci	1	Cezayirli	1	Hacı Mehmetoğlu	3
Devecioğlu	1	Derviş	1	Hatiboğlu	1
Hatiboğlu	2	Devecioğlu	2	Keleş	1
Hatiboğlu Molla	1	Hacı Mehmetoğlu	3	Kocaoğlanoğlu	1
Kara Mehmetoğlu	1	Hatiboğlu	1	Kurtoğlu	1
Karacalı Ömeroğlu	1	Kara Mahmutoğlu	1	Nebioğlu	1
Keleş	1	Kocaoğlu	1	Öksüzoğlu	1
Koca Ahmet Beşe	1	Kurtoğlu	1	Yusufoğlu	1
Kocaoğlanoğlu	1	Öksüz	1		
Kocaoğlu	1	Yusufoğlu	1		
Öksüz	1				
Topal İmam	1				
Yakalıoğlu	1				

9. Yaka Karyesi

Yaka köyü temettuat kayıtlarında bir adet gayr-i müslim mevcuttur. Zaten lakabının da Aci olması dolayısıyla çok açık ve net bir şekilde Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır. Müslim olup haç farizasının yerine getiren El-Haç lakaplı bir kişi kaydedilmiştir. 1830 yılı kayıtları olan 3119 numaralı defterde Yaka köyünün nüfusu yazılmamıştır. Kayıtların üçünde de geçen Hocaoğlu ve Çobanoğlu lakapları mevcuttur. Yazımlarla ilgili olarak güzel bir örnek mevcuttur. 1835 yılı kaydında Dumkanoğlu olarak yazılan lakap 1844-1845 yıllarında Dunkanoğlu olarak yazılmıştır. Lakapları karşılaştırmak için aşağıda tablo oluşturulmuştur.

Tablo 24: Yaka köyü temettuat ve nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1251/M.1835		**R.1256/M.1840**		**1844-1845**	
Aydınlı Haliloğlu Tüysüz	1	Aydınoğlu	2	Aci	1
Aydınlıoğlu	1	Boduroğlu	1	Bodrumlu	2
Çobanoğlu	1	Bubanoğlu	1	Çakmak	1
Dumkanoğlu	2	Çobanoğlu	1	Çobanoğlu	1
Hacı Hüseyinoğlu	1	Çobanoğlu Topal	1	Dizdar Hademesi	1
Hocaoğlu	1	Doyganoğlu	2	Dunkanoğlu Hacı	1
İbrahimoğlu	1	Hasan Hüseyinoğlu	1	El-Hac	1
Kıroğlu	1	Kabtanoğlu	1	Hacı	1
Kumbaroğlu	1	Kırtraş Çakmakoğlu	1	Helvacı	1
Ma'danoğlu	1	Mustafa Çavuşoğlu	1	Hocaoğlu	1
Osman Ağaoğlu	1			Hocaoğlu Damadı Molla	1
Yaymanoğlu	1			İrinoğlu	1
				Kabran	1
				Kara	1
				Kıranoğlu	1
				Molla	1
				Sayami	1
				Toskanoğlu Yiğeni	1
				Yamanoğlu	1
				Yobaz	1

10. Gökburun Karyesi

Gökburun köyünün 1844-1845 yılı öncesine ait nüfus sayım defterlerinde kaydı yoktur. İdarî olarak Saralos kazasına bağlı gözükmemektedir. Gökburun karyesindeki yazımda babasının lakabı olan Dibek lakabı ile bir adet kadın da yazılmıştır. Bazen aynı aileden gelen veya aynı lakaptan gelenleri de tanımlamak

için ikinci bir lakaba ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Eyioğlu lakablı dört kişi kaydedilmiştir. Bunlardan üç adetini de kendi içinde Eyioğlu Deli, Eyioğlu Kara ve Eyioğlu Mızıka gibi yeni ilave lakaplar ile tanımlama zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Kanlıoğlu, Hayır Söylemezoğlu ve Kursaklıoğlu gibi lakaplar Türkçe ve tanımlama açısından ilginçtir. Lakaplar aşağıya tablo şeklinde çıkarılmıştır.

Tablo 25: Gökburun köyü temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Alicikoğlu	1	Eyioğlu Deli	1	Köse	1
Balkaçoğlu	1	Eyioğlu Kara	1	Köseoğlu	2
Başdelioğlu	1	Eyioğlu Mızıka	1	Kursaklıoğlu	1
Bodrumlu Keleşoğlu	1	Hacı	1	Molla	1
Çukurluoğlu	1	Hayır Söylemezoğlu	1	Sarı	1
Dibek Kızı	1	Kanlıoğlu	1		
Eyioğlu	1	Koca	2		

11. Dere Karyesi

Dere köyüne ait temmettuat defterlerinde iki kadının kaydı mevcuttur. Kadınlar babalarının lakapları olan Dalkara ve Kuşkuşoğlu kerimeleri olarak yazılmıştır. 1840 yılı nüfus kayıtlarının elinde bulunan 3168 defterdeki lakaplar oldukça az bir şekilde kaydedilmiştir. Burada tutulan lakapların çoğu farklılık göstermiştir. Fakat 1844-1845 yılı temettuat kayıtlarındaki lakaplar ile 1830 ve 1835 yılı lakaplar birbirini çoğu tutmaktadır. Bu durumda 1840 yılında bu lakapların ortadan kalkması söz konusu olamayacağına göre yazımı yapan katibin karşısında gördüklerini tanımlamasına dayalı bir lakap yazımı söz konusu olmalıdır. Bu dönemde üç kişi aynı lakapla Zenci olarak yazılmıştır. Bu lakap olmaktan öte kişilerin dış görünüşlerine göre tanımlama olarak tercih edilmiş olmalıdır. Lakapları karşılaştırmak ve incelemek için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 26: Dere karyesi temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Akbıyık	1	Doğmuzoğlu	1	Kıroğlu	1
Bodrumlu Giritlioğlu Hacı	1	Gök	1	Köseoğlu Hacı	1
Çakmakoğlu	1	Hacı	1	Kuşkuşoğlu	1
Çobanoğlu	1	Hafızoğlu Hacı	1	Kuşkuşoğlu Kerimesi	1
Çömezoğlu	1	Kadıoğlu	2	Sakallıoğlu Pabuşcu	1
Dalkara Kerimesi	1	Kel Beşe	1	Silahoğlu	1

Tablo 27: Dere karyesi nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Akbıyık	1	Akbıyıkoğlu	1	Hacı Topçuoğlu	1
Alibeşe	1	Alibeşeoğlu	1	Hacı Topçuoğlu Hacı	1
Alibeşeoğlu	1	Arnavidoğlu	1	Hasb-ı Tarz	1
Arnabudoğlu	1	Çakmakoğlu	1	Kanlıoğlu	1
Babuççu	1	Çömezoğlu	1	Kara	2
Çakmakoğlu	1	Devecioğlu	1	Karaoğlanoğlu	2
Çoban	1	Elbazoğlu	1	Molla Ömeroğlu	1
Çolakoğlu	1	Hacı Caferoğlu Molla	1	Murabıt	1
Çömezoğlu	1	Hacı Kasaboğlu	2	Müteveffa Hacı Mehmetoğlu	1
Gazioğlu	2	Hasanbeyoğlu	1	Semercioğlu	1
Hacı Beyoğlu	1	Hasanoğlu	1	Yamukoğlu	2
Hacı Kasaboğlu	1	Kadıoğlu	2	Yükoğlu	1
Hocaoğlu	1	Kara İsmailoğlu	1	Zenci	3
Hızıroğlu	1	Koca Arıoğlu	1		
İmam Molla	1	Koca Haliloğlu	1		
İmamoğlu	2	Kuşkuşoğlu	1		
Kapudanoğlu	1	Köseoğlu Köse	1		
Kara İsmailoğlu	1	Muslihoğlu	1		
Koca Beceli	1	Nasuhoğlu	1		
Köseoğlu Tüysüzce	1	Salihoğlu	2		
Muslibeyoğlu	1	Yokaçlı	1		
Topçu	1	Zeybek Mustafaoğlu	1		
Usuloğlu	1				

12. Sandıma Karyesi

Sandıma köyü temettuat ve 1840 yılı nüfus kayıtlarında lakaplar oldukça az yazılmıştır. 1844-1845 yılında onüç hanede toplam dört lakap vardır. Bu lakaplardan Çoban meslek olarak dikkat çekmektedir. 1830 ve 1835 yılı nüfus kayıtlarında lakaplar ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlar arasında anne adı Elifoğlu şeklinde lakap olarak kullanılmıştır. Lakaplar arasına

kişinin hastalıkları veya vücut eksiklikleri de yazılmıştır. Malul Hacı ve Molla Süleymanoğlu Cüzzamlı bu tür örneklerdendir. Lakapları karşılaştırmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 28: Sandıma köyü temettuat ve nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**		**1844-1845**	
Alibeşe	1	Ahmet Efendioğlu Hacı	1	Hacı	7	Çoban	1
Alibeşeoğlu	1	Ali Beşeoğlu	3	İnce	2	Hacı	2
Alioğlu	1	Deli Çoban	1	Koca	1	Molla	1
Ayyaşoğlu	1	Elifoğlu	1	Malul Hacı	1		
Babuççuoğlu	2	Giridlioğlu	1	Molla	3		
Bardaklıoğlu	1	Hacı	1	Pabuççuoğlu	1		
Becelioğlu	1	Hacı Bekiroğlu Hacı	2				
Bekçioğlu	1	Hacı Eyüpoğlu	1				
Busmaoğlu	1	Hacı Haliloğlu	1				
Çoban	1	Hacı Hüseyin Efendioğlu	2				
Elifoğlu	1	Hacı Hüseyinoğlu	1				
Hacı	1	Hacı Memişoğlu	1				
Hacı Hasanoğlu	1	Hacı Ömeroğlu	1				
Hacı Süleymanoğlu	1	Hacı Süleymanoğlu	1				
Hatib Molla	1	İbrahimoğlu Sagır	1				
İnce	1	İnce	1				
Kara	2	İnceoğlu	1				
Karabıyıklıoğlu	1	Kara	1				
Karacaoğlu	1	Kara Ahmetoğlu	1				
Keçioğlu	2	Karabıyıkoğlu	1				
Koca Mehmetoğlu	1	Kara Mustafaoğlu	1				
Koca Osman	1	Kel Osmanoğlu	3				
Köse	1	Koca	1				

Kurtoğlu	1	Koca Ahmetoğlu	1				
Molla	3	Koca Bekiroğlu	1				
Musaoğlu	2	Koca Hüseyinoğlu	1				
Müfettiş	1	Koca Mehmetoğlu	1				
Topçuoğlu	2	Koca Mustafaoğlu	1				
		Köseoğlu	1				
		Mahmutoğlu	2				
		Molla	1				
		Molla Süleymanoğlu Cüzzamlı	1				
		Musaoğlu	1				
		Öksüzoğlu	1				
		Ömer Hocaoğlu	1				
		Pabuççuoğlu	2				
		Salih Efendi	1				
		Topçuoğlu	1				

13. Karabağ Karyesi

Karabağ köyü nüfus bakımından en yoğun ola köyler arasındadır. Buna bağlı olarak lakabında en çok olduğu köylerden biridir. Temettuat kayıtlarında köy dışından olan Bodrumlu, Beceli, Germeli, Giritli ve Kalimyeli gibi yer isimleri ön plandadır. 1830 yılı lakapları arasında şahsı tanımlayan Dudakları Yarık diye lakap mevcuttur. 1835 yılında da benzeri bir uygulama ile Zenci Kara diye tanımlama vardır. Nüfus yazımlarında Uzunoğlu olarak yazılan lakabın bir sonraki yazım esnasında Taviloğlu olarak yazılmış olması ilginç bir örnektir. Boğaoğlu ve Gazioğlu lakapları dört yazımda da mevcuttur. Lakapları karşılaştırmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 29: Karabağ köyü temettuat kayıtlarında tespit edilen lakaplar.

Abdiloğlu	1	Cebecioğlu	1	Hatipoğlu Hacı	1
Beceli Hacı	1	Çakal	1	Kalimye Cezireli	2
Bodrumlu	1	Çolak	1	Kalimyeli	1
Bodrumlu Çetin Hacı	1	Çolakoğlu	1	Kurtoğlu	1
Bodrumlu Duhancıoğlu Hacı	1	Gazioğlu	4	Öycülüoğlu	1
Bodrumlu Helvacıoğlu Sarı	1	Germeli Arnabut	1	Topaloğlu	1
Boğaoğlu	1	Giritli Hacı	1		
Cebeci	1	Hacı	3		

Tablo 30: Karabağ köyü nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Alioğulları	1	Abidinoğlu	3	Akçaoğlu	1
Avcı	1	Ali Çavuşoğlu	1	Aksakallıoğlu	1
Beceli	1	Avcıoğlu	1	Boğaoğlu	1
Beşe	1	Beceli	1	El-hac	1
Boduroğlu	1	Boğaoğlu	1	Gazioğlu	4
Boğaoğlu	1	Gazioğlu	5	Habiboğlu	1
Çavuşoğlu Kara	1	Germeli	2	Hacı	1
Dudakları Yarık	1	Habiboğlu	1	Hacı Bostanoğlu	1
Gazioğlu	4	Hacı Posdaloğlu	1	Hacıvelioğlu	1
Hacı	1	Hacı Velioğlu	1	Hamdi Reisoğlu	1
Halıcıoğlu	1	Haliloğlu	1	Hatib	1
Hatiboğlu	1	Hamioğlu	3	İmamoğlu	1
Kadı	1	Hatiboğlu	1	Kalyoncuoğlu	1
Kapuoğlu	1	Kalyoncu	1	Kuranoğlu	1
Kapuoğlu Hamzaoğulları	1	Kara Hüseyinoğlu	1	Molla Ömeroğlu	1
Koca	1	Karavelioğlu	3	Salihoğlu	1
Kocaoğlu	1	Kurtoğlu	1	Serdaroğlu	1
Molla	1	Molla Ömeroğlu	1	Taviloğlu	1
Topaloğlu	2	Osmanoğlu	1	Uzun Osmanoğlu	1
Uzun Alioğlu	2	Osmanoğlu Köse	1		
Yakaoğlu	1	Salihoğlu	1		
		Sarı Hasanoğlu Deli	1		
		Serdaroğlu	1		
		Topaloğlu	2		
		Zenci Kara	1		

14. Göl Karyesi

Göl köyünde sayımlar 1840 ve 1844-1845 yıllarına ait olmak üzere iki adettir. Bu köye ait 1830 ve 1835 yılı nüfus sayım verileri idari yapıda Saralos kazasına dahil olmadıkları için yoktur. 1840 yılı yazımlarında ise sadece iki adet lakap kaydedilmiştir. O lakaplardan biri de vücut azasındaki eksiklik ile ilgili yani tek gözlü anlamına gelen Yekçeşm'dir. Lakaplar bu durumda birbirini tutması mümkün olmadığı gibi 1840 yılındaki tek Hacı lakabı ile 1844-1845 yılında gösterilmiş olan üç Hacı lakabından biridir görüşü iddialı yaklaşım olsa gerektir. Karşılaştırma ve inceleme için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 31: Göl köyü nüfus ve temettuat sayım defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1256/M.1840		**1844-1845**	
Hacı	1	Ateşoğlu	1
Yekçeşm	1	Dalkılınçoğlu	1
		Hacı	3
		Hacı İmamoğlu	1
		İğnecioğlu	1
		Minelioğlu	1
		Pabuşcu Çakır	1

15. Dirmil Karyesi

Dirmil köyü nüfus yoğunluğu açısından kazadaki en önemli köylerden biri olmasına rağmen nüfus yazımlarında lakaplar o kadar fazla değildir. Temettuat kayıtlarında Bigalı, Bodrumlu, Cezayirli, Giritli ve Mısırlı gibi memleket yazımları vardır. Nüfus yazımlarının yapıldığı defterlerin verilerinde lakap olarak memleket ismi geçmemektedir. 1840 yılı nüfus sayımlarının yapıldığı defterde lakaplar oldukça azdır. Bunlardan ikisi vücut azaları ile ilgili Yekçeşm ve Topal'dır. Lakapları karşılaştırmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 32: Dirmil köyü temettuat defterinde geçen lakaplar.

Berber	1	Çolak	1	Kızıl İmamoğlu El-hac	1
Bigalıoğlu	1	Dalkılıçoğlu	1	Kömürcüoğlu	2
Bodrumlu Berberoğlu	1	El-hac	1	Köseoğlu	1
Bodrumlu Bıyıklıoğlu	1	Giritlioğlu	2	Mısırlı Arap	1
Bodrumlu Sarı	1	Hacı	4	Molla	1
Bolanoğlu Kara	1	Hatipoğlu	1	Sazlıoğlu	1
Bunakoğlu	1	İspiroğlu	1	Uzun	1
Cezayirli	1	Kadıoğlu	1	Yanıkoğlu	2

Tablo 33: Dirmil köyü nüfus sayımlarında tespit edilen lakaplar

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Çakır	1	Döğeroğlu	1	Hacı	1
Hacı Hüseyinoğlu	2	Hacı Hüseyinoğlu	2	Topal	1
Hatib Molla	1	Hatiboğlu	1	Yekçeşm	1
İmam Molla	1	Osmanoğlu	3		
Kara	1	Sanırkalaylı	1		
Memişoğlu	1	Yanıkoğlu	1		
Topaloğlu	1	Zelencaoğlu	1		
Yekçeşm	1				

16. Müskebi Karyesi

Müskebi karyesi kazanın nüfus yoğunluğu en fazla olan köyü durumundadır. Aynı zamanda lakaplarında en yoğun olarak kaydedilmiş olduğu köyde Müskebi'dir. Lakapları karşılaştırmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 34: Müskebi köyü temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Alaviraoğlu	1	Çolakoğlu	1	Külhancıoğlu	2
Bayrakdar Arapoğlu Kara	1	Deli	1	Kürtoğlu	1
Beceli	2	Deveci	1	Mizanoğlu	1
Beceli Karahan	1	Devecioğlu	1	Murabıtoğlu	3
Beceli Kozaklı	2	Farliyelioğlu	2	Murabıtoğlu Kara	1
Berber	2	Fıruncu	1	Peyzanoğlu	1
Berberoğlu Kara	1	Giritlioğlu	1	Poyrazoğlu	1
Berberoğlu Koca	1	Hacı	4	Semercioğlu	1
Bodrumlu	2	Hatip	1	Semercioğlu yetimi	1
Bodrumlu Hacı Magripli Damadı	1	Hatip biraderi	2	Sinablı Damadı Debbağ Hacı	1
Bodrumlu İğnecioğlu	1	Hatipoğlu Hacı	1	Sofuoğlu	1
Bodrumlu Kuyumcuoğlu Haci	1	İnce Bacakoğlu	1	Sofuoğlu Deli	1
Cezayirli	1	İstanköylü Bakır	1	Sombakilioğlu	1
Cincioğlu	1	İstanköylü Müftüoğlu	1	Tarahiyeli	1
Çakır	2	Kahveci	2	Tavrazoğlu	1
Çatık Hacı	1	Kara	2	Yamakoğlu	3
Çiftçioğlu	1	Karaoğlanoğlu Hacı	1	Yumukoğlu Küçük	1
Çiftliklioğlu	1	Koca Bıyıkoğlu	1	Zaimoğlu	3
Çinelioğlu Hacı	1	Köleoğlu	1	Zenci	1

Tablo 35: Müskebi köyü nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Ahmet Kapudan kölesi	1	Ali Efendioğlu	1	Altıparmakoğlu Kırtraş	1
Ahmetoğlu	1	Aliceoğlu	1	Arnabud	2
Ali Efendioğlu Çavuş	1	Arnavit	1	Becelioğlu	1
Altıparmakoğlu	1	Beceli	2	Beyzanoğlu	1
Aşıkoğlu Hacı	1	Beceli Mesdanoğlu	1	Derviş	1
Beceli	3	Becelioğlu	3	Devecioğlu	2

Beceli Köroğlu	1	Berber	1	Faryalıoğlu	2
Bekiroğlu	1	Cincioğlu	2	Göceoğlu	1
Bizan	1	Çolaklı Hüseyinoğlu	1	Gulam	1
Cincioğlu	2	Deveci	1	Hacı	1
Ceyvekaslıoğlu	1	Devecioğlu	1	Hacı Ağa	1
Çöllüoğlu	1	Dirmilli	1	Hacı İshakoğlu	1
Deveci	1	Farliyelioğlu	2	Hacı Salihoğlu	1
Devecioğlu	2	Hacı	1	Halil Ağaoğlu	1
Dilaveroğlu	1	Hacı İshakoğlu	1	Hancıoğlu	1
Durmuşoğlu	2	Hacı Mehmetoğlu	1	Hatiboğlu	3
Garib Giridlioğlu	1	Hatiboğlu	1	Hevaceoğlu	1
Görecelioğlu	1	Hoca Karaadalı	1	Hunioğlu	2
Göreceoğlu	1	Hüseyin Çelebi	1	İnce Ahmetoğlu	1
Hacı Alibeşe Kölesi Zenci	1	İnce Ahmetoğlu	1	İstanköylü	1
Hacı İsmailoğlu	1	İncikoğlu	1	Kara	1
Hacı Mehmetoğlu	1	İsmail Reisoğlu	1	Kozaklıoğlu	1
Hatib Molla	1	İstanköylü	2	Köse Hasanoğlu	1
Hatiboğlu	1	Kahveci	1	Kumral	1
İmam molla	1	Kaynı Evcioğlu	1	Kuraklıoğlu	1
İnce Ahmetoğlu	1	Kel Ahmetoğlu	1	Külhancıoğlu	1
İsmail Reisoğlu	1	Kel Hacıoğlu	2	Kürdoğlu	1
İstanköylü	1	Koca	1	Magriplioğlu	1
Kadim Hüseyinoğlu	1	Koca Şeyh	1	Mehmet Ağaoğlu	1
Kadimlioğlu	1	Kozaklıoğlu	2	Ömer Reisoğlu	1
Kahveci	1	Köleoğlu	4	Sakallı	1
Koca	2	Lavidoğlu	2	Şabanoğlu	1
Koca Ağaoğlu	1	Mahmutoğlu	1	Şeyh Musaoğlu	1
Kozluoğlu	1	Memişoğlu	2	Tarahiyeli	1
Köleoğlu	3	Milaslı Şahidoğlu	1	Tarakoğlu	1
Külhancıoğlu	1	Palyeli	1	Topal	2
Magripli Zenci Arap	1	Paşmakoğlu	1	Torduzoğlu	1
Milaslı Alioğlu	1	Peyzanoğlu	1	Zaimoğlu	2
Molla	3	Salih	1	Zenci	1
Müftüoğlu	1	Sofuoğlu	2	Zenci Kara	1
Ömer Dilsizoğlu	1	Şeyh Musaoğlu	1		
Rakaviroğlu	1	Tarahiyeli	1		
Saryan	1	Teverrüsoğlu	2		
Sofu Hasanoğulları	1	Topal	1		

Sofuoğlu	1	Zaimoğlu	5		
Şeyh	1	Zaimoğlu Arabi	1		
Şeyh Musaoğlu	1	Zenci	3		
Taallizoğlu Tüysüzce	1				
Tahtalı	1				
Topal	2				
Yeni	1				
Zaimoğlu	4				
Zaimoğlu Kölesi Zenci	1				
Zencioğlu	1				

17. Bitez Karyesi

Bitez köyünün temettuat kayıtların lakaplar açısından oldukça zengindir. Fakat buna karşı nüfus defterlerinde kaydedilmiş lakap oldukça azdır. Lakapların karşılaştırılması için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 36: Bitez köyü temettuat defterinde kaydedilmiş lakaplar.

Arab	1	Gökçeoğlu	1	Kabadayıoğlu	1
Balyalıoğlu	1	Gölcüklü	1	Kamburoğlu	1
Berber	1	Gurbağaoğlu	1	Kara	1
Berberoğlu	1	Gurbağaoğlu Molla	1	Kara Sülükoğlu	1
Beşeoğlu İmam Molla	1	Güllüoğlu Binici	1	Kavaloğlu Hacı	1
Bodrumlu	1	Hacı	12	Koca İrioğlu	1
Boyrazoğlu	1	Hacı Gerişlioğlu	1	Kozyakalıoğlu	1
Çırkanlı Kara	1	Hacı Hafız yetimi	1	Köseoğlu	2
Çırkanlı Kurusıkı	1	Hacı Kanduroğlu	1	Külhancıoğlu	1
Çinelioğlu Hacı	1	Hacı Kirişlioğlu	1	Magriblioğlu	2
Dalupoğlu	1	Hacı Mollaoğlu	1	Makrinoğlu Kara	1
Deliceoğlu	1	Hafızoğlu Hacı	1	Molla	1
Deliceoğlu Hacı	1	Hamamcıoğlu	2	Murabıtoğlu Hafız	1
Delicelioğlu	1	Hatipoğlu	2	Naalbend Hacı	1
Ehli	1	Hatipoğlu Molla	1	Satıroğlu	1
Emir	2	Helvacıoğlu	4	Seyyid	1
Esiroğlu	1	Helvacıoğlu Hacı	1	Topal	1
Esiroğlu Molla	1	Hürmetlioğlu Hacı	1	Uzun	1
Giritli Hacı	1	İmamoğlu	1		

Tablo 37:

R.1246/M.1830		R.1251/M.1835		R.1256/M.1840	
Denizlili	1	Molla	1	Kırtıraş Halil Ağaoğlu	1
Serhoşoğlu	1	Serhoşoğlu	1		
Türidioğlu	2	Türidioğlu	1		
Türidioğlu Haliloğulları	1				

18. Akçaalan-ı Sagir Karyesi

Akçaalan-ı Sagir yani Küçük Akçaalan köyünde yapılan temettuat ve nüfus sayımlarında lakapları en iyi şekilde karşılaştırılan kayıtlar durumundadır. Dört kayıtta da yazım farklılıkları ile beraber Arnavitoğlu, Arnabutoğlu, Arnavutoğlu şekillerinde görmek mümkündür. Temettuat kayıtlarında bayanlardan baba adıyla yazılanlar mevcuttur. Arnabutoğlu kerimesi gibi. Vücut azalarındaki eksiklik veya hastalıklarda lakap olarak tercih edilmiştir. Alil, kör ve kel gibi lakaplar bu türden lakaplardır. Esasında direk lakap olarak alınmamalı kişiyi tanımlamaya yönelik gözle görülmeyen özellik olarak değerlendirilmelidir. Temettuat kayıtlarında lakap olarak Hacı kullanıldığı gibi haç farizasını yerine getirmiş olan El-haç lakap olarak kullanılmıştır. 1830 yılı nüfus kayıtlarında lakapların sayısı diğerlerine göre oldukça azdır. 1830 yılı kayıtlarında 27, 1835 yılı kayıtlarında 41 ve 1840 yılı kayıtlarında ise 42 adet lakap tespit edilmiştir. Lakapları karşılaştırmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 38: Akçaalan-ı Sagir karyesi temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Arnabutoğlu	1	Dilzanoğlu Deli	1	Kelaşoğlu	1
Arnabutoğlu kerimesi	1	Efendioğlu	2	Kızaloğlu	1
Arnabutoğlu Deli	1	El-Hac	1	Pabuşcuoğlu	1
Avarızoğlu	1	Hacı	3	Sipahioğlu	1
Becelioğlu	1	Hamamcıoğlu	1	Siracoğlu	2
Bodrumlu Çatık Hacı	1	İstanköylü	2	Tabakoğlu	1
Civan	1	Karabağlıoğlu	1		
Çakıroğlu	1	Kavaloğlu Şeker	1		

Tablo 39: Akçaalan-ı Sagir karyesi nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Ahmetçeoğlu	2	Ahmetçeoğlu	2	Ahmetçeoğlu	1
Arnabud	2	Alil	1	Ali Çavuşoğlu	1
Arnabudoğlu	2	Arnabudoğlu	1	Arnabud	1
Babuççuoğlu	3	Arnavid	1	Arnavutoğlu	1
Debbağoğlu	1	Arnavidoğlu	2	Avarızoğlu	1
Hacı	1	Avarızoğlu	1	Becelioğlu	1
Hacıoğlu	1	Becelioğlu	1	Cafer Reisoğlu	1
Hacı Babuççuoğlu Sarı	1	Bulgurcu	1	Dandanoğlu	1
Hacı Çobanoğlu	1	Çakıroğlu	1	Debbağoğlu	1
Hacı Kavaden	1	Deveci Ömeroğlu	1	Devecioğlu	1
Hacı Mehmetoğlu	1	Efendioğlu	4	Efendioğlu	2
Hacı Velioğlu	1	Hacı Çobanoğlu	1	Efendioğlu Molla	1
Hatib Molla	1	Hacı İsmailoğlu	1	Emir Mehmetoğlu	1
Karabağlıoğlu	1	Hacı Kasaboğlu	1	Gulam-i Zenci	1
Keloğlu	1	Hacı Mustafaoğlu	1	Hacı	3
Kör	1	İsmail Reisoğlu	1	Hacı Mehmetoğlu	2
Mesdanoğlu	1	Kakavanoğlu	1	Hacı Mustafaoğlu	1
Musaoğlu	3	Kara Hasanoğlu	2	Hocaoğlu	1
Sarı Musaoğlu	1	Karabağlıoğlu	1	İsmail Reisoğlu	1
Siyamioğlu	1	Kelaşoğlu	1	Kara Haliloğlu	1
		Memiş Hocaoğlu	1	Kara Hasanoğlu	2
		Musaoğlu	6	Kara Nebioğlu	1
		Pabuççuoğlu	3	Kavaloğlu	1
		Randanoğlu	1	Kelaşoğlu	1
		Sıraçoğlu	2	Mecnunoğlu Arnabutoğlu	1
		Sipahioğlu	1	Memiş Hocaoğlu	1
		Tabakoğlu	1	Musaoğlu	1
				Musluoğlu	1
				Ömeroğlu	1
				Pabuççuoğlu	3
				Sağdıroğlu	1
				Sarı	1
				Sarı Ahmet Hocaoğlu	1
				Sarraç Ömeroğlu	1
				Sipahioğlu	1

19. Türkkuyu Karyesi

Türkkuyu köyünün temettuat defteri mevcuttur. 1844-1845 yılında önce yapılan nüfus yazımlarında bu köy Saralos kazası idari yapısına dahil olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden nüfus yazımları yoktur. Temettuat kayıtları memleket gösteren kayıtlar ön plana çıkmaktadır. Beceli, Cezayirli, Dirmilli, Magribli, Varvilli ve Yeniceli lakapları bu tür kayıtlar durumundadır. Lakaplarda bir adet Müderrisinden şeklinde bir lakap kaydedilmiştir. İlginç lakaplara baktığımızda Dangalakoğlu, Hayrsöylemezoğlu ve Tabancacı olarak gösterilebilir. Kayıtlarda lakapların daha çok kişiyi isminin dışında tanımlama olarak bakılması gerektiğini belirtmiştik. Zenci Arab Kara lakap olarak her üçü de tek bir kişiyi tanımlamak için kullanılmıştır. Temettuat kayıtlarında tespit edilen lakaplar tablo olarak çıkarılmıştır.

Tablo 40: Türkkuyu köyü temettuat defterlerinde tespit edilen lakaplar.

Aydınlıoğlu	1	Eskici	1	Koçmanoğlu	1
Becelioğlu	1	Gökçeoğlu	1	Küpelioğlu	1
Berber	1	Hacı	2	Magriplioğlu	1
Cezayirli	1	Hacı Molla	1	Molla	2
Çalmanoğlu	1	Hafızoğlu Hacı	1	Müderrisinden	1
Dangalakoğlu Hacı	1	Hayrsöylemezoğlu	1	Poyrazoğlu	2
Dayı	1	İbişoğlu	1	Tabancacı	1
Debbağ	1	İğnecioğlu	1	Teymurcuoğlu	1
Debbağ/Hacı	1	Kara-İmam-Molla	1	Uzun	2
Delicelioğlu Hacı	1	Kayalıoğlu	2	Varvillioğlu	1
Deveci Kara	1	Keleşoğlu	1	Yeniceli	1
Dirmilli	1	Koca	3	Zenci-Arab-Kara	1

20. Karakaya Karyesi

Karakaya köyü temettuat sayımlarında 2 hane gayr-ı müslim kaydı mevcuttur. 1840 yılı kayıtlarında lakapların yazılışında diğerlerine göre yoğunluk yoktur. Diğer dönemlerde yapılan yazımlardaki lakapların çokluğu dikkat çekicidir. Bulgurcu, Çavuş, Çoban, İnce, İmam, Koca ve Sarıoğlu gibi birçok lakap her dört yazımda da mevcuttur. Lakapları karşılaştırmak için tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 41: Karakaya köyü temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Arabacıoğlu	1	Hacıoğlu Çavuş	1	Lazoğlu Hacı	1
Beceli	1	Hayreoğlu	1	Magriplioğlu	4
Bodrumlu	2	İmamoğlu Hacı	1	Öksüzoğlu	2
Bodrumlu Hacı	1	İnceoğlu	1	Pekmezcioğlu	1
Bodrumlu Müftü	1	İnceoğlu Hacı	1	Poyrazoğlu	1
Ciboğlu Küçük	1	İstanköylüoğlu	1	Sarı	1
Çavuşoğlu	1	İstanköylü ve Söyrekoğlu	1	Sarıoğlu	1
Çavuşoğlu Tosun	1	Kabran	2	Sarıoğlu Hacı	1
Çobanoğlu	1	Kalimyozlu	1	Uzun	1
Çolak	1	Kara	1	Yanıkoğlu	1
Emiroğlu	2	Karaabadlı Hacı	1	Yanıkoğlu Deli	1
Giritlioğlu Hacı	1	Kavrıkoğlu	4	Yayman	1
Gökçeoğlu	1	Koca	2	Yetimoğlu	1
Hacı	5	Lazoğlu	1		

Tablo 42: Karakaya nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Bulgurcuoğlu	1	Bekiroğlu	1	Balıkoğulları	1
Cebecioğlu	1	Abdülrahimoğlu Hacı	1	Bulgurcu	1
Çavuş	1	Ahmedoğlu	1	Çavuşoğlu	1
Çavuşoğlu	3	Bardakoğlu	1	Çobanoğlu	1
Çavuşoğlu sağır	1	Becelioğlu	1	Emiroğlu	1
Çavuşoğlu Yekçeşm Molla	1	Beşe	1	Hacı	3
Çoban Ahmetoğlu	1	Bulgurcuoğlu	1	Hıbreoğlu	1
Demiroğlu	1	Cebeci	1	İmam Hasanoğlu	1
Dölsüz İsmailoğulları	1	Cüzzamlı	1	İnce	1
Emiroğlu	1	Çavuşoğlu	1	İnce Alioğlu	1
Habiboğlu	1	Çırkanlı	5	Kapudanoğlu	1
Hacı Abdürrahimoğlu	1	Çobanoğlu	1	Kıranoğlu	1
Hacı Haliloğlu	1	Çolak	1	Kıranoğlu Molla	1
Hacı Velioğlu	1	Emiroğlu	2	Korukoğlu	1
Hareoğlu	1	Habiboğlu	2	Kuzuoğlu	1

Hatib Molla	1	Hacı Abdülrahimoğlu	1	Magriplioğlu	1
Hatiboğlu	1	Hacı Haliloğlu	2	Musaoğlu	1
İmam Hasanoğlu	2	Hayrioğlu	2	Öksüzoğlu	2
İmamoğlu	1	İmam Hasanoğlu	1	Sarıoğlu	1
İnceoğlu	1	İmamoğlu	1	Uzunoğlan	1
Kayranoğlu	2	İnce Alioğlu	1	Yakoğlu	1
Koca	1	İnceoğlu	2	Yalabıkoğlu	1
Kocahaliloğlu	1	Kıranoğlu	2		
Kurakoğlu	2	Koca	1		
Külahçı Bekiroğlu	1	Korukoğlu	3		
Magriblioğlu	2	Magriblioğlu	3		
Magripli Molla	2	Magriblioğlu Molla	1		
Molla	1	Molla Hasanoğlu	1		
Molla Hasanoğlu	1	Osman Efendioğlu	2		
Osmancıoğlu	1	Öksüzoğlu	1		
Sarı Yusufoğlu	1	Sarı Yusufoğlu	1		
Sarıoğlu	2	Sarıoğlu	2		
Topal	1	Uzun Akoğlan	1		
Tüysüzce	1	Yalabıkoğlu	1		
Uzun	1	Yanık Mehmetoğlu	1		
Yamukoğlu	1	Yetimoğlu	1		
Yanıkoğlu	1	Yukarlıoğlu	1		
Yetimoğlu	1				
Yusufoğlu	1				
Zenci İsmailoğlu	1				

21. Farliya Karyesi

Farliya köyüne nüfus sayımları içinde en ayrıntılı lakapların yazıldığı kayıtlar 1830 yılı sayımlarıdır. Temettuat ve nüfus sayımlarının hepsinde geçen Gebeşoğlu lakabı vardır. Tanımlama için yaşlılık yani lakap olarak Pir-i Fâni tanımlaması yapılmıştır. Bokluoğlu olarak lakabın iki nüfus sayımında kullanılmış olması ilginçtir. Lakapları karşılaştırma için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 43: Farlıya köyü temettuat defterinde tespit edilen lakaplar.

Akçaoğlu	1	Bodrumlu Dönecioğlu Çolak	1	Boşnakoğlu	1
Bayrakdaroğlu	1	Bodrumlu Hocaoğlu	1	Cenetioğlu	1
Beceli/Kara	1	Bodrumlu Helvacıoğlu Hacı	1	Çoban	1
Bıçakçıoğlu	1	Bodrumlu Molla	1	Debbağoğlu	1
Bodrumlu Debbağ Hacı	1	Bokluoğlu	1	Gebeşoğlu	1

Tablo 44: Farliya köyü nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Abdurrahmanoğlu	1	Bokluoğlu	1	Boşnakoğlu	1
Aliceoğlu	1	Çobanoğlu	1	Boyalı	1
Aliceoğulları	1	Denizlili	1	Gebeşoğlu	1
Babuççuoğlu	2	Gebeşoğlu	1	Gökçeoğlu	1
Beceli	1	Gök Hasanoğlu Hacı	1	Kambaz	1
Boşnakoğlu	3	Hacı İmamoğlu	1	Kayalıoğlu	1
Çoban Hüseyinoğlu	1	Gök Hasanoğlu	3	Pir-i Fani	1
Çoban Hüseyinoğulları	1	Gök Hüseyinoğlu	1	Tataroğlu	1
Çukurlu	1	Papuşcuoğlu	2		
Çukurlu Mehmetoğlu	1				
Deli Hüseyin	1				
Dokuzoğlu	1				
Gebeşoğlu	1				
Gök Hüseyinoğlu	1				
Gökçeoğlu	1				
Gök Hasanoğlu	4				
Hacı Hasanoğlu	1				
Hacı İmam	1				
Hacı Musaoğlu	1				
İmam Hacı	1				
Kamalıoğlu	1				
Köle Küthedaoğlu	1				
Köseoğlu	1				
Molla Mustafa	1				

Osmanoğlu	2				
Sagiroğlu	2				
Tataroğlu	1				
Tiryakioğlu Molla	1				
Usuloğlu	2				

22. Dere Karyesi

Dere köyünün temettuat kayıtları mevcut değildir. 1840 yılı nüfus sayımlarında lakaplar çok ayrıntılı olarak verilmemiştir. Bundan dolayı 1830 ve 1835 yılı kayıtlarında lakaplar birbirine uygunluk gösterir. 1840 yılı kayıtlarında ise lakaplar diğer yıllardakilerle benzerlik göstermez. Bu farklı köyler anlamına gelmez. Mesdanoğlu ve Molla, Mollaoğlu lakapları diğer yıllarda da görmek mümkündür. 1840 yılında Hacı lakabı ile haç farizasını yerine getiren kişiyi gösteren El-hac lakabının farklılığını gösteren örneğini bu yıl içinde örmek mümkündür. Lakapları karşılaştırmak için tablo oluşturulmuştur.

Tablo 45: Dere karyesi nüfus defterlerinde tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Beceli	1	Arap Hacı Alioğlu	1	Çakmakoğlu	1
Ceyvekaslı	1	Bekiroğlu	2	Çömezoğlu	1
Hacı	1	Çolaklı İsmailoğlu	1	El-Hac	1
Hacı Topçuoğlu Hacı	1	Çolaklı Yekçeşm	1	Hacı	3
İmam Molla	1	Hacı Ahmetoğlu	1	Hacı Kasapoğlu	1
Kocabıyık	1	Hacı Topçuoğlu	2	Hocaoğlu	1
Koca Osmanoğulları	1	Hüseyin Ağaoğlu	1	İsa Beşeoğlu	1
Magriplioğlu	2	Kanlıoğlu	1	Kadıoğlu	2
Mesdanoğlu	1	Koca Osmanoğlu	1	Gök	1
Molla	1	Kocabıyıkoğlu	2	Mesdanoğlu	1
Molla Ömeroğlu	2	Molla	1	Mollaoğlu	1
Murabıt	1	Molla Ömeroğlu	3	Yeniceli	1
Murabıtoğlu	4	Molla Salihoğlu	1		
Semerci Sevadi	1	Molla Salihoğlu Hacı	1		
Türkman Bekiroğlu	1	Murabıtoğlu	3		

Tüysüzce	1	Murabıtoğlu Karaağoğlan	1		
Yamukoğlu	4	Semercioğlu	1		
		Tahiroğlu	1		
		Tavaslıoğlu	1		
		Yamukoğlu	3		

23. Yusuf Karyesi

Yusuf köyü idari yapıda 1830 yılı içinde Saralos kazası içinde olduğu ve daha sonraki dönemde idari yapının dışında değildir. 1830 yılı lakapları tablo olarak aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 46: Yusuf karyesi 1830 tarihli nüfus yazımında tespit edilen lakaplar.

R.1246/M.1830	
Ağa	1
Aydınoğlu	1
Cedayir	2
Dumakanoğlu	1
Hocaoğlu	1
Mesdanoğlu	1
Sarıoğlu	1
Topal	1
Tüysüzce	1
Yaymanoğlu	1

24. Kıran Karyesi

Kıran köyünün 1840 yılı içinde idari yapıda Saralos kazasına dahil olduğu görülmektedir. Köyde toplam yedi lakap mevcut olup bunlarda İmamoğlu lakabı dört adettir. Lakaplar tablo olarak gösterilmiştir.

Tablo 47: Kıran karyesi 1840 tarihli nüfus yazımında tespit edilen lakaplar.

R.1256/M.1840	
Atmacaoğlu	1
İmamoğlu	4
Topal	1
Yağmacıoğlu Hacı	1

25. Büyük Dirmil Karyesi

Büyük Dirmil köyü 1844-1845 yıllarında yapılmış olan temettuat yazımlarında kaydedilmemiştir. 1840 yılı nüfus sayımlarında lakaplar oldukça azdır. Yine aynı yıl içinde Haç vazifesini yerine getiren El-haç lakap olarak kaydedilmiştir. Giridlioğlu ve Kömürcüoğlu lakapları her üçünde mevcuttur. Lakaplar tablo olarak aşağıda çıkarılmıştır.

Tablo 48:

R.1246/M.1830		**R.1251/M.1835**		**R.1256/M.1840**	
Bıyıklıoğlu	1	Bolatoğlu Zenci	1	Bıyıklıoğlu	1
Giridlioğlu	3	Giridlioğlu	2	El-Hac	1
Hacı Hüseyinoğlu	1	Hacı Hüseyinoğlu	1	Giridoğlu	1
Karadenizli	1	Kara Dikenlioğlu	1	Kömürcüoğlu	1
Kara Hüseyinoğlu	1	Kara Hüseyinoğlu	1	Zenci Bilaloğlu	1
Koca Hüseyinoğlu	1	Koca Hüseyinoğlu	1		
Kömürcüoğlu	3	Koca Hüseyinoğlu Yekçeşm	1		
Köse İmamoğlu Molla	1	Kömürcüoğlu	5		
Pamukoğlu	1	Sazlıoğlu	1		
Sazlıoğlu	1	Şeytanoğlu	1		
Şeytanoğlu	1	Topal	1		
Yamalakoğlu	1	Yağlıoğlu	1		
		Yamalıoğlu	1		
		Yamukoğlu	1		

26. Gündaşlı Cemaati

R.1268/M.1852 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında göçebe olan Gündaşlı cemaatinin yazımı yapılmıştır. Hayme yani 20 adet çadır olduğu yazımlardan anlaşılmaktadır. Lakaplar kaza genelinde köylerde olan lakaplar ile uyum göstermesi ilginçtir. Lakaplar tablo olarak çıkarılmıştır.

Tablo 49: Gündaşlı Cemati 1852 yılı nüfus yazımında tespit edilen lakaplar.

Alicikoğlu	Deveci Haliloğlu	Dokuz
Atmacaoğlu	Deveci Ömeroğlu	Kara Velioğlu
Çoban Hasanoğlu	Dingil	Kömürcüoğlu
Çukurluoğlu	Dingiloğlu	Külahlı

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda maddi gücü ve erkek nüfusu tespit için yapılan nüfus ve temettuat yazımları sonucunda Menteşe Sancağı Saralos kazasının idari bir yapı olarak şekillendiği görülmektedir. İlk nüfus sayımı 1830 yılına aittir. Çalışmaya konu olan son kayıtlar ise 1844-1845 yıllarına ait nüfus ve emlakın tespiti için oluşturulan temettuat defterleridir. Saralos kazasında yapılan yazımlarda köylerin sayılarında değişmeler olmuştur. Bu da idari yapının kısa süreler içinde değiştiğini göstermektedir.

Genel manada belirli bir zaman diliminde tanımlanmış alan içinde yaşayan insan sayısını tespit etmek için nüfus sayımı yapılmaktadır. Nüfus açısından kazadaki en büyük köy Müskebi, Akçaalan-ı Kebir ve Karakaya köyleridir. Bitez köyü ise nüfus açısından oldukça az bir nüfusa sahip iken, hala timar uygulamasının örneği olarak buradaki çiftlikleri dışarıdan gelenlerin kullanması sonucu emlakın ve kazancın tespitine yönelik temettü yazımlarında nüfusun on beş katına yakın kaydını bulmak mümkündür. Müskebi ile Müskebi Deresi köylerinin temettü sayımları ortak yapılmıştır. 1830/1246 tarihli yazımda nüfus 1385 erkek, 1835/1251 yılına ait yazımda nüfus 1403 erkek ve 1840/1256 yılına ait yazımda nüfus 1319 olarak tespit edilmiştir. 1844-1845 yılı temettü kayıtlarında ise 903 hane olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde köylerdeki nüfus yoğunluğu genel olarak köy başına 60 ila 70 erkek arasında değişmektedir. 1268/1852 yılı göçebelerin yazımının olduğu kayıtlarda 20 çadırda 57 erkek

tespit edilmiştir. Nüfuslardaki küçük değişmeler idari yapıdaki değişmelerle izah edilebilir. Fakat köylerde nüfusta büyük değişiklik gözlenme iken, 1840 yazımlarında çok az bir oranda da olsa nüfusta düşme mevcuttur. Nüfus yazımları müslim ahalinin ve göçebe yörüklerin erkek nüfusunu tespitine yöneliktir. Gayr-i müslim nüfus olarak 1247 tarihli yabancı defterinde Müskebi köyünde bir erkek yazılmıştır. Temettuat yazımlarında köylerde arazi işleten gayr-i müslimlerin yazımı ile toplam kaza genelinde 21 adet gayr-i müslim hane tespit edilmiştir.

Nüfus kayıtlarında askere elverişli veya askere gidecek olan erkeklerin tespiti esas olduğundan sayım esnasında yaşları da kaydedilmiştir. Yeni doğmuş olanlar sıfır yaş olarak kaydedilirken yüz yaşın üzerinde yaşa sahip olanlar da kaydedilmiştir. Erkek nüfusun 1/3 ünü on yaş altındadır. Nüfusun 1/2'si yirmi yaş altına denk gelmektedir. Toplam yaş ortalamasına bakıldığından 25 yaş gibi oldukça genç sayılabilecek bir ortalama mevcuttur. Göçebe Gündaşlı cemaati çadır başına ortalama yaklaşık üç erkek düşmekte ve yaş ortalaması yaklaşık 19 yaş civarına denk gelmektedir.

Nüfus kayıtlarına kaydedilmiş olan erkek isimlerine bakıldığında isimlerinin hemen hemen tamamına yakın bir kısmının İslamî ağırlıklı olduğu görülmektedir. En çok kullanılan ilk dört Mehmed, Hasan, Mustafa ve Ali isimleri nüfus sayımında tespit edilen toplam erkek isimlerinin % 51,25 oluşturmaktadır.

Hane esası üzerinden yapılan yazımlarda akrabalık bağlarının da tespiti mümkündür. İstisnalar hariç ortalama her hanede bir erkek çocuk kaydı mevcuttur. Kardeşler de bazı hanelerde kaydedilmiştir. Kardeşinin ölümünden sonra yeğenine bakan amcalar mevcuttur. Oğlu ölenler torunlarını kendi hanelerinde yazdırmışlardır. Damadın kayınbabanın evinde yazılmış olanları vardır. Aralarında kan bağı bulunmayan sonradan kanun yoluyla bağ kurulan veya tek taraflı birbirine kan bağı bulunan anlamında kullanılan üvey akrabalar üvey oğlu, üvey babası, üvey kardeşi, üvey oğlunun oğlu gibi yakınlar da kaydedilmiştir.

Nüfus yazımları yapılırken kişilerin dış görünüşlerini de olduğu şekilde tarif etmek için kayıt altına alınmıştır. Bu tarifler kişilerin boy, sakal ve bıyıkları olmuştur. Sakal ve sakalların çeşitlendirilmesi oldukça ilginçtir. Bıyıklar da erkekler açısından ayırt edici özellik olarak görülmektedir.

Lakaplar şahısları ayırt etmek için kişilerin fizikî özellikleri, karakter yapıları, davranış şekli ya da kişinin başından geçen bir olaylarla ilgili verilen takma addır. Lakaplara methetmek yoluyla, tarif ve tanıtma, kötüleme ve hafife alma amaçlı olmak üzere başlıca üç tipte rastlanmaktadır. Lakaplar bölge açısından günümüzde birçok aile tarafından soy isim olarak seçilmesi bakımından da bir kat daha önem kazanmıştır. Temettuat defterlerinin yazımında kadınların yazımında ise ya eşleri ya da babalarının lakap ve adları ile yazılmış olmaları ilginçtir. Köylerde yapılan yazımlarda elde edilen lakaplar karşılaştırma imkanı sağlamak için dört farklı sütunda verilmiştir. Yazımlar arasında küçük farklılıklar olmakla beraber lakapları bir sonraki sayımda da

görmek mümkündür. Bulundukları köylerin dışından olanlar gelmiş oldukları yerlerin isimleri lakap olarak seçilmiştir. Köylerde rastlanan köle kökenliler için gulamî, zenci ve Arap lakaplarını tek tek görmenin yanında üçünü de bir arada görmek mümkündür. Hacı lakap olarak daha çok kullanılırken gerçekten Haç farizasını yerine getirenler için el-haç lakabı yazılmıştır.

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE SERULUS KAZASI VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ

THE DISTRICT OF SERULUS WAQFS AND WAQF CREATIONS ACCORDING TO HURUFAT (RUZNAMCE) REGISTERS

Hasan DEMİRTAŞ *

Özet:

Serulus kazası ile ilgili 19 defterde yer alan ve yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimini daha özelde tespit edilebilme imkanını sunmakta olan bu defter kayıtlarından kaza merkezindeki mahalleler ile bağlı kasaba ve köyler tespit edilmiş, idari yapı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Serulus kazasında vakıflar aracılığıyla vücut bulmuş olan cami, mescit, tekke, zaviye, medrese vs. vakıf esereler tespit edilerek vakıf envanteri çıkartılmıştır. Çalışmada bir yandan tespit edilen vakıf müesseselerde ifa edilen görevler ortaya çıkarılarak bölgenin kültürel zenginliğine katkı sağlanılmaya çalışılırken, diğer yandan da eserlerin tarihi süreç içerisindeki durumları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Hurufat Defteri, Serulus Kazası, vakıf, cami, mescit.*

Abstract:

There are 19 Hurufat (Ruznamce) registers related with Serulus including 150 year-period. Neighborhoods, towns and villages of the centre of the kaza are identified in this registers, so administrative structure is put forth for consideration. Also in this work, waqf creations are detected such as mosques, masjids, dervish lodges, hermitages, madrasahs and these are taken inventory. On the one hand, in this study, it is aimed to identify the tasks performed in waqfs, trying to contribute to the region's cultural richness; on the other hand, the cases of the creations are evaluated in the historical process.

Key Words: *Hurufat Register, The District of Serulus, waqf, mosque, masjid.*

---

* Doktorant, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı / Ph.D. Student, Yıldırım Beyazit University, Institute of Social Science, Department of History; (hasandemirtash@hotmail.com).

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE SERULUS KAZASI VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ

Hasan DEMİRTAŞ

Giriş

Vakıf kurumu Türk-İslam tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir yer tutar. Dini temeller üzerine kurgulanmış ve hayri amaçlara yönelik olarak şekillendirilmiş olan vakıflar, özellikle Osmanlı Devleti'nde eğitim, sağlık, dini hayat, ticaret, ulaşım, konaklama, alt yapı hizmetleri gibi günümüzde devlet tarafından yerine getirilen pek çok kamu hizmeti yanında, bireylerin başta eğitim, beslenme ve barınma olmak üzere hayata dair pek çok ihtiyacının giderilmesinde özne olarak yer almıştır. Vakıfların topluma sunduğu geniş hizmet yelpazesi beraberinde kurumsallaşmayı getirmiş ve bu kurumsal yapı içerisinde farklı hizmet sektörleri oluşmuştur. Kurmuş oldukları müesseseleri ile vakıflar, bir taraftan kuruldukları yerleşim birimlerini mamur hale getirirken, bir taraftan da bu müesseselerde değişik kadrolar altında çok sayıda çalışan istihdam etmeleri yönüyle iktisadi ve sosyal yaşamdaki önemleri neticesinde gerek İslam tarihi, gerekse Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi açısından merkezi önemde bir araştırma konusu oluşturmaktadırlar.[1]

Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kurulan vakıfların günümüze kadar ulaşmış vakfiyeleri ile vakıflarla ilgili ferman, berat, ilam gibi belgeler ve bunların yanı sıra muhtelif vakıf muamelatının kayıtlı olduğu defterler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde muhafaza edilmektedir. VGMA'da yer alan defterler genel olarak; vakfiye fihrist defterleri, vakfiye defterleri, vakıf idaresi ve hukuku ile ilgili defterler, vakıf görev tevcîh defterleri ile vakıf sistemi ve harcama kalemleri defterleri şeklinde bir tasnife tâbi tutulabilir.[2] Bu çalışmada iktisadi, mali ve sosyal tarih için olduğu kadar yerleşim ve şehirleşme tarihi bakımından da ilgi çekici bulunan; muhtevası bakımından

---

1 Vakıfların sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamdaki rollerini ortaya koyan çalışmaların birkaçı için bkz. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hakukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.1-35; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s. 279-387; Bahaettin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi,* XIV, Ankara 1982, s. 1-27; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi A*çısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998; Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar -Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları-,* Kitabevi, İstanbul 2006; vd.

2 Mustafa Alkan, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi*, XXX, Ankara 2007, s. 30.

yukarıdaki tasnif çerçevesinde vakıf görev tevcîh defterleri arasında yer almakta olan *Hurufât Defterleri*'ndeki *Serulus Kazâsı* kayıtları konu edinilmiştir.

Hurufât defterleri,[3] tutuldukları dönemin Osmanlı Devleti idari yapısına göre kazaların isimlerinin alfabetik harf sırasına göre dizilmesi ve vakıf atama işlemlerinin ilgili kaza isminin altına yazılmasıyla oluşturulan defterlerde bir nevi berat özeti denilebilecek kayıtlar yer almaktadır. Vakıflarla ilgili atamalarda, ataması yapılan kişiye *berat* verilmesinin akabinde, kazaskerlik ilgili kalemleri tarafından belirli bir bürokratik işlem silsilesi neticesinde tutulan ve tutuldukları dönemde *Ruznamçe-i Askerî*[4] adı verilen defterlerin günümüze kadar ulaşanları Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Arşivi'nde (VGMA) Anadolu ve Rumeli serileri olmak üzere toplam 216 adettir. Hurûfât defterleri, vakıf kurumlarında görev yapan imam, hatib, vâiz, müezzin, mütevelli, müderris, cüzhân, câbi, ferrâş, zaviyedâr gibi cihet ehli ile muhzır gibi mahkeme görevlilerinin ve esnaf örgütlerinin yöneticilerinin atama kayıtlarını içeren belge gruplarıdır. Arapça *harf* kelimesinin çoğulu olarak *hurufât* adı verilmiş olan bu defterlerde, Osmanlı Devleti'nde vakıflara ait atama kayıtlarının yanında söz konusu vakfın gerçek niteliğiyle ilgili veya herhangi bir vakıf şartına ait muamelata da rastlanılmaktadır. İçerik olarak bakıldığında Hurufât defterlerindeki atama kayıtlarında şunlar bulunmaktadır:

- Kaza idari yapılanmasındaki nahiye, köy isimleri, mahalle, mevki ve yer adları ile nâm-ı diğerleri
- Vakıf veya vakıf eser ismi ile nâm-ı diğerleri

---

[3] Hurufât defterlerinden istifade edilerek yapılan çalışmaların birkaçı için bkz. Tuncer Baykara, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Bir Deftere Göre XVIII. Yüzyıl Başlarında Varna", *Vakıflar Dergisi,* XX, Ankara 1988, s. 409-414; *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüztılda* Görev ve Görevliler (Anadolu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990; Halit Çal, "Hurufât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazâsı", *Prof. Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 125-166; "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufât Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem*, 58, Ankara 2011, s. 92-242; Galip Eken, "Osmanlılar Döneminde Sosyal ve Ekonomik Açıdan Mucur", *Vakıflar Dergisi*, XXVII, Ankara 1998, s. 195-2012; Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufât Defterleri: Kankırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, Ankara 2012, s. 47-92; "Hurufat Defterlerinde Adala Kazâsı Vakıfları ve Vakıf Eserleri", *Krallardan Efelere Salihli Sempozyumu Bildirileri*, Tarih 1, Salihli 2013, s. 353-396; Yusuf Küçükdağ, "Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi Kazâsının Tekke ve Zaviyeleri", Bütün Yönleriyle Develi Bilgi Şöleni, Kayseri 2002, s. 267-276; M. Murat Öntuğ, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, Ankara 1999, s. 132; Pakize Yıldız, *Maraş Şehri Vakıf Eserleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012; Mevlüt Eser, *Ermenek Kazâsı ve Köyleri vakıf Eserleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

[4] Tutuldukları dönemde *Ruznamçe-i Askerî* olarak adlandırılmış olan Hurufât defterlerinin yazımındaki usul ve bürokratik silsileyi gösteren ferman sureti için bkz. Demirtaş, *a.g.m.*, s. 86-88 (Ek-1).

• Atama yapılan cihet türü ve ücreti

• Eski görevli ismi

• Atamanın yapılış sebebi

• Yeni görevlinin ismi

• Atamayı teklif eden yetkili ismi

• Tarih

Tutuldukları dönemde vakıf görevlilerinin özlük haklarının kaydedildiği defter olma niteliği ile önemli bir yere sahip olan Hurufât defterleri, deri, bez ya da ebru desenli kağıt kapaklarla ciltlenmişlerdir. Kayıtlarının yazı türüne bakıldığında, yer yer *Divânî* olmak üzere genel olarak *Kırma Divânî* yazının kullanıldığı görülmektedir.

1. SERULUS KAZASI HURUFÂT DEFTERLERİ

VGMA'da Serulus kazasına ait kayıtlar 19 defterde 26 varak olup toplam sayısı 392'dır (Bkz. Tablo 1). Bu defterler müstakil defterler olmayıp, س harfli kazaların kaydedilmiş olduğu 14 defterde قضاء سراولوس olarak, 1 defterde ise قضاء سراولوس مع اولوس klinde kaydedilirken, ص harfi ile başlayan kazaların kaydedildiği 4 defterde صراولوس olarak kaydedildiği[5] tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 2). Atama kayıtlarının dağılımına bakıldığında en fazla atama yapılan hizmet türünün hatiplik olduğu görülmektedir. Cami ve mescitlerde görev yapmakta olan hatiplerden sonra atama yoğunluğu olarak imam atamaları gelmektedir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 1: Atama Kayıtlarının Defterlere Göre Dağılımı

Serulus Kazası Hurufât Defterleri					
Defter No	Tarih Aralığı (Hicrî)	Kayıt Adedi	Defter No	Tarih Aralığı (Hicrî)	Kayıt Adedi
1136	1103-1124	40	1117	1175-1182	44
1140	1108-1118	5	1087	1182-1183	2

[5] VGMA'da yer alan Hurufât Defter Fihristi'nde *Kazâsı-i Serulus* olarak kaydedilmiş 15 defter bulunmaktadır, söz konusu defterlerden bir tanesi *Kazâsı-i Serulus maa Ulus* şeklinde kaydedilmiştir; yine aynı fihristte *Kazâsı-i Sarulus* olarak 4 defter kaydedilmiştir. Çalışmamız esnasında atama kayıtlarının takibi yapılarak, farklı yazılışlarının katip hatalarından kaynaklandığını düşündüğümüz bu iki kazanın aynı kaza olduğu tespiti yapılmıştır.

1118	1119-1134	38	1123	1188	3
1119	1134-1137	8	1158	1188-1196	14
1091	1038	2	1129	1189-1198	50
1128	1139-1140	2	547	1199-1203	8
1139	1141-1142	5	544	1210-1217	10
1088	1143-1152	41	567	1223-1227	5
1122	1155-1168	33	546	1228-1237	14
1090	1168-1174	62	**Toplam 19 Defter**		**392**

Tablo 2: Defterlerin ve Atama Kayıtlarının Kaza İsimlerine Göre Dağılımı

Kaza İsmi	**Defter Adedi**	**Kaza İsmi**	**Kayıt Adedi**
Serulus	14	Serulus	367
Sarulus	4	Sarulus	17
Serulus Maa Ulus	1	Ulus	8
Toplam	19	Toplam	392

Tablo 3: Serulus Kazası Atama Kayıtlarının Sayısal Dağılımı

Görev Türü	**Adet**
Hatib	203
İmam	62
Mutasarrıf	47
Müezzin	19
Mütevelli	13
Kayyım	6
Mezraadar	4
Muallim-i sıb-yan	2
Ferraş	2
Vaiz	1
Nasıh	1
Tâli	1
Tekkenişin	1
Müşterek	22
Toplam	392

2. HURUFÂT DEFTERLERİNE GÖRE SERULUS KAZASINDA İDARİ YAPI

Serulus kazası Hurufat defterlerinde Serulus/Sarulus olarak kaydedilmiş olmakla birlikte 16. yüzyıl kaynaklarından olan *Tahrir Defterleri*'nde kaza isminin yazılışı hususunda farklılıklar mevcuttur ve *Eserulus*, *Serulus*, *Isravalos*, *Seralos*, *Sarı Ulus* gibi farklı şekillerde okunmuştur.[6] Yine aynı kazanın 19. yüzyıl kaynaklarından *Temettuat Defterleri*'nde ise *Sıruluz* olarak kaydedilmiştir.[7]

Osmanlı Devleti'nde kaza yönetimsel açıdan kadının idari bölgesini tanımlayan bir terim olduğu gibi, coğrafi bakımdan da bir bölgeyi tanımlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıldan itibaren sınırların genişlemesiyle birlikte sancak adı verilen idari birimlerin sayısının artması sancak yapılanmasının idarî sorumlusu olan kadının iş yükünü artırmış ve nihayetinde kaza yapılanmasına gidilmiştir.[8] Kaza idaresinin başındaki yetkili kişi olarak kadının mülki, beledi ve askeri alanlarda birçok görevleri bulunmaktadır.[9] Hurufât defterleri Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan kaza yapılanması baz alınarak oluşturulmuş defterler olması hasebiyle, kaza idaresinin başı konumunda olan kadı ile kadının yardımcısı olan naipler, söz konusu defterlerdeki atamalarda arz sahipleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hurufât defterleri atama kayıtlarında arz yetkisine sahip kadı ve naiplerin isimlerinin periyodik olarak kaydedilmiş olması, istenildiğinde ilgili kazada görev yapan kişileri tespit edebilme imkanı sunmaktadır.[10] Serulus kazasında görev yapan 18 kadı (Bkz. Tablo 4) ve 32 naip (Bkz. Tablo 4) tespit etmiş bulunuyoruz.

Tablo 4: Serulus Kazasında Görev Yapmış Kadılar

İsim	Görev Tarihi
Kadı İbrahim	1103
Kadı Şeyh Ahmed	1103
Kadı Abdülbaki	1108
Kadı İbrahim	1112

---

6 Ahmet Yiğit, "16. Yüzyılda Turgut Reis'in Memleketi Isravalos Veya Eserulus'ta Sosyal-Ekonomik Hayat", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2011,* Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Haziran 2013, s. 201.

7 Yemişçi'den naklen: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara, 2010, s. 250. Bkz. Cihan Yemişçi, "Turgut Reis'in Nereli Olduğu Meselesi", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2011,* Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Haziran 2013, s. 25, Tablo 5.

8 Tuncer Baykara, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 25, İstanbul 2002, s. 119-120.

9 İlber Ortaylı, "Kadı", *TDVİA*, 24, İstanbul 2001, s. 69-73.

10 Demirtaş, *a.g.m.*, s. 63.

Kadı Hasan	1115
Kadı Mustafa	1119
Kadı Şaban	1121
Kadı Hacı Mehmed	1122
Kadı Mehmed	1124
Kadı Seyyid Mustafa	1129
Kadı Ahmed	1129
Kadı İsmail	1129
Kadı Mustafa	1130
Kadı Seyyid Mustafa	1132
Kadı Mustafa	1134
Kadı Hindizade Mustafa	1134
Kadı es-Seyyid Ali	1139
Kadı Mehmed	1145

Tablo 5: Serulus Kazasında Görev Yapmış Naibler

İsim	**Görev Tarihi (Hicrî)**	**İsim**	**Görev Tarihi (Hicrî)**
Naib Mehmed	1111	Naib Mesud	1174
Naib Mahmud	1112	Naib İsmail	1174
Naib İbrahim	1112	Naib Seyyid Hafız Mehmed Emin	1177
Naib Himmet	1125	Naib Mustafa	1177
Naib Abdurrezzak	1134	Naib Seyyid Mehmed Efendi	1178
Seyyid Mustafa	1134	Naib Mehmed Nuri	1178
Seyyid İbrahim	1134	Naib Mustafa	1181
Naib Seyyid Abdurrahman	1142	Naib Halil	1188
Naib Seyyid Abdurrahman	1142	Naib Abdurrahman	1190
el-Hac Mehmed	1146	Naib Osman Efendi	1191
es-Seyyid Zeynelabidin	1148	Naib Feyzullah	1191
Naib el-Hac Ömer	1149	Naib Feyzullah	1193

Naib Ahmed	1151	Naib Sarızade Mehmed Salih	1193
Naib Abdurrahman	1157	Naib Osman Efendi	1194
Naib Mehmed Efendi	1159	Naib Seyyid İsmail	1195
Naib Seyyid Ahmed	1161	Naib Feyzullah	1195
Naib Eyüb	1161	Naib Mahmud	1195
Naib Halil	1163	Naib Feyzullah	1197
Naib Mehmed Rasih	1164	Naib Feyzullah	1198
Naib Mehmed Efendi	1165	Naib Ebubekir	1202
Naib Eyüb	1165	Naib Hafız İbrahim	1203
Naib Mehmed Efendi	1168	Naib Ali	1210
Naib Seyyid Ahmed	1169	Naib İmamzade Halil	1212
Naib Seyyid Hasan	1169	Naib Şevki	1214
Naib Ali Efendi	1169	Naib İsmail	1217
Naib Murtaza Ali	1170	Naib Halil	1223
Naib Ahmed	1171	Naib Halil	1225
Naib İsmail	1172	Naib Halil	1230
Naib Ömer	1173	Naib Seyyid Hüseyin	1232

Osmanlı Devleti'nde sancak, kaza ve nahiye merkezlerinin bulunduğu şehirler *nefs* olarak adlandırılmaktadır.[11] H. 1103-1237 (M. 1691-1822) yılları arasında Serulus kazası Hurufât defteri atama kayıtlarında herhangi bir merkez veya karye ismi nefs olarak kaydedilmemiştir. Serulus kazasının 1517, 1530, 1563 ve 1583 tarihli tahrir kayıtlarında[12] da nefs kaydının bulunmamasından hareketle bir yerleşim merkezi değil, idari olarak bir bölge ya da mıntıka olduğunu söylemek mümkündür. Serulus kazasına bağlı yerleşim birimi olarak 39 adet karye (Bkz. Tablo 5) ile çeşitli adlarla anılan mezra, *nâm mahal* olarak kaydedilmiş yerleşim birimleri bulunmaktadır.

---

[11] Kadir Adamaz, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Adala Kazası Yerleşmeleri", *Krallardan Efelere Salihli Sempozyumu Bildirileri*, Tarih 1, Salihli 2013, s. 309.

[12] Adı geçen tahrir kayıtları için bkz. Turan Gökçe, "Müstakil Bir İdarî Birim Olarak Bodrum İlçesinin Öncüsü: XVI. Yüzyılda Sıravolos Kazâsı", *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, 22-25 Ekim 2007 Sempozyum Bildirileri*, Ortakent-Yahşi Belediyesi Kültür Yayınları, Bodrum 2008, s. 248-256; Yiğit, *a.g.m.*, s. 202 vd.

Tablo 6: Serulus Kazasına Bağlı Köyler

1	Akcaalan	11	Dirmil / Tirmil	21	Karakaya	31	Sabuncu
2	Akcaalan-ı sâni	12	Farilya	22	Karatoprak	32	Sandıma / Sandırma
3	Bağlar	13	Geriş	23	Kızılca	33	Seki
4	Bal	14	Aşağı Geriş	24	Kuyucak	34	Uşacıklı
5	Basar/Basır	15	Gökcebelen	25	Mandıra	35	Yahşi/Yahşiköy
6	Bektaşlu	16	Göl	26	Müskebi	36	Yaka
7	Belviran	17	Görece	27	Müskebi Deresi	37	Yaka Beleni(?) Karyeesi
8	Bitez	18	Kadıkal'ası	28	Peksimad	38	Yalı
9	Dede/Dedeler	19	Karabağ	29	Peksimet Dereköy	39	Yoran/Yorak
10	Dere/Dereköy	20	Karabağ Belen	30	Rumevleri / Urumevleri	40	

Atama kayıtlarının dağılımına bakıldığında Sandıma/Sandırma karyesi 50 atama kaydı ile atamaların en yoğun olduğu karye olarak karşımıza çıkmaktadır. Sandıma/Sandırma karyesini 29 atama ile Müskebi karyesi, 28 atama ile Geriş karyesi ve 24 atama kaydı ile Karakaya karyesi takip etmektedir.

3. SERULUS KAZASI VAKIF VE VAKIF ESERLERİ

3.1. Serulus Kazası Vakıfları

Bilindiği üzere vakıflar kurucularının isimleri ile anılmaktadırlar ve bu isimler tam olarak vakfın kuruluş belgesi olan vakfiyelerde yer almaktadırlar. Hurufât defterleri atama kayıtlarına bakıldığında idareci sınıfı ve hizmet sınıfı olmak üzere iki sınıfın atamalarının yapıldığı görülmektedir. İdareci sınıfı vakfın genel yöneticisi konumunda olan *mütevelli*, mütevelliyi ve vakfın işlerini denetleyen *nâzır*, vakfın muhasebesini tutan *kâtip*, vakfın gelirini toplayan ve görevlilere ücretini dağıtan *câbi*dir. Hizmet sınıfı ise eda edilen hizmete göre *imam*, *müezzin*, *hatip*, *vaiz*, *cüzhan* gibi dini hizmetler; *müderris*, *muallim*, *dersiâmm* gibi eğitim ile ilgili; *zaviyedâr*, *tekkenişin*, *suyolcu*, *imaret* şeyhi gibi sosyal işlerle ilgili olmak üzere çok çeşitli hizmet alanlarında görev yapmaktadırlar. Hurufât defterlerinde yer alan değişik sektörlerde ve farklı vakıf müesseselerinde görev yapan kişilerin atama kayıtları bize görevin ifa edildiği vakıf eseri tespit edebilme imkanı vermektedir. Bu kayıtlardan vakıf eseri yaptıran vakfa ulaşılmak istendiği takdirde idari sınıf atama kayıtları temel alınmak mecburiyetindedir. Zira tüzel kişilik olarak her vakfın mütevelli, kâtip,

nâzır gibi idari bir cihetinin olması gerekliliği üzerinden hareketle, idari sınıf atama kayıtlarından yola çıkılarak vakıf tespiti yapılabilmektedir.[13] Bu çerçevede Serulus kazası dahilinde kurulmuş ve yönetici atamaları yapılmış 8 adet vakıf tespit etmiş bulunuyoruz (Bkz. Tablo 6).

Tablo 7: Serulus Kazası Vakıfları

Bulunduğu Yer	Vakfın Adı
Belen Karyesi	Kara Ahmet Mezraası Vakfı
Geriş Karyesi	Ayşe Hatun İncir Bağçesi Vakfı
Sandıma/Sandırma Karyesi	- Sagir ve Kebir Çayır Mezraası Vakfı - Karagöz İncir Bağçesi ve Zaviyesi Vakfı
Dedeler Karyesi	Dedeler Karyesi Tekkesi (Kuyudlar Zaviyesi) Vakfı
Farilya Karyesi	Farilya Karyesi Camii Vakfı
Belviran Karyesi	Hacı Mezraası vakfı
Müskebi Karyesi	- Kara Mustafa İncir Bağçesi Vakfı - Uluyer Vakfı
Yahşi/Yahşiköy Karyesi	-Hacı Eyüb zade Mehmed (Hacı Eyüb Ağa) Camii Vakfı

Belen karyesinde kurulu Kara Ahmet Mezrası Vakfı ile ilgili bir tane kayıt bulunmaktadır. H. Rebiülahir 1103 (M. 1691) tarihli kayıttan vâkıfın ruhu için üç adet İhlas Suresi tilâvet eden Abdurrahman adlı kişinin beratı yenilenmiş olduğunu öğreniyoruz.[14]

Serulus'ta kurulmuş vakıflar içerisinde Geriş karyesinde bulunan Aişe Hatun İncir Bahçesi Vakfı ile ilgili kayıtlardan Geriş karyesinde Aişe Hatun adlı kişi tarafından kendi ruhuna her sene bir hatm-i şerîf tilâveti yapılması koşuluyla incir bahçesinin gelirini vakfettiğini öğrenmekteyiz. Vakıfla ilgili yirmi iki adet kayıt bulunmaktadır.[15]

Sandıma/Sandırma adlı karyede ise iki vakıf tespit etmiş bulunuyoruz. Bunlardan ilki mezradâr ataması yapılmasından dolayı Sagir ve Kebir Çayır Mezrası olarak adlandırdığımız vakıftır ki, vakfeden kişinin adı kayıtlarda belirtilmeyip *sahibü'l-hayr* olarak kayıtlara geçmiştir. Kayıtlardan sagir ve kebir olarak adlandırılan iki adet tarlanın vakfedildiğini öğrenmekteyiz.[16]

---

13 Hurufat Defterleri verileri üzerinde bu yöntem kullanılarak Kankırı (Çankırı) kazasında 64 adet vakıf tespiti yapılmıştır. Bkz. Demirtaş, *a.g.m.*, s. 70.

14 VGMA Defter No: 1136.

15 VGMA Defter No: 1136, 1122, 1090, 1117, 1129, 547, 567.

16 VGMA Defter No: 1136, 1118, 1088, 1090, 547.

Sandıma karyesinde kurulmuş ve kurucusunun adı kayıtlara *sahibü'l-hayr* olarak yansımış bir incir bahçesi ve zaviye vakfıdır. Tarafımızdan "Karagöz İncir Bağçesi ve Zaviyesi Vakfı" olarak adlandırılan vakıf atama kayıtlarından Karagöz adlı bir incir bahçesinin vakfedildiğini ve bu vakfın bir de zaviyesi olduğunu öğrenmekteyiz.[17]

Dedeler/Dede karyesinde bir kayıtta Kuyudlar Zaviyesi ve bir diğer kayıtta ise Dedeler Karyesi Tekkesi olarak geçmekte olan tekkede yevmi 1 akçe ile mütevelli ve tekkenişin olarak sırası ile Osman, Süleyman ve İsmail adlı kişiler görev yapmıştır.[18]

Farilya karyesinde bulunan camiye yevmi 2-3 akçe ücret alan mütevelli ataması yapılmasından söz konusu cami için bir vakıf kurulmuş olduğunu anlıyoruz. Söz konusu camide bir imam ve bir hatibin görev yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır.[19]

Belviran karyesinde Hacı Vakfı olarak bilinmekte olan mezraya senede bir hatim tilâvet etmek şartıyla mutasarrıf olan Abdullah'ın ölümüyle yerine H. Cemaziyelevvel 1103 (M. 1692) tarihinde Musa adlı kişinin ataması yapılmıştır.[20]

Serulus'da bir başka vakıf, Müskebi karyesinde Uluyer adlı vakıf yerdir. Yevmi 1 akçe alan bir mütevellisi bulunan söz konusu vakfın ne vakfı olduğuna dair bir ibare kayıtlarda yer almamaktadır.[21]

Müskebi karyesinde bir başka vakıf kaydı ise, Kara Mustafa adlı kişinin vakfetmiş olduğu incir bahçesi vakfıdır. H. Şaban 1111 (M. 1700) tarihli kayıttan öğrendiğimize göre Kara Mustafa İncir Bağçesi Vakfı'nın mütevellisi Hacı Halil adlı kişidir.[22]

Yahşi/Yahşiköy karyesinde atama kayıtlarında Hacı Eyübzâde Mehmed veya Hacı Eyüb Ağa Camii olarak geçmiş olan cami adına da bir vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Hacı Eyüb Ağa tarafından yaptırılan ve Hacı Eyüb Ağa›nın oğlu Mehmed tarafından tamir ettirilmiş olan caminin yevmi 10 akçe alan bir imamı, nim akçe alan bir hatibi ve yine yevmi 10 akçe alan bir mütevellisi bulunmaktadır.[23]

3.2. Serulus Kazası Vakıf Eserleri

Hurufât defterleri, özellikle şehir tarihçileri ve sanat tarihçileri açısından bir şehirde tarihsel süreç içerisinde var olan yapı türlerini, bu yapıların vakıf eseri

---

17 VGMA Defter No: 1136, 1122, 1090, 1117.
18 VGMA Defter No: 1119, 1088.
19 VGMA Defter No: 1136, 1140, 1118, 1119, 1139, 1088, 1122, 1090, 1117, 1158, 1129.
20 VGMA Defter No: 1136.
21 VGMA Defter No: 1136, 1118, 1088.
22 VGMA Defter No: 1136.
23 VGMA Defter No: 1136, 1140, 1088, 1122, 1090, 1129, 547, 544, 567, 546.

olup olmadığını, yapılış tarihi ve bânisinin kim olduğu ile bu yapılarda zaman içerisinde meydana gelen tamirat ve yenileme gibi değişiklikleri tespit edebilme imkanı vermesi yönüyle oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedirler.[24] Serulus kazasında vakıf yapılar olarak cami, mescit, tekke/zaviye ve mektep karşımıza çıkmaktadır. Hurufât defterleri atama kayıtlarına göre Serulus kazasında 40 adet cami, 6 adet mescide minber koyulmasıyla oluşturulmuş cami, 5 adet mescit ve 2 mektep ve 1 harim bulunmaktadır (Bkz. Tablo 7-8). Serulus kazası vakıf eserlerden 14 adet cami ve 1 adet mektebin bânisini atama kayıtlarından tespit etmiş bulunuyoruz, 20 adet cami ise bânisi olması muhtemel şahıs isimleri ile anılmaktadırlar.

Tablo 8: Serulus Kazası Vakıf Eserlerinin Sayısal Dağılımı

Serulus Kazası Vakıf Eserleri	
Camii	40
Mescid/Cami	6
Mescid	5
Mekteb	2
Tekke/Zaviye	2
Harim	1

SONUÇ

H. 1103-1226 (M. 1691-1822) tarihleri arası vakıflarla ilgili atama kayıtlarının tutulduğu 19 adet Hurufât defteri verilerinin değerlendirmesini içeren çalışmamızda, 392 adet atama kaydı incelenmiştir. Söz konusu kayıtlardan Serulus kazası idari yapısına dair veriler elde edilmiştir. 1691-1822 yılları arasında Serulus kazası bir yerleşim merkezini değil, coğrafi olarak idari bir birimi ifade etmektedir. Serulus kazasına bağlı 39 adet karye tespit edilmiştir. İdari yapıyla ilgili olarak Serulus kazasında görev yapmış olan 18 kadı ve 32 naibin de isimleri ve görev yaptıkları yılların tespiti yapılmıştır.

Serulus kazası vakıf ve vakıf eserlerine bakıldığında 39 karyede 46 cami, 5 mescit, 2 tekke/zaviye ve 2 medrese olmak üzere toplam 55 vakıf eser tespit edilmiştir. Vakıf eserlerin yoğunluğuna bakıldığında 3 adet cami, 1 adet mescit ve 1 adet mektep ile Müskebi karyesi en fazla vakıf eserin bulunduğu karye olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine 2 adet cami ve 1 adet mektebi ile

---

[24] Demirtaş, *a.g.m.*, s.

Karakaya karyesi ve 3 adet camisi ile Sandıma/Sandırma karyesi vakıf eserlerin yoğunlukta olduğu karyelerdir. Akçaalan, Basar/Basır, Dere/Dereköy, Kızılca, Kuyucak, Yaka karyelerinde ve Uşacıklı Karyesi ile Rumevleri karyesi arasında İlyas Bey Camii adıyla anılan 7 adet cami bulunması, İlyas Bey'in bölge için önemli bir zat olduğu izlenimi vermektedir.

Vakıf eser çeşitliliği bakımından fazla zengin bulmadığımız Serulus kazasında dini amaçlı yapılar olan cami ve mescitler yoğunluktadır. Çalışmamız esnasında tespiti yapılan 39 karyeden sadece ikisinde eğitim kurumu olarak mektep bulunması da ayrı bir araştırma konusudur.

Çalışmamızda Hurufât defterleri atama kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı döneminde 1691-1822 tarihleri arasında Serulus kazasında var olan vakıflar ve vakıf eserlerle ilgili tespitlerimizin özelde vakıf araştırmacıları, genelde ise bölge tarihi ile ilgilenen araştırmacılar ile şehir tarihi ve sanat tarihi alanlarında çalışma yapanlara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tablo 9: Serulus Kazası Vakıf Eserleri

Eserin Bulunduğu Yer	Eserin Adı	Görevliler	Ücreti (Akçe)
Akçaalan Karyesi	İlyas Bey Camii (Akcaalan Karyesi Cami)	Hatib	0,5-2
	Kocakadı Mescidi	İmam	Hasbî
Akçaalan-ı Sani Karyesi	Cami	Hatib	0,5
Baba Nâm Mevzi	Cami	Hatib	1
Bağlar Karyesi	Kızılhisarî Hacı Mustafa Paşazâde Mir Ahmed Bey müceddeden bina eylediği Cami	Hatib	2
Bal Karyesi	Hacı Ahmed Mescidi	İmam	Muayyen
Basar/Basır Karyesi	İlyas Bey Camii	Vaiz ve Hatib	1

Belen Karyesi	Cami	Hatib	1
		Müezzin	1
	Kapudan-ı Derya Karabağlı Süleyman Paşa binası cami	Müezzin	-
Bitez Karyesi	Ali Paşa Camii	Hatib	0,5
	Mescid/Cami	İmam	-
		Hatib	0,5
Dedeler/Dede Karyesi	Mustafa Dede Tekkesi Dedeler Karyesi Tekkesi Kuyudlar Zaviyesi	Tekkenişin mmütevelli mutasarrıf	1
	Dedeler/Dede Karyesi Camii	Hatib	Hasbî -1
		Kayyım	0,5
Dere/Dereköy Karyesi	İlyas Bey binâ eylediği Cami	Hatib	1
		İmam	-
Dirmil/Tirmil Karyesi	Hacı İbrahim Camii	Hatib	0,5
	Cami	İmam	Hasbî
		Hatib	Muaayyen
	Mescit	İmam	Hasbî
Farilya Karyesi	Mescit/Cami	Mütevelli	3
		İmam	1
		Hatib	0,5
		Kayyım	Hasbî
	Hacı Mehmed binâsı Cami	İmam	1
Geriş Karyesi	Ahâli-i Karye binâsı Cami	Hatib	1
	Mescid	İmam	Hasbî
Gökcebelen	Hacı Mehmed Camii/Mescidi	İmam	Hasbî

Göl Karyesi	Abdülkerim binâsı Cami/ Göl Karyesi Camii	İmam	0,5-1
		Hatib	0,5-1
Görece Karyesi	Hacı Eyüb Ağa bina eylediği Cami/Görece Karyesi Camii	İmam	
		Hatib	0,5
Kadıkal'ası Karyesi	Baba / Baba İskelesi Camii	Hatib	0,5
		Müezzin ve ferraş	-
Karabağ Karyesi	Toprak/Kırtoprağı nâm mevzide Mustafa Halife binâsı Camii	Hatib	1
Karabağ Belen Karyesi	Cami	Hatib	0,5
Karakaya Karyesi	el-Hac Hüseyin Camii Karakaya Karyesi Cami	Hatib	05,-1-2
	İmam Hasan oğlu binası Mekteb	Muallim-i sıbyan	Hasbî
	Karakaya Karyesi civarında Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey Camii	İmam ve hatib	Hasbî
		Müezzin	Hasbî
Karatoprak Karyesi	Musli Ağa Camii Karatoprak Karyesi Camii	Hatib	1
Kızılca Karyesi	Ömer Halife Mescidi	Hatib	0,5
	İlyas Bey Camii	Hatib	1
Kuyucak Karyesi	İlyas Bey Camii	Hatib	1
	Ahâli-i Karye binâsı Cami	Hatib	0,5
Mandıra Karyesi	Yunus Harimi demekle meşhur Harim	Mutasarrıf	-

Miskin Kayası Nâm Mevzi	Cami	Hatib	Hasbî
Müskebi Karyesi	Hacı İshak Camii	Müezzin	Hasbî-0,5
		Hatib	Hasbî
		Vaiz	Hasbî
	Cami	Hatib	Muayyene
		Müezzin	1
		İmam	0,5
	Osman Ağa Camii	Ferraş	Muayyen
	Hacı Ahmed Mescidi	İmam	-
	Mekteb	Muallim-i sıbyan	Hasbî
Müskebi Deresi Karyesi	Cami	İmam	-
Peksimad	Leb-i Derya'da İlyas Bey Camii	Hatib	0,5
Peksimet Dereköy	Cami	Müezzin ve kayyım	-
Rumevleri/Urumevleri Karyesai	Receb Paşa bina idüb Kayiloğlu Mehmed Ağa tamir eylediği Cami	Hatib	0,5
Sabuncu Karyesi	Akfakih Camii	Hatib	1
Sandıma/Sandırma Karyesi	Akfakih binâsı Cami	Hatib	1
	Ashâb-ı Hayrat binâsı Mescid/ Cami	Müezzin	Hasbî
		İmam	0,5
	Dere Camii	Hatib	-
Seki Karyesi	Hacı İsmail binâsı Cami	Hatib	Hasbî
		Müezzin	1
Uşacıklı Karyesi	Mescid	İmam	-
Uşacıklı Karyesi ile Rumevleri arası	İlyas Bey binâsı Kayil/Kabil oğlu Tamir Eylediği Cami	Hatib	1

Yahşi/Yahşiköy Karyesi	Dalyan Civarında Cami	Hatib	-
	Hacı Eyüb zade Mehmed (Hacı Eyüb Ağa) Cami	İmam ve Mütevelli	10
		Hatib	1
		Vaiz	-
Yaka Karyesi	İlyas Bey binâ eylediği Cami	Hatib	1
		Müezzin	Hasbî
Yaka Beleni(?) Karyesi	Bayram Reis Camii	Hatib	1
Yalı	Cami	Hatib	1
Yoran/Yorak	Cami	Hatib	1

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Defter: 544; 546; 547; 567; 1088; 1090; 1091; 1117; 1118; 1119; 1122; 1128; 1129; 1136; 1139; 1140; 1158.

B. KİTAP VE MAKALELER

ADAMAZ, Kadir, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Adala Kazası Yerleşmeleri", *Krallardan Efelere Salihli Sempozyumu Bildirileri*, Tarih 1, Salihli 2013, s. 309-349.

ALKAN, Mustafa, "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi,* XXX, Ankara 2007.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi,* II, Ankara 1942, s.279-387.

BAYKARA, Tuncer, "Vakıflar genel Müdürlüğü Arşivindeki Bir Deftere Göre XVIII. Yüzyıl Başlarında Varna*" Vakıflar Dergisi,* XX, Ankara 1988, s.409-414.

_____*, Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüztılda* Görev ve Görevliler (Anadolu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990.

ÇAL, Halit, "Hurufât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazâsı", *Prof.Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s.125-166.

_____, "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurufât Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem*, 58, Ankara 2011, s.92-242.

DEMİRTAŞ, Hasan, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufât Defterleri: Kankırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, Ankara 2012, s.47-92.

_____, "Hurufat Defterlerinde Adala Kazâsı Vakıfları ve Vakıf Eserleri", *Krallardan Efelere Salihli Sempozyumu Bildirileri*, Tarih 1, Salihli 2013, s.353-396.

EKEN, Galip, "Osmanlılar Döneminde Sosyal ve Ekonomik Açıdan Mucur", *Vakıflar Dergisi*, XXVII, Ankara 1998, s.195-2012.

ESER, Mevlüt , *Ermenek Kazâsı ve Köyleri vakıf Eserleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

GÖKÇE, Turan, "Müstakil Bir İdarî Birim Olarak Bodrum İlçesinin Öncüsü: XVI. Yüzyılda Sıravolos Kazâsı", 1522-*2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, 22-25 Ekim 2007 Sempozyum Bildirileri*, Ortakent-Yahşi Belediyesi Kültür Yayınları, Bodrum 2008, s. 248-25.

GÜRAN, Tevfik, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar -Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları-,* Kitabevi, İstanbul 2006.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi Kazâsının Tekke ve Zaviyeleri*", Bütün Yönleriyle Develi Bilgi Şöleni*, Kayseri 2002, s.267-276.

_____, "Konya'da Osmanlı Dönemi İnşa Edilen Tekke ve Zâviyeler" *Konya Şehri'nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı-Makaleler*, I, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2004.

_____, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara, 2010

OCAK, A.Yaşar - Faroqhi, Suraiya, "Zaviye", İslam Ansiklopedisi, XIII, MEB., İstanbul 1986.

ORTAYLI, İlber, "Kadı", *TDVİA*, 24, İstanbul 2001, s. 69-73.

_____, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

ÖNKAL, Ahmet - BOZKURT, Nebi, "Cami", *TDVİA*, VII, s. 45-46.

ÖNTUĞ, Murat, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, Ankara 1999, s. 132.

ÖZTÜRK, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi açısından Vakıflar,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB., İstanbul 1993

YEDİYILDIZ, Bahaettin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, XIV, Ankara 1982, s. 1-27.

YEMİŞÇİ, Cihan, "Turgut Reis'in Nereli Olduğu Meselesi", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 27-28 Mayıs 2011,* Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Haziran 2013, s. 25-45.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998.

YILDIZ, Pakize, *Maraş Şehri Vakıf Eserleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

YİĞİT, Ahmet, "16. Yüzyılda Turgut Reis'in Memleketi Isravalos Veya Eserulus'ta Sosyal- Ekonomik Hayat", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 27-28 Mayıs 2011,* Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Haziran 2013, s. 201-220.

EKLER

Serulus Kazası Hurufât Defterlerinden Örnek Görüntüler - 1

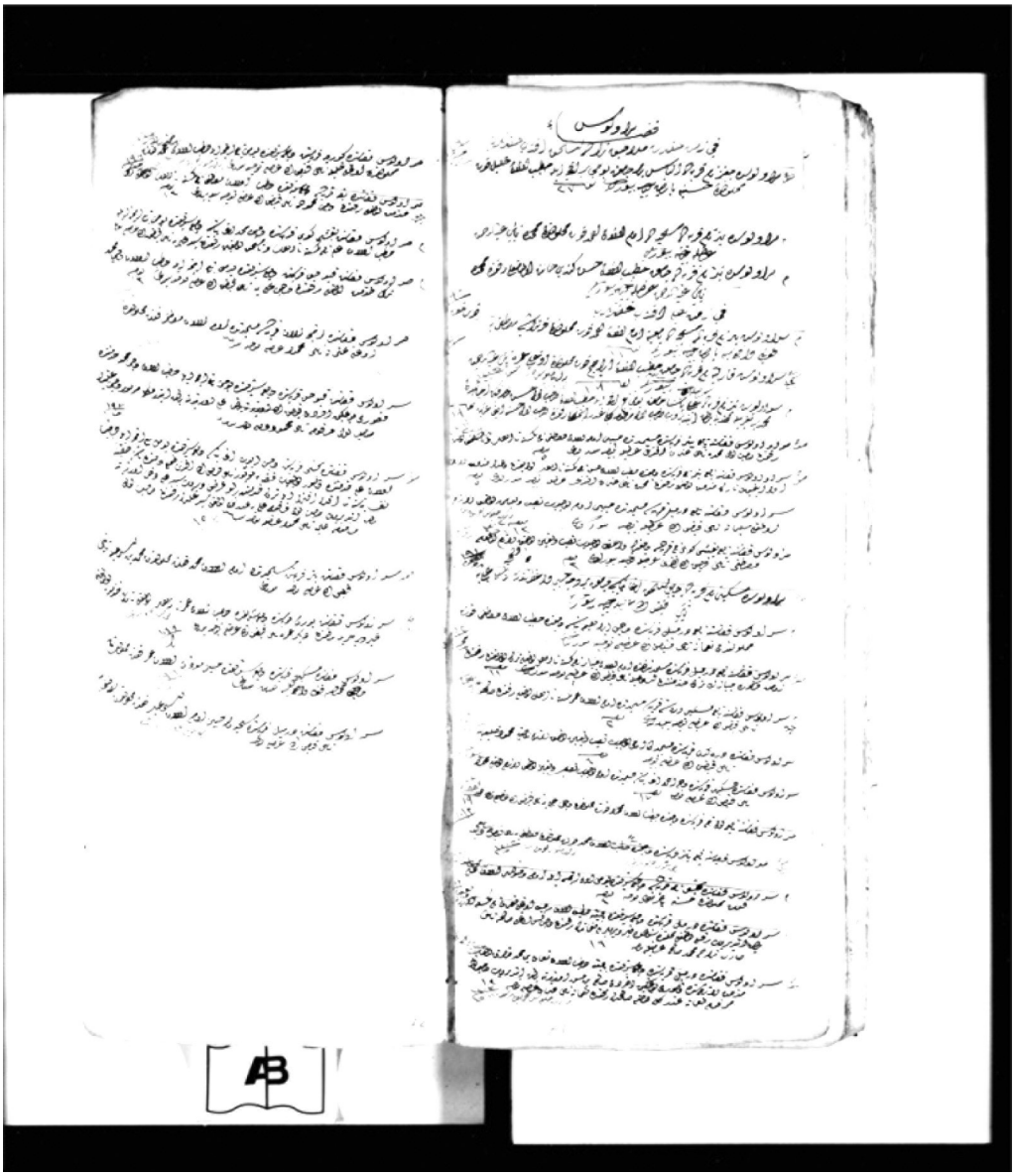

Serulus Kazası Hurufât Defterlerinden Örnek Görüntüler - 2

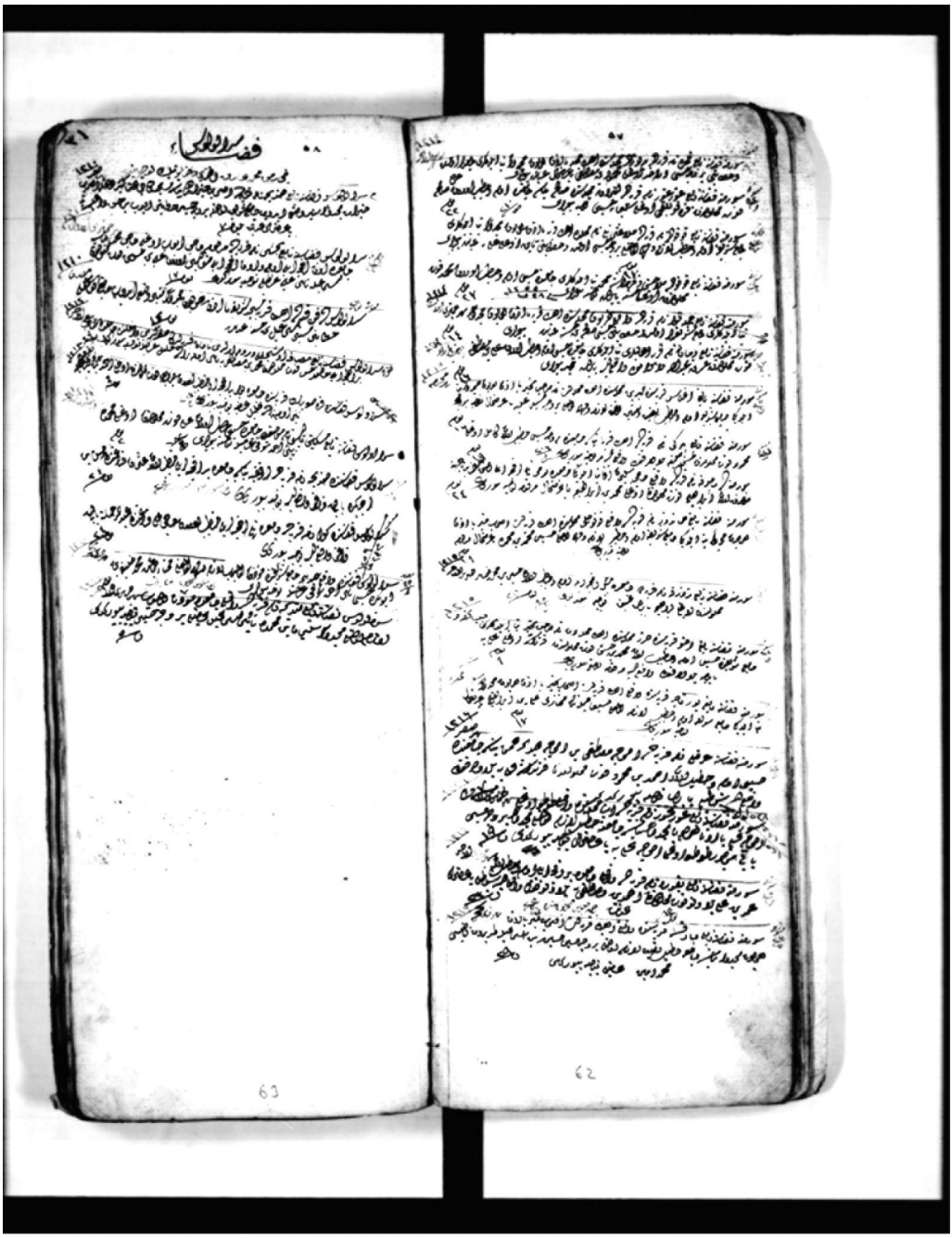

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE MEĞRİ (FETHİYE) KAZASI'NDAKİ TEKKE, ZAVİYE VE MEDRESELER

TEKKE (LODGE), ZAWIYA AND MEDRESAH IN MEGRI (FETHİYE) DISTRICT ACCORDING TO HURUFAT BOOKS

Hüseyin MUŞMAL *
Raziye ARICI **

Özet:

Bu çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan *Hurufat Defterleri* kullanılarak hazırlanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllara ait *Hurufat Defterleri*ne göre, bu dönemlerde Megri (Fethiye)'de 5 adet tekke-zaviye ve 1 adet medrese bulunmaktadır. Çalışmamızda Hızır Baba, Şeyh Zekeriya Sultan, Gazi Ahmet, Gazi Umur Bey, Şeyh Kaman tekke ve zaviyeleri ile Gazi Ahmet Medresesi'ne ait söz konusu kayıtlar değerlendirilecektir. Meğri'deki (Fethiye) tekke ve zaviyelerin bulunduğu bazı yerleşimlerin isimleri daha sonraki tarihlerde günümüze kadar ulaşabilmiş, ancak bazı yerleşimlerin isimleri değişikliğe uğramıştır. Bugün adı geçen yerleşimlerin bazıları da Fethiye'ye bağlı mahalle statüsündedir.

Anahtar Kelimeler: *Meğri, Fethiye, Hurufat Defteri, Tekke-Zaviye, Medrese.*

Abstract:

This study was prepared by using *Hurufat Books* in General Directorate of Foundations. There were five tekke-zawiya and a medresah in Megri according to Hurufat books belong to 18th and 19th Century. In this study it will be evaluated the registrations about Hızır Baba, Şeyh Zekeriya Sultan, Gazi Ahmet, Şeyh Kaman and the Medresah Gazi Ahmet. The names of some places in which tekke and zawiya have survived until today but the names of some places have been changed. Some of the places which are aforesaid are streets in Fethiye now

Key Words: *Megri, Fethiye, Hurufat Books, Tekke-Zawiya, Medresah.*

---

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Associate Prof. Dr., Selchuk University, Faculty of Letters, Department of History; (hmusmal@hotmail.com).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı / Master Student, Selchuk University, Institute of Social Science, Department of History of Modern Age; (aricirazi@hotmail.com).

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE MEĞRİ (FETHİYE) KAZASI'NDAKİ TEKKE, ZAVİYE VE MEDRESELER[***]

Hüseyin MUŞMAL
Raziye ARICI

Giriş: Meğri (Fethiye) Kazası'nın Kısa Tarihçesi

Meğri (Fethiye) Kazası'nda yerleşimin izleri "Telmessos" adlı Likia şehrine kadar uzanmaktadır.[1] Likyalılar, yani bu kenti ilk kuranlar zamanında şehir "Telmessos" adıyla anılmıştır.[2] Fethiye şehrinin adı, Likçe kitabelerde ve M.Ö 4. yüzyıla ait sikkelerde "Talabahi" olarak belirtilmektedir.[3] Ancak daha sonraları, kentin adı Likçe "aydınlık" anlamına gelen Telmessos olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte M.S. 8. yüzyılda II. Anastasius, Telmessos'un adını Anastasiupolis olarak değiştirmişse de, bu ad fazla tutmamıştır.[4] 12. yüzyılın ikinci yarısında Türk egemenliğine giren kent, Makri ya da Megri adıyla anılmaya başlanmıştır.[5] Tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, bugün Fethiye ilçesinin yönetim sınırları içinde yer alan topraklara Beşkaza da denilmiştir.[6] Ancak kaza, 1914 yılında Fethiye adını almıştır.[7]

Osmanlı döneminde Menteşe[8] Sancağı'na bağlı olan Meğri (Fethiye) kazası, 4.489 km^{2}lik bir alan ile Aydın Vilayeti'nin en geniş kazası unvanına

---

[***] Bu çalışma Doç. Dr. Hüseyin Muşmal'ın danışmanlığında Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Raziye Arıcı'nın "Hurufat Defterleri ve Meğri Kazası Örneği" isimli seminer çalışmasının genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

---

1 M. Orhan Bayrak, Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İstanbul 1994, s. 489.

2 Hasan Barışcan, *Likya Efsaneleri,* İstanbul 1997, s. 47.

3 Oktay Raşit, *Likya Tarihi,* C. 1, İstanbul 1971, s. 105.

4 Orhan Tez, *Telmessus'un İzdüşümü: Fethiye Günlüğü,* İstanbul 2008, s. 185.

5 Barışcan, *Likya Efsaneleri,* s. 47.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar Gün, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye (1923-1960)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi S.B.E., Muğla 2006, s. 3.

7 Tez, *Telmessus,* s. 185; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar,* İstanbul 1993, s. 537; Fethi Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kazım Yılmaz, *Her Yönüyle Fethiye,* Fethiye 1969, s. 2-3.

8 Menteşe: Anadolu'nun Cenub-i Garbi köşesinde bir memleket olup, ismini Selçuklu imparatorluğunun ortadan kalkmasından sonra burada küçük bir devlet kuran Menteşeoğullarından almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Darkot, "Menteşe", İslam Ansiklopedisi, C. 7, MEB, İstanbul 1993, s. 722. Günümüzdeki Muğla Vilayet'ini kapsayan ve antik dönemde Karya denilen bölgenin Türklerin eline geçişinden sonra bu adla anılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekai Mete, "Menteşe", *TDVİA,* C. 29, Ankara 2004, s. 150.

sahip olmuştur.[9] Meğri (Fethiye) Kazası, kuzeyden Tavas ve Köyceğiz kazaları ile Konya Vilayeti, doğudan Akdağlar, güneyden Ege Denizi, batıdan da Meğri (Fethiye) Körfezi ile sınırlıdır. Meğri (Fethiye) Kazası'nın merkezi kendi adını taşıyan körfezin kıyısında bulunmaktadır.[10] Menteşe Sancağı 26–32 doğu meridyenleri ve 36–40 kuzey paralelleri arasında yer almaktadır.[11] Sancak arazisi kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır ve Adalar Denizi (Ege Denizi) ile sınırlandırılır.[12] Sancak, ismini Menteşeoğulları'ndan almıştır. Menteşeoğulları Beyliği'nin kurucusu, Anadolu Selçuklu hükümdarları tarafından, Batı Anadolu uç bölgesindeki toprakların kendisine ikta olarak verildiği Menteşe Bey'dir.[13] Menteşe ili, 14. yüzyıl sonlarında I. Bayezid tarafından 1390–1391 yıllarında Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.[14] 1424 yılında II. Murad döneminde kesin olarak Osmanlı hakimiyetine giren Menteşe Beyliği, Osmanlılar zamanında aynı isim altında bir sancak olarak asırlarca idare edilmiş olup, beyliğin sınırları hemen hemen bugünkü Muğla Vilayeti'ni ihtiva etmektedir.[15] Ancak Menteşe Sancağı'nın merkezi bugünkü Muğla şehri olmakla beraber sancağın sınırları bugünkü Muğla Vilayeti sınırlarından hayli farklıdır. Günümüzde Aydın Vilayeti kazalarından olan Koçarlı ile Karasu kazasının bazı köyleri, Denizli kazalarından Kale ile Acıpayam'ın bazı köyleri de Menteşe sancağı içinde bulunuyordu.[16]

19. yüzyıl sonunda Menteşe sancağının altı kazası vardı. Bu kazalar, Muğla merkez, Bodrum, Köyceğiz, Marmaris, Meğri (Fethiye) ve Milas isimlerini taşımaktaydı.[17] Bu kazalardan Meğri (Fethiye), 1910 yılında Merkez nahiyesi ile Eşen, Seki ve Köyceğiz'den alınan bazı köylerden ibaret olan Pürnaz nahiyelerinden meydana gelmekteydi. 1910 yılında Köyceğiz kazasının bazı köyleri yakınlığı dolayısıyla Meğri (Fethiye) ve Tavas kazalarına bağlanmıştır. Ayrıca biri merkezi Dalaman olmak üzere aynı adla, diğeri merkezi Kızılkaya olmak üzere Fethiye adıyla Köyceğiz'in bazı köylerini içine alan iki nahiye de kurulmuştur.[18] Türkiye Cumhuriyeti döneminde Menteşe adı kaldırılmış ve bu

---

9 Hülya Cantürk, *Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. yüzyıllarda Menteşe Sancağı*'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi S.B.E., Muğla 1998, s. 1.

10 Cantürk, *Menteşe Sancağı,* s. 1.

11 Bayram Akça, *Menteşe (Muğla) Sancağı'nın Zirai ve Coğrafî Durumu,* Muğla 2010, s. 1.

12 Akça - Erdoğan Keleş, *Türkiye'nin Sıhhi*-İçtimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı, Muğla 2012, s. 13.

13 Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 152; Ayrıca Menteşeoğulları Beyliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Wıttek, *Menteşe Beyliği*, (çev. O. Ş. Gökyay), Ankara 1986, s. 28-29.

14 *1967 Muğla İl Yıllığı*, Ankara 1968, s. 182.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Menteşeoğulları", İslam Ansiklopedisi, C.7, MEB, İstanbul 1993, s. 730.

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı),* Ankara 2010, s. 13- 14.

17 *1967 Muğla İl Yıllığı,* s. 183.

18 Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı,* s. 15–16.

idari bölge, merkezinin adı ile yani Muğla Vilayeti olarak anılmaya başlanmıştır.[19]

Osmanlı hakimiyeti altında Menteşe Sancağı'nın bulunduğu coğrafya, ana yollardan uzak bir mesafede bulunmaktadır. Ayrıca sancağın sınır kıyıları çok girintili çıkıntılı olduğundan, gemilerin barınmasına da çok elverişli değildir.[20] Bu nedenle Menteşe sancağında ticari faaliyetler yeterince gelişmemiş, sosyal ve ekonomik anlamda ciddi boyutlarda hareketlilik yaşanmamıştır. Bununla birlikte bütün bunlar nedeniyle sancakta büyük çaplı vakıf eserleri de yapılmamıştır.[21]

MEĞRİ (FETHİYE) KAZASI'NDAKİ TEKKE, ZAVİYE VE MEDRESELER

Bu çalışmada ele alınacak müesseselerle ilgili T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki *Hurufat Defterleri*nden faydalanılmıştır. Hurufat kelime olarak harfler anlamına gelmektedir.[22] *Hurufat Defterleri*, adından da anlaşılacağı üzere kazalara ait kayıtların Arap alfabesine göre sıralanmasından oluşturulmuştur. Bilindiği gibi, Osmanlı ilmiye bürokrasisinin yürütme organı olan Kazaskerlik; Rumeli ve Anadolu olmak üzere teşkilatlandırılmış ve her biri kendi yetki alanındaki görevleri yürütmüştür. *Hurufat Defterleri* de bu sebeple Rumeli ve Anadolu olmak üzere ayrı ayrı tutulmuş ve kazalar defterlere alfabetik sıraya göre dizilmiştir.[23] Kazaskerlik makamınca 1690'lı yıllarda tutulmaya başlanmış olan defterler, 1839 yılına kadar tutulmaya devam edilmiştir.[24] Defterlerdeki kayıtlar incelendiğinde genellikle cülus zamanlarında bütün atamaların yeniden yapıldığı görülmektedir.[25]

Hurufat Defterleri atamaların düzen içinde yapılması ve kadrolarda şişkinliğin, ikiliğin oluşmaması için tutulmuşlardır.[26] Defterlere kayıt yapılırken; kazanın adı ve mahallesi, kazaya atanacak kişinin çalışacağı yer, atanan görevlinin ücreti, atanacağı görev ve bunun boşalma nedeni, atama şekli, atamanın gerçekleştiği tarih belli bir düzen içinde verilmiştir.[27] Defterlerde Osmanlı taşra teşkilatı ve kamu görevlileri hakkında önemli bilgiler de verilmektedir. Vakıflara yapılan muallimlik, dersiamlık, müderrislik, imamlık, hatiplik, mütevellilik, nazırlık, ferraşlık atamalarında birkaç cümle ile bu görevlere kimin, ne zaman,

---

19 *1967 Muğla İl Yıllığı,* s. 183.

20 Biray Tugay, *Tarih Eğitiminde Yerel Tarih Araştırmalarının Yeri: Fethiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 9 Eylül Üniversitesi E.B.E., İzmir 2004, s. 16.

21 Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı,* s. 12.

22 Ferit Develliogłu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 2006, s. 384.

23 Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterleri'nin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *Hıstory Studies Internatıonal Journal Of Hıstory*, Volume 5, Samsun 2013, s. 42.

24 Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu),* Ankara 1990, s. 1-10.

25 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* İstanbul 1988, s. 136.

26 Gazi Özdemir, *Hurufat Defterleri Işığında Ilgın* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 2005, s. 1.

27 İsmet Boydemir Temel, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kazası Vakıf Eserleri,* Konya 2011, s. 1.

neden atandığından ve bu görevden ne kadar ücret aldığından bahsedilmektedir. Defterlerdeki kayıtlarda ücretlerin belirtilmesi iktisadi tarih, atamaların neden yapıldığının gösterilmesi ve görevlerin ortaya koyulması sosyal tarih, yeni inşa edilen eserlerin de ifade edilmesi de sanat tarihi ile şehir tarihi açısından çok önemli bilgiler içermektedir.[28]

Osmanlı taşra teşkilatı hakkında çok mühim bir kaynak olan *Hurufat Defterleri*, Osmanlı Devleti'ndeki kaza ve kadılık ile ilgili bilgilerin her yöreye göre tespit edilmesini sağlamıştır. Defterler şehir, şehir mahkemesi ve esnaf teşkilatları için de oldukça zengin veriler içermektedir. Dolayısıyla *Hurufat Defterleri* 1690- 1840 yılları arasında Osmanlı vakıf ve şehir tarihi araştırmaları için temel kaynak serilerindendir.[29] Bu çalışmada *Hurufat Defterleri* kullanarak Meğri (Fethiye)'deki tekke, zaviye ve medreseler ele alınacaktır.

A. TEKKELER

Bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekanlar tekke olarak isimlendirilmektedir. Ancak Osmanlı metinlerinde, *tekye* şeklinde yazılıp günümüzde *tekke* olarak kullanılan kelimenin kökeni hakkında ise kesin bir bilgi yoktur.[30] Bir başka ifadeye göre tekke, bir şeyhin liderliğinde ve idaresinde bulunan derviş grubunun bağlandığı ve ikamet ettiği dergâh olarak da tanımlanabilir.[31] Tekke kelimesinin itimat edilecek, güvenilecek yer anlamına gelen *tekyegâh*tan kısaltılmış olduğu söylenebilir.[32] Tasavvufi hayat ve düşüncenin müessesesi olarak görülen tekke ve zaviyeler, İslam dünyasında dergâh, hankâh, ribat ve asitâne gibi değişik isimlerle anılmıştır.[33] Yani sonuç olarak denilebilir ki tekke, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, şeyhleri başkanlığında topluca zikir ve ayin yaptıkları, müritlerin ise sürekli kaldıkları mekânlardır.[34]

Tekke, dergâh ve zaviyelerin; imaret gibi müesseselerin yanında bulunmaları gerekmez. Aksine daha ziyade merkezden uzak, nüfusu az semtlerde,

---

28 Eşref Temel, *Hurufat Defterlerine Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII- XIX Yüzyıllar Arası)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 2008, s. 2.

29 Hadi Taç, *Hurufat Defterleri'ne Göre Kosova Vilayeti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi S.B.E., İzmir 2012, s. 9- 10.

30 Mustafa Kara, "Tekke", *TDVİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 368.

31 İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* Ankara 2006, s. 1673.

32 Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Adab-ı Osmaniyye,* İstanbul 2003, s. 544.

33 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 3, İstanbul 1983, s. 445; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* C. 14, İstanbul 1989, s. 394.

34 Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Tekke ve Zaviyeler", *Osmanlı Döneminde Konya,* Konya 2003, s. 171.

şehir dışlarında tenha yerlerde kurulurlardı.[35] Tekkelerin ziraata elverişli geniş araziler üzerinde kurulduğu, zengin vakıflarla desteklendiği, sofa, oda, mescid, hamam, değirmen, abdesthane, mutfak, ambar, kütüphane, misafirhane, ahır, bağ, bahçe gibi birimlerinin bulunduğu Evliya Çelebi tarafından eserinde ifade edilmektedir.[36] İslam medeniyetinin teşekkülünde önemli bir yeri olan tekkeler; tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerlerdir.[37] Bu düşünce tarzı 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar geçen başlangıç devresinde çeşitli vasıta ve vesilelerle hayata ve insanlara belli bir yol çizmeyi ve kendini kabul ettirmeyi başarmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda ise tekkeler kendi terim, kültür ve müesseseleriyle tesir sahasını genişletmiş ve çeşitli mesleklere mensup insanları tesir çemberi içerisine almıştır.[38]

Genellikle tekkeler şeyh ve müritler veya padişah ve yöneticiler tarafından yaptırılmıştır. Bazen şeyhin kendi mütevazı imkanlarıyla kurulan tekke mürit ve muhiblerin yardımlarıyla gelişir, vakıf imkanlarının artmasıyla hizmet alanları çoğalırdı.[39] Tekkelerde, görevli olarak öncelikle *tekke-nişin*lerin bulunduğunu görmekteyiz. Kelime anlamı olarak; tekkede oturan, yatıp kalkan derviş yerinde kullanır bir tabirdir.[40] Bir başka ifadeyle *tekke-nişin*ler gelip geçenlere hizmet eden görevlilerdir.[41] Tekkenin yönetim esaslarını tasavvuf gelenekleri ve şeyhin tavrı belirlemiştir. Tarih boyunca devlet yöneticileri genellikle tekke şeyhi tayinlerine karışmamış, ancak gerekli durumlarda tekkenin yönetimine müdahale etmiştir. Tekkelerin bazıları devletin iskan politikasına uygun yerlerde kurulmuş ve devletçe desteklenerek tasavvuf eğitiminin yanı sıra güvenlik ve ticaret gibi konularda da hizmet vermişlerdir. Kuruldukları yerlerden elde edilen ürünleri konuklara ikram eden tekkeleri devlet vergi muafiyeti tanıyarak da desteklemiştir. Bir kısım tekke vakfiyelerinde tekke şeyhinin aynı zamanda müderris olmasının şart koşulması tekkelerin bazen medrese görevini de üstlendiğini göstermektedir.[42]

Devlet, tekke ve tarikatlara karşı genellikle eşit uzaklıkta durmuş, siyasi otorite ile ters düşen tarikatlara bağlı tekkeler sürekli gözlem altında tutulmuştur. 1812'de tekke vakıflarını denetim altına alan Osmanlı Devleti, 1866'da şeyhülislamlığa bağlı biçimde oluşturduğu Meclis-i Meşayih'i tekkelerin yönetiminden sorumlu tutmuştur. Meclis-i Meşayih Nizamnamesi'yle İstanbul'daki tekkelerin idaresi Meclis-i Meşayih'e, taşradakilerin idaresi müftülerin başkanlığında kurulacak Encümen-i Meşayih'e verilmiştir. Tekkeleri

---

35 Özbilgen, *Bütün Yönleriyle…,* s. 544.

36 Kara, "Tekke", s. 368- 369.

37 Abdurrahman Güzel, *Tekke ve Zaviyelerin İslam Düşüncesindeki Yeri ve İlgası,* Ankara 1992, s. 27.

38 Güzel, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 27.

39 Kara, "Tekke", s. 369.

40 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, s. 448.

41 Parlatır, *Osmanlı Türkçesi,* s. 1673.

42 Kara, "Tekke", s. 369; Özbilgen, Bütün Yönleriyle…, s. 545.

resmi ve hususi şeklinde iki gruba ayıran bu nizamname ile asırlardır süregelen mali özerklikle birlikte idari özerklik de sona ermiş, tekkeler merkezi bürokrasinin denetimine girmiştir.[43]

Yukarıda kısaca ifade edildiği gibi tekkeler devletin sosyal yapısında önemli bir rol oynamışlardır. Aşağıda biz de Osmanlı döneminde sosyal hayatı doğrudan etkileyen Meğri (Fethiye) Kazası'ndaki tekke ve zaviye örneklerine yer vereceğiz.

Hızır Baba Tekkesi

Hurufat defter kayıtları ışığında yapılan bu çalışmada Meğri (Fethiye) kazasında 1690- 1840 yılları arasında bir adet tekke kaydına ulaşılmıştır. Burada tekke ve zaviyeler ayrı gruplar halinde sınıflandırılmış olsa da, gerek belgelerin diliyle ve gerekse bu konuda yazılan kaynaklarda tekke ve zaviyeler kesin bir ayrımla tasnif edilmemişlerdir. Bazen zaviye yerine tekke, tekke yerine zaviye kelimeleri de kullanılmaktadır. Aşağıda, belgelerde çoğunlukla tekke olarak adı geçen Hızır Baba Tekkesi ele alınacaktır.

Hurufat Defterlerinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığına göre; Hızır Baba Tekkesi Meğri (Fethiye) Kazası'na bağlı Taşyaka isimli köyde bulunmaktadır. Taşyaka Köyü köy statüsünü günümüze kadar koruyamamıştır.[44] Bugün adı geçen köy, Fethiye ilçesine bağlı bir mahalle statüsündedir.[45] Hurufat Defterlerine göre Hızır Baba Tekkesi 18. yüzyıl başlarında faaliyetini sürdürmektedir. 1707 yılında tekkenin tekye-nişi olan Mehmed görevden alınarak yerine Seyyid Hasan isimli bir kişi atanmıştır.[46] Ancak bu tarihten sonra tekke ile ilgili başka atama kaydına tesadüf edilmemiştir. Bu durum tekkenin 19. veya 20. yüzyılda faaliyetini sürdürüp sürdürmediği konusunda bir tespit yapmamıza imkan vermemektedir.

B. ZAVİYELER

Arapçada toplamak, men etmek manasına gelen "zvy" kökünden türeyen zaviye köşe, bucak, evin bir odası, geometride ise açı manasına gelmektedir.[47] Tekkenin küçüğü için kullanılan bir tabir olan zaviyeler,[48] şehirlerin dışında

---

43 Kara, " Tekke", s. 369-370.

44 Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrah Solmaz, *Temettuat Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası (H. 1261/ M. 1844- 45)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 2011, s. 18.

45 http://www.fethiye.gov.tr/default_B0.aspx?content=1022.

46 BOA, VGMA, HD, Nr. 1157, s. 87- 1.

47 Ahmed Yaşar Ocak - Suraiya Faroghi, "Zaviye", İslam Ansiklopedisi, C. 13, MEB, İstanbul 1986, s. 468.

48 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri,* s. 648; Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya,* Konya 1994, s. 286.

köylerle derbentler ve işlek olmayan yollar üzerinde kurulmuşlardır. Buralarda tarikat mensubu dervişler, bir şeyhin idaresinde gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek verirler, yatacak yer temin ederlerdi.[49] Ayrıca tarikat mensuplarının yolculuk sırasında konakladıkları tekkelere de zaviye adı verilmiştir.[50] Şehirler dışında kurulan zaviyelerin başlıca fonksiyonunun konaklamak olduğu,[51] yolcuların yeme ve barınma ihtiyaçlarının ücretsiz karşılandığı[52] anlaşılmaktadır. Tekke ve zaviyeler işlevsel olarak birbirine çok benzemekle beraber, aralarında küçük de olsa bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklardan birisi zaviyenin tekkeden yapı olarak daha küçük olması ve bu nedenden dolayı da zaviyelerde dervişlerin sürekli kalabilecek yerleri olmamasıdır.[53] Ancak Osmanlı zaviyelerinde; mescid, tevhidhane, türbe ve mezarlık, derviş ve misafir odaları, kütüphane, mutfak ve erzak anbarları, hamam ve ahırlar gibi bölümler de bulunmaktaydı.[54]

Zaviyeler, her şeyden evvel bir dini-tasavvufi terbiye yeri idi. Bu müesseseler, kendi içlerine kapanık birer inziva yeri değildir. Bu asli faaliyetleri yanında, civar halkla da ilişki kurmuş ve karşılıklı kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Dini ve tasavvufi bilgilerin paylaşıldığı zaviyeler birer halk eğitim merkezi görevini de üstlenmişlerdir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli'nin İslamlaşması[55] konusunda da çok önemli rol oynamışlardır.

Hurufat Defterlerinde Meğri (Fethiye) kazasında, 1690–1840 yılları arasında dört adet zaviye tespit edilmiştir. Aşağıda Hurufat Defterleri ışığında Meğri (Fethiye) kazasında inşa edilmiş olan zaviyeler ele alınacaktır.

1. Şeyh Zekeriya Sultan Zaviyesi

Hurufat Defterlerinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığına göre Zekeriya Sultan Zaviyesi, Meğri (Fethiye) kazasının Ovacık köyünde inşa edilmiştir.[56] Ovacık köyü Fethiye ilçesine bağlı Muğla ili sınırları içindedir.[57] Ovacık Köyü,

---

49 Ocak-Faroghi, "Zaviye", s. 468.

50 Özbilgen, *Bütün Yönleriyle…,* s. 544.

51 Ocak-Faroghi, "Zaviye", s. 472.

52 Faroghi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* İstanbul 2004, s.76.

53 Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s. 135- 155.

54 Ocak-Faroghi, "Zaviye", s. 474.

55 Ocak-Faroghi, "Zaviye", s. 474–475.

56 Ovacık ismi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ovacık adında üç köy geçmektedir. Bunlar; Ovacık yaka karyesi, Ovacık hastane karyesi, Ovacık hisar karyesi için bkz. Mustafa Türker, *H. 13207 I (M. 1902) Tarihli* Şeriyye *Siciline Göre Fethiye Şehri, (*İÜ. SOSBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Malatya 2006, s. 17; Ayrıca Hastane köyü ile ilgili bilgi için bkz. Solmaz, *Temettuat Defterleri'ne Göre Meğri,* s. 22.

57 *www.haritatr.com/Ovacik-koyu-haritası-M8499.*

Hisarönü Ovası üzerinde yer almaktadır.[58]

Günümüzde Fethiye şehrinin bir mahallesi halinde bulunan Ovacık köyünde Osmanlı döneminde Şeyh Zekeriya Sultan Zaviyesi bulunmaktaydı. Hurufat Defterlerinde yer alan kayıtlara göre Şeyh Zekeriya Sultan Zaviyesi, 17. yüzyıl sonlarında faaliyet göstermekteydi. Nitekim Hurufat Defterlerinde zaviye ile ilgili elde edebildiğimiz ilk kayıt 1696 yılına aittir. Bu kayda göre 1696 yılında tekyede yarım akçe ile tekye-nişinlik görevini Hüseyin Bey isimli bir şahıs yürütmektedir. Hüseyin Bey'in ölümü üzerine tekye-nişinlik görevi Abdülgani Bey'e verilmiştir.[59] Yaklaşık 11 yıl bu görevi sürdüren Abdülgani Bey'in 1707 yılında ölümü üzerine, tekye-nişinlik görevinin oğlu Mehmed Bey'e verildiği anlaşılmaktadır. Elimizdeki kayıtlara göre adı geçen zaviyenin 18. yüzyılda aktif bir şekilde faaliyette olduğu görülmektedir. Nitekim uzun yıllar *zaviyed*â*r*lık görevini günlük yarım akçe ile yerine getiren Mehmed Bey'in de ölümü üzerine görevin diğer Mehmed Bey'e verildiği anlaşılmaktadır.[60]

Görüldüğü gibi adı geçen zaviyede görev yapanların genellikle evladiyet şartıyla hizmet verdikleri, görevlerinin ölüm ile son bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman zaviyedârlık görevine dışarıdan bazı kişilerin de karıştığı görülmektedir.[61] 18. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü anlaşılan Şeyh Zekeriya Sultan Zaviyesi ile ilgili bu dönemden sonra herhangi bir atama kaydına ulaşılamamıştır. Bu durum bizi zaviyenin aktif bir şekilde varlığını 20. yüzyıla kadar taşıyıp taşıyamadığı konusunda kesin bir sonuca götürmemiştir.

2. Ahmed Gazi Zaviyesi

Ahmed Gazi Zaviyesi, Meğri sınırları içinde bulunmaktadır. Zaviyenin Ahmed Gazi[62] adına yapıldığı düşünülmektedir. Adı geçen zaviyenin 18. yüzyıl

---

[58] Hisarönü Ovası, güneybatı kuzeybatı yönünde bir yay biçiminde uzanış gösterir. Batı- güneybatı- doğu- kuzeydoğu yönündeki genişliği yaklaşık 3 km, kuzey- kuzeydoğu- güney- güneybatı yönündeki genişliği de yaklaşık 3 km. olan ovanın yüzölçümü 10 kilometrekare kadardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Can, *Fethiye Ovası ve Yakın Çevresinde Doğal Ortam-İnsan İlişkileri, (*FÜ. SOSBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 2010, s. 60- 61.

[59] VGMA, HD, Nr. 1140, s. 346- 1.

[60] VGMA, HD, Nr. 1157, s. 87- 1.

[61] VGMA, HD, Nr. 1128, s. 133–1.

[62] Ahmed Gazi, Menteşeoğulları beylerindendir. Babası İbrahim Bey'in ölümü üzerine Ahmed Gazi Bey güneyde Meğri ve Marmaris bölgesinde hüküm sürmüştür. Kardeşi Musa Bey'in 1375'ten önce ölümü üzerine beyliğin başına geçen Ahmed Bey aynı zamanda beyliğin Milas ve Peçin koluna da hakimdi. Beylik onun zamanında bazı Ege adalarından haraç alacak ölçüde kuvvetlenmişti. Ahmed Gazi, 1391 yılında ölmüş ve Peçin'deki türbesine defnedilmiştir. Ölümünden sonra hakimiyeti altındaki yerler de Osmanlı idaresine geçmiştir. Ahmed Gazi, Meğri, Marmaris, Milas ve Peçin'de donanması ile faaliyette bulunduğundan Emir-i Kebir, Murâbıt ve Sultan-ı Sevahil, Sultan-i Mükerrem unvanları ile tavsif edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, "*Menteşeoğulları*", s. 728; Merçil, "*Menteşeoğulları*", s. 153.

başlarında faaliyette olduğu kesin olarak tespit edilmektedir. Nitekim 1701-1702 yıllarında zaviyede zaviyedârlık görevini Hasan Bey yürütmektedir. Hasan Bey'in zaman içerisinde vazifeyi terk edip, başka diyara yerleşmesi üzerine bu görevin Mehmed Bey'e verildiğini görmekteyiz.[63] Ancak zaviyenin daha sonraki tarihlerde faaliyette olup olmadığı tespit edilememiştir.

3. Şeyh Kaman Zaviyesi

Şeyh Kaman Zaviyesi, Meğri (Fethiye) kazasının Kamanlar köyünde inşa edilmiştir. Bu köy günümüze kadar varlığını koruyamamıştır. Bu sebeple köyle ilgili herhangi bir bilgiye şimdilik ulaşılamamıştır. Ancak Şeyh Kaman Zaviyesi'nin 18. yüzyılda faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. 1699 yılında Şeyh Kaman Zaviyesi'nde mutasarrıflık görevini günlük yarım akçe ile Hüseyin Bey yürütmektedir. Hüseyin Bey'in ölümü üzerine mutasarrıflık görevinin Abdülgani Bey'e verildiğini görmekteyiz.[64] Uzun yıllar bu görevi sürdüren Abdülgani Bey'in 1707 yılında ölümü üzerine mutasarrıflık görevi oğlu Halil Bey'e verilmiştir.[65] Bu tarihten sonra Şeyh Kaman Zaviyesi ile ilgili Hurufat Defterlerinde başka kayıtlara rastlanmadığı için zaviyenin 19. ve 20. yüzyıllarda faaliyette olup olmadığı anlaşılamamıştır.

4. Gazi Umur Beğ Zaviyesi

Gazi Umur Beğ Zaviyesi, Meğri (Fethiye) kazası sınırları içinde bulunmaktadır. Ancak kazanın hangi köyde bulunduğu kayıtlarda belirtilmemiştir. Zaviyenin 18. yüzyılda faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1729 yılında Gazi Umur Beğ Zaviyesi'nin tekye-nişinlik görevini yapan İbrahim Dede'nin ölümü üzerine yerine Kadı Hüseyin Bey'in arzıyla Derviş Ali oğlu Derviş Hasan Bey getirilmiştir.[66] Ancak kayıtlarda zaviyedârın ne kadar ücret aldığı belirtilmemiştir. Daha sonraki tarihlerde, 1735 yılında, tekye-nişin olarak görev yapan Derviş Ali oğlu Derviş Hasan Bey'in görevinin yenilendiği ve kendisine bir berat verildiği görülmektedir.[67] Ancak daha sonraki tarihlerde atama kayıtlarına ulaşılamadığından zaviyenin 19. ve 20. yüzyılda faaliyette olup olmadığı tespit edilememiştir.

C. MEDRESE

Medrese, Arapça ders fiilinden okunacak yerle beraber talebenin içinde oturup ders okuduğu bina anlamına gelir.[68] Yine başka bir deyişle kelime anlamı

---

63 BOA, VGMA, HD, Nr. 1136, s. 37- 1.
64 BOA, VGMA, HD, Nr. 1140, s. 346- 2.
65 BOA, VGMA, HD, Nr. 1157, s. 87- 1.
66 BOA, VGMA, HD, Nr. 1201, s. 84- 1.
67 BOA, VGMA, HD, Nr. 1193, s. 130- 1.
68 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri,* s. 436; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe,* s. 599.

olarak sözlükte "*okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak*" anlamına gelen ders (dirase) kökünden türemiş bir mekan ismidir.[69]

İslamlığın ilk dönemlerinde dinsel bilgiler mescid ve camilerde, vakit namazları arasında verilen derslerle öğretilirdi. Bu dersler daha çok Kur'an'ın doğru okunması ve ibadet konularından oluşurdu. Zamanla öğretilmesi gereken bilgiler çoğalmasıyla bunların öğretim amacına uygun özel binalarda, alanlarında yetişmiş kişilerce okutulması gereği duyulmuş ve medreseler açılmıştır.[70] Medreseler, belirli yaşlardaki insanları belirli zaman ve disipline göre yetiştiren bir eğitim ve öğretim müessesesi haline gelmiştir.[71]

Medreseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüşlerdir.[72] Bu nedenle medrese sistemi ve teşkilatı, İslam dünyasındaki cami, hastane, imaret, kervansaray, han ve hamam gibi bütün sosyal hizmet ve yardım amaçlı müesseseler gibi vakıf temeli üzerine kurulmuştur.[73] Bu açıdan vakfiyeler, medreselerdeki görevliler ve öğrenciler hakkında önemli bilgiler de içermektedir.[74]

Medreseler yönetim bakımından mahalli, denetim bakımından merkeziyetçi bir esasa göre teşkilatlandırılmışlardır.[75] Medreseleri denetlemede şeyhülislamlık ve kazaskerlerin yetkili olduğu bilinmektedir. Altta ise; eyalet, sancak ve kaza kadıları kendi bölgesindeki medreseleri "nazır" sıfatları ile denetlemeye yetkilidirler. Medrese bünyesindeyse akademik ve idari çalışmaları müderris denetlemekte; mütevelli kendi sorumluluk alanı içindekileri kontrol etmektedir.[76] Bütün medreseler önceleri kazaskere bağlı iken 16. yüzyıl sonlarından itibaren yüksek dereceliler şeyhülislamlığa verilmiş, diğerleri de kazasker uhdesinde kalmıştır. 19. yüzyılda teşkilat tamamen şeyhülislamlık makamına devredilmiştir.[77]

Medreselerde ders veren kişiye müderris denilmektedir.[78] Müderrisler hem eğitimi yürütür hem de idari işleri yapardı.[79] Müderris olmak için medrese

---

69 Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 323.

70 Hüseyin Köroğlu, *Konya ve Anadolu Medreseleri,* Konya 1999, s. 1.

71 Cahit Baltacı, "Osmanlı Dönemi'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, C. 11, Ankara 2002, s. 446.

72 Bozkurt, "Medrese", s. 326.

73 Eklemeddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi,* C. 1, İstanbul 1999, s. 232.

74 Bozkurt,"Medrese", s. 326.

75 Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900–1924),* Konya 1998, s. 26.

76 Arabacı, *Konya Medreseleri,* s. 26.

77 Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 330.

78 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe,* s. 708; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* Isparta 2002, s. 103; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim,* C. 1, İstanbul 1997, s. 43; Nebi Bozkurt, "Müderris", *TDVİ*A, C. 31, İstanbul 2006, s. 467; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri,* s. 598; Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, C. 5, Ankara 1999, s. 151.

79 Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri,* C. 1, Ankara 1969, s. 2.

veya camide okunması gereken dersleri okuyup icazet almaya bağlı idi.[80] Müderris dersliğin kenarına ya da köşesine minderi üzerine bağdaş kurup oturur, önünde rahle denen alçak bir masa bulunurdu. Talebeler merkezi müderris olan yarım daireler oluşturacak biçimde otururlar, halkalar meydana getirirlerdi.[81] Müderrislerin ücretleri görev yaptıkları medresenin vakfının gelirine göre değişmekteydi.[82] Medreselerde müderrislere yardımcı olarak *muid* adı verilen görevliler de vardı. Bunlar müderrisin dersini tekrar eder, müderris ile öğrenci arasında bir yerde bulunurlardı.[83]

Yukarıda medreseler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra aşağıda Meğri (Fethiye) kazasındaki medreselerle ilgili bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Ahmed Gazi Medresesi

1690-1840 yılları arasındaki Hurufat Defterlerinde yaptığımız taramalarda Meğri (Fethiye) kazası sınırlarında inşa edilmiş bir adet medreseye ulaşılabilmiştir.

Gazi Ahmed Medresesi, Meğri sınırları içinde bulunmaktadır. Medrese hakkındaki bilgilere göre medreseyi bina eden şahıs Ahmed Gazi'dir.[84] Ahmed Gazi'nin bugün Milas ilçesine 4 km. mesafede bulunan ve Menteşeoğulları Beyliği'nin merkezi olan Peçin'de de bir medresesi bulunmaktadır.[85] Evliya Çelebi 1671'de burayı ziyaret ettiğinde Ahmed Ağa Medresesi adıyla tanınan medrese Menteşeoğlu Orhan Bey Camii'nin karşısında bulunmaktaydı.[86] Peçin'deki medresenin kubbeli büyük eyvanı bir türbe haline getirilmiş olup Ahmed Gazi'nin mezarı burada bulunmaktadır. Günümüzde Beçin Dedesi adıyla çevrede bir ziyaretgah olarak tanınan kabir, halk nazarında bir evliya türbesi durumuna girmiştir.[87]

Ahmed Gazi'nin Meğri'de inşa ettirdiği medresenin de uzun yıllar faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında mevcut olan medrese,

---

80 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri,* s. 598.

81 Köroğlu, *Konya ve Anadolu Medreseleri*, s. 189.

82 Bozkurt, "Müderris", s. 468.

83 Ünal, *Osmanlı Müesseseleri,* s. 103; Mefail Hızlı,"Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler,* C. 11, Ankara 2002, s. 429.

84 Bkz. Türker, *Fethiye Şehri*, s. 81.

85 Semavi Eyice, "Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 69; Enis Karakaya, "Menteşeoğulları – Mimari", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 154.

86 Peçin'deki Ahmed Gazi Medresesi'nde fazla bir süsleme olmamakla birlikte; yapı, mimari düzeni ve cümle kapısı kemerleri ile Selçuklu geleneklerinden farklı bir mimari anlayışın belirtilerini taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice, "Ahmed Gazi", s. 69.

87 Türbenin dışında duvarda mermere işlenmiş arka ayakları üstünde duran birer aslan kabartması görülmektedir. Bu aslanlar ön pençelerinde birer sancak tutarlar. Sancaklardan bir tanesinde Ahmed Gazi adı okunmaktadır. Türbenin içinde iki de kabir vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice, "Ahmed Gazi", s. 69.

Hurufat Defterlerindeki kayıtlara göre 19. yüzyılda da faaliyetini sürdürmektedir. Nitekim 1864 yılında medresede müderris olarak Hacı İsmail Hakkı Efendi görev yapmaktadır.[88] Ancak bu tarihten sonra Hurufat Defterlerinde ve Şahsiyet Kayıtlarında medrese hakkında herhangi bir atama kaydına rastlanmamıştır. Bu durum medresenin 20. yüzyıla ulaşıp ulaşmadığı konusunda bize bir tespit yapabilme imkanı vermemiştir.

SONUÇ

Hurufat Defterlerine göre 1690-1840 yıllarında Menteşe Sancağı'na bağlı Meğri (Fethiye) Kazası'nda 1 adet tekke, 4 adet zaviye ve 1 adet medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yapıların genel olarak 18. ve 19. yüzyıllarda faaliyette olduğu görülmektedir. Bu durum Meğri (Fethiye) kazasının vakıf eserleri açısından çok donanımlı bir bölge olmadığı sonucunu da ortaya çıkarmaktadır.

İnceleme dönemimizde ele aldığımız tekke ve zaviyeler, varlıklarını 20. yüzyıla kadar taşıyamamışlardır. Ancak faaliyette oldukları dönemde kazanın sosyal ve kültürel yapısına katkıda bulundukları söylenebilir. Defterlerden anlaşıldığına göre dini ve sosyal nitelikli bu kurumlardaki görevliler, devlet tarafından kontrol edilmiş; ölüm, görev terki vb. durumlarda da kurumun faaliyetinin aksamaması için yerine yeni görevliler atanmıştır. İnceleme dönemimizde bu kurum görevlilerinin görevlerini layıkıyla yaptıkları, kendilerinden şikayette bulunulmadığı, çok istisnai durumlar haricinde görevlerini ihmal etmedikleri söylenebilir. Ancak bahsi geçen yapıların günümüze kadar ulaşamaması, bu vakıfların hizmet verdikleri binaların sağlam ve dayanıklı yapılar olmadığı, gelirlerin yetersizliği nedeniyle tamir ve bakımlarının yeterince yapılamamasından kaynaklandığı söylenebilir.

---

[88] BOA, VGMA, HD. Nr. 210, 1408 Numaralı Şahsiyet Kaydı.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurufat Defterleri; VGMA, HD, Nr. 210, 1408; Nr. 1128; Nr. 1136; HD, Nr. 1140; HD, Nr. 1157, HD, Nr. 1193; Nr. 1201.

B. YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR, KİTAPLAR VE MAKALELER

1967 Muğla İl Yıllığı, Ankara 1968.

AKÇA, Bayram, *Menteşe (Muğla) Sancağı'nın Zirai ve İçtimai Durumu,* Muğla 2010.

_____ - KELEŞ, Erdoğan, *Türkiye'nin Sıhhi- İçtimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı,* Muğla 2012.

ARABACI, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900–1924),* Konya 1998.

BALTACI, Cahit, "Osmanlı Dönemi'nde Eğitim ve Öğretim", Türkler, C. 11, Ankara 2002, s. 446-462.

BARIŞCAN, Hasan, *Likya Efsaneleri,* İstanbul 1997.

BAYEZIT, Yasemin, "Hurufat Defterleri'nin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies International Journal of History*, Volume 5, Samsun 2013, s. 39- 69.

BAYKARA, Tuncer, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu),* Ankara 1990.

BAYRAK, M. Orhan, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu,* İstanbul 1994.

BOZKURT, Nebi, "Medrese", *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 323-327.

_____, "Müderris", *TDVİA,* C. 31, İstanbul 2006, s. 467-468.

DARKOT, Besim, "Menteşe", *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, MEB, İstanbul 1993, s. 722- 724.

EYİCE, Semavi, "Ahmed Gazi Medresesi ve Türbesi", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 69.

FAROGHI, Surayia, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* İstanbul 2004.

GÜZEL, Abdurrahman, *Tekke ve Zaviyelerin İslam Düşüncesindeki Yeri ve İlgası,* Ankara 1992.

HIZLI, Mefail, “Osmanlı Klasik Döneminde Medrese”, *Türkler*, C. 11, Ankara 2002, s. 426-435.

İHSANOĞLU, Eklemeddin, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi,* C. 1, İstanbul 1999.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 327- 333.

İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim,* İstanbul 1997.

KARA, Mustafa, “Tekke”, *TDVİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 368-370.

KARAKAYA, Enis, “Menteşeoğulları-Mimari”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 153-156.

KÖROĞLU, Hüseyin, *Konya ve Anadolu Medreseleri,* Konya 1999.

KURAN, Aptullah, *Anadolu Medreseleri,* C. 1, Ankara 1969.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri”, Dünden Bugüne Konya’nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi, Konya 1999, s. 135-155.

_____, ”Konya’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Tekke ve Zaviyeler”, *Osmanlı Döneminde Konya,* Konya 2003, s. 171-182.

_____ - ARABACI, Caner, *Selçuklular ve Konya,* Konya 1994.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı),* Ankara 2010.

_____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* İstanbul 1988.

MERÇİL, Erdoğan, “Menteşeoğulları”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 152-153.

OCAK, Ahmed Yaşar - FAROQHI, Surayia, “Zaviye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, MEB, İstanbul 1986, s. 468-476.

ÖZBİLGEN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Adab-ı Osmaniyye,* İstanbul 2003.

RAŞİT, Oktay, *Likya Tarihi,* C. 1, İstanbul 1971.

TEMEL, İsmet Boydemir, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kazası Vakıf Eserleri,* Konya 2011.

TEZ, Orhan, *Telmessus’un İzdüşümü: Fethiye Günlüğü,* İstanbul 2008.

UMAR, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar,* İstanbul 1993.

UNAN, Fahri, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, C. 5, Ankara 1999, s. 149- 160.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Menteşeoğulları", *İslam Ansiklopedisi,* C. 7, MEB, İstanbul 1993, s. 724- 731.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* Isparta 2002.

WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, (çev. O. Ş. Gökyay), Ankara 1986.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* C.14, İstanbul 1990.

YILMAZ, M. Kazım, *Her Yönüyle Fethiye,* Fethiye 1969.

ZEKAİ, Mete, "Menteşe", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 150- 152.

C. LİSANSÜSTÜ TEZLERİ

CAN, Ramazan, *Fethiye Ovası ve Yakın Çevresinde Doğal Ortam-İnsan İlişkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ 2010.

CANTÜRK, Hülya, *Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. yüzyıllarda Menteşe Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi S.B.E., Muğla 1998.

GÖKKAYA, Aynur, *Fethiye İlçesi Eldirek* Köyü Kilim Dokumacılığı ve Yöresel Özellikleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi E.B.E., Ankara 2011.

GÜN, Pınar, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Fethiye (1923- 1960)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi S.B.E., Muğla 2006.

ÖZDEMİR, Gazi, *Hurufat Defterleri Işığında Ilgın* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 2005.

SOLMAZ, Emrah, *Temettuat Defterlerine Göre Meğri (Fethiye) Kazası (H. 1261/ M. 1844-45)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 2011.

TAÇ, Hadi, *Hurufat Defterleri'ne Göre Kosova Vilayeti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi S.B.E., İzmir 2012.

TEMEL, Eşref, *Hurufat Defterlerine Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları, (XVIII- XIX Yüzyıllar Arası)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E., Konya 2008.

TUGAY, Biray, *Tarih Eğitiminde Yerel Tarih Araştırmalarının Yeri: Fethiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 9 Eylül Üniversitesi E.B.E., İzmir 2004.

TÜRKER, Mustafa, *H. 1320 / (M. 1902) Tarihli* Şeriyye *Siciline Göre Fethiye Şehri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi S.B.E., Malatya 2006.

UÇAR, Metin, *Kırsal Turizmin Sosyo - Ekonomik Yapıya Etkisi ve Fethiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi S.B.E., Muğla 2010.

D. SÖZLÜKLER

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Terimleri Sözlüğü,* C. 1-3, İstanbul 1983.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* Ankara 2006.

E. İNTERNET KAYNAKLARI

www.haritatr.com/Ovacik-koyu-haritası-M8499.

http://www.fethiye.gov.tr/default_B0.aspx?content=1022.

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE 19. YÜZYIL ORTALARINDA SERALOS KAZASI

SERALOS DISTRICT IN THE MID-19th CENTURY ACCORDING TO TEMETTUAT REGISTERS

Tuncay ÖĞÜN *

Özet:

Bu çalışmada,bugünkü Turgutreis ve civarını da içerisine alan Aydın eyaletinin Menteşe sancağına bağlı Seralos kazasının 19. yüzyıl ortalarındakı sosyo-ekonomik yapısı incelenmiştir. Bugün bir turizm cenneti haline gelmiş olan bu yörenin o tarihte yirmi köyden oluşan ve kırsal hayatın tipik özelliklerini gösteren bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Kaza nüfusunun tamamına yakının Müslüman olup geçimini tarım ve hayvancılıktan sağladığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Seralos Kazası, Menteşe Sancağı, Turgutreis, Temettuat Kayıtları.*

Abstract:

This present work aims to analyze mid-19th century socio-economic structure of Seralos, the district of the MentesheSanjak in the province of Aydın which also covers present Turgutreis and the surrounding area. Our study has showed that this region, which has now become a tourist paradise, once comprised of twenty villages showing the typical features of rural life. The population was almost entirely Muslim and was depended on agriculture and livestock.

Key words: *Seralos District, Menteshe Sanjak, Turgutreis, Temettuat Registers.*

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi / Associate Prof., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters; (tuncayogun@mu.edu.tr).

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE 19. YÜZYIL ORTALARINDA SERALOS KAZASI

Tuncay ÖĞÜN

Giriş

19. yüzyılın ortalarında, Aydın eyaletinin Menteşe sancağına bağlı olan *Seralos* kazası, Bodrum Yarımadası'nın batı ucunda, bugünkü Bodrum ilçe merkezinden Ege Denizi'ne doğru uzanan küçük yarımada üzerinde 20 köyden oluşan oldukça mütevazı bir yönetim birimiydi (Harita 1). Kazanın yerleştiği alan kuzey-güney doğrultusunda 23 km, doğu-batı istikametinde ise 14-15 km kadardır. Bugünkü *Turgutreis* ve civarını da içine alacak şekilde İlk defa 1517 yılında Beçin'den ayrılan köylerin bir araya getirilmesiyle[1] oluşturulan bu kazanın ismi döneme ait kaynaklara küçük imla farklılıklarıyla kaydedilmiştir. İmla farklılığının yanı sıra Arap harfleriyle (Osmanlıca) tutulan kayıtların farklı şekillerde okunmaya müsait olması nedeniyle de bugün söz konusu ismin *Saravalos*,[2] *Sarulus*, *Eseulus*, *Saravalos*,[3] *Sıravolos*,[4] *Saruluz*,[5] *Isravalos* veya *Eserulus*[6] şeklinde farklı kullanımları bulunmaktadır. Biz ise isim konusunda herhangi bir tartışmaya girmekten kaçınarak araştırmamızın kaynağını teşkil eden *Temettuat Defterleri* imlanın bize göre doğru okunuşu olan *Seralos*'u kullanmayı tercih ettik.

---

1 Turan Gökçe, "Müstakil Bir İdari Birim Olarak Bodrum İlçesinin Öncüsü: XVI. Yüzyılda Sıravolos Kazası", *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (22-25 Ekim 2007)*, Bodrum, 2008, s. 247-248.

2 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği,* (çev. O. Ş. Gökyay), Ankara 1999, s. 163.

3 Tuncer Baykara, "Bodrum", *D*İA, VI, (1992), s. 248.

4 Gökçe, *a.g.m.*., s. 239-276.

5 Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830, (Nüfus ve Toplum Yapısı),* Ankara 2010, s. 14-15.

6 Ahmet Yiğit, "16. Yüzyılda Turgut Reis'in Memleketi Isravalos veya Eserulus'ta Sosyal Ekonomik Hayat", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (27-28 Mayıs 2011)*, Ankara 2013, s. 198-221.

Harita 1: Seralos Kazasını Oluşturan Yarımada

Tanzimat dönemi mali kayıt sistemi içerisinde önemli bir yer tutan Temettuat Defterleri, gerçekçi bir gelir tespiti yaparak, gelirler nispetinde adil bir vergilendirme düzenikurmak amacıyla tutulan kayıtları ihtiva etmektedirler. Tanzimat uygulandığı bütün eyaletlerde yerleşim birimleri mahallelere ve köylere varıncaya kadar ayrı ayrı defter edilip kayda geçirilmiş olduğundan bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 18 bin civarında Temettuat Defteri bulunmaktadır.[7] Yerleşim birimlerinin hane ölçeğindeki emlak, arazi ve hayvan sayımlarını yaparak her türlü gelirlerini kayıt altına alan bu defterler, ait oldukları yerlerin sosyal ve ekonomik yapıları hakkında önemli veriler içermektedirler.

Bu çalışma söz konusu defter serileri arasında bulunan Seralos kazası köylerine ait Hicri 1261 (1845) tarihli 20 adet Temettuat Defteri'ndeki[8] verilerden hareketle adı geçen kazanın 19. yüzyıl ortalarındaki sosyal ve ekonomik yapısını tespit veanaliz etmeyi amaçlamaktadır. Defterlerin en büyüğü, kapak dahil 33 sayfadan ibaret olan *Müskebi (Ortakent)* köyü defteridir. En küçüğü ise *Yahşi* köyüne ait olan 5 sayfalık defterdir. Defterlerin dış kapaklarında hangi köye ait oldukları yazılıdır. Kapak içindeki ilk sayfanın başında ise "*Aydın eyaleti mülhakatından Menteşe sancağı kazalarından Seralos kazası kurâlarından(...) karyesinde mukim ahalinin emlak ve arazi ve temettuatlarını mübeyyin defteridir*" şeklinde bir klişe ifade yer almaktadır. Bu ibarenin altından itibaren vergi mükelleflerinin temettuat kayıtları hane ve sıra numarası belirtilerek sıralanmıştır (Ek 1).

---

7 Temettuat Defterleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* Sayı 11, 2000, s. 769-823; Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, 2003, s. 287-304.

8 Seralos kazası Temettuat Defterleri için bkz. BOA, ML. VRD. TMT, nr. 02474, 02475, 02476, 02477, 02478, 02479, 02480, 02481, 02482, 02483, 02484, 02485, 02486, 02487, 02488, 02489, 02490, 02491, 02492, 16201 (Özel arşivindeki bu defterlerden yararlanmamı sağladığı için değerli meslektaşım Doç. Dr. Ahmet YİĞİT'e teşekkür ederim).

Vergi mükelleflerinin isimleri, baba adları ve varsa lakapları ve meslekleriyle birlikte yazılmışlardır. Daha sonra her bir vergi mükellefinin bir önceki yıl yani Hicri 1260 (1844)'da ödemiş olduğuvergi miktarı kaydedilmiştir. Ardından arazi, emlak ve hayvanların dökümü yapılmış, varsa yıllık gelirleri yazılmıştır. Mal dökümü ve gelir tespiti tamamlandıktan sonra her bir kaydın alt kısmına *bir senede tahminen temettuatı* başlığı altında ilgili mükellefin Hicri 1261 (1845) yıllı için tahmini gelirlerinin toplamı verilmiştir. Ancak toplam gelir hesaplanırken defter edilen emlak, arazi, hayvan vs. gelirlerinin dışında çoğunlukla *zuhurat* ve bazen de *perakende* ismiyle, ticaret esnaflık ve işçilik gibi faaliyetlerden sağlanan gelirlere karşılık olarak yazıldığı anlaşılan tahmini bir gelir kalemi daha ilave edilmiştir. Hanelerin sayım işlemleri bu şekilde tamamlandıktan sonra her bir defterin altına ait olduğu köyün 1260 yılında ödediği "*vergi-yi mahsûs aile*" yıllık gelir toplamı yazıldıktan sonra kayıt işlemi tamamlanmıştır. Daha önceki mali sayımlardan farklı olarak, merkezden gönderilen memurlar tarafından değil de köylerin muhtar ve imamları tarafından ziraat müdürleri ve vekilleri nezaretinde tutulan[9] bu kayıtlar, ait oldukları köylerin *muhtar-ı evveli*yle *muhtar-ı sânî*si ve imamları tarafından "*karye-i mezbur emlak ve temettu'uber-mukteza-yı irade-i seniyye tahkik olunarak bervech-i bâlâ tahrir olunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir*" ibaresinin altına mühür basılarak veya mühür yerine *bende* rumuzu yazılarak[10] onaylanmıştır (Ek 2). Bir istisna olarak Sandıma köyünün defterinde böyle bir onay yoktur. Zira bu köyün kayıt işlemi tamamlanamadan yarım kalmıştır.

Demografik Yapı

Temettuat Defterleri gelir tespiti yapmak amacıyla tutulmuş olduklarından nüfusun tamamı değil sadece vergi mükellefleri kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlara göre bağlı 20 köydeki toplam vergi mükellefi sayısı 894'dir. Bunların 27'si (% 3,02) hanımdır. "*...'nın kerimesi (kızı), yetimi, ya da zevcesi (eşi)*" şeklinde kaydedilmiş olan hanımların babalarından miras kalan malları tasarruf eden yetim kızlarla kocalarını kaybetmiş dul kadınlar oldukları anlaşılmaktadır.

Vergi mükelleflerinin sadece 689'u hane numarasıyla kayıtlıdır. Geriye kalan 205 kişi hane numarası boş bırakılarak sadece sıra numarasıyla kaydedilmiştir. Hane numarası verilmeden kaydedilenlerin büyük çoğunluğu Seralos kazası dışında ikamet eden ancak bu kaza dâhilinde tarla, bağ-bahçe vesaireleri bulunan kişilerdir. Bunların da çoğunluğu *Bodrumlu* ya da İstanköylü lakabıyla kaydedilmiş olduğundan adı geçen yerlerin ahalisinden oldukları

---

9 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı,* İstanbul 1998, s. 226.

10 Mühürler Darphane-i Amire'de kazdırıldığından kaybolmaları halinde yenilerinin temin etmek kolay olmuyordu Bkz. Erdoğan Keleş, "Menteşe Sancağında Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması", Çağdaş Yerel Yönetimler, 22/1 (Ocak 2013), s. 62.

anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde ise aynı hanede birden fazla vergi mükellefi kaydı yapılmıştır (toplam 11 hane). Bunlar genellikle hane reislerinin kardeşleri ya da yetişkin çocukları olduklarından ayrı hane olarak yazılmamışlardır. Bu nedenle kaza nüfusu tespit edilirken vergi mükellefi sayısı yerine hane sayısı esas alınmış ve Osmanlı sosyal tarih araştırmalarında genel kabul gören bir hanenin beş kişi kabul edilerek hane sayısının beşle çarpılması yoluyla kaza nüfusunun 1845 tarihinde tahminen 3.445 kişi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1). Kazanın 1583 yılı nüfusunun aynı yöntemle 2.771 kişi hesaplanmış olması[11] ve yine 1830 nüfus sayımı verilerine göre 3.432 kişi olarak tahmin edilmiş olması,[12] nüfusun durağan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durağanlık işlek bir yol güzergahı üzerinde bulunmayan Menteşe sancağının Osmanlı idaresinde fazla inkişaf edememesinden[13] kaynaklanmış olmalıdır.

Köyler	**Hane Sayısı**	**Vergi Mükellefleri**					**Tahmini Nüfus**
		Sayı	Erkek	Kadın	Müslim	Gayrimüslim	
Bitez	119	119	111	8	119	-	**595**
Karakaya	50	72	72	-	70	2	**250**
Akçaalan-ı Kebir	62	83	82	1	82	1	**310**
Geriş	18	27	26	1	25	2	**90**
Beksimad	17	27	24	3	27	-	**85**
Belan	48	49	48	1	49	-	**240**
Gökçebelan	13	13	12	1	13	-	**65**
Yahşi	8	10	10	-	10	-	**40**
Akçaalan-ı Sagir	47	50	47	3	50	-	**235**
Rumevleri (İslâmhaneleri)	13	23	22	1	22	1	**65**
Gürece	19	30	30	-	26	4	**95**
Yaka	16	26	26	-	25	1	**80**
Gökburun	28	32	31	1	32	-	**140**
Dere	28	38	36	2	38	-	**140**
Sandıma	13	13	13	-	13	-	**65**
Karabağ (Turgurreis)	36	46	46	-	42	4	**180**

[11] Yiğit, *a.g.m.*, s. 204. Gökçe'nin aynı kaynağa dayanarak yaptığı hesaplamaya göre kazının 1583'teki tahmini nüfusu 4.461'dir. Yine Gökçe'nin tespitlerine göre kazanın 1517, 1530 ve 1563 yıllarındaki nüfusu sırasıyla 3.797, 3.810, 5.046'dır. Bu rakamlar nüfus yapısının 16. yüzyıl boyunca da durağan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bkz. Gökçe, *a.g.m.*, s. 252-260.

[12] Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 73.

[13] *Aynı eser*, s. 12.

Göl	8	17	17	-	17	-	**40**
Müskebi (Ortakent)	93	118	116	2	113	5	**465**
Dirmil (Gökçebel)	28	53	52	1	53	-	**140**
Farilya (Gündoğan)	25	48	46	2	48	-	**125**
TOPLAM	**689**	**894**	**867**	**27**	**874**	**20**	**3445**

Tablo 1: Seralos Kazasının Köyleri ve Demografik yapısı

Nüfus yapısındaki durağanlığa benzer şekilde köylerin yapısında da 16. yüzyıldan beri kayda değer bir gelişme olmadığı görülmektedir.[14] Köyler hâlâ çok küçük ve kaza genelinde kasaba denilebilecek bir yerleşim yeri bile yoktur. Yarımadanın güney kısmında yer alan *Bitez* ve *Müskebi*'nin diğer köylere oranla daha fazla bir nüfusa sahip oldukları dikkat çekmektedir (Grafik 1). Bitez, 595 kişilik nüfusuyla kazanın en fazla nüfus barındıran köyü olmasına rağmen gelir düzeyi bakımından en düşük seviyede olanıdır (Grafik 3). Ancak nüfus açısından Bitez'den sonra ikinci sırada gelen Müskebi'nin ekonomik ve sosyal açıdan da kazanın diğer köylerine göre daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Kazanın tek ekmekçisiyle iki mualliminden birinin bu köyde bulunması (Tablo 2) Müskebi'nin diğer köylerden farklı olarak kasaba havasında büyükçe bir köy olduğunu göstermektedir. Kaza Müdürü Zaimoğlu Mehmed Ağa'nın bu köyün 4 numaralı hanesinde kayıtlı olması, 16. yüzyıldan beri bölgenin en büyük köyü durumunda bulunan Müskebi'nin aynı zamanda kazanın idari merkezi de olduğunu göstermektedir. Yine kazanın *hanedan* sıfatıyla kayıtlı tek ferdi olan Hasan Ağaoğlu Mehmed Ali Ağa'nın bu köyün 62 numaralı hanesinde kayıtlı olması yörenin itibarlı ve köklü ailelerinin burada ikamet etmekte olduklarını göstermek bakımından önemlidir.

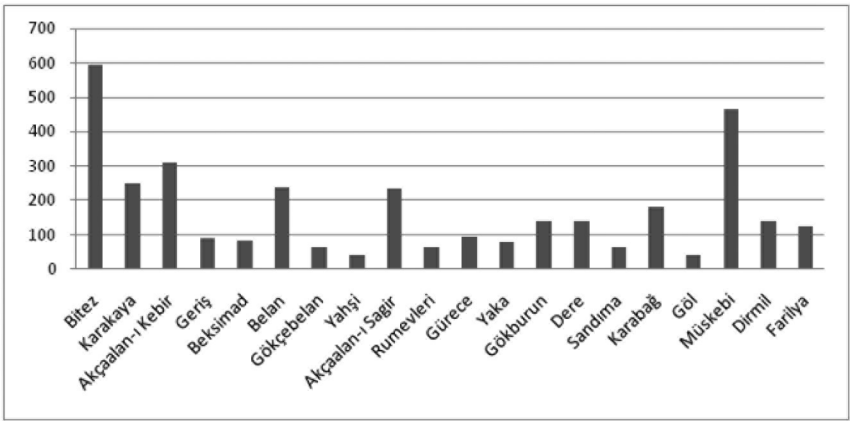

Grafik 1: Seralos Kazası Köylerinin 1845 Yılı Tahmini Nüfusları

[14] Kazanın 16. Yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bkz. Gökçe, *a.g.m.*, s. 240-276; Yiğit, *a.g.m.*, s. 198-221.

Göl ve *Yahşi* köyleri ise tahminen 40 kişiden ibaret olan nüfuslarıyla kazanın en küçük yerleşim birimleridir. Onları 65 kişilik nüfuslarıyla *Gökçebelan*, *Rumevleri* ve *Sandıma* takip etmektedir. Ancak Sandıma'nın defteri eksik olduğundan nüfusunun gerçekte daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Nüfusun inanç grupları açısından dağılımına bakıldığında kazanın sadece sekiz köyünde (Karakaya Akçaalan-ı Kebir, Geriş, Rumevleri, Gürece, Yaka, Karabağ, Müskebi) gayrimüslimlerin yaşadığı, diğer köylerin tümüyle Müslümanlarla meskun olduğu görülmektedir (Tablo 1). Gayrimüslimler defterlere çoğunlukla zimmî sıfatıyla kaydedilmişlerdir. Ancak sayıları az olmakla beraber *Kostandi*, *Yorgi* gibi Müslümanların kullanmadığı isimler taşıyan bazı şahısların gayrimüslim oldukları belirtilmemiş ise de bunlar da tarafımızdan gayrimüslim hanesine dahil edilmişlerdir. Buna rağmen tahminen 100 kişilik bir nüfusa sahip oldukları anlaşılan gayrimüslimlerin % 2,23'lük bir oranla Müslüman çoğunluk içerisinde küçük bir azınlık teşkil ettikleri görülmektedir (Grafik 2).

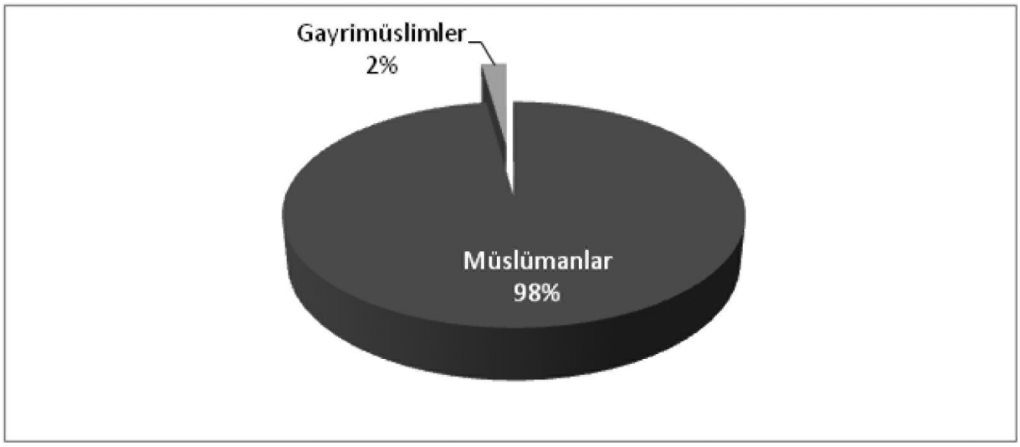

Grafik 2: Seralos Kazasında İnanç Grupları

Meslek Grupları

Temettuat kayıtları nüfus bilgilerinin yanı sıra sosyal ve ekonomik dokunun analizi açısından önem arz eden meslek grupları hakkında da veriler içermektedirler (Tablo 2). Kazaya ait Temettuat Defterlerinde iki adet kaza müdürü (müdir-i kaza) kaydı bulunmaktadır. Müskebi köyü defterine kayıtlı olan Zaimoğlu Mehmed Ağa, daha önce de belirtildiği üzere Seralos kazası müdürüdür. Akçaalan-ı Sagir köyünde kayıtlı Karaabad Kazası Müdürü Hüseyin Ağa ise bu köyde ikamet etmediği halde orada 12 dönümlük bir incir bahçesine sahip olduğu için kayda geçirilmiştir. Müdürlerin dışında idareci sınıfından iki adet de muhtar kaydı bulunmaktadır. Kazanın bazı yerlerinde birkaç köy

bir araya getirilip bir muhtarlık idaresine bağlanmış olduğu bilinmekte[15] ise demuhtar sayısının bu kadar az olmaması gerekmektedir.

Temettuat kayıtlarından anlaşıldığına göre Gürece ve Rumevleri, Yahşi köyü muhtarlığına, Müskebi Bitez'e, Farilya ise Dirmil'e bağlıdır. Buna göre, Gürece, Rumevleri, Müskebi ve Farilya dışındaki köylerin her birinde muhtar kaydı bulunması gerekirken[16] sadece Akçaalan-ı Kebir ve Beksimad muhtarlarının kayda geçirilmiş olması, kayıtların meslek tespiti konusunda eksik olduğunu göstermektedir. Nitekim kaza dahilinde 25 adet değirmen bulunduğu halde mükellefler arasında meslek hanesinde değirmenci yazan tek kişinin bile bulunmaması, kazanın dört ayrı köyünde toplam yedi adet kayık bulunduğu halde defterlerde yanız bir adet kayıkçı kaydının bulunması da bunu teyit etmektedir. Aynı şekilde meslek hanesi boş bırakılan birçok kişinin çiftçi olarak kaydedilenlerden daha fazla tarım arazine ve hayvanlara sahip olması da söz konusu eksikliği göstermektedir. Halkın ekseriyetinin tarım ve hayvancılıkla uğraştığı böyle bir kaza dahilinde bir tek nalbant, semerci ya da demirci kaydının bulunmaması da ayrıca dikkat çekicidir.

Öyler	**Kaza Müdürü**	**Muhtar**	**İmam**	**Hatip**	**Muallim**	**Çiftçi**	**Çoban**	**Irgat-Hizmetkâr**	**Debbağ**	**Kasap**	**Kayıkçı**	**Deveci**	**Bakkal**	**Kabakçı**	**Ekmekçi**	**Kahveci**
Bitez	-	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karakaya	-	-	1	1	-	8	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akçaalan-ı Kebir	-	1	1	2	-	12	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-
Geriş	-	-	1	-	-	9	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Beksimad	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Belan	-	-	1	-	-	12	-	5	-	-	-	1	-	-	-	-
Gökçebelan	-	-	1	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yahşi	-	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

[15] Bu Seralos kazasına özgü bir durum değildir. Seralos'ta olduğu gibi imparatorluğun diğer yerlerinde de birkaç haneden ibaret olan mahalle ve köyler birleştirilerek bir muhtarlık teşkil ediliyordu. Ali Akyıldız, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 196.

[16] Menteşe sancağında muhtarlık teşkilatının kurulması üzerine yaptığı çalışmada Keleş, Seralos kazasında 9 muhtarlık bulunduğunu ve bunlara 1840 yılında toplam 505 kuruş maaş ödendiğini tespit etmiştir. Bkz. Keleş, *a.g.m.,* s. 66, 68, 73.

Akçaalan-ı Sagir	1	-	2	-	-	16	1	4	-	-	-	-	3	2	-	-
Rumevleri	-	-	-	-	-	10	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
Gürece	-	-	1	-	-	12	-	3	-	-	-	1	-	-	-	-
Yaka	-	-	1	-	-	12	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Gökburun	-	-	-	-	-	19	-	1	-	-	-	5	-	-	-	-
Dere	-	-	1	-	-	18	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Sandıma	-	-	1	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karabağ	-	-	1	-	1	22	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Göl	-	-	1	-	-	6	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Müskebi	1	-	1	-	1	49	1	2	-	-	-	3	-	-	1	-
Dirmil	-	-	1	-	-	20	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Farilya	-	-	-	-	-	18	-	1	-	-	-	1	-	-	-	1
TOPLAM	**2**	**2**	**16**	**6**	**2**	**266**	**6**	**24**	**1**	**1**	**1**	**15**	**3**	**2**	**1**	**1**

Tablo 2: Seralos Kazası Vergi Mükelleflerinin Mesleki Dağılımı

Kayıtların eksik olması yüzünden vergi mükellefleri arasındaki meslek erbabı oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Mevcut kayıtlara göre vergi mükelleflerinin sadece 349'u, yani % 39,03'ü meslek sahibidir. Meslek çeşitliliği ise Tablo 2'de görüleceği üzere *kaza müdürü, muhtar, imam, hatip, muallim, çiftçi, çoban, ırgat, hizmetkâr, debbağ, kasap, kayıkçı, deveci, bakkal, kabakçı, ekmekçi, kahveci* şeklinde bir dağılım göstermektedir. Çiftçiler, % 76,21 gibi oldukça yüksek bir oranla meslek erbabı arasında birinci sırayı almaktadırlar. Irgatlar ve hizmetkarlar % 6,8'le ikinci sırada gelmektedirler. Bunların da esas itibarıyla ziraat işleriyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Birçoğunun ekili arazileri ve hayvanları vardır. Örneğin Belan köyü 10 numaralı hanede ırgat olarak kayıtlı Yağcıoğlu Hacı Mehmed'in 5 dönüm ekili tarlası, 3 dönümü kiralık olmak üzere 5 dönüm incir bahçesi, 1 adet sağmal ineği ve 1 kısrağı vardır. Yine aynı köydeki bir hizmetkarın 7 dönüm tarlası, 6 dönüm incir bahçesi 2 adet öküzü ve hayvanları vardır.

Sayısal açıdan çiftçiler ve ırgatlardan sonra üçüncü sırada gelen meslek gurubu imamlar ve hatiplerdir. İbadet ve eğitim hizmetleri bu kesim tarafından yürütüldüğünden, *Beksimad, Rumevleri, Gökburun* ve *Farilya* dışındaki bütün köylerde ya imam, ya hatip ya da hem imam, hem hatip bulunduğu görülmektedir. Karabağ ve Müskebi'de ise birer de muallim vardır. Karabağ'daki Mustafa Efendi *muallim ve imam* olarak kayıtlıdır. Müskebi'deki Mustafa Efendi'nin kaydı sadece *muallim* şeklindedir. Bu iki kayıt, adı geçen köylerde muhtemelen birer sıbyan mektebi bulunduğunu göstermektedir. Sayısal açıdan imam ve hatiplerden sonra gelen devecilerin de nakliyatın hâlâ deve kervanlarıyla yapıldığı 1840'lı yıllarda toplumsal ve ekonomik açıdanönemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Meslek gruplarının kaydıyla ilgili dikkat çeken bir husus da 5 kişinin *serseri* sıfatıyla kaydedilmiş olmasıdır. İsiz güçsüz takımından oldukları anlaşılan bu kişilerin de tarım ve hayvancılıktan sağladıkları gelirleri vardır. Hatta bunlardan bazıları (muhtemelen aile fertlerinin emeği sayesinde) meslek sahibi olanlardan daha fazla gelire sahiptirler. Örneğin Yaka köyünün 11 numaralı hanesinde serseri sıfatıyla kayıtlı olan Hacı Hüseyinoğlu Hüseyin'in yıllık geliri aynı köyde çiftçi olarak kaydı bulunanların birçoğununkinden fazladır.

İktisadi Yapı

Temettuat sayımlarında vergi mükelleflerinin Hicri 1260 (1844) yılı gelirleriyle Hicri 1261 (1845) yılına ait tahmini gelir miktarları iki ayrı başlık altında kaydedilmiştir. Tahmini değerlerin yanıltıcı olabileceği düşünüldüğünden bu çalışmada 1260 yılına ait gerçek veriler esas alınmış ve gelir kalemleri *tarım, hayvancılık, değirmencilik-kayıkçılık* ve *diğerleri (zuhurat ya da perakende)* olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır (Tablo 3).

	Tarım	**Hayvancılık**	**Değirmencilik Kayıkçılık**	**Diğer (Zuhurat)**	**Toplam**
Bitez	17455	300	-	3289	24633
Karakaya	28110	5046	140	36765	70061
Akçaalan-ı Kebir	33925	3800	245	54500	92470
Geriş	8045	1805	50	11566	21466
Beksimad	7465	1690	100	11465	20720
Belan	12750	3165	105	37332	53352
Gökçebelan	12745	760	-	8740	22245
Yahşi	6765	900	-	12055	19720
Akçaalan-ı Sagir	20340	2630	200	18460	41630
Rumevleri	8255	1646	-	3655	13556
Gürece	8365	2310	-	6130	16805
Yaka	6280	1150	-	9210	16640
Gökburun	8675	2546	-	18940	30161
Dere	15769	2190	180	13055	31194
Sandıma	6595	1815	100	10705	19215
Karabağ	16140	4725	1700	21652	44217
Göl	5905	676	180	7380	14141
Müskebi	42900	6321	760	40375	90356
Dirmil	17520	3330	200	21105	42155
Farilya	10415	1800	400	23120	25320
TOPLAM	**274504**	**46805**	**3960**	**346379**	**710057**

Tablo 3: Seralos Kazası Köylerinin 1844 Yılı Gelirleri (Kuruş)

Köylerin toplam gelir içerindeki paylarına bakıldığında Akçaalan-ı Kebir, Müskebi ve Karakaya'nın ilk üç sırada yer aldığı görülmektedir. Bu üç köyün gelir toplamı içerisindeki payı 35,6 gibi oldukça yüksek bir orana tekabül etmektedir. En düşük gelir ise nüfus sayısı açısından da son sıralarda yer alan Rumevleri ile Göl köyüne aittir (Grafik 3).

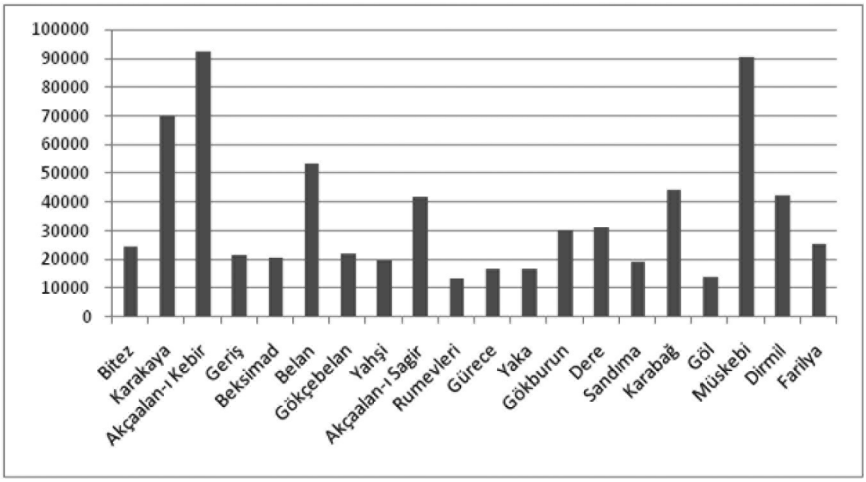

Grafik 3: Gelir Toplamının Köylere Göre Dağılımı (Kuruş)

Gelir kalemlerinin yıllık toplam gelirler içerisindeki payına bakıldığında tarım, hayvancılık ve değirmencilik-kayıkçılık dışındaki gelirleri ifade eden *zuhuratın* yıllık gelirleri toplamının yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Tarım ürünlerinden elde edilen gelirler ise % 41'lik bir oranla önemli bir hisseye sahip bulunmaktadırlar. Daha sonra sırayı % 7'lik kayda değer bir oranla hayvancılık gelirleri alırken değirmencilik-kayıkçılığın toplam gelirler içerisinde % 1'lik bir paya bile sahip olmadığı görülmektedir (Grafik 4).

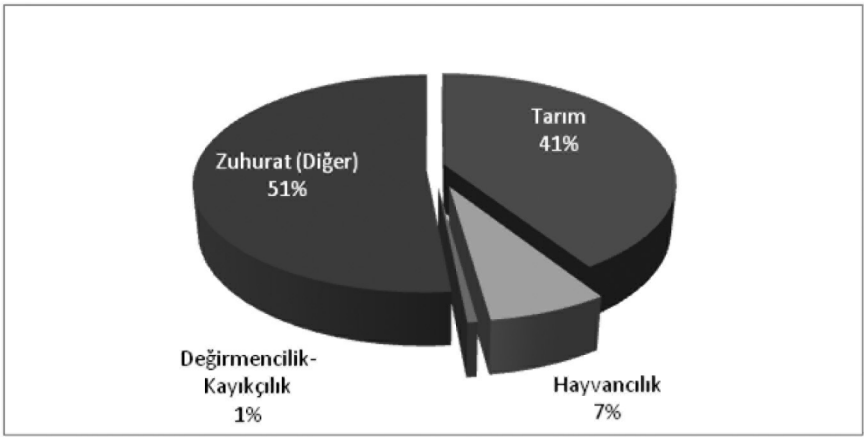

Grafik 4: 1844 Yılı Seralos Kazası Gelir Kaynaklarının Dağılımı

Temettuat kayıtları tutulurken ekili arazilerin dönüm olarak, meyve ağaçları, hayvanlar, arı kovanları, değirmenler ve kayıkların ise adet olarak sayımı yapılmış ve yıllık gelirleri tek tek kaydedilmiştir. Bu açıdan bakıldığında tarım, hayvancılık ve değirmencilik-kayıkçılıkla ilgili gelir kayıtlarının farazi rakamlar olmayıp büyük ölçüde gerçek durumu yansıttıkları anlaşılmaktadır. Ancak kaza gelir toplamının yarısından fazlasını teşkil eden *zuhurat gelirleri* için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zuhurat tahmini ve biraz da keyfi olarak hesaplanmıştır. Hatta çoğu zaman zuhurat miktarı hane gelirlerine ilave edilirken miktarın toplama işlemini küsurattan kurtaracak şekilde yazıldığı dikkat çekmektedir.

Zuhurat, çiftçilik dışındaki tüm gelirlere karşılık geldiğinden, hayvan sayımı esnasında sağmal inek, kısrak, dişi deve ve dişi merkep gibi süt ve yavru verme özelliği olan hayvanlar gelir hanesine kaydedildiği halde düve, tosun gibi kasaplık hayvanlarla, beygir, deve ve öküz gibi yük ve koşum hayvanları için gelir kaydı yapılmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu tür hayvanların gelirleri de zuhurat kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak büyük bir yekun teşkil eden zuhuratın kaynağını zaten sınırlı sayıda olan bu tür hayvan varlığıyla ya da benzeri gelirlerle izah etmek imkansız gibi görünmektedir. Bu ölçüde bir gelirin elde edilmesi için gelişmiş bir sanayi ve ticari hayatın varlığına ihtiyaç duyulacağı açıktır. Oysa kazanın yirmi köyü arasında en iyi durumda olan Müskebi bile büyükçe bir köyden başka bir şey değildir. Meslek grupları içinde tüccar sınıfından hiç kimse yoktur. Esnaf ve zanaat erbabı ise yok denecek kadar azdır. Kaldı kiaynı dönemde, alt sanayi kollarının özellikle de ipek üretiminin gelişme gösterdiği Bilecik'te bile tarım ve hayvancılık dışındaki mesleki gelirlerin toplam gelirler içindeki payı sadece % 13,15'ten ibarettir.[17] Bütün bunlar, Seralos kazası zuhurat gelirlerinin büyük ölçüde keyfi, abartılı ve gerçek dışı olarak tespit edildiğini göstermektedir.

Tarım

Yıllık gelir toplamı içerisinde sahip olduğu pay açısından zuhurattan sonra ikinci sırada gelen tarım sektörü hakkında, tarım alanlarının büyüklüğünden, meyve ağaçlarının sayısına, ürün çeşitliliğinden her bir ürünün yıllık gelirine kadar birçok ayrıntıya yer verilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre tarımsal üretimin temel kaynağı incir, hububat ve bakliyattır. Gelirlerin yarısından fazlası (% 55) yalnız incirden sağlanmaktadır.[18] İncirin zuhurat hariç tüm gelirler içerisindeki payı ise % 22,07'dir. Bu oran incirin başlıca gelir kaynağı olduğunu göstermektedir. İncirden sonra hububat ve bakliyat (% 34) ikinci

---

[17] Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri/Bilecik*, İstanbul 1996, s. 202.

[18] 16. yüzyılda incirin toplam gelirler içerisindeki payı % 8'dir. Bkz. Yiğit, *a.g.m.*, s. 216.

sırada yer almaktadır. Hububat arpa, buğday ve darıdan ibarettir. Buğday temel gıda maddesi olduğundan, arpa ise hayvan yemi olarak kullanıldığından, daha çok hububatın bu iki türü yetiştirilmektedir. Üzüm, tütün, zeytin, pamuk ve palamuttan elde edilen gelirlerin de tarım ekonomisinde % 11 nispetinde payı vardı (Grafik 5).

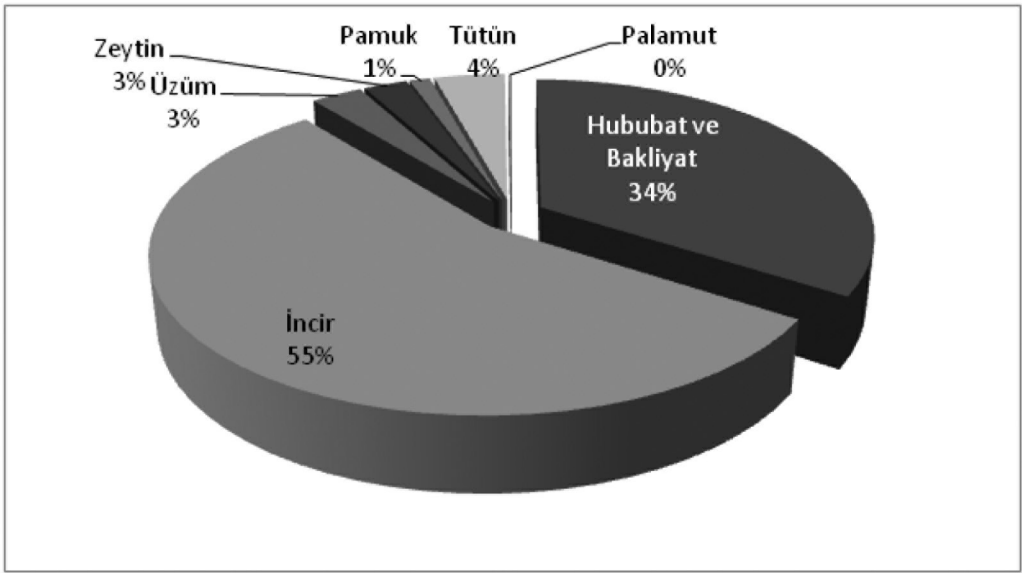

Grafik 5: Tarım Ürünlerinin Gelirlerine Göre Dağılımı

Tarım ürünlerinden elde edilen toplam gelirlerin köylere göre dağılımına bakıldığında, Müskebi, Akçalan-ı Kebir ve Karakaya köylerinin yıllık gelir toplamı sıralamasında olduğu gibi bu kategoride de ilk üç sırayı aldıkları görülmektedir. Bu köylerin tarımsal üretimdeki payı % 36,8 gibi önemli bir orana tekabül etmektedir. Geliri en düşük olan köy ise Gökçebelan'dır (Tablo 4).

Köyler	**Hubu-bat**	**İncir**	**Asmalık**	**Zeytin**	**Pamuk**	**Tütün**	**Palamut**	**Toplam**
Bitez	4905	10135	240	1720	455	-	-	**17455**
Karakaya	14025	10295	1350	850	340	1250	-	**28110**
Akçaalan-ı Kebir	8000	24215	725	210	205	570	-	**33925**
Geriş	3905	2505	630	420	60	525	-	**8045**
Beksimad	2310	4265	265	-	95	530	-	**7465**
Belan	5180	6895	365	80	-	200	30	**12750**
Gökçebelan	1670	1215	70	240	-	50	-	**3245**

Yahşi	2440	4110	155	-	-	60	-	**6765**
Akçaalan-ı Sagir	5200	13580	420	60	305	775	-	**20340**
Rumevleri	3010	2995	240	940	-	1070	-	**8255**
Gürece	3630	2845	240	540	200	910	-	**8365**
Yaka	1900	2540	330	280	-	755	475	**6280**
Gökburun	4230	3860	125	-	260	200	-	**8675**
Dere	5035	8224	540	140	240	1590	-	**15769**
Sandıma	2505	3120	440	440	-	90	-	**6595**
Karabağ	6970	7395	300	80	280	1115	-	**16140**
Göl	1370	4385	150	-	-	-	-	**5905**
Müskebi	10655	29565	735	580	440	925	-	**42900**
Dirmil	5815	9770	515	520	285	615	-	**17520**
Farilya	4415	4805	545	40	240	370	-	**10415**
TOPLAM	**97170**	**156719**	**8380**	**7140**	**3405**	**11600**	**505**	**284919**

Tablo 4: 1844 Yılında Tarım Ürünlerinden Elde Edilen Gelirlerin Köylere Göre Dağılımı (Kuruş)

Tarım arazisi toplamı 10.270 dönümdür. Bunun 6.127 dönümü tarla, geriye kalan kısmı ise neredeyse tamamıyla incir bahçesidir. Bostanlar, tarım arazisinin sadece küçük bir bölümünü teşkil etmektedir (68 dönüm).

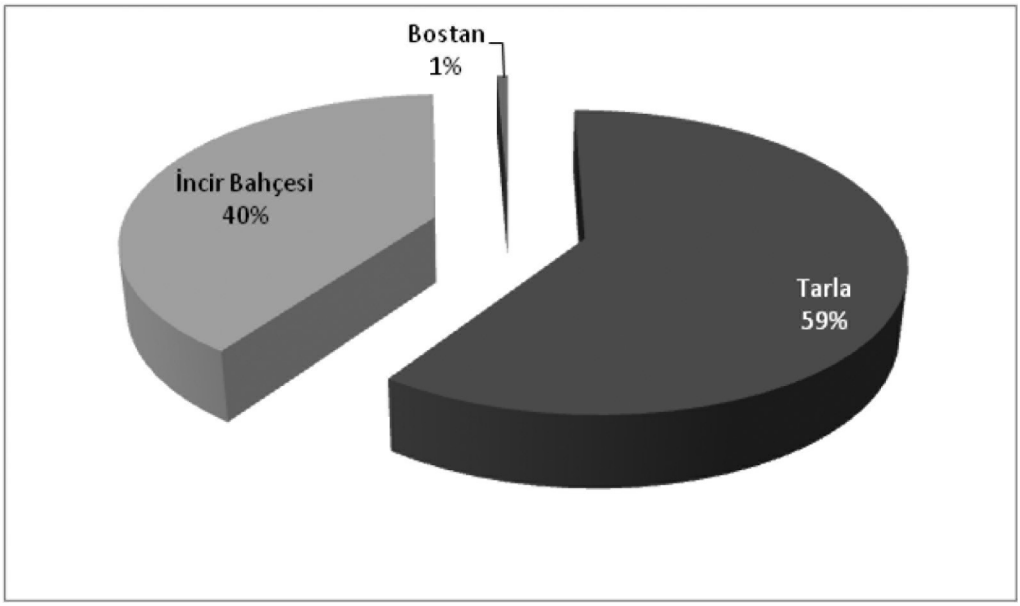

Grafik 6: Seralos Kazasında Tarım Arazisinin Kullanımı

Tarım ürünlerinden elde edilen gelirler sıralamasında ön sırada bulunan Müskebi, Akçaalan-ı Kebir ve Karakaya köyleri tarım arazisi kullanımında da ön sıralarda yer almaktadırlar. Ancak Bitez köyü söz konusu olduğunda arazi kullanımıyla gelir oranı arasında bir zıddiyet bulunduğu dikkat çekmektedir. Köy, ekili arazi ve incir bahçelerinin genişliği bakımından ilk sırada yer almasına rağmen (Tablo 5) tarım ürünlerinden elde edilen gelir sıralamasında ancak altıncı sırada yer bulabilmektedir (Tablo 4). Bu durum, daha az vergi ödemek düşüncesiyle, kayıt sırasında gelirlerin olması gerekenden daha düşük gösterilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

	Tarla								
Köyler	Ekili Tarla	Kiralık Tarla	Pamuk	Tütün	Nadasa Bıra-kılan	**Tarla Toplamı**	**Bostan**	**İncir Bahçesi**	**Genel Toplam**
Bitez	552	-0	48,5	-	221	**821,5**	-	249	**1070,5**
Karakaya	378,5	36	12,5	14	246	**687**	20	214	**921**
Akçaalan-ı Kebir	387	-	7	3,125	32	**429,125**	9	387	**825,125**
Geriş	100	10	1	5,5	105	**221,5**	-	66	**287,5**
Beksimad	96	50	4	3,5	45	**198,5**	6	106	**310,5**
Belan	281	3	-	1,625	49	**334,625**	-	130	**464,625**
Gökçebelan	71	-	-	0,5	18	**89,5**	-	51	**140,5**
Yahşi	110	-	-	0,25	111	**221,25**	-	150	**371,25**
Akçaalan-ı Sagir	261	-	9	5,5	123	**398,5**	-	187	**585,5**
Rumevleri	114	-	-	8,25	32	**154,25**	-	103	**257,25**
Gürece	122	-	3	6,5	-	**131,5**	-	115	**246,5**
Yaka	92	18	-	4,25	26	**140,25**	-	90	**230,25**
Gökburun	91	-	7	1,75	13	**112,75**	-	77	**189,75**
Dere	175	10	6	11	49,5	**251,5**	-	107	**358,5**
Sandıma	62	10	-	1	57	**130**	-	111	**241**
Karabağ	257	21	13	12,75	78	**381,75**	23	264	**668,75**
Göl	47	-	-	-	2	**49**	-	113	**162**
Müskebi	599	30	19,5	6,5	176	**831**	-	946	**1777**
Dirmil	222,5	-	8,5	4	146	**381**	-	451	**832**
Farilya	108	-	13	1,62	40	**162,62**	10	158	**330,62**
TOPLAM	**4126**	**188**	**152**	**91,62**	**1569,5**	**6127,12**	**68**	**4075**	**10270,12**

Tablo 5: Seralos Kazasında Tarım Arazisinin Kullanımı (Dönüm)

Tarım arazisinin vergi mükellefi başına düşen ortalaması ise 11,48 dönümdür ve o günün şartlarında küçümsenemeyecek bir miktardır. Ziraatın hâlâkara sabanla yapıldığı 1840'lı yıllarda 10-50 dönüm arasındaki toprak parçası orta büyüklükteki bir ailenin çalışma zamanını dolduracak genişlikteydi.[19] Bütün tarım alanları ölçeğinde bir çift öküz başına düşen ortalama arazi miktarı ise 28,4 dönümdür. Sadece tarlalar söz konusu olduğunda bu rakam 16,4 dönümdür. Bir çift öküzle 35-45 dönüm toprak işlenebildiğinden[20] çiftçinin elinde yeterli miktarda öküz bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Kazanın en büyük toprak sahibi Yahşi köyünde 10 sıra numarasıyla kayıtlı Bodrum kazası ahalisinden Mehmed Bey'dir. 30 dönümü ekili tarla, 100 dönümü incir bahçesi, 75 dönümü nadasa bırakılmış tarla olmak üzere toplam 205 dönüm arazisi vardır ve mükellef başına düşen tarım arazisi ortalamasının % 17,85 katını elinde bulundurmaktadır. Ancak onun gibi büyük toprak sahiplerinin sayısı çok azdır. 50 dönümün üzerinde arazisi bulunanların sayısı sadece 7 kişiden ibarettir. Bunlar vergi mükelleflerinin % 0,78'likküçük bir bölümünü oluşturdukları halde toplam tarım arazisinin % 7,94 gibi kayda değer bir bölümünü tasarruf etmektedirler. Buna rağmen yöre halkının genellikle kendi ihtiyacını karşılayacak kadar toprağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kaza genelinde kiralık arazi miktarının sadece 188 dönümden ibaret olması da bunu göstermektedir.

Hayvancılık

Tarımdan sonra yöre halkının başlıca gelir kaynağı durumunda olan çiftlik hayvanlarının detaylı bir sayıma tabi tutuldukları görülmektedir. Hayvanlar türleri, sayıları ve yıllık gelirleriyle birlikte erkek ya da dişi, sağmal ya da kısır olduklarına varıncaya kadar tüm özellikleriyle birlikte tespit edilmişlerdir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere sadece süt ve yavru verecek durumda olan hayvanlar gelir hanesine yazılmıştır. Sağmal inek, koyun, keçi, dişi merkep, kısrak ve dişi develerin yılık gelirleri kaydedilirken, zuhurat kapsamında değerlendirilen dölsüz inek, düve, tosun, öküz, erkek merkep, beygir, dölsüz kısrak ve erkek develerin sadece sayıları yazılmıştır. Her bir hane için ayrı ayrı yapılmış olan bu kayıtlar bir araya getirildiğinde hayvan varlığının Grafik 7'deki gibi bir dağılım gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

---

[19] Güran, *a.g.e.*, s. 81.
[20] *Aynı eser*, s. 86.

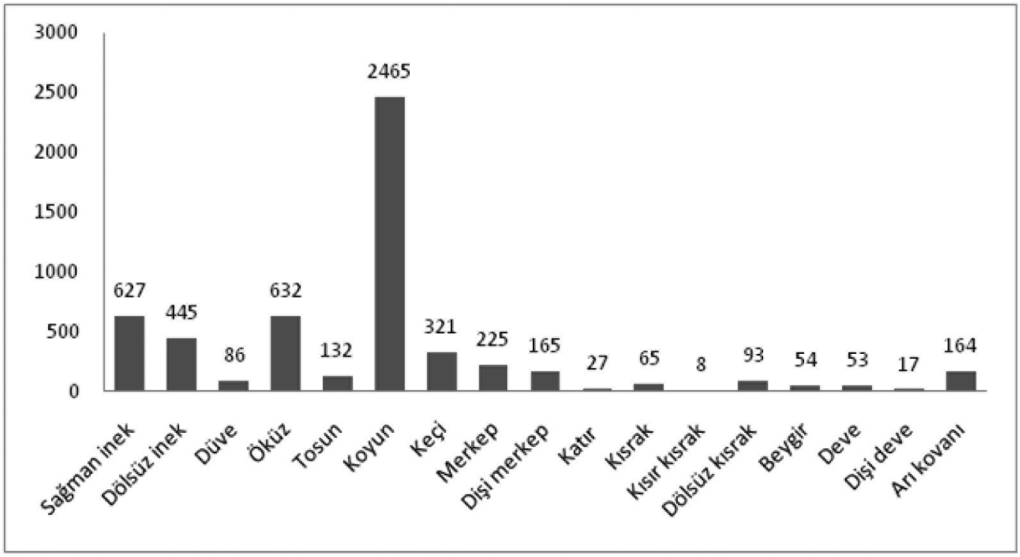

Grafik 7: Seralos Kazasında Hayvan Türleri ve Sayıları (1845)

Gelir açısından bakıldığında sağmal ineklerin toplam hayvancılık gelirleri içerisinde % 40'lık bir paya sahip olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla koyunlar, dişi merkepler ve diğerleri gelmektedir. Hayvancılık gelirlerinin yarısına yakını büyük ve küçükbaş hayvanlardan sağlanmaktadır (Grafik 8).

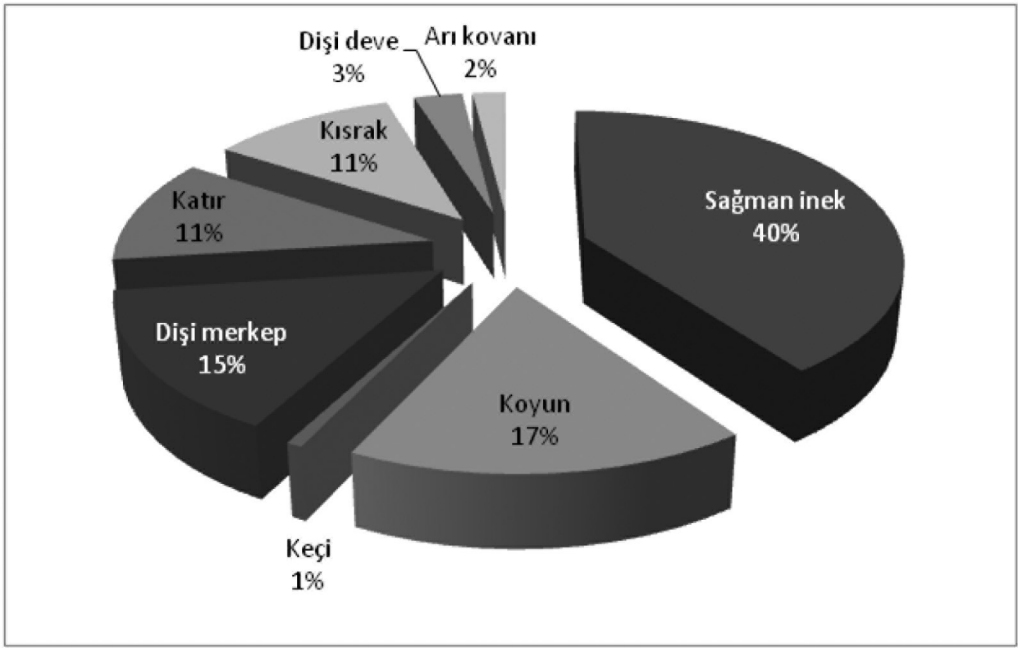

Grafik 8: 1844 Yılı Hayvancılık Gelirlerinin Dağılımı (Kuruş)

Hayvancılık gelirlerinin köylere göre dağılımına bakıldığında Müskebi, Karakaya ve Karabağ'ın ilk üç sırada yer aldıkları görülmektedir (Tablo 6). Adı geçen bu üç köy hayvancılık gelirlerinin % 33,1'ini sağlamaktadır. Bitez, tarım ürünlerinde olduğu gibi hayvancılıkta da oldukça zayıf bir durumda bulunmaktadır. Hayvancılıktan elde edilen gelirler bakımından en alt sırada yer alan bu köyde hayvancılık adına kaydedilmiş tek gelir 10 adet sağmal inekten elde edilen 300 kuruştan ibarettir.

	Sağmal İnek	**Koyun-Keçi**	**Merkep**	**Katır**	**At**	**Deve**	**Arı Kovanı**	**Toplam**
Bitez	300	-	-	-	-	-	-	**300**
Karakaya	1560	1496	670	800	520	-	-	**5046**
Akçaalan-ı Kebir	1950	320	650	-	630	250	-	**3800**
Geriş	780	455	135	200	235	-	-	**1805**
Beksimad	810	-	120	400	360	-	-	**1690**
Belan	1800	315	770	-	80	100	100	**3165**
Gökçebelan	570	-	120	-	70	-	-	**760**
Yahşi	420	-	80	-	200	200	-	**900**
Akçaalan-ı Sagir	1010	400	570	-	650	-	-	**2630**
Rumevleri	570	256	170	-	650	-	-	**1646**
Gürece	480	830	200	400	-	100	300	**2310**
Yaka	420	550	60	-	70	-	50	**1150**
Gökburun	900	526	320	800	-	-	-	**2546**
Dere	900	400	240	400	200	-	50	**2190**
Sandıma	690	320	155	600	50	-	-	**1815**
Karabağ	1200	1850	400	400	550	-	325	**4725**
Göl	360	156	160	-	-	-	-	**676**
Müskebi	2190	856	1085	840	850	500	-	**6321**
Dirmil	1050	400	500	400	680	200	100	**3330**
Farilya	870	-	680	-	250	-	-	**1800**
TOPLAM	**18830**	**9130**	**7085**	**5240**	**6045**	**1350**	**925**	**48605**

Tablo 6: 1844 Yılı Hayvancılık Gelirlerinin Köylere Göre Dağılımı (Kuruş)

Değirmenler ve Kayıklar

16. yüzyıl sonlarında Seralos kazasının 10 köyünde toplam 25 adet değirmen bulunuyordu.[21] Araştırmanın kaynağını oluşturan 1845 tarihli temettuat kayıtları kazadaki değirmen sayısının iki asrı aşan uzun zaman dilimi içerisinde değişmeden sabit kaldığını göstermektedir. Sadece 13 köyde değirmen bulunmaktadır ve Müskebi'deki ikisi hariç tümü yel değirmenidir. Bu bölgenin coğrafi koşullarından kaynaklanan bir zorunluluktur. Kazanın yerleştiği yarımada üzerindeki dereler yalnız kış yağışlarına bağlı olarak su akışı sağladığından[22] su değirmenleri tercih edilmemiştir. Buna karşılık yarımada yaz-kış kesintisiz olarak rüzgâr aldığından[23] yel değirmenleri için oldukça müsaittir. Değirmenlerin toplam yıllık geliri 2.880 kuruştan ibarettir. Değirmen başına düşen ortalama yıllık gelir ise 115 kuruştur. Sağmal bir ineğin geliri bile 50-60 kuruş civarında olduğundan değirmenciliğin hiçte kazançlı bir uğraş olmadığı anlaşılmaktadır.

	Değirmen		**Kayık**	
	Adet	Yıllık Gelir (Krş.)	Adet	Yıllık Gelir (Krş.)
Karakaya	1	60	1	80
Akçaalan-ı Kebir	2	245	-	-
Geriş	1	50	-	-
Beksimad	1	100	-	-
Belan	1	105	-	-
Akçaalan-ı Sagir	1	0	1	200
Dere	2	180	-	-
Sandıma	2	100	-	-
Karabağ	3	900	3	800
Göl	2	180	-	-
Müskebi	8	760	-	-
Dirmil	1	200	-	-
Farilya	0	0	2	400
TOPLAM	**25**	**2880**	**7**	**1480**

Tablo 7: Seralos Kazasındaki Değirmenler ve Kayıklar

---

21 Yiğit, *a.g.m.*, s. 219.

22 İbrahim Güner, "Turgutreis Kasabası'nın Coğrafyası", *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (27-28 Mayıs 2011)*, Ankara 2013, s. 250.

23 Ahmet Özgiray, "Müskebi MÖ 3000-MS 2007", *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (22-25 Ekim 2007)*, Bodrum, 2008, s. 637.

Kayıklara ve kayıkçılara gelince; köyler Ege Denizi'ne açılan sahil şeridi üzerinde yer almalarına rağmen deniz ve denizcilikten bir hayli uzak kalmış görünmektedirler. Tablo 7'de de görüleceği üzere kazaya bağlı 20 köy içerisinde sadece Karakaya, Akçaalan-ı Sagir, Karabağ ve Farilya köylerinde toplam 7 adet kayık bulunmaktadır. Yıllık gelir toplamları 1.400 kuruş gibi cüzi bir rakama tekabül eden kayıkların değirmenler kadar bile getirisi yoktur.

Gelir Dağılımı

Kazanın 729.407 kuruştan ibaret olan yıllık gelirleri toplamının vergi mükellefi başına düşen ortalaması 815,89 kuruştur. Sandıma mükellef başına düşen 1.703,85 kuruş ortalama gelir düzeyiyle kazanın en varlıklı köyü olarak dikkat çekmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere bu köyün temettuat kayıtları yarım kalmış olduğundan bu durumun yanıltıcı olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira defterlerdeki kayıtlar genel olarak incelendiğinde kayıt işleminde öncelikle köyün varlıklı kimselerinden başlandığını göstermektedir. Ancak Yahşi köyünün 1.356,25 kuruşluk ortalaması hayli da hayli yüksek olup ortalama değerin buçuk katını aşmaktadır. Bu köyün geliri 233,43 kuruşla kazanın en düşük gelir ortalamasına sahip olan Bitez'in 6 katı kadardır. Bitez kaza ortalamasının da 3,5 kat altındadır. Geriş, Beksimad, Rumevleri, Gürece, Yaka, Göl, Dirmil, Farilya dakaza ortalamasının altındadır. Ancak bu köylerin gelir ortalaması Bitez'inki kadar düşük değildir. Bitez'den en düşük gelir düzeyine sahip olan Farilya'da mükellef başına düşen gelir ortalaması 660,1 kuruştur. Bitez dışındaki köylerin gelirleri ortalama değerin fazla uzağında değildir (Tablo 8, Grafik 10).

Köyler	Mükellef Sayısı	Yıllık Gelir	Mükellef Başına Ortalama Gelir	Kaza Ortalamasına Göre
Bitez	119	27779	233,43	-
Karakaya	72	68500,5	951,39	+
Akçaalan-ı Kebir	83	95346	1148,74	+
Geriş	27	19745	731,62	-
Beksimad	27	18290	695,92	-
Belan	49	55247	1127,48	+
Gökçebelan	13	13200	1015,38	+
Yahşi	10	13652,5	1356,25	+
Akçaalan-ı Sagir	50	45027,5	900,54	+
Rumevleri	23	15618	697,04	-
Gürece	30	20800,5	693,35	-

Yaka	26	18690	718,84	-
Gökburun	32	29046	907,68	+
Dere	38	38990	1026,05	+
Sandıma	13	22150	1703,84	+
Karabağ	46	41850	909,78	+
Göl	17	13285	781,47	-
Müskebi	118	100310,5	850,08	+
Dirmil	53	40195	758,39	-
Farilya	48	31685	660,1	-
TOPLAM	**894**	**729407**	**815,89**	

Tablo 8: 1845 Yılına Ait Vergi Mükellefi Başına Düşen Yıllık Gelirleri (Kuruş)

Haneler arası gelir dağılımına bakıldığında yirmi köy arasında geliri en yüksek olan şahsın Müskebi köyünden Mehmed Ağaoğlu Bekir Ağa olduğu görülmektedir. Bekir Ağa'nın yıllık geliri 8.490 kuruş olup vergi mükellefi başına düşen ortalanın 10 katı kadardır. 150 dönüm incir bahçesi, 28 dönüm ekili tarlası 2 çift öküzü ve bir de yel değirmeni vardır. Ondan sonra gelen yüksek gelir 3.620 kuruştur. Kazanın üst gelir grubunu oluşturan ve yıllık gelirleri 3.000 kuruş ve üzerinde olanların sayısı ise on iki kişiden ibaret bulunmaktadır. Bunlar vergi mükelleflerinin % 1,34'ünü oluşturdukları halde kaza gelir toplamının % 6,3'lük payına sahip bulunmaktadırlar. Kazanın en büyük toprak sahibi olan Mehmet Bey'in 2.090 kuruşluk geliriyle üst düzey gelir grubu içerisinde yer almadığını özellikle belirtmek gerekir. En düşük gelir ise 10 kuruştur ve Bitez köyünden Güllüoğlu Mustafa'nın yetim kızı Fatma ile yine aynı köyden Helvacıoğlu Hacı Mustafa'ya aittir.

Adı	Mesleği	Toprak (Dönüm)	Ağaç (Adet)	B. Baş Hayvan	K. Baş Hayvan	Değirmen
Abdurrahman	-	22	10	12	-	
Eyüboğlu Mustafa Ağa	-	32	-	15	-	1
Eyübağaoğlu Hacı Ali Ağa	-	35	-	14	-	-

Hatiboğlu Mehmed Efendi	-	40	11	12	-	
Elhac Mustafa Ağa	-	33	-	12	30	1
İsmail Reisoğlu Ahmed	Çiftçi	20	-	3	-	1
Hacı Eyüb Ağa	-	128	-	6	-	-
İbrahim Beyoğlu İzzet Bey	-	30	-	4	-	-
Aydınoğlı Halil	Çiftçi	13	130	9	-	-
Müftüdamadı Hacı Mehmed Efendi	Hatib	30	3	12	40	-
Hacı Haliloğlu Hacı Mustafa	Çiftçi	25	10	19	-	-
Mehmed Ağaoğlu Bekir Ağa	-	178	-	4	-	-
Ortalama		**48,83**	**13,66**	**10,16**	**5,83**	**0,25**

Tablo 9: Yıllık Geliri 3.000 Kuruşun Üzerinde Olanların Mal Varlığı

Kazanın üst gelir grubunu teşkil eden söz konusu on iki kişinin mal varlığına bakıldığında (Tablo 9) bunların aslında orta seviyede tipik köylü aileleri oldukları görülmektedir. Ne öyle çok büyük arazileri, ne de hayvan sürüleri vardır. Bu ailelerin mal varlıkları, aynı tarihte yine Aydın vilayetine bağlı olan Ödemiş kasabasının en yüksek gelir elde eden on varlıklı ailesiyle karşılaştırıldığında vasat seviyede oldukları daha açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira kişi başına düşen toprak miktarı Seralos'ta sadece 48,83 dönüm iken Ödemiş'te 226,1'dir. Hayvan varlığı yanında incir, zeytin, palamut gibi ağaç sayısı bakımından da fark oldukça büyüktür (Grafik 10).[24]

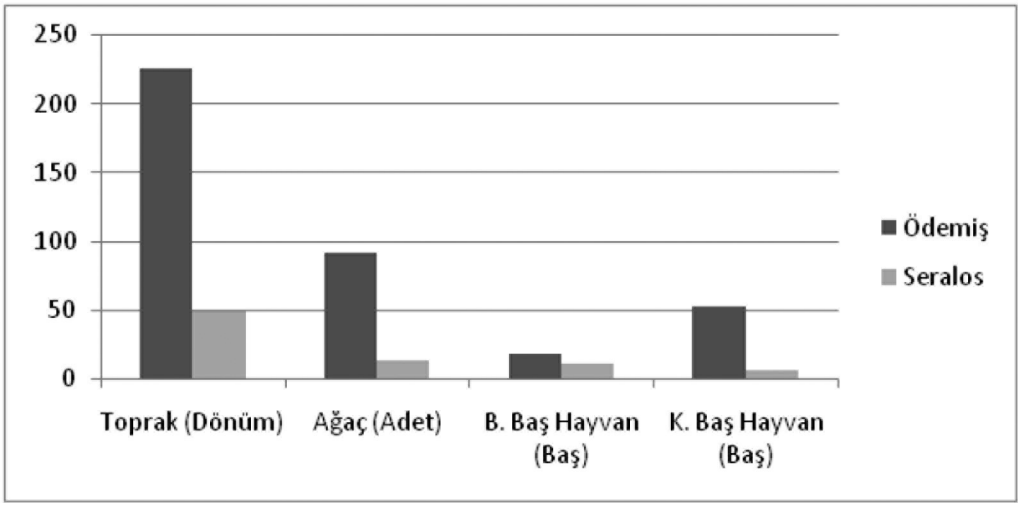

Grafik 10: Seralos ve Ödemiş Üst Düzey Gelir Grubunun Mal Varlıkları

[24] Ödemiş'le ilgili veriler için Bkz. Güran, *a.g.e.,* s. 171.

Aynı karşılaştırma tüm vergi mükelleflerini kapsayacak şekilde hane başına düşen ortalama yıllık gelir düzeyi açısından yapıldığında Seralos'un hem Ödemiş kasabasından[25] ve hem de Menteşe sancağının Muğla kasabası[26] ile Milas ve Bodrum[27] kazalarından daha yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir (Grafik 11). Bunun yukarıda değinildiği üzere Seralos'taki zuhurat gelirlerinin yüksek gösterilmiş olmasından kaynaklanmış olma ihtimali vardır. Ancak daha ayrıntılı bir karşılaştırma yapmadan şimdilik bu konuda kesin bir şey söylemek doğru olmayacaktır.

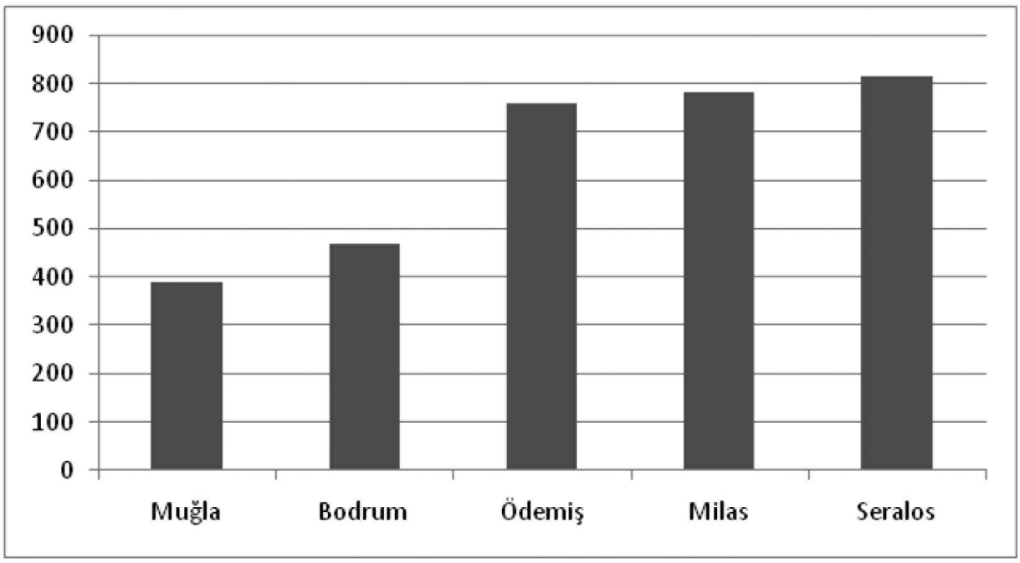

Grafik 11: Vergi Mükellefi Başına Düşen Yıllık Ortalama Gelirler (Kuruş)

Vergi Yükü

Vergi mükelleflerinden *adet-i ağnam*, öşür ve *vergi-yi mahsûsa,* adı alında üç çeşit vergi alındığı görülmektedir. Adet-i ağnam, koyun ve keçi başına 2 kuruş olarak alınmaktadır. Tarım ürünlerinden ve arı kovanlarından ise % 10 nispetinde öşür alınmaktadır. Temettuat sayımlarında hububat ve bakliyattan alınan öşür miktarı hem ayni (kile), hem de nakdi (kuruş) olarak hesaplanmıştır. Bunların dışında kalan incir zeytin, pamuk, zeytin gibi toprak mahsulleri ile arı kovanları için sadece nakdi değer üzerinden kayıt yapılmıştır. Bu kayıt sistemi

---

25 Ödemiş kazasının yıllık gelir toplamı ve hane sayısı için bkz. Güran, *a.g.e.*, s. 166-167.

26 Muğla kasabasının yıllık gelir toplamı ve hane sayısı için bkz. Volkan Levent Akgünlü, *Temettuat Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (ed. Ahmet Yiğit), Muğla 2008, s. 12-49.

27 Milas ve Bodrum için bkz. Nejdet Bilgi, "Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bodrum", *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu (22-25 Ekim 2007)*, Bodrum 2008, s. 110.

hububat ve bakliyatın duruma ya da ihtiyaca göre ayni ya da nakdi olarak vergilendirilebildiğini, fakat diğer ürünler için sadece nakdi vergilendirme yapıldığını göstermektedir.

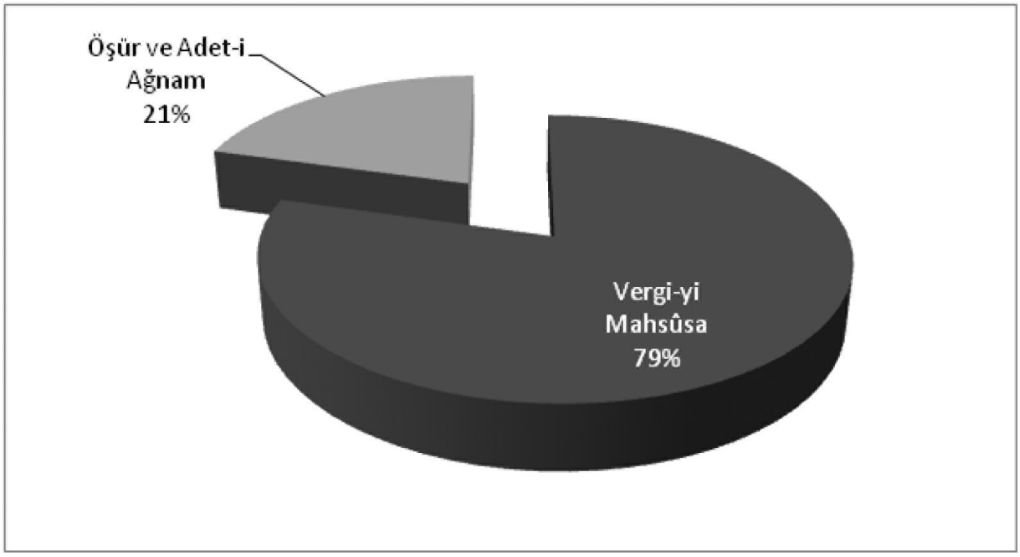

Grafik 12: Vergi Yükünün Vergi Kalemlerine Göre Dağılımı

Halkın emlak arazi ve diğer gelirlerini tespit ederek ödeme gücüne göre vergilendirme prensibine dayanan vergi-yi mahsûsa ise Tanzimat'tan önce muhtelif isimlerle toplanan örfi vergilerin yerine ikame edilmiştir. Bu verginin miktarı sancak ölçeğinde belirlenmekte ve önce kazalar arasında ardından kasaba ve köyler arasında ve son olarak vergi mükellefleri arasında mali ödeme güçlerine göre paylaştırılmaktaydı.[28] Miktar olarak öşür ve adet-i ağnamdan hayli yüksek bir oran teşkil ediyordu (Tablo 9). 1844 yılında Seralos kazasının yirmi köyünden alınan öşür ve adet-i ağnam toplamı 28,694 kuruş iken vergi-yi mahsûsa miktarı 110.495 kuruştur ve vergi toplamı içerisinde % 79,3 gibi oldukça yüksek oranı teşkil etmektedir (Grafik 12).

[28] Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri*, s. 174-177; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi,* İstanbul 1990, s. 94-105.

Köyler	Mükellef Sayısı	Vergi-yi-Mahsûsa	Öşür-Adet-i Ağnam	Toplam Vergi	Mükellef Baş. Ort.	Kaza Ort.
Bitez	119	1057	1733	2790	23,44	-
Karakaya	72	11315	2699,5	14014,5	194,64	+
Akçaalan-ı Kebir	83	14522	3102,5	17624,5	212,34	+
Geriş	27	4200	780,5	4980,5	184,45	+
Beksimad	27	3360	865	4225	156,48	+
Belan	49	6400	1344,5	7744,5	158,05	+
Gökçebelan	13	2475	324,5	2799,5	215,34	+
Yahşi	10	2304	685	2989	298,9	+
Akçaalan-ı Sagir	50	6200	2020	8220	164,4	-
Rumevleri	23	1860	841	2701	117,43	-
Gürece	30	3110	853	3963	132,1	-
Yaka	26	2625	651,5	3276,5	126,01	-
Gökburun	32	3318	890	4208	131,5	-
Dere	38	6480	1569	8049	211,81	+
Sandıma	13	2335	736	3071	236,23	+
Karabağ	46	8055	1857	9912	215,47	+
Göl	17	1595	590	2185	128,52	-
Müskebi	118	16239	4290	20529	173,97	+
Dirmil	53	6045	1817	7868	148,45	-
Farilya	48	7000	1045	8045	167,6	+
TOPLAM	**894**	**110495**	**28694**	**139195**	**155,69**	

Tablo 10: 1844 Yılında Seralos Kazasının Vergi Yükü (Kuruş)

Seralos kazasının 1844 yılında ödediği 139.195 kuruş tutarındaki toplam vergi miktarı, yıllık gelir toplamının % 19,08'i kadardır. Vergi miktarı, vergi mükelleflerinin kayda geçirilen gelirleri nispetinde belirlendiğinden vergi miktarıyla vergi mükelleflerinin yıllık gelir ortalaması arasında oransal açıdan bir paralellik bulunduğu görülmektedir. Bu uyumu bozan tek köy gelir oranı yüksek olduğu halde vergi miktarı düşük görünen Sandıma'dır. Ancak bu durum da köy kayıtlarının eksik olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Sandıma değerlendirme dışı tutulduğunda Tanzimat'ın vergi reformu anlayışına uygun olarak en azından kayıtlar ölçeğinde gelir-vergi dengesinin büyük ölçüde sağlandığı söylenebilir. Yirmi köy arasında vergi mükellefi başına düşen ortalama yıllık gelir düzeyi bakımından en alt sırada yer alan Bitez, ödenen vergi miktarı bakımından da en alt sırada bulunmaktadır. Aynı şekilde (Sandıma hariç) kazanın en yüksek gelir düzeyine sahip olan Yahşi köyü, vergi yükü bakımından da üst sırada yer almaktadır (Grafik 13).

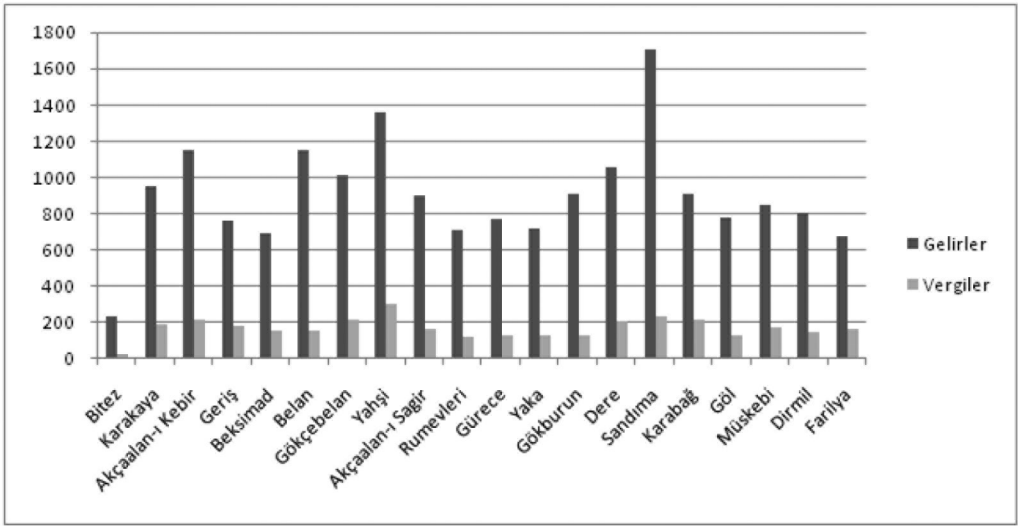

Grafik 13: Seralos Kazında Vergi Mükellefi Başına Düşen Yıllık Gelirler ve Vergi Miktarları (Kuruş)

SONUÇ

1845 tarihli temettuat kayıtları ölçeğinde yapılan inceleme neticesinde Seralos kazasının sosyal ve ekonomik yapısı ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. İdare merkezi Müskebi olmak üzere yirmi köyden oluşan bu kazanın kuruluş tarihi olan 16. yüzyıldan itibaren nüfus ve iktisadi yapı açısından değişime uğramayan durağan bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Tıpkı 16. yüzyılda olduğu gibi nüfuz az, köyler küçük ve kaza sınırları içerisinde kasaba denile bilecek bir yerleşim yeri bile yoktur. Sosyal yapı çiftçilerin ve ırgatların çoğunlukta olduğu kırsal kesimin tipik özelliklerine sahiptir. Nüfusun sadece %2'si gayrimüslimdir. Sanayi ve ticari canlılık adına herhangi bir emare yoktur. Ekonomi temel olarak tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Özellikle tarım ve hayvancılık gelirleri arasında %22.07'lik bir orana sahip olan incir,halkın başlıca gelir kaynağıdır. Tarım arazisinin sadece %7.94'ü 50-200 dönüm toprağı olan büyük toprak sahiplerinin tasarrufundadır. Bu nedenle istisnalar dışın da hemen her hanenin az ya da çok tarım arazi vardır. Toprak tasarrufunda olduğu gibigelir dağılımında da istisnalar dışında dengeli bir paylaşım olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız köyler arasında Bitez'ingelir düzeyi oldukça düşüktür. Bu köy vergi mükellefi başına düşen ortalama değerin 3,5 kat altındadır. Diğer köylerin gelirleri ortalama değere yakındır. Gelirlerin yaklaşık olarak beşte biri adet-i ağnam, öşür ve vergi-i mahsûsa adıyla vergi olarak ödenmektedir.

EKLER

Ek 1: Bitez Köyü Temettuat Defterinin İlk Sayfası (Temettuat Defteri nr. 02474)

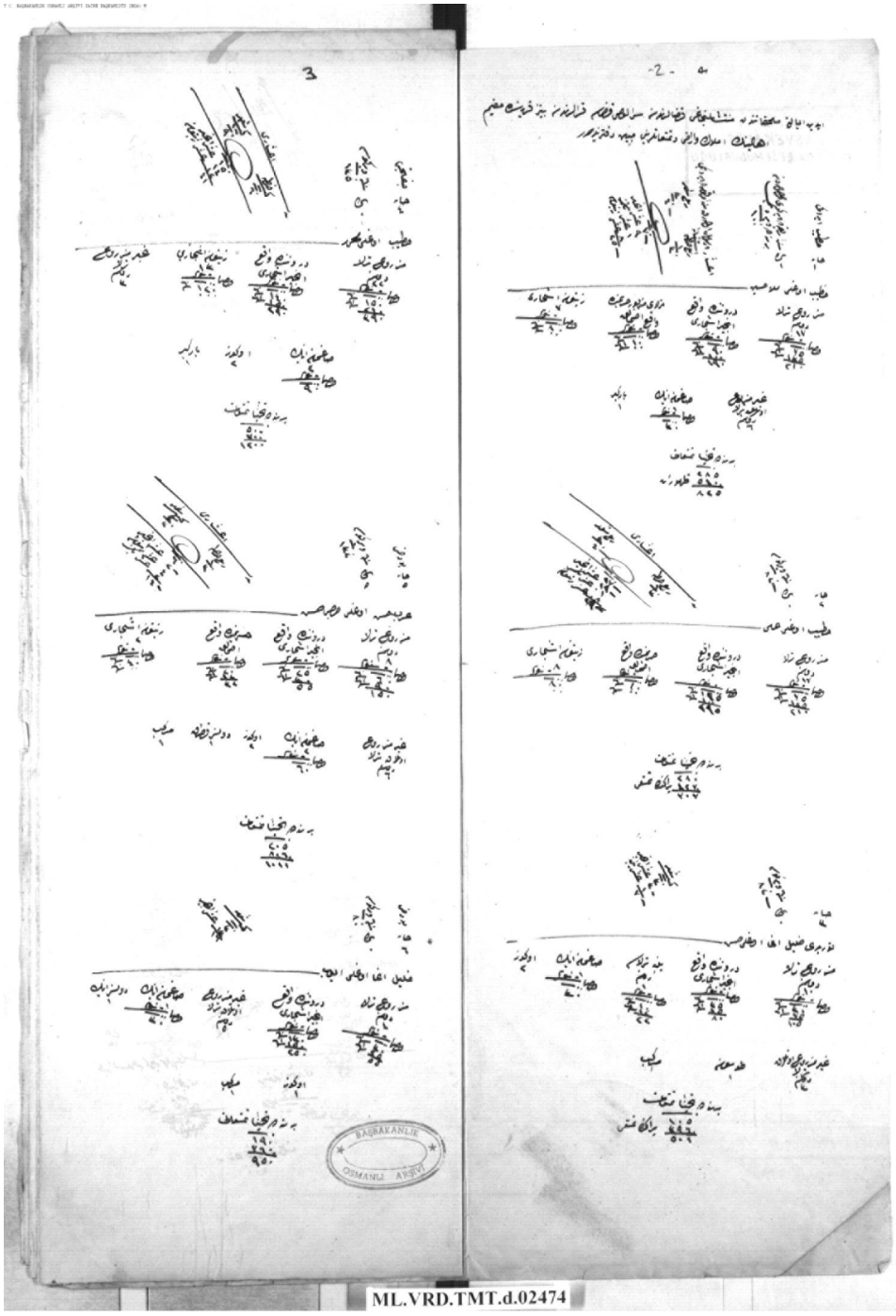

Ek 2: Bitez Köyü Temettuat Defterinin Son Sayfası(Temettuat Defteri nr. 02474)

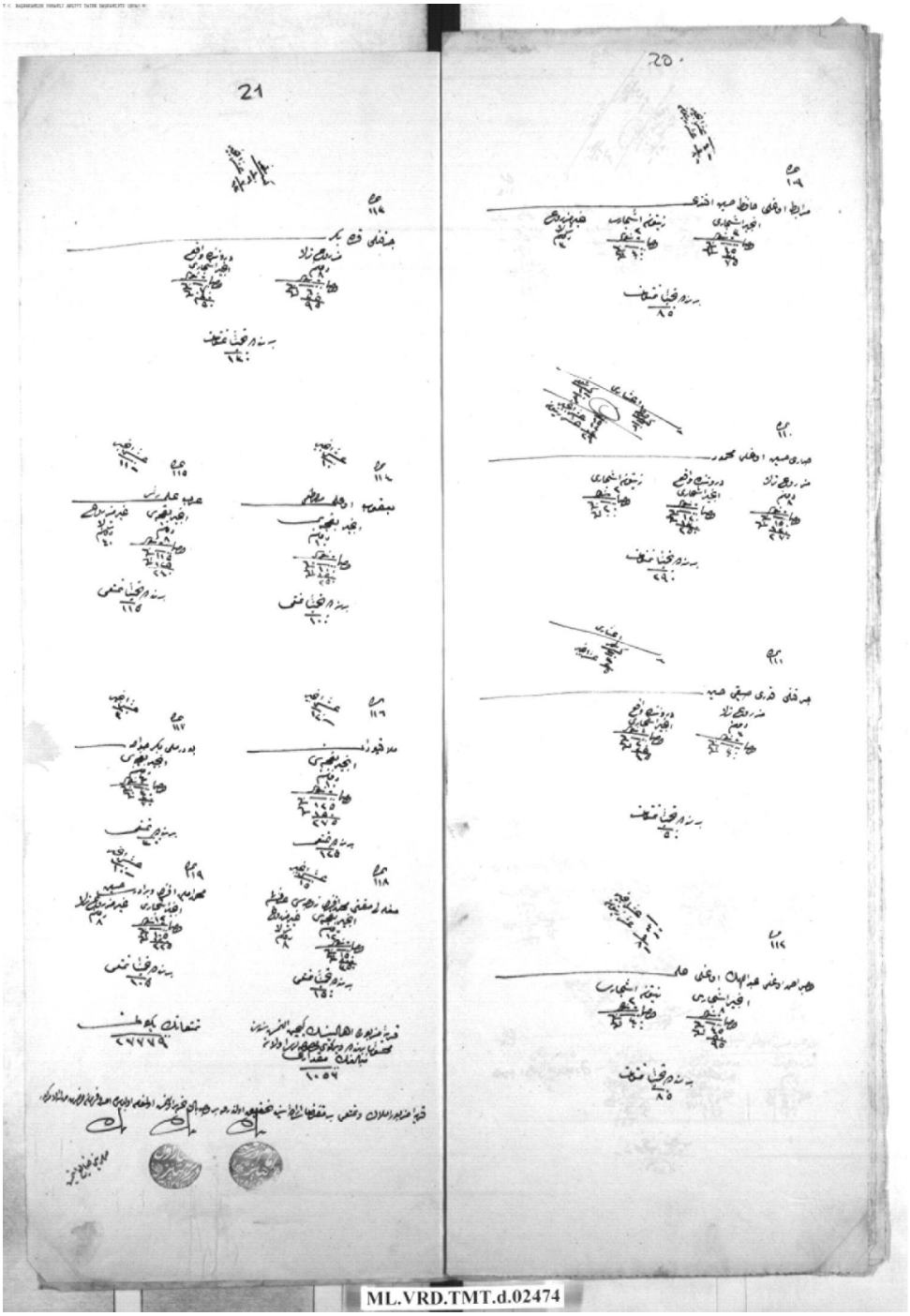

MENTEŞE MÜTESELLİMİ ÇAVUŞZÂDE HACI EBU BEKİR AĞA

THE LOCAL NOTABLE OF THE DISTRICT OF MENTEŞE AYAN ÇAVUŞZÂDE HACI EBU BEKİR AĞA

Bircan KAYMAKÇI *

Özet:

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Menteşe yöresinde sancak yönetiminde söz sahibi olan Çavuşzâdeler ailesine mensup Ebubekir Ağa, 1772-1793 tarihleri arasında "kapıcıbaşılık"ünvanıyla Menteşe mütesellimliği görevini üstlendi. 1788-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları öncesinde Osmanlı ordusu için bölgeden asker ve teçhizat toplama, kalyon yapımı, Rodos Adası'nın savunması işleriyle görevlendirildi. Ağa, devletin birçok talebini yerine getirmekle birlikte zamanla bölgedeki nüfuzuna dayanarak merkezi emirleri uygulamada isteksiz davranınca azledilmiş ve nihayetinde de idam edilmiştir. Bu bildiride Hacı Ebubekir Ağa'nın Menteşe mütesellimi olarak icraatları, ailesinin Menteşe yöresindeki nüfuzu ve diğer ayan aileleriyle olan rekabeti anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ayan, Menteşe, Rodos, Bodrum, Kalyon.*

Abstract:

Ebubekir Ağa of the Çavuşzâdes took an official position as "kapıcıbaşı" between 1772 and 1793 in his ayan families' Menteşe District of the Ottoman Empire in the second half of the 18th century and early 19th century. Before the wars between Ottomans and Austrians-Russians, the Ottoman Empire gave him an official function, an administrative function to get soldiers, to built galleon for military defense of Rhodes Island. But Ebubekir Ağa didn't do that important official functions and got an unserious position. At the end, he was removed from his official position as "kapıcıbaşı" and hanged. This study tries to gain Ebubekir Ağa's functions as an "ayan", his families' poverty as a local notoble of Menteşe district and the competitions of the other local notables.

Keywords: *Ayan, Menteşe, Rhodes, Bodrum, Galleon.*

---

* Doktorant, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı / Ph.D. Student, Pamukkale University, Institute of Social Sciences, History Department; (kaymakci78@hotmail.com).

MENTEŞE MÜTESELLİMİ ÇAVUŞZÂDE HACI EBU BEKİR AĞA

Bircan KAYMAKÇI

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren başlayan dönüşümü içerisinde geliştirilen iltizam sistemi ile başlangıçta sürekli ve yüksek bir gelir elde etmek amaçlanmış, bunun için görevlendirilen mültezimlik görevini üstlenen taşralı ayan aileleri de 18. yüzyıla gelindiğinde geniş topraklara sahip büyük hanedanlıklar halini almışlardı.[1] Bu sistem, genel olarak bakıldığında bir tür adem-i merkeziyetçilik olarak görüldüğü gibi, Karen Barkey gibi bilim adamları ise bu süreci yeniden merkezileşme olarak görmüşlerdir.[2]

Çalışmamıza konu bölge olan Menteşe yöresinde öne çıkan ve sancak yönetiminde söz sahibi olan üç büyük rakip aile bulunmaktaydı: Tavaslızâdeler, Milaslızâdeler ve Çavuşzâdeler. Bu rekabet ortamında Çavuşzâde ailesine mensup birçok kişi sancakta muhassıllık ve mütesellimlik görevlerini üstlendiler. Fakat ailenin söz konusu dönemde en dikkat çeken ismi Ebubekir Ağa'dır. Bu bildiride Hacı Ebubekir Ağa'nın Menteşe mütesellimi olarak icraatları, ailesinin Menteşe yöresindeki nüfuzu ve diğer ayan aileleriyle olan rekabeti anlatılacaktır.

Hasan Çavuş ve oğulları bölgede Çavuşzâdeler olarak anılmış ve yerel bir güç unsuru olarak ortaya çıkmışlardır. Çavuşzâde ailesi mensupları kimi zaman bir kapıcıbaşı olarak devlet görevlisi, bazı zamanlar da halka zarar veren bir asi, zorba veya eşkıya olarak belgelerde tanımlanmışlardır.

Aileye adını veren *Hasan Çavuş*'un adına ilk olarak 1733 tarihli bir belgede "Köyceğizli Hasan Çavuş" ibaresi ile rastlıyoruz. Hasan Çavuş'tan sonra yerine oğlu Hacı Ahmed Ağa, ondan sonra da onun oğlu Ebubekir Ağa görevi devraldı. Babasına işlerinde yardım edip onun mütesellimlik görevine dahil olan işleri babası hayatta iken henüz resmen olmasa da fiilen yürüttüğünü biliyoruz.

Hacı Ebubekir Ağa'ya mütesellimlik vazifesinin verilmesi, babası Hacı Ahmed Ağa'yla birlikte Limni Adası'na sürgün edilmesinin sonrasında ilginç bir olayla gerçekleşmiştir. Osmanlı taşrasındaki patronaj sisteminin, benzer olaylarda olduğu gibi burada da devreye girdiği görülmektedir. Trabzon Valisi Vezir Hacı Ali Paşa, haklarında sürgün kararı çıkan Hacı Ahmet Ağa, oğlu Ebubekir Ağa ve torunu Ömer Ağa için kefil olarak devreye girmiş ve onları

---

1 M. Yaşar Ertaş, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa", *History Studies*, *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012, s. 1.

2 Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu*, *Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, (çev. Ebru Kılıç), İstanbul 2008, s. 300-303.

sürgünden kurtarmıştır.[3] Vali Hacı Ali Paşa'nın niçin kendileri için devreye girdiğini ve sürgünün ne kadar sürdüğü hakkında bilgi sahibi değiliz.

Ebubekir Ağa'nın resmi olarak *kapıcıbaşı*[4] olarak görevlendirilmesi babası hayatta iken olmuştur. Baba Ahmed Ağa'dan Sakız Adası'nın savunması için 2000 asker gönderilmesi istendiğinde, Ağa'nın yaşının ilerlemesi nedeniyle işleri aksatması üzerine bu görev ağanın oğlu Ebubekir Ağa'ya verilmiştir.[5] Bu babasından kendisine devrolan işidir.

Kendi mütesellimliği dönemindeki ilk resmi görevi ise, 1788–1792 Osmanlı-Avusturya-Rusya Savaşı için Ebubekir Ağa'dan, diğer bazı ayanlardan olduğu gibi asker ve teçhizat istenmesi ile başlar.[6]

1788–1792 arasında Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Rusya ile yapacağı savaş için Hacı Ebubekir Ağa'nın ayanlık bölgesine de görev düştü. Savaş ilan edilmesi üzerine 1788 tarihinde 500 adet süvari askerinin Menteşe sancağından toplandıktan sonra acil bir şekilde orduya gönderilmesi için merkez tarafından emir verildi. Ayrıca sadece asker değil, ilave olarak tedarik edebildiği kadar askeri teçhizat ve diğer masraflarını karşılayarak Rodos'un muhafaza edilmesine katkıda bulunmak üzere bir an önce hareket etmesi yönünde sıkı bir tembih yapıldı. Ve bu konuda hiç bir şekilde özür ve bahanenin kabul edilmeyeceğine dair de uyarıldı.[7]

Bu arada Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya gibi iki büyük devletle yapacağı savaş nedeniyle nakit para elde etmek için çeşitli yollar arıyor, bunun için de kendisine borçlu durumdaki ayanlardan temin edeceği "alacakları" ilk akla gelen kaynaklardan birini teşkil ediyordu. Ahmed Ağa'nın vefat etmesinden sonra bütün mallarının oğluna teslim edilmesiyle Ebubekir Ağa bunun karşılığında 100.000 kuruşu ödemeği taahhüt etmişse de bunun yalnızca 20.000'ini ödemişti. Kendisine bir ferman gönderilerek bunun en azından 25.000 olan ilk taksitinin tam olarak ödenmesi istendi.[8]

1788 yılında asker ve teçhizat tedariki konusunda gönderilen fermana itaat etmeyen Ebubekir Ağa'ya sözünü bir daha hatırlatma gereği duyan devlet, diğer çevre ayan ailelerine de aynı şekilde, ancak bu kez daha ciddi bir şekilde

---

3 BOA, C. DH. 13869 (20.Ş.1188 / 26.10.1774).

4 Yaptıkları işlerde başarı gösteren ağalar devlet tarafından belirli unvanlarla taltif edilmişlerdir. Gemi müteahhidi olanlar da dahil olmak üzere, devletin takdirini kazanan ağalar genellikle *kapıcıbaşılık* unvanı ile başarılarının karşılığını almışlardır. *Kapıcıbaşılık* aslında "saray kapıcılarının başı" görevine karşılık gelmesine rağmen, özellikle 18. yüzyıldan itibaren taşra hizmetinde başarı sağlayan ağalara verilen "kapıcıbaşılık" rütbesi bu anlamda bir görev değil, bir çeşit taltif rütbesini karşılar. Bkz. Sinan Yakay, *Karadeniz Ereğli'de Tersaneciliğin Tarihi ve Tersaneci Ağalar*, Ereğli 2004, s. 82.

5 BOA, C. AS. 44361 (29.N.1186 / 24.12.1772).

6 BOA, C. AS. 4775 (29.N.1202 / 03.07.1788).

7 BOA, C. AS. 4775 (29.N.1202 / 03.07.1788).

8 BOA, C. ML. 16865 (29.M.1204 / 19.10.1789).

tehdit etmeyi ihmal etmedi.[9] Bu gözdağı en azından Ebubekir Ağa tarafından dikkate alınmış olacak ki, bundan kısa bir süre sonra masrafları hazine tarafından karşılanacak olan 500 adet süvariyi tedarik etti. Ancak hemen bu sırada Ebubekir Ağa'ya gönderilen yeni bir fermanla bu sayıya 1000 asker daha ilave yapması gerektiği bildirildi. Fakat Ebubekir Ağa, yeni temin ettiği 500 askerden sonra ilave olarak emredilen 1000 askeri istenen sürede tedarik etmede kendisinde yeterli gücü bulamamış olacak ki, kendisinin yaşlandığını ve oğlu Mustafa'nın da bir yardımcıya ihtiyaç duyduğunu, bu yüzden devletin 30 gün mühlet vermesini Muğla Kadısı aracılığıyla İstanbul'a bildirdi. Ağa'nın istediği ek süre kabul edildi, fakat Ağa yine de bu süre içinde asker gönderimini sağlayamadı.[10]

Bu ve benzeri aksaklıklar, İstanbul'un bölgedeki diğer görevlileri tarafından başkente iletiliyordu. Rodos'un muhafazası için bölgeden asker toplamakla ve bu konudaki tüm gelişmelerle ilgili her türlü bilgilendirmeleri yapmakla görevli olan Kapıcıbaşı Mir Ali, görevi esnasında karşılaştığı lakaytlıkları ve mütesellimlerin görevi nasıl hafife aldıklarını İstanbul'a döndüğünde takdim ettiği yazısıyla Divan'a bildirmiştir.[11] Bu aksaklıklar, devlet nazarında mütesellimin gözden düşmesinde, daha sonra karşısına çıkabilecek muhtemel konulardan olacaktır.

Ebubekir Ağa'nın savaş öncesindeki görevlerinden bir tanesi de, babası Ahmed Ağa zamanından kendisine devrolan kalyon yapımı ile ilgili görevidir. Çavuşzâde Ahmet Ağa kendisine gönderilen emir gereği kalyon yapımına başlamış, ancak tamamlayamadan vefat etmişti. 1777'de kendisiyle yapılan yazışmalarda, Ahmet Ağa'nın Marmaris'te yapmakla görevli olduğu kalyonun henüz üçte birini tamamladığı ve ihtiyaç dolayısıyla acele etmesi gerektiği kendisine bildirilmişti.[12] Ahmet Ağa'nın Mısır'a firar etmesi üzerine sözü edilen kalyonun yapımı sekteye uğramış, daha sonra Ağa'nın cezası affedilmiş, fakat bu sefer de Bodrum'da yapmayı taahhüt ettiği 47,5 *zir*â[13] uzunluğundaki kalyonu inşa etmeden vefat edince, Ebubekir Ağa bu görevi devralmıştı.[14] Borç ödemeleri ve kalyon yapımında, babası Ahmed Ağa döneminde olduğu gibi Ebubekir Ağa döneminde de taahhüt edilen süreye uyulamamıştır. Bunun sebebi olarak, ailenin

---

9 BOA, C. AS. 2940 (29. Ra. 1204 / 17.12.1789).

10 BOA, C. AS. 8256 (17 C.1204 / 4.3.1790).

11 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 194/9567.

12 BOA, C. BH. 8589 (20.N.1191 / 22.10.1777).

13 Zira, özellikle denizcilikte kullanılan uzunluk ölçüsü birimidir. OsmanlıDevleti'nin donanma gemilerine her yıl düzenli olarak verilen yelken bezi, çadırbezi,gemipersoneli için kışlık örtünme bezi hep zira ölçüsüne gore verilmekteydi. Gemilerin boyu da kalyon çağıyla beraber zira olarak belirtiliyordu.Bir elin orta parmak uç kısmından dirseğe kadar olan kısmı veya tam bir kol boyu bir ziraya karşılık geliyor. 75 ile 90 cm. arasında bir birim olduğu anlaşılıyor. Bazen 1 zira 85,8 cm. olarak da belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak yapılabilecek bir hesaplamaya gore ortalama 40 metre civarında uzunluğa sahip bir kalyon olduğunu anlıyoruz. Bkz. Yakay, *a.g.e.*, s. 48.

14 BOA, C. BH. 11776, (17.S.1203 / 17.11.1788).

bu sıralarda Tavaslızâdeler ile güç mücadelesi içinde olması dolayısıyla resmi görevlerine gereken ilgi ve zamanı ayıramadıkları düşünülebilir.

Savaş öncesi hazırlıklarında Rodos'un savunması için Ebubekir Ağa'dan yeni bir kalyon yapması daha istendi. Hacı Ebubekir Ağa'nın Bodrum Tersanesi'nde yeni bir kalyon yapımını daha başlattığı, kalyonun masrafları için Çavuşzâdeler hesabına havale olunan 20.000 kuruş miktarındaki yeni ödemeden anlaşılmaktadır.[15]

Bodrum Tersanesi'nde Mir Süleyman'ın gözetiminde yapılması istenen 51 *zirâ* uzunluğundaki kalyonun yapım masraflarının Mütesellim Hacı Ebubekir Ağa'ya havale edildiğine dair bilgi Güzelhisar Kadısı'na ve Aydın Muhassılı Cihanzâde Mir Hüseyin Bey'e de bildirildi.[16]

Bütün bu görevlendirmeler yapılırken, Çavuşzâdelerin uğraşmak durumunda oldukları önemli bir konu daha her zaman canlılığını korumuştur. Bölgenin diğer bir güçlü ayan ailesi Tavaslızâdelerle olan çekişme, Çavuşzâdeleri sürekli bir şekilde baskı altına alan meselelerin başında gelmektedir. Daha baba Ahmet Ağa döneminde mütesellimlik görevi kendilerindeyken, Tavaslızâdeler, Çavuşzâdeler'de bulunması gereken bazı çiftlikleri usulsüz bir şekilde zapt etmişler, hatta bir kısmının satışını gerçekleştirmişlerdi. Ahmed Ağa döneminde ailenin devlete olan borçlarının uzun süre ödenememesinin sebepleri arasında Tavaslızâdeler'in aleyhteki faaliyetlerinin olduğu, bizzat devlet yetkilileri tarafından tespit edilmişti.

Çavuşzâde-Tavaslızâde çekişmesinde, Hacı Ebubekir Ağa'nın mütesellimliğine denk gelen dönemde merkez tarafından gönderilen emirlerden, Tavaslızâdeler'in rakip aile Çavuşzâdelerin işlerine engel olmak için fırsat kolladıkları, özellikle de kendilerinin yoğunlukta oldukları yerlerde daha etkili olmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Mesela, 7 Ocak 1790'da İstanbul tarafından Tavaslı Hacı Ömer Ağa'ya yapılan bir uyarıda; Tavas kazasına ait mukataa gelirlerinin ilgili makamlara henüz teslim edilmediği, bunların toplanarak, vergilerden dolayı hazineye olan borcunun tamamen tahsil edilmesi ve bu konu için görevlendirilen mübaşir vasıtasıyla Menteşe Sancağı Mütesellimi Hasan Çavuşzâde Hacı Bekir Ağa'ya ödenmesine dair emir gönderilmiştir (1790).[17]

1791 yılı başında ise, Tavaslızâdelerin reisi eski Denizli voyvodası Tavaslı Ömer Efendi, belgelerde nedeni ve nasıl olduğu belirsiz bir kaza sonucu vefat etti. Tavaslı Ömer Efendi'nin emlak, arazi, çiftlik, hayvan ve diğer mal varlığı varisleri tarafından belirli bir miktar karşılığında talep edildi. Böylelikle Çavuşzâdeler ailesinin bölgedeki en güçlü rakiplerinden olan Tavaslızâdelerin

---

15 BOA, C. ML. 6012, (27.R.1205 / 3.1.1791).
16 BOA, C. BH. 12682, (13.Ca.1205 / 18.01.1791).
17 BOA, C. ML. 30185, (20.R.1204 / 7.1.1790).

başı ortadan kalkmış oluyordu. Ancak Çavuşzâdeleri rahatlatacak bu durum pek uzun sürmedi. Bu boşluk çok geçmeden diğer bir rakip aile olan Milaslızâdeler tarafından doldurulmuştur.[18]

Bölgenin mütesellimliğine her zaman aday olan Milaslızâdeler ailesi, Çavuşzâdeler'in karşısına çıkarak diğer bir yerel güç olarak mücadelede yer aldılar.

Azledilme sebeplerine birazdan değineceğimiz Ebubekir Ağa'nın mütesellimlik görevinden alınmasından sonra yerine Milas ayanı olan Ömer Ağa geçmişti. Ancak Ömer Ağa'nın daha önce çağrıldığı Osmanlı-Rus ve Avusturya Seferi'ne gitmemesi nedeniyle Kapıcıbaşılığı kaldırılırken bütün mal varlığına da Hazine-i Hümayun tarafından el konuldu. Mütesellimlik görevinden uzaklaşmak istemeyen Milaslı Ömer Ağa durumun ciddiyeti üzerine belirli sözler verince mütesellimlik görevi kendisine yeniden verildi. Diğer taraftan mütesellimliği kendisine bırakmak istemeyen ve olayların Milaslızâdeler lehinde gelişmesinden rahatsız olan sabık mütesellim Ebubekir Ağa yeniden sahneye çıkarak, bu nüfuzlu ve kârlı resmi görevi Ömer Ağa'ya kolay kolay bırakmak istemeyeceğini gösterdi.

Ebubekir Ağa, Ömer Ağa'nın mütesellim ilan edilmesiyle birlikte Milas'da ikamet etmesine izin verilmesine rağmen onun Milas'a girmesine engel oldu. Bu durum, konunun araştırılması için İstanbul tarafından görevlendirilen Seyyid İbrahim Haseki tarafından incelenip merkeze bildirildi. Araştırmada, görevli Ömer Ağa ile birlikte Güzelhisar'a gittiklerini ve Ebubekir Ağa'nın engellemeleri nedeniyle Milas'a girmelerine imkan olmadığını bildirdi. Bunun için Aydın Muhassılı Cihanzâde'ye, İlyaszâde'ye, Gülleci Osman Ağa'ya emir gönderilmesini ve Ebubekir Ağa'nın ölü veya diri olarak Milas'tan çıkarılması gerektiğini padişaha arz etti.

Bu bilgilendirmenin sonucunda padişah tarafından yazılan hatt-ı hümayunda, Hasan Çavuşoğlu'nun bu işte olduğu gibi diğer hususlarda da emirlere itaat etmeyerek isyan ettiği ve ayrıca orduya asker göndermeyişinden de bahsedilmiş, dolayısıyla idam edilerek bütün mal varlığına el konulması gerektiği ve bu konuda ne gerekiyorsa yapılması, hatta Kara Osmanzâde'ye de ferman yazılmasına dair emir verilmiştir.[19]

Ebubekir Ağa'nın devleti bu şekilde tepki gösterecek hale getirmesine bir dizi olaylar zinciri sebep olmuştur. Öncelikle babası Ahmed Ağa zamanında Sakız Adası'nın korunması esnasında üzerine düşen görevlerde ciddiyetsizlik göstermiş ve kapıcıbaşılık görevine son verilmişti (1773). Ardından tekrar göreve geldiğinde Rodos'un savunmasındaki görevini de aksatmıştı.

Ebubekir Ağa böylece devletin emirlerine karşı direnişini devam ettirdiği

---

[18] BOA, D.BŞM.MHF. 90/84, (21.Ca.1205 / 26.1.1791).

[19] BOA, HAT: 209/11132.

gibi, resmi kayıtlara göre hileli yolarla mal varlığını artırmaya da çalışmıştı. Servetini artırıp nüfuzunu devam ettirmek isteyen Ağa'nın devlet nezdinde itibar kaybetmesi ve idamına giden süreçte bu iki başarısızlığın yanı sıra birkaç olay daha etkili oldu.

Bunlardan ilki; Ebubekir Ağa'nın devlete borcu olmasına rağmen kendisini alacaklı gibi gösterip, kalan miktarı halktan tahsil edebilmesi için kendisine emir gönderilmesini talep etmesiyle ortaya çıktı. Ahkâm kayıtlarının incelenmesi üzerine durumun tam tersi olduğu, bildirdiğinin aksine kendisinin borçlu olduğu ortaya çıktı (1790).[20] Ebubekir Ağa'nın diğer bir olayı ise, bölgede yer alan ve sadrazam ile Aydın muhassılı Cihanzâde Hüseyin Bey'e tahsis edilen Muratlı mukataasına ait aşar ve diğer vergilerin toplanması için bölgeye gönderilen görevliyi öldürmesidir. Dahası, bunun ardından Ağa eşkiyalık faaliyetlerini artırmış ve mukataa gelirlerini gasp etmiştir (1791).[21]

Aradan 6 ay geçtikten sonra Ebubekir Ağa kendisini idama götüren bir olaya daha karıştı. İstanbul'dan gönderilen bir görevli aracılığıyla Ebubekir Ağa'nın mal varlığını teslim etmesi emrediliyordu. Bu durum Mübaşir Haseki Seyyid İbrahim Ağa tarafından, o sırada Güzelhisar'da ikamet eden Ebubekir Ağa'ya da bildirildi. Fakat Ebubekir Ağa kendisine bilgi vermek üzere gelen görevliyi zincire vurarak üç gün hapsetti. Bu olay, onun artık gözünü karartarak devlete başkaldırdığının çok açık bir göstergesiydi.

Mübaşir Haseki Seyyid İbrahim Ağa tarafından, Ebubekir Ağa'nın yaptığı bu eşkıyalık hareketi İstanbul'a bildirildi. Ebubekir Ağa'nın Milas ve diğer kazaları oğlu Ömer Ağa'ya vererek görevliyi hapsettiği, daha sonra geri göndermesine rağmen geçen beş altı ay içinde halkın can, mal ve ırzına tecavüz ettiği, bu sebeple beş yüz haneden fazla ahalinin Güzelhisar ve civar kazalara göç ederek perişan olduklarını belirttikten sonra, Ömer Ağa'nın yüz-yüz elli kişilik eşkıya takımıyla halka zulüm yaptığını İstanbul'a anlatmıştır.[22]

Bütün bu olayların üzerine devlet çevredeki bütün mülki, idari görevlilere, paşalara, nüfusu ve gücünden dolayı diğer ayan ailelerine emir göndererek ağanın yakalanmasını emretti. Anadolu Valisi Vezir Hacı Ali Paşa'ya da gönderilen bir ferman ile yakalandıklarında idam edilmeleri, Rodos mütesellimi Murabıtzâde Mîr Hasan Bey'e gönderilen emirle mal varlıklarına el konulması, bundan başka bölge ayanları Uşak Voyvodası Acemoğlu, Emed kazasında Nasuhoğlu, Uluköy'de ikamet eden Curaoğlu ve Eskişehir'de Veli Beyoğlu'na gönderilen emirlerle Menteşe Sancağı mütesellimi Hasan Çavuşoğlu Bekir ve oğlunun yakalanması gerektiği bütün Anadolu'ya ilan edilmiş oldu.[23]

Gönderilen emirlerde, oğlu binbaşının o civardaki voyvodaların birinin

---

[20] BOA, C. ML. 27704, (17.M.1205 / 26.9.1790).
[21] BOA, C. ML.17793, (29.R.1205 / 5.1.1791).
[22] BOA, C. DH. 163/3, (29.N.1205 / 1.6.1791).
[23] BOA, Cevdet Zaptiye, 934, (29.Za.1206 / 19.07.1792).

kızıyla evli olması sebebiyle gerek kayınpederinde, gerekse diğer akrabalarında ve Rodos'a bağlı köylerde nakit para, mal ve sakladığı eşyaları olduğu belirtildi. Bu sırada Rodos ve Köycük civarında, daha önceden hazırlamış olduğu gemide bulunan mal ve eşyalarına Anadolu valisi tarafından el konulacağını haber alan Ebubekir Ağa, oğluyla birlikte gemiyle Mısır tarafına firar etmeyi planlamıştı.

Bu durum merkeze ihbar edildiği için, Ebubekir Ağa'nın ve oğlunun kayınpederlerinde, ayrıca diğer akrabaları ile Rodos ve civarında saklamış olduğu bütün mal, eşya ve nakit parasının mahkemeler aracılığıyla ortaya çıkarılması, gemisinin de ele geçirilerek içindeki bütün eşyasına el konulup deftere kaydedildikten sonra kayınpederlerinin ve diğer akrabalarının hapsedilmesi için emir gönderildi. Bir süre sonra firariler Vezir Ali Paşa tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderildiler.[24] Borçları için düzenlenen 1793 tarihli bir belgeden Ebubekir Ağa'nın idam edildiği görülmektedir. Belgelerden idamın tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği tespit edilemese bile, 3 Kasım 1792 tarihli ferman ile bu idamın gerçekleştiğinden haberdar olunan 30 Kasım 1793 arasındaki herhangi bir tarihte Hasan Çavuşzâde Ebubekir Ağa'nın infaz edilmiş olduğu açıktır.[25]

Ebubekir Ağa 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başındaki birçok mütesellim gibi nüfuz ve servetini artırmış, ancak verilen görevleri yerine getiremediği gibi, devletle karşı karşıya kaldığı zamanlarda da diplomatik davranamaması ve başkentle anlaşmak yerine isyanı tercih etmesi işlerini daha da kötüleştirmiştir. Devlet böyle durumlarda yerel hanedanları ya yargılayarak, ya da diğer aileleri devreye sokarak kontrolü sağlamış olsa da,[26] Ebubekir Ağa'nın isyankar tavrı ve eşkıyalık olarak nitelendirilebilecek faaliyetleri sebebiyle affedilmemiştir. Ebubekir Ağa'nın idamıyla birlikte Çavuşzâde hanedanı da büyük ölçüde etkinliğini kaybetmiştir.

---

[24] BOA, C. ML. 17051, (1.Ca.1207 / 15.12.1792).

[25] BOA, C. ML. 5129 (18.Ra.1207 / 3.11.1792); C. BH. 10499 (25.R.1208 / 30.11.1793); C. ML. 11746, (15.N.1207 / 26.4.1793).

[26] Ertaş, *a.g.m.*, s. 15-17.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. Hatt-ı Hümayûn: HAT.194/9567, HAT: 209/11132.

Cevdet Askeriye: C.AS. 2940, C.AS. 4775, C.AS. 8256, C.AS. 44361.

Cevdet Bahriye: C. BH.8589, C.BH.10499, C.BH.11776, C.BH. 12682.

Cevdet Dahiliye: C.DH.163/3, C. DH. 13869.

Cevdet Maliye: C.ML. 5129, C. ML. 6012, C.ML.11746, C. ML.16865, C. ML. 17051, C. ML.17793, C.ML. 27704, C. ML. 30185.

Cevdet Zaptiye: C.ZT. 934.

D.BŞM.MHF. 90/84.

B. ARAŞTIRMA ESERLER

BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, (çev. Ebru Kılıç), İstanbul 2008.

ERTAŞ, M. Yaşar, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa", *History Studies*, *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012.

YAKAY, Sinan, *Karadeniz Ereğli'de Tersaneciliğin Tarihi ve Tersaneci Ağalar*, Ereğli 2004.

İTALYAN İŞGAL KUVVETLERİNİN BODRUM KALESİ VE CİVARINDA TARİHİ ESERLERİ YAĞMALAMA HAREKETLERİ (1919-1920)

THE ITALIAN OCCUPATION ARMY'S INCIDENTS OF PILLAGE ON BODRUM (HALIKARNAS) CASTLE AND ENVİRONMENTS (1919-1920)

Mehmet ZEREN *

Özet:

Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte İtalyan işgal kuvvetlerinin güney-batı Anadolu'da Menteşe Sancağı'na bağlı Bodrum'da, kale civarında yaptıkları gizli kazılarda elde ettikleri eski / antik eserleri kaçırmaları ve bu yağma hareketlerinin önlenmesi hususunda Osmanlı Devleti yetkililerince yapılan girişimler, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bodrum (Halikarnas), Bodrum Kalesi, İtalyan işgal kuvvetleri, tarih, eser yağması, 1919-1920.*

Absract:

The following period of the Moudros armitice (1918) the Italian occupation army corps on the south-west Anatolia in the Menteshe province, in situ Bodrum (Halikarnas), are made some incidents of pillage; after the surreptitious excavations on the environment of Bodrum castle many antique objects are stolen from Türkiye (Turukhia) to Italy in the last rule years of Ottoman Empire, however the Ottoman administration are tryed to prevent this by diplomatic resolutions.

Key Words: *Halikarnas (Bodrum), Bodrum castle, Italian occupation army, pillage of historical objects, 1919-1920.*

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TÜRKİYE / Assist. Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of History, TURKIYE.

İTALYAN İŞGAL KUVVETLERİNİN BODRUM KALESİ VE CİVARINDA TARİHİ ESERLERİ YAĞMALAMA HAREKETLERİ (1919-1920) **

Mehmet ZEREN

Sömürgecilik işlerinde diğer Batılı devletlerden geri kalan İtalya'nın, Trablusgarb Savaşı sürecinde (1912 Ouchy Antlaşması) ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na İtilâf Devletleri tarafında katılmakla (1915 Londra antlaşması); galip devletlerin Anadolu topraklarını paylaşma projesinde payına düşen Ege Denizi, adalar ve de batı Anadolu kıyılarında, başta Antalya olmak üzere (Mart 1919) işgale başladığını görürüz (Mayıs 1919).[1]

İtalya'nın Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da izlediği politika genellikle sonraki işgallere zemin hazırlamak ve propaganda marifetiyle kendilerini yöre halkına alıştırmak şeklinde olmuştur. Bunu da payları olan bölgelere, yani İzmir'den Antalya'ya kadar olan güney Ege kıyılarına, sık sık savaş gemisi göndermek, liman kasabalarında depo vb. inşa etmek, halka bedava tedavi ve ilaç dağıtmak gibi sağlık işleri yaparak gerçekleştirmişlerdir.

İtalyanların halka iyi davranmış olmaları, onların bazı protesto telgrafları ve mitingler dışında tepki görmemelerinin önemli bir nedenidir. Yunanlılar işgallerini vahşice yaparken İtalyanların halka yumuşak davranmaları, İtalyan işgal bölgelerinin halk için nispeten güvenli olduğunu göstermiştir.[2]

Bununla beraber İtalya'nın Anadolu'daki işgal faaliyetleri Rodos adasındaki ana karargahlarından yönetilirken, Antalya ve Söke'de de tali karargahları bulunuyordu. İtalyan askerleri 11 Mayıs 1919'da deniz yolu ile gelerek Bodrum'u işgale başladılar; merkezi ve müstahkem konumlu Bodrum kalesine yerleşip kaleye İtalyan bayrağı çektiler.[3]

Her ne kadar sivil işlerle halkın yararına ve güvenine yönelik görünen İtalyanlar, aslında geri planda kendi menfaatleri doğrultusunda işlerle meşgul idiler; bundan sonraki süreçte kalenin tamir ve temizliğini yapmak bahanesiyle Bodrum kalesi içinde gizliden gizliye kazılara başladılar. İlk başlarda halkın ve

---

** Bu çalışma Osmanlı Devleti'ne ait arşiv belgelerine göre hazırlanmıştır.

---

1 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, ss. 54-153. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Ankara 1992; aynı yazar, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.

2 Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX, Sayı: 26 (Mart 1993), Ankara 1993.

3 aynı makale, not: 34.

yetkililerin pek dikkat etmediği bu faaliyetler, İtalyanların aşırmak istedikleri eski eserlerin nakli için kaleden limana doğru bir dekovil hattı inşa etmeleri ile gözden kaçmayacak bir duruma ulaşmıştı. El konulan antik eserler Rodos adasına götürülüyordu.

Dâhiliye Nezâreti'nden bizzat nazır tarafından gönderilen R. 10 Mayıs 1335 / M. 10 Mayıs 1919 tarihli şifre yazısında İtalyanların olası faaliyetlerine dikkat çekilmiş ve müteakiben Muğla Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi'ne gönderilen telgrafta da (R. 18-19 Teşrin-i sânî 1335 / M. 18-19 Kasım 1919) tespit edilen bu durum hakkında gereğinin seri bir şekilde yapılması talep edilmiştir. Dâhiliye Nezâreti de mutasarrıflıktan aktarılan bu bilgiyi aynı gün Hâriciye Nezâreti'ne bildirerek kazıların durdurulması ve el konulan eserlerin iadesi için İtalyan temsilcisi nezdinde etkili teşebbüslerde bulunulması istemiştir.[4]

R. 20 Temmuz 1336 / M. 20 Temmuz 1920'de Hâriciye Nâzırı namına müsteşar yardımcısı İbrahim Hüsnü imzasıyla Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, Bodrum kalesinde İtalyanlarca yürütülen eski eser kaçakçılığının önlenmesi ile ilgili cereyan eden yazışmalardan sonra, kazıların İtalya Fevkalâde Komiserliği'nce durdurulduğu bildirilmiştir. Ancak alınan son bilgiler ışığında kazı ve tahribata devam edildiği anlaşıldığından son durum hakkında Hâriciye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti'nden bilgi istemiştir.[5]

Bunun üzerine bir tezkire ile Dâhiliye Nezâreti Menteşe Sancağı Muğla Mutasarrıflığı'ndan durumun takibatını istiyor; aynı tarihli yazışmaya bağlı Muğla Maarif Müdürü Kâmil Bey'in müşahade raporunda, "*... İtalyan işgal kuvvetlerinin maksatlarının tamirden ziyâde, kalede bir mühendisin kontrolü altında otuz kadar işci ile eski eser araştırması yaptıkları ...*" bildirilmektedir.

Muğla Maarif Müdürü Kâmil Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne sunduğu bu raporun içeriği şöyledir:

"*Kaleyi teftiş için Bodrum'a gelen merkez Jandarma Kumandanı Binbaşı Refet Beğ ve sivilden Cevad Beğ ile beraber İtalyan kale kumandanını ziyaret etmek isteğimiz mahallî idare vasıtasıyla kumandana bildirildi. Bodrum'a ilk defa olarak gidildiğinden söz ederek kaleyi gezmek için kumandandan alınan izin üzerine, kumandanın da eşliki ile kalenin her tarafı gezildi.*

Gördüklerim: kalenin muhtelif cephelerinde birkaç dekovil hattı çekilmişdir; bir mühendisin kontrolü altında otuz kadar amele çalışmaktadır; amele, harb sırasında Fransız zırhlısının [Dupleix] bombardımanıyla tahrib olmuş olan kuleli duvarların tamiri ve cephânelik halinde iken kale içinde inşa edilmiş olan kısmın çökmesi ile meydana gelen yıkıntıyı gidererek kaleyi

---

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), *Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrâkı* (*DH.ŞFR.*), 99/111 ve B.O.A., *Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrâkı* (*DH.İ.UM.*), 5-2/2-45.

5 B.O.A., *DH.İ.UM.*, 5-2/2-45.

şövalyelik devrindeki şekline dönüştürmeye uğraşmaktadırlar. Şu ana kadar yapılan İtalyan ve Fransız kuleleriyle kalenin iç kısmında olup, kuzey-doğu cephesindeki kulelerin dayanağı olan kemerlerin tamiratıyla uğraşmaktadırlar. Bu kemerlerin acilen tamiri için iki sene evvel Dâhiliye Nezâreti'nden bir mıkdar tahsisât alınmış ise de amelenin yetersizliğinden işe başlanılamamış idi. Gerek tamirât sırasında ve gerek özel olarak çağırılan mütehassıslar kalenin muhtelif yerlerinde yaptıkları kazılar sonucu elde edilen tarihî taşları, câmiye çevrilmiş olan eski kilisenin içinde kilit altına almışlardı. Kilise içine girmek hususundaki isteğimize karşı önce anahtar olmadığı gibi itirazlar öne sürülmüş iken, anahtarı taşıyan memurun bulunmasıyla recâmız redd edilemiyerek kapı açtırıldı. Yapılan kazılar ile büyük bir mezar meydana çıkarılmışdır; mezar gelişigüzel saçılmış taşlardan yapılmışdır ve ancak 30-40 santimlik kısmı keşfedilmişdir kalan kısımları hâlen zemin altındadır. Açılan mezar için bir uzmanın gelmesinin beklendiği bildirilmekde ise de mezarın harçlı olması ve şekli itibarıyla sanatdan uzak olması cihetiyle o kadar önemli olmasa gerekdir. Bu odanın içinde etrafdan toplanan otuz yedi parça yazılı, kornişli, figürlü muhtelif taşlar bulunmaktadır; bunlar arasında iki sene evvel Bodrum teftişi sırasında görülüp nakil vasıtasının yetersizliğinden dolayı merkeze alınamayan ve kalenin bir tarafına çektirilen Halikarnas devrine ait kıymetli taş bulunmaktadır. Bu taş aynı zamanda Halikarnas devrine ait olan antik yazısı itibarıyla çok önemlidir. Diğer taşlar; kırık-dökük korniş parçaları, kadim siyah taşdan mamul bir kartal, Latin hurufatıyla yazılı birkaç üstüvanî sütunla bir-iki epitaf (mezar taşı) vardır; bunlar meyanında yeni çıkarıldığı üzerindeki toprakdan anlaşılan ve takriben kare kutrunda ve 80 santim yüksekliğinde bir koltuğa oturmuş ve zeytin harmaniye sarılmış yüzü yarı-yarıya kırık İyonlar'a ait mermer heykel vücudu en kıymetlisidir. Kaleden Rodos'a nakil edildiği Milas'daki İtalyan kumandanlığı tarafından resmen itiraf edilen iki taşın mahiyeti hakkında yapılan gizli soruşturma ve araştırmalar neticesinde taşların birinin takriben 80 küsur santim uzunluk ve 40 küsur santim genişliğinde olup, bir tarafı yazılı olduğu ve kayık ile nakledilirken görülmüş ise de diğeri hakkında bilgi edinilememişdir. Gerek şimdiden sonraki kazılarla elde edilecek taşlardan ve gerekse dışarıya kaçırılması muhtemel olan eserlerden haberdâr olabilmek ve kilisenin içindeki mezarın açılması sırasında Hükûmet ve Jandarma tarafından birkaç kişinin bulundurulması için vaktinde bilgi alınabilmek üzere vatana pek bağlı olup İtalyanların hizmetinde bulunan bir adam gizlice getirilip (kendisine mükâfât vaad edilen) iş yapacağına dair yemin ettirilmişdir. Bodrum kalesinin tarihî önemi Mozole'nin ve Apollon mabedinin taşları kullanılarak yapılmasındadır; Bodrum kalesinde İtalyanların tahrib edilen kulelerin tamirinden ziyâde Mozole'ye ait eserlerin araştırmasına önem verdiklerine şüphe edilemez. Ez-cümle İngiliz veya Arslan kuleleri nâmıyla bilinen deniz cephesindeki kulenin bitişiğinde ve deniz üzerindeki ana duvarı içinde Mozole'ye ait olduğu Alman arkeologlarca bildirilen kıymetli bir taşın etrafında işlemler yaptıkları ancak nedense netice elde edilemeden işlemden vaz geçtikleri görülmektedir; binânaleyh Hükûmet kazıların durdurulmasını ve elde edilen eserlerin kaleden çıkarılıp Bodrum Merkez İbtidâisi'ne (ilkokuluna) nakil

ettirilmesine, müsait değilse dahi araştırmaların devamı için mahallî idarenin ödenek ayırmaya çalışması, ecdâdımızın mübarek kanlarıyla vatana ilhak edilen bu kıymetli tarihî kaleye lâyıkdır".[6]

Dâhiliye Nezâretine ulaşan bu rapordan sonra konunun ve olayların müteakip seyri hakkında malumat sahibi değiliz. Ancak Türk Kurtuluş Savaşı da devreye girdiğinden dolayı İtalyanların eski eser yağmasını tazmin veya iade hususunda geriye dönük girişimleri olmadığını, R. 20 Nisan 1341 / M. 20 Nisan 1925 tarihinde İtalyanların barış zamanında Bodrum'da bilimsel inceleme taleplerine cevaben, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Dışişleri'nin İtalya Devleti'ne gönderdiği bir notadan anlayabiliyoruz. Buna göre: "... *mütareke yıllarında İtalyanların Hükûmet'den izin almadan Bodrum, Antalya çevresi ve özellikle Bodrum kalesinde yapmış oldukları kazılarla Rodos adasına naklettikleri eski eserlerin tamamını Türk müzelerine teslim etmedikçe, Atina'da bulunan İtalyan Eski Eserler Mektebi'nin Bodrum civarında arkeolojik araştırma yapmasına müsaade edilmeyeceği* ..." bildirilmişdir.[7]

Yabancı devletlerin Anadolu'yu işgalleri sırasında, bunlardan İtalyanların silahlı mücadeleye dönük faaliyetlerinden zarar görmekten gayrı usulca yürüttükleri eski eser kaçırma-yağmalama faaliyetleri yurdumuzu zarara uğratmıştır. İtalyanlar Bodrum ve Antalya'dan başka, Burdur civarından da eski eserleri kaçırmışlardır; maalesef halkın cehalet seviyesi ve yadigarları sahiplemek açısından bilinçsizliği, ayrıca yetkililerin de bürokrasi ve diplomasinin çözümsüzlüğü ile vakit geçirmeleri yurdumuza ait birçok eski eserin yabancıların eline geçmesine yol açmıştır. Sahip olduğumuz kıymetleri anlayamadığımız bir durumda yabancılar bu kıymetleri takdir ediyorlar ve bizim bunlara layık olmadığımızı öne sürüyorlar; bu mesele bugün içinde geçerliliğini sürdürmektedir. Yurtseverlik bilinci ile buna bir son vermek lazımdır.

---

6 B.O.A., *DH.İ.UM.*, 5-2/2-45.

7 B.O.A., *Hâriciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı*, (*HR.İM.*), 139/75.

EKLER

Ek 1: Dâhiliye Nezâreti'nden gönderilen R. 10 Mayıs 1335 / M. 10 Mayıs 1919 tarihli şifre yazısı

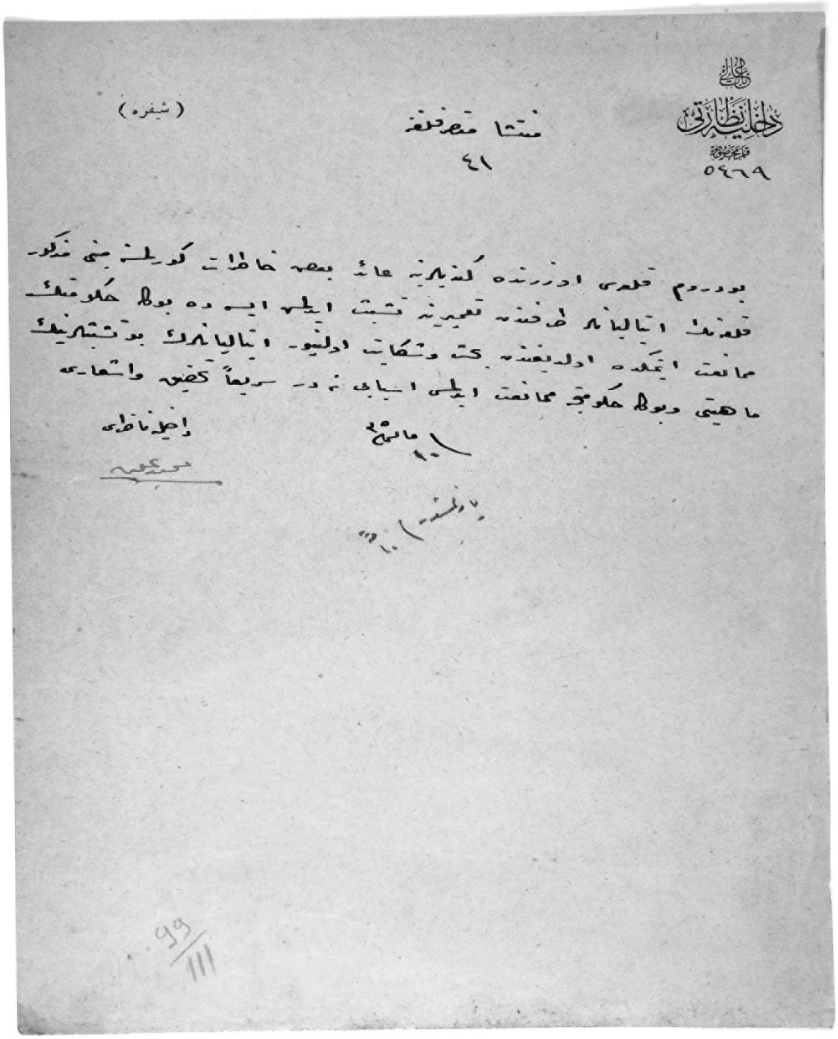

Kaynak: B.O.A., *DH.ŞFR.*, 99/111.

Ek 2: Muğla Maarif Müdürü Kâmil Beğ'in Dâhiliye Nezâreti'ne sunduğu rapor

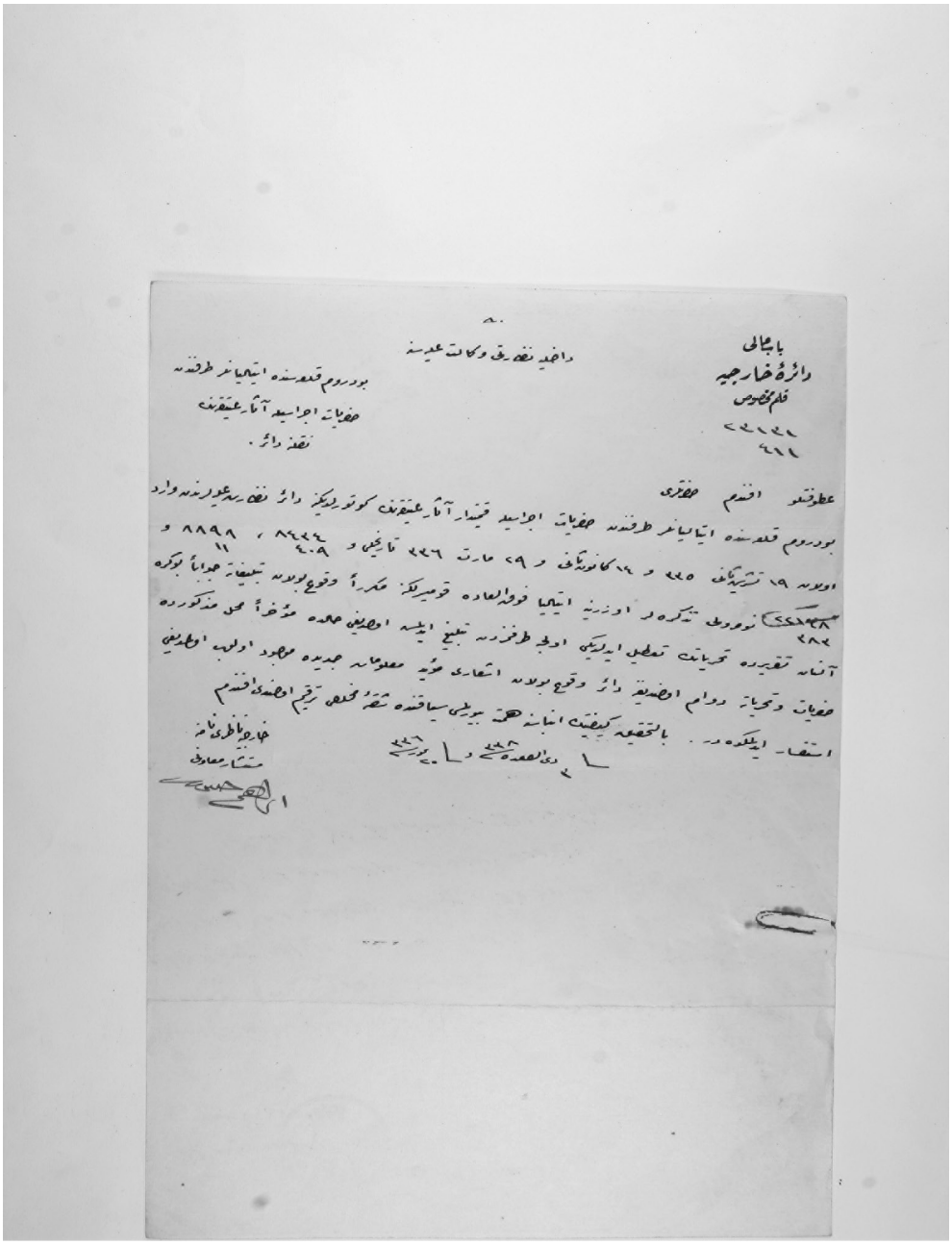

Kaynak: B.O.A., *DH.İ.UM.*, 5-2/2-45 (1).

Ek 3: Muğla Maarif Müdürü Kâmil Beğ'in Dâhiliye Nezâreti'ne sunduğu rapor

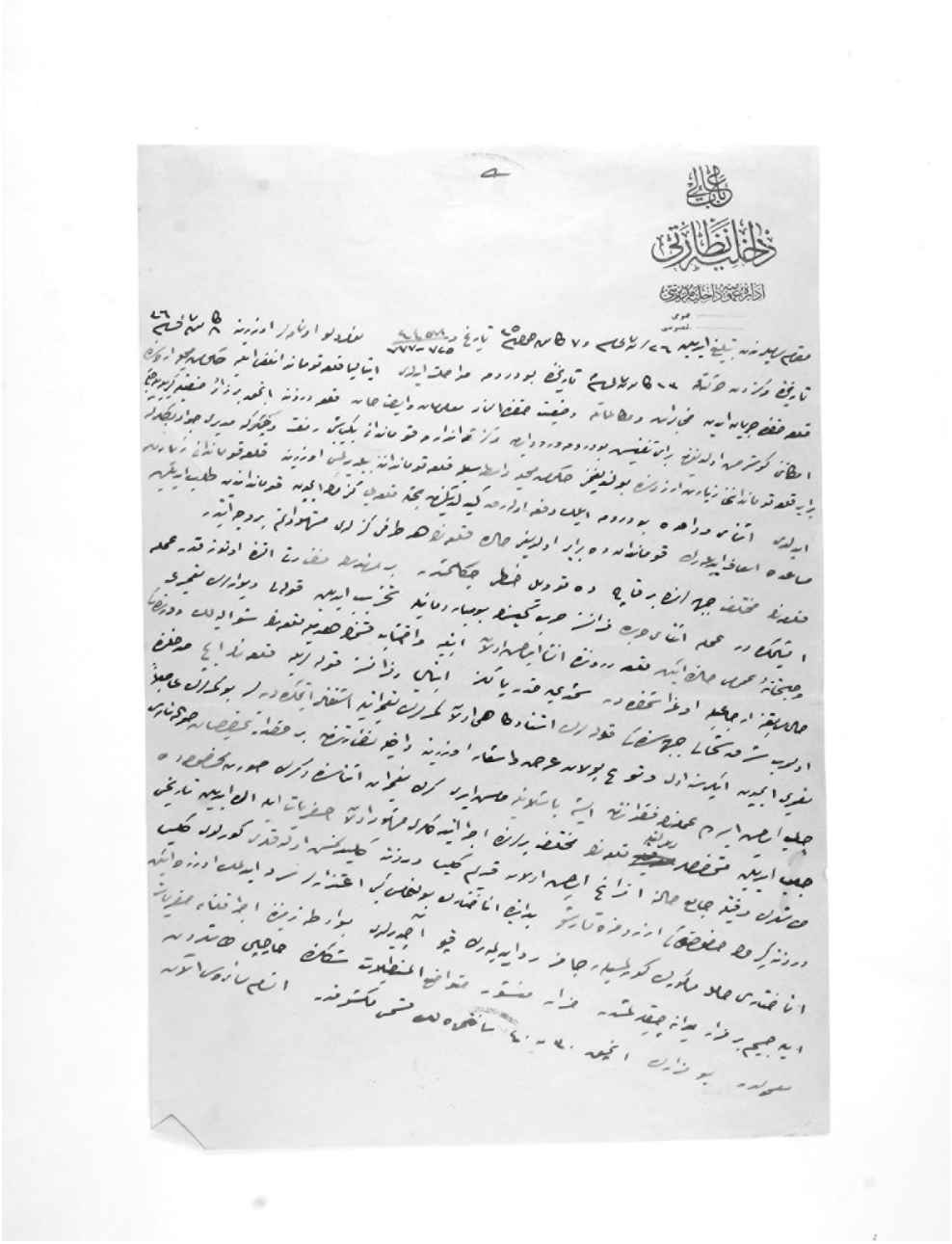

Kaynak: B.O.A., *DH.İ.UM.*, 5-2/2-45 (2).

Ek 4: Muğla Maarif Müdürü Kâmil Beğ'in Dâhiliye Nezâreti'ne sunduğu rapor

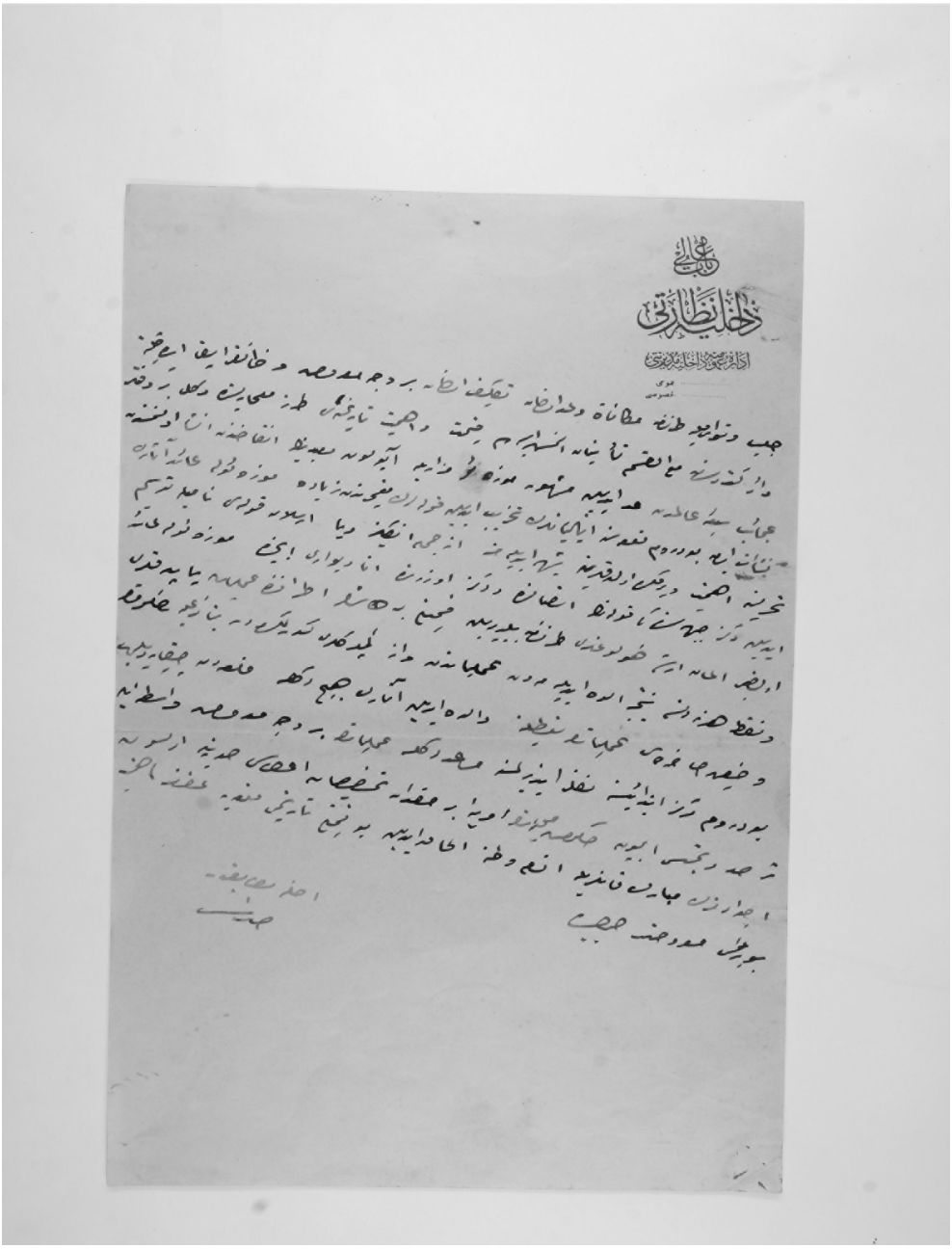

Kaynak: B.O.A., *DH.İ.UM.*, 5-2/2-45 (3).

Ek 5: Muğla Maarif Müdürü Kâmil Beğ'in Dâhiliye Nezâreti'ne sunduğu rapor

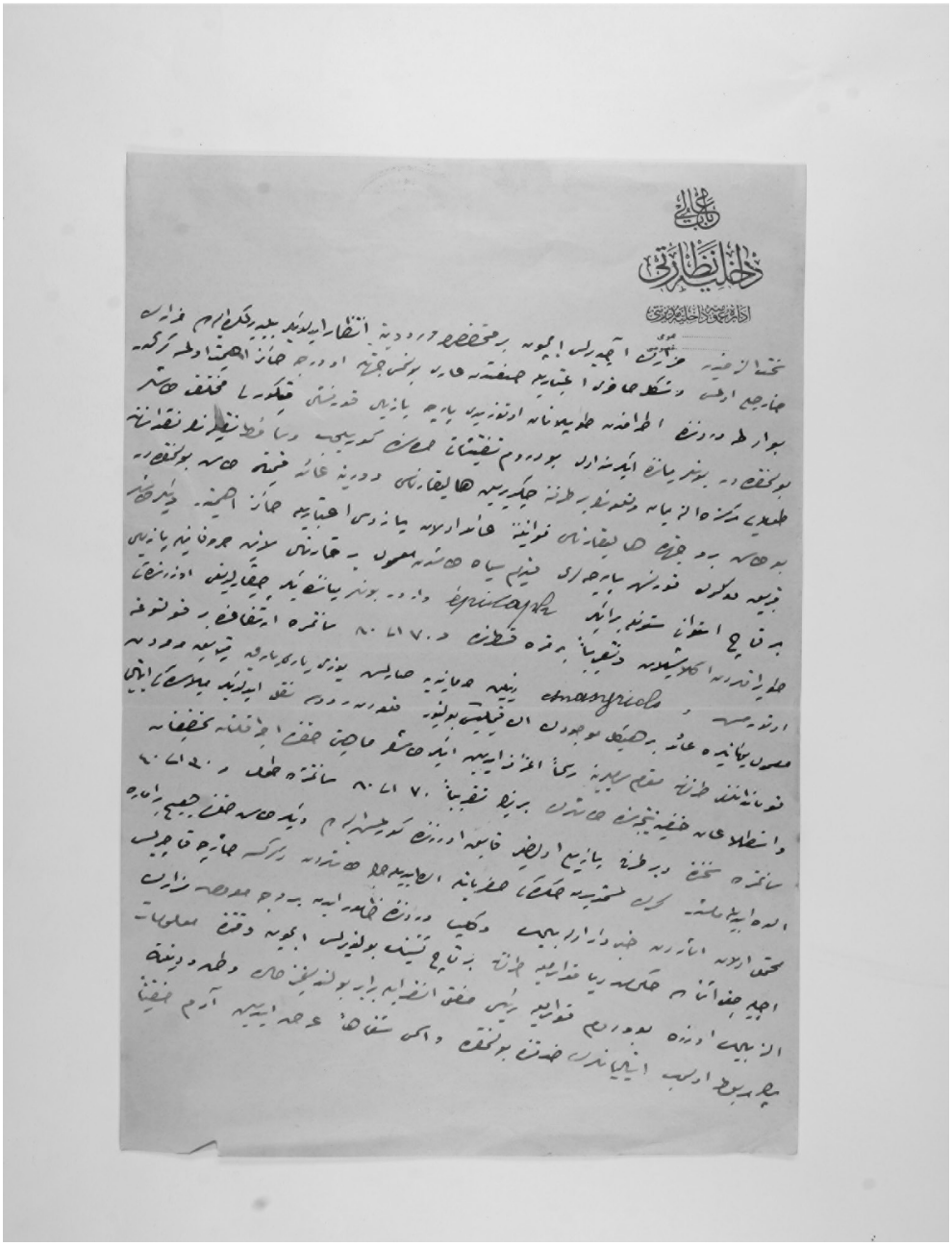

Kaynak: B.O.A., *DH.İ.UM.*, 5-2/2-45 (4).

2. DÜNYA SAVAŞI'NDA FRANSIZ GEMİLERİNİN İLTİCASI VE BODRUM

THE ASYLUM OF FRENCH SHIPS IN BODRUM AT THE 2TH WORLD WAR

Mustafa HERGÜNER *

Özet:

İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa, İtalya ve hatta Almanya bazı gemilerini Türkiye'ye terk etmişlerdir. Aşağıda 12 Fransız gemisinin ilticaları anlatılacaktır.

Almanya yanlısı Raşit Ali'nin Irak'ta isyanı üzerine İngiltere, Irak'ı ve Fransız mandasındaki Suriye'yi işgal etmişti. Bu sırada Suriye'de bulunan 12 gemilik Fransız filosu -hükümetinin izniyle- Türkiye'ye iltica etti. 5 ticaret, 7 savaş gemisi ile 4 dubadan oluşan filo İskenderun'da enterne edildikten sonra Mersin'den iki konvoy halinde Marmara'ya intikal etti. Aralarında 15 bin tonluk tankerin da bulunduğu konvoyların intikalleri dört ay sürdü. Özellikle Bodrum-Çeşme arasında İtalyan gemilerinin takip ve tacizlerine uğradılar. Hatta ikinci konvoy Güllük Körfezi'ne demirlemek zorunda kaldı.

Anahtar Kelimeler: *2. Dünya Savaşı, Fransız Filosu, Enterne, Konvoy, İntikal, Bodrum.*

Abstract:

Duringthe Second World War, some of the French, Italianan deven German ships were left behind in Turkey. Below, the asylum of 12 French ships is going to be told about.

After the pro-German Raşit Ali revolted in Iraq, England occupied Iraq and Syria which was under the mandate of France. Meanwhile, the French Fleet consisting of 12 ships took refuge in Turkey by the authorization of their government. The Fleet consisting of 5 commerce ships, 7 battleships and 4 pontoons, movedto Marmara in two military convoys after being interned in İskenderun. The movement of the convoys among which there was a 15.000 ton tank took four months. The convoy was traced and harrased offshore, especially from Bodrum to Çeşme. Moreover, the second convoy had to anchor at the Gulf of Güllük.

Key Words: *2th World War, French Fleet, Intern, Convoy, Movement, Bodrum.*

---

* Doç. Dr., Emiralibey MYO Hereke, Kocaeli-TÜRKİYE / Associate Prof. Dr., Emiralibey MYO Hereke, Kocaeli-TURKIYE; (mustabeyher@hotmail.com).

2. DÜNYA SAVAŞI'NDA FRANSIZ GEMİLERİNİN İLTİCASI VE BODRUM

Mustafa HERGÜNER

- 1 -

2. Dünya Savaşı, 1. Dünya Savaşı'nın 20 yıllık mütarekesinden yani ateşkesinden sonraki devamıdır. Dolayısı ile 2. Savaş'ın temel nedenleri, 1. Savaş'ın sonunda çözülememiş sorunlarıdır.[1] Nitekim 1. Dünya Savaşı'nın unutulmaz kahramanlarından Fransız Mareşal Foch (Foş) savaş sonunda her ülkenin yaptığı antlaşma maddelerini öğrendiğinde şaşkınlık uyandıracak bir önsezi ile şöyle demiştir: "*Bu barış değildir, olsa olsa yirmi yıllık bir ateşkestir*".[2] Esasen bu öngörü dönemin İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından da paylaşılıyordu. L. George Paris'te antlaşma görüşmeleri yapılırken elini -yeniden yaratılan- Polonya haritası üzerine koymuş ve "*iki milyondan fazla Almanı, Polonya'nın yönetimine bırakan yeni sorunların, Almanya'nın intikam duygularını besleyeceğini ve yarının savaş tohumlarını ekeceğini*" belirtmişti. Oysa Almanya'nın toprakları ve vatandaşları, diğer komşu ülkeler tarafından da paylaşılmıştı.

1. Dünya Savaşı'nın sonuçları ve 2. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan süre incelendiğinde görülmektedir ki, Türkiye ilk savaşın sonucu yapılan antlaşmaları tanımayan ve 1918-1923 yılları arasında tekrar savaşan ve bu savaşı -Kurtuluş Savaşı'nı- kazanan tek ülkedir.[3] Bu nedenle "*Birinci Savaşta kaybeden ve kazananlar arasında ve/veya O'nların büyük bir desteği ile yapılan ikinci Savaş'tan*" Türkiye'nin bir beklentisi yoktu ve olmadı. Bu hususu dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943) dönüşü şu sözleri ile açıklıyordu: "*Türkiye 1911'den 1923'e kadar tam 12 yıl savaşmış ve koskoca bir imparatorluktan vazgeçerek -Milli Sınırlar içinde- bir üniter devlet kurmuştur. Türkiye için Lozan Antlaşması esastır. Türkiye ancak ve ancak bu antlaşmanın dışında bir durum olduğunda yani Türkiye bir tecavüze uğradığında savaşa girebilir*".[4]

---

1 Liddel Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, c. I, (çev. K. Bağrıaçık), İstanbul 1999, s. 13-24.

2 Wintson S. Churchill, *Savaştan Savaşa*, (terc. M. A. Yalkin), İstanbul 200, s. 90-93.

3 Pek çok tarihçi, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen sona ermesini 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması olarak kabul eder. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin de başlangıcı Mondros Ateşkesi'dir.

4 Can Dündar, *Anka Kuşu (Erdal İnönü Anlatıyor)*, Ankara 2009, s. 142; Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul 2002, s. 410-415.

Türkiye Cumhuriyeti 2. Dünya Savaşı'na girmemekle beraber deniz ve kara sınırlarının hemen bitişiğinde meydana gelen sıcak ve soğuk çatışmalarda "aktif bir tarafsızlık" izledi ve bu bağlamda üzerine düşen bütün sorumlulukları yerine getirdi. Balkan Paktı (9 Şubat 1934) ile yüklendiği sorumluluğun bilincinde olarak komşusu Yunanistan'a, gerek İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta başlayan saldırısında ve gerekse Alman birliklerinin 6 Nisan 1941'den itibaren bu ülkeyi işgalinde her türlü siyasi ve insani yardımları yerine getirdi.[5] Bunun yanında özellikle Ege ve Orta Akdeniz Harekat Alanı'nda Türkiye'ye sığınan askeri ve sivil 150 bin civarındaki halkın topraklarına iltica etmesine yardımcı oldu. Elbette ki bu ilticalar askeri ve sivil gemilerle yapıldığından kıyı ve limanlarımıza gemiler de sığınmıştır. Hatta İzmir Limanı'na sığınan İtalya'ya ait 3 hücumbot ve 7 sivil gemi savaş boyunca burada kaldığı gibi askeri ve sivil personeli bölgedeki Alaybey Tersanesi'nde çalışmıştır.[6] Savaş sonunda ülkeye Alman, Rus, ve Fransız gemileri de sığınmıştır. Bu gemilerin bir kısmı daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin envanterine geçmiştir.[7]

Biz Fransa'nın manda yönetiminde olan Beyrut limanındaki gemilerinin Türkiye'ye sığınmalarını anlatacağız.

---

5 Yunanistan'ın İtalya tarafından işgalinde (28 Eylül 1940) Türkiye, ilave olarak tümenini Bulgaristan sınırına getirmiş ve Bulgaristan'ın Yunanistan'a karşı tavır almasına engel olduğu gibi, İtalya'ya verdiği rotada Atina'nın işgalinin -Balkan Paktı gereğince- İtalya ile savaş nedeni olacağını deklere etmiştir. Almanya'nın Yunanistan'ın işgalinde ise başta 100 bin mülteciyi kabul etme, adalara ve kıta Yunanistan'a gemilerle yapılan gıda ve sağlık yardımları olmak üzere her türlü destek verilmiştir. (Mustafa Hergüner, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği, İstanbul 2011, s. 53-56).

6 İtalyan donanmasına ait 520, 521 ve 522 borda numaralı 3 hücumbot 8 Eylül 1943 - 7 Ekim 1945 tarihlerinde İzmir Limanı'nda kalmıştır. Ayrıca yine bu tarihlerde İzmir'e sığınan 7 ticaret gemisinden üçü, diğer savaş gemileri ile birlikte İtalya'ya geri dönmüştür. Küçük tonajlı 4 tekne ise Türkiye'ye bırakılmıştır. Bkz. Hergüner, *a.g.e.*, s. 283-284. Bu sayfalardaki 337-342 numaralı dipnotlarında arşiv kaynakları verilmektedir.

7 24 Mayıs 1944 günü Şile Limanı'na Alman donanmasına ait bir römorkör ve bir motor iltica etmiş, römorkör *Görev* adı ile Deniz Kuvvetleri'ne, motor ise *Katya* adı ile İstanbul Limanı'na verilmiştir. Ayrıca Almanlar Karadeniz'den çekilirken, buradaki U sınıfı 6 denizaltısını Türkiye'ye vermek istediyse de kabul edilmemiştir. 26 Haziran 1941'de Sovyet bandıralı 80 tonluk *Akkerman* adlı römorkör Kefken Limanı'na, 14 Kasım 1942'de 60 tonluk *K. Vodoley* adlı motor Sinop Limanı'na, 2 Temmuz 1942'de 57 tonluk 127 borda numaralı askeri motor Zonguldak Deniz Komutanlığı'na sığınmıştır. Bu gemiler de savaş sonunda Türkiye'de kalmışlardır. Bu listeleri daha da uzatmak mümkündür, ancak biz sadece birkaç örnek verdik. Bkz. Hergüner *a.g.e.*, s. 285-289. 350-358 numaralı dipnotlarında arşiv bilgileri vardır).

Fransa 22 Haziran 1940'ta Alman ve İtalyan orduları tarafından işgal edilmişti.[8] Bu işgalin ardından Fransa'da üç ayrı otorite oluşmuştu: Almanya ve İtalya'nın işgalindeki topraklar, Almanya'ya bağlı olan Mareşal Petain tarafından kurulan Vishi (Vişi) Hükümeti ve her iki durumu kabul etmeyen ve o sırada Londra'da bulunan General de Gaulle'nin kurduğu "Hür Fransız Hükümeti". Bu bağlamda olarak Fransa'ya ait savaş ve ticaret gemilerinin bir kısmı General de Gaulle emrinde (Hür Fransız Devleti) savaşa girerken bir kısmı müttefiklere katılmamış ve intihar ederek kendi kendilerini batırmış, bir kısmı da çeşitli ülkelere iltica etmişti.[9] Fransız gemilerinin Türkiye'ye iltica etmelerinin temel sebebi Suriye'nin İngiltere tarafından işgal edilmesi veya işgal edilmek mecburiyetinin doğması idi. Irak'ta Alman yanlısı Raşit Ali Geylani, Almanlar'ın Yugoslavya ve Yunanistan'ı ele geçirmesinden iki gün önce 4 Nisan 1941'de isyan ederek ülkeyi ele geçirmişti. Bu sırada Hitler ile henüz arası bozulmamış olan Stalin, Raşit Ali Hükümeti'ni tanımıştı.[10] Böylece Almanya Basra Körfezi'ne inme fırsatı yakalamış oluyordu.

İsyanın müttefikler için bir tehdit oluşturabileceğini değerlendiren İngiltere, Suriye'yi General de Gaulle'nin temsil ettiği "Hür Fransız Hükümeti" adına işgal etmişti. İngiltere daha sonra Irak'ı da işgal ederek Raşit Ali'yi ülkeden kovacaktır (31 Mayıs 1942). Bu sırada Fransızların Beyrut Deniz Üssü'nde gemileri bulunmakta idi. İngiltere ve Hür Fransız Hükümeti bu gemilerin Türkiye'ye sığınmasını kararlaştırdılar. Bu karara halen uluslararası bir kimliği olan Alman yanlısı Vişi hükümeti karşı çıkmadı. Dolayısı ile görünüşte gemileri Türkiye'ye veren Almanya ve İtalya'nın kontrolündeki Vişi hükümeti oldu. 5 mayın tarama, 2 karakol, 2 tanker, 3 römorkörden oluşan 12 gemi ile 4 adet mazot ve su dubasının bulunduğu grup, Beyrut'tan İskenderun'a gelerek Türkiye'ye iltica etmişti.

Fransız gemilerinin içinde en büyüğü 15000 tonluk Adour gemisi idi ve İtalyan donanmasının saldırısına uğramış bordasına bir torpido isabet etmişti, gemi yaralı idi. 10 Temmuz 1942 de Fransız Komodor Deniz Yarbay (Yb.) Girand Jourdan'ın komutasında İskenderun'a gelen Fransız filosu, Hatay valisi

---

8 Kamuran Gürün, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, 3, İstanbul 2000, s. 67-102.

9 Mesela Karayiplerde Martinique Deniz Üssü'nde bulunan 1 uçak gemisi ile 2 kruvazör ABD'ye katılırken, Fransa'nın Atlantik tarafındaki Brest Limanı'nda 3 kruvazör ve 11 muhipten oluşan filo müttefiklere katılmadığından, İngiltere tarafından havadan bombardıman edildiler. Kaçabilenler Akdeniz'e giderek Toulon Deniz Üssü'ne gittiler ve Vişi hükümetine katıldılar. (Brian Tunstall, Denizde Dünya Harbi, (terc. A. Aykut), Deniz Basımevi, İstanbul1947, s. 210-213).

10 Orhan Avcı, "İkinci Dünya Savaşı'nın Irak ve Suriye'ye Etkileri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, c. I, Ankara 1998, s. 55-71.

Şükrü Sökmensüer'e müracaat ederek iltica talebinde bulunmuştu. Uluslararası Deniz Hukuku paralelinde o sırada yürürlükte olan Zapt ve Müsadere Kanunu'na göre gemilerin silahları ve cephanesi İskenderun Üs Komutanlığı depolarına götürülmüş personelin de ellerindeki tabancaları alınmıştı.[11] Bu işlemler yapıldıktan sonra Mersin'deki Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi'nden yeteri kadar subay ve astsubay getirilerek her gemiye bir subay/astsubay ve iki er verilerek enterne işlemi tamamlanmıştı. Artık gemiler Türk askeri personelinin kontrolünde olacaklardı. Böylece uluslararası hukuk açısından iltica olayı gerçeklenmiş oluyordu.Gemiler enterne edilmesi yani iltica işlemleri bitirildikten sonra Mersin'e getirildiler.[12] Mersin limanına getirilişlerinin nedeni burada Deniz Harp Okulu ile Deniz Lisesi ve Astsubay Okulu eğitim görmekte idi ve gemiler için gerekli Zapt ve Müsadere subayları buradan sağlanmıştı. Gemilerin Marmara'ya intikali için son hazırlıklar burada yapıldı.

- 3 -

Türkiye, Donanma Komutanlığı sancak gemisi (Donanma Komutanının bulunduğu gemi) durumundaki 24 bin tonluk Yavuz kruvazörünü Boğazlardan dışarı çıkartmıyordu. Bunun iki nedeni vardı; Boğazlar dışında sıcak çatışmalar devam ediyor ve denizler mayınlı idi. Nitekim Atılay denizaltısı 14 Temmuz 1942'de Çanakkale Boğazı çıkışında antenli mayınlara takılıp batmıştı.[13] Diğer önemli sebep ise Yavuz zırhlısının Boğazlaran çıkması ortaya bir «Savaş havası" verecekti. Türk Hükümeti bunu istemiyordu.[14] Bu nedenle daha Atatürk'ün sağlığında Almanya'ya sipariş olunan ve isimleri de yine onun tarafından verilen 6 adet ticaret gemisinden 260 tonluk 86 m boyundaki 14 mil sürat yapabilen *Etrüsk* vapuru[15] "Donanma Ana Yatak Gemisi" olmuştur. Gemiye uçaksavar ve suüstü topları konmuş, askeri personel ile donatılmıştı. Etrüsk gemisi ile aynı boyutlarda (tonajda) olan *Sus* gemisi de Deniz Yolları'ndan alınarak yine aynı askeri maksatla donatılmıştı. Fransız gemilerinin getirilmesi için Sus gemisi görevlendirildi. Gemi Komutanı Kurmay Albay Sururi Açıkalın aynı zamanda konvoy komodoru olarak görevlendirildi.

Fransız gemileri Sus vapurunun rehberliğinde iki ayrı konvoy halinde

---

[11] Gemilere, 10 Temmuz 1940 tarihinde yürürlüğe giren 3849 sayılı "Zapt ve Müsadere Kanunu"na göre işlem yapılmıştır. Bu kanun halen yürürlüktedir.

[12] *Ayın Tarihi*, Sayı 92, Ankara 1941, s. 7.

[13] Raşit Metel, *Denizaltıcılık Tarihi*, İstanbul 1964, s. 207-226.

[14] Şemsettin Bargut, «İkinci Dünya Savaşı Anıları», İkin*ci Dünya Harbi Hatıraları*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1999, s. 181-185. Bargut, Sus gemisinde görevli bir subaydır.

[15] Oktay Sönmez, *Anılarda Gemiler*, İstanbul 2001, s. 91-93.

Marmara Denizi'nde Erdek Limanı'na getirildiler. Konvoyların tespitinde gemilerin büyüklükleri ve süratleri dikkate alındı.[16] Birinci konvoyda 15 bin tonluk Adour'a (sonradan donanmaya katılarak *Akar* adını almıştır) bordasında üç küçük tonajlı gemi yedeklendi. Aynı konvoyda *Sansin* (donanmadaki adıyla TCG Kaldıray) adlı ağ gemisi, *Acovette* (donanmadaki adıyla TCG Kepez) mayın tarama gemisi ve *Marius* (donanmadaki adıyla TCG Kalkan) hücumbotu bulunmakta idi. Konvoyun sürati 7 mil civarında idi. İkinci konvoyda ise 1100 tonluk *Djabel* (sonradan Deniz Yolları'na verilerek *Başarı* adını almıştır) adlı akaryakıt gemisi yedeğinde *Elan* guleti (bu tekne daha sonra Fransa'ya geri verilmiştir) seyrederken, *Vailance* (Deniz Yolları idaresine geçtikten sonra *Beykoz* adını alımıştır) su gemisi, *Jean Mic* ve *Marsellias* (Deniz Yolları'na geçtikten sonra *Bozcaada* ve *Galata* adlarını almışlardır) römorkörleri bulunmakta idi. Fransız filosunun beraberinde getirdiği dört adet mazot ve su dubaları İskenderun ve Mersin Deniz Üs Komutanlıkları'na verilmişti.[17]

Her iki konvoyun intikali toplam 3,5 ay sürmüştü. 14 Haziran-29 Eylül 1941 tarihlerinde yapılan bu seyir bir taraftan Akdeniz'in en sıcak olduğu günlere tesadüf ettiği gibi, diğer taraftan da Almanya'nın 21 Haziran 1941'de Rusya'ya saldırdığı ve bu saldırısında başarı üstüne başarı kazandığı bir dönemdir. Dolayısı ile Almanya'nın müttefiki olan İtalya Akdeniz'de ve özellikle 12 ada civarında, yani Türk konvoyunun intikal rotaları üzerinde tam anlamıyla egemendir. Türk konvoyları her ne kadar sahillerimize son derece yakın geçmelerine ve tamamıyla "Zararsız Geçiş" yapmalarına[18] rağmen, yine de İtalya hava ve su üstü unsurlarının takip ve kontrolünden kurtulamamışlardı. İntikal sırasında Alman ve İtalyan Hava Kuvvetleri'ne ait uçakları yaklaşık 40 kez keşif maksadı ile konvoyların üzerinde uçmuşlardı. Ayrıca bir veya iki İtalyan savaş gemisi konvoyu devamlı bir şekilde "Yakın Takip"te bulunmuştu.[19] İki konvoy 19 Eylül günü İstanköy adası ile Bodrumarasında kalan deniz sahasından geçerken İtalyan savaş gemileri Konvoy'a heyecanlı saatler yaşatmıştı.

---

16 Şemsi Tarın, "Fransız Gemilerinin İntikali", İkinci Dünya Harbi Hatıraları, s. 15-16. Tarın; Üstteğmen rütbesi ile *Anocette* -sonradan *Kepez* adını almıştır- mayın tarama gemisinde "Zapt ve Müsadere Subayı" olarak görev almıştır.

17 Bargut, *Bir Plesisor'un Anıları*, İstanbul 2000, s. 59-63. Gemilerle ilgili bilgiler, Deniz Kuvvetleri'nin *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, İstanbul 2005 ile TUTEL, *Gemiler ve Süvariler*, İstanbul 1999 adlı eserlerden alınmıştır.

18 Zararsız Geçiş: Uluslararası Deniz Hukuku'na göre, geçiş yapılan sularda egemen ülkenin hükümranlık hakkına hiçbir zarar verilmeden ve sadece intikal için yapılan geçiştir. Fotoğraf çekilmez, sürat değişikliği ve stop etme yapılmaz, mevcut topların başında insan bulundurulmaz.

19 Bargut, İkinci Dünya Harbi Hatıraları, s. 186. Şemsi Bargut ile Şemsettin Bargut aynı kişidir. Genelkurmay yayınında Şemsettin adı kullanılmıştır.

Birinci ve ikinci konvoylar Akdeniz seyri sırasında herhangi bir olayla karşılaşmadılar. Ancak ikinci konvoyun Ege seyrinde Bodrum sancak taraftan bordalanıp İstanköy adasına yaklaşılırken konvoyun pupasında (arkasında) bir İtalyan karakol gemisi tespit edilmişti. Bu şekilde seyir ile Akyar önlerine gelindiğinde bu sefer Leros adasından, yani kuzeyden iki İtalyan hücümbot konvoya yaklaşmaya başlamıştı. Bunun üzerine Fransız gemilerinin sahillerimizde karaya oturtulması izni verilirken Sus gemisinde bulunan askeri personel "Top Başı" yaparak muhtemel bir çatışma için "Savaş Yerleri"ne geçmişlerdi. Konvoy bu şekilde Gümüşlük'ü ve Yalıkavak Burnu'nu geçtikten sonra Güllük limanına gelerek demirlemişti.[20] Ancak bu işler olurken Bodrum Burnu kıyısından itibaren kuzeye doğru bir toz bulutunun kalktığı ve bu tozun konvoyun hareketine bağlı olarak kıyı boyunca devam ettiği görülmüştü.

Konvoy gemilerinin demirlemesinin ardından, hatta demirleme sırasında sahilden biri yüzbaşı biri üsteğmen iki kara subayını taşıyan bir sandal gelmişti. Subaylar aceleyle gemiye çıkıp komutanla görüşme talebinde bulunmuşlardı. Gelenler sahilde teşkil olunmuş "Kıyı Topçu Bataryaları" subayları idi. Konvoyu takip etmişler, eğer bir çatışma olsaydı kıyıdan yapacakları "Top Atışları" ile gemilerimize destek sağlayacaklarını anlatmışlardı. Gemilerden görülen toz bulutu kıyı topçu bataryalarının hareketlerinden kaynaklandığı böylece anlaşılmıştı. Bir anlamda kara-deniz işbirliğinin yaşandığı bu olay, elbette ki konvoydaki subayları çok memnun etmişti. Gelen subayları yemeğe alıkoyarak hoşça vakit geçirmişlerdi. Konvoyların intikalinde başka olaylar da olmuştu.

Birinci konvoyun intikali sırasında 2 Temmuz 1941 günü Kuşadası Körfezi'ne demirlenmişti. Bu sırada Körfez'in güneyinde Sisam adası yakınlarında bir yelkenli demirliydi ve içinin çok kalabalık olduğu hemen fark ediliyordu. Personel yemek yedikten sonra denize atılan ekmekleri almak üzere bazı gençler denize atlayarak artıkları almışlardı. Bunun üzerine denize indirilen bir sandalla yelkenliye sağlık ve gıda malzemesi gönderilmişti. Yelkenliye gidenler öğrenmişlerdi ki; teknedekiler Sisam adasından kaçan Yunan vatandaşları idi. Tekne ile kaçarken Alman uçaklarının hücumuna uğramışlardı. Yelkenlide ölü ve yaralı vardı. Kuşadası kaymakamlığına iltica için talepte bulunmuşlar, kaymakamlığın Ankara'dan gelecek emir paralelinde limana almasını bekliyorlardı.[21] Gönderilen gıda ve sağlık malzemelerinin yelkenliye ulaşması ile birlikte teknedeki Yunan vatandaşları "Zita Türkiye" diye bağırmışlardı.

Seyir sırasında Fransız askerlerinin giderek Türk askeri disiplinine

---

[20] *Aynı yer*.

[21] Bargut, İkinci Dünya Harbi Hatıraları, s. 185.

uydukları dikkatten kaçmıyordu. Çanakkale'ye varıldığında sakallı hiçbir Fransız askeri kalmadığı gibi, bu kişiler karaya çıktıklarında artık temiz kıyafetler giymekte idiler. Konvoylar anlattıklarımızın dışında önemli bir olaya tesadüf etmeden Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiler. Hızırreis gambotu konvoyları Çanakkale yaklaşma sularında -Bozcaada iskelesinde- beklediğinden Erdek Deniz Üssü'ne kadar olan seyir bu gambotun rehberliğinde yapıldı.[22] bir müddet Erdek'te kalan gemiler daha sonra Haliç ve Gölcük'teki tersanelere gönderilerek onarımları yapıldı. Bu arada gemilere Türk Bayrağı çekilmesi için Fransız Hükümeti (Vişi Hükümeti) ile görüşmelere başlandı.

- 5 -

Daha sonra Fransız hükümetiyle yapılan antlaşma ile bu gemiler Türkiye Cumhuriyeti tarafından satın alınmış sayıldı. Adour, Djebel, Sansin, Vailante, Avocette, Jean Mic, Cid, Marsellias 3, Marius, Chanbon, Cyrus adlarını taşıyan gemilerin savaş satış mukavelesi, Türkiye adına Numan Menemencioğlu, Fransa (Vişi) hükümeti adına Ankara Büyükelçisi G. Bergery tarafından 26 Mayıs 1943 günü Ankara'da imzalanmıştı. Ayın gün kabul olunan 4491 sayılı kanunda belirtilen mukaveleye göre:

1- Savaştan sonra Fransa -ödenen parayı geri vermek kaydı ile- bu gemileri alabilecekti.

2- Gemilerdeki silahlar bir depoda bekletilecekti.

3- Halen Isparta'da "Mülteci Kampı"nda bulunan gemi personelinin ülkelerine gidişleri Türk hükümeti tarafından sağlanacaktı.

4- Fransa, Almanya ve İtalya ile mütareke imzalandığından, bu ülkelerin satışı onaylaması gerekli idi. Onay Türk hükümeti tarafından yaptırılacaktı.

5- Elan adlı yelken ve motorla giden Gulet satış dışında bırakılmıştı (Fransa savaş sonunda bu gemiyi almıştır).

Daha sonra 15 Eylül 1943 günü kabul olunan 4219 sayılı kanunla gemiler 5.800.000 lira bedelle satın alınmıştı.[23]

Gemiler Marmara'ya getirilmelerinin ardından Haliç (Taşkızak) ve

---

[22] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.55.322.27 (Donanma Komutanlığı'nın 14 Ağustos 1942 tarihli yazısı).

[23] Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanakları, VII. Dönem, Cilt 8, s. 121.

Gölcük tersanelerinde onarıma alınmışlardı. Onarımları 21 Mart 1944'te tamamlandıktan sonra, gemiler Donanma Komutanlığı ile Deniz Yolları İdaresi'ne dağıtılmışlardı.[24] Böylece Fransa'dan alınan bu 11 gemi, 2. Dünya Savaşı'nın son yıllarından itibaren Türkiye'nin hizmetine girmiş oluyorlardı.

Bunlardan 1938 yapımı ve 15.000 tonluk *Adaour* adlı akaryakıt gemisi, önce 1944-1947 yıllarında İstanbul adıyla Devlet Deniz Yolları'nda çalıştı. 1947 yılında Donanma Komutanlığı'na devredilen İstanbul TCG Akar adıyla (A-570) donanmaya verilmiş ve yıllarca hizmet ettikten sonra 1974 yılında hizmet dışına ayrılmıştır.[25] *Djabel* adlı 1100 tonluk tankere *Başarı* adı verilerek Devlet Deniz Yolları'na teslim edildi. Başarı 1967 yılına kadar çalıştıktan sonra Kazım Kaptanoğlu'na satıldı.[26] Diğer gemilerden *Kepez* mayın tarama gemisi, *Kalkan* hücumbotu, *Kaldıray* kurtarma ve ağ gemisi olarak Türk donanmasına yıllarca hizmet ederken *Beykoz* su gemisi, *Bozcaada* ve *Galata* römorkörleri de Devlet Deniz Yolları envanterine geçti.[27] Özellikle *Sansin* adlı kurtarma ve ağ gemisi Donanma Komutanlığı'nda *Kaldıray* adını aldı. 60 metre boyundaki Kaldıray, Boğazların savunulması için ağ kapama manialarını ve deniz kazalarında batık çıkarılmasında kullanılmış ve 1976 yılında hizmet dışına ayrılmıştır.[28]

---

24 *Cumhuriyet*, 21 Mart 1944.

25 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, İstanbul 2005, s. 128.

26 Oktay Sönmez, *Anılarda Gemiler*, İstanbul 2001, s. 92-95.

27 BCA., 30.10. 62.413.40 (Genelkurmay Başkanlığı'nın 3 Nisan 1945 tarihli yazısı).

28 *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, s. 192.

SONUÇ

2. Dünya Savaşı -bir anlamda- 1. Dünya Savaşı'nın devamı durumundadır. Türkiye 1. Savaş'ta galiplerin hazırladığı Antlaşma Metni'ni (Sevr Antlaşması) kabul etmediğinden savaşa devam etmişti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imzaladığı "Lozan Barış Antlaşması" ile kabul olunan sınırları ve yine bu antlaşma ile kabul olunan uluslararası statüleri kabul etmekte idi. Bu nedenle 2. Dünya Savaşı'ndan bir beklentisi yoktu ve savaşa girmedi.

Ancak sınırlarının hemen bitişiğindeki deniz ve kara alanlarındaki sıcak çatışmalara karşı "Aktif Tarafsızlık" izledi. Bu bağlamda mevcut uluslararası antlaşmalara bağlı kalarak her türlü insani yardımları yapmaya gayret etti. Savaş sırasında ülkemize 150 bin üzerinde insanın sığınması ve bu sığınmalarda uçak ve gemi ilticalarının da olmasındaki neden buradan gelmektedir.

Fransa'nın Almanya ve İtalya tarafından işgalinin ardından kurulan Alman yanlısı Vişi hükümeti, elbette ki Fransa'nın haklarını koruyamadı. Bu arada Suriye ve Irak'ta meydana gelen Alman yanlısı oluşumlar, bu ülkelerin müttefikleri tarafından işgal edilmesini dikte etti. Bu işgal sırasında Beyrut'ta bulunan 12 gemilik Fransız filosu Türkiye'ye iltica etti. Türkiye ve Vişi hükümeti tarafından kabul olunan bu ilticanın sonunda gemiler Marmara Denizi'ne Erdek Deniz Üssü'ne götürüldüler. Gemilerin intikalleri sırasında büyük ölçüde bir olay meydana gelmedi. Ancak Bodrum önlerinde İtalyan hücumbotlarının takipleri, gemilerimizin savaş durumuna geçmelerine neden oldu. Bu sırada görüldü ki, kıyı topçu bataryaları gemilerimizi takip etmektedir. Bu da silahlı kuvvetlerimizin kara-deniz işbirliğine ait bir örmektir. Diğer taraftan konvoy intikal rotaları üzerinde, mesela Kuşadası'nda savaştan kaçan pek çok insana yardımda da bulunulmuştur.

TURGUTREİSLİ BİR DENİZ ŞEHİDİ: EMİN SÜZEN (1931 – 1953)

THE SEA MARTYR İN TURGUTREİS: EMİN SÜZEN (1931 – 1953)

Cezmi ÇOBAN *
Zeynep ÖZŞEKER **

Özet:

4 Nisan 1953 Cumartesi günü, Türk Denizcilik Tarihi'nin en acı günlerinden biri yaşanmıştır. Çanakkale boğazında meydana gelen deniz kazasında; *Naboland* adlı İsveç bandıralı şilep ile Akdeniz'de gerçekleştirilen NATO tatbikatı bitimi Gölcük Deniz Üssüne dönen *Dumlupınar* denizaltısı, Naraburnu açıklarında çarpışmışlardır. Çarpışmanın şiddetiyle baş tarafından yara alıp batmaya başlayan Dumlupınar, dakikalar içinde sulara gömülür. Kazayı takip eden üç gün boyunca kurtarma çalışmalarının sonuçsuz kalması üzerine, Millî Savunma Bakanlığı Temsil Bürosu 6 Nisan 1953 Pazartesi günü yayınladığı tebliğinde 81 denizcinin hayatlarından ümidi kestiğini belirtmiştir. Bu bildiride, Dumlupınar Denizaltı Faciası' nda şehit düşen denizcilerimizden Turgutreisli Mükellef Onbaşı *Emin Süzen*'in, şehit olana kadarki hayatı; belgelerin ve sözlü tarih çalışmalarının ışığında sunulmaya çalışılacaktır.

***Anahtar Kelimeler**: Emin Süzen, Turgutreis, Dumlupınar Denizaltısı, Türk Denizcilik Tarihi, Yerel Tarih.*

Abstract:

On Saturday, April 4, 1953, the Turkish Maritime History has experienced one of the most painful days. Swedish-flagged freighter called Naboland and submarine Dumlupınar who were returning to the naval base of Gölcük at the end of the NATO exercise in the Mediterranean fought off Cape Nara. Wounded from head and sink away by the violence of collision Dumlupınar buried in water in minutes. Rescue operations for the three days following the accident turned out to be fruitless, representing the Bureau of the Ministry of National Defense issued a communiqué on Monday 6 April 1953 stated that 81 sailors gave up hope of their lives. In this paper, Corporal taxpayer from Turgutreis Emin Süzen's life until he martyrized in the catastrophe of Dumlupınar Submarine, try to be presented in the light of the work of local history and documents.

***Keywords:** Emin Süzen, Turgutreis, Dumlupınar Submarine, Turkish Maritime History, Local History.*

---

* Turgutreis Belediyesi Şevket Sabancı Kültür ve Sanat Merkezi, Turgutreis/BODRUM, preveze1538@gmail.com

** Turgutreis Belediyesi Şevket Sabancı Kültür ve Sanat Merkezi, Turgutreis/BODRUM, zeynepozseker@gmail.com

TURGUTREİSLİ BİR DENİZ ŞEHİDİ: EMİN SÜZEN (1931 – 1953)

Cezmi ÇOBAN
Zeynep ÖZŞEKER

DENİZALTI KAVRAMI VE TANIMI

Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı *Türkçe Sözlük*te denizaltı (denizaltı gemisi) sözcüğü; " *Deniz yüzeyinin altında ve üstünde yol alabilen savaş veya araştırma gemisi, tahtelbahir* " olarak açıklanmaktadır.[1]

DENİZALTICILIĞIN TARİHÇESİ

M.Ö. yıllarda denizaltılara benzer yüzer araçların tasarımları ve kullanıldıkları hakkında kaynaklarda bilgilerin yer almasına rağmen[2]; gerçek anlamdaki ilk denizaltı örnekleri XV. Yüzyılda Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştır.[3] XVII. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, İngiltere'de Kral I. James'in hizmetinde çalışan tasarımcı Cornellis Drebbel[4] Thames ırmağı'nın beş metre derinliğinde denizaltı gemisi denemelerini gerçekleştirmiştir.[5] Bu denemelerin en önemli özelliği, hareket edebilir nitelikteki ilk denizaltı örneğinin üretilmesi olmuştur.[6] Denizaltıların askeri amaçlı ilk kullanımı Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) yıllarına rastlar[7]. New York limanını abluka altına alan İngiliz donanmasına karşı Amerikan kolonisi direnişçilerinden David Bushnell'in geliştirdiği *Turtle* denizaltısı tarafından ilk askeri harekat gerçekleştirilmiştir.[8] XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren denizaltılar günümüzdeki

---

1 *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 499.

2 Cevat Taluy, " Dünün Bugünün ve Yarının Denizaltı Gemileri ", *Donanma Dergisi*, C. 65, Sayı: 405, Ekim 1953, s.1.

3 Mutlu Toy, *Savaşta ve Barışta Türkiye'nin Savunması Açısından Denizaltı Gücünün Stratejik Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, 2007, s. 41.

4 Adı geçen tasarımcı ile ilgili biyografik bilgi için: Richard Alfred Davenport, *A Dictionary of Biography: Comprising the Most Eminent Characters of all Ages Nations and Professions*, Published by J&B. Williams, Massachusetts, 1839, p. 229.

5 Paul E. Fontenoy, *Submarines: An Illustrated History of Their Impact*, Abc Clio Inc., California, 2007, p.1.

6 Mutlu Toy, *agt*., s. 42.

7 *Denizaltı Filosu Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı*, Hazırlayan: Dz. K. K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 1986, s. 30.

8 *Cevat Taluy, agm., s. 3; Jeff Tall Obe Rn, Denizaltılar, Çeviri: Nimetullah Üner, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 4; James P. Delgad, Misadventures of a Civil War Submarine:*

şekillerine bürünmeye başlayarak; açık deniz ve okyanuslarda faaliyetlere girişmişlerdir. Küresel güç olmak için denizlere egemen olmak gerektiğini anlayan devletler, denizaltılardan azami yararlanma yoluna gitmişlerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında denizaltılar askeri gücünü kanıtlamış; II. Dünya Savaşı'nda ise savaşın gidişatını değiştiren güç unsurlarından biri olmuştur.[9]

OSMANLI DEVLETİ' NDE DENİZALTICILIĞIN BAŞLAMASI

Türklerin deniz ve su kültürü ile olan tanışıklığının çok eskilere dayandığı bilinmektedir.[10] Büyük göçlerle birlikte Batı'ya ilerleyen Türkler, yurt edindikleri Anadolu coğrafyasında da denizcilik faaliyetleri yapmaya başlamışlardır. XI. Yüzyılın ikinci yarısında ilk Türk Denizcisi Çaka Bey tarafından İzmir ve çevresinde[11] bir Türk donanmasını kurulmuştur (1081).[12] Bu donanma, Türklerin denizcilik alanındaki teşkilatlı bir yapı oluşturduklarının önemli bir göstergesi olmuştur. 19 Mayıs 1090 tarihinde Bizans donanması *Koyun Adaları Deniz* [13] savaşında mağlup edilerek, tarihteki ilk Türk Deniz Zaferi kazanılmıştır. Türk Denizcilik Tarihinde, denizaltı gemisine benzer ilk tasarımlar III. Ahmet döneminde görülmüştür. Şehzadelerin sünnet düğününde sarayın baş mimarı İbrahim *Efendi* tarafından timsaha benzer bir denizaltı tasarımı Haliçte yüzdürülerek, İstanbullular tarafından büyük bir şaşkınlık ve merak içinde izlenmiştir.[14] Türk Deniz Kuvvetleri'nin modern anlamdaki

---

Iron, Guns, and Pearls, Tamu Press, Texas, 2012, s. 24.

9 Mutlu Toy, *agt*., s. 59; *Denizaltı Filosu Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı*…, s. 18.

10 Mustafa Gürbüz Beydiz, " Orta Asya Türk Toplumlarında Su Kültürü ", *I. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Bodrum, 2013, s. 133; Coşkun Güngen, *XVI. Yüzyıldaki Gelişmeler Işığında Osmanlı Denizciliği*, Dz.K.K. Karargah Basımevi, Ankara, 1997, s. 1.

11 Mustafa Daş, " Türklerin Bizans ve Venedik'le Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri (XI. – XIV. Yüzyıllar) " *Türk Denizcilik Tarihi*, C.I, Editörler: İdris Bostan, Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 50-51; Aydın Taneri, " Anadolu Selçukluları' nın Bilinçli Denizcilik Politikası ", *Derya* dergisi, Sayı:88, Ocak 1975, s. 6; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu 1789 – 1867*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.3; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 14. Basım, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2003, s. 330; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a 1071-1176),* C.II, Karam Yayınları, Çorum, 2003, s. 66; Haşim Erdoğan, *H.1319 (M.1901) Tarihli Bahriye Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007, s. 12.

12 1081 yılı, Türk Deniz Kuvvetleri'nin kuruluş yılı olarak da kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için: *Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, Hazırlayanlar: Nurcan Bal, Figen Atabey, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 5.

13 Mustafa Daş, *agm*., s. 52; Aydın Taneri, *agm*., s. 6; *Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, s. 129.

14 Raşit Metel, "Denizaltıcılık Tarihimiz I ", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:17, Şubat

ilk denizaltı gemileriyle tanışması II. Abdülhamit (1876 – 1909) dönemine rastlar.[15] Yunanistan'ın denizaltı edinme girişimlerine karşılık, İngiltere'ye sipariş edilen iki denizaltı, parçalar halinde İstanbul'a getirilmiştir.[16] Birleştirilen parçalar, 1886[17] yılında *Abdülhamid*[18] ve 1887 yılında da *Abdülmecid*[19] adları ile donanmaya katılmıştır.

Adı geçen denizaltılar, İzmit'teki[20] deneme torpido atışlarında başarı kazanmalarına rağmen sonraki süreçte kendilerinden beklenen başarıyı gösterememişlerdir.[21] Bu duruma; devletin siyasi, idari ve mali bunalıma girmesi gibi nedenler de eklenince denizaltılar Haliç tersanesinde çürümeye terkedilmiştir.[22] Ancak; II. Meşrutiyet'in ilanıyla tekrar bakıma alınmalarına rağmen her iki denizaltıdan da istenilen verim sağlanamayarak hizmet dışına çıkarılmışlardır.[23]

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ ve 1953 YILINA KADARKİ TÜRK DENİZALTICILIĞI

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra genç cumhuriyetin idealist yöneticileri, üç tarafı denizlerle çevrili ülkenin denizcilik alanında söz sahibi olması için önemli adımlar atmaya başlamışlardır.[24] Bu doğrultuda 1924 yılında

---

1969, s. 67; Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 292-293; Mutlu Toy, *agt*., s. 59-60. (Ayrıca bknz.: Resim 1)

15 Şakir Batmaz, *II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 231; Nevzat Artuç, " Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay – Er Yetiştirme Çabaları ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 58; *Denizaltı Filosu Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı*, s. 18.

16 Oğuz Arıkanlı, *Tarihimizde İlkler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 68.

17 Bu tarih; Denizaltı Filosu Komutanlığı'nın kuruluş yılı olarak da kabul edilir. Bilgi için: Raşit Metel, *agm*., s.72; Rahmi Akbaş, *Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Türk Donanması ve Refah Faciası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2011, s. 118.

18 *Abdülhamid* denizaltı gemisi, Dünya Denizcilik Tarihinde; su altından torpidolu atış yapan ilk denizaltı olarak literatürdeki yerini almıştır. Bilgi için: Paul E. Fontenoy, *age*., p. 9. (Ayrıca bknz.: Resim 2.)

19 Rahmi Akbaş, *agt*., s. 121; *Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, s.239.

20 Raşit Metel, " Denizaltıcılık Tarihimiz II ", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 18, Mart 1969, s.80-81.

21 Şakir Batmaz, " II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi " *Türk Denizcilik Tarihi*, C.I, Editörler: İdris Bostan, Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 169.

22 Nejat Gülen, Şanlı Bahriye *Türk Bahriyesinin İki Yüz Yıllık Tarihçesi 1773 – 1973*, 2. Baskı, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 136.

23 *Evren* Mercan, " Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid " *Güvenlik Stratejileri* dergisi, Yıl:8, sayı:15, Haziran 2012, s.179.

24 Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan sadece birkaç gemi

Bahriye Vekaleti – Denizcilik Bakanlığı – kurulur. Bu bakanlığın görevleri; ülkenin mali *imkanları doğrultusunda çekirdek bir donanma oluşturmak, kıyı tesislerini donanmanın ihtiyaçlarına karşılayacak hale getirmek, personel yetiştirmek için eğitim kurumları oluşturmak* şeklinde özetlemek mümkündür.[25] Aynı yıl, Avrupa'ya üç kişilik bir ekip gönderilmiştir. Heyetin incelemeleri sonunda Hollanda ile iki adet denizaltı yapılması konusunda sözleşme imzalanmıştır. Bu arada, Osmanlı döneminden kalan gemilerinin bakımı, modernizasyonu ve yeniden inşaası için Gölcük'te tersane ve bir deniz üs komutanlığının kurulması için de girişimlere başlanmıştır.[26] Hollanda'da yapımı tamamlanan denizaltılar, *Birinci İnönü* ve İkinci İnönü adlarıyla 1928 yılında Türk Deniz Kuvvetlerine katılmışlardır.[27] Bu gemiler, Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Türk donanmasına katılan ilk denizaltılardır.[28] 1931 yılında İtalya'dan iki denizaltı gemisi daha donanmaya katıldı.[29] Donanmaya katılan bu iki denizaltıya *Dumlupınar* ve *Sakarya* adları verilmiştir.[30] 1936 yılında ise, Almanya'dan *Gür*[31] adı verilen bir denizaltı gemisi alınmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'ye dört, Almanya'ya dört (ikisi Türkiye'de inşa edilmek şartı ile) adet denizaltı siparişi verilmiştir. Adı geçen denizaltı gemisi siparişlerinin bir kısmı savaş sırasında, bir kısmı da savaştan sonra Türkiye'ye teslim edilmişlerdir. II. Dünya savaşı öncesinde, Türk Donanmasında; *Birinci İnönü*, İkinci İnönü*, Dumlupınar, Sakarya ve Gür* olmak üzere beş adet denizaltı gemisi bulunuyordu.[32] İngiltere' ye siparişi verilen dört gemi P.611, P.612, P.614, P.615 adları ile 1941-1942 yılları arasında İngiliz donanmasının harekatlarına katılmışlardır.[33] Bunlardan P.615 denizaltısı dışında diğer üç denizaltı *Oruç*

---

bulunuyordu. Genç cumhuriyet bir yandan Osmanlı'dan kalan borçları ödemeye devam ederken, aynı zamanda da denizcilik alanındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir.

25 Yılmaz Usluer, " Deniz Kuvvetleri ", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Sayı: 83, İstanbul, 1985, s. 2622.

26 Türkiye Ansiklopedisi 1923 – 1973, C. II, Kaynak Kitaplar Basım Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1974, s.505. Ayrıntılı bilgi için: Ersin Güler, *Gölcük Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi 1926 – 1999*, Dz. K.K. Basımevi, İstanbul, 1999.

27 Abidin Daver, *Gemi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932, s. 100; M. Engin Uzun, *Atatürk Dönemi Türk Bahriyesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2004, s. 35; Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969, s.186.

28 Nejat Gülen, *age*., s. 344.

29 Afif Büyüktuğrul, " Atatürk ve İzlediği Deniz Politikası ", *Derya* dergisi, Sayı:138, Temmuz-*A*ğustos 1980, s. 5.

30 M. Engin Uzun, *agt*., s. 58.

31 Alman *Germania Werf* şirketi tarafından İspanya için üretilmiştir. Ancak, İspanya'da bir iç savaşın başlaması üzerine firma tarafında İspanyaya gönderilmeyerek, satışa çıkarılmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri bünyesinde oluşturulan heyetin, denizaltıdaki incelemeleri olumlu sonuçlanınca denizaltı gemisi satın alınmıştır. *Gür* adı verilen denizaltı, 1949 yılına kadar donanmadaki hizmetlerini sürdürmüştür. Bilgi için: Rahmi Akbaş, *agt*., s. 126-127.

32 Şemsi Bargut, " 1945'ten 1974'e Kadar Türk Deniz Kuvvetleri " *Derya* dergisi, Sayı: 94, Temmuz 1975, s.11.

33 Şemsi Bargut, *agm*., s. 11.

Reis, *Murat Reis* ve *Burak Reis* adları ile 1942-1945 yılları arasında Türk Donanmasına teslim edilmişlerdir.[34] Böylece, savaş öncesinde beş olan denizaltı sayısı, sekize yükselmiştir.[35] İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle, Doğu'da baş gösteren Sovyet yayılmacılığına karşı Batı ittifakında yer alan Türkiye, Nato[36] ile askeri yardım ve işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde tamamı Amerikan yapımı[37]olan denizaltılardan *Brill* (I. İnönü), *Blueback* (II. İnönü), *Boarfish* (Sakarya), *Chub* (Gür) [38] 1949 yılında; *Bumper* (Çanakkale) ve *Blower* (Dumlupınar) denizaltı gemileri ise 1950 yılında Türk Deniz Kuvvetleri Donanması'na katılmıştır[39]

DUMLUPINAR DENİZALTISI

Dumlupınar denizaltı gemisi; Electric Boat Company[40] şirketi tarafından *Blower SS. 325* adıyla 23 Nisan 1944 yılında[41] denize indirilmiştir. Şirket, 1941 – 1945 yılları arasında Amerikan Deniz Kuvvetleri için yetmiş dört adet denizaltı gemisi üretmiştir.[42] II. Dünya Savaşı yıllarında Pasifik denizi harekatlarına[43] katılan *Blower* denizaltı gemisi, savaşın bitmesinden sonra 16 Kasım 1950 tarihinde [44] Türk Donanmasına törenle teslim edilerek *Dumlupınar* adını almıştır.[45]

---

34 *Denizaltı Filosu Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı*, s.19.

35 Şemsi Bargut, *agm*., s. 11.

36 Türkiye'nin Nato'ya katılımı ve Türkiye-Nato ilişkileri için bkz: Türkkaya Ataöv, *Amerika Nato ve Türkiye*, 2. Baskı, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969, s. 121-228; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 517-521.

37 Türk yapımı ilk denizaltı için bakınız: Seyfeddin Orhan Çağdaş, " İlk Türk Denizaltısı ' Yıldıray ' Törenle Donanmamıza Katıldı ", *Derya* dergisi, Sayı: 145, Eylül-Ekim 1981, s. 20.

38 Donanmada gelenek olarak; kullanımı sona eren gemilerin adları, yeni alınan gemilere verilerek anıları yaşatılmaktadır.

39 Şemsi Bargut, *agm*., s. 12.

40 Adı geçen şirket hakkında bilgi için bkz.: James S. Reyburn, *Electric Boat Corporation*, Arcadia Publishing, San Francisco, 2006; Mike H. Rindskopf, *Steel Boats* İron *Men History of the U.S. Submarine Force*, Turner Publishing Company Staff, New York, 1994, p. 62- 63; Paul E. Fontenoy, *age*., p.7. (Ayrıca bknz.: Resim 3)

41 Paul E. Fontenoy, *age*., p.307.

42 http://www.gdeb.com/about/history/, 15.10.2013.

43 Harekata katılan diğer denizaltı gemileri hakkında bilgi için: Erdoğan Şumnu, " Deniz Savaşı Tarihinden Bir Yaprak Pasifikte Denizaltı Savaşı " *Derya* dergisi, Sayı:144, Temmuz-Ağustos, 1981, s. 14.

44 Yaşar Semiz, " Türk Basınında Dumlupınar Denizaltı Faciası (4 Nisan 1953) ve Sonrası ", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2013, s. 218.

45 *Dumlupınar* adı, daha önce 1931 yılında İtalya' dan alınan bir denizaltıya verilmiştir. Bu denizaltı Haydarpaşa'da gaz tankeriyle çarpışmasından sonra hurdaya çıkarılmıştır. 1950 yılında Donanmaya katılan bu denizaltıya da ikinci defa *Dumlupınar* adını alır. 1953 faciasından sonra, *Dumlupınar* adı verilen üçüncü denizaltı 1972 yılında donanmaya katılan

DUMLUPINAR DENİZALTI FACİASI

1-3 Nisan 1953 tarihleri arasında Ege Denizi'nde Blue Sea - *Mavi Deniz* - adlı bir Nato tatbikatı gerçekleştirilmiştir.[46] Türkiye bu tatbikata *I. İnönü* ve *Dumlupınar* denizaltılarıyla katılmıştır. Tatbikatın bitiminden sonra, Gölcük Deniz Komutanlığı Ana Üssüne dönmek üzere hareket eden *Dumlupınar* denizaltı gemisi 4 Nisan 1953 saat 02.15 sıralarında, Çanakkale Boğazı'nın Naraburnu açıklarında İsveç bandıralı Naboland adlı şilep ile çarpışmıştır.[47] Çarpışmanın etkisi ile dakikalar içinde sulara gömülen denizaltıyı kurtarma çalışmaları sabahın ilk ışıklarıyla başlatılır. Ancak, Çanakkale Boğazı'nın dip akıntıları ve batan denizaltının suyun dibinde yatık durması gibi sebepler yüzünden kurtarmada başarı sağlanamayarak, 81 denizcimiz bu faciada şehit olmuştur.[48]

Dumlupınar Denizaltı Faciası hakkında; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Kataloglarından ulaşabildiğimiz belgeler ve numaraları aşağıdaki gibidir[49]

Tarih: 28.05.1953	**Sayı: 8034**	**Fon Kodu: 30..18.1.2**	**Yer No: 132.41..2**
Dumlupınar ve Noboland gemilerinin çarpışması sonucu Dumlupınar Denizaltısının batması sebebiyle meydana gelen zararın tazmini için açılan davanın sulhen halli.			

USS. Cayman denizaltı gemisi olmuştur. Ancak, bu denizaltı 1976 yılında Çanakkale boğazında Sovyet gemisiyle çarpışması ve tersanede tamiri yapılırken yanmasından sonra teamüllerin dışına çıkılarak, bir daha donanmadaki hiçbir denizaltı gemisine *Dumlupınar* adı verilmemiştir..

46 *Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, s. 101.

47 " Dumlupınar Denizaltımız Battı ", *Milliyet* gazetesi, 05.04.1953, s.1; " Batan Dumlupınar Denizaltısında 88 Kişinin Hayatından Ümit Yok ", Akşam gazetesi, 05.04.1953, s. 1; *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1984, s.2763; Şemsi Bargut, *agm*., s. 12; Yaşar Semiz, *agm*., s. 220.

48 *Dumlupınar Şehitleri 4 Nisan 1953'* ün *Hâzin Hatırası,* (Yayın Yeri ve Yılı Yok), s. 1; " Dumlupınar Şehidleri İçin Son İhtiram Vazifesi ", *Cumhuriyet* gazetesi, 08.04.1953, s.1; Fikret Arıt, " Dumlupınar'a İlk Dalışın Hiçbir Yerde Çıkmamış Fotoğraflarla Hikâyesi Denizaltının Üstündeyim! " *Hayat* dergisi, Yıl:3, Cilt: 5, Sayı: 105, 10 Ekim 1958, s.20; İbrahim Arkula, " 4 Nisan ", *Bodrum Yarımada* gazetesi, 06.04.2004, s. 4; Öge Demirkan, " Dumlupınar'ı Geç ve Hatalı Emir Batırdı ", *Vatan* gazetesi, 02.04.2006, s. 19.

49 http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/, 15.11.2013.

Tarih: 14.12.1954	Sayı: 27365	Fon Kodu: 30..11.1.0	Yer No: 248.40..13
Dumlupınar ve Nobland gemilerinin çarpışması sonucu Dumlupınar Denizaltısının batması sebebiyle meydana gelen zararın tazmini için açılan davanın sulhen halli.			

DUMLUPINAR DENİZALTI FACİASINDA ŞEHİT OLAN DENİZCİLERİMİZ[50]

RÜTBE	AD	SOYAD
Kurmay Albay	Hakkı	Burak
Kıdemli Yüzbaşı	Naşit	Öngören
Yüzbaşı	Affan	Kayalı
Üsteğmen	İsmail	Türe
Üsteğmen	Fikret	Coşkun
Teğmen	Bülent	Orkunt
Teğmen	Mecit	Şengün
Kıdemli Başçavuş	Hayrettin Şevki	Özsekban
Kıdemli Başçavuş	Mehmet Ali	Tayfun
Kıdemli Başçavuş	Mehmet	Fidan
Kıdemli Başçavuş	Mehmet Emin	Akan
Kıdemli Başçavuş	Ömer	Öney
Kıdemli Başçavuş	Mehmet	Denizmen
Kıdemli Başçavuş	Sait	Yıldırım
Başçavuş	Ulvi	Erhazar
Başçavuş	Hasan	Cebeci
Başçavuş	İhsan	Yeter
Başçavuş	Ziya	Okuturlar
Başçavuş	Fevzi	Gürsan
Başçavuş	M. Niyazi	Başaroğlu
Başçavuş	Sabri	Güdeberk
Üsçavuş	Cemalettin	Denizkıran
Üsçavuş	Salahattin	Çetindemir
Üsçavuş	Zeki	Gider

[50] Şehitlerimizin listesi, *Dumlupınar Şehitleri 4 Nisan 1953'* ün *Hâzin Hatırası* adlı kitaptan alınmıştır.

Üsçavuş	Kemal	Acun
Üsçavuş	Hüseyin	Uçan
Üsçavuş	Cemal	Kaya
Üsçavuş	A. Naci	Özaydın
Çavuş	Bahri	Sertesen
Çavuş	İhsan	İçdemir
Çavuş	Selami	Özben
Çavuş	H. İbrahim	Altıntop
Çavuş	Şaban	Mutlu
Çavuş	A. İhsan	Coşkun
Çavuş	Hamdi	Reis
Çavuş	Samim	Nebioğlu
Çavuş	Mustafa	Doğan
Çavuş	İhsan	Aral
Çavuş	M. Zeki	Açıkdağ
Çavuş	Necdet	Yaman
Çavuş	Tuğrul	Çubuk
Çavuş	M. Ali	Yılmaz
Mükellef Çavuş	Veysel	Saygılı
Mükellef Çavuş	Ramazan	Yurdakul
Mükellef Onbaşı	Kadri	Yalçın
Mükellef Onbaşı	Züfer	Ceylan
Mükellef Onbaşı	İbrahim	İşlemeci
Mükellef Onbaşı	Murat	Yıldırım
Mükellef Onbaşı	Mehmet	Kızılışık
Mükellef Onbaşı	***Emin***	***Süzen***[51]
Er	Mehmet	Demirel
Er	Niyazi	Giritli
Er	Ali	Gökçü
Er	Nurettin	Alabacak
Er	Ali	Arslan
Er	Ülfettin	Akar
Er	Bekir	Sarı
Er	Yusuf	Emir

[51] Dumlupınar Denizaltı Faciasını anlatan bir çok kaynakta; Bodrum Turgutreisli şehidin soyadı *Sözer* olarak yer almaktadır. Doğrusu, tabloda belirttildiğiüzere *Süzen*'dir. (Ayrıca bknz.: Resim 4)

Er	Mehmet	Aydın
Er	Mustafa	Özsoy
Er	Nuri	Acar
Er	Hüdai	Çağdan
Er	Kadir	Demiroğlu
Er	Fikri	Ulaştırıcı
Er	Hüseyin	Sayın
Er	Hüseyin	Kaya
Er	Kenan	Alıcıoğlu
Er	Ahmet	Günal
Er	Mustafa	Taşçı
Er	Hasan	Bozoğlu
Er	İbrahim	Özsoy
Er	Feridun	Kırçalı
Er	İsmail	Özdemir
Er	Hasan	Arslan
Er	Ahmet	Özboya
Er	Enver	Uçar
Er	Necati	Galan
Er	Murat	Suyabatmaz
Er	Mehmet	Demir
Er	Galip	Yılmaz
Er	Hasan	Kelleci

YAKINLARININ ANLATIMI İLE DUMLUPINAR ŞEHİDİ EMİN SÜZEN

ZEYNEP SÜZEN (1928)[52]

Eşim, Hasan Süzen'in kardeşiydi Emin[53] . Dumlupınar denizaltısında şehit oldu. Gemi çarpınca denize batmışlar. Çok cesurdu. Dumlupınar denizaltısına gönüllü olarak girmiş. Denizaltı battığı zaman; televizyon yok, radyo da çok değil o zamanlar. Akrabamız Damat Bekir'in babası'nın evine gittik. Radyoyu oradan dinledik. Oradan telefonla üç kere konuştu: " *Vatan*

[52] 11.10.2013 tarihinde görüşme yapılmıştır. (Ayrıca bknz.: Resim 5) Zeynep Süzen, bildirilerin basım aşamasında 24.11.2013 tarihinde vefat etmiştir.

[53] (Bknz.: Resim 6)

uğruna, biz burada son defa konuşuyorum. Vatan uğruna canımızı feda ediyoruz." dedi. O kadar insan konuşamadı. O sesini yukarıya verdi. Emin şehit olunca, ondan kalan eşyalarını bir çuvala koymuşlar. Üstüne de Emin Süzen yazmışlar. Buraya Turgutreis'e geldi çuval. Kayınvalidem ağlar diye, Emin'in eşyalarını ona göstermeden dağıttık. Annesinin adı Fatma, babası'nın adı Bekir'di. 5 kardeşin en küçüğüydü Emin. Çocukluğu ve gençliğinde hiç yaramazlık yapmazmış. Ağırbaşlı ve söz dinleyen bir çocuk. O vakitleri kayınvalidem Bozdağ (Kadıkalesi) dibinde göçülüydü. Emin de hayvanları Akçaalan' dan Bozdağ dibine getirir götürürdü. Şehit olmadan önce izne gelmişti. Bir gün Hasan dayın (eşi) kahveye gitti.

Ben de korkardım, mezarlık var evimizin dibinde. Kapı çaldı. Çıktım baktım Emin gelmiş. Emin hoş geldin dedim. Hoş bulduk yenge dedi. Koltuğunun altında da şeker kutusu var. O zamanları araba mı var böyle. Bodrum'dan eve kadar yayan gelmiş. Sonra abisi geldi kahveden (eşi Hasan Süzen). Şilteyi yazdım yemek yediler. Oradan da, Hasan dayın: " *Ben Emin'i anasının yanına götürüp geleyim dedi, özlemiştir.*" dedi. Emin şehit olduktan sonra, hayvanları dağa ben getirip götürdüm. Emin'in hayvanları bağladığı kazıkları gördükçe hep ağlama tutardı. Kayınvalideme soruyorlardı zamanını nasıl geçiriyorsun diye. O da: " *Oğlum Emin' in ter kokulu gömleğiyle* " derdi hep. Çarpma sırasında, güvertede olanlar kendini denize atmışlar. Kurtulanlar da onlarmış. Kayınvalideme İsveç'ten de Ankara' dan da para geldi. Kayınvalidem de, ben katiyen almam bu parayı dedi. Oğlumun kan parasını almam. Akrabaları da: Hala, sen niye almıyorsun bu paraları. Al, ama kendin yeme, bir hayır yaptırırsın, parayı evin içine koyma dediler. Yalıdaki eski caminin minaresini kayınvalidem gelen parayla yaptırdı.[54] 1972 yılında anıt açıldı burada. Turgut Reis'in anıtı. Anıtın açıldığı gün Eyiceoğlu Paşa (*Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu*) da gelmişti. Kayınvalidem; Emin'i anlattı ona. Paşa da dinledi, sonra elini öptü ve beraber ağladılar.[55]

ŞAKİR ÇAPUTÇU (1931)[56]

Emin ile birlikte büyüdük, benim ilkokul arkadaşımdı. 20-25 er kişilikti sınıfımız. Emin sınıfta sessiz ve efendiydi. Hüsnü Türkeş ve soyadını hatırlayamadığım Safiye öğretmen vardı okulumuzda. Okul bittikten sonra,

---

[54] Adı geçen cami ve minare yenilense de; kitabe varlığını koruyarak, bugün de Şehit Emin Süzen'in hatırasını yaşatmaktadır. (Ayrıca bknz.: Resim 7)

[55] Zeynep Süzen'in anlattığı hadise, dönemin bir çok gazetesinde yer almıştır. Bilgi için bakınız: Türkmen Parlak, " Oramiral Eyiceoğlu ile Şehit Anası Fatma Nine Sarılıp Ağlaştı " *Milliyet* gazetesi, 22.06.1972, s.1; " Turgut Reis Anıtı Önünde Bir Şehit Anası ", *Cumhuriyet* gazetesi, 22.06.1972, s.1. (Ayrıca bknz.: Resim 8)

[56] 11.10.2013 tarihinde görüşme yapılmıştır. (Ayrıca bknz.: Resim 9)

askere gidene dek leşberlik (çiftçilik) yaptık. Köy düğünleri olduğunda da beraber giderdik. Yaşımız gelince de 1951 de asker olduk. Turgutreis'te bizim yaşımızda asker olan 11 kişi vardı. Hep beraber Bodrum'a geldik. Bodrum limanı' ndan Erzurum vapuruyla İstanbul'a hareket ettik. Bodrum'dan İstanbul'a yolculuk 4 gün sürdü. Kasımpaşa'da 3 ay talim gördük. Ben 7. Bölükte idim. Emin 5. Bölükte idi. Ondan sonra onlar imtahana tabi tutuldular. İmtihanı kazananlar İzmit'e gidip Dumlupınar'a alındılar. Ben Kasımpaşa' da kaldım. Emin, 6 ayda bir benim yanıma gelirdi. Konuşur sohbet ederdik. Ondan sonra bir gün tatbikata gittiler. Tatbikat dönüşünde İsveç gemisiyle kaza yapmışlar, sonra da şehit olduklarını öğrendik radyodan. Koğuşta kalan elbiselerini annesigile ben gönderdim. İyi bir arkadaşımdı. Allah rahmet eylesin.

HARİS TENGİZ (1913)[57]

Olayları radyodan dinledim. Mütemadiyen olayın yaşandığı yer ve gemide batan askerler hakkında malumat veriyorlardı. Bağlanan ilk telefonda vatan sağ olsun diye cevap verdiler. Telefon kopunca bir daha haber alınamamış denizcilerden. Bodrum'da Cavur Ali adıyla meşhur bir dalgıç ve onun arkadaşları vardı. Dumlupınar olayını öğrendikten sonra Kaymakamlığa gitmişler. Bize izin versinler 81 metreye ineriz diye iddia ediyorlar. Ama kendilerine müsaade edilmemiş çünkü aşağıda büyük bir su akıntısı varmış Karadeniz'den gelen. Şimdiki teknik bilgilerle dalışlar yapılsaydı denizaltı çıkarılabilirdi. Ancak, akıntı yüzünden gemi önce 40 metreye, sonra da 81 metreye inmiş. Çünkü Boğaz'ın altı çukurmuş.

---

[57] 11.10.2013 tarihinde görüşme yapılmıştır. (Ayrıca bknz.: Resim 10)

SONUÇ

Bu bildiride, Dumlupınar Denizaltı Faciasında şehit düşen Emin Süzen (1931 – 1953)'in hayat hikayesi; dönemin kaynakları, yakınlarının anlatımı ve sözlü tarih çalışma metodları kullanılarak kayda geçirilmeye çalışılmıştır.

Türk Denizcilik Tarihinin en acı olaylarından biri olarak yaşanan bu hadise, yurtta büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Dönemin basını incelendiği zaman, kaza anından başlayarak, kurtarma çalışmalarının devam ettiği 72 saat boyunca Türk milleti büyük umutlarla denizcilerinin kurtarılma haberini radyolarının ve telefonlarının başında beklemiştir.

Ancak tüm insanüstü çabalara rağmen, 81 denizcimizi kurtarmak mümkün olmamıştır. Dumlupınar Denizaltısı Faciasında şehit olan denizcilerimiz, aradan geçen 60 yıla rağmen bugün de halkımızın hatıralarında yaşamaya devam etmektedir.

Turgutreis'te bir sokağa, caddeye ya da parka şehidimizin adının verilmesi, şehidimiz *Emin Süzen*'in ve *Dumlupınar Denizaltısı*'nın genç nesillerce bilinmesi ve tanınmasına olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

I. YAZILI KAYNAKLAR

AKBAŞ, Rahmi, *Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Türk Donanması ve Refah Faciası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2011.

ARIKANLI, Oğuz, *Tarihimizde İlkler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

ARIT, Fikret, " Dumlupınar'a İlk Dalışın Hiçbir Yerde Çıkmamış Fotoğraflarla Hikâyesi Denizaltının Üstündeyim! " *Hayat* dergisi, Yıl:3, Cilt: 5, Sayı: 105, 10 Ekim 1958, s. 20.

ARKULA, İbrahim, " 4 Nisan ", *Bodrum Yarımada* gazetesi, 06.04.2004, s. 4.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

ARTUÇ, Nevzat, " Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Denizaltı Gücünü Artırma ve Denizaltı Subay – Er Yetiştirme Çabaları ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIII, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 58.

ATAÖV, Türkkaya, *Amerika Nato ve Türkiye*, 2. Baskı, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969.

BARGUT, Şemsi, " 1945'ten 1974'e Kadar Türk Deniz Kuvvetleri " *Derya* dergisi, Sayı: 94, Temmuz 1975, s.11.

" Batan Dumlupınar Denizaltısında 88 Kişinin Hayatından Ümit Yok ", *Akşam* gazetesi, 05.04.1953, s. 1.

BATMAZ, Şakir, " II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi " *Türk Denizcilik Tarihi*, C.I, Editörler: İdris Bostan, Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 169.

BATMAZ, Şakir, *II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

BEYDİZ, Mustafa Gürbüz, " Orta Asya Türk Toplumlarında Su Kültürü ", *I. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Bodrum, 2013, s. 133.

I. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu Bildirileri 27-28 Mayıs 2011, Yayına Hazırlayanlar: Cihan Yemişçi, Tarık Eray Çakır, Cezmi Çoban, F.Aysel Dıngıl, Gözde Sazak, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Bodrum, 2013.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, " Atatürk ve İzlediği Deniz Politikası ", *Derya* dergisi, Sayı:138, Temmuz-Ağustos 1980, s. 5.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969.

ÇAĞDAŞ, Seyfeddin Orhan " İlk Türk Denizaltısı ' Yıldıray ' Törenle Donanmamıza Katıldı ", *Derya* dergisi, Sayı: 145, Eylül-Ekim 1981, s. 20.

DAŞ, Mustafa, " Türklerin Bizans ve Venedik'le Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri (XI. – XIV. Yüzyıllar " *Türk Denizcilik Tarihi*, C.I, Editörler: İdris Bostan, Salih Özbaran, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 50-51.

DAVENPORT, Richard Alfred, *A Dictionary of Biography: Comprising the Most Eminent Characters of all Ages Nations and Professşions*, Published by J&B. Williams, Massachusetts, 1839.

DAVER, Abidin, *Gemi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

DELGAD, James P., *Misadventures of a Civil War Submarine: Iron, Guns, and Pearls*, Tamu Press, Texas, 2012.

DEMİRKAN, Öge, " Dumlupınar'ı Geç ve Hatalı Emir Batırdı ", *Vatan* gazetesi, 02.04.2006, s. 19.

" Dumlupınar Denizaltımız Battı ", *Milliyet* gazetesi, 05.04.1953, s.1.

Denizaltı Filosu Türk Denizaltıcılığının 100. Yılı, Dz. K. K. Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 1986, s.30.

Dumlupınar Şehitleri 4 Nisan 1953' ün Hâzin Hatırası, (Yayın Yeri ve Yılı Yok).

" Dumlupınar Şehidleri İçin Son İhtiram Vazifesi ", *Cumhuriyet* gazetesi, 08.04.1953, s.1.

ERDOĞAN, Haşim, *H.1319 (M.1901) Tarihli Bahriye Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

FONTENOY, Paul E., *Submarines: An Illustrated History of Their Impact*, Abc Clio Inc., California, 2007.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu 1789 – 1867*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1984, s.2763.

GÜLEN, Nejat, Şanlı Bahriye Türk Bahriyesinin İki Yüz Yıllık Tarihçesi 1773 – 1973, 2. Baskı, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2001.

GÜLER, Ersin, *Gölcük Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi 1926 – 1999*, Dz. K.K. Basımevi, İstanbul, 1999.

GÜNGEN, Coşkun, *XVI. Yüzyıldaki Gelişmeler Işığında Osmanlı Denizciliği*, Dz.K.K. Karargah Basımevi, Ankara, 1997.

KOCA, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a 1071-1176),* C.II, Karam Yayınları, Çorum, 2003.

KOÇU, Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981.

MERCAN, Evren, " Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid " *Güvenlik Stratejileri* dergisi, Yıl:8, sayı:15, Haziran 2012, s.179.

METEL, Raşit, " Denizaltıcılık Tarihimiz I ", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:17, Şubat 1969, s. 67.

METEL, Raşit, " Denizaltıcılık Tarihimiz II ", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 18, Mart 1969, s.80-81.

PARLAK, Türkmen, " Oramiral Eyiceoğlu ile Şehit Anası Fatma Nine Sarılıp Ağlaştı " *Milliyet* gazetesi, 22.06.1972, s.1.

REYBURN, James S., *Electric Boat Corporation*, Arcadia Publishing, San Francisco, 2006.

RİNDSKOPF, Mike H., *Steel Boats* İron *Men History of the U.S. Submarine Force*, Turner Publishing Company Staff, New York, 1994.

RN, Jeff Tall Obe, *Denizaltılar*, Çeviri: Nimetullah Üner, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2011.

SEMİZ, Yaşar, " Türk Basınında Dumlupınar Denizaltı Faciası (4 Nisan 1953) ve Sonrası ", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2013, s. 218.

ŞUMNU, Erdoğan, “ Deniz Savaşı Tarihinden Bir Yaprak Pasifikte Denizaltı Savaşı ” *Derya* dergisi, Sayı:144, Temmuz-Ağustos, 1981, s. 14.

TALUY, Fikret, “ Dünün Bugünün ve Yarının Denizaltı Gemileri ”, *Donanma Dergisi*, C. 65, Sayı: 405, Ekim 1953, s.1.

TANERİ, Aydın, “ Anadolu Selçukluları’ nın Bilinçli Denizcilik Politikası ”, *Derya* dergisi, Sayı:88, Ocak 1975, s. 6.

TOY, Mutlu, *Savaşta ve Barışta Türkiye’nin Savunması Açısından Denizaltı Gücünün Stratejik Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, 2007.

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 14. Basım, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2003.

“ Turgut Reis Anıtı Önünde Bir Şehit Anası ”, *Cumhuriyet* gazetesi, 22.06.1972, s.1.

Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılın Güncesinden Seçmeler, Hazırlayanlar: Nurcan Bal, Figen Atabey, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009.

Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Türkiye Ansiklopedisi 1923 - 1973, C. II, Kaynak Kitaplar Basım Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1974.

USLUER, Yılmaz, “ Deniz Kuvvetleri ”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Sayı: 83, İstanbul, 1985, s. 2622.

UZUN, M. Engin, *Atatürk Dönemi Türk Bahriyesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2004.

II. SÖZLÜ KAYNAKLAR

Haris TENGİZ, 1913, Akçaalan Mahallesi, Turgutreis-BODRUM.

Şakir ÇAPUTÇU, 1931, Akçaalan Mahallesi, Turgutreis-BODRUM.

Zeynep SÜZEN, (1928 – 24.11.2013), Akçaalan Mahallesi, Turgutreis-BODRUM.

RESİMLER

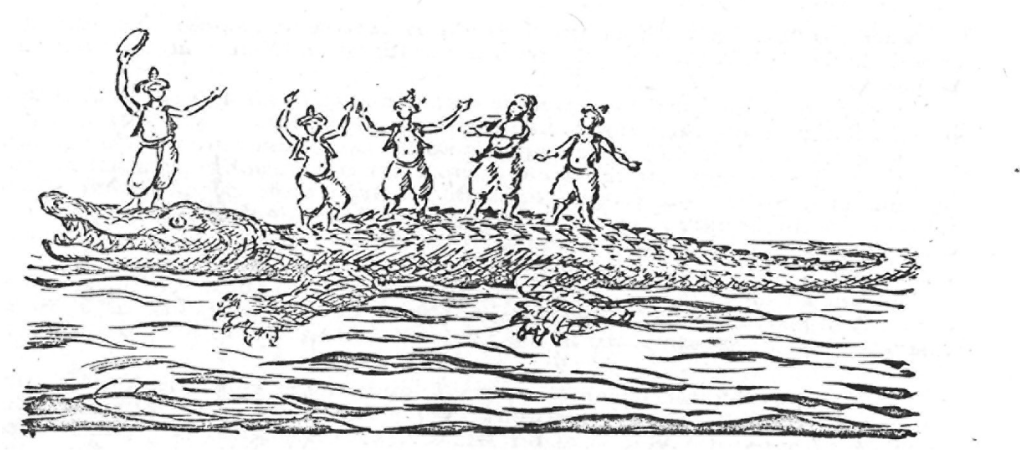

Resim 1: III. Ahmet döneminde sarayın baş mimarlığını yapan İbrahim Efendi tarafından tasarlanan, Türk Denizcilik Tarihinin ilk denizaltı tasarımı (temsilî). Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 294.

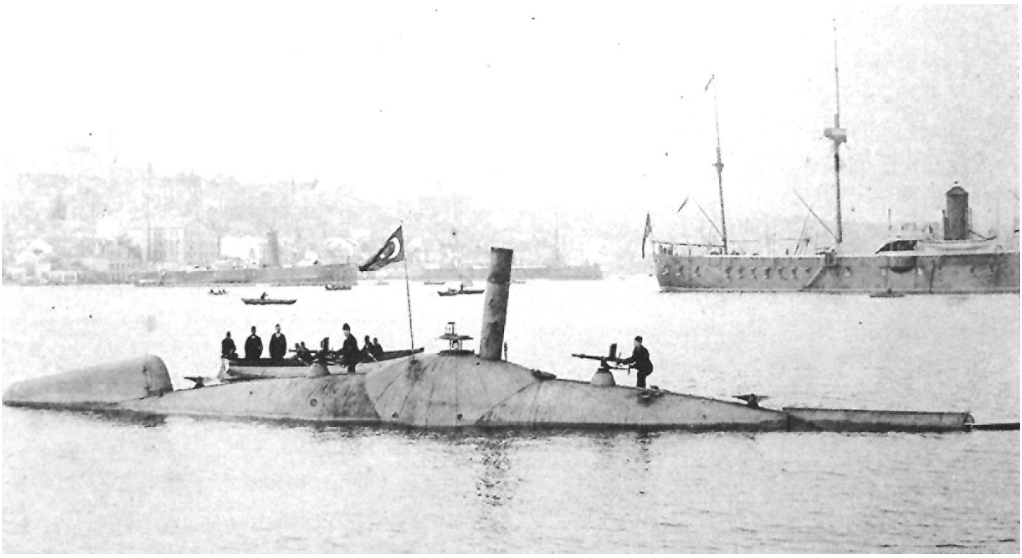

Resim 2: Türk Denizcilik tarihinin ilk modern denizaltısı: Abdülhamid (1886) Kaynak: *Türk Deniz Kuvvetleri Bin Yılın Güncesinden Seçmeler*, Hazırlayanlar: Nurcan Bal, Figen Atabey, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 239.

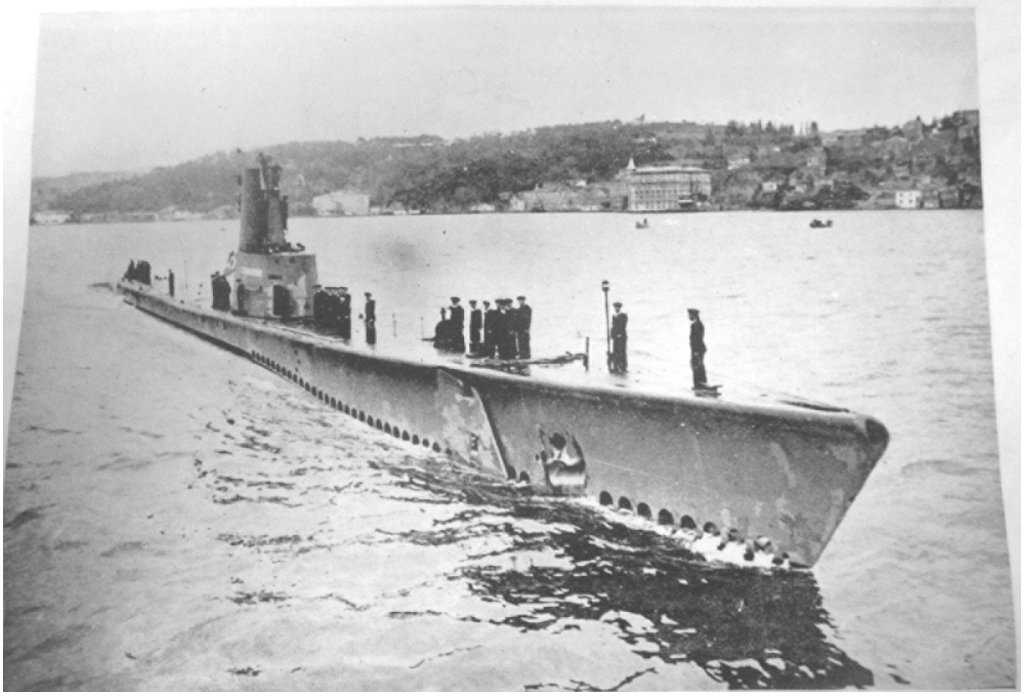

Resim 3: Dumlupınar Denizaltısı . *Dumlupınar Şehitleri 4 Nisan 1953'ün Hâzin Hatırası,* (Yayın Yeri ve Yılı Yok) adlı kitaptan alınmıştır.

Resim 4: Emin SÜZEN (1931 – 1953). *Dumlupınar Şehitleri 4 Nisan 1953'ün Hâzin Hatırası,* (Yayın Yeri ve Yılı Yok) adlı kitaptan alınmıştır.

Resim 5: *Zeynep SÜZEN (1928 – 24.11.2013)*

Resim 6: *Emin SÜZEN (1931 – 1953). Zeynep SÜZEN aile arşivi.*

Resim 7: *Zeynep SÜZEN'in* sözünü ettiği, *Turgutreis Beldesi Merkez Camisi'nin minaresinde bulunan kitabe.*

Oramiral Celâl Eyiceoğlu, şehit er Emin Süzen'in annesi Fatma Süzen'in elini öperken... (Fotoğraflar: THA)

Turgut Reis Anıtı önünde bir şehit anası

Resim 8: *Cumhuriyet gazetesi, 22.06.1972, s.1.*

Resim 9: *Şakir ÇAPUTÇU (1931)*

Resim 10: *Haris TENGİZ (1913)*

EK 1

DENİZALTI FİLOSU KUMANDANI TUĞAMİRAL FAHRİ KORUTÜRK'ÜN 3 HAZİRAN 1953 TARİHİNDE ANKARA ORDUEVİNDE VERDİĞİ " DUMLUPINAR DENİZALTI GEMİSİNİN ZİYAI HAKKINDA " KONULU KONFERANSININ TAM METNİ[58]

Üzerinden süratle iki ay geçmiş olan elim bir hadise hakkında bir konuşma yapacağız. İki ay evvel 4 Nisan 1953 günü Çanakkale Boğazında Nara önünde İsveç Bandıralı bir tüccar gemisiyle müsademe neticesinde kaybetmiş olduğu Dumlupınar Denizaltı Gemisi gerek hazin akıbeti itibariyle olsun ve gerek o akıbeti doğuran sebepler bakımından olsun bütün Türk Milletinin umumi efkarını üzerine çekmiş olan denizci evlatlarının feci kaderi için göz yaşı dökmüştür. Dumlupınar üzerine yalnız Türk Milletinin değil bütün Dünya insaniyet âleminin dikkat ve alakası da teveccüh etmiştir. Esasen memleketinin bayrağı ne olursa olsun batan ve kaybolan deniz altı gemisi insanlık âleminin rikkat ve sempatisini çekmiştir. Hakikaten batmış bir deniz altı gemisi içinde henüz ölmemiş ve fakat mukadder bir âkıbeti beklemeye mahkûm edilmiş olan bir denizcinin azap ve ıstırabı, dünyada hiçbir mücrimin intizardaki acısı ile kıyas olunamaz. Temiz hava bol ışıkta düşünen intizardaki acısı ile kıyas olunamaz. Temiz hava bol ışıkta düşünen ve yaşayan bir insanın kalbi bu akıbeti daima kalbi sızlayarak hatırlayacaktır.

Karada veya demirli bulunan gemilerde güneşin batışı ile beraber bayraklar indirildiği halde harb gemileri usul icabı seyir ve hareket halinde bulundukları takdirde gece karanlığı dahi sancak gönderindeki Milli Bayrağı indirmezler ve bayrakla seyrederler. Bu itibarla Dumlupınar Gemisi Nara önünde gece saat 02.15 raddelerinde içinde 81 Türk evladı ve direğinde Türk Bayrağı olarak denizlere gömülmüştür.

Bu elim hadisenin vukuu haber aldıktan sonra memleketin bütün ilgili resmi mekanizması derhal faaliyete geçti. Askeri ve mülki devlet kaynakları başlarında en yüksek salahiyetleriyle ve Hükümet ise bizzat Sayın Milli Savunma Vekili ile vaka mahallinde mevcut bütün imkanlarla Dumlupınar' ın yardım ve hizmetine şitap etti. Aşağıdaki resmi kayıt ve vesikalara istinaden bildireceğimiz şekilde kazanın vukuundan sonra hadiseye el koymak hususunda geçen zaman bazı çok müsait tesadüflerin de yardımıyla memnuniyeti cazip olacak şekilde kısadır ve mümkün olan her teşebbüse başvurulmuştur, ancak mevcut şartlar dünyanın neresinde olmuş olsa Dumlupınar'ın akıbetini değiştirmeye müsait

---

[58] *Dumlupınar Şehitleri 4 Nisan 1953'ün Hâzin Hatırası*, (Yayın Yeri ve Yılı Yok), s. 1-13.

olmadığından bizde de bu akıbeti değiştirmek mümkün olmamıştır.

Bilahara başta Büyük Millet Meclisinin Sayın üyeleri ve Cumhuriyet Hükümetinin Ekranı olmak üzere Bütün Türk Milleti Dumlupınar'da kaybetmiş oldukları evlatlarının aileleri efradına son derecede büyük bir alaka göstermiş ve emsalsiz bir şevkat hissi izhar etmiştir.

İki aydan beri Dumlupınar hakkında Askeri Temsil Bürosu marifetiyle verilen resmi yayınlar salahiyetli şahsiyetlerin vakı beyanatları Gelibolu Çanakkale Orduevlerinde verilen konferanslar ve yurdun her tarafında yapılan merasimler efkarı umumiye tarafından son derece büyük bir alaka ile takip olunmuştur. Fakat edindiğimiz intiba bu vadide ne kadar söylenmesi ve ne kadar neşriyat yapılsa millet acısı o kadar büyüktür ki bu beyanata, bu neşriyata ve bu konferanslara doyamıyacaktır ve kanamayacaktır. Nitekim hadise üzerinden iki ay geçmiş olmasına rağmen burada tertip edilmiş olan bu konferans bu derece geniş bir ilgi toplamıştır.

Bizim yapacağımız konuşmanın istihdaf ettiği gaye hadisenin müsebbipleri ve sorumluları üzerinde bir tahlil ve münakaşa yapmak değildir. Biz sadece Dumlupınar Denizaltı Gemisinin mensup olduğu birliği senelerden beri sevk idareye memur ve Dumlupınar'ın batışından itibaren cereyan eden hadise ve faaliyetlerin en yakın şahidi bir insan olarak vukuatı izah edeceğiz. Bu maruzatın bütün dinleyenleri tatmin edip etmeyeceğini bilmiyoruz, çünkü; değil yalnız Türkiye de, dünyanın başka memleketlerinde de değil yalnız sadece bir denizaltı kazasında; memlekete şamil her hadisede vuku bulan haberler arasında daima büyük farklar mevcuttur. Memleketi baştanbaşa kavramış bu gibi fevkalade hadiselerde işsiz güçsüz kimselerin psikolojik bir cazibeye kapılarak hayallerini işlettikleri ve birçok ihtimalleri birbirine bağlayarak ortaya yepyeni ve hakikaten bambaşka tablolar koydukları daima görülen ve daima olağan ahvaldendir. Diğer taraftan kötü niyet erbabının ve her memleketten mevcut olan Beşinci Kol mensubunun bu gibi ahvalde memleket efkarını sarsmak, zihinleri karıştırmak ve idare mekanizmasına karşı mevcut itimadı tezelzüle uğratmak gayesini takip edebileceği tahmin olunabilir zannındayız. Dumlupınar'ın batışı hadisesi halen Türkiye Cumhuriyeti Mahkemesinin tetkikına arz edilmiş durumdadır. Mahkeme safhaları açık olarak cereyan etmektedir, bu davada gizli hiçbir cihet kalmayacağını kabul ederek sizlere burada yalnızca hadisenin her hangi bir hükme varmadan sadece sureti cereyanını izah edeceğiz:

I. Bir denizaltı gemisi, bilhassa Dumlupınar nasıl bir gemidir.

Kazaya uğrayan Dumlupınar Denizaltı Gemisi, harb bahriyesi kadrosunda hizmete girmiş aynı isimdeki denizaltı gemilerinden ikincisidir. Birinci Dumlupınar İtalya'dan alınmıştır ve memlekete hizmetini ifa ederek feshedilmiştir. İkinci Dumlupınar benzeri Çanakkale Denizaltı Gemisi ile Amerika Yardım kanunu yolu ile Türkiye'ye verilmiş ve Amerika'dan, Türkiye'

ye Türk personelinin idaresinde ve Türk bayrağı altında getirilmiştir. Gemi 19 Aralık 1950 tarihinde Türk Donanmasına katılmıştır. Dumlupınar en son modern teçhizatı bu meyanda ŞNORKEL donanımını da haiz bir gemiydi. Mürettebatı Amerika da esaslı eğitim görmüş ve Türkiye de muhtelif talim ve hizmetlerle, muhtelif tatbikat ve manevralarla kifayeti yükseltilmiştir. Şahsen son altı ay içinde Dumlupınarla 17 saatlik dalışım vardır. Gemi su üstü ve üstü ve su altı seyir ve sevk ve idare kifayetini tamamen haiz bulunuyordu. Münferiden kifayetleri kontrolden geçmiş olan denizaltı gemileri müttefikler arasında manevralara gönderildiğinden Dumlupınar da bir defa İtalyanlarla yapılan müşterek bir manevraya ve diğer bir defa da Akdeniz de Cereyan eden ve yüzlerce harb ve ticaret gemisinin katılmış bulunduğu Müttefik Devletler RENDEZ-VOUS deniz tatbikatına gönderilmişti Mart 1953 son haftasında RENDEZ-VOUS Tatbikatından dönen Dumlupınar'ın diğer bir NATO Deniz Tatbikatı olan BLUE-SEA Manevrasına da katılması icabediyordu.

Türk Ordusu ve Türk donanması NATO camiasına katıldıktan sonra malum olduğu üzere yeni bir takım mükellefiyetler deruhde etmiştir. Bu mükellefiyetlerin Türk Ordusunun günlük, aylık ve senelik çalışmaları üzerinde nasıl olağanüstü bir mesai tahmil etmiş olduğunu Türk efkarı umumiyesinin layıkiyle bilmelerini çok istedik.

Bu cümleden olmak üzere RENDEZ-VOUS Tatbikatında karargahımızda bize yardımcı olarak ifayı hizmet etmiş olan 1. Deniz Filotilla Komodoru Kurmay Albay Hakkı Burak RENDEZ-VOUS Tatbikatının hemen akabinde Dumlupınar ve 1. İnönü Denizaltı Gemileriyle denize açılmak mecburiyetindeydi. Komodor Forsunu Dumlupınar'a çekmiş olduğu halde 1 Nisan 1953 günü saat 16.00 da 6. Amerikan Filosu ile Adalar Denizinde yapılacak olan tatbikata katılmak üzere Gölcükten ayrıldı.

Dumlupınar takriben 1800 ton maimahrecindedir ve dahili taksimatı diğer denizaltı gemilerinde bir kısım erlerin yatak yerleri mevcuttur. Baş batarya dairesi; ki burada akümülatör pilleriyle subayların yatak yerleri ve salonu vardır. Santral ki; burası teknik idare merkezidir. Gemiyi daldırmak ve çıkarmak gibi her türlü teknik kontrol buradan yapılır. Başçarkçı' nın muharebe yeri burasıdır. Dumlupınar Denizaltı Gemisinin Baş çarkçısı Kd. Yzb. Naşit Öngören idi. Yetişkin ve liyakatlı bir subaydı. Kıç batarya dairesi ki burası akümülatör pillerinin diğer yarısını ihtiva ediyor. Gemisinin aşhanesi ile astsubay yatak yerleri buradadır. Bundan sonra sırasıyla baş dizel, kıç dizel daireleri, elektrik dairesi ve kıç torpido dairesi gelmektedir. Ayrıca gemi kumandanını n sevk ve idare veri olan kule başlı başına bir kompartımandır. Denizaltı gemisinin baş ve kıç torpido dairelerinde icabında bırakılmak üzere birer baş ve kıç Battı şamandıraları mevcuttur.

II. Denizaltı gemisinde riayet olunan kaidelerden bazıları.

Dahili taksimatı ve umumi evsafı yukarıda izah edilen bir denizaltı gemisi denizaltıcılık kursları geçirmiş mütehassıs personelin idaresine tevdi olunur. Şöyle ki; kendisine geminin emir ve kumandası tevdi edilecek olan subay denizaltıcılık kursundan geçtikten sonra bir denizaltı gemisinde evvela silah veya muhabere subayı olarak vazife alır ve bilahara ikinci kumandan olarak gemi sevk ve idaresinde ve seyir hizmetlerinde istihdam edilir. Gösterdiği kıyafet, sicil amirleri tarafından uygun bulunduğu taktirde gemi kumandanlığı stajyerliğine çıkartılır. Kumandan stajında muvaffak olan subay Filo Kumandanlığı inhasiyle ve Donanma komutanlığının tasdikiyle Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı ve Milli Savunma Vekaleti tarafından gemi kumandanlığına tayin edilir. Dumlupınar kumandanı bu işaret edilen gerekli kademeleri geçerek Saldıray Denizaltı Gemisinde kumandanlık yapmış ve bu gemide muhtelif vazifeler gördükten sonra Dumlupınar sınıfı gemilerde eğitime tabi tutulmuş ve 1952 senesinin Ağustos ayında gemi komutanlığını deruhde etmiştir.

Gemi başçarkçısı ve diğer makine subayları da gerekli kursları geçirip muayyen stajları yaparak muhtelif vazifelere tayin olmuşlardır. Astsubayların da kendilerine mahsus muayyen kursları vardır. Bunları ikmalden sonra denizaltı gemilerinde motor, elektrik, elektronik, torpido ve sair ihtisası gereken görevlere verilirler. Denizaltı gemilerinde çalışan erlerin de ellerinde denizaltıcılık diplomaları mevcuttur.

Bu surette denizaltı gemilerinde ihtisası olmayan hiçbir şahsa vazife verilemez lakin malumdur ki dünyanın her tarafında diploması ve ihtisası olan gemi kumandanları diploması ve ihtisası olan pilotla suitalih neticesi, bazen materyal hatası yüzünden, bazen mukabil taraf hatasından ve bazen şahsi takdir hatasından elim akıbetlere maruz kalırlar.

Denizaltı gemilerinde riayet olunması gereken kaidelere devam ediyoruz: Bizim denizaltı gemilerimizde sigara içmek yasaktır. Sigara dumanı malum olduğu üzere gemi dahilindeki oksijen miktarını azaltır. Sigara içmek isteyenler bu sebeple köprü üstüne çıkarlar. Nitekim Dumlupınar Gemisinde Makine Üsteğmen Fikret Coşkun, kurtulanların ifadesine göre sigara içmek için kazadan beş on dakika evvel körü üstüne çıkmış kurtulanlarla konuşarak sigarasını içmiş ve aşağı inmiştir. Bu arkadaş eğer mezun olsaydı sigarasını aşağıda içecekti ve hiç köprü üstüne çıkmayacaktı. Veya sigara için biraz daha köprü üstüne çıksaydı belki kurtulabilecekti.

Sigara gibi denizaltı gemisinde içki içmekte yasaktır. Sigara dumanı nasıl gemi içinde fark edilirse gizli içki içmek de mümkün değildir. Koku derhal dikkati çeker. Dumlupınar Denizaltı Gemisi son tatbikat için Gölcükten ayrıldıktan sonra Adalar Denizinde üç gün üç gece açıkta kalmış ve gemi hiçbir yere uğramadan, mürettebat ayaklarını toprağa basmadan avdet seyrine başlamıştır. Bu bakımdan

personelin hariçte alkol alarak gemiye girmiş oldukları kabul edilemez. Gemide tesadüfen Filotillâ Komodoru bulunmaktadır.

Komodor, vazife ile hususiyeti yekdiğerinden çok iyi tefrik eden ve ettiren mümtaz bir üstsubaydır. Bu sebeple Dumlupınar kumanda heyetinin gayrişuuri harekata kapılacak şekilde alkol almış olması ihtimali mevcut değildir. Osmanlı İmparatorluğu kapanan devri ile bu devrin zihinlerde yer alan alkole düşkün müsamahalı ve kalender bahriyeli tipi tarihe karışmıştır. Denizaltı gemilerinde nöbette bulunacak şahıslar kati olarak muayyendir. Bunların birinin yerinde olmaması imkansızdır. Ayrıca nöbet hizmetinde bulunanların vazife erleri de kati ve sarih olarak tesbit edilmiştir. Bilfarz gözcülerden her biri ufkun muayyene bir zaviyesini gözetlemekle mükelleftir. Verecekleri raporlar şekil ve ifade itibariyle muayyendir ve bu raporların köprü üzerinde vardiya amiri subay tarafından anlaşılmış olduğunu göstermek üzere tekrarlanması şarttır. Nitekim Dumlupınar Denizaltı Gemisinin İsveç gemisinin gören nöbetçileri gözcülerdir. Bunlar kurtulmaları en mümkün olan bir yerde görevli oldukları halde müsademenin şiddeti yüzünden yaralanarak yüzemeden şehit olmuşlardır. Denizaltı gemisinde verilen kumandaya göre manevra hayatı tehdit eden akıbet göz önünde tutularak bütün bir ciddiyet ve dikkatle yapılır. Nitekim bu geminin serdümeni er Hüseyin Sayın en son ana kadar vazifesi başından ayrılmamış yukardan gelen kumandaları icra etmiş ve aşikar olan tehlikeyi sezdiği halde bir metre yukarı fırlasa, kuleden köprü üstüne kafasını çıkarsa kurtulması mümkün iken dömen dolabı başında şehit olmuştur ve nitekim kulede radar cihazı başında nöbette olan Astsubay Hamdi Reis de köprü üstüne çıksaydı kurtulması mümkün iken geminin son dakikadaki tehlikeli hali zarfında dahi mevkini terk etmemiş ve vazifesi başında şehit olmuştur.

Bütün bu izahatı vermekte maksadımız harb gemilerinde mutlak bir askeri zaptüraptın mevcut olduğunu ve Dumlupınar Denizaltı Gemisinde son ana kadar muhafaza edilmiş olduğunu göstermiş olmaktır.

Denizaltı gemilerine riayet edilmesi lazım gelen kaidelerden bir tanesinin daha zikredilmesine müsaadenizi rica edeceğim: Denizaltı gemileri ana gemisinden ayrıldıktan sonra bütün seyir yollarını harita üzerinde evvelden çizilmiş bir rota ile takip ederler.

İzmit Körfezi içinde Marmara da ve Adalar arasında dahi yapılan her türlü talimlerden denizaltı gemisinin rotası haritaya çizilmiştir. Bahusus bir bölgede diğer bir bölgeye intikal seyrinde Marmara'dan Karadeniz'e veya Adalar Denizi' nden Marmara'ya giriş ve çıkışlarda esas seyir yolları behemehal evvelden haritaya çizilir. Dumlupınar Gemisi 3 Nisan 1953 günü Müşterek NATO Manevrası sonunda Ana Üsse intikal seyrinde takip edeceği rotaları evvelden çizilmiştir. Bu meyanda Seddülhabir – Hellâs Fenerinden itibaren Çanakkale Boğaz içinde takip edeceği yolu haritaya geçirmiştir. Ayrıca Keper Fenerinden sonra Nâraya kadar takip olunacak yol daha büyük mikyasta olan portolon

üzerine evvelden çizilmiştir. Dumlupınar'ın takip edeceği bu yol beynelmilel boğaz seyrüseferine uygundur.

Bazı tüccar gemileri Boğazlarda fenerden fenere müsait rotayı haritadan bakıp serdümene şu istikamette git, demekle iktifa ederler ve Boğaziçi rotalarını haritaya çizmezler. Boğazdan girmiş veya çıkmış bir tüccar gemisine hangi hat üzerinden Boğazı geçmiş olduğu sorulsa harita üzerinde muayyen bir hat gösteremediği ve sadece Boğazdan beynelmilel nizamların kendisine vermiş olduğu hak ile talvek hattının doğusunda veya batısında seyretmiş olduğunu söylemekle iktifa ederler ve haritaları tetkik edilse Boğaz giriş ve çıkış yolunun çizilmemiş olduğu görülür. Dumlupınar kumandanının ifadesine göre gemi Nâra Burnundan takriben yarım mil açıkta bir noktadan geçmek üzere 358 derece rotasına seyretmekte bulunuyordu. İsveç gemisi kaptanı da resmi ifadesine göre Akbaş Fenerinden yarım mil açıkta ve 250 dereceye seyretmiştir.

Biz burada her iki geminin hattı hareketlerini ve yapmış oldukları manevraları tetkik ve mütalaa etmekten bilhassa içtinap edeceğiz. Hadise mahkemeye intikal emiştir ve keyfiyet mütehassıslarca incelenmektedir.

Vakayii hikaye etmeye devam edersek Dumlupınar Denizaltı Gemisinde durum şu vaziyette idi: Gemi Kumandanı Sabri Çelebioğlu ile Üsteğmen Hasan Yumuk ve Seyir Astsubayı Hüseyin Akış İşaret Astsubayı Şaban Mutlu ve er gözcü Veysel Saygılı ile er gözcü Enver Uçar köprü üstünde bulunuyorlardı. Kulede dümende er Hüseyin Sayın radarda Astsubay Hamdi Reis vardı, ayrıca nöbetini ikmal etmiş bulunan ve fakat seyir hizmetine yardım etmek üzere yatmaya gitmemiş olan gemi İkinci Kumandan Vekili Üsteğmen Kemal Ünver ve kendisinin vardiyasında Seyir Astsubay Hüseyin İnkaya kulede bulunuyorlardı. Dumlupınar son dakikada manevraya geçince son isim geçen Astsubay ile Üsteğmen köprü üstüne çıkmışlardı. Dumlupınar dahilinde nöbetçi makine subayı ile 9 astsubay, 10 er muhtelif bölmelerde uyanık ve nöbet hizmetinde bulunuyorlar, diğer bilcümle personel istirahat halinde ve yatma yerinde bulunmakta idiler. Dumlupınar'a sancak baş omuzluğundan büyük bir süratle bindirmiş, gemiyi iskeleye yatırarak altına almış ve Dumlupınar'a bir anda baş üstüne dikilerek suya gömülmüş ve köprü üstünde bulunan personel kendilerini denizde bulmuşlardır.

Bu müsademe neticesinde 46 kulaç suda kaybolmuş olan Dumlupınar personelinden Gemi Kumandanı Kd. Yzb. Sabri Çelebioğlu ile nöbetçi vardiya amiri Hasan Yumuk ve Üsteğmen Kemal Ünver olmak üzere 3 subay ve Hüseyin Akış ile Hüseyin İnkaya' dan mürekkep olmak üzere 2 astsubay ki ceman 5 kişi kurtulmuş ve mütebaki 81 kişi şehit olmuştur.

III. Dumlupınar Deniz Altı Gemisine Yardım ve Kurtarma Faaliyetleri

Bir deniz altı gemisi limanda veya seyirde su üstü veya su altı seyrinde ihtiyarı dışında bir sebeple deniz dibine gider ve deniz vasıtaları ile su yüzüne çıkamazsa o deniz altı gemisine kazaya uğramış gemi diyoruz. Böyle bir kaza neticesinde deniz altı gemisinin haiz olduğu yüzme kabiliyeti ikna edilmiş oluyor. Malum olduğu üzere bir deniz altı gemisi esas itibari ile muayyen bir ateş kudretini ve bu kudreti kullanmaya yeter derecedeki personelini ihtiva etmek üzere inşa edilmiş bir mukavim tekne içinde bu mukavim tekneyi su üstünde ve su altında tahrik edici makineleri haiz bir gemidir. Bu ağır tekneyi ve evvelemirde yüzdürebilmek için muayyen bir sephiye kuvvetine ihtiyaç vardır deniz altı gemilerinde püro şeklindeki esas mukavim tekne, harici cidarına asılmış bulunan dalma sarnıçlarıyla bu sephiye kuvvetine malik kılınmıştır. Deniz altı gemisinin dalış çıkışını tasavvur edilmek için umumi bir teşbih yapmak lazım gelirse: Bir insanın koltukları altına iki kapak bağlayarak suya girmesini tasavvur ediniz, bu adamın koltuğu altındaki kapaklar su sızdırmadığı müddettçe adamın batmayacağı tabi görülür ve fakat bu kabaklar alttan, üstten delinip içlerindeki hava yerine su girdiği kabul edilirse yüzme bilmiyen adamın derhal batacağı kolaylıkla tasavvur edilebilir. Yanlarına dalma sarnıçları asılmış olan bir denizaltı gemisinin sebhiyesini teşkil eden bu sarnıçlar parçalandığı veya gemi daliline tekrar dışarıya atılmayacak kadar kuvvetle su girdiği tasavvur edilirse denizaltı gemisinin de su yüzünden kaybolarak batacağı göz önüne getirilebilir. Eğer kazanın vukua geldiği derinlik ana teknenin mukavemet edebileceği derinlikten fazla ise denizaltı gemisi henüz dibe varmadan evvel üzerine basılan bir soba borusu gibi kolayca ezilir ve içindeki derhal terki hayat ederler. Eğer kazanın olduğu yerdeki derinlik teknenin dayanma kabiliyetinden az ise gemi gider dibe baş üstü veya kıç üstü saplanır veya bir tarafa meyilli olarak kalır. Bazı bölmeleri su ile dolmuş olur. Fakat umumiyetle tekne içi tamamen ışıksız kalır.

Kazalar ekseriya çarpışmalarla oluyor, gece karanlığı, sis pus ve sair sebeplerle su üstü gemileri ile çarpışan deniz altı gemisi batıyor. Veya kazaen denizaltı gemisi kapaklarından biri açık kalıyor, bunlardan su sızıyor, bir bölme veya bölmeler su ile dolarak gemi batıyor. Veya denizaltı gemisi su altı seyir muvazenesini kaybediyor, çamurlu bir yere saplanıyor, kurtulamıyor. Veyahut akümülâtör bataryalarının muhtelif sebeplerle infilakı vesilesiyle gemi hasarı uğruyor. Dünyanın muhtelif devletlerine ait bu yolda vukua gelmiş muhtelif kazalar vardır. Bilfarz 1939 da SQUALOS Amerikan denizaltı gemisi 73 metrede açık kalan bir valf dolayısıyla batmış ve kurtarma çanı ile bir kısım mürettebatı kurtarılabilmiştir. Yine 1939 da THETIS İngiliz denizaltı gemisi dalış tecrübeleri esnasında bir torpido kovanı açık kalması dolayısıyla batmıştır. Bu gemide 104 kişi ölmüştür. Fransızların SURCOUF denizaltı gemisi de 1942 senesinde bir Amerikan şilebi tarafından çiğnenmiştir bu gemide 109 kişi ölmüştür.

Son yıllara ait denizaltı kazalarının en mühümlerinden biri de ocak 1950 tarihinde TRUCALENT İngiliz denizaltı gemisi THAMES Nehri ağzında bir İsveç gemisi ile müsademe sonunda batmıştır. Gemi 16 metrede batmış olduğu halde 64 kişi ölmüştür. Bilâhara yüzdürülen bu gemiden istifade mümkün görülemediğinden kadro dışı edilmiştir. Nisan 1951 de AFRRAY İngiliz denizaltı gemisi sebebi meçhul bir kaza netice batmış 75 kişi bu gemide ölmüştür.

Dumlupınar hadisesine takaddüm eden son kaza eylül 1952 de meçhul bir sebeple 700 metreyi mütecaviz bir mevkide batan Fransız SİBYLE denizaltı gemisidir. Akdeniz'de bu gemiyle 48 Fransız bahriyelisi kaybolmuştur.

Bütün bu kazalara bakılırsa bazı denizaltı gemileri sığ suda batmış oldukları halde personeli kurtulamamış bazıları yüzdürülmüş kadro dışı edilmiş, bazıları yüzdürülmekten sarfınazar olunmuştur. Çünkü denizaltı gemisi kazalarında mürettebatın kurtulması ve geminin yüzdürülmesi kazanın mahiyetine, gemi bünyesinin harabiyet derecesine ve hadise mahallindeki tabii şartlara bağlıdır.

Menfi propaganda bu vadide rolünü ifa eder. Bakarsınız bu denizaltı gemisi Amerika'da olsa şimdiye kadar çıkarılırdı diye bir mütalaa inşaa olunur. Fakat hakikat şudur ki denizaltı gemisine yardımı muvaffakıyeti ve denizaltı gemisinin yüzdürülmesi Asyada da Amerikada olmasına tabi olmayıp kaza mahiyetine ve mevcut tabiî şartlara bağlıdır.

Türk bahriyesi'nin elinde bir " *Kazaya uğrayan denizaltı gemisine yardım ve kurtarma talimatı* " vardır. Yapılacak yardım kazanın vukuundan düşünülüp tertiplenemez. Bu talimatta tasavvur olunabilecek muhtelif ihtimalâta karşı hareket tarzı kayıtlıdır. Dumlupınar Denizaltı Gemisinin kazasında hiçbir tereddüde kapılınmadan bu mekanizma çalıştırılmıştır. Talimat üç safhayı ihtiva ediyor:

1 - Gemiyi aramak, bulmak.

2 - Mürettebatı gemisiyle veya çan veya yelekle kurtarmak.

3 -Mürettebatı kaybedilmiş ve enkaz haline gelmiş olan bir denizaltı gemisini yüzdürmek veya sığ suya almak.

Dumlupınar denizaltı gemisinde kıç torpido dairesinden kazayı mütaakıp bu bölmeye sığınanlar tarafından su yüzüne bırakılmış olan Battı Şamandırası vasıtasıyla kendi yerini göstermiştir. Bu surette talimatın birinci safhası kolayca halledilmiştir. Aksi taktirde Nara önünde geniş bir sahanın içinde kaybolmuş bulunan Dumlupınarı aramak için ayrı bir zaman sarfına ihtiyaç gösterecektir. Yeri bulunmuş olan deniz altı gemisinin ilk iş olarak personelini kurtarmak talimat icabıydı. Bahriyemizde bu vasifeyi yapmaya tahsis edilen Kurtaran gemisi hususi evsafiyle bu işi görebilecekti nitekim Pendik önünde 35 kulaçta

kazaya uğradığı kabul edilen Çanakkale Denizaltı gemisinden mütaaddit kimseleri çıkarmış bulunuyordu.

Kurtaranın haiz olduğu hususi cihaz kurtarma çanı tertibatiyle derin suda çalışan dalgıçların sıhhi durumlarını kontrole yaracak tazyik odasından ibarettir. Umumi surette tarif icap edecek olursa çan kilise kampanaları şeklinde ve 10 ton takribi ağırlığında derin su tazyikına mukavim bir cihaz olup kurtarma gemisi vasıtasıyla kazaya uğrayan denizaltı gemisinin üzerine getirilir ve hususi tertibatiyle deniz dibindeki kazazede gemi kaportası üzerine yapıştırılarak bir kısım kazazede bu çan içerisine alınır. Alt kısmı kapatılır, çan yukarıya çekilmek suretiyle bir kısım kazazede kurtarılır. Çan tekrar deniz dibine indirilerek ve aynı mütevali hareketlerle denizaltı gemisi içinde kazaya uğrayanlar kurtarılır.

Kurtarandaki çan marifetiyle 600 kadem derinlikteki bir suda kazaya uğrayan denizaltı gemisinden adam çıkarmak mümkündür. Ancak bu çanın kazazede geminin çıkış kaportası üzerine indirilebilmesi için evvelemirde bir dalgıcın kılavuz halatını alarak denizaltı gemisi çıkış kaportasına bağlaması şarttır. Denizaltı gemisinin dipte meyilli olarak yatması veyahut kaza mahallinin çok akıntılı ve derin olması dalgıcın bu kılavuz halatını gemiye bağlamasını müşkülleştirir veya imkansız bırakır ki bu taktirde gemiden adam kurtarmak hususunda çandan istifade etmek kabil olamaz.

Diğer taraftan derin suda çalışan ve bin netice o derinlikteki tazyika mukabil bir havayı teneffüse tabî kılınan dalgıç süratle su yüzüne alınamaz. Böyle yapıldığı takdirde dalgıçta görme noksanlığı felç veya koma halleri ve ciğer parçalanması gibi ölüm halleri vukua gelebilir. Bu bakımdan derin suda çalışan dalgıç su yüzüne alınır alınmaz derhal çalıştığı derinliğin tazyikına mütenazır bir tazyika tabî kılınmak üzere tazyik odasının içerisine bir doktorla sokularak tedaviye tabî tutulur. Bu tazyik odası boşalmadan veya yedek diğer bir tazyik odasına sahip olunmadan başka bir dalgıcın kurtarma işi için aşağıya inmesi doğru olamaz. Çünkü ikinci dalgıç için de aynı tedaviye ihtiyaç vardır. Dumlupınar kazasında bütün bu müşküller ve ihtiyaçlar tamamen hissolunmuştur.

Yardım ve kurtarma faaliyetimiz

Denizaltı Filosu Kumandanı sıfatıyla vakayı 4 nisan saat 04:30' da bizzat Donanma Kumandanının telefonlarıyla yani hadiseden 2 saat 15 dakika sonra öğrendim. İlk iş olarak vaka mahalline Kurtaran Gemisini ve Dumlupınar ile su altında görüşe bilecek veya ona model olabilecek olan eş bir denizaltı gemisini göndermek lazım geliyordu. İyi bir tesadüf esiri olarak aynı tatbikattan dönmekte olan Kurtaran ile I. İnönü vaka mahalline geldiler. Gölcükten karargahımızdan saat 07:00de Sakarya denizaltı gemisiyle hareket ederek ve yolda bir muhribe geçerek 7 nisan 14:30 bizde hadise mahalline geldik. Sayın Milli Savunma Vekili ve Deniz Kuvvetleri Kumandanı, II. Kol ordu, Çanakkale Valisi, Çanakkale müstahkem mevki Kumandanı ve Çanakkale Deniz Birlikleri Kumandanı ve

daha birçok askeri ve mülki makam sahipleri kurtarana gelmişlerdir. I. İnönü Kumandanından almış olduğumuz malûmata göre vaka hakkındaki ilk bilgiler şu mahiyeti taşıyordu: 3 Nisan saat 17:30 da satha çıkarak Dumlupınar'da telsiz temasına geçmişler ve bilahara bizzat Komodorla telsiz telefonla görüşmüşlerdi ve Komodorun kendi sesleriyle manevralar hakkındaki memnuniyetini ve Gölcük'e avdet seyri için direktiflerini öğrenmişlerdi.

I. İnönü Boğaza girmeden evvel makinesindeki arıza üzerinden geriye sarkmış ve bilahara Nara önünden geçtiği halde önde giden Arama Tarama Filotillası gemileri pupa ışıklarını Dumlupınar sanarak yoluna devam etmiştir. Marmara'ya dahil olduktan sonra Donanma Kumandanlığının emirleriyle geri dönüp kaza mahalline gelmiş Dumlupınar telefon şamandırasının civarına markalama şamandırası atıldıktan sonra bu şamandıranın telefonu vasıtasıyla gemi personeli ile temasa geçilmiştir. Gemi kıç torpido bölmesinde Astsubay Çavuş Selami Özben ile yapılan konuşmada bu bölmede 22 kişinin hayatta oldukları gemi pruvasının şimale müteveccih olduğu ve geminin 15 derece sancağa yatık olduğu ve derinliğin manometre işaretine göre 46 kulaç olduğu öğrenilmiştir. Gemi içindekiler sahilden ne kadar açıkta bulunduklarını sormuşlar ve telefonla sağlanan bu irtibattan büyük bir ümide düşerek kurtaranın ne zaman gelebileceğini öğrenmek istemişlerdi.

Kaza hakkında öğrenilen bu malûmata ilaveten coğrafi durum etüt edildikte gemi Naranın takriben batısında 8 gomina mesafede 3 ilâ 5 mil süratinde akıntıya maruz 46 kulaç derinlikte yatıyordu. Bu sahanın akıntı haritalarının bildirdiğine göre sathı bahirden itibaren 25-30 metreye sular Boğaz dışına doğru cereyan etmekte olmasına mukabil 30-50 metreye kadar Marmara' ya doğru akmakta ve bundan sonra ka'rı bahre kadar sakin bulunmakta idi.

Evvelemirde Kurtaranın Dumlupınar etrafında 350 yarda mesafede 4 şamandıra atarak kendisini tespit etmesi ve bilahara bu 46 kulaç derinliğe dalgıç indirerek kurtarma çanı kılavuz halatını deniz altının kıç torpido bölmesi kapısına bağlaması lazım geliyordu. 4 ile 5 Nisan günü hava kuzeyden ziyadeleşmişti ve denizler artmıştı. Dumlupınar denizaltı gemisi ile en son telefon muharebesi 4 nisan saat 10:30 da vuku bulmuş ve son söz Astsubay Çavuş Selami Özben'in: " Vatan sağ olsun " kelimeleri olmuştur. Bundan sonra gemi içindekiler telefona cevap verememişler, ancak su üstünde bulunanlar gemi içindekilerin muhtelif, temenni, niyaz ve münacatlarını işitmişlerdi. Kurtaran baş taraftan kendisini tespit etmek üzere atmış olduğu iki şamandıra üzerinde tutunamamış ve taramış olduğundan buralara iki muhrip demirletmek icap etmiştir. Fakat fırtına ve akıntı dolayısıyla mütemadiyen gezinmekte olan Kurtaranın derin suya dalgıç indirilmesi için kıç tarafının da emin surette bağlanması lazım geliyordu ve kıç taraf şamandıralara verilen 10 burgatalık halatlar akıntı tesiriyle vasıtalar tarafından idare ediliyordu ve geminin kıç tarafı bu fırtına içinde bir türlü tespit edilemiyordu. Kurtarma ekibinin yorulmak bilmez mesaisiyle Kurtaran nihayet 5 Nisan 1953 günü saat 03:30 da yani kazanın vukuundan 25 saat 15 dakika

sonra denizaltı gemisi üzerine tespit edilmiştir. Mütehassıslarca takdir olunacağı veçhile bu manevra dünyanın en müşkül ve ağır gemicilik işlerinden biridir. Sayın Milli Savunma Vekilinin bizzat şahit oldukları bu ameliye fırtına, deniz ve akıntı muvacehesinde mürettebatın bilâtevakkuf göstermiş oldukları fevkalbeşer gayret sayesinde kabil olabilmişti. Kazadan sonra 25 saat geçirmiştik; gemi içindekilerle irtibatımız yoktu, fakat onların maneviyatını takviye edecek su altı muharebe cihazlarımız vardı. Bunlarla mütemadi şekilde kendilerini kurtarma faaliyeti hakkında ümit verici mesajlar gönderiliyordu fakat kurtarma çanının kılavuz halatını Dumlupınar'ın üzerine bağlayabilmek son derece müşküldü.

Çünkü akıntılı bir yerde 285 kademe inmek pek ümit vermiyordu bununla beraber Ana Dalgıç Grup K. Dalgıç Albay Tacettin Baysal ve Kurtaran Gemi K. Emrinde bütün dalgıçlar bu takatlerinin haddi üzerindeki derinliğe inmek için sabırsızlanıyorlardı. İlk dalgıç 5 Nisan saat 05:16 da suya girdi ve 50 metreye inmeden 100 metre sürüklenerek su üzerine çıkarıldı ve bu dakikadan sonra mütemadiyen dalgıç değiştire değiştire bu ümitsiz mesai devam etti. Kompresörlü hava ile Helyum-Oksijen cihazıyla, derin su dalgıç cihazı ile ve tasavvur edilebilecek her türlü fedakarlığın üstünde bir azim ve gayretle Dumlupınar kaportasına çanı kılavuz halatı götürülmeye çalışıldı.

Amerikan Deniz Yardım Grubu Başkanı ve o tarihte İstanbul da bulunan VI. Filonun dalgıçları, VI. Filonun mütehassıs subayları da aramızda idi. Çalışmalarımıza ilave edecek her hangi bir tedbir izhar etmeksizin bizi bir müddet dostane hislerle takip ettiler ve ayrıldılar bu sırada dalgıçlarımızdan biri Kastamonulu Astsubay Üstçavuş Nurettin Ersoy 3 ile 5 mil akıntılı olan bu yerde normalin üstünde bir hızla akıntılı mıntıkaya geçerek 285 kademde yere bastı ve kendini kaybetti. Bu derinlikte çalışan bir dalgıcın 3 saat tazyikta kalması lazım geliyordu.

Amerika'da deniz altı dalgıçlık tababeti ihtisası görmüş olan deniz altı filosu Sağlık Ş. Md. V. Dr. Bnb. İzzet Demirel ile deniz altı mütehassıs takiplerinden Dr. Üsteğmen Osman Köksal nezaretinde derhal yukarı alının Astsubay Nurettin Ersoy 2 doktorla tazyik odasına sokuldu ve 3 saat yerine 15 saat müddetle tazyik tedavisine tâbi tutulmak suretiyle hayatı kurtarıldı. Dalgıç Nurettin Ersoy için Amerikalılar: " Ölümle arasında hiç mesafe kalmamıştır" dediler. Onu yatırdılar, kaldırdılar, koşturdular sıhhatinde herhangi bir arıza olup olmadığını kontrol ettikten sonra takdir ve tebriklerini bildirdiler. Kendisini Ana Dalgıç Grup K. Alb. Tacettin Baysal taktim etti: " Berhudar ol oğlum ! Türk dalgıcının yüzünü ak ettin." dedim. " Emret amiralim şimdi yine dalayım!)" dedi. Ölümden henüz kurtulmuş olan bu çocuk vazifesini yapmıştı. Artık yeni bir teşebbüse memur edilemezdi: " Sen sıranı savdın git dinlen evlat. Arkadaşların da çalışmak isterler! " dedim. Kendisini istirahate gönderdim bu şekilde mesaiye ve bütün gayretlere rağmen 7 Nisan 1953 günün saat 02:15 de 72 saatlik hummalı bir çalışma sonunda Dumlupınar personeli hakkında maatteessüf her türlü ümidi kaybetmiştik. Dz. K.K Sayın Koramiral S. Altıncan olmak üzere

hepimiz harap ve bitap idik. Bizi asıl perişan eden cihet maddi yorgunluk değil o her birinin ayrı ayrı fazilet ve karakterlerini bildiğimiz arkadaşların kaderine müessir olamamaktı.

7 Nisan 1953 günü saat 15: 00 te Dz. K. K. Nezaretinde Nâra'nın o tarihi çerçevesinde son bir merasimle arkadaşlarımızı ebediyete terk ettik.

Muhterem arkadaşlar; devlet ve bütün efradı millet Dumlupınar'da şehit olan denizcilerin ailelerine en sıcak şekilde kalplerini açmıştır. Bütün şehit aileleri aldığımız mütaaddit telgraf ve mektuplara nazaran bu milli alakaya minnettardır. İstihkak sahiplerinin ekseriyeti maddi haklarını almışlar ve kendilerine maaş bağlanmıştır. Nüfus memurluklarında varislerin kayıtları toplanmamış olanların muamelesi tekemmül ettirilmek üzere ciddiyetle çalışılmaktadır.

Denizaltı Filosu Kumandanlığı emrinde bir " Dumlupınar Bürosu " teşkil olunmuştur. Bu büro şehit ailelerinin nüfus memurluklarındaki, sulh mahkemelerindeki hukuki işlerle ayrıca mali ve içtimai ihtiyaçlarıyla meşgul olunmak üzere faaliyet halindedir. Denizaltı Filosu mensupları bu büyük kaybı, bu derin acıyı kalplerine gömmüş ve normal çalışmalarına devama başlamıştır.

Maruzatımızın şimdi sonuna gelmiş bulunuyoruz:

Kemali salahiyetle arz edebiliriz ki Türk Denizaltıcılığı teknik ve taktik sahada tamamen muasır bahriyeler seviyesindedir.

Cumhuriyet devrinde harp bahriyemizde muhtelif memleketlerden gelen denizaltıcılık tekniği ve denizaltıcılık sevk ve idare metotları ile bu bahriye hatta bazı ahvalde garp devletlerinin haiz olduğu tecrübeden fazla bir bilgiye sahip olmuştur. Çünkü Türk bahriyesine:

Alman tipi denizaltı gemileri ile Alman denizaltıcılık sevk ve idare metotları,

İtalyan tipi deniz altı gemileri İtalyan denizaltıcılık tekniği ve sevk ve idare metotları,

İngiliz tipi denizaltı gemileri ile İngiliz denizaltıcılık tekniği sevk ve idare metotları

Amerikan tipi deniz altı gemileri ile Amerikan denizaltıcılık tekniği ve sevk ve idare metotları girmiştir.

Bu itibarla kemali tevkır ile işaret edebilirim ki Türkiye Bahriyesi Denizaltıcılık bahriyesinde söz ve salahiyet sahibidir.

Dumlupınar denizaltı gemisinin çıkarılması mevcut Kurtarma Talimatımızın son safhasını teşkil eder. Lakin muhterem dinleyenlerimizin

sabırlarını suiistimal etmemek üzere konferansımızda bu bahse girmeyeceğiz.

Kati rakam vermek için daha esaslı tetkika ve hesaba lüzum vardır. Ancak sureti umumiyede arz edebilirim ki ;

Dumlupınarı çıkarmak bir senelik mesaiye ve birkaç milyon Türk lirası masrafı icap ettirecektir. Bu hususta verilecek karar bittabi yüksek makamata aittir. Ben şahsen gemi enkazının adli tahkikatı aydınlatmakta büyük bir yol oynayacağını tahmin etmiyorum. Çünkü adaletin tecellisi için Dumlupınar'ın enkazını görmeye intizar olunamaz. Ve çünkü bu enkazı görmeye lüzum bırakmayacak kadar göz önünde ve el altında kafi delil mevcuttur.

Biz Dumlupınar Kumandanını aynı kazai yoldan mahkeme edilsin mülahazasiyle amiri adlisi olduğu bu davayı " Vazifesizlik karariyle " Çanakkale umumi mahkemesine sevk ettik. Şimdi tam bir sükûn ve itimat içinde adil Türk mahkemesi kararlarını bekliyoruz.

Zannediyorum: muhterem vatandaşlarımız içinde aynı sükûn ve sabır içinde, her bir mütakaddim şahsi bir hükme varmadan adil Türk mahkemesi kararına intizar etmek en uygun bir düşünüş yolu olacaktır. Umumi efkarımızın da yaptığı esasen bundan ibarettir.

EK 2

DUMLUPINAR ŞEHİTLERİ

Denizaltı Dumlupınar kazası
Yayıldı aleme duyuldu sesi
Çanakkale şehitlerin türbesi
Geldi denizaltı şurada kaldı.

Vay anam anam derdime yanam
Çatal yürek gerek buna dayana derde dayana.

Memleket uğrunda can veren hasta
Vatan sağol demiş en son nefeste
Seksen bir kahraman aynı kafeste
Bir yolu çıkmadık derede kaldı.
Vay anam anam derdime yanam
Çatal yürek gerek buna dayana derde dayana.

Bütün gazeteler hep yazar oldu
İsimler dillerde hep gezer oldu
Her Türk'ün kalbinde bir mezar oldu
Sanmayın şehitler orada kaldı.

Vay anam anam derdime yanam
Çatal yürek gerek buna dayana derde dayana

Bu vatan uğruna canını veren
Karışmış sulara olmamış gören
Aman deyip Allah'ına yalvaran
İhtiyar babalar nerede kaldı.

Vay anam anam derdime yanam
Çatal yürek gerek buna dayana derde dayana.

Vatan ağlar millet ağlar yıl ağlar
Deniz ağlar yolcu ağlar yol ağlar
Veysel ağlar sohbet ağlar dil ağlar
Tarihte bir büyük yara da kaldı.

Vay anam anam derdime yanam
Çatal yürek gerek buna dayana derde dayana.

Aşık VEYSEL/Şarkışla

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE BODRUM VE MARMARİS'TE SÜNGERCİLİK (1923-1960)

IN REPUBLICAN PERIOD SPONGE FISHING IN BODRUM AND MARMARİS (1923-1960)

Recep ARSLAN *

Özet:

Bu çalışmada, Muğla'nın Bodrum ve Marmaris ilçelerinde Cumhuriyet'in ilanından sonra süngercilik alanında meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır. Çalışma, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Muğla Merkez İlçe'sinde çıkan gazeteler taranarak oluşturulmuştur. Yapılan bu araştırma ile Cumhuriyet Dönemi'nde Bodrum ve Marmaris'te süngerciliğin hangi şartlarda yapıldığı ve yıllar içinde elde edilen ürün miktarı ortaya konulmuştur. Diğer yandan elde edilen ürünlerin adı geçen ilçelerin ekonomisindeki payı aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bodrum, Marmaris, Süngercilik, Cumhuriyet Dönemi.*

Abstract:

In this study, the developments in sponge fishing was dealt after the declaration of Republic in Bodrum and Marmaris from Muğla province. The study was formed thanks to the Archive of Prime Ministary Republican, Archive of Prime Ministary Ottoman and local newspapers of Muğla province. With this research it is clear to see in which conditions the sponge fishing was done and amounts of product in past years. On the other side, the effect of spongefishing to the economy of towns was determined.

Keywords: *Bodrum, Marmaris, Sponge Fishing, Republican Period.*

* Doktorant, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı / Ph.D. Student, Muğla Sıtkı Koçman University, Institute of Social Sciences, Department of History; (lionreco@hotmail.com).

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE BODRUM VE MARMARİS'TE SÜNGERCİLİK (1923-1960)

Recep ARSLAN

Muğla sahillerinde Eski Yunan Devri'nden itibaren süngercilik yapılagelmiştir. Anadolu'nun Türkleştiği tarihten 1920 yıllarına dek süngercilik, Marmaris ile Güllük arasındaki sahilde ve adalarda oturan Rumlar tarafından yapılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde tüm dünyada çok makbul bir ürün olan Türkiye süngerlerinin piyasası Sömbeki ve Kalimnos adalarında belirlenirdi. Süngerler adı geçen adalarda oturan tüccarlar vasıtası ile Avrupa pazarına aktarılırdı. Süngerlerin birinci kalite olanları Avrupa pazarına sevk edilirken, ikinci kalite olanları da İstanbul pazarına gönderilirdi. Balkan Savaşlarını takip eden harp yıllarında Güneybatı Anadolu sahilindeki Rumlar yurtlarını bırakıp gitmeye başladılar. Savaşlar sona erdiğinde artık Rumlar Osmanlı tebaası olmaktan çıkmışlardı. Dolayısıyla da Osmanlı dönemindeki geniş sünger sahalarından yoksun hale geldiler. Kalimnos ve Sömbeki limanları ise süngerciliğin bitmesi nedeniyle boş birer liman halini aldılar. İstanköy ve Rodos Rumları hariç, diğer ada Rumlarının yegane geçim kaynağı süngercilikti. Önceden kolay bir şekilde yürüttükleri süngerciliği 1930 yıllarında kuzey Afrika sahillerinde zor şartlar altında devam ettirdiler. Zira başka yapacak işleri yoktu.[1]

Rumların Anadolu'dan ayrılması ile süngerciliği devam ettirecek bir zümre yoktu. Çünkü tüm diğer sanat alanlarında olduğu gibi, süngercilikte de Rum hegemonyası mevcuttu. Türkler süngerciliğe 1928- 1929 yıllarında iptidai şartlarda başlamışlardır. Başlangıçta bu işi yapanların sayısı 10'u geçmemekte idi. Süngercilikte ilk patlama Bodrum'da yaşanmıştır. Mübadele ile denizcilikle uğraşan ve tekneleri olan büyük bir Türk kitlesi Bodrum'a yerleştirilmiştir. O dönemde Bodrum, karayolu bağlantısından yoksun tecrit edilmiş bir şehir konumunda idi. Buradaki fakir halk çareyi süngercilik yapmakta bulmuş ve süngercilikten kazandıkları paralar ile zenginleşmişlerdir. 1930 yılında Bodrum'da 60 kangava ve 15 zıpkıncı vardı. Marmaris de Bodrum gibi ulaşım olanakları olmayan bir şehir durumundaydı. İktisadi durumu kötü olan Marmaris için süngercilik adeta bir fırsattı. Fakat süngercilik daha ilk yıllarında sekteye uğramıştır. 1930 yılında çıkarılan bir nizamname ile kangava ile sünger avlamak yasaklanmıştır. Bu olumsuz durum üzerine Bodrum'dan 72 kangava kayığı kaptanı ve 216 mürettebat, dilekçe kaleme alarak yetkililerden bu durumun düzeltilmesini istemişlerdir.[2] Sünger tarlalarına ve balık yuvalarına zarar verdiği

---

1 *Muğla'da Halk*, 31 Kanun-i Evvel 1930.

2 *Muğla'da Halk*, 31 Kanun-i Evvel 1930, 23 Mayıs 1930.

için kangava ile sünger avcılığının yasaklanması, bu işle uğraşan halkı maddi sıkıntı içine düşürmüştür.[3]

Marmarisliler süngerciliğin yeniden ihyası için şehre iki tane yeni motor getirmişlerdir. Fakat süngercilik konusunda tecrübesi olmayan Marmarislilerin bir kılavuza ihtiyaçları vardır. Bir süre bir kılavuz bulunmaya çalışılmış, ancak başarılı olunamamıştır. Sünger tarlalarının yerlerini Rumlar bilmekteydi. Marmarislilerin, adalardan bir Rum kılavuz getirme girişimleri hükümetçe olumlu karşılanmamıştır. Marmarislilerin girişimleri sürerken süngercilik Bodrum'da çoktan gözle görülür iktisadi kalkınmayı sağlamıştı.[4] Gelen talepler üzerine devlet daha önce yasakladığı sünger avını tekrar serbest bırakmıştır.[5]

1930 yılında Marmaris'te sadece iki tane büyük sünger kayığı vardı ve faaliyet yok denecek kadar azdı. 1934 yılına gelindiğinde Marmaris'ten 4 makine ve 20 kadar kangava sünger avına çıkmıştı. 1934 yılında sünger avında bir kişi hayatını kaybederken, bir kişi de ağır yaralanmıştır. Bodrum ve Marmaris'in 1934 yılı toplam sünger istihsali tahmini olarak 6 ton civarı gerçekleşmiştir.[6]

1934-1935 yıllarında Marmaris'te süngercilikle uğraşanların sayısı ve süngerciliğin şehrin ekonomisindeki payı da yükselmiştir. 1934 yılında kış çalışması ile beraber sünger istihsalinden şehir 60.000 lira kazanmıştır. 1935 yılında Marmaris'te 7 tane sünger makinesi bulunmakta idi.[7]

Süngercilikteki gelişmeye paralel olarak 1936 yılında Sümerbank ve İş Bankası'nın ortak sermayeleri ile 'Süngercilik Şirketi' tesis edilmiştir. Müstahsilin elindeki süngerler Süngercilik Şirketi tarafından satın alınmaya başlanmıştır. 1937 yılında Marmaris'te 11 ton sünger istihsal edilmiş ve süngerin tamamı şirket tarafından 10 liradan satın alınmıştır. 1937 yılında süngercilikten Marmaris 120.000 lira gelir sağlamıştır.[8]

1939 yılında Marmaris'teki makine sayısı 18'e, kangava sayısı da 40'a yükselmiştir. Makineler vasıtası ile 18 ton ve diğer vasıtalarla 2 ton sünger istihsal edilmiştir.[9] Süngercilik Marmaris'e para, dolayısıyla da refah getirmiştir.[10]

Bir şubesi de Marmaris'te bulunan Süngercilik Şirketi, süngercilerden süngerlerini alarak müstahsili aynı zamanda Kalimnoslu tüccarlarının esaretinden de kurtarıyordu.[11]

---

3 *Muğla'da Halk*, 11 Kanun-i Sani 1931, 17 Mart 1931.
4 *Muğla'da Halk*, 25 Mayıs 1930.
5 *Muğla'da Halk*, 22 Ağustos 1930.
6 *Muğla'da Halk*, 22 Ağustos 1930, 30 Ağustos 1934.
7 *Muğla'da Halk*, 24 İkinci Kanun 1935.
8 *Muğla'da Halk*, 2 Birinci Teşrin 1937, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490. 01. 1766. 1164. 1.
9 *Muğla'da Halk*, 14 Birinci Teşrin 1939.
10 *Muğla'da Halk*, 2. İkinci Teşrin 1939.
11 *Muğla'da Halk*, 2. İkinci Teşrin 1939.

1940 yılında Marmaris'te 25.000 liralık sünger satılmıştır. Süngerler, İngiliz Enternasyonal Şirketi ile İtalyan adalarından bir firma tarafından 9 ile 12 lira arasında değişen fiyatlarla satın alınmıştır.[12]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında süngercilik mazot ve gazyağı fiyatlarının yükselmesi ve Çanakkale'den Hatay'a kadar uzanan sünger tarlalarının bereketini yitirmesi sonucu verimliliğini yitirse de devam etmiştir.[13]

1940 yılında hükümetin aldığı dış ticaret tedbirleri ve sünger piyasasında alıcıların iyi para vermeleri nedeniyle süngercilik faaliyetleri, savaş ortamına rağmen sekteye uğramadan devam etmiştir. 1940 yılında yalnız Marmaris'ten 14 sünger makinesi 30- 35 kangava ile müstahsil işe çıkmıştır.[14] Sonbaharda süngerden dönen müstahsil 10 ton sünger istihsal etmiştir. Elde edilen süngerler tahmini olarak 300.000 lira tutmuştur. Elde edilen süngerleri toplayan Süngercilik Şirketi de günden güne durumunu daha da iyileştirmiştir.[15] Fakat Süngercilik Şirketi 1942 yılında tasfiye edilmiştir.[16]

Süngercilik Şirketi'nin tasfiyesinden sonra müstahsiller de ellerindeki mahsulü satamama problemleri yaşamaya başlamışlardır. Süngercilerin bu durumu 1948 yılında CHP İl İdare Toplantısı'nda gündeme gelmiştir. CHP İl İdare Kurulu Başkanı, süngercilerin durumunu CHP Genel Sekreterliği'ne yazmış ve bir çare bulunmasını temenni etmiştir.[17]

Devlet tarafından himaye görmeyen ve kontrole tabi tutulmayan süngercilik 1949 yılarında gerilemekteydi. 1949 yılında Türkiye'den 30-35 kuruşa alınan bir sünger, Avrupa'da işlendikten sonra 1.000 kuruşa kadar satılabilmekteydi. Dolayısıyla da Türk müstahsili süngerleri avlarken ve piyasaya sürerken süngerin değerinin bilincinde davranmak durundaydı.[18]

Bodrum ve Marmaris sünger müstahsilleri, Türkiye sahillerindeki sünger tarlalarının zamanla azalması dolayısıyla Kuzey Afrika sularında sünger avlamak istemişlerdir. Süngercilerin bu isteği CHP İl İdare Kurulu vasıtası ile CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir. T.C. Dışişleri Bakanlığı devreye girerek süngercilerin Kuzey Afrika, Trablusgarb, Bingazi ve Barka sahillerinde avlanabilmeleri için T.C. Londra Büyükelçiliği'ne bu konuda yazı yazmıştır. Elçilik, İngiliz makamları nezdinde girişimlerde bulunulduğunu ve cevap alınır alınmaz Dışişleri'ne yazılacağını bildirmiştir.[19] Süngercilerin bu isteğinin

---

12 *Muğla'da Halk*, 30 Mart 1940.
13 *Muğla'da Halk*, 30 Mart 1940, 6 Nisan 1940.
14 *Muğla'da Halk*, 27 Nisan 1940.
15 *Muğla'da Halk*, 19 Birinci Teşrin 1940.
16 Harun Yılmaz, Ekrem Buhan, "Bodrum'da Süngerciliğin Geçmişi ve Güncel Durumu", *Doğu Anadolu Bölgesi III. Su Ürünleri Sempozyumu*, 10- 12 Haziran 1998, Erzurum, s. 630, 631.
17 *Muğla'da Halk*, 1 Mayıs 1948.
18 *Muğla'da Halk*, 30 Nisan 1949.
19 *Muğla'da Halk*, 8 Mart 1950.

gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bir bilgiye ulaşamadık.

1951 yılında 600 kilo melat (iyi cins sünger) ve 6 ton kaba sünger olmak üzere 6 ton 600 kilo sünger istihsal edilmiştir.[20] 1952 yılında 'Marshall Yardımları'ndan istifade ile süngerciliği canlandırma girişimi olmuştur.[21]

1950 yıllarının başlarında bölge süngercileri tarafından 'Bodrum Sünger İstihsal ve Satış Kooperatifi' kurulmuştur. Marmaris, Bozburun ve Bodrum süngercilerinin ve Muğla mebuslarımızın girişimi ile devletten 100.000 lira yardım sağlanmıştır.[22]

Süngerciler ava çıktıklarında türlü kazalara uğrayabilmekteydiler. İşte 1953 yılında Bozburun açıklarında sünger avlamak için denize atlayan Dalgıç Duran Demirelli, hava hortumunun teknenin motor pervanesine takılması sonucu denizin dibinde havasız kalarak vefat etmiştir.[23]

Süngercilerin ve Muğla mebuslarının, Bodrum Sünger İstihsal ve Satış Kooperatifi için hükümete kredi başvuruları ile Ziraat Bankası'ndan 50.000 liralık bir yardım sağlanmıştır. Yardımla beraber fiilen faaliyete geçen kooperatif, işe çıkamayan birkaç süngerciye kredi vererek tekrar işe çıkmalarını sağlamıştır.[24] 1953 yılında Marmaris ve Bozburun süngercilerinin istihsalleri bir önceki yıla göre daha iyi olmuş ve daha sünger mevsiminin başlarında iyi fiyata sünger alma teklifleri gelince süngercilerin yüzleri gülmüştü.[25]

Bölge süngercilerinin sorunları hiç bitmemiş olacak ki, sürekli değişik sebeplerden ötürü doğrudan veya dolaylı yollardan hükümetten yardım istemişlerdir. 1953 yılında Bodrum Sünger İstihsal ve Satış Kooperatifi, Başkan Yusuf Görgünlü'yü Ankara'ya bölge süngercilerinin kullandıkları ve yurt dışından gelen avcılık malzemesinin gümrükten muaf tutulması ve çiftçiye sağlanan kredili mazotun kendilerine de sağlanması gibi isteklerini hükümete iletmek üzere göndermişlerdir.[26]

Gelen yardımlara rağmen Bodrum Sünger İstihsal ve Satış Kooperatifi 1953 yılının sonlarında finansman sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. Daha önce gelen 50.000 liralık kredi ise ancak iki üç ortağın işe çıkmasını sağlayabilmişti.[27] 1953 yılında ticaret rejiminin değişmesinden sonra tüccar, eskiden 35 lira ödediği süngere en fazla 24 lira fiyat vermiştir. Sünger fiyatlarının düşmesi ile Marmaris, Bodrum ve Datça sünger avcılarının 1952 yılındaki 15.420 kiloluk istihsallerini 1953 yılında 19.025 kiloya yükseltmeleri, ekonomik açıdan bir

---

20 *Muğla*, 14 Temmuz 1952.
21 *Muğla*, 27 Mayıs 1952.
22 *Muğla*, 20 Mart 1953.
23 *Muğla*, 10 Nisan 1953.
24 *Muğla*, 9 Mayıs 1953.
25 *Muğla*, 20 Nisan 1953.
26 *Muğla*, 13 Mayıs 1953.
27 *Muğla*, 6 Ekim 1953.

iyileşmeyi beraberinde getirememiştir.[28] Dolayısıyla da sünger piyasasında bir durgunluk gözlenmiştir.[29]

Süngerciler 1954 yılında faaliyetlerini yeniden hızlandırmışlardır. Bu hızlanmanın nedeni, 1953 yılında kabul edilen Su Ürünleri Kanunu ile süngercilerin Ziraat Bankası kredisi himayesi altına girmeleridir. Bozburun ve Marmaris süngercileri, 1954 yılı Mayıs ayında sünger işine çıkmış durumdaydılar.[30]

Demokrat Parti tarafından çıkarılan Su Ürünleri Kanunu ile sünger müstahsilleri, Ziraat Bankası'ndan aldıkları krediler sayesinde malzeme satın almada sıkıntı çekmemeye başlamışlardır.[31] Dolayısıyla sünger malzemesinin kolaylıkla temin edilebilmesi istihsale de pozitif olarak yansımıştır. 1955 yılında artan sünger istihsaline paralel olarak yeni sünger pazarları da ortaya çıkmıştır.[32]

Daha önce de değindiğimiz gibi, süngercilik aylarca evden uzak kalmanın yanında çok da riskli bir işti.[33] 1955 yılında Gökova açıklarında sünger avlayan Dalgıç İbrahim Karaca boğularak hayatını kaybetmiştir.[34]

Süngerciler sosyal sorumluluk projelerinde de yer almışlardır. Marmaris süngercileri tarafından istihsal edilen bir sünger, Marmaris Belediyesi tarafından hazırlatılarak Muğla İli Yüksek Tahsil Derneği'nin Ankara'da düzenleyeceği Ferayi Gecesi'nde satılmak üzere gönderilmiştir.[35] Gecede açık arttırmaya çıkarılan süs süngeri 1680 liraya alıcı bulmuştur. Süngerden elde edilen gelir derneğe bırakılmıştır.[36]

1963 yıllarında piyasası 120 ile 150 lira arasında değişen Marmaris süngerlerini almak için gelen tüccarların çoğunluğunu Yunan tüccarlar oluşturmaktaydı.[37] Öyle anlaşılıyor ki, Yunan tüccarlar sünger piyasasına 1960 yılarında da belli ölçüde hakim durumdaydılar.

---

28 *Muğla*, 26 Ağustos 1954.
29 *Muğla*, 23 Kasım 1953, 12 Aralık 1953.
30 *Muğla*, 22 Mayıs 1954, 17 Haziran 1954.
31 *Muğla*, 17 Haziran 1954.
32 *Muğla*, 9 Mart 1955.
33 *1967 Muğla İl Yıllığı*, s. 140.
34 *Muğla*, 29 Ekim 1955.
35 *Muğla*, 28 Şubat 1957.
36 *Muğla*, 22 Ocak 1958.
37 İlk Adım, 5 Ekim 1963.

SONUÇ

Süngercilik, Cumhuriyet Dönemi'nde Marmaris ve Bodrum'da önemli geçim kaynaklarından birisi durumundaydı. Avlanma tekniklerindeki gelişmeler sayesinde, bazı bürokratik engellemelere rağmen elde edilen sünger miktarı 1950 yılına kadar yükselmiştir. Sünger tarlalarının verimliliğini yitirmesi ve av yasalarının değişmesi, süngerciliğin tedricen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Zamanla sünger teknelerinin yerini mavi turlar yapan gezi tekneleri almıştır.

19. YÜZYIL SONLARI İLE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA BODRUM VE ADALAR DENİZİ'NDE SCAPHANDRE (ISKAFANDIRA) SİSTEMİYLE SÜNGER AVCILIĞI TARTIŞMALARI

DISCUSSİON ON THE SPONGE HUNTING WITH THE SCAPHANDRE SYSTEM IN HALIKARNAS (BODRUM) AND IN THE SOUTH AEGEAN SEA AT THE END OF 19TH TO THE BEGINNING OF 20TH CENTURIES

Sibel ZEREN *

Özet:

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Adalar Denizi (güney Ege) ve Bodrum civarında scaphandre (ıskafandıra) sistemi ile sünger avcılığı, bu işi yapanlar, yöre ahalisi ve Osmanlı Devleti yetkilileri, ayrıca Düyûn-ı Umûmiyye arasında değişik tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Çalışmamızda bu mesele ile ilgili raporlar ve yazışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Güney Ege Denizi, Bodrum, sünger avcılığı, ıskafandıra.*

Absract:

During on the end of 19th to the beginning of 20th centurys the sponge extracting from south Aegean sea on Halikarnas (Bodrum) coasts with the scaphandre system have consisted some discussions between mariners, local public and government authority and the Ottoman debit establishment too; we inspecting the reports and official documents on this question.

Key Words: *Ottoman State, South Aegean Sea, Halikarnas, sponge hunting, scaphandre.*

* Okutman, Marmara Üniversitesi, Rektörlük, Devrim Tarihi Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE / Lecturer, Marmara University, Rectorate, History of Revolution, Istanbul-TURKIYE; (sibelzeren@hotmail.com).

19. YÜZYIL SONLARI İLE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA BODRUM VE ADALAR DENİZİ'NDE SCAPHANDRE (ISKAFANDIRA) SİSTEMİYLE SÜNGER AVCILIĞI TARTIŞMALARI

Sibel ZEREN

A. Deniz Süngerleri ve Özellikleri:

Doğal süngerler hakkında herkesin az veya çok genel bir bilgisi olmasına rağmen, bunların bitki mi, yoksa hayvan mı olduğunu çoğu insan bilmez. Yine çoğumuz, Türkiye karasularında 2000'li yıllardan sonra sünger "avlanamadığının" da farkında değildir. Bununla beraber "avlanmak" eyleminden, doğal süngerin denizlerde yaşayan bir "hayvan" türü olduğunu anlıyoruz.

Süngerler, Latince delik anlamına gelen "porus" ile taşımak anlamındaki "fere" kelimelerinin birleşmesi ile "porifera" diye adlandırılmışlardır. Canlılar dünyasının "alg"lardan sonra en yaşlı grubunu oluştururlar. Günümüzden yaklaşık altı yüz milyon yıl öncesinde vardılar ve fazla gelişmeden ilkel canlılar olarak bugüne kadar geldiler.[1]

Bilinen bir organlarının ve hareket yeteneklerinin olmayışı yüzünden bitkisel organizmalar olarak kabul edilmişlerdir. Antik Grek dünyası düşünürü Aristoteles ilk defa deniz süngerlerinin hayvan olabilecekleri üzerinde durmuştur. 18. yüzyılın sonlarına doğru süngerlerin su akımına sebep olduğu ve bu esnada yüzeylerinde kasılmalar oluştuğu gözlemlenerek hayvan türü olarak kabul edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Süngerler 1816 yılında "spongiaria" olarak sınıflanmış, 1836'da günümüzde de geçerli bilimsel adı olan "porifera" kullanılmaya başlanmıştır.

Tatlı sularda ve denizlerde bilinen yaklaşık beş bin türü vardır. Parlak sarı, turuncu, kırmızı, siyah ve mor renklerde olabilen süngerlerin boyları birkaç milimetre ile iki metre arasında değişir. Su diplerinde kayalara, mercan resiflerine, hayvan kabuklarına veya zemine yapışarak yaşayan süngerler; vazo, bardak, boru gibi muntazam şekillerde olabildiği gibi, ağaç dalları biçiminde şekilsiz kümeler de oluşturabilmektedirler. Gözenekleri çok ufak ya da iri olabilmektedir. Eşeyli ve eşeysiz üreyebilirler. Tatlı sularda yaşayanlar eşeysiz üreyenlerdir. Güneş ışığı ve havayla karşılaştıklarında ölseler bile, suya sokulduklarında tomurcukları yaşar ve bundan yeni süngerler oluşur.

---

[1] Harun Yılmaz - Ekrem Buhan, "1986'da Akdeniz'de Görülen Sünger Salgın Hastalığı ve Türkiye Süngerciliğine Etkileri", *IV. Su Ürünleri Sempozyumu, (Erzurum 28-30 Haziran 2000),* ss. 741-754, Erzurum 2001.

Doğal Süngerler

Süngerler kendi hacimlerinin yirmi bin katı kadar deniz suyunu pompalayabilir ve aldıkları suda bulunan bakterilerin % 90'nı tutmayı başarırlar. Sudaki bakterilerle beslenen süngerler, bu bakterilere karşı çok güçlü bir "immün" sistem geliştirmişlerdir ki; bilim adamları onların bu antibiyotik etkisini insan sağlığı yararına kullanmanın yolunu bulmuşlardır. Bir sünger türünde bulunan "AS-2" adlı molekülün kanser metastazını engellediğine dair sonuçlar alınmış, "Dysidea Frondosa" adlı Pasifik süngerinden elde edilen bir bileşik analjezik etkisi gösterirken; "Phahertis Simplex" cinsi süngerin ürettiği kimyasal bileşimin de organ nakillerinden sonra oluşacak uyumsuzlukları önlemede etkili olduğu ortaya çıkmıştır.[2]

B. Sünger Avcılığı:

Bir dönem Bodrum'da denizciliğin en önemli kollarından ve Bodrum yarımadasının en önemli geçim yollarından biri olmuş olan süngerciliğin geçmişi, Ege yöresinde en azından bundan üç bin yıl öncesine gitmektedir.

British Museum'da M.Ö. 3000'li yıllara ait bir röliyefte sünger avcısı

[2] www.sunumbankasi.net.

Deniz süngerlerinden ilk kez bahseden, antikçağ Ege'sinin ünlü ozanı HOMEROS'tur. Yine antikçağ Ege'sinin ünlü düşünür ve bilim adamı ARISTOTELES'in de sünger üzerine kapsamlı çalışmalar yaptığı bilinmektedir. O'nun süngerlerle ilgili tartışmalarında özellikle en iyi süngerlerin derin sulardan geldiğini söylemesi, -böyle bir bilgiye ancak o derinliklere dalarak ulaşılacağı için- o dönemde sünger avcılığının var olduğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, sünger avcılığının geçmişi antikçağa ve hatta tunç çağına kadar gitmektedir.

17. yüzyılda Akdeniz'de sünger avcılığı

Sünger avcılığı iki aşamadan oluşur; süngerin yerinin saptanması ve süngerin çıkartılması. Sünger avcılığı, insan nefesine yardımcı aletlerin ilk kez ortaya çıktığı 19. yüzyılın ortasına kadar, ya yüzeyden çeşitli kanca ve zıpkınlar yoluyla ya da kendi nefesiyle dalan çıplak dalgıçlarla yapılmıştır. Yerinin saptanması ise, tamamen insan gözüne dayanarak gerçekleştirilmiştir. Zaman içinde bu işi kolaylaştırmak için bir ucu camla kaplı boruların kullanıldığı özel tekneler geliştirilmiştir. 19. yüzyılın ortasında yüzeyden aşağıya hava veren aletlerin geliştirilmesiyle, süngerin hem yerinin saptanması hem de çıkartılması büyük ölçüde deniz dibindeki dalgıcın işi olmuştur.

Iskafandıra (scaphandre) denilen dalma giysisi 1819'da Augustus Siebe tarafından yapılmıştır. Siebe'nin dalgıç giysisi, hava hortumunun ucu deniz yüzeyine çıkan, alt kısmından yakaya sabitlenmiş bele kadar uzanan metal bir başlık şeklindeydi. 1837'de icat ettiği bu giysiyi tamamen bedeni saran ve kaplayan bir şekle dönüştürdü. Dalgıç giysisinde bu kadar kısa zaman aralıklarıyla meydana getirilen değişiklikler ile süngere olan talebin artması arasında paralellik vardır.

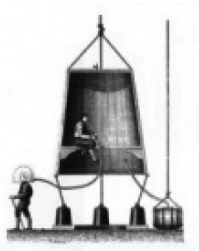

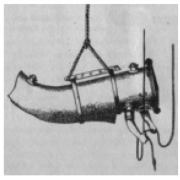

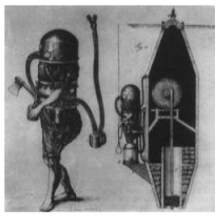

18. ve 19. yüzyılda sünger avı için geliştirilen dalgıç düzenekleri (sağda A. Siebe'nin ıskafandıra'sı)

Sünger ticaretinin doruğa ulaştığı 19. yüzyılın sonlarında süngerin deniz dibinden çıkarılması işlemi için değişik aletler yapılmaya ve kullanılmaya başlandı. Süngerler, sanayi devrimine değin makyaj ve banyo gibi sınırlı alanda kullanılırken artık sanayide de kullanımına başlanmış, İngiltere ve Fransa önemli alıcılar iken buna Amerika Birleşik Devletleri de eklenmiştir.

C. Osmanlı Devleti Sularında Süngercilik:

Ege süngerciliği hakkında Fransız gezgin Thévénot'un 1686 tarihli seyahat kitabında bilgiler bulunmaktadır. Thévénot, gezilerini anlattığı kitabında Samos adasıyla ilgili olarak, bu ada halkının süngerciliğe verdikleri öneme değinir.

1800 yılları başından itibaren, çeşitli dış kaynaklı yayınlar ve Osmanlı arşivleri aracılığıyla, büyük kısmı On İki Adalar olmak üzere güney Ege adalarında önemli düzeyde bir sünger avcılığının olduğunu görüyoruz. O sırada Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki bu adalar arasında Kalimnos ve Simi, sünger ticaretinin en gelişmiş olduğu yerlerdir. Sünger avcıları genelde bu adalarda yaşayan Rumlardır. Av sahalarıysa Osmanlı Devleti'nin sünger çıkan her yeridir. En başta Ege Denizi gelmektedir. Adalı sünger avcıları, sünger avı için Libya, Mısır, Suriye, Kıbrıs gibi uzak noktalara da gitmişlerdir. 1861 tarihli *The Technologist* adlı kaynakta Osmanlı arşipeli'nde (Ege Denizi) sünger avcılığı üzerine hazırlanmış bir makalede, Osmanlı sularında 1858 yılında sünger avcılığı yapan, 254'ü Kalimnos ve 190'ı Simi'den olmak üzere altı yüz kadar tekne olduğu belirtilmektedir.

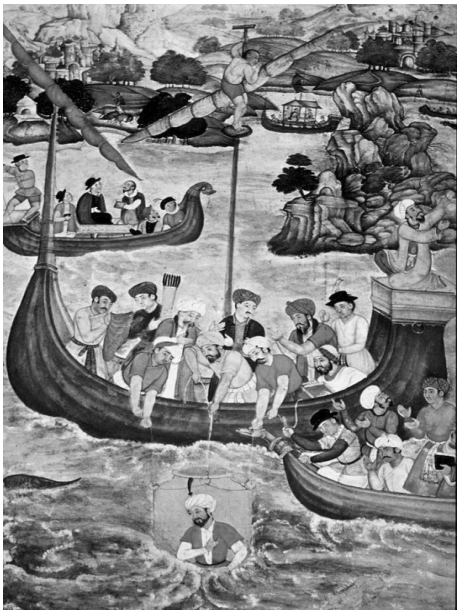

Osmanlı Devleti döneminde sünger avcıları (www.sualtigazetesi.com)

Süngercilik 1800'lerin sonlarında sandallar, küçük yelkenliler ve kürekli teknelerle çıplak dalgıç kullanılarak yapılıyordu. İngiliz denizci/bilim adamı T. A. G. Spratt, Girit adası hakkındaki bir eserinde (1865) adada tanıklık ettiği sünger avcılığını anlatır: "*... çıplak dalgıç suya çabuk dalmak için eline bir mermer parçası alır ve yanında bulundurduğu file ile balıklama dalar. Denizin dibine inen dalgıç süngerleri topladıktan sonra bir ucu beline ve diğer ucu da tekneciye bağlı ipi çekerek kendisini yukarı çekmeleri için işaret vermiş olur. Teknedekiler sadece nefesini tutarak dalan dalgıcı boğulmaması için süratle yukarı çekmek zorundadırlar...*". Dalgıç en fazla bir buçuk dakika denizde kalabilmektedir. Dalgıç elbisesi scaphandre da bu yıllarda Elen süngerciler kanalıyla Osmanlı sularına girmiştir. Makine olarak tabir edilen "scaphandre", balıkçı teknesi üzerinde bulunan mekanik bir hava pompası ve solunacak havanın dalış elbisesine ve başlığına bir hortum yardımıyla iletildiği bir düzeneği ifade eder.[3]

20. yüzyılın başlarında dalgıç giysisi (www.spiderpic.com)

Akdeniz'de çok eski çağlardan beri dış ticarete konu olan doğal deniz süngeri, Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. ve 17. yüzyıllarda dışa satımda çok küçük bir paya sahip iken, sonraki yüzyılın sonlarında dış satımda önemli bir ürün haline gelmiş ve süngercilik olarak başlayan ekonomik faaliyetin İzmir limanında dış ticaret payı %8'lere kadar artış göstermiştir.[4] Özellikle On İki

---

[3] Ali Kemal Denizaslanı-Temuçin Binder, *Bodrum Süngerciliğinin Tarihçesi*, www.bodrumdenizmuzesi.org.

[4] Sıtkı Yürekli, "19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Süngercilik Ve İzmir Limanı'ndan Sünger İhracatı (1850-1900)", *Ekonomik Yaklaşım*, XXII, Sayı: 79, ss. 75-76.

Adalar ve Güney Ege adalarında (Samos, Kalimnos ve Simi vd.) gelişen sünger ticaretini yapan ekseriyetle Rumlar ve Elenlerdir. Sünger avı sahaları Ege sahili ve adaları dışında kuzey Afrika ve ortadoğu kıyılarıdır.[5]

Hareketlenen sünger ticareti ile beraber, 19. yüzyıla kadar çıplak dalgıçlıkla gerçekleşen sünger avında bu defa hızla evrimleşen aletlerin kullanımına başlanması bazı sorunlara yol açtı. Aletlerle daha derin sulara inebilen ve daha uzun süre dipte kalan dalgıçlar, basıncı kademeli azaltmak için bekleyerek su üstüne çıkmak ("aksona" / "dekompresyon") gerektiğini henüz bilmiyorlardı.[6]

Eski sistemle dalıp hızla su yüzüne çıkan dalgıçlar, aletli dalma sistemine adapte olabilme ve fenni kullanımını öğrenme sürecinde yaklaşık otuz yılda on binlerce kayıp verdiler ve daha çoğu da sakat kaldı. "Süngercinin parası bol, karısı dul olur" deyiminin yaygınlaştığı bir ortamda Kalimnos adası kadınları Osmanlı hükümetinden bu yeni dalma sisteminin yasaklanmasını isterler. 1882 yılında yasak konulur, ancak yasağa uyulup uyulmadığını takip edebilmek de pek mümkün olmadığı gibi, kısa bir süre sonra da yasak kaldırılır.[7]

D. Osmanlı Devleti Kurumları İle Düyûn-ı Umûmiyye Arasında Eski Usûl Dalgıçlık ve Makinalı Dalma Konusundaki Tartışmalar:

1. "Makine" olarak da adlandırılan ıskafandıra (dalgıç kıyafeti) ile sünger avcılığı

Nisan 1884'de Sömbeki adasında sünger dalgıçları ile makine taraftarları arasında arbede yaşanır. Çıkan hadise endişe verici olmalıdır ki, adada yaşayan İtalyan tebaasına zarar geleceğini düşünen İzmir İtalyan konsolosu adaya yardımcısını sevk eder. Bu durumda Osmanlı Devleti temsilcisi olarak Sömbeki'ye gitmesi için Rodos mutasarrıfına Cezair-i Bahr-i Sefid valisi

---

5 Ege adalarında süngerciler daha ziyade Elenler (Hellas)ler'den oluşmaktaydı. Sünger avında çıplak dalgıçlığın yerini alan dalgıç düzenekleri de (Osmanlı Devleti'nin yasaklamasına rağmen) Avrupa, hatta Amerika ile ticari faaliyetlerde bulunan Elenler tarafından kullanılmaktaydı; bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), *Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.)*, 242/106, (R.1315).

6 Taylan Akkayan, "Kaybolan Bodrum Sünger Avcılığı ve Avcıları", *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I, Sayı: 1 (Ocak 2009), s. 253; ayrıca bkz. yukarıda not: 3.

7 Divân-ı Muhâsebat ve Maliye Nezâreti'nden Meclis-i Vükelâ'ya gönderilen yazılarda; 18. yüzyıl sonlarına kadar sünger ticareti usullerinin bölgelere göre değiştiği, Afrika sahilleri ile Ege Denizi'nde çıkarılan süngerin senelik hasılat ve bedelinin düşük olduğu belirtilmektedir. Toplanan vergilerin nizam dahilinde olmadığı, bunun da ihaleyi kesintiye uğratarak tüccarı zor durumda bıraktığı; Anadolu sahillerindeki tüccarların fevkalade ticaret yaptıkları düşünülerek sünger ticareti usulünün bir nizama bağlanmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir; bkz. B.O.A., *İrâde Meclis-i Vükelâ (İ.MVL.)*, 513/23148, (H.1281).

tarafından resmi yazı yazılır. Ne var ki, yazılan telgraf elli kelimeyi geçmiş ve kuralı ihlal etmiş olduğundan İzmir telgraf müdürü Aram Efendi tarafından Rodos'a gönderilmez. Divân-ı Hümâyûn böyle önemli olaylarda telgrafların bekletilmeden mahalline sevk edilmesi kararını verir.[8]

1887 yılının Ağustos ayında Maliye Nezâreti'ne gönderilen bir arzuhalde, makineli avlanma sonucu harap edilen sünger tarlalarından dolayı Rodos sancağına tabi Meis adası ahalisinin yegane geçim kaynağı yok olduğundan geçim zorluğuna düştükleri, hatta ahalinin ekserisinin ıskafandıra kullanımının yasak olduğu Kıbrıs ve Girit'e göç ettiği ifade edilmektedir. Sünger avı ve ticaretinde gayet tecrübeli olan Adalar Denizi ahalisinin şikayeti de bu yöndedir. Sünger ticareti seneden seneye düzenli artış gösterirken, ıskafandıra makinelerinin kullanımı ile meydana gelen zararın otuz senede, senevi otuz milyon Frank'a yaklaştığı belirtilmektedir. Maddi zarardan öte pek çok can kaybının da yaşandığı ve tüm bu zararları küçük sünger ihraç eden makine sahiplerinden tazmin edilmesi gerektiği ve ayrıca sünger ihracatı miktarının Düyûn-ı Umûmiyye'nin kurulmasından evvelki zamana nispetle ne derecelerde olduğunun araştırılmasının gerekli olduğu vurgulanır. Bu gereklilik, Osmanlı Devleti'ne ait tüm gelir getiren kaynakları idaresi altına alan Düyûn-ı Umûmiyye'nin makineli sünger avlanmasına devam edilmesi kararını vermesinden sonra düşünülmüş görünüyor.[9]

Osmanlı sularında ıskafandıra ile sünger avı yasaklanmışken ve bu yasağın makineli kayıklarla sünger avlayanlara dahi teşmil edilmesi kararlaştırılmış iken,[10] Düyûn-ı Umûmiyye Özel Gelirler İdaresi'nin müracaatı ile mesele Şûrâ-yı Devlet tarafından görüşülerek -bazı şartlar dahilinde- yasak kaldırılmıştır. Meclis-i Vükelâ mebuslarından Mehmed Fuad Bey tarafından Sadaret'e gönderilen bir yazıda ıskafandıra kullanımı şartları şöyle sıralanmıştır:

a) Sarfiyat ve ticaret gibi sünger avının serbest olması düşüncesi,

b) Yasağın korunması için tarassudât-ı bahriyye, yani deniz araştırmalarına ihtiyaç görülmesi,

c) Iskafandıranın fenni usulde kullanımından kaçınılmaması,

---

8 B.O.A., *İrâde Dahiliye (İ.DH.)*, 915/72662-72663.

9 Adalar Denizi valisi Abidin imzasıyla Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, sünger avında kullanılan makinelerin yasaklanması ile bu aletlere yatırım yapanlar kadar, Düyûn-ı Umûmiyye idaresi'nin de elde ettiği vergiden mahrum olacağı belirtilerek alet ile sünger avlama yasağının kaldırılması istenmektedir; bkz. B.O.A., *DH. ŞFR.*, 225/47.

10 1910'da ıskafandıra kullanımının yasak olduğu Kaşot ve Kerpe adalarına, durumun inzibati takibi için Rodos'da bulunan San'a vapurunun sözü edilen adalara sevk edilmesi Bahriye Nezâreti'nce karar altına alınmıştır; ayrıca makineli sandallarla sünger avlayanlara da elli liradan yüz liraya kadar para cezası uygulanacağı ve sandal ile ağlarına el konulacağı hususunun sandalcılara tebliğ edileceği belirtilmektedir; bkz. B.O.A., *Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO.)*, 3276/245627, (R.1326).

d) Bu konudaki yasak üzerine beş bin lira kadar kayıp gelir oluştuğu, bilhassa yasağın kaldırılmasından sonra nispeten gelirde artış görülmüştür. Servet kaynaklarının korunması için bazı sarf erbabı hakkında kanuni kayıtlar konulmalıdır ve talimatname hazırlanmalıdır.

Aynı yazıda devamla; yabancılar (Elen ve diğer yabancı sünger avcıları) ile tamahkâr ellerden bahsedilerek; yabancıların sünger tarlalarımızın korunması ile hiç ilgilenmedikleri, dolayısıyla alabildiklerine tahripkârlıkla sömürerek mahvettikleri belirtilmektedir. Ne yazık ki, yabancıların yaptıkları tahrip ve tamahkârlığı, ya fenni usulleri bilmediklerinden ya da cehaletin diğer nevine mensup olduklarından (hainlik), bunu Osmanlıların da yaptığı anlatılmaktadır. Mehmed Fuad Bey, yazısında ıskafandıra kullanarak daha fazla sünger çıkarıldığı ve daha fazla ticaret yapıldığından gelirlerde görülen artışın geçici bir durum olduğunu; sünger tarlaları korunmadıkça bu işten değil para kazanmak, günün birinde süngerlerin yok olacağını ifade eder. Son olarak, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kararının tersine, bu konuda acilen bir talimatnâme hazırlanması gerektiğini ve yasal düzenlemeler ortaya çıkıncaya kadar yalnız maslahat değil, mantık dahi o vakte kadar makine kullanımının yasaklanmasını öngördüğünü yazmaktadır (27 Nisan 1910).[11]

9 Mayıs 1910'da Meclis-i Vükelâ ıskafandıra ile sünger avını yasaklar ve 18 Mayıs'ta emirnâme yayınlanır. Bu yasaklama kararından en çok şikayet eden kesim, başta İngiliz sermayedarları olmak üzere, Osmanlı sermayedarları ve sünger tacirleridir. Çok geçmeden 29 Mayıs'ta Sömbeki adası muhtar ve ihtiyar heyetinin gönderdiği ayrıntılı istirham dilekçesinde İngiliz sermaye sahiplerinin bu yasaklamadan ötürü görecekleri zarardan tazminat talep edecekleri ifade edilmektedir. Dahiliye Nezâreti'nden Sadaret'e gelen yazıda tazminat talebi meselesinin İngiltere konsolosu tarafından açıkça belirtildiği bildirilir. Anlaşılan odur ki, süngerin başlıca alıcısı İngiltere, sünger avı için pazarladığı aletlerin yasaklanmasıyla uğrayacağı zararın bedelini talep ederken, bu donanıma para yatıran Osmanlı sermaye sahibi tacirler de zor duruma düşeceklerdir.[12]

Bu yazıdan hemen sonra 8 Mayıs'da Sadaret makamı, Maliye ve Dahiliye nezâretlerine gönderdiği tezkirede, ıskafandıra kullanımı ile ilgili bir nizamnâme'nin hazırlanarak Bâb-ı Âli'ye sevkedilmesini talep eder. Maliye Nezâreti'ne 14 Haziran'da ulaşan Sadaret'in yazısına verilen cevapta hazineyi bu işten gelecek gelirlerden mahrum etmemek kaygısı vardır. Sünger avı ruhsatı alanlar ıskafandıra'yı Şubat ayından gelecek senenin Mart ayına kadar kullanma özgürlüğünü elde etmektedirler. Sünger avı konusunda gündeme getirilen talimatnâme ya da nizamnâme konusunun Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne tebliğ edildiği; alınan cevapta da ıskafandıra ile sünger avlanan memleketlerden talimatnâme örneği istendiği, ancak örneğin yeni gelmiş olmasıyla yürürlüğe

---

[11] B.O.A., *BEO.*, 3753/381434, (R.1328).
[12] B.O.A., *BEO.*, 37770/282750, (R.1328).

konulmasının zaman alacağı ifade edilmiştir. Borçlar idaresi, bu aletlerin kullanımının hiçbir yerde yasak olmadığını, ne avcılar ne de sünger tarlaları için tehlike teşkil etmediğini, bilakis teşvik edilmesi gereken bir alet olduğunu da ilave etmektedir. Maliye Nezâreti açısından sözü edilen kaygı hazinenin hesaplarıdır. 1911 yılı gelirler bütçesinde kayıtlı olan ıskafandıra tezkiresi gelirlerinin zarardan korunması konusunda sünger avı izninin bir yıl daha uzatılması gerekmiştir.

Meclis-i Vükelâ'nın ıskafandırayı yasaklama kararına mukabil, Düyûn-ı Umûmiyye'nin bildirdiği görüş ve yönerge çerçevesinde Şûrâ-yı Devlet'in Maliye ve Dahiliye nezâretlerinden konu ile ilgili görüş ve hüküm istediği görülür. Bu görüş ve hükümler ışığında ıskafandıranın kullanılmasının serbest bırakılması kararının gerekçelerine bakmak yerinde olur. Buna göre:

a) Iskafandıra yasağının layıkıyla takip edilemediği,

b) Usulüne göre kullanıldığında sünger tarlalarına zarar vermeyip, bilakis gelişip büyümelerini kolaylaştırdığı,

c) Dalgıçların kırk metreden daha derin yerlere inmesi ve suyun altında belirli süreden fazla kalamamaları,

d) Sünger çıkarmaya yarayan alet ve edevatın bozuk olmasıyla meydana gelebilecek bir kazadan kayık reisi sorumlu tutulduğundan, yasağın kaldırılmasının yerinde olduğu ifade edilmektedir.

Dahiliye Nezâreti'nin gönderdiği tezkirede; ıskafandıra ile sünger avlamak için Osmanlı sularına ne olduğu belirsiz yabancıların geleceği, elde sularımızı kontrol altında tutacak vasıtalar olmadığından bunun siyasi sorunlara da yol açacağı yazılmıştır. Ayrıca ıskafandıra ile dalma konusunda dalgıçların kural gereği kırk metreden daha aşağı inmemeleri ve suyun içinde muayyen bir zaman kalmaları gerekirken bunun nasıl denetleneceğinin de ayrı bir mevzu olduğu ifade edilmiştir.

Maliye Nezâreti'nin tezkiresinde; devletin hazine gelirlerinin korunması gerektiğinden bahis ile, konulan yasaktan ötürü vilayetlerden gelen şikayetleri, zorlukları aktarmaya ve bu konuda yorum yapmaya Düyûn-ı Umûmiyye'nin salahiyetdar olmadığı; abartılarak dile getirilen şikayetlere Bâb-ı Âli'nin tepki göstereceğinin altı çizilmiştir.

Bu tartışmalardaki asıl sorunun ne olduğu konusuna bazı Şûrâ-yı Devlet azalarının yaklaşımı da şöyledir: Şûrâ-yı Devlet ikinci başkanı Nuri Bey ile azadan Reşad Bey ve Konstantin Efendi, gelişen sanayiden üretici ve tüketicileri mahrum etmenin doğru olmadığını savunurlar ve asıl meselenin deniz araştırmaları teknolojisine sahip olmadığımızdan kaynaklandığını belirtirler. Bu konunun içerisindeki can alıcı bir mesele de dışarıdan gelenleri, yabancı dalgıçları yerli halkın zararına olarak himaye etmek eğilimidir. Sünger avcılarının devletin en üst makamına gönderdikleri arzuhalde, makinenin icadından evvel sünger avından

sadece kendileri kazanç sağlarken, şimdi makineli dalgıçlar bu kazançlarına engel olmaktadırlar. Adalar sünger avcılarının talebi, aletin yasaklanması ve rekabetin sınırlandırılması idi. Bu anlayışa bakılırsa diğer makineleri de yasaklamak gerekmez mi idi? Dolayısıyla bu isteği kabul etmek imkansızdır. Iskafandıraların yasaklanması halinde daha derinlerdeki süngerleri çıkarmak mümkün değildir. Makineli sünger avını yasaklamak devleti madden zarara uğratacaktır. Ayrıca ıskafandıra ile dalan dalgıçlar daha uzun süre derinlerde kalabildiklerinden avlayacakları süngerleri de rahatça seçebilirler. Oysa eski usul dalgıçlar nefeslerini tutabildikleri kadar su altında kalabildiklerinden süngerleri seçemeyip, önlerine geleni topluyorlardı.

Yasağın kaldırılması kararı ile beraber tüccarlar ıskafandıra aletini dışarıdan getirtip satın almaya başlamışlardır ve bu durumda dışarıdan gelen dalgıçlarla rekabetin tek yolu yerli dalgıçların da alet kullanmasıdır. Bütün bu bilgiler ve yorumlar ışığında bir nizamnâmenin kaleme alınması ve ilgili devlet kademelerine gönderilmesi kararlaştırılmış, müzakere sonunda oy birliği ile "*ıskafandıra kullanımının, fenne uygun oluşu, dalgıçlara kullanım ve avlanma kolaylığı getirmesi, daha fazla çıkarılabilen süngerin daha fazla ihracat, daha fazla ihracatın da hazineye gelir getirmek demek olduğu*" üzerinde anlaşılarak yasağın kaldırılmasına karar verilmiştir (1912).[13]

2. Deniz dibinin taranması suretiyle avlanma (kankava/trol):

Gündeme gelen bir diğer sorun, kontrolsüz sünger avlanmasının sünger tarla ve tohumlarına verdiği zarar olmuştur. Iskafandıranın yanında bir de basit bir trol olan kankava ile deniz dibi taranarak yapılan avcılıkta, sünger yaşamının devamlılığının tehlikeye gireceği diğer yöntemlerden daha zararlı olduğu ifade edilmiştir. Adalar denizi valiliği meclis idaresi tarafından 1902'de Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda; kullanımı yasaklanan ıskafandıradan daha fazla, deniz dibini kazıyarak tarayan kankava aletinin sünger tarlalarının mahvolmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Bu aletlere sahip olan ekseri Adalar ahalisinin, kankava ve ıskafandıra kullanımı için Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne senelik vergi verdikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti bürokrasisi, karasularındaki deniz mahsulatına zarar verdiğini öğrendiği bu çeşit avlanmayı yasaklarken, diğer taraftan bundan vergi toplayan Borçlar İdaresi'nin bu aletlerin kullanımının serbest bırakılması yönündeki girişimleri dikkat çekicidir.[14]

18 Mayıs 1904'de Dahiliye Nezâreti'nden, Dahiliye nazırı tarafından bizzat Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetine gönderilen bir yazıda, Düyûn-ı Umûmiyye memurlarınca el konulan kankava aletiyle süngerin nasıl avlandığı, aletin şeklinin ve büyüklüğünün ne olduğu ve hangi sebeple el konulduğu öğrenilmek istenmektedir. Ayrıca kankava ile Anadolu sahilleri ve adalarda

---

[13] B.O.A., *BEO.*, 3753/2814341, (R.1326).
[14] B.O.A., *BEO.*, 797/270, (R.1318).

sünger avlanıp avlanmadığı, kankava dışında kullanılan başkaca aletlerin olup olmadığı da sorularak, bilgi edinilmesi ve bilgi verilmesi istenmektedir. 1907 yılında Selanik'ten Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen bir telgrafta, sürtme aletiyle yapılan deniz mahsulatı avcılığının zararlarından dolayı, bu çeşit avcılık yapan Elen teknelerinin yakalanarak, kayıklarıyla alet ve edevatına el konulduğu bildirilmektedir.[15]

Kankava ya da gangava, dalmayı gerektirmeyen tekneden sarkıtılmış metal bir boruya tutturulmuş tarak veya ağın (ya da kafesin) denizin dibinden çekilmesi ile yapılan sünger avcılığıdır. Bu biçimdeki avlamada büyük, küçük bütün süngerler ağın içine toplanır. Dip ağı ile dibin taranması şeklinde cereyan eden sünger avcılığında süngerin yanı sıra, dipte yaşayan pek çok canlının ve yuvalarının deniz dibinde sürüklenen ağdan (kafesten) zarar görmesi bu tekniğe dayalı avlanma tartışmalarının odak noktasını oluşturur ki, verdiği zarar tartışılmazdır. Ne var ki, açık denizlerde dalma ile ulaşılamayan derinliklerden sünger çıkartılmasını sağlaması bu yöntemin tercih edilme sebebidir.[16]

SONUÇ

19. ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sularında çıkarılan süngerlerin önemli ölçüde dış ticarete konu olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde İzmir limanından dışarıya ihraç edilen Adalar Denizi ve Akdeniz süngerlerinin, diğer ülkelerde çıkarılanlardan daha kaliteli özellikleri haiz olduğu anlaşıldığından, dünya piyasasında öncelikle tercih edilmiştir. Bu tercihten ve rağbetten ötürü, önemli gelir kaynağı haline gelen sünger ve çıkarıldıkları alanları koruma gereği doğmuş ve devlet bu konuda yasal düzenlemeler içine girmiştir. Doğal kaynakların hayatiyetinin devamı konusunda alınmaya çalışılan önlemler, o günlerde yürütülen tartışmalar bugünün konusu olabilir, olmaktadır da. O zaman döngüsünde tartışılan ve alınan önlemler bugünlerde de geçerliliğini korumaktadır.

Kademeli bir sanayi devrimi yaşamayan, tüm gelir getirecek kaynaklarına 19. yüzyılda Batılı devletlerce el konulan Osmanlı Devleti'ne, Avrupa'da sürekli gelişen üretim olgusu ve makineleşmenin hazmedilmesinin kolay olmayan şoklar yaşatmaya başladığı bu devrede, denizde yaşanan makineli mi, makinesiz mi avcılık tartışmalarının ana teması, bu teknolojik değişimde yeniliğe karşı çıkmaktan çok, ekonomik kaygılar ve bunun meydana getirdiği direnme ve savunma mekanizmasının yansıması olarak görünmektedir. O gün de, bugün de -arada Atatürk dönemi denizcilik çalışmalarını ayrı tutarak- "*denize ve deniz araştırmalarına ne kadar önem verdik, veriyoruz?*" sorusu rahatsız edici

---

15 B.O.A., *DH.ŞFR.*, 797/188, (R.1323).

16 T. Akkayan, *a.g.m.*, s. 263.

ve iç burkucu oluyor. Üstelik dünya denizcilik tarihine adını yazdırmış büyük denizcimiz Turgut Reis adına düzenlenen bu sempozyumda denizlerde ve deniz hakkında hâlâ yetersizlik ve umursamazlık hisleri ve sözleri ruhumuzu isyan ettiriyor. Toprağa bağlı tarım ve hayvancılığa daha yatkın (günümüzde ne yazık ki bu da artık yok) bir geçmişimiz olduğunu yadsımaksızın; dünya haritasında "Türkiye'yi çevreleyen denizler" olgusunu önünde-sonunda görmemiz ve bizi çevreleyen sularla ilgili ulusal ve uluslararası sorunları çözmek için daimi stratejiler benimsememiz "tam Bağımsızlık ideal ve eylemi"nin en önemli şartlarındandır.

Büyük Türk denizcisi TURGUT REIS*'e ve son süngercimiz* AKSONA MEHMET*'e saygı hislerimle…*

AKSONA MEHMET:

"denizin dilinden anlarsan, diklenmezsen ona, uyum gösterirsen, nimetlerin en güzelini, havaların en temizini, renklerin en canlısını, suların en tatlısını sunar sana… bir de şu deniz kızları gerçek olsa da karşıma çıksalardı… karaya tek bir kez bile çıkmadan yaşar giderdim denizlerimde..."

EKLER

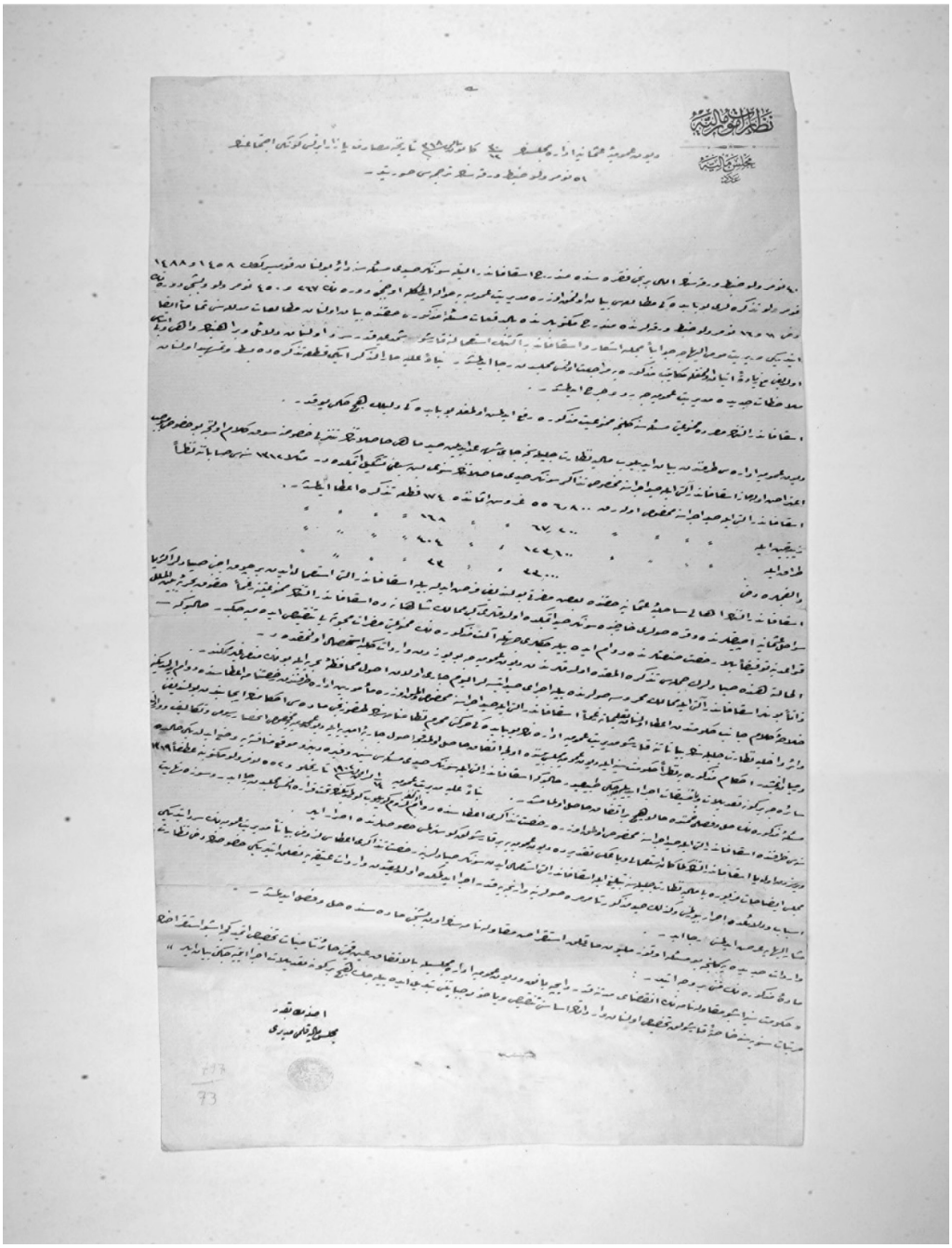

Iskafandıra ile avlanma hakkında Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye İdare Meclisi'nin 30 Aralık 1318 (1902) tarihindeki toplantısının zabıt varakası (B.O.A., *BEO.*, 797/73)

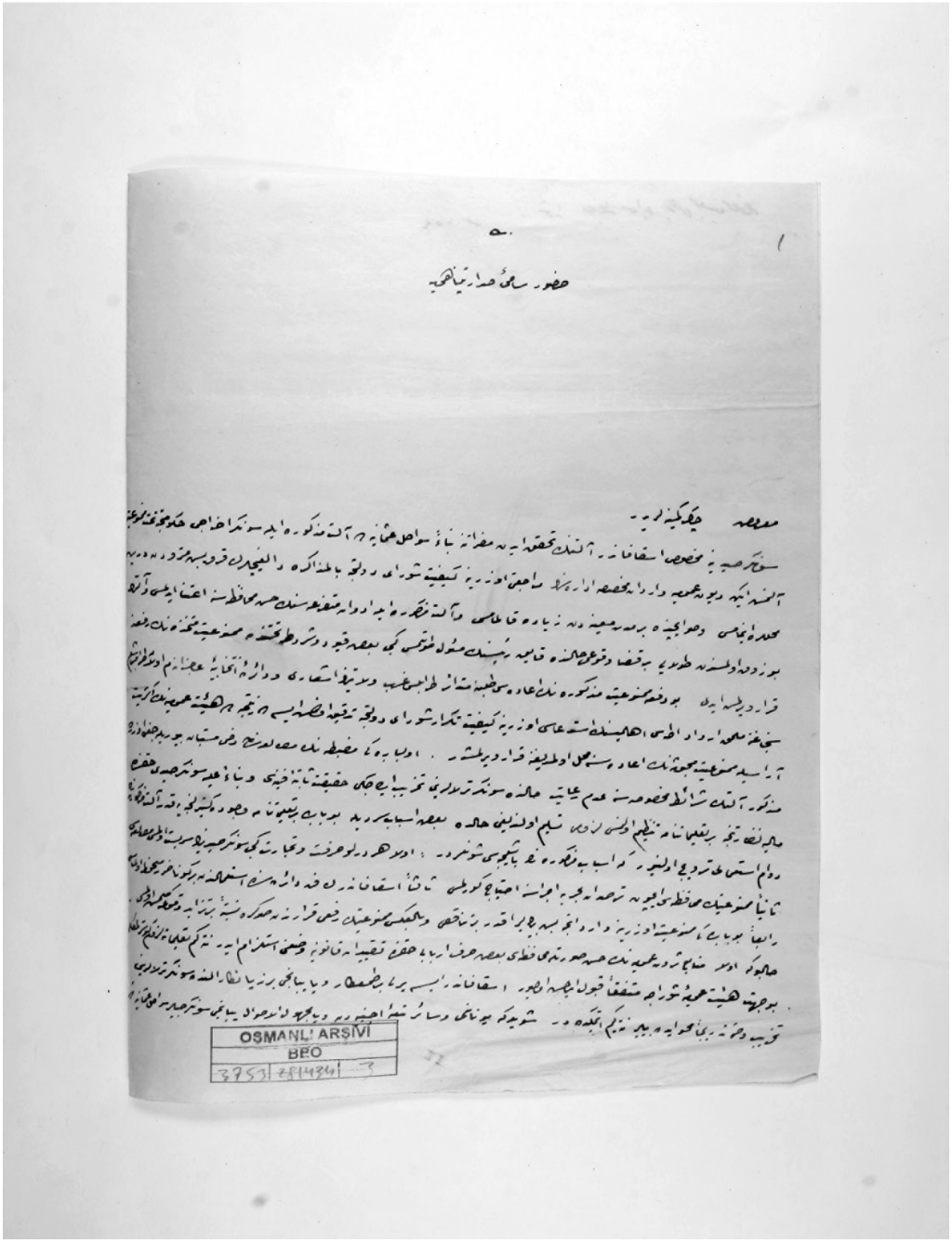

Osmanlı Meclisi mebuslarından MEHMED FUAD BEĞ'in Sadaret makamına gönderdiği R.1328 tarihli rapor (B.O.A., *BEO.*, 3753/381434); (sahife: 1)

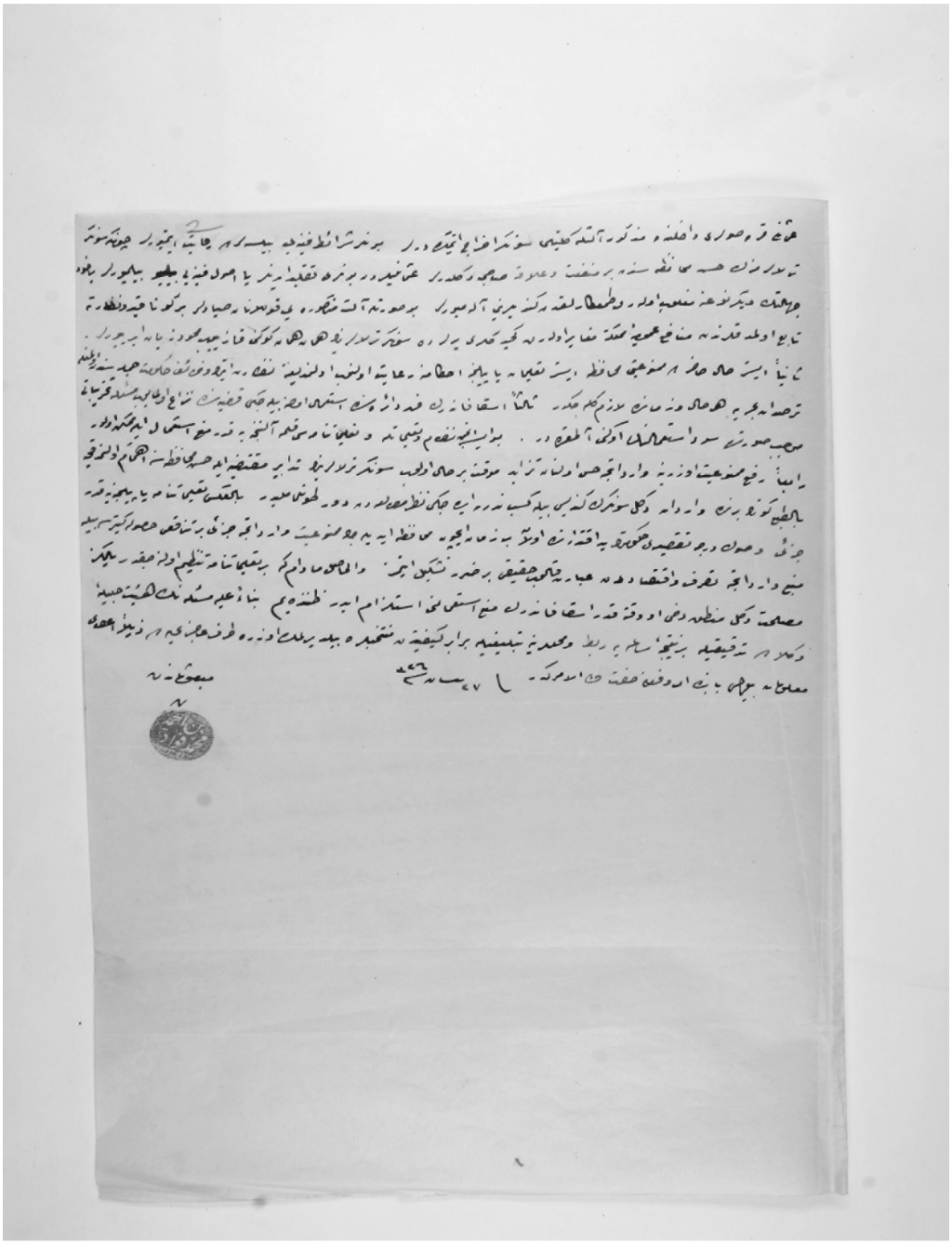

Osmanlı Meclisi mebuslarından MEHMED FUAD BEĞ'in Sadaret makamına gönderdiği R.1328 tarihli rapor (B.O.A., *BEO.*, 3753/381434); (sahife: 2)

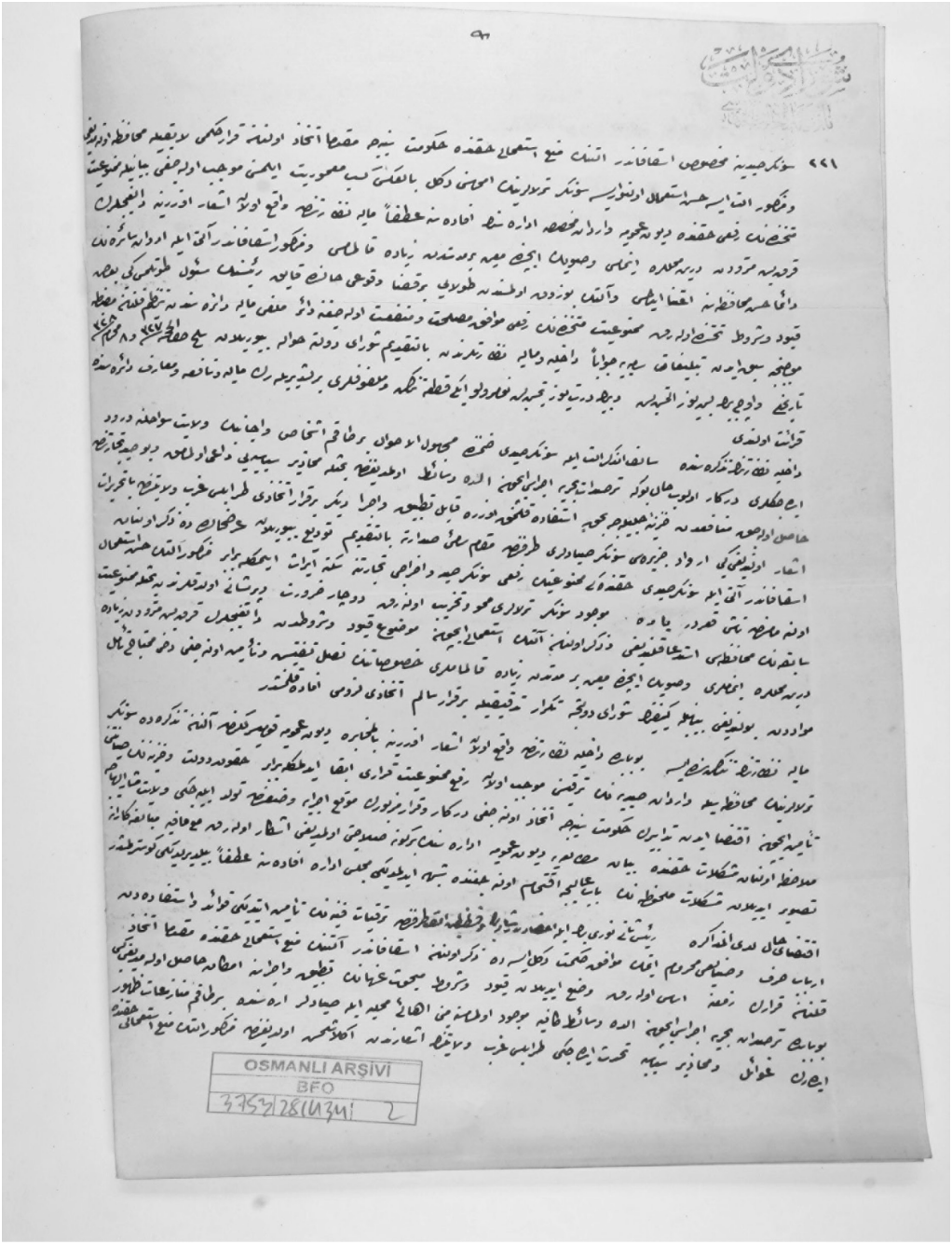

Iskafandıra ile avlanma konusunda 6 Nisan R.1326 (M.1910) tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı (B.O.A., *BEO.*, 3753/2814341); (sahife: 1)

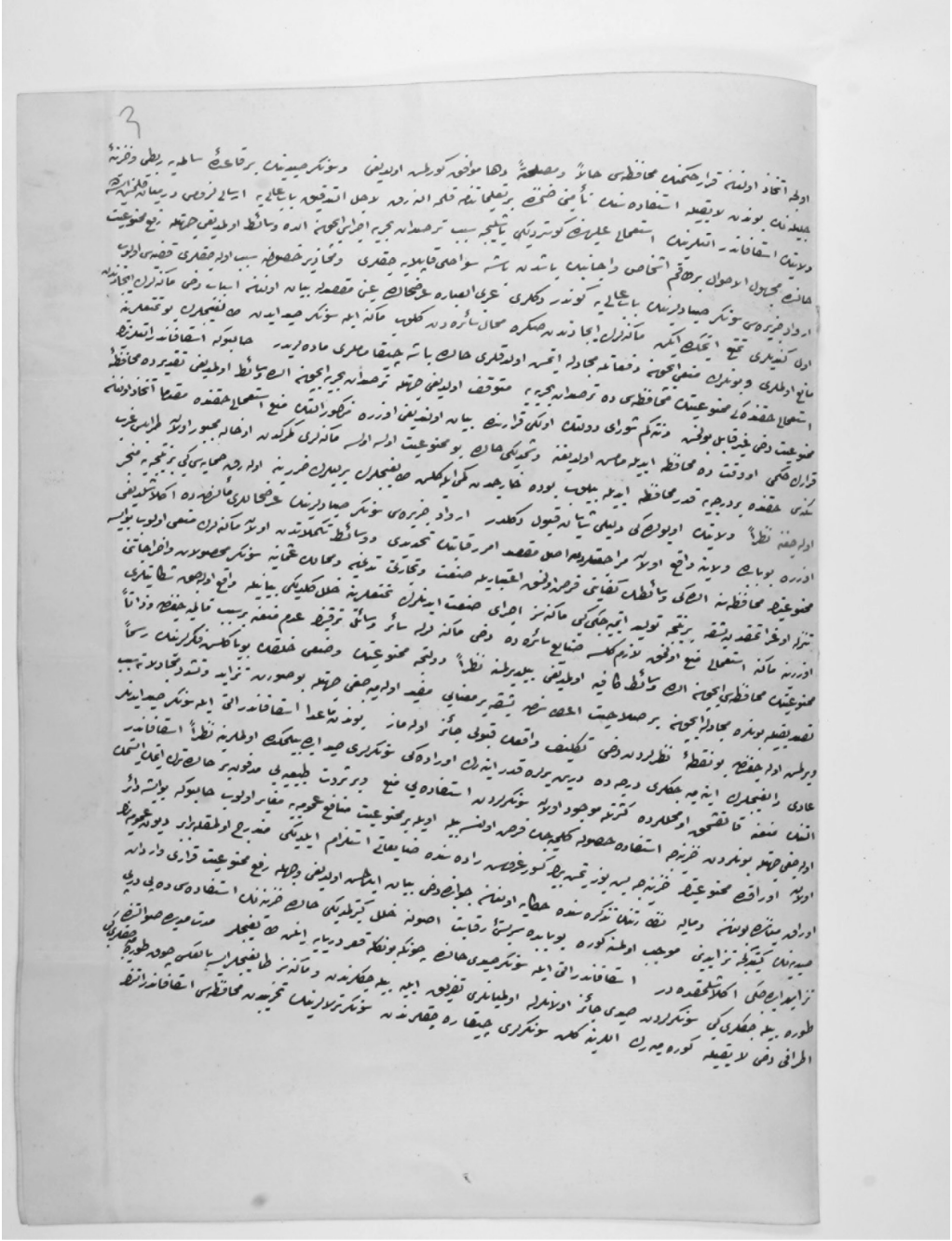

Iskafandıra ile avlanma konusunda 6 Nisan R.1326 (M.1910) tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı (B.O.A., *BEO.*, 3753/2814341); (sahife: 2)

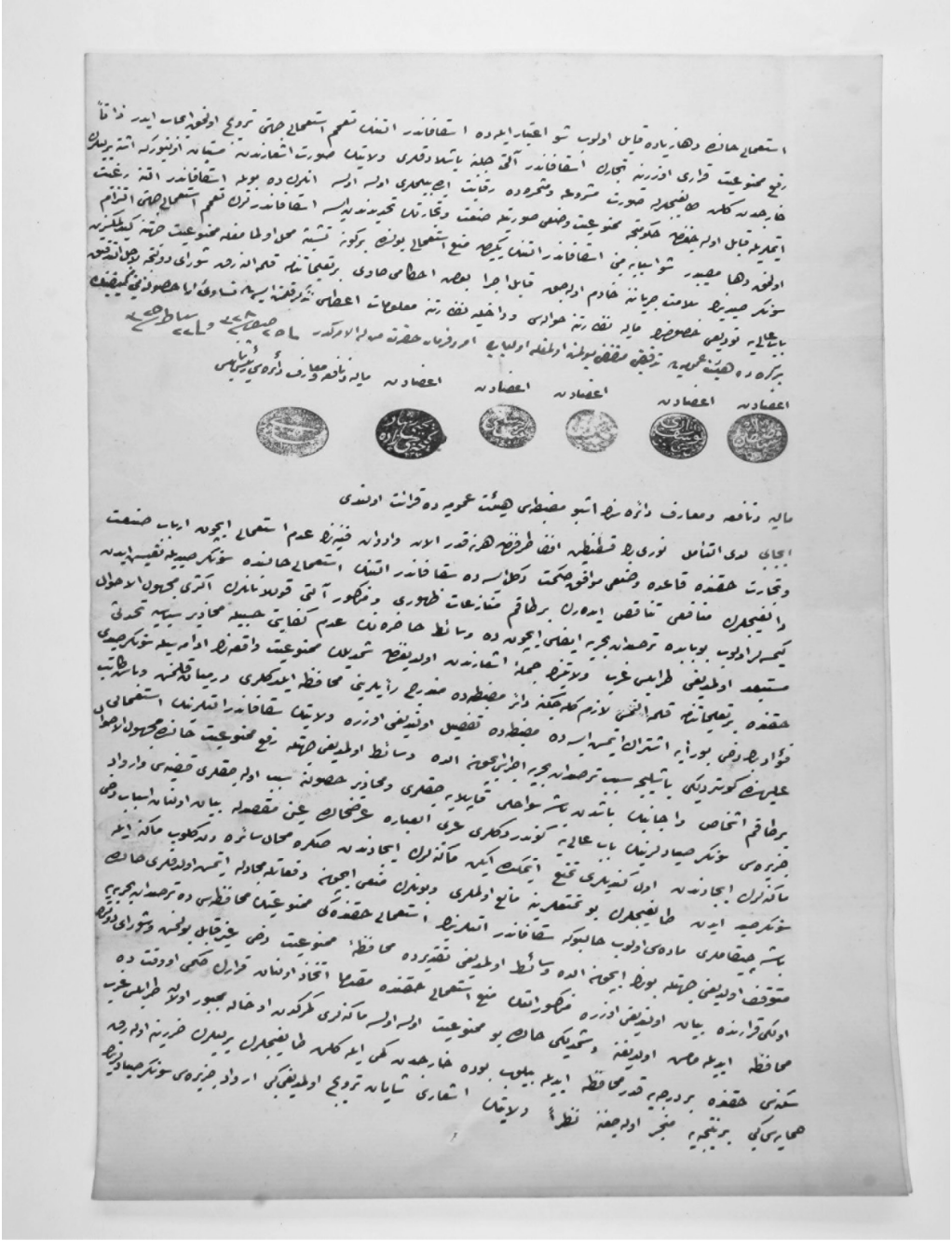

Iskafandıra ile avlanma konusunda 6 Nisan R.1326 (M.1910) tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı (B.O.A., *BEO.*, 3753/2814341); (sahife: 3)

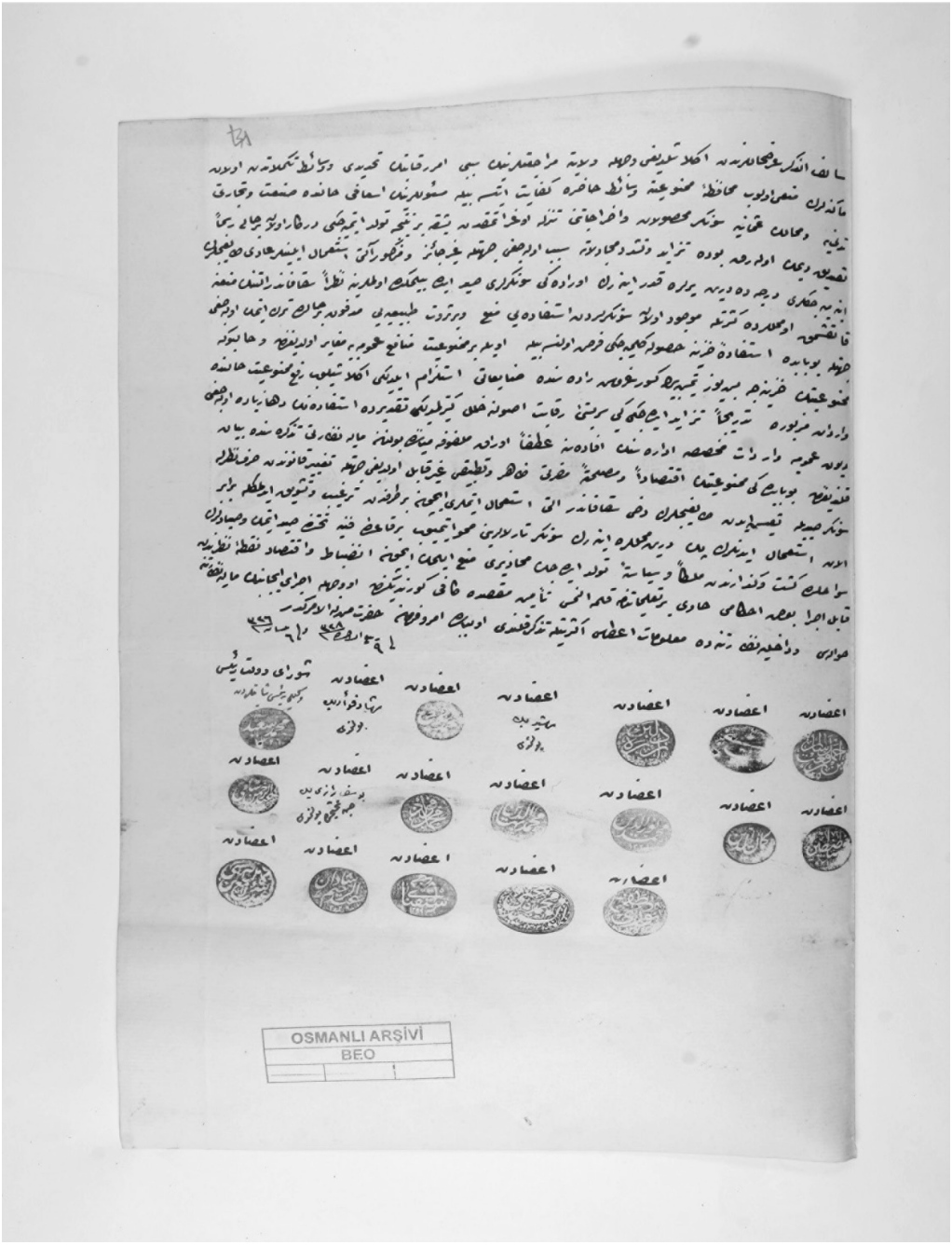

Iskafandıra ile avlanma konusunda 6 Nisan R.1326 (M.1910) tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı (B.O.A., *BEO.*, 3753/2814341); (sahife: 4)

AKYAKA BALIKÇILIK KOOPERATİFİNE BAĞLI TEKNELERE VERİLEN ADLARIN SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE SOCIO-CULTURAL EVALUATION OF THE NAMES OF BOATS CONNECTED WITH FISHERIES COOPERATIVE IN THE AKYAKA

Ali Abbas ÇINAR *

Özet:

Akyaka, Muğla ili, Ula ilçesine bağlı, Muğla'ya 25 km. uzaklıkta, Gökova körfezinin kuzey doğu kıyısında, küçük ve şirin bir beldedir. Denizi, sahili, deniz sporları; *Sedir adası, Azmak ve Gökova körfezi* turları, *Kleopatra kumu*; eşsiz kıyıları, balıkçılığı ile gözde bir cennet olan Akyaka'daki balıkçılık ve balık kültürü ayrı bir öneme sahiptir.

Bildirimizde; Akyaka balık kültürü, Akyaka Balıkçılık Kooperatifi'ne bağlı tekne adlarını ele alacak, bunları sınıflandıracak ve değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Akyaka Balıkçılık Kooperatifi, tekne adları, balıkçılık ve balık kültürü, Sosyo-Kültürel Değerlendirme.*

Abstract:

Akyaka is a small and charming town, where located in the north eastern coast of the Gulf of Gokova and 25 km. away from Muğla. Fishing and fish culture has a different significance in the Akyaka, which is in heaven with its sea, beach, water sports, *Cedar Island*, *Azmak*, and the *Gulf of Gokova* tours, *Cleopatra sand* and also its unique coastline. Boats are the parts of this culture. Boats earn to personality with their names that given by their owners.

We will examine, classify and evaluate to names of boats connected with fisheries cooperative in Akyaka and Akyaka fish culture.

Key Words: *Fisheries Cooperative in Akyaka, Names of boats, Fishing and fish culture, Socio-Cultural Evaluation.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Assist. Prof. Dr., Mugla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures; (aliacinar2030@yahoo.com).

AKYAKA BALIKÇILIK KOOPERATİFİNE BAĞLI TEKNELERE VERİLEN ADLARIN SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali Abbas ÇINAR

Akyaka, Muğla ili Ula ilçesine bağlı, Muğla'ya 25 km. uzaklıkta, Gökova körfezinin kuzey doğu kıyısında, küçük ve şirin bir beldedir. Beldenin kış nüfusu 2.700, yaz nüfusu ise 15.000'i bulmaktadır. Eşsiz doğal güzellikleri ve turizm alanı olması nedeniyle sürekli çekim merkezidir. Turizme bağlı hareketlilik zamanla buraya yerleşmeleri yoğunlaştırmış bulunmaktadır. Buraya eski yıllarda yerleşen, ancak bir bölümü günümüzde aramızda olmayan sanat, edebiyat ve kamu yöneticileri, gazeteciler arasında Nail Çakırhan, Halet Çambel, Oktay Akbal, İlhan Selçuk, Teoman Ünüsan, Yaşar Aydaş vb. onlarca tanınmış sima vardır. Akyaka ve çevresine yerleşmiş yabancı uyruklu pek çok aile vardır. Bunlar arasında Alman, İtalyan, Danimarka, Hollanda ve Rus soylular ön plandadır.

Akyaka beldesinin de içinde olduğu İdyma bölgesinde, tarihte pek çok uygarlık kurulmuştur. İdyma bir Karia şehridir. "*Tarihi kaynaklarda adı az anıldığı için İdyma'nın tarihçesine ilişkin, şimdilik fazla bir şey bilinmemektedir. Tarihi kaynaklar ondan ilk defa M.Ö. 5. yy.ın ortalarında bahsederler. Attika-Delos Deniz Birliği Vergi listelerinde M.Ö. 452 yılında ödemesi gereken tutar 1 Talent 890 Drahmi olarak tespit edilmiştir. Atinalıların bu yılda İdyma çevresindeki şehirlere küçük bir filo göndererek, bu şehirleri zoraki birliğe ve dolayısıyla vergiye dâhil etmiş oldukları kabul edilmektedir*".[1] Buradan hareketle uzak geçmişte de, bu bölgede yaşayan insanların denizcilikle uğraşmış olduğu anlaşılmaktadır.

Akyaka, günümüzde de Gökova körfezine bağlantılı bir yerleşim yeri olması dolayısıyla turizmle birlikte balıkçılık ve balık kültürü ile dikkat çekmektedir. Denizi, sahili, deniz sporları; *Sedir adası, Azmak ve Gökova körfezi* turları, *Kleopatra kumu;* eşsiz kıyıları, balıkçılığı ile gözde bir cennet olan Akyaka'daki deniz, balıkçılık ve balık kültürü ayrı bir öneme sahiptir.

Balıkçılar Akyaka Balıkçılık Kooperatifi adıyla örgütlenmiş durumdadır.[2] Akyaka'da kurulu tekneler de bu kültürün birer parçasıdır. Tekneler, sahiplerinin

---

1 http://www.akyaka.bel.tr/?page_id=197.

2 Akyaka'ya 4 km. uzakta olan Akçapınar köyünde de Akçapınar Balıkçılık Kooperatifi vardır.

verdikleri adlarla kişilik kazanırlar. Bu adlar, bir yanıyla teknenin adı olmakla beraber, Akyaka'da yaşayan ve bu teknelere sahip olanların kişilik ve kültürünün de aynasıdırlar.

Akyaka Balıkçılık Kooperatifi'ne bağlı tekneler esas olarak iki grupta toplanır. Her iki gruptaki adlandırmaları sosyo-kültürel[3] açıdan değerlendirdiğimizde, tekneleri iki grupta incelemenin mümkün olacağı anlaşılmaktadır: *1. Gezi tekneleri, 2. Amatör tekneler.*

1. Gezi Tekneleri

Bu tekneler turizm amaçlı olarak kullanılmakta, körfez içinde yolcu taşımaktadırlar. Bunlar 100 ile 160 kişi kapasitelidir. Akyaka'dan açılan tekneler Çınar, Turnalı, Akbük, Sedir Adası, İncekum, İngiliz Limanı, Çamlı Koyu vb. seferleri yapmaktadır. Akyaka'dan 09.30-10.00'da yola çıkan tekne, akşam 17.00-18.00'e kadar körfez içinde dolaşmakta, 5-6 noktada durmakta, yolcularını bu noktalarda yüzmelerini sağlamaktadır. Tekne sahipleri veya kaptanları tamamen erkeklerden oluşur. Belli başlı gezi tekneleri şunlardır: *Gökovalı 1, Gökovalı 2, Gökovalı 3, Simena, Terzioğlu 1, Terzioğlu 2, Terzioğlu 3, Evita, Serüven, Çıtır, Reisbey, Ateşoğlu, Bora Kaptan, Kaptan 1.*

Bu adlandırmalar meslek ve yer adına bağlı soyadı (*Gökovalı, Terzioğlu*, *Bora Kaptan, Kaptan 1*), yiğitlik, lakap *(Reisbey, Ateşoğlu)*, aşk veya macera (*Serüven, Evita, Çıtır, Simena)* temalıdır. Bu temalar incelendiğinde daha çok hareketi ve sevgiyi esas aldığı anlaşılır. Öte yandan yabancı adlara duyulan özlem veya batı kökenli yabancı sözcüklerin etkisi ile bazı adların konulduğu da anlaşılmaktadır: *Evita, Simena.*

2. Amatör Tekneler

Bu teknelerin sahipleri amatör balıkçıdırlar. Bununla birlikte Akyaka'da yaklaşık 1 km olan Azmak turu yapan küçük tekneler ile zevk amaçlı kullanılan küçük tekneler de vardır. Bu durumda olan, kıyıya bağlı onlarca teknenin varlığı görülür. Bu tekneler Akyaka'nın güney doğu kıyısı ile Azmak girişinde sıralanır. Tekne sahiplerinin her biri teknesiyle adeta bütünleşir. Kahvaltı, akşam yemeğini burada yer, balığını burada pişirir, bazıları misafirlerini burada ağırlar. Tekne sahipleri veya kaptanları, birkaç Akyaka/Akçapınarlı hanım müstesna tutulursa, tamamen erkeklerden oluşur. Akşam başlayan ve geceye uzayan zamanlarda çilingir sofraları (rakı, balık vb.) kurulur, burada denize karışan sohbetler edilir.

Her teknenin adıyla birlikte oluşturulan bir kimliği vardır. Bu kimlik, tekne sahibinin duygu ve düşüncesinin yansıması olarak görülür. Tekne sahibi,

---

[3] İnsan etkileşimi sonucunda oluşan normlar, töreler, gelenek ve kurallar bütünü ve yine bu bütünün insan yaşamı üzerindeki kontrolü sonucunda ortaya çıkan ilişkiler dizgisi.

teknesine verdiği adla düşüncesini, ruhunu, değer yargılarını başkalarına duyurur. Burada bir tür bildirişim dilinin kullanıldığı anlaşılır. Teknelere verilen adlarla sahibinin ruh dünyasını, beğenisini ve dünyaya bakışını izlemek mümkün olabilmektedir. Adlandırmaların kişi, yer, hayvan, doğa olayları, gelecek beklentisi veya hatıralara bağlı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır: *Atalay, İzmir, Deli Yürek, Damlacan, Tufan, Karaca 1, Nasip, Dost 1, Dost 2, Aşkım, Nil, Anı, Berkay Efe, Aysu, Vedat, Kolkesen, Yılmaz, Özlem, Başak 3, Aydın, Kayşan, Gökçeoğlu, Selin, Cancan, Ozan, Alemci İbo, Bambino, Emre, Rastgele, Ekin, Gandilci, Alihan, Idyma, Tuğçe, Datça, Başaran, Hirondelle, Marmaris, Ahsen 2, Yosun, Sena, Portakallık 1, Yel, Pala, Yalçın, Yerli, Fatih, Murat, Servet, Martı, Amethyst opal, Enginler, Kaya, Selim, Kısmet, Gülcem, Başak 3, Güler, Arar, Kambak, Seval 2, Yogi, Ferayi 1, Tayfun, Şafak, Simşek, Efe, Sude, Yetkin, Sedire, Nuray, Serkan, Azize, Yunus, Hope, Akkaya, Gökközoğlu, Seheryeli, Mümtaz, İzmir, Poseidon, Maviş, Tetik, Gülden, Gözde, Ayfi, Yılmaz, Ümit, Turgay, Aşkım, Akman, Dağcı, Edo, Gölcük, Gülbeyaz.*

2.1. Kişi Adlarına Bağlı Adlandırmalar

Bu adlandırmaların bir bölümü kişi adlarına bağlıdır. Kişi adları doğrudan doğruya tekne sahibinin kendi adı olduğu gibi oğlu, kızı, eşi, anne veya babasının adı veya çok sevilen bir ad olabilmektedir. Ancak tekne adlarına bakıldığında verilen kişi adlarının erkekler kadar "hanım" adı da taşıdığı görülür. Tekne sahibi bayanların nazlı, nazik, ince ruhunu teknesiyle özdeşleştirir: *Gülbeyaz, Nil, Aysu, Özlem, Başak 3, Selin, Şafak, Sude, Nuray, Tuğçe, Ahsen 2, Sena, Gülcem, Gözde, Azize, Gülden, Güler, Seval 2, Tayfun, Vedat, Yılmaz, Serkan, Başaran, Yunus, Berkay, Mümtaz, Yalçın, Fatih, Murat, Servet, Kaya, Selim, Yılmaz, Ümit, Atalay, Ozan, Emre, Ekin, Alihan, Tufan, Aşkım, Turgay.*

2.2. Yer Adlarına Bağlı Adlandırmalar

Bu adlandırmalarda tekne sahibinin doğduğu, yaşadığı veya hayranı olduğu il, ilçe veya köyün adı geçer: *İzmir, Aydın, Datça, Marmaris, Akkaya, Portakallık 1, Sedire [ada], Gölcük*.[4]

2.3. Lakaplara (Takma Ada) Bağlı Adlandırmalar

Bu adlandırmalarda tekne sahibi kendine halk tarafından verilen lakabı veya kendisinin uygun gördüğü lakap veya takma adı teknesine ad olarak verir: *Deli Yürek, Efe, Kolkesen, Gökçeoğlu, Damlacan, Cancan, Alemci İbo, Gandilci, Pala, Yerli, Yogi, Maviş, Tetik, Yetkin, Dağcı, Enginler, Gökgözlü, Edo*.[5]

---

[4] Bu adlandırmalardan *Akkaya, Portakallık ve Gölcük* Muğla merkez veya Ula köyleridir.

[5] Bununla birlikte bazı lakaplar sonradan soy adı olarak da kullanılmıştır. Bunu en bariz örneği Kolkesen lakabıdır. Bu lakap sonradan soy ad olarak alınmıştır.

2.4. Kahraman veya Arkeolojik Yer Adına bağlı adlandırmalar

Bu adlandırmalarda Yunan mitoloji ve eski uygarlıklardan faydalanılmaktadır: *Poseidon, Idyma, Bambino* bunun örneğidir.

Turizme bağlı hareketlilik ve kapitalin yeniden keşfi, günlük hayattaki çekiciliği Gökova körfezinin doğu ucu Akyaka ve civarında yeni arayışlara yol açmıştır. Bu arayışların sonucu çok kolay olarak köklerini mitolojiye de dayamıştır. Bölgeyi ziyaret eden turistler çoğunlukla Batı kökenlidir. Bu itibarla gelen turist çok eski atalarının inancı olan eski Yunan mitolojisini, kültürünü, hatta tarihini bilmekte veya o yönde kulak dolgunluğu bulunmaktadır. Böyle olunca körfez içindeki birçok yer adı mitolojik değerler veya tarihsel kişiliklerle özdeşleştirilmektedir. Bunun sonucu olarak turist rehberi, tekne işletmecisi veya tur operatörünün Yunan mitolojisinde 'denizler, depremler ve atlar tanrısı' olan Poseidon'un evinin, yaşadığı yerin Akyaka'nın Çamlı kıyı sınırına dayanan bölgede olduğunu kolaylıkla beyan edebilmektedir. Aynı şekilde, Mısır kraliçesi Kleopatra'nın yazlık sarayının Sedir [Kleopatra] adasında olduğunu, Kleopatra'nın yazları buraya yüzmek için geldiğini ve Sedir adasındaki kumları bile Mısır'dan getirttiğini anlatabilmektedir. Bu tutum doğru değilse de gerçektir. Paranın yeniden keşfi veya para kazanmanın gücü kültürün yayılmasında etken olmaktadır. En azından Akyaka bölgesine yansıması budur.

2.5. Hayvan Adına Bağlı Adlandırmalar

Hayvan adlarına bağlı adlandırmalarda narin bir kara hayvanı olan Karaca ile süzülüp giden kuşların adları görülür. Tekne sahibi, böylece teknesinin hem hızlı, hem de süzülerek gittiğini beyan eder: *Martı, Karaca, Hirodelle (fr. kırlangıç)*.

2.6. Doğa Olaylarını İfade Eden Adlandırmalar

Seheryeli, Şimşek, Yel bunun örnekleridir. Burada verilen mesaj teknenin hızı ile ilgilidir. Tekne sahibinin beklentisi teknesinin çok hızlı olduğunu belirtmektir. Verdiği bu adlarla onu sağlar. Bu adlandırmada bir tür büyü yapmış olur.

2.7. Dostluk ve Gelecek Beklentisine Bağlı Adlandırmalar

Dost, Rastgele, Hope, Nasip, Kısmet, Anı bu sınıflandırmaya örnek verilebilir. Kişi geleceğe *umut (hope)* etmekte, *nasip* veya *kısmet*ini aramakta, *dost* diye yola çıkmakta, *rastgele* diye yola gönderilmektedir.

2.8. Diğer Adlandırmalar

Yosun, Akman, Amethyst opal [mor yakut], Ferayi.[6]

Bütün bu sınıflandırmaları göz önüne aldığımızda şu sonuç çıkarılabilir: Teknelere tekne sahibi veya ailesinin verdiği adlar bir kültür durumunun tespitidir. Tekne sahibi tekneye verdiği ad ile rüyasını, ruhunu, düşünce dünyasını, beklentilerini, yaşanmışlıklarını beyan eder, "el âleme" bildirir. Teknelere verilen adlara baktığımızda kullanılan kelimelerin bir bölümünün Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce veya Latince olduğunu görürüz. Bu kelimelerin kökleri nereye dayanırsa dayansın tekne sahibinin umurunda değildir. Onun dünyasını; söz veya yazıyla ifadesini bulan kelimelerin kökenleri değil de, en çok gönlünde yatan geniş evren oluşturmaktadır. Onun dili gönlünün dilidir. Gönlü ne istiyorsa onu teknesine verdiği adlarla bildirir.

"*Amethyst opal, Hope, Hirodelle (fr. kırlangıç), Poseidon, Idyma, Bambino. Evita, Simena*" örneklerinde de görüldüğü gibi yabancı kültür veya dilin etkisi açıkça görülür. Ancak bu sanıldığı kadar çok da üzücü olmamalıdır. Bu yapı, dünya kültürünün yansımaları olarak düşünülmeli, önemli bir zenginlik olarak değerlendirilmelidir. Birbiriyle iç içe yaşayan insanların farklı kültürlerden etkilenmeleri kaçınılmazdır.

Kişi, yer, hayvan, doğa olayları, gelecek beklentisi veya hatıralara bağlı adlandırmaların tümüne genel olarak baktığımızda hep bir umut, beklenti, huzur arayışı, doğaya bağlı yaşam, eylem ve hareketlilik, hayata açık düşünce ve kültür iklimi görülür. Bütün bunlar denize, güzelliklere bağlı veya denizi içselleştirmiş insanın ruh dünyasını yansıtması açısından oldukça elverişli bir birikim olarak görülür. Birbirinden bağımsız ve bireysel görülen bu adlandırmaların bütünlük içinde değerlendirildiğinde toplumsal düşünüş ve değer yargılarını verdiği anlaşılır.

---

[6] Ferayi, "Feraye'dir kızın adı Feraye" adlı türkünün kadın kahramanının adıdır. Tekne sahibi bu türküyü çok sevdiği için teknesine bu adı koymuş bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

Kaynak kişiler:

Kişi No.	Adı ve Soyadı	Doğum yeri	Doğum yılı	Mezuniyeti	İkamet yeri
K1	Halil İbrahim Uyanık	Gökova	1936	İlkokul	Akyaka
K2	Naci Kaya	Akçapınar	1955	İlkokul	Akyaka
K3	Hüseyin Başak	Akyaka	1952	İlkokul	Akyaka

İnternet Sitesi:

http://www.akyaka.bel.tr/?page_id=197.

TURGUTREİS VE ORTAKENT'TE BULUNAN TAKI TASVİRLİ MEZAR TAŞLARI

Hür Kamil BİÇİCİ *

Özet:

Turgutreis ve Ortakent'te Bulunan "Osmanlı Dönemi Takı Tasvirli Mezar Taşları" konulu bu çalışmada, Turgutreis ve Ortakent mezarlıklarında bulunan 10 mezar taşı, incelenerek, çalışmamızda yer almıştır. Turgutreis ve Ortakent mezar taşlarında tarihi bilinen bütün örnekler 18. yüzyıl*ın üçüncü çeyreği ile* 19. yüzyıl son çeyreği arasındadır. On örnekten yedi tanesi 18. yüzyıl, üç tanesi 19. yüzyıldır. Mezar taşlarının hepsi mermer malzemeden yapılmıştır. Mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru boyları 148 cm. ile 66 cm., genişlikleri 42 cm. ile 15 cm., kalınlıkları ise 31 ile 7 cm. arasında değişmektedir. Yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşları kabartma görünümünde verilmiştir. Turgutreis ve Ortakent'te bulunan mezar taşları şahideli tiptedir. Örneklerin hepsi dikdörtgen gövdelidir. İki mezar taşında ayak taşı bulunmaktadır. Dokuz mezar taşında kadın başlığı daha çok olmak üzere, kavuk gibi başlık çeşidi de yer almaktadır. Ele aldığımız bütün mezar taşları kitabelidir. Bir örneğin kitabe dizilişi diagonal, dokuz tanesi de yatay şekilde verilmiştir. Baş ve ayak taşlarının altı tanesi iyi vaziyettedir. Örneklerden dört tanesi ise; kırık, eksik veya aşınmış durumdadır. On mezar taşından bir tanesi erkek, dokuz tanesi kadınlara ait mezarlardır. Şahidelerin süslemeleri oyma ve kazıma tekniği ile oluşturulmuştur. Süsleme konusu olarak bitkisel, nesneli, geometrik ve yazı türü bezeme unsurları kullanılmıştır. Yazı türü olarak en çok sülüs kullanılmıştır. Sülüs sekiz, ta'lik ve nesih birer mezar taşında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turgutreis, Ortakent, Mezar taşı, mezarlık, takı, süsleme, bitkisel.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara-TÜRKİYE; (aktolgahan@hotmail.com).

THE JEWELLERY RELIEFS OF THE GRAVESTONES OTTOMAN PERIOD IN THE TURGUTREIS AND ORTAKENT

Hür Kamil BİÇİCİ *

Abstract:

This concerns, "Ottoman Period Jewellery Reliefs Gravestones in the Turgutreis and Ortakent". Among the cemetery of Turgutreis and Ortakent, The dates of the gravestones are between 18th-19th centuries and 7 samples of 10 are from 18th century, 3 are from 19th century. Gravestones were of marble. The lenghts of the stones are between 148 cm.-66 cm., their widths are between 42 cm.-15 cm., their thicknesses are between 31 cm.-7 cm. All of the samples are in rectangular and shapes. 2 of them have Foot gravestones. 10 head gravestones have large wadded turban (kavuk) and turban (sarık). All of the gravestones have inscriptions. Inscriptions on 1 samples were laid diagonal, and 9 of them were laid in a linear system, 6 of head ve foot gravesones are in good condition. 4 samples are broken. 1 of 10 gravestones is man and 9 are of women's. Most of the inscriptions and decorations are relieved. Decoration subjects seen on gravestones are phytomorphic, geometric, object and calligraphic. Most of the object decorations are jewelleries.

Key Words: *Turgutreis, Ortakent, Gravestone, cemetery, jewellery, decoration, floral.*

* Assist. Prof. Dr., Gazi University, Faculty of Letters, Department of Letters, Ankara-TURKIYE; (aktolgahan@hotmail.com).

TURGUTREİS VE ORTAKENT'TE BULUNAN TAKI TASVİRLİ MEZAR TAŞLARI

Hür Kamil BİÇİCİ

***Giriş**:*

Geçmişten günümüze uzanan insanoğlunun yaşam dünyasında takılar, çoğunlukla beğenilme ve güzel görünmenin yanında, tılsım, kötülüklerden ve kötü güçlerden korunma, yaşadığı inanç, topluma gösteriş, kendi statüsünü belirleme şeklinde, çoğunlukla doğasından gelen bir davranış biçimiyle dikkat çekmektedir. Takılar farklı kültürlerin kendi beğeni ve tarzlarını çeşitli yaratıcı tasarımlarla ortaya koydukları önemli ürünlerdir. Süslenme amacıyla takılan takılar farklı kültürlerde, farklı görünümlerle karşımıza çıkmaktadır. Takının binlerce yıllık serüveni, neredeyse insanlığın ortaya çıkışı kadar eskidir. İnsanlar henüz yerleşik düzene geçmedikleri devirlerde süslenme yanında, av bereketi ve korunma amaçlı ilk takılar, koruyucu bir tılsım olarak ortaya çıkmış olmaları büyük ihtimal dahilindedir. Doğada kolaylıkla bulunup, rahatlıkla işlenebilen çeşitli taşlar, av hayvanlarının diş, boynuz, kemik ve tırnak kısımları ile kara ve deniz yumuşakçalarının kabukları gibi doğal malzemeleri sürtme ve kazıma yoluyla biçimlendirilmiş, delinmiş, dizilmiş, böylece insanların boyunlarına takabileceği kolye veya gerdanlık formları oluşturulmuştur. Takı yapımında kullanılan malzemeler insanlığın yerleşik düzene geçtikleri Neolitik Çağ'da da gelişimini devam ettirerek, takılarda kullanılan malzemelerin yüzeyleri kişilerin beğenilerine göre şekillendirilip, parlatılmıştır. Bazı takıların yüzeyine de inancı, tılsımı ifade eden basit, ilkel motifler, şekiller tasvir edilmiştir. Zamanla insanlar arasındaki iletişim, bilgi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte madenler bulunmuş, bunlar çıkartılıp, işlenilmeye başlanılmıştır. Kıymetli madenlerin ve değerli taşlarında elde edilmesiyle, takılarla ilgili olarak kuyumculuk mesleğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Anadolu'da uygarlıklar kurmuş medeniyetin her biri kendi toplumlarının duygu ve düşüncelerini yansıtan takılar ortaya çıkarmışlardır. Hititler, Urartular, Frigyalılar, İonyalılar, Lidyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar, hepsi kendilerine özgü takı tarzlarını geliştirmeyi sağlamıştır.[1] Takı, birçok amaca hizmet etmenin yanında belli bir gruba bağlılığı da ifade edebilir. Geçmişten günümüzün modern çağına bir yolculuk yaparsak, birçok medeniyette değerli takı ve mücevherlerin maddi zenginlik olarak saklanmasının yanında, çeyiz de dahil olmak üzere, kemer tokaları, bir cins çengelli iğne olan fibulalar gibi sıkça kullanılan günlük kullanım

---

[1] http://www.xing.com/net/svsg/kultur-sanatla-ilgili-yaz%C4%B1lar-338875/tak%C4%B1-sanat%C4% B1n% C4%B1n-tarihcesi-20761243 (E.T.24.09.2013).

eşyaları olması ve bazı alışverişlerde etken güç kaynağı olması, takıların toplum ve medeniyetler arasındaki gücünü ve önemini arttırmaktadır.

Zengin kültür mirası bulunan Anadolu'da gerek Selçuklular ve Osmanlılar zamanında gerekse günümüz Türkiye'sinde takı sanatları çok çeşitli evrelerden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bu gelenek Osmanlılar zamanında doruğa ulaşmıştır. Osmanlı kadını uzun sarkaçlı küpeler ve sıra sıra gerdanlık ve inciler takmaya düşkündür.[2] Osmanlı takıları "*sorguç, istefan (hotoz) , zülüflük, enselik, saç bağı, gerdanlık, iğne, çelenk, küpe, bilezik, yüzük, zehgir, mühür, halhal, pazubent, düğme, çaprast, zincir, saat, köstek, kemer, kemer tokası olarak sıralanabilir. Kur'an kabı, kılıç, hançer, bıçak, gürz, tüfek, tesbih, bardak, matara, kase, şerbetlik, maşrapa, zarf, kutu, sandık, rahle, şamdan, buhurdan, gülabdan, kaşık, nargile, yazı takımı, yelpaze, ayna, tarak, askı, kamçı, sadak, Kabe hediyeleri gibi küçük boyutlu eşyalarda ve saraya ait taht, beşik, örtü, kaftan, zırh, pabuç, çizme, at koşum takımı gibi büyük boyutlu eşyalarda da mücevhere sıkça rastlanır. Osmanlı takılarının en önemli özelliği, İmparatorluğun çoğulcu yapısını yansıtan çeşitliliğiydi. Çok değişik parçaların yan yana kullanılması bir yana farklı tarza sahip, karşıt renklerin de büyük bir uyumla kullanıldığı takılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun özgünlüğünü yaratıyordu*".[3]

Osmanlı, Anadolu topraklarında gelişen kuyumculuğu doruk noktasına taşır. Osmanlı kuyumculuğunda İran, Hint, Rus ve Avrupa kültürünün etkileri görünmektedir.[4] Osmanlı toplumunda kadınlar tarafından gerdanlık ve kolyeler dönemin modasına uygun olarak kullanılmış takılar arasındadır. Osmanlı kadını güzelliğini göstermek için boyun, ve göğsünü ön planda tutarak, gerdanlık, kolye gibi takılarla bunu pekiştirmekteydi. Osmanlı kadınları dikkati kendine çekmek için genelde uzunlu, kısalı birkaç tanesi bir arada takılar takmak kadınlar arasında oldukça rağbetteydi.

Türkiye kuyumculuğunun geleceği, bugün işte Anadolu'nun bu görkemli takı geleneğinin üzerinde biçimleniyor. Binlerce yılın içinden süzülüp gelen kuyum tekniklerinin incelikleri, detaylarda saklanan derinlik, birbirinin içinden geçerken başkalaşan kültürlerin izlerini süren tasarımların zenginliği, bu topraklarda yetişen kuyumculara miras kalmıştır.[5]

Ege Bölgesinde tertemiz sahili ve yemyeşil dinlendirici doğasıyla birlikte, geçmiş yüzyılların izlerini yansıtan Turgutreis ve Ortakent Beldeleri (Harita: 1, 2) mezar taşları, insanların ilgisini beklemektedir. İnsanlarımızın birçoğu tarafından bölge, ne yazık ki, turizm ve çeşitli kültürel etkinlikler dışında fazla

---

2 http://www.notdenizi.com/taki-satisi-12133/ (E.T.30.7.2013).

3 http://www.msxlabs.org/forum/kadin-modasi/4814-kadinlarin-vazgecilmezi-takilar.html#ixzz2et0aBdwr (E.T.25.09.2013).

4 http://www.restorasyonforum.com/antik-takilar/tarih-boyu-taki-ve-taki-tarihi-t1898.0.html (E.T.30.09.2013).

5 http://www.msxlabs.org/forum/kadin-modasi/4814-kadinlarin-vazgecilmezi-takilar.html#ixzz2et0aBdwr (E.T.25.09.2013).

tanınmamaktadır. "Turgutreis ve Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Takı Tasvirli Mezar Taşları" konulu bu çalışma ile bu beldelerin Sanat Tarihi yönünden tanınması hedeflenmiştir. Turgutreis'in Kadıkalesi[6] (1 örnek) ve Akçaalan Aşağı Mahalle (2 örnek) ile Ortakent Mezarlığı'nda[7] bulunan (7 örnek), toplam on tane Osmanlı dönemine ait takı tasvirli mezar taşları inceleme konusu olarak seçilmiştir. Muğla ilinin Turgutreis ve Ortakent beldelerinin Osmanlı dönemi mezar taşları, kendi döneminin beğenisine göre çeşitli boylarda, formlarda yapılmış ve taşların yüzeyleri değişik kompozisyonlarla bezenmiştir. Bu konu üzerinde durulmasının sebebi, bugün var olan fakat kısmen zarar görmüş taşların kaybolmadan veya ağır bir tahribata uğramadan özelliklerini ortaya çıkarmak Türk mezar taşları içerisinde hak ettiği yeri belirlemektir. Zaman içerisinde her yerde olduğu gibi mezar taşları gerek doğa, gerek insan ve gerekse hayvanlar tarafından gün geçtikçe tahribata uğramaktadır. Geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören bu tür sanat eserlerimizi korumak, tanıtmak, insanlarımızı bilinçlendirmek gerekmektedir. Bunların yanında, bölgenin kültür ve sanatını araştıranlar içinde faydalı bir rehber olabileceği de göz önünde tutularak bu konu araştırılmaya çalışılmıştır. Turgutreis ve Ortakent beldelerinin bir nevi kimlik belgesi olan mezar taşlarına eğilerek, bölgenin tarihine ışık tutacak önemli kişilere ait mezar taşlarının bulunup bulunmadığının tespiti amaçlanmıştır. 2005 ile 2010 yılları arasında çeşitli defalar gidilip, Kadıkalesi, Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle ve Ortakent mezarlıklarında çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Kadıkalesi,[8] Yukarı Mahalle[9] ve Ortakent[10] mezar taşları ile ilgili makaleler yayınlanmıştır. Takı tasvirli mezar taşları konusu hazırlanırken, geçmişte bu bölgede yaptığımız çalışmalardan, yayınlardan büyük ölçüde faydalanılmış ve ilaveler yapılmıştır. Bu çalışmada 103 yıllık döneme ait üç farklı mezarlıkta bulunan on tane mezar taşı üzerindeki gerdanlık veya kolye biçimindeki takı tasvirlerine eğilmek, onları hem bu yörenin insanlarına hem de yerli yabancı diğer insanlara tanıtmak ilk hedefimiz olmuştur. Gerek İstanbul, gerek Anadolu gerekse Osmanlının ayak bastığı yerleri içine alan geniş bir coğrafyada karşımıza çıkan gerdanlık tasvirli mezar taşlarını belgelemek, sergilemek, Türk kuyumculuk tasarım örneklerine yol göstererek bir katkı sağlaması düşünülmüştür.

Turgutreis ve Ortakent mezar taşlarında tarihi bilinen bütün örnekler 18.

---

6 H.Kamil Biçici, "Turgutreis Kadıkalesi Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 12, S. 34, Kış 2008a, s. 445-461.

7 Biçici, "Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *JASS, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, C. 6, S. 2, Lorient/Fransa, February 2013, s. 1373-1436.

8 Biçici, 2008a, *a.g.m*., s. 45-461.

9 Biçici, "Muğla Turgutreis Akçalı Köyü Yukarı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler", *Fatih Ünv. Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi,* 2009c, S. 34, s. 87-109.

10 Biçici, "Osmanlı Dönemi Başlıklı Ortakent Mezar Taşları", *Turkish Studies*, Volume 7 Issue 4-I, 2012b, s. 1063-1105; Biçici, 2013, *a.g.m* ., s. 1373-1436.

yüzyılın üçüncü çeyreği (1772) ile 19. yüzyılın son çeyreği (1875) arasındadır. İnceleme konumuz olan süslemeli mezar taşlarının bazıları Turgutreis ve Ortakent beldesinin çeşitli yerlerinden mezarlığa getirilmiş olan mezar taşlarıdır. Mezarlıkta yer alan mezar taşlarının bir kısmının da, nispeten iyi durumda olmadığı gözlenmiştir. Takı tasvirli on mezar taşı, incelenerek, çalışmamızda yer almıştır (Tablo I-IV). Bölge mezarlıklarındaki takı tasvirli mezar taşları kolye ve gerdanlıklardan oluşmaktadır. Bunlar mermer malzeme üzerine işlenmiş, taşın başlık biçimindeki boyun kısmı üzerine betimlenmiştir. Turgutreis ve Ortakent'te bulunan, takı motifleriyle süslü mezar taşları üstündeki kitabelerden yola çıkılarak ve zaman içinde taşlardaki değişimi takip edebilmek amacıyla yapılan çalışmada örnekler mezarlıklara göre kronolojik bir sistematikle dizilmiştir. Bitkisel süslemeli bazı taşlarda yer alan stilize edilmiş motif ve unsurlar için kullanılan tanımlar üslup birliği olması açısından benzer özelliğe sahip diğer taşlardaki süslemeler için de kullanılmıştır. Bu çalışmalar 2008-2011 yılları arasında Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimince desteklenmiştir.[11]

A. Turgutreis ve Ortakent'te Bulunan Takı Tasvirli Mezar Taşları

Mezar Taşı No: 1

Mezar Taşı No Kadıkalesi	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
1	H.1222 M.1807	Fatıma Hanım	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	B.T.148-31-31 A.T.117-42-7

Fotoğraf No: 1-4.

Kitabesi: -Hüve'l-hallakü'l-bâkî, -Haml-i vaz' eylerken eyledi terk, -Fena hem hararet vermiş idi cismine, -Nazu baldı mahtumun bile azm, -Etti bağ cennet maderin davet, -İçin gelmiş o dahi galiba, -Bunların hakkında şekksiz şüphe, -siz vardır eser-i nevneş eder, -Cam-ı şaiab resl-i kibriya, -Aşçıbaşı zade kerimesi, -Merhume ve mağfure Fatıma, -Hanım ruhuna Fâtiha, -Sene 1222

---

[11] BAP birimine, kitabelerin okunmasında emeği geçen Kamil Gürkan ile Yüksel Çiçekdal'a, geçmişte bu bölgedeki mezar taşları çalışmaları için beni bilgilendirip teşvik eden, yardımları dokunan M. Gürbüz Beydiz ile ailesine teşekkür ederiz.

Konu: Bitkisel (akantus, asma, gül, kır çiçeği, kıvrık dal, palmet, servi, üzüm, yaprak), geometrik (yumurta), nesneli (gerdanlık) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon:

***Baştaşı*:** Alttan üste doğru genişleyerek giden şahide baştaşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde biçimlidir. Taşın üst bölümü başlık şeklinde ele alınmıştır. Gövde ile üst bölüm arasında bulunan taşın boyun kısmı ve boyun üzerinde bulunan çiçekler, güller, yapraklar, yumurta bordürleri dikkat çekmektedir. Kitabenin hemen üstünde köşelerde birer kıvrık dal göze çarpmaktadır. Gövdenin kenarlarına örgü biçiminde bordür gibi dizilen akantuslar işlenmiştir. Boyun kısmına gerdanlık şeklinde bir takı tasvir edilmiştir. Yazı dizileri sağdan sola doğru bir şekilde onüç satır halinde, kabartma görünümünde, şahidenin yüzeyi oyularak verilmiştir.

***Ayaktaşı*:** Alttan üste doğru gidildikçe genişliyen bir biçimde olan taşın gövdesinin merkezinde, üst ucu sola doğru kıvrık olan, servinin içi, stilize edilmiş palmet veya laleyi anımsatan tarzda yapılmış süslemeyle şekillendirilmiştir. Servinin çevresinde bulunan dal üzerinde dört tane üzüm salkımı, altı adet lale veya asma yaprağı betimlenmiştir. Kıvrık dallar serviyi ortadan, alttan ve üstten çevirmektedir.

Mezar Taşı No: 2

Mezar Taşı No Aşağı Mahalle	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
2	H.1214M.1799	Fatma	Dikdörtgen Gövdeli	Kırık	Kadın	90-24-14.5

Fotoğraf No: 5-8.

Kitabesi: -Hüve'l bâki, -Hacı Ömer Ağa'nın, -Kerimesi merhume, -Ve mağfure Fatma, -Ruhuna Fâtiha, -Sene 1214

Konu: Bitkisel (akantus, kır çiçekleri, menekşe), geometrik (yumurta, yürek), nesneli (kadın başlığı, gerdanlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst bölümü kadın başlığı şeklinde ovale yakın biçimde yapılmıştır. Alttan üste doğru genişleyen şahidenin gövdesi dikdörtgeni andırır biçimde ele alınmıştır. Başlık formunun altında kır çiçekleri, kır çiçeklerinin altında stilize edilmiş akantus yaprak dizisi, akantusların altında da gerdanlık şeklinde bir takı dizisi, takının etrafında menekşeler ve yumurtaya benzer bir motif dizisi betimlenmiştir. Boyun bölümünün biraz altında akantus yaprakları kitabelerin biraz üst kısmında sıralanmaktadır. Akantusların altında

yarım yuvarlak kemer şeklinde bir profil dikkat çekmektedir. Profilin aşağısında kitabeler görülmektedir. Kitabeler dikdörtgeni hatırlatır çerçeveler içinde, biraz eğimli bir şekilde 6 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek biçiminde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar Taşı No: 3

Mezar Taşı No Aşağı Mahalle	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
3	H.1214M.1799	Zeyneb	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	121-26.5-12

Fotoğraf No: 9-10.

Kitabesi: -Hüve'l-bâki, -Hacı Ömer Ağa'nın, -Kerimesi merhume, -Ve mağfure Zeyneb, -Ruhuna Fâtiha, -Sene 1214

Konu: Bitkisel (akantus, kır çiçeği, menekşe), nesneli (gerdanlık, kadın başlığı) ve geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Şahide toprağın üzerine tamamen devrilmiş durumdadır. Taşın üst kısmı kadın başlığını andırır şekilde yapılmıştır. Başlığı ovale yakın formlu ele alınmıştır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi, dikdörtgeni hatırlatır şekildedir. Başlığın biraz altında kabara benzer taşkın bir çıkıntı ve onunda altında stilize edilmiş akantus yaprak motifi dizisi sıralanmıştır. Akantusun altındaki şeritlerde menekşeler ve gerdanlık motifi tasvir edilmiştir. Boyun kısmının altında akantus yaprak dizisi ve onun altında da kitabe şeritleri dizilmiştir. Akantus yapraklarını kitabe şeritlerinden yarım yuvarlak kemer biçimli bir şerit ayırmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 6 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek biçiminde bir pano içerisine betimlenmiştir.

Mezar Taşı No: 4

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
4	H.1186 M.1772	Ümmihan	Dikdörtgen Gövdeli	Kırık	Kadın	103-29-14

Fotoğraf No: 11-14, Çizim No: 1.

Kitabesi: -Okudular bir Fâtiha rahmeten lil-âlemin; -Durağı cennet ola fî makâmı emîn; -Merhume ve mağfure; -Ali Ağa kerimesi Ümmühan kadın; -Ruhuna el-Fâtiha; -Sene 1186

Konu: Bitkisel (akantus, kır çiçeği, rozet çiçeği), geometrik (yumurta), nesneli (gerdanlık, kadın başlığı) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst kısmı başlığı andırır şekilde ovale yakın formlu ele alınmıştır. Alttan üste doğru genişleyen şahidenin gövdesi dikdörtgeni hatırlatır formda yapılmıştır. Başlığın altında yumurtayı hatırlatan bir motif tasvir edilmiştir. Bu motifin altında kır çiçeği ve akantus dizisi sıralanmıştır. Alttaki şeritlerde ise; gerdanlık ve rozet çiçekleri motifleri betimlenmiştir. Boyun kısmının biraz altında kitabe şeritleri dizilidir. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içerisindedir. Yazılar eğimli bir şekilde altı satır halinde kabartma görünümünde dizilmiştir.

Mezar Taşı No: 5

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Oldu-ğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Ka-lınlık (cm.)
5	H.1193 M.1778	Fatıma Hanım	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	84-15-10

Fotoğraf No: 15-16, Çizim No: 2.

Kitabesi: -Nazeninim uçdu; -Utba-i cennete firakı; -Kaldı valideyn-i canına; -Muhammed Bey'in kerimesi; -Merhume Fatıma Hanım; -Ruhuna el-Fâtiha; -Sene 1193

Konu: Bitkisel (gül, yaprak), nesneli (gerdanlık, kadın başlığı) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst kısmı başlık formlu ele alınmış olup, alttan üste doğru genişleyen bir gövde biçimine sahiptir. Başlığın biraz altında gül ve yaprak motifi betimlenmiştir. Bu motiflerin altında yer alan kısımda gerdanlık motifleri tasvir edilmiştir. Boyun bölümünün altında kitabe şeritleri dizilmiştir. Kitabe şeritleri dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde yedi satır halinde kabartma şeklinde işlenmiştir.

Mezar Taşı No: 6

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
6	H.1205 M.1790	Aişe Hatun	Dikdörtgen Gövdeli	Eksik	Kadın	66-20-12

Fotoğraf No: 17-18, Çizim No: 3.

Kitabesi: -Hûve'l-bâki; -Cânânâ kızım eyledi rıhlet; -İde makamı hak ravza-i cennet; -Alaybeyzâde Muhammed Beyin; -Kerimesi Aişe Hanım; -Ruhuna Fâtiha; -Sene 1205

Konu: Bitkisel (akantus, yaprak), nesneli (başlık, gerdanlık) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşının üst bölümü ovale yakın başlık formludur. Alttan üste doğru genişleyen şahidenin gövdesi dikdörtgeni hatırlatır şekilde yapılmıştır. Başlığın altında stilize edilmiş akantus motifi betimlenmiştir. Akantus motifinin altındaki şeritlerde gerdanlık dizisi tasvir edilmiştir. Boyun kısmının biraz altında akantus yaprakları ve onun altında da kitabe şeritleri dizilmiştir. Kitabeler dikdörtgen çerçeveler içerisinde, yedi satır halinde kabartma görünümünde işlenmiştir. Şahidenin başlığının sol üst kısmından birazı eksik durumdadır.

Mezar Taşı No: 7

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
7	H.1213 M.1798	Fatıma Kadın	Dikdörtgen Gövdeli	Kırık	Kadın	134-21-12

Fotoğraf No: 19-20, Çizim No: 4.

Kitabesi: -Bir kulum geldi cihana; -Bir ah etdi yana yana; -Görüb cennet-i miranı; -Uçup gitdi çöpü ânâ; -Ahmed Esbahi'nin kerimesi; -Merhume Fatıma kadın; -Ruhuna Fâtiha; -Sene 1213

Konu: Bitkisel (akantus), nesneli (gerdanlık, kadın başlığı) ve geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşının başlık olan üst bölümü eksiktir. Ana yola bakan mezarlık duvarına dayalı vaziyette bulunmaktadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgeni andırır biçimde gövde biçimlidir. Boyun kısmının en üst tarafında akantus yaprak motifleri tasvir edilmiştir. Bu motifin altındaki şeritlerde gerdanlık biçiminde çoğunlukla inci şeklinde takı dizisi betimlenmşitir. Boyun kısmının hemen altında ise, kitabe şeritleri dizilidir. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde sekiz satır halinde kabartma görünümünde işlenmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içinde verilmiştir.

Mezar Taşı No: 8

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
8	H.1214 M.1799	Habibe Dudu	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	69-21-10

Fotoğraf No: 21-22, Çizim No: 5.

Kitabesi : -Hûve'l-bâki; -Emr-i hakk la tamam oldu vâdesi; -Kaldı hasret pederi hem validesi; -Süleyman Ağa'nın kerimesi merhume; -Habibe Dudu ruhuna; -Fâtiha sene 1214

Konu: Nesneli (gerdanlık, kadın başlığı) ve geometrik (yumurta, yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst kısmı kadın başlığı şeklinde olup, başlık ovale yakın biçimli yapılmıştır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi, dikdörtgeni andırır biçimde verilmiştir. Boyun kısmının üst tarafında yüzeyden taşkın bir kabara veya bir yumurta motifi, alt tarafta da bir gerdanlık motifi göze çarpmaktadır. Boyun kısmının alt bölümünde kitabe şeritleri dikkat çekmektedir. Kitabeler silmelerin oluşturduğu çerçeveler içerisinde, altı satır halinde kabartma gibi işlenmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içerisinde bulunmaktadır.

Mezar Taşı No: 9

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
9	H.1220 M.1805	Raziye Dudu	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	116-26-13

Fotoğraf No: 23-24, Çizim No: 6.

Kitabesi: -Hûve'l-bâki; -Doymayıb gençliğine; -Çünki oldu na-murad; -Rahmete müstağrık; -İdüb onu rabbü'l-ibad; -El- Hac Zaimzâde Ahmed; -Ağa'nın kerimesi merhume; -Raziye Dudu ruhuna Fâtiha; -Sene 1220

Konu: Bitkisel (akantus, gül, kır çiçeği, yaprak), nesneli (gerdanlık, kadın başlığı) ve geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Şahidenin üst bölümü kadın başlığını hatırlatır şekilde verilmiştir. Mezar taşı alttan üste doğru genişlemekte olup, gövdesi dikdörtgeni andırır biçimlidir. Taşın boyun bölümünü yatay bir şerit sınırlamaktadır. Şeridin üst tarafında yaprak dizileri, şeridin altında ise, kır çiçekleri ve yaprak dizileri sıralanmaktadır. Boyun kısmının biraz altında yarım yuvarlak kemer biçiminde bir kuşak göze çarpmaktadır. Bu kuşağın üstünde akantus yaprakları, köşelerde birer gül tasvir edilmiştir. Kuşağın altında kitabe şeritleri dizilidir. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içerisinde, dokuz satır halinde kabartma görünümünde ele alınmıştır. Kitabenin son satırı yürek biçiminde bir pano içerisine betimlenmiştir.

Mezar Taşı No: 10

Mezar Taşı No Ortakent	Tarih	Kime Ait Olduğu	Üslup	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
10	H.1292 M.1875	Bekir Fahri Baba	Anti natüralist	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	B.T.116-33-7 A.T.108-31-5

Fotoğraf No: 25-28, Çizim No: 7-8.

Kitabesi: -Ya hû; -Ziyaretten murad bir duadır; -Bugün bana ise yarın sanadır;

-Tarik Bektaşi'den Koca Bekir Ağaoğlu; -Bekir Fahri Baba'nın; -Ruhuna el-Fâtiha; -fi 29 Zilkade sene 1292

Konu: Bitkisel (hurma), nesneli (gerdanlık, kadın başlığı, teslim taşı) ve geometrik (yıldız, yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Baş taşı ve ayak taşı dikdörtgene yakın gövde formda yapılmıştır. Taşların gövdeleri alttan üste doğru genişleyen bir biçime sahiptir. Ayak taşının üst kısmı sivri kemeri hatırlatır şekildedir.

Baştaşı: Bektaşi başlığına sahip şahidenin boyun kısmının altında oniki köşeli yıldız motifli teslim taşı denilen bir kolye bulunmaktadır. Kolyenin sağ kısmında, oval bir pano içerisinde, kitabe şeridinin ilk satırı başlamaktadır. Kitabeler eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçeveler içerisinde altı satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içinde göze çarpmaktadır.

Ayak taşı: Taşın ön yüzünde alttan üste doğru çıkan bir hurma ağacı tasvir edilmiştir. Hurma ağacının dalları karşılıklı olarak işlenmiştir. İki hurma salkımlı dal betimlenmiştir.

B. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Muğla ilinin Bodrum ilçesinin Turgutreis (Kadıkalesi-Akçaalan Aşağı Mahalle) ve Ortakent Mezarlıklarında bulunan dokuz tanesi gerdanlık, bir tanesi kolye şeklinde toplam on tane takı tasvirli mezar taşı incelenmiştir. Turgutreis ve Ortakent mezar taşlarında bütün örnekler yapım ve süsleme tekniklerinden oyma ve kısmen de kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşları kabartma görünümünde verilmiştir. Mezar taşlarında incelediğimiz on örnekten yedi tanesi 18. yüzyıl, üç tanesi 19. yüzyıl içinde yapılmıştır. Turgutreis ve Ortakent mezarlıklarında yer alan mezar taşlarının hepsi kitabelidir. Bir taşın kitabedeki yazı şeridinin dizilişi diagonal eksendedir (No: 10). Geri kalan dokuz mezar taşında ise, kitabelerin verilişi yatay eksendedir. Altı mezar taşı sağlam durumdadır. Örneklerden iki tanesi ayaktaşlıdır. Dört mezar taşı kırık, eksik ve hasar görmüş vaziyettedir (No: 2, 4, 6, 7). Bir tane mezar taşı erkek (No: 10), dokuz tane mezar taşı da kadınlara ait takı tasvirli örneklerdir. Turgutreis ve Ortakent mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru yükseklikleri 148 cm. ile 66 cm., genişlikleri 42 cm. ile 15 cm., kalınlıkları ise 31 ile 7 cm. arasında değişmektedir. 18. (1772) ile 19. yüzyıl (1875) tarihleri arasındaki mezar taşı ölçülerinde yüzyıllara göre bir farklılık göze çarpmamaktadır. Küçük ve büyük boyutlu mezar taşı ölçüleri genellikle birbirlerine yakın ölçülerde ele alınmıştır. İncelenen on örneğin hepsinde mermer malzeme kullanılmıştır. Mezarlıklarda karşımıza çıkan mezar taşları dikdörtgene yakın gövdeli ele alınmıştır. Mezar taşlarında rastlanılan örneklerin

hepsi nesneli (başlıklı ve takı) tasvirli olup, ayrıca bitkisel, geometrik ve yazı bezemelidir. Bezeme çeşitlerinin hepsinin bir arada kullanıldığı karışık örnekler olduğu gibi tek konulu örneklerde vardır.

a) Bitkisel Bezemeler:

Turgutreis ve Ortakent mezar taşlarında yer alan bitkisel bezemeler akantus, asma, gül, hurma, kır çiçeği, kıvrık dal, menekşe, palmet, rozet, servi, üzüm, ve yaprak motifleridir. Bunlar, taşların üst kısmında, boyunda, kitabeyi çeviren kuşağın üstünde yer alan köşeliklerde bulunmaktadır.

a.1. Akantus: Osmanlı Döneminde akantus motifi batılılaşmayla birlikte gerek mimari plastikte, gerek duvar resimlerinde ve gerekse mezar taşlarında, Barok ve Rokoko döneminin antinatüralist yani stilize edilmiş, tabiatta sahip olduğu formu kaybetmiş ve türlü biçimlere girmiş vaziyette ortaya çıkmaktadır. Bölge'de stilize edilmiş akantus yaprakları mezar taşlarını bir kemer gibi alınlığı çeviren bir kuşak şeklinde, kitabenin üstünde, üçgen alınlıkta, gövdenin köşeliklerinde, taşın tepeliğinde C ve S kıvrımları oluşturacak biçimde, alttan üste doğru yayılması şeklinde yer almaktadır. Bölge mezar taşlarında kataloga dahil edilen örneklerin çoğunda akantus yaprağı süsleme öğesi göze çarpmaktadır. Akantus yedi mezar taşında ele alınmıştır (No: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9). Bazı mezar taşlarında akantusun başlığın yakınında veya gövdenin üst bölümününde yer aldığı gözlenmiştir. Akantusların oluşturduğu benzer bezemeler Alanya'da,[12] Göynük'te,[13] Balıkesir Şeyh Lütfullah Cami Haziresinde,[14] Gördes mezar

---

[12] Ali Yardım, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2002, s. 187, 207, 208, 225, 228, 249, 258, 270, 282, 283, 284, 286, 288, 295, 345, 346, 348.

[13] H. Örcün Barışta, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002)*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002a, s. 126-135; Halit Çal, "Göynük (Bolu) Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, XXX, Ankara 2007, s. 310.

[14] Necmi Ülker, "Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII- XX. Yüzyıl), *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 457-476.

taşlarında,[15] İstanbul Eyüpsultan'da,[16] Yenikapı'da[17] ve Üsküdar'da,[18] İzmir Birgi'de,[19] Tire'de,[20] Kastamonu'da,[21] Balkanlardan Niğbolu ve Rusçuk'ta,[22] Kocaeli Ereğli Beldesi'nde,[23] Konya'da,[24] Manisa'da,[25] Safranbolu Yörük Köyü'nde,[26] Yozgat'da[27] görülmektedir. Akantus, Soma ve Yozgat'da bulunan mimari yapıların kalem işi süslemelerinde de[28] karşımıza çıkmaktadır.

---

15 Biçici, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 768-769; aynı yazar, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Der*gisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 66, Sayı: 13, Bişkek 2005, s. 2-3, 7, 14.

16 Tülin Çoruhlu, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 1998, s. 107-109, 112-113; Ahmet Semih Torun, "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, S. 34 (Aralık), Ankara 2010, s. 154, 157.

17 A. Tibet ve diğerleri, "Stelae Turcicae, VIII. Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, TTK, C. I, Ankara 1996, s. 235, 243, 259.

18 S. Sadi Kucur, "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, 1-5 Kasım 2007, Bildiriler*, C. II, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 361-362, 366-368.

19 Hakkı Önkal, "Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1993, s. 136-137.

20 Biçici, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX. Yüzyıl)", *A.Ü.* İlahiyat Fakültesi *Dergisi*, C. 50, S. 1, Ankara 2009a, s. 131; aynı yazar, "Tire Asri Mezarlığında Bulunan Cumhuriyet Dönemi Lahitli ve Lahit Görünümlü Mezar Taşlarından Örnekler", *Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6 Mayıs 2009*, Fen-Edebiyat Fakültesi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara 2009b, s. 491-495; Necmi Ülker, "Tire Müzesindeki İslami Kitabeler", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 5-34; Necmi Ülker, "Tire'de Osmanlı Dönemi Türk Kitabeleri", *Türk Kültüründe Tire*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 102, resim 6, 19.

21 Halit Çal, *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Kastamonu Belediyesi Yayınları, Ankara 2008, s. 34-35.

22 Machiel Kiel, "Some Little-known Otoman Gravestones from Some Provincial Centers in the Balkans (Eğriboz, Niğbolu and Rusçuk), Bulgaristan ve Yunanistan'daki Halkis, Niğbolu ve Rusçuk'ta Yer Alan Yayımlanmamış ya da Az Bilinen Birkaç Osmanlı Mezar Taşı", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, TTK., C. I, Ankara 1996, s. 325.

23 A. N. Galitekin, *Kocaeli Ereğli Beldesi Kitabeleri*, Ereğli Belediyesi Kültür Yayınları 1, İstanbul 2001, s. 55, 57, 61.

24 H. Kara ve Ş. Danışık, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2005, s. 174-177.

25 Biçici, "Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", *Uluçam Armağanı,* Van Çevre ve Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2008b, s. 67-70.

26 Biçici, "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Der*gisi, Sayı: 20, Bişkek 2008c, s. 313.

27 Hakkı Acun, *Tüm Yönleri ile Çapanoğlu ve Eserleri*, Ankara 2005, s. 375, 380, 383, 385, 427, 458.

28 Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap*

a.2. Asma: Asma yaprağı, üzüm ve dalı bir cennet bitkisi olduğu düşünülmesi sebebiyle insanlar tarafından beğenilen bir motif olmuştur. Şahidenin süsleme kompozisyonda C ve S kıvrımı yaparak servi ağacına dolanan asma dalı, üzüm ve yaprakları ile birlikte ele alınmıştır. Balıkesir Şeyh Lütfullah Cami Haziresinde 19. yüzyıl olduğu düşünülen şahide de,[29] Balıkesir Zagnos Paşa Cami Haziresindeki mezar taşında,[30] İzmir Hacı Mahmud Cami haziresinde Kadri Paşa'nın mezar taşında,[31] benzer asma dalı, üzümler ve servi ağacı motifleri dikkat çekmektedir. Tasvir edilen motifler hemen hemen birbirinin benzeri biçimde ele alınmıştır. Bu ortak beğenilerin aradaki mesafeye rağmen devam ettiğini göstermektedir.

a.3. Gül: Osmanlı sanatının neredeyse her alanında kullanılan gül çeşmelerde yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. İstanbul çeşmelerinde,[32] Soma ve Yozgat'da

---

Cami, Ankara 1973; aynı yazar, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988; Cebe Özer, *Edirne'de Osmanlı Dönemi Natürmort Süslemeli Mezar Taşları* (Basılmamış Yüksek LisansTezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim İş Eğitimi Bölümü, Ankara 1993; Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, Minyatür ve Duvar Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977.

29 Ülker, "Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezartaşları", *Osmanlı*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 236.

30 Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Balıkesir ve Yöresinde 2001 Yılı Araştırmaları, Mezar Taşları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) Bildiriler*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002, s. 769.

31 Ülker, "İzmir Yağhanelerdeki Bektaşi Mezar Kitabeleri (XIX. ve XX. Yüzyıl)", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1986*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 27-28, resim 23a.

32 H. Örcün Barışta, İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeleri: Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, Kemankeş Çeşmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.19-23, 47; aynı yazar, *Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 42-44.

kalem işi süslemelerde,[33] Alanya'da,[34] Birgi'de,[35] Eyüp'te,[36] Göynük'te,[37] Balıkesir'de,[38] Gördes'te,[39] Kastamonu'da,[40] Kocaeli Ereğli'de,[41] Konya'da,[42] Manisa'da,[43] Safranbolu Yörük Köyü'nde,[44] Tire'de,[45] Üsküdar'da,[46] Yenikapı'da,[47] Balkanlardan Niğbolu ve Rusçuk'ta[48] gülün yer aldığı mezar taşı bezemeleri ilgi çekmektedir. Üç örnekte gül (No: 1, 5, 9) ele alınmıştır.

a.4. Hurma: Hurma ağacı, hayat ağacını işaret etmesinin yanında bazen de kabirde yatan kişinin hacı olduğuna işaret eder. Bol meyveleriyle canlılığı ve bereketi temsil eder. Mezarlıkta bir şahide de karşımıza çıkmaktadır (No: 10). Hurma motifinin görüldüğü mezar taşı örnekleri Eyüp'te,[49] Göynük'te,[50]

---

33 Arık, *a.g.e.*

34 Yardım, *a.g.e*., s. 187-189, 203, 220, 224, 225, 249, 258, 276, 282, 283, 284, 286, 288, 345, 346, 348.

35 Önkal*, a.g.m.*, s. 137.

36 Barışta, "Eyüp'te Bazı Çocuk Mezar Taşları", *I. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, Eyüpsultan Belediyesi Kültür Yayınları 7, İstanbul 1997, s. 179; aynı yazar, "Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000*, İstanbul 2000, s. 269; Biçici, "EyüpsultanVusuli Efendi Türbesi Haziresi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999*, İstanbul 2000, s. 493; Vildan Çetintaş, "İstanbul Eyüpsultan Hazreti Halid Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", *III. Eyüpsultan Sempozyumu,* s. 376; Çoruhlu, "Hançerli Lahitler", *I. Eyüpsultan Sempozyumu,* s. 45, 47-48; Çoruhlu, 1998, *a.g.m*., s. 109-110, 112, 115; Aziz Doğanay, "Eyüpsultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 1998, s. 260-267; Hans Peter Laquer, "Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1984, s. 265; Torun, *a.g.m*. s. 153, 154, 157.

37 Barışta, 2002a, *a.g.m*., s. 126,128; aynı yazar, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları", *9. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-01 Haziran 2001*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002b, s. 119; Çal, 2007, *a.g.m*., s. 308.

38 Ülker, 1991, *a.g.m*., s. 457-476.

39 Biçici, 2004, *a.g.t*., s. 771-772; Biçici, 2005, *a.g.m*., s. 6.

40 Çal, 2008, *a.g.e*., s. 30-32.

41 Galitekin, 2001, *a.g.e*., s. 57.

42 Kara ve Danışık, 2005, *a.g.e*., s. 174-177.

43 Biçici, 2008b, *a.g.m.,* s. 67-69.

44 Biçici, 2008c, *a.g.m*., s. 313.

45 Biçici, 2009a, *a.g.m*., s. 131; aynı yazar, 2009b, *a.g.m*., s. 492, 495; Ülker, 1994, *a.g.m*., s. 99, resim 6, 19.

46 Kucur, 2007, *a.g.m*., s. 362, 375.

47 Tibet ve diğerleri, 1996, *a.g.m*., s. 235, 259.

48 Kiel, *a.g.m*., s. 325.

49 Barışta, 1997, *a.g.m*., s. 177 ; aynı yazar, 2000, *a.g.m*., s. 260-261; Çetintaş, *a.g.m*., s. 376 ; Çoruhlu, 1998, *a.g.m*., s. 110-111, 117; Laquer, *a.g.m*., s. 267.

50 Barışta, 2002a, *a.g.m*., s. 134 ; aynı yazar, 2002b , *a.g.m*., s. 119, 121; Çal, 2007, *a.g.m*., s. 308-309.

Kastamonu'da[51] ve Safranbolu Yörük Köyünde[52] birbirinden güzel örnekler sunmaktadır.

a.5.Kır çiçeği: Beş örnekte bulunmaktadır (No: 1, 2, 3, 4, 6, 9). Stilize edilmiş ve yöresel olduğu düşünülen bu çiçekler baş taşlarının üçgen alınlığında, kitabenin üstündeki köşeliklerde veya ayak taşında, mimari bezemeler içinde, servi ve diğer bitkisel unsurlarla birlikte tasvir edilmiştir.

a.6. Kıvrık dal: Bir örnekte göze çarpmaktadır (No: 1). Baş taşlarının alınlığında başka çiçeklerle, ayak taşlarında, başlıklı olan örneklerde servi motifiyle birlikte kompozisyona katılmıştır. Amasya'da,[53] Ahlat'ta,[54] Alanya'da,[55] Denizli'de,[56] Diyarbakır'da,[57] Eyüp'te,[58] Gördes'te,[59] Göynük'te,[60] Kocaeli Ereğli'de,[61] Manisa'da,[62] Safranbolu Yörük Köyünde,[63] Siirt'te,[64] Tire'de,[65] Yozgat'da[66] Turgutreis ve Ortakent örneklerine benzer kıvrık dal motifleri göze çarpmaktadır.

a.7. Menekşe: İki örnekte yer almaktadır (No: 2, 3).

a.8. Palmet:[67] En eski uygarlıklardan itibaren görülmeye başlanmış olan palmet, uzunca simetrik bir yaprağın stilize edilmiş süsleme biçimidir. Mezopotamya'da, Mısır'da kullanılımı olmasının yanında, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserlerinde

---

51 Çal, 2008, *a.g.e.*, s. 33.

52 Biçici, 2008c, *a.g.m.*, s. 313.

53 Günnur Aydoğdu, *Amasya Mezar Taşları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1997, s. 243.

54 Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 49-50, 57.

55 Yardım, *a.g.e.*, s. 240.

56 Kadir Pektaş, "Denizli Çevresindeki Mezar Taşları Üzerine Bir Ön Araştırma: Denizli Eski (İlbadı) Mezarlığı", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya)*, S.Ü. Fen-Edebiyat Dergisi, Sakarya 2005, s. 352-353.

57 Mehmet Top, "Diyarbakır'da Osmanlı Dönemine Ait Mezartaşlarından Örnekler", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya)*, S.Ü.Fen- Edebiyat Dergisi, Sakarya 2005, s. 409, 413, 415.

58 Barışta, 2000, *a.g.m.*, s. 259 ; Çoruhlu, 1998, *a.g.m.*, s. 105-106, 111, 115; Torun, *a.g.m.*, s. 147.

59 Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 774-775.

60 Barışta, 2002a, *a.g.m.*, s. 126; aynı yazar, 2002b, *a.g.m.*, s. 119.

61 Galitekin, *a.g.e.*, s. 40.

62 Biçici, 2008b, *a.g.m.*, s .67, 69.

63 Biçici, 2008c, *a.g.m.*, s. 313.

64 Abdülhamid Tüfekçioğlu, "Siirt-Eruh Yöresinde Tespit Edilen Türbeler ve Mezar Taşları", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya*), S.Ü. Fen- Edebiyat Dergisi, Sakarya 2005, s. 427, 429, 430.

65 Biçici, 2009a, *a.g.m.*, s. 131.

66 Acun, 2005, *a.g.e.*, s. 524-525.

67 Hamza Gündoğdu, "İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rumi ve Palmetler", *Sanat Tarihinde* İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan, Ankara 1993, s. 197-202.

çokça görülmektedir. Selçuklu bitkisel süslemelerinde ana motif üç dilimli palmet yapraklarıdır. Bazen de sadece yarım palmet işlendiği görülmektedir.[68]

Bir örnekte yer almaktadır (No: 1). Palmet İznik'te[69] on örnekte ele alınmıştır. Palmet yurdumuzun bir çok yerinde olduğu gibi Ahlat'ta,[70] Denizli'de,[71] Diyarbakır'da,[72] Eyüp'te,[73] Tire'de,[74] İzmir Ali Ağa Camisi haziresinde,[75] Gördes'te,[76] Göynük'te,[77] İzmir Hacı Mahmud Camisi haziresinde,[78] Konya'da,[79] Siirt'te[80] palmet motifli tasvirler karşımıza çıkmaktadır. Niğde Darizzikir Mescidi mihrabındaki geniş bordürde ve Niğde Şahin Ali Mescidinin mukarnaslı kavsarasında palmet motifleri ele alınmıştır.[81]

a.9. Rozet Çiçeği: Bir örnekte yer almaktadır (No: 4). Şahidenin alınlığında ve ayak taşında stilize edilerek, başka motiflerle birlikte işlenmiştir. Eyüp'te,[82] Gördes'te,[83] İzmir'de,[84] Kocaeli Ereğli'de,[85] Konya'da,[86] Manisa'da,[87] Safranbolu Yörük Köyü'nde,[88] Tire'de[89] benzer örneklerde bulunmaktadır.

---

68 Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Süslemesi ve El Sanatları* (Maden Sanatı Ülker Erginsoy), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s. 11.

69 Biçici, "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies*, Volume 7/3 (Summer), Ankara 2012a, s. 637-661.

70 Karamağaralı, *a.g.e.*, s. 49-50, 57.

71 Pektaş, *a.g.m.*, s. 352.

72 Top, *a.g.m.*, s. 412-414.

73 Barışta, 2000, *a.g.m.*, s. 266, 268, 273, 275; Çoruhlu, 1997, *a.g.m.*, s. 43-59; Çoruhlu, 1998, *a.g.m.*, s. 102-117.

74 Biçici, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX. Yüzyıl)", *A.Ü.* İlahiyat Fakültesi *Dergisi*, C. 50, S. 1, Ankara 2009a, s. 131; aynı yazar, 2009b, *a.g.m.*, s. 489-490, 495-496; Ülker, 1986, *a.g.m.*, s. 16, resim 12.

75 Ülker, "İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri, (XVIII-XX. Yüzyıl)", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1988)*, Ankara, 1989, s. 22-23, resim 5.

76 Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 777.

77 Barışta, 2002a, *a.g.m.*, s. 126; Barışta, 2002b, *a.g.m.*, s. 119.

78 Ülker, "İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX. Yüzyıl)", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı (6-10 Nisan 1987)*, Ankara, 1988, s. 16, resim 4.

79 Kara ve Danışık, 2005, *a.g.e.*, s. 110.

80 Tüfekçioğlu, 2005, *a.g.m.*, s. 430.

81 Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s. 117-118.

82 Barışta, 2000, *a.g.m.*, s. 259; Çoruhlu, 1997, *a.g.m.*, s. 45.

83 Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 778.

84 Ülker, "İzmir'in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.Yüzyıl)", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı (16-20 Nisan 1984)*, Ankara 1985, s. 12, 13; Biçici, 2009a, *a.g.m.*, s. 132.

85 Galitekin, *a.g.e.*, s. 61.

86 Kara ve Danışık, *a.g.e.*, s. 175.

87 Biçici, 2008b, *a.g.m.*, s. 70.

88 Biçici, 2008c, *a.g.m.*, s. 313.

89 Biçici, 2009b, *a.g.m.*, s. 489-491, 493, 495-496.

a.10. Servi: Türkiye'nin dört bir yanındaki mezarlıklar bir yandan servi ağaçlarıyla yeşillendirilirken, bir yandan da mezar taşlarının üzerinde farklı şekillerde servi motiflerinin betimlenmiş olduğu dikkati çekmektedir.[90] Mezar taşlarında görülen servi motiflerinin büyük kısmının ucu sağa ya da sola kıvrılmış olarak, çok azı da dikey şekilde ele alınmıştır. Serviler şekil itibarıyla düz ve sade olabildikleri gibi, başka bitkisel motiflerle, nesnelerle beraber mezarlıklarda tasvir edilmiştir.[91] Bölge mezar taşlarında servi motifi, bir örnekte karşımıza çıkmaktadır (No: 1). Başı kıvrık servi motifleri sadece Müslüman mezar taşlarında görülmemektedir. Edirne Musevi Mezarlığındaki taşlar üzerinde de serviler[92] göze çarpmaktadır. Denizli'de,[93] Eyüp'te,[94] Gördes'te,[95] Kastamonu'da,[96] Kayseri'de,[97] Konya'da,[98] Manisa'da,[99] Safranbolu Yörük Köyü'nde,[100] Tire'de,[101] Yozgat'ta[102] da ucu sağa ve sola kıvrık serviler karşımıza çıkmaktadır. Servi ağaçlarının iki yanlarından çıkan çıkıntıların ay, doğurganlık ve bolluk simgesi olan boynuz olarak yorumlandığını Burhan Oğuz ifade etmektedir.[103] Amasya mezar taşları içerisinde altı örnekte servi motifi dikkat çekmektedir. Servilerin uçları düz, içleri yarım yuvarlak, eğik ve dik çizgilerle taranmıştır.[104] Serviler çeşmelerde de çok yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul çeşmelerinde[105] uçları karşılıklı olarak birbirine bakan, içleri taralı servi ağaçları ele alınmıştır.

a.11. Üzüm: Cennet meyvelerinden biri olduğu söylenen üzüm, Antik çağlarda, mitolojide şarap tanrısı Dionyssos'un simgeleyen bir motif

---

90 Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler*, II, İstanbul 1961, s. 122.

91 Çulpan, *a.g.e.*, s. 145-158.

92 Burhan Oğuz, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul 1983, s. 29.

93 Pektaş, *a.g.m.*, s. 353.

94 Barışta, 2000, *a.g.m.*, s. 259; Çetintaş, *a.g.m.*, s. 376; Çoruhlu, 1998, *a.g.m.*, s. 105, 109, 112.

95 Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 778-780; aynı yazar, 2005, *a.g.m.*, s. 2-3, 7, 12-14.

96 Çal, 2008, *a.g.m.*, s. 36-37.

97 Aslı Sağır, "Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/ Sakarya)*, S.Ü. Fen-Edebiyat Dergisi, Sakarya 2005, s. 364.

98 Kara ve Danışık, *a.g.e.*, s. 110-111, 158-159.

99 Biçici, 2008b, *a.g.m.*, s. 67-70.

100 Biçici, 2008c, *a.g.m.*, s. 313.

101 Biçici, 2009a, *a.g.m.*, s. 132; aynı yazar, 2009b, *a.g.m.*, s. 491, 493, 495; Ülker, 1994, *a.g.m.*, s. 99, 108, resim 22.

102 Acun, *a.g.e.*, s. 370-73, 375, 378, 381, 383, 386, 463, 538.

103 Oğuz, *a.g.e.*, s. 31.

104 Aydoğdu, 1997, *a.g.t.*, s. 244.

105 Barışta, 1993, *a.g.e.*, s. 32; aynı yazar, *Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi-Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi-Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 12, 65, 74, 76; aynı yazar, 1991, *a.g.e.*, s. 12-13, 37.

olmuştur. Bereket, bolluk ve sonsuzluğu, hayatı simgeleyen üzüm, Eyüp'te,[106] Balıkesir'de[107] yer alan bazı şahidelerde betimlenmiştir. Gördes'teki mezar taşlarında rağbet edilmeyen bir motiftir. Taşların üçgen alınlığında çiçekler ve meyvelerle bir arada tasvir edilen üzüm motifi, Kastamonu'da,[108] Manisa'da,[109] Tire'de[110] ve Yozgat'ta[111] da karşımıza çıkmaktadır. Takı tasvirli mezar taşları içerisinde bir örnekte bitkisel unsurlarla birlikte işlenmiştir (No: 1).

a.12. Yaprak: Dört örnekte ortaya çıkmaktadır (No: 1, 5, 6, 9). Şahidelerin boynunda, kitabeyi U şeklinde çeviren kuşak içinde stilize edilmiş veya naturalist bir havada verilmiş olduğu göze çarpmaktadır.

b) Geometrik Bezemeler:

Mezar taşlarından dokuz tanesinde geometrik bezeme görülmektedir. Bezemenin çoğunu yüreği andıran, kitabenin son satırında yer alan şekiller oluşturmaktadır. Yumurta veya yumurtaya yakın biçimli motif ve yürek motifi ile bir adet yıldız şeklinde motifte mezar taşlarında göze çarpmaktadır. Mezar taşlarının hepsinde silmelerin oluşturduğu geometrik biçimli çerçeveler bulunmaktadır.

b.1. Yumurtaya yakın biçimli motif: Beş örnekte işlenmiştir (No: 1, 2, 4, 5, 8). Uzun veya kısa, yayvan, elips, yumurta biçimine yakın olan vekısmen inci tanesini de hatırlatan motif, ya tek olarak ya da bir bordür şeklinde bitkisel unsurlarla birlikte verilmiştir. Roma Dönemi'nde beğeniyle kullanılan yumurta dizisi süslemelerinden farklıdır. Bu motifin benzeri Gördes'te,[112] Manisa Müzesi'nde[113] ve Tire'de[114] görülmektedir

b.2. Yıldız: Bir örnekte işlenmiştir (No: 10). Bektaşi dervişinin göğsünde sallanan kolye biçimindeki teslim taşı 12 köşeli yıldız şeklinde verilmiştir. Ayrıca, teslim taşının altında, taşa iple bağlı olarak aşağıya doğru sallanan, küçük boyutta yıldız şeklinde benzer motif dikkat çekmektedir. Gördes'te Onaltı örnekte baştaşının tepeliğinde başlıklı taşların boyun veya başlık kısmında ve ayaktaşlarında yıldız motifi ele alınmıştır. Gördes mezar taşlarındaki örnekler[115] çoğunlukla altı köşeli yıldız biçiminde olup, hiç biri teslim taşındaki gibi oniki köşeli yıldız biçiminde değildir.

---

[106] Barışta, 2000, *a.g.m.*, s. 259; Biçici, 2000, *a.g.m.*, s. 492; Çoruhlu, 1998, *a.g.m.*, s. 105, 108, 110-117; Doğanay, *a.g.m.*, s. 264.

[107] Ülker, 1999, *a.g.m.*, s. 232, 236; Tüfekçioğlu, 2002, *a.g.m.*, s. 769.

[108] Çal, 2008, *a.g.e.*, s. 37-38.

[109] Biçici, 2008b, *a.g.m.*, s. 67,69.

[110] Biçici, 2009c, *a.g.m.*, s. 489, 494.

[111] Acun, *a.g.e.*, s. 458, 501.

[112] Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 786.

[113] Gül Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 22-23.

[114] Biçici, 2009a, *a.g.m.*, s. 134.

[115] Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 788.

b.3. Yürek: Yürek veya su damlasını andırdığı düşünülen motif altı mezar taşında bulunmaktadır (No: 1, 2, 3, 7, 8, 9). Gövde de kitabenin alt kısmını yürek veya damla şeklinde kuşatan biçimde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir. Gördes'te[116] ve Tire'de[117] yürek biçimli motifler karşımıza çıkmaktadır.

c) Nesneli Bezemeler:

On mezar taşında çeşitli takılar, başlıklar ve bir adet teslim taşının tasvir edildiği, nesneli motiflerle bezeli kompozisyon dikkati çekmektedir.

c.1. Takılar: Takmak sözünden oluşan takı, çeşitli taş, metal, doğada bulunan ürünlerden oluşabilir. Vücudun çeşitli yerlerine takılan bir süs eşyası olan takılar Osmanlı döneminde beğenilerek kullanılmıştır.[118] Özellikle mezar taşlarında karşımıza çıkan gerdanlık şeklinde boyuna takılan takılar mezarlıklarda rastladığımız örnekler gibi, bilhassa kadınların en çok taktıkları takı cinsidir. Geleneksel kolyeler veya gerdanlıklar içerisinde boyunu saran takıların revaçta olduğu göze çarpmaktadır.[119] Anadolu takılarının binlerce yıllık bir geçmişi olduğu için takıların her birinde, içindeki motiflerde eski kültürlerin kalıntıları ile ile geleneksel Orta Asya kültürünün kaynaşıp, bir sentez oluşturduğunu görüyoruz. Selçuklu ve arkasından Osmanlı döneminin gelmesiyle birlikte hem dini etkiler hem de geleneksel etkilerin Osmanlı kadını üzerinde yarattığı, etkiyi, gücü, ihtişamı görebiliyoruz, hissediyoruz. "*Osmanlı kadını zenginliğini, toplum içindeki konumunu saçlarının uçlarına taktığı altın takılarla belli eder, peçesinin altına birbirinden güzel takılar gizlerdi. Anadolu kadınlarının taktıkları başlıklarda anlamları yöreden yöreye değişen altın ve gümüş pullar ve maşallahlar göze çarpar. Başlıklardan sarkan altın pulların sayısı bazı yörelerde kadının kaç çocuğu olduğunu belirtirken, bazı yörelerde kaç yıllık evli olduğunu anlatır*".[120] Bekar, evli veya dul kadınların takıları farklı olabildiği gibi yüklediği, simgelediği anlamları da farklı olabilmektedir. " "

"*Türk sanatının en karakteristik süsleme unsurlarından geometrik biçimlere ve ölçülere uygun, üçgen, kare, daire, eşkenar veya baklava yıldız motifleri yoğun olarak görülmektedir. Genel anlamda evrenin sonsuzluğunu simgeleyen geometrik formlar veya motifler anlam yüklü oluşları ile de ayrıca değer taşımaktadır. Bunun yanında sanatkarlar bitkisel bezemelerden çiçek, yaprak, dal ve ağaçları, bazen doğaya çok yakın bazen de kökeni belli*

---

[116] Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 786-787.

[117] Biçici, 2009a, *a.g.m.*, s. 134.

[118] Barışta, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Mezar Taşlarından Bazı Takı Tasvirleri", *XIII.* Türk Tarih Kongresi *(4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III Kısım: II, Ankara 2002c, s. 1309-1313, Fot. 1-18, Çizim: 1-27; Tevhide Özbağı, "Geleneksel Türk Takıları", *Türkler*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, s. 785-799; Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevheri:Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, BKG Publications, İstanbul 2012.

[119] Özbağı, *a.g.m.*, s. 791.

[120] Özbağı, *a.g.m.*, s. 788.

olmayacak biçimde stilize ederek tek başına veya diğer süsleme motifleri ile birlikte, yine maden süsleme teknikleriyle bütünleştirerek büyük bir ustalıkla kullanmışlardır".[121]

Herhangi bir şeyi simgelemek veya belirli bir fikir uyandırmak amacı taşıyan ve kökenlerini inançtan, törelerden alan sembolik motifler, başa takılan takılarda yoğun olarak göze çarpmaktadır. "*Zengin Anadolu kültürünün, diğer sanat dallarında olduğu gibi takı sanatında da yol gösterici ve paha biçilmez bir kaynak olduğu inkar edilemez. Bu eşsiz hazineden faydalanmak sureti ile çağımıza uygun, modern anlamlı ve orjinaline sadık kalınarak, hem zevkli takılar ortaya çıkmasını sağlayacak, hem de Türk Sanatının dünyaya tanıtımasında önemli bir rol oynayacaktır*".[122]

Çeşitli gerdanlık dizileriyle, kolye şeklinde ele alınan bir teslim taşlı şahide ile birlikte mezarlıkta on örnekte bulunmaktadır. Mezar taşında boyunu çeviren gerdanlık şeklinde yer almaktadır. Takılar içerisinde inci ve altın dizileri göze çarpmaktadır. Eyüpsultan'da,[123] Alanya'da,[124] Çeşme'de (Fot. 29-31), İzmir'de (Fot. 32-33), Tire'de (Fot. 37-38), Manisa'da (Fot. 34-36), Göynük'te,[125] Gördes'te[126] (Fot. 39), Kastamonu'da,[127] Manisa Nişancıpaşa Cami haziresinde yer alan Hacı Cemal kızı Hadice Fahriye Hanım'ın 1911 tarihli ve Muhammed Efendi kızı İhsan Züleyha'nın 1895 tarihli mezar taşlarında boyun kısmının iki yanından sallanan gerdanlığı,[128] takı motifli örneklerin yer aldığı Ayaş'ın Sinanlı Köyü, Bahçesaray Cami haziresi, Hatice Turhan Sultan haziresi, Akhisar'daki bir hazire, Konya ve Antalya müzelerinde bulunan çeşitli örnekler[129] Turgutreis ve Ortakent mezar taşlarına benzer özellikler taşımasıyla dikkat çekmektedir.

c.2. Teslim Taşı: Ortakent mezarlığında 1875 tarihli bir örnekte kolye şeklinde, sembolik anlamlarla yüklü bir takı motifi işlenmiştir (Fot. 25-27, No: 10). İzmir Yağhanelerde bulunan hazirede Bektaşilere ait mezar taşlarında Ortakent örneğinin benzeri çeşitli örnekler yer almaktadır.[130] Teslim taşı (Fot. 40-66) orjinal ölçülerini anımsatır şekilde mezar taşı örneklerindeki gibi hemen hemen aynı boyutta ele alınmıştır. Teslim taşı genel olarak 1-1,5 cm. kalınlığında yapılan, ön yüzü az konik biçimde ele alınan, kenarlarında on iki hilali hatırlatır şekilde işlenen, 5-15 cm. çapında bir taştır. Yukarıdan aşağıya doğru içinden delinir, buradan geçen bağ ile boyuna kolye gibi takılır. Bağın enseye gelen kısmı genellikle ince deriden olur. Bu bağın teslim taşı içinden geçen ucu, alt

---

121 Özbağı, *a.g.m.*, s. 797.
122 Özbağı, *a.g.m.*, s. 798.
123 Barışta, 2002c, *a.g.m.*, s. 1310-1312.
124 Yardım, *a.g.e.*, s. 345-346.
125 Barışta, 2002b, *a.g.m.*, s. 119, 124; Çal, 2007, *a.g.m.*, s. 311.
126 Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 791.
127 Çal, 2008, *a.g.t.*, s. 30.
128 Biçici, 2004, *a.g.t.*, s. 791.
129 Barışta, 2002c, *a.g.m.*, s. 1313.
130 Ülker, 1987, *a.g.m.*, s. 1-38.

tarafa özel bir şekilde örülmüştür. En altı dört kapıyı ifade ve sembolize eder. Osmanlı döneminde Balım Sultan vasıtasıyla yol alanlar, günümüzde olduğu gibi boyunlarına teslim taşını takarlardı. Taş, Bektaşi dervişlerinin kendilerine bir emanet gibi verilen, taşıdığı kutsallık derecesi yüksek, manevi ağırlığı çok fazla olan önemli bir eşyadır. Töreye, inanca teslim oluş anlamına gelen, dervişlerin boyunlarından çıkarmadıkları taştır. Osmanlı döneminde teslim taşını boyunlarına asıp biat edenler, Osmanlı'nın vergidarları, vergi toplayıcıları olmuşlardır. Teslim taşını taşımak, Hacı Bektaş Veli'ye ve onun yolundan gidenlere bağlılığı ifade eder. Dergahın piri, yol ve erkana giren Bektaşi dervişine, teslim taşını, dualarla, tekbirlerle takardı. Bütün Bektaşi pirleri ve dedeleri Hz. Muhammed'in ve Hz.Ali'nin neslinden gelen 12 İmam ile kan bağı taşımaktadır. Taşı takan Bektaşi, **İnsan-ı Kamil** olma yolunda edeb ve terbiye yolu üzerine olup, "eline, beline, diline sahip olma" yoluna girmiş demektir. En önemlisi Kur'an'**ın** emirlerine, Hz. Peygamberin ve 12 İmam'**ın öğretilerine bağlanmıştır.** Taşın 12 köşesi, 12 İmam'**ı** ve **İ**slam yaşayışını, ahlakını, anlayışını temsil eder.

M. Reşat Ata'nın bazı ileri gelen Bektaşilerden **öğrenip, belirttiğine gö**re teslim taşı "*On iki girintilidir. Boyuna asılır.* Dört örgü, dört kapıyı temsil *eder. Pir evinde ve dergâhlarda görmek mümkündür. Balım taşı hareli nice güzel renkleri vardır. Balgamî ve Necef taşından yapılır.* Üzerinde "Nad-ı- Ali" duası vardır. *Bektaşi törenlerinde teslim taşı tekbirinde Hz. Musa asasını taşa vurup on iki kaynak hâlinde su çıkardığı ayet okunur. (Bakara suresi, Ayet 69). Teslim taşının derisi, İsmail için kurban derisine işarettir. Kaytanı ise Hallac-ı Mansur'un ipine işarettir.* Üst habbe İmam Hasan; alt habbe İmam Hüseyin'e işarettir. *On iki terkeler, On iki imam efendimize; taşın dış yüzü Hatice-tül Kübra'ya; taşın iç yüzü Fatıma-tüz Zehra'ya; kaytanın alt tarafı ise dört halk dört kapıdır. Bektaşilikte Teslim taşının on iki çıkıntılı olması Yüce Tanrı'ya teslim olmayı, onun her takdirine razılık ve On iki imamın feyizli, nurlu yolunda birer coşkun pınar gibi bereketli ruh yüceliği ve uğur için takılır. Bektaşiye tarikatında boyna asılan teslim taşı "acziyetimizi söyleyip teslimiyet kapısında bulunuruz" anlamına gelmektedir. Teslim taşının cinsi "balgami" dir. Bu taşın çevresini düzeltip etrafına on iki imamın söz, davranış, afaki ve enfüsi sırlarına işaret olmak üzere on iki cenah açarlar*".[131]

d) Yazılı Bezemeler:

Turgutreis ve Ortakent Mezarlığı'nda bulunan, çalışmamıza ait 18. ve 19. yüzyılları kapsayan on mezar taşının hepsi kitabelidir. Kitabeli olan mezar taşlarının büyük kısmında sülüs yazı görülmekle birlikte, nesih ve ta'lik yazı

---

[131] M.Reşat Ata, http://www.mersinistikbal.net/m.resat-ata/1168/teslim-tasi.html#.UfcxsNL0HxA (30.7.13).

da karşımıza çıkmaktadır. Sülüs yazı sekiz, nesih ve (No: 4), ta'lik birer (No: 10) mezar taşında göze çarpmaktadır. İncelediğimiz mezar taşlarındaki yazı çeşitlerinin yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir: Nesih yazı 18. yüzyılda bir; sülüs yazı 18. yüzyılda altı; 19. yüzyılda iki; ta'lik yazı 19. yüzyılda bir mezar taşında görülmektedir. Bu dökümlere göre Turgutreis ve Ortakent'in takı tasvirli mezar taşlarında en çok tercih edilen yazı türü olan sülüs 18. ve 19. yüzyıllarda yoğun olarak görülmektedir. En az görülen yazı talik ve nesihtir. Yazı çeşitleri daha çok 19. yüzyıla ait mezar taşlarında farklı örnekler sunmaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle isim, merhum-merhume ve mağfur-mağfure, hüve'l-bâki, ziyaretten murad olan duadır ve ya hû ile başlamakta ve son satırları da merhum ve mağfur, isim, ruhuna veya ruhiçün el Fâtiha veya sene şeklinde bitmektedir. Kitabelerin ilk, ikinci ve son iki satırında geçen ifade ve kalıpların yüzyıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir.

KİTABE İFADE VE KALIPLARI	**18. YÜZYIL**	**19. YÜZYIL**
Hüve'l Bâkî	4 Şahide	1 Şahide
Hüve'l hallakü'l Bâkî	-	1“
İsim (mevtanın veya yakınının)	2“	-
Ziyaretten murad olan duadır	1“	-
Okudular bir Fâtiha rahmeten lil-alemin	1“	-
Bir kulum geldi cihana	1“	-
Haml-i vaz' eylerken eyledi terk	-	1“
Durağı cennet ola fî makâmı emîn	1”	-
Doymayıp gençliğine	-	1“
Utba-i cennete firakı	1”	-
Ya hû	-	1“
Cânânâ kızım eyledi rıhlet		
Sene	7	3,,
Ruhuna Fâtiha	7,,	3-
Nazeninim uçtu	1,,	-

Kitabelerde ayrıca ölenin hayattayken yaptığı işler, hayırları, memleketleri, nesebi, şiirler, hayır ve dua ile ilgili sözlerde karşımıza çıkmaktadır.

Başlıklar: Turgutreis ve Ortakent'te takı tasvirli on mezar taşı içerisinde bir tanesi kavuk başlığı (No: 10) olmak üzere dokuz tane kadın başlığı (No: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) şeklinde başlıklı mezar taşı karşımıza çıkmaktadır.

e) Kitabelere Göre Ortakent'te Sosyal ve Dini Yaşama Ait Bilgiler

Ortakent mezar taşlarında yer alan şahideler üzerindeki çalışmalarımızda, mezar taşı kitabelerinde tekke veya tarikat gibi dini oluşumlarla ilgili yalnızca bir ibare geçtiği görülmüştür. İncelenen mezar taşlarının çoğu kadınlara ait olduğundan dolayı tarikat, meslek gibi sosyal ve dini yaşama ait bazı bilgiler özellikle kadın mezar taşlarında görülememektedir. Fakat bunun yanında genel olarak lakap veya sülale adı, hacı gibi ölünün hayattayken yaptığı dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Üç mezar taşında hacı lakabı (No: 2, 3, 9) ve bir mezar taşında Bektaşi tarikatına ait ibareye de rastlanılmaktadır (No: 10). Katologdaki mezar taşlarında yer alan kadın isimleri ve erkek isimleri dokuzar tanedir. Kadın ve erkek isimlerinin bazılarına taşlarda çokça rastlanılmaktadır. Adı geçen kadın ve erkek isimleri şunlardır: Aişe, Fatıma, Habibe, Raziye, Ümmühan, Zeyneb, Ahmed, Ali, Bekir, Fahri, Muhammed ve Süleyman'dır. Bu adlardan bazıları akrabalık münasebetiyle çokça bahsedilmektedir. Aile lakapları yazı şeritlerinde alfabetik olarak şu şekilde geçmektedir: Ağazade (Ağaoğlu), Alaybeyzade (Alaybey), Aşçıbaşızade, Zaimzade (Zaimoğlu). Sülale isimlerinin çoğu 19. yüzyıla ait mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşlarındaki incelemelerimizde; tarih satırlarının kronolojik olarak sıralanmasıyla ele geçen bulgulardan aynı yıl içerisinde çok fazla ölüm vakası olan mezar taşları yoktur.

SONUÇ

18 ile 19. yüzyıl arasındaki 103 yıllık zaman dilimine ait örneklerin sergilendiği Turgutreis ve Ortakent Mezarlıklarında yer alan şahideler gerek plastik özellikleri, gerek bu taşların öğrettiği kitabe bilgileri ile önem kazanmaktadır. Bu taşlar geçmişin taş işçiliğinin estetik beğenisi yanında, Turgutreis ve Ortakent'teki yerleşik hayat ve kültürel doku konusunda da bizleri aydınlatmaktadır. Türk takı sanatı içerisinde birbirinden değerli kuyumculuk alanı açısından önem taşıyan gerdanlık ve kolye tasvirli örnekler, günümüz takılarından beşibiryerdelerin, inci dizilerinin geçmişten bu yana binlerce yıllık bir takı kültürü olan Anadolu'da geleneksel olarak büyük bir beğeniyle kullanılmış olmanın yanında hala kullanıldığını göstermektedir. Mezarlıklarda yer alan takıların benzerleri bir çok kuyumcu dükkanının vitrininde teşhir edilmesinin yanında, bir çok Türk kadınının boyunlarını da süslemektedir.

Bezemeli dikdörtgen gövde formlu mezar taşlarında gözlenen; taşın ön yüzünün, ya belli bir kısmını, ya da bütün yüzeyini ele alacak şekilde süslemelerle işlenmiş olmasıdır. Süslemeler genellikle taşın boynunda yoğunlaşmaktadır.

Turgutreis ve Ortakent'te takı tasvir konulu çalışma kapsamına alınan on mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşlarından iki tanesinde ayak taşı bulunmaktadır. Malzeme olarak hepsi mermerdir. Mezar taşlarında taşçı veya mermer ustası, hattat gibi taşla ilgili bir meslek belirten bir yazıya rastlanmamıştır. Şahidelerin büyük bir kısmının ele alınışında ince, kaliteli

işçilikle beraber, seçilen motiflerin kompozisyonda birbirleriyle ahenkli verilişi dikkat çekmektedir. Süslemede seçilen kompozisyonlar, ele alınan motifler ve bezemeler bakımından İzmir, Manisa ve kısmen Balıkesir gibi yakın bölgelerle bir benzerlik gösterdiği, dolayısıyla Ege ve çevresi ile yakın bir iletişim içinde olmasının yanında İstanbul'dan da etkiler taşıdığı anlaşılmaktadır.

Ele alınan bütün mezar taşlarının hepsi kitabelidir. Bir örneğin kitabelerdeki yazı şeritlerinin dizilişi diagonal eksende, dokuz tanesi yatay eksendedir. Baş ve ayak taşlarının altı tanesi sağlamdır. Dört örnek hasar görmüş veya bir kısmı eksik durumdadır. On mezar taşından bir tanesi erkek, dokuz tanesi kadınlara ait mezar taşlarıdır. Mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru yükseklikleri 148 cm. ile 66 cm., genişlikleri 42 cm. ile 15 cm., kalınlıkları ise 31 ile 7 cm. arasında değişmektedir. Takı tasvirli mezar taşlarında tarihi bilinen bütün örnekler 1772 yılı ile 1875 yılı arasındadır. Taşların ele alındığı 103 yıllık dönem içinde ölçüler arasında 18. yüzyıla ait bazı mezar taşları (No: 2, 5, 6, 8) diğerlerine nazaran daha küçük boyutlarda yapılmıştır.

Katalog içinde verilen örneklerin hepsi yapım tekniği olarak taşı oyma tekniğiyle yapılmıştır. Kitabeler ve yer alan süslemeler kazıma, oyma tekniğiyle ortaya çıkarılmıştır. Örneklerin büyük bir grubu kabartma niteliği göstermektedir. Mezar taşlarının yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşların hepsi kabartılarak verilmiştir.

Mezarlıklarda karşımıza daha çok nesneli ve bitkisel bezeme olmak üzere, geometrik bezeme ve yazılı bezeme türleri çıkmaktadır. Büyük bir grubu karışık bezeme şeklindedir. Ayak taşlarındaki bitkisel süslemelerin çoğunda ana konu akantus yaprağıdır. Gül motifi kullanılan motifler arasındadır. Bitkisel bezemeler, mezar taşlarının boynunda takılarla birlikte, akantusla, tek veya başka çiçeklerle bir arada verilerek de karşımıza çıkmaktadır. Bazı bezemelerde yöresel olarak nitelendirilebilecek, stilize edilmiş, herhangi bir isim verilemeyen kır çiçeklerinin de yoğun olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Diğer bitkisel bezemeler; asma, hurma, kır çiçeği, kıvrık dal, menekşe, rozet, servi, üzüm, yaprak, olup, taşlar üzerinde az sayıda ele alınmıştır. Geometrik bezemeler arasında yumurta ve yürek motifi sayılabilir. Nesneli bezemeler karşımıza gerdanlık dizisi ve başlıklar şeklinde çıkmaktadır. Takılar başlıklarda boyun kısmında işlenmiştir. Yazı türü olarak en çok sülüs, en az ta'lik ve nesih kullanılmıştır. Sülüs sekiz, ta'lik ve nesih birer mezar taşında göze çarpmaktadır.

Kitabelerdeki yazı şeritleri baş taşında veya şahide de yer almaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle hüve'l-bâki, hüve'l-hayy, cihana doymadı canım, ziyaretten murad olan, ziyaretten murad heman, ve son satırları da merhum ve magfur, isim, varsa unvan, ruhuna veya ruhiçün el Fâtiha veya sene şeklinde bitmektedir.

İncelediğimiz mezar taşları içerisinde Osmanlı döneminde hastalık, kaza, cinayet sonucu ölümlere mezar taşı kitabelerinde rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak Ortakent mezar taşlarında yer alan bezemeler ve formlar yüzyıllara göre incelendiğinde; 18. ve 19. yüzyıla ait takı tasvirli mezar taşlarında

18. yüzyılda hurma motifi hiç kullanılmamış, en çok beğeniyle kullanılan akantus motifi olmuştur. gül bir, yaprak iki örnekte kullanılmıştır. Kır çiçekleri dört, rozet çiçeği bir örnekte yer almıştır. 19. yüzyılda akantusun beğeniyle kullanımının artarak devam etmesinin yanında gül, üzüm ve yaprak motifleri daha az kullanılmıştır. 19. yüzyılda kır çiçeği iki, kıvrıkdal bir, servi ise bir örnekte görülmektedir. Turgutreis ve Ortakent Mezarlığı'nda, 18. ve 19. yüzyılda geometrik motifler içerisinde yürek veya su damlası taşlar üzerinde en çok işlenen motif olmuştur. Yumurta biçimli motif beş örnekte tercih edilmiştir. En çok tasvir edilen unsurlardan biri olan akantusun, stilize edilerek, antinatüralist bir üslupla C ve S kıvrımı yaptıkları, kartuşlar oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bitkisel kompozisyonlar içinde, her yerde olduğu gibi takı motifinin yanında akantus, gül, kır çiçeği ve yaprak motifinin çok sevildiği göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı, *Tüm Yönleri ile Çapanoğlu ve Eserleri*, Ankara 2005.

ARIK, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara 1973.

_____, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

AYDOĞDU, Günnur, *Amasya Mezar Taşları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1997.

BARIŞTA, H. Örcün, İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeleri: Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, Kemankeş Çeşmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

_____, *Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi-Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi-Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

_____, *Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

_____, "Eyüp'te Bazı Çocuk Mezar Taşları", *I. Eyüpsultan Sempozyumu*, *Tebliğler*, Eyüpsultan Belediyesi Kültür Yayınları 7, İstanbul 1997, s. 172-180.

_____, "Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu (5-7 Mayıs 2000)*, *Tebliğler*, İstanbul 2000, s. 252-283.

_____, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002)*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002a, s. 123-136.

_____, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları", *9. Araştırma Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-01 Haziran 2001)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara 2002b, s. 117-124.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Mezar Taşlarından Bazı Takı Tasvirleri", *XIII.* Türk Tarih Kongresi *(4-8 Ekim 1999)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, II. kısım, Ankara 2002c, s. 1309-1313, Fot. 1-18, Çiz. 1-27.

BİÇİCİ, H. Kamil, "EyüpsultanVusuli Efendi Türbesi Haziresi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu (28-30 Mayıs 1999)*, *Tebliğler*, İstanbul 2000, s. 490-501.

_____, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları* (Basılmamış Doktora Tezi), G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

_____, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Der*gisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları 66, Sayı: 13, Bişkek 2005, s. 1-15.

_____, "Turgutreis Kadıkalesi Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 12, S: 34, Kış 2008a, s. 445-461.

_____, "Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", *Uluçam Armağanı*, Van Çevre ve Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2008b, s. 55-70.

_____, "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Der*gisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Sayı: 20, Bişkek 2008c, s. 298-324.

_____, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX. Yy.)", *A.Ü.* İlahiyat Fakültesi *Der*gisi, C. 50, S. 1, Ankara 2009a, s. 109-150.

_____, "Tire Asri Mezarlığında Bulunan Cumhuriyet Dönemi Lahitli ve Lahit Görünümlü Mezar Taşlarından Örnekler", *Genç Bilim Adamları Sempozyumu (6 Mayıs 2009)*, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Ankara 2009b, s. 487-513.

_____, "Muğla Turgutreis Akçalı Köyü Yukarı Mahalle Mezarlığı Mezar Taşlarından Örnekler", *Civilacademy Sosyal Bilimler Dergisi*, Fatih Üniversitesi S. 34, İstanbul 2009c, s. 87-109.

_____, "İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", *Turkish Studies*, Volume 7/3 (Summer), Ankara 2012a, s. 637-66.

_____, "Osmanlı Dönemi Başlıklı Ortakent Mezar Taşları", *Turkish Studies*, C. 7, S. 4-I, 2012b, s. 1063-1105.

_____, " Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *JASS (The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science)*, C. 6, S. 2, Lorient/Fransa, February 2013, s. 1373-1436.

ÇAL, Halit, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Kültür Bakanlığı, Ankara

2000.

_____, "Göynük (Bolu) Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, XXX, Ankara 2007, s. 295-383.

_____, *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Kastamonu Belediyesi Yayınları, Ankara 2008.

ÇETİNTAŞ, Vildan, "İstanbul Eyüpsultan Hazreti Halid Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu (28-30 Mayıs 1999), Tebliğler*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 2000, s. 372-379.

ÇORUHLU, Tülin, "Hançerli Lahitler", *I. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, Eyüpsultan Belediyesi Kültür Yayınları 7, İstanbul 1997, s. 43-59.

_____, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu (8-10 Mayıs 1998), Tebliğler*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 1998, s. 102-117.

ÇULPAN, Cevdet, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler*, II, İstanbul 1961.

DOĞANAY, Aziz, "Eyüpsultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu (8-10 Mayıs 1998), Tebliğler*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 1998, s.260-267.

GALİTEKİN, A. N., *Kocaeli Ereğli Beldesi Kitabeleri*, Ereğli Belediyesi Kültür Yayınları 1, İstanbul 2001.

GÜNDOĞDU, Hamza, "İkonografik Açıdan Türk Sanatında Rumi ve Palmetler", *Sanat Tarihinde* İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan, Ankara 1993, s. 197-202.

İREPOĞLU, *Gül*, *Osmanlı Saray Mücevheri: Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, BKG Publications, İstanbul, 2012.

KARA, H. - DANIŞIK, Ş., *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları,* Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2005.

KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

KIEL, Machiel, "Some Little-known Otoman Gravestones from Some Provincial Centers in the Balkans (Eğriboz, Niğbolu and Rusçuk), Bulgaristan ve Yunanistan'daki Halkis, Niğbolu ve Rusçuk'ta Yer Alan Yayımlanmamış ya da Az Bilinen Birkaç Osmanlı Mezar Taşı", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, TTK, C. I, Ankara 1996, s. 319-332.

KUCUR, S. Sadi, "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu (1-5 Kasım 2007)*, *Bildiriler*, C. II, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 329-378.

LAQUER, Hans Peter, "Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1984, s. 263-274.

OĞUZ, Burhan, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul 1983.

ÖNEY, Gönül, *Anadolu Selçuklu Süslemesi ve El Sanatları* (Maden Sanatı Ülker Erginsoy), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.

ÖNKAL, Hakkı, "Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1993, s. 129-138.

ÖZBAĞI, Tevhide, "Geleneksel Türk Takıları", *Türkler*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 785-799.

ÖZER, Cebe, *Edirne'de Osmanlı Dönemi Natürmort Süslemeli Mezar Taşları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim İş Eğitimi Bölümü, Ankara 1993.

PEKTAŞ, Kadir, "Denizli Çevresindeki Mezar Taşları Üzerine Bir Ön Araştırma: Denizli Eski (İlbadı) Mezarlığı", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004)*, S.Ü. Fen-Edebiyat Dergisi Yayınları, Sakarya 2005, s. 350-356.

RENDA, Günsel, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, Minyatür ve Duvar Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977.

SAĞIR, Aslı, "Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004)*, S.Ü. Fen-Edebiyat Dergisi Yayınları, Sakarya 2005, s. 357-372.

TİBET, A. ve diğerleri, "Stelae Turcicae, VIII. Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, TTK, C. I, Ankara 1996, s. 223-281.

TOP, Mehmet, "Diyarbakır'da Osmanlı Dönemine Ait Mezartaşlarından Örnekler", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004)*, S.Ü. Fen-Edebiyat Dergisi Yayınları, Sakarya 2005, s. 407-419.

TORUN, Ahmet Semih, "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, S. 34 (Aralık), Ankara 2010, s. 125-161.

TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamid, "Balıkesir ve Yöresinde 2001 Yılı Araştırmaları, Mezar Taşları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002)*, *Bildiriler*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002, s. 759-774.

_____, "Siirt-Eruh Yöresinde Tespit Edilen Türbeler ve Mezar Taşları", *VIII.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004)*, S.Ü. Fen-Edebiyat Dergisi Yayınları, Sakarya 2005, s. 420-437.

ÜLKER, Necmi, "İzmir'in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX. Yüzyıl)", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı (16-20 Nisan 1984)*, Ankara 1985, s. 1-20.

_____, "Tire Müzesindeki İslami Kitabeler", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1985)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 5-34.

_____, "İzmir Yağhanelerdeki Bektaşi Mezar Kitabeleri (XIX ve XX Yüzyıl)", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 1986)*, Ankara 1987, s. 1-38.

_____, "İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX. Yüzyıl)", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı (6-10 Nisan 1987)*, Ankara 1988, s. 11-42.

_____, "İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII-XX. Yüzyıl)", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 1988)*, Ankara 1989, s. 19-34.

_____, "Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII-XX. Yüzyıl), *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 457-476.

_____, "Tire'de Osmanlı Dönemi Türk Kitabeleri", *Türk Kültüründe Tire*,

Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 97-112.

_____, "Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezartaşları", *Osmanlı*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 230-237.

YARDIM, Ali, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2002.

İnternet Kaynakları**:**

http://www.xing.com/net/svsg/kultur-sanatla-ilgili-yaz%C4%B1lar-338875/tak%C4%B1-sanat%C4% B1n% C4%B1n-tarihcesi-20761243 (E.T.24.09.2013).

http://www.notdenizi.com/taki-satisi-12133/ (E.T.30.7.2013).

http://www.msxlabs.org/forum/kadin-modasi/4814-kadinlarin-vazgecilmezi-takilar.html#ixzz2et0aBdwr (E.T.25.09.2013).

http://www.restorasyonforum.com/antik-takilar/tarih-boyu-taki-ve-taki-tarihi-t1898.0.html (E.T.30.09.2013).

www.facebook.com/4kapi40makam/photos_stream (Teslim taşıyla ilgili fotoğraflar için,E.T.24.09.13).

TABLOLAR

TABLO I: GENEL

SIRA NO:1	AYAKTAŞI	TARİH	YAZI ŞERİTLERİNİN DİZİLİŞİ		BUGÜNKÜ DURUMU			TÜRÜ		MALZEME	YAPIM VE SÜSLEME TEKNİĞİ			KONU			
MEZARLIĞIN KATALOG NUMARASI	AYAKTAŞI	MİLADİTARİH	DİAGONAL EKSENDE	YATAY EKSENDE	SAĞLAM		HASAR GÖRMÜŞ	ERKEK	KADIN	MERMER	OYMA	KAZIMA	KABARTMA	BİTKİSEL BEZEME	YAZILI BEZEME	GEOMETRİK BEZEME	NESNELİ BEZEME
					DİKİLİ	DEVRİK- YERDE											
No: 1	X	1807			X				X	X	X		X	X	X	X	X
No: 2		1799					X		X	X	X		X	X	X	X	X
No: 3		1799				X			X	X	X		X	X	X	X	X
No: 4		1772		X			X		X	X	X		X	X	X	X	X
No: 5		1778		X	X				X	X	X		X	X	X	X	X
No: 6		1790		X			X		X	X	X		X	X	X		X
No: 7		1798		X			X		X	X	X		X	X	X	X	X
No: 8		1799		X	X				X	X	X		X		X	X	X
No: 9		1805			X				X	X	X		X	X	X	X	X
No: 10	X	1875	X		X			X		X	X	X	X	X	X	X	X

Xa: Ayaktaşı

TABLO II: BİTKİSEL-GEOMETRİK-NESNELİ-YAZILIBEZEMELER, GÖVDE TEPELİK BİÇİMLERİ

KATALOG SIRA NO	TARİH	AKANTUS	ASMA	GÜL	HURMA	KIRÇİÇEĞİ	KIVRIK DAL	MENEKŞE	ROZET	SERVİ	ÜZÜM	YAPRAK	YUMURTA DİZİSİ	YÜREK-D.	TAKILAR	KAVUK	KADIN B.	NESİH	SÜLÜS	TALİK	DİKDÖRTGEN GÖVDE. BAŞLIKLI OLANLAR	SİVRİ KEMER BİÇİMLİ TEPELİKLİ
No: 1	1807		X	X		X	X			X	X	X	X	X	X		X		X		X	
No: 2	1799	X				X		X					X	X	X		X		X		X	
No: 3	1799	X				X		X						X	X		X		X		X	
No: 4	1772	X				X			X				X		X		X	X			X	
No: 5	1778			X								X	X		X		X		X		X	
No: 6	1790	X				X						X			X		X		X		X	
No: 7	1798	X												X	X		X		X		X	
No: 8	1799												X	X	X		X		X		X	
No: 9	1875	X		X		X						X		X	X		X				X	
No: 10	1875				X										X	X				X	X	Xa

TABLO III: BİTKİSEL-GEOMETRİK-NESNELİ BEZEMELER

MEZAR TAŞI SIRA NO	**TARİH**	**MEZAR TAŞLARINDAKİ BİTKİSEL-GEOMETRİK-NESNELİ SÜSLEMELER**
No: 1	1807	Bitkisel (asma,gül,kır çiçeği,kıvrık dal,servi,üzüm,yaprak), geometrik (yumurta), nesneli (kadın başlığı,gerdanlık)
No: 2	1799	Bitkisel (akantus,kır çiçeği,menekşe), geometrik (yumurta,yürek),nesneli (başlık,gerdanlık)
No: 3	1799	Bitkisel (akantus,kır çiçeği,menekşe), geometrik (yürek),nesneli (başlık,gerdanlık)
No: 4	1772	Bitkisel (akantus,kır çiçekleri,rozet), geometrik (yumurta),nesneli (başlık,gerdanlık)
No: 5	1778	Bitkisel (gül,yaprak), nesneli (gerdanlık,başlık) , geometrik (yumurta)
No: 6	1790	Bitkisel (akantus,kır çiçekleri), nesneli (başlık)
No: 7	1798	Bitkisel (akantus), nesneli (gerdanlık) , geometrik (yürek)
No: 8	1799	Geometrik (yumurta,yürek), nesneli (gerdanlık,başlık)
No: 9	1805	Bitkisel (akantus,gül,kır çiçeği,yaprak), geometrik (yürek), nesneli (kadın başlığı,gerdanlık)
No: 10	1875	Bitkisel (hurma), nesneli (kavuk başlığı, kolye) , geometrik (yürek)

TABLO IV: KİTABELERE GÖRE SOSYAL VE DİNİ YAŞAM

MEZAR TAŞI NO	TARİH	KENDİSİ VEYA YAKININININ SÜLALE ADI LAKABI	İSMİ	YAKININININ İSMİ	KENDİSİ VEYA YAKININININ DİNİ LAKABI
No: 1	1807	Aşçıbaşızade	Fatıma		
No: 2	1799		Fatıma	Ömer	Hacı
No: 3	1799		Zeyneb	Ömer	Hacı
No: 4	1772		Ümmühan	Ali	
No: 5	1778		Fatıma	Muhammed	
No: 6	1790	Alaybeyzade	Aişe	Muhammed	
No: 7	1798		Fatıma	Ahmed Esbahi	
No: 8	1799		Habibe Dudu	Süleyman	
No: 9	1805	Zaimzade	Raziye Dudu	Ahmed	Hacı
No: 10	1875	Ağaoğlu	Bekir,Fahri		Bektaşi,baba

HARİTA, FOTOĞRAF VE ÇİZİM LİSTESİ

Harita Fotoğraf Sıra No	**Açıklamalar**	**Fotoğraf** Çizimler **Sıra No**	**Açıklamalar**
1.	Harita-1,Bodrum ve çevresi	**38.**	Tire Yeni Cami Haziresinden mezar taşı
2.	Harita-2, Bodrum ve çevresi	**39.**	Gördes Büyük Mezarlık,1931, mezar taşı
1.	Kadıkalesi Mezarlığı	**40.**	Teslim Taşlı Bektaşi şeyhi Nuri Baba,1905
2.	No: 1,Fatıma,1807,Kadıkalesi Mezarlığı	**41.**	Bektaşi,1905, maximus101.livejournal.com.dan alınmış
3.	No: 1,Fatıma,1807,Kadıkalesi,başlık ve takı	**42.**	TeslimTaşlı derviş
4.	No: 1,Fatıma,1807,Kadıkalesi Mezarlığı, ayaktaşı	**43.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
5.	Aşağı Mahalle Mezarlığından görünüm	**44.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
6.	Aşağı Mahalle Mezarlığından genel görünüm	**45.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
7.	No: 2,Fatıma,1799,Aşağı Mahalle Mezarlığı	**46.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
8.	No: 2,Fatıma,1799,Aşağı Mahalle,başlık ve takı	**47.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
9.	No: 3,Zeyneb,1799,Aşağı Mahalle Mezarlığı	**48.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
10.	No.3,Zeyneb,1799,Aşağı Mahalle Mezarlığı	**49.**	Bektaşi dervişi, www.piryolu.com form.dan alınmış
11.	Ortakent Mezarlığı,genel görünüm Mezarlığı	**50.**	Bektaşi dervişi, maximus101. livejournal.com.dan alınmış
12.	Ortakent Mezarlığı, görünüm	**51.**	Karyağdı Baba Bektaşi Dergâhı Son Postnişîni Zâkirbaşı Hafız Yaşar Baba Ve İki Dervişi,Mufid Yüksel'den.
13.	No: 4, 1772,Ümmühan	**52.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
14.	No: 4,1772, Ümmühan,başlık ve takı	**53.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
15.	No: 5, 1778,Fatıma	**54.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
16.	No: 5, 1778,Fatıma	**55.**	Teslim Taşlı Bektaşi, facebooktan
17.	No: 6, 1790,Aişe	**56.**	dagakactim.blogspot.com'dan,Makedonya'dan mezar taşları
18.	No: 6,1790,Aişe	**57.**	Teslim Taşının ön yüzünde Hz.Ali tasviri

19.	No: 7, 1798,Fatıma	**58.**	Teslim Taşı
20.	No: 7, 1798,Fatıma	**59.**	Teslim Taşları
21.	No: 8, 1799,Habibe Dudu	**60.**	Teslim Taşı
22.	No: 8, 1799,Habibe Dudu	**61.**	Teslim Taşları,yüzükler
23.	No: 9, 1805,Raziye Dudu	**62.**	Teslim Taşı, www.galeri.ebruliturizm.com
24.	No: 9, 1805,Raziye Dudu	**63.**	uluozanlar.deviantart.com.gallery,pirsultan abdal
25.	No: 10, Bekir,1875,baştaşı	**64.**	uluozanlar.deviantart.com.gallery,pirsultan abdal
26.	No: 10,Bekir,1875,başlık ve teslim taşı	**65.**	uluozanlar.deviantart.com.gallery,pirsultan abdal
27.	No: 10, Bekir,1875, baştaşı	**66.**	uluozanlar.deviantart.com.gallery,pirsultan abdal
28.	No: 10, Bekir,1875,ayaktaşı		
29.	Çeşme Müzesi mezar taşı	Çizimler	
30.	Çeşme Müzesi mezar taşı	**1.**	No: 4,1772,Ümmühan,Ortakent Mezarlığı
31.	Çeşme Müzesi mezar taşı	**2.**	No: 5,1778,Fatıma, Ortakent Mezarlığı
32.	İzmir Agora takı tasvirli mezar taşı	**3.**	No: 6,1790,Aişe, Ortakent Mezarlığı
33.	İzmir Agora,takılı mezar taşı	**4.**	No: 7,1798,Fatıma, Ortakent Mezarlığı
34.	Manisa Hüsrev Ağa Cami,takılı mezar taşı	**5.**	No: 8,1799,Habibe Dudu, Ortakent Mezarlığı
35.	Manisa Hüsrev Ağa Cami, takılı mezar taşı	**6.**	No: 9,1805,Raziye Dudu, Ortakent Mezarlığı
36.	Manisa Hüsrev Ağa Cami,takılı mezar taşı	**7.**	No: 10,1875,Bekir Fahri Ortakent Mezarlığı
37.	Tire Asri Mezarlıktan mezar taşı	**8.**	No: 10,1875, Bekir Fahri,ayaktaşı,Ortakent

HARİTALAR, FOTOĞRAFLAR VE ÇİZİMLER

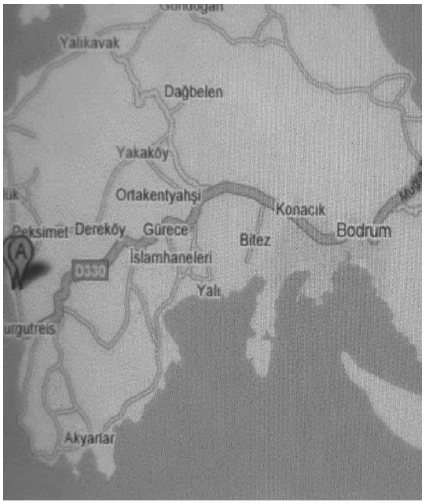

Harita-1,Bodrum ve çevresi

Harita-2, Bodrum ve çevresi

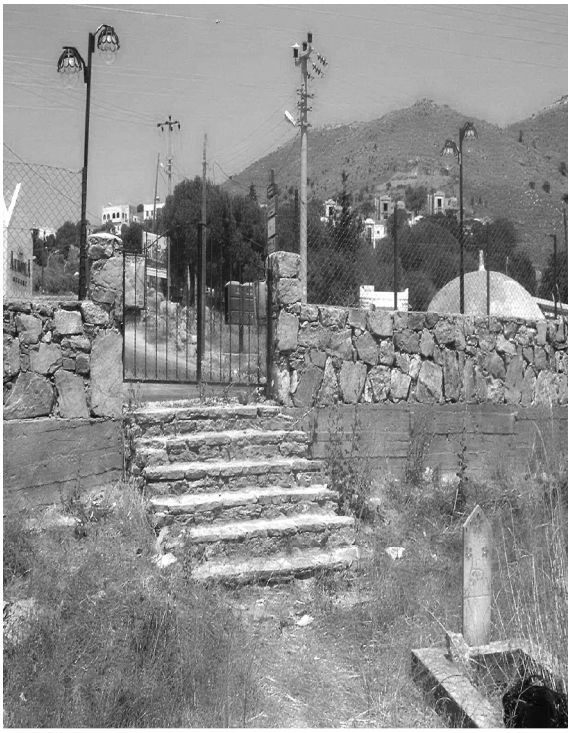

Fot.1,Kadıkalesi Mezarlığı,giriş

Fot.2,No: 1,Fatıma,1807,Kadıkalesi Mezarlığı,

Not: Fot. 1-39, Çiz. 1-8 (H. Kamil Biçici'den alınmıştır).

Fot.3, No: 1,
Fatıma,1807,Kadıkalesi, başlık ve takı

Fot.4,No: 1, Fatıma,1807,
Kadıkalesi Mezarlığı, ayaktaşı

Fot.5, Aşağı Mahalle Mezarlığından
görünüm

Fot.6,Aşağı Mahalle Mezarlığından
genel görünüm

Fot.7, No: 2, Fatıma,1799, Aşağı
Mahalle Mezarlığı

Fot.8, No: 2, Fatıma, 1799, Aşağı
Mahalle, başlık ve takı

Fot.9, No: 3, Zeyneb,1799,Aşağı
Mahalle Mezarlığı

Fot.10, No.3, Zeyneb, 1799,
Aşağı Mahalle Mezarlığı

Fot.11, Ortakent Mezarlığı, Genel
Görünüm

Fot.12, Ortakent Mezarlığı, görünüm

Fot.13,No: 4, 1772,Ümmühan,Ortakent

Fot.14,No: 4,1772, Ümmühan,başlık ve takı, Ortakent

Fot.15,No: 5, 1778,Fatıma,Ortakent

Fot.16,No: 5, 1778,Fatıma,Ortakent

Fot.17,No: 6, 1790,Aişe,Ortakent

Fot.18,No: 6,1790,Aişe, Ortakent

Fot.19,No: 7, 1798,Fatıma,Ortakent

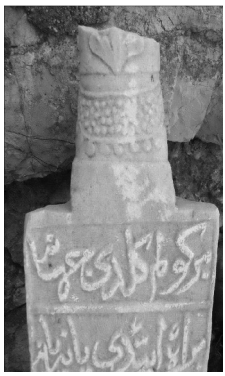

Fot.20,No: 7, 1798,Fatıma,Ortakent

Fot.21, No: 8, 1799,Habibe Dudu, Ortakent

Fot.22, No: 8, 1799,Habibe Dudu, Ortakent

Fot.23,No: 9, 1805,Raziye Dudu, Ortakent

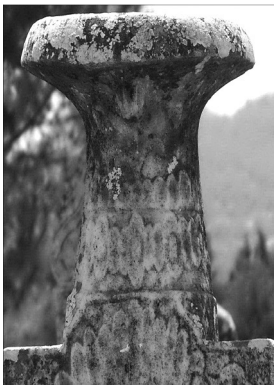

Fot.24,No: 9, 1805,Raziye Dudu,Ortakent

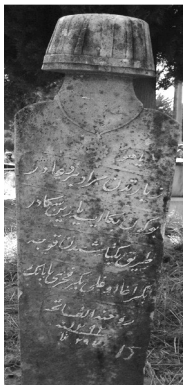

Fot.25,No: 10, Bekir,1875,baştaşı, Ortakent

Fot.26,No: 10,B ekir,1875,başlık ve teslim taşı, Ortakent

Fot.27,No: 10, Bekir,1875, baştaşı,Ortakent

Fot.28,No: 10, Bekir,1875,ayaktaşı, Ortakent

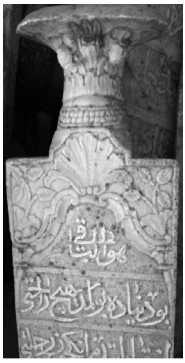

Fot.29,Çeşme Müzesi

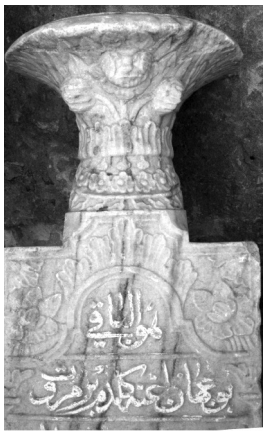

Fot.30,Çeşme Müzesi

Fot.31,Çeşme Müzesi

Fot.32,İzmir Agora takı tasvirli mezar taşı

Fot.33,İzmir Agora,takılı mezar taşı

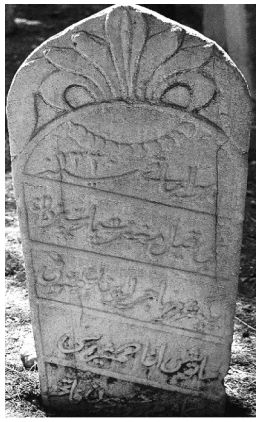

Fot.34,Manisa Hüsrev Ağa Cami,takılı mezar taşı

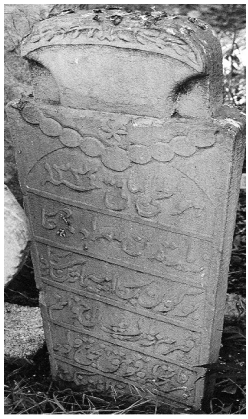

Fot.35,Manisa Hüsrev Ağa Cami, takılı mezartaşı

Fot.36,Manisa Hüsrev Ağa Cami,takılı mezartaşı

Fot.37,Tire Asri Mezarlıktan mezar taşı

Fot.38,Tire Yeni Cami Haziresinden mezar taşı

Fot.39,Gördes Büyük Mezarlık,1931, mezar taşı

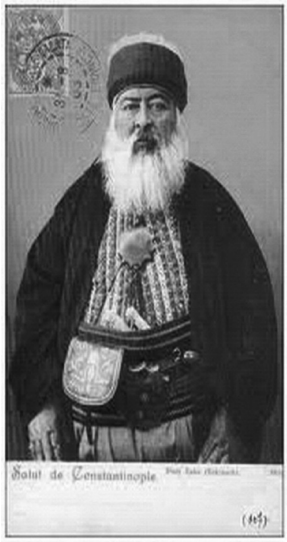

Fot.40,Teslim taşlı Bektaşi şeyhi Nuri Baba,1905, Facebook'tan

Fot.41, Bektaşi,1905, maximus101.livejournal.com'dan alınmış

Fot.42, TeslimTaşlı derviş

Fot.43, Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

Fot.44, Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

Not: Fot.40, 42-48, 52-55. facebook'ta www.facebook.com/4kapi40makam/photos_stream sayfasından alınmıştır.

Fot.45, Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

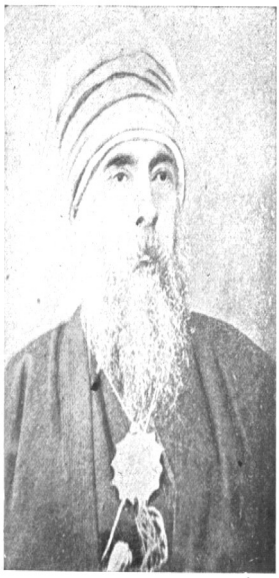

Fot.46, Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

Fot.47, Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

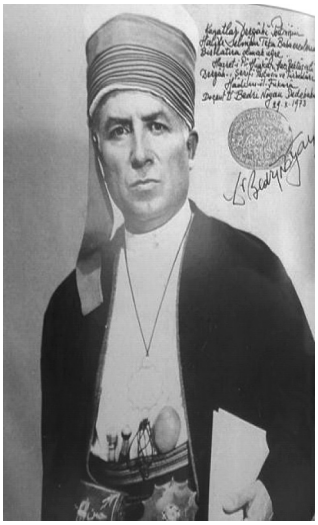

Fot.48,Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

Fot.49,Bektaşi dervişi, www. piryolu.com form'dan alınmış

Fot.50,Bektaşi dervişi, maximus101. livejournal. com'dan alınmış

Not: Fot.40, 42-48, 52-55. Facebook'ta www.facebook. com/4kapi40makam/photos_stream sayfasından alınmıştır.

Fot.51, Karyağdı Baba Bektaşi Dergâhı Son Postnişîni Zâkirbaşı Hafız Yaşar Baba Ve İki Dervişi,Mufid Yüksel'den.

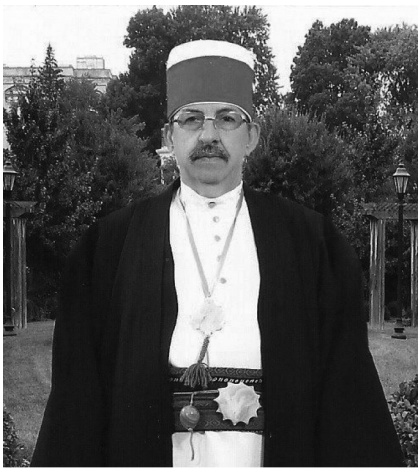

Fot.52,Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

Fot.53,Teslim Taşlı Bektaşi, Facebook'tan

Fot.54, Teslim Taşlı Bektaşiler, Facebook'tan

Fot.55, Teslim Taşlı mezar taşı,facebooktan

Fot.56, dagakactim.blogspot.com'dan,Makedonya'dan Teslim Taşlı mezar taşları

Not: Fot.40, 42-48, 52-55. Facebook'ta www.facebook.com/4kapi40makam/photos_stream sayfasından alınmıştır.

Fot.57, Teslim Taşının ön yüzünde Hz.Ali tasviri

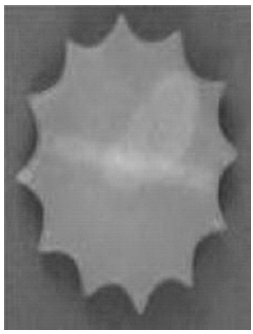

Fot.58, Teslim Taşı

Fot.59, Teslim Taşları

Fot.60, Teslim Taşı

Fot.61,Teslim Taşları,yüzükler

Fot.62, Teslim Taşı, www.galeri.ebruliturizm.com

Fot.63,uluozanlar.deviantart.com. gallery,pirsultan abdal

Fot.64,uluozanlar.deviantart.com. gallery,pirsultan abdal

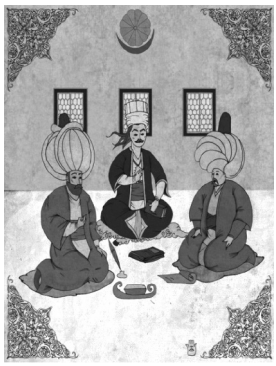

Fot.65,uluozanlar.deviantart.com. gallery,pirsultan abdal

Fot.66,uluozanlar.deviantart.com. gallery,pirsultan abdal

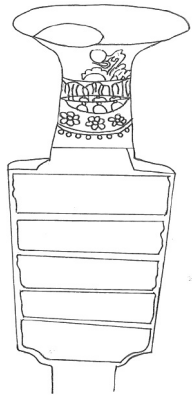

Çiz.1,No: 4, Ümmühan, 1772

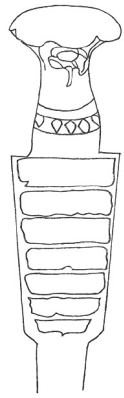

Çiz.2,No: 5, Fatıma, 1778

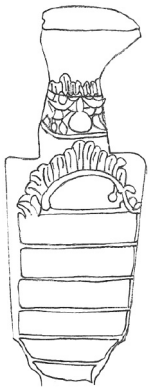

Çiz.3,No: 6, Aişe, 1790

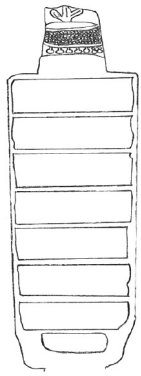

Çiz.4,No: 7, Fatıma, 1798

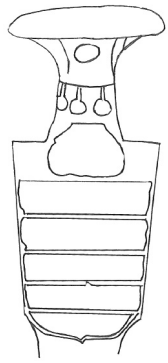

Çiz.5,No: 8, Habibe Dudu, 1799

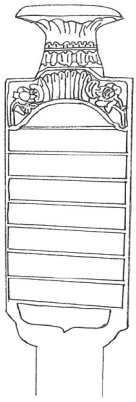

Çiz.6,No: 9, Raziye Dudu, 1805

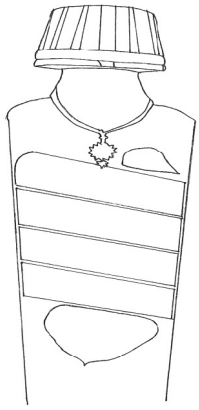

Çiz.7,No: 10, Bekir, 1875, baştaşı

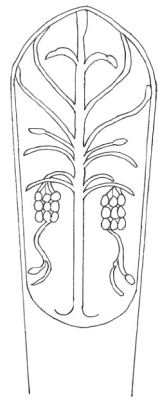

Çiz.8,No: 10, 1875, ayaktaşı